

SLOVENSKO 1995

SÚHRNNÁ SPRÁVA O STAVE SPOLOČNOSTI

Editori Martin Bútorá
Péter Hunčík

SLOVENSKO 1995

SÚHRNNÁ SPRÁVA O STAVE SPOLOČNOSTI

Editori

Martin Bútora, Péter Hunčík

SLOVENSKO 1995

Súhrnná správa o stave spoločnosti

Zostavili a redakčne upravili Martin Bútora a Péter Hunčík

Na redakcii textov sa okrem zostavovateľov podieľal Eugen Gindl

© Nadácia Sándora Máraiho, Bratislava 1996

ISBN 80-85509-41-7

PÉTER HUNČÍK

Slovensko 1995

(Súhrnná správa o stave spoločnosti)

- **MUDr. Péter Hunčík (1951) je absolventom Lekárskej fakulty UK, Bratislava. Do roku 1985 pracoval ako obvodný lekár, od 1985 ako psychiater. Bol spoluzakladateľom Maďarskej nezávislej iniciatívy (1989). V roku 1990-1992 pracoval v Kancelárii prezidenta ČSFR. Od roku 1993 je riaditeľom Nadácie Sándora Máraiho, kde o. i. koordinuje tréningové, výcvikové a školiace programy zamerané na zlepšenie komunikácie medzi príslušníkmi národnostných a etnických menších a väčšinovým obyvateľstvom.**

LITERATÚRA

1. Novela Trestného zákona SR v paragrafoch 92 a), 92 b) a 98 schválená v Národnej rade SR 26. marca 1996 (tzv. „zákon na ochranu republiky“).

Úvodom

Vážený čitateľ bude iste prekvapený, keď zistí, že na mieste úvodnej štúdie tejto publikácie sa nachádzajú tri nepotlačené prázdne strany. Azda ho trochu osvieti, keď si všimne, že „nemú“ kapitolu uzatvára literatúra s jediným prameňom: odkazom na istý zákon.

Nejde teda o zásah tlačiarenskeho škriatka, len sme chceli týmto spôsobom upriamiť pozornosť čitateľov na procesy, ktoré prebiehajú v súčasnosti na Slovensku. Keby totiž tzv. „zákon na ochranu republiky“ skutočne nadobudol účinnosť, mohlo by sa v konečnom dôsledku stať, že podobné publikácie budú vychádzať s veľkými bielymi miestami či s prázdnyimi stranami – pokiaľ pravda, budú vôbec vychádzať.

Toto dielo vzniklo práve z toho dôvodu, aby k takejto situácii nedošlo. Autori jednotlivých kapitol sú medzinárodne uznávaní odborníci, novinári, vedci, ktorí majú pocit, že v záujme budúcnosti tejto krajiny musia niečo urobiť.

Vlastné možnosti im však v tejto chvíli neumožňujú urobiť viac, ako urobil Camusov doktor Rieux v zdanlivo beznádejnej situácii v čase morovej epidémie. Doktor Rieux dobre vie, že nakazených už nemožno zachrániť, no napriek tomu vytrvalo navštevuje podozrivé prípady a diagnostikuje nakazených ľudí. V čase morovej epidémie je to jediné, čo môže urobiť pre spoločenstvo. Vyliečiť chorobu síce nedokáže, ale tým, že oddelí nakazených od zdravých, znižuje počet obetí smrteľnej epidémie.

Tým nechcem povedať, že by sa na Slovensku širila nejaká smrteľná epidémia, ale prizvúc si na pomoc slová ďalšieho klasika Shakespeara, môžeme s istotou tvrdiť, že „čosi je zhnité v našom štáte dánskom“.

Keď zostaneme pri Shakespearovi, vidíme, že aktéri Hamleta sa v dráme nebúria kvôli hospodárskej situácii Dánska či kvôli rozkolísanej dánskej mene. Čo ich trápi, je strašný chaos panujúci v krajine, morálny úpadok a prevrátená hierarchia hodnôt. „Dánsko je väzenie“ – tak hodnotí situáciu dánsky kráľovič.

Avšak tí, ktorým je veta adresovaná (Rosencrantz a Guildenstern) nechápu, presnejšie, nechcú pochopiť Hamletove slová a obvinia kráľoviča dánskeho z pomätenosti a veľikášstva. Dve sluhovské duše naozaj nepociťujú zovretie mreží, pre nich je väzenská cela prirodzeným prostredím.

Dovoľte mi pokračovať príkladom z lekárskeho prostredia. Počas svojej psychiatrickej praxe som si neraz všimol zaujímavý jav. Príbuzní psychicky vážne chorého pacienta (napríklad schizofrenika) sa v prvých štádiách choroby najčastejšie zvyknú sťažovať na to, že nie sú schopní zniesť jeho bizarné správanie a zvláštne vrtochy. Neraz sa

ho boja a vyhýbajú sa mu. Kto pozná príznaky schizofrenie, vie, že nie je jednoduché spolunažívať s človekom, ktorý napríklad neprestajne počuje zvuky, prenasleduje mimozemšťanov, vykonáva najrozličnejšie ceremónie (večne sa umýva, zapalaťuje oheň, gestikuluje, ukláňa sa).

Tí istí príbuzní však už o mesiac neskôr hovoria o podstatnom zlepšení stavu pacienta – možno s ním normálne hovoriť, správa sa celkom „prijateľne“. Pravda, odborníkovi stačí jediné osobné stretnutie, aby sa presvedčil o tom, že stav pacienta sa, žiaľ, vôbec nezlepšil, naďalej má halucinácie, jeho vyjadrenia sú inkohorentné, nepochopiteľné, správa sa zvláštne, naďalej vykonáva bizarné ceremónie, prenasleduje domnelých nepriateľov, alebo naopak, uniká pred nimi.

Aj v tomto prípade sa deje to, o čom písal Shakespeare v Hamletovi. Členovia rodiny si zvykli a prijali patologické správanie chorého. Pre nich „Dánsko“ už nie je „väzenie“.

Ten, kto v ostatnom čase pozorne sledoval politické a spoločenské dianie na Slovensku, pochopí, prečo som použil práve tieto príklady.

Za posledný rok-dva si väčšia časť slovenskej spoločnosti zvykla na politické vydieranie, explózie, únosy, odpočúvanie telefónov, klamstvá, organizovaný zločin a iné prejavy brutálneho uplatňovania moci. Tieto javy, žiaľ, v súčasnosti už patria k nášmu každodennému životu, ergo, zvykli sme si na patologické zmeny. Časť spoločnosti začína veriť tomu, že nejde o chorobné prejavy, ale o prirodzené sprievodné javy transformácie spoločnosti.

Táto zmena vnímania znamená pre vládnucu zostavu úspech. Tí, čo riadia politický život, majú pocit, že našli jedinú pravdu, ktorú sa teraz pokúšajú nanútiť každému, a kto nesúhlasí, je nepriateľom štátu a v mene spoločnosti ho treba odsúdiť. Nie sú schopní, alebo nechcú pochopiť, že takýmto spôsobom potláčajú v spoločenskom živote krajiny spätnú väzbu, mechanizmus „feed-backu“, čo môže mať tragické dôsledky. Už v súčasnosti je možné poukázať na niektoré dôsledky absencie spätnej väzby: politické vedenie štátu vŕši chybu na chybu, popiera jestvovanie evidentných problémov v spoločnosti, cíti, že by malo konať, a predsa nekoná. A keď koná, volí si neadekvátne formy a úrovne konania.

Napríklad od volieb roku 1994 vládnuca moc vymenila veľmi veľa vysokých a stredných funkcionárov štátnej správy – fungovanie štátnej správy sa však nezlepšilo. Nemožno sa tomu čudovať, veď ani spisovateľ bez nadania sa nestane z večera na ráno Hemingwayom len preto, že si kúpil Parkera so zlatým hrotom. Takisto hlúpy žiačik ne-

zmúdrie tým, že ho preložia do inej školy. Žiaľ, správanie sa atomizovanej opozície sa niekedy veľmi neodlišuje od zvykov vládneho zoskupenia. Namiesto jednotného a rozhodného postupu, systematickej práce, vypracovania jasných koncepcii a definovania skutočných potrieb procesu transformácie jeden druhého podozrievavo skúmajú a čudujú sa, prečo to v krajine ide ako v lete na saniah. Pripomínajú šoféra, ktorý sa s plynovým pedálom na podlahe rozčuľuje, prečo ide auto pomaly a nedochádza mu, že by bolo treba zaradiť vyššiu rýchlosť.

V našej publikácii sme sa pokúsili nielen hľadať odpovede na to, prečo k takejto situácii došlo, ako sa vytvorila, ale naznačiť aj odpovede na to, ako sa z danej situácie dostať. Inými slovami, nežiadali sme od autorov filozoficky podfarbené pojednania, ale podrobné precízne diagnózy, aké vyhotovoval doktor Rieux. Presná diagnóza totiž často naznačuje aj možný liečebný postup, teda spôsob, akým by sa dala dosiahnuť naozajstná zmena. Neradi by sme parafrázovali Hamleta a kládli otázku formou „Mečiar či nie Mečiar,“ pretože sa nazdávame, že už takto položená otázka je pascou.

Vieme však, že čas súri a keď sa nám nepodarí sformulovať správne otázky, a keď nenájdeme primerané riešenia na zmenu spoločnosti, môže sa stať, že Slovensko skončí podobne ako svojho času Dánsko, ktoré sa vďaka filozofovi, moralistovi, ale činu neschopného Hamletovi s konečnou platnosťou dostalo do rúk nórskeho Fortinbrassa (mimochodom, meno Fortinbrass vzniklo zo spojenia forte braccio, čiže „pevná ruka“.)

„Súhrnná správa o stave spoločnosti“ za rok 1995 sa venuje týmto oblastiam :

- vnútropolitický vývoj a slovenská politická scéna,
- zahraničná politika SR,
- slovensko – maďarská základná zmluva,
- menšiny,
- legislatíva,
- ekonomika Slovenska,
- privatizácia,
- poľnohospodárstvo,
- životné prostredie,
- zdravotníctvo,
- sociálna politika,
- školstvo,
- kultúra,
- tretí sektor, dobrovoľníctvo a mimovládne organizácie,
- médiá,
- stav verejnej mienky,
- regióny Slovenska.

Pri výbere autorského tímu sme sa znovu obrátili na tých autorov, ktorí sa už osvedčili pri práci na prvej časti tohto projektu vydanéj v novembri 1995 pod názvom „Slovensku v šiestom roku transformácie“.

Ani jeden z nich nerobil svoju prácu ako hlavné zamestnanie. Trvalo dosť dlho, kým si všetci zvykli odovzdávať svoje kapitoly načas. Veríme, že pri ďalších „správach“ to už pôjde ľahšie.

Ako vyplýva z obsahu, polročnú správu sme okrem iného doplnili správou o stave verejnej mienky, ktorá má slúžiť ako zrkadlo, čiže signál o tom, aký názor majú jednotlivé vrstvy spoločnosti na nami monitorované javy. Taktiež sme považovali za potrebné venovať sa situácii v médiách. Osobitná príloha je venovaná bezpečnostnej situácii na Slovensku.

Hoci publikácia ako celok poskytuje celkový obraz o Slovensku za rok 1995, zostavovatelia považovali za potrebné, aby sa autori vo svojich analýzach vrátili k ešte skoršiemu obdobiu vývoja po novembri 1989 a tiež svoje príspevky aktualizovali doplnením textu o niektoré novšie skutočnosti, ktoré sa odohrali na jar roku 1996.

V práci chceme pokračovať ďalej. Predpokladáme, že začiatkom jesene 1996 vyjde anglická verzia tejto správy. Po ukončení monitorovania spoločenského diania v krajine za rok 1996 by sme na jar 1997 chceli vydať ďalšiu zo série našich súhrnných správ.

V mene Nadácie Sándora Máraiho ďakujem bratislavskej Open Society Fund za poskytnutú materiálnu pomoc, bez ktorej by dielo nemohlo vzniknúť.

Podakovanie patrí takisto londýnskemu Westminster Foundation za financovanie vydania anglickej verzie správy – „Global Report on Slovakia 1995“.

Okrem autorov by som ako riaditeľ Nadácie Sándora Máraiho chcel osobitne poďakovať za neobyčajne náročné redakčné práce Martinovi Bútorovi, ktorý sa do poslednej chvíle zaoberal prípravou tohto nezvyklého materiálu do tlače. Vďaka za pomoc pri redigovaní patrí aj Eugenovi Gindlovi.

Zvláštne poďakovanie patrí terajším i bývalým pracovníčkam Nadácie Sándora Máraiho, menovite Lube Kardošovej, programovej koordinátorky projektu, Eve Pápayovej, Judite Young a Ágnes Kochanovej, bývalej výkonnej riaditeľke NSM, ktoré nehl'adiac na čas a námahu obetavo pracovali na tom, aby sa toto dielo dostalo čitateľovi do rúk. Napokon je mi potešením poďakovať vydavateľstvu NAP v Dunajskej Strede, osobitne A. Róthovej a L. Barakovi, za ochotu a profesionálny prístup, s akým sa ujali tejto publikácie.

MUDr. Péter Hunčík
riaditeľ Nadácie Sándora Máraiho

Vnútropolitický vývoj a politická scéna SR v roku 1995

- **PHDr. Grigorij Mesežnikov (1958)** je absolventom Filozofickej fakulty Moskovskej univerzity. V r. 1990-93 pôsobil na Pedagogickej a Filozofickej fakulte UK, od júla 1993 pracuje v Politologickom kabinete Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Je tajomníkom Slovenského združenia pre politické vedy pri SAV. Publikuje odborné štúdie v zborníkoch a časopisoch, pravidelne analyzuje slovenskú politickú scénu v médiách.

Kľúčové slová: vnútorná politika, politické strany a hnutia, stranický systém, demokracia, autoritárske prístupy, vládna koalícia, opozícia, prezident SR, Ústavný súd SR, parlamentarizmus, štátna správa, klientelizmus, európska integrácia.

1. ÚVOD

1. 1. ZMENY POLITICKÉHO SYSTÉMU A VÝVOJ POLITICKEJ SCÉNY V ROKOCH 1989-1994

V Slovenskej republike dnes pôsobí 58 politických subjektov – 39 strán a 19 hnutí, iba niekoľko z nich sa však presadilo vo voľbách. Od r. 1989 sa na Slovensku voľby do parlamentu uskutočnili trikrát. Dvakrát, ešte počas existencie federácie, sa tak stalo v riadnom termíne (v rokoch 1990 a 1992) a raz, už v podmienkach štátnej samostatnosti (v r. 1994), sa voľby do NR SR konali predčasne.

Tabuľka 1

Volebné výsledky a zastúpenie strán a hnutí v parlamente SR v r. 1990, 1992 a 1994

Politické subjekty (koalície)	Voľby 1990		Voľby 1992		Voľby 1994	
	1	2	1	2	1	2
VPN / MNI	29,34%	48				
KDH	19,20%	31	8,88%	18	10,08%	17
SNS	13,94%	22	7,93%	15	5,40%	9
KSS/SDL/ „Spol. voľba“ (SDL, SDSS, SZ, HP)	13,34%	22	14,70%	29	10,41%	18
MKDH-Egy./Madř. koal.	8,66%	14	7,42%	14	10,18%	17
DS	4,39%	7				
SZ	3,48%	6				
HZDS			37,26%	74	34,96%	61
DÚ					8,57%	15
ZRS					7,34%	13

*) Stĺ. 1 - získané hlasy v %; stĺ. 2 - počet poslancov v parlamente

Po krátkom pôsobení prvej novembrovej vlády „národného porozumenia“ sa po voľbách v júni 1990 ujala moci koaličná vláda Verejnosti proti násiliu (VPN)/Maďarskej nezávislej iniciatívy (MNI), Kresťanskodemokratického hnutia (KDH) a Demokratickej strany (DS). Spoločnou platformou sa stala zhoda v základných otázkach uskutočnenia radikálnych spoločenských reforiem. Dôležitým momentom vnútropolitického vývoja v tomto období bola kompatibilita politiky slovenskej vlády s politikou vlády federálnej. Vláda VPN/MNI, KDH a DS za dva roky svojej činnosti dokázala položiť základy transformácie, ktoré už nebolo možné zvrátiť v nasledujúcom období. Od druhých parlamentných volieb v júni r. 1992 až do marca r. 1994 pôsobil na Slovensku vládny kabinet na čele s Vladimírom Mečiarom – najprv ako „jednofarebná“ vláda Hnutia za demokratické Slovensko (HZDS), potom, v priebehu krátkeho obdobia, ako koaličná vláda HZDS – Slovenskej národnej strany (SNS). Činnosť Mečiarovej vlády je možné dať do priamej súvislosti so „zalomením“ reformných procesov na Slovensku, s prechodom na model tzv. „dvojakej reformnej cesty“ (určité zlepšovanie ekonomických pomerov paralelne so zvýšením napätia v politickom vývoji) (1), s rozpadom československého federatívneho štátu a so vznikom samostatnej Slovenskej republiky. V období marec – december 1994 na Slovensku pôsobila vláda širokej koalície ľavicových, centristických a

pravicových síl – Strany demokratickej ľavice (SDL), Demokratickej únie (DÚ, predtým ADSR, APA, NDS) a KDĽH za verejnej podpory maďarských politických subjektov (Maďarského Kresťanskodemokratického hnutia [MKDĽH] a Spolužitia). Táto vláda, nadväzujúc na základné reformné trendy z rokov 1990-1992, sa pokúsila o realizáciu konsenzuálnej politiky a spolupráce subjektov rozdielnych z ideového hľadiska, avšak blízkych demokratickou politickou kultúrou. Nakoniec, od decembra r. 1994 až doteraz pôsobí na Slovensku koalíčná vláda HZDS, SNS a Združenia robotníkov Slovenska (ZRS), združujúca politické subjekty rozdielne proklamovanou ideovou orientáciou, avšak, ako ukázal vývoj v r. 1995, blízke si navzájom svojím autoritárskym chápaním politiky.

Vcelku možno konštatovať, že proces kryštalizácie politickej scény, príznačný pre postkomunistické spoločnosti, mal na Slovensku výrazné špecifiká. Jeho doterajším výsledkom nebolo vytvorenie stabilného stranického systému s relatívne vyprofilovanými politickými subjektmi, jedným z primárnych znakov ktorých je vymedzenie na štandardnej škále „pravica – ľavica – stred“, ale vznik takej politickej scény, v rámci ktorej popri štandardných stranách existujú aj subjekty „širokospektrálne“ a menej vyprofilované. Súčasný stav stranického systému v SR je politickým odrazom základných socio-kultúrnych charakteristík slovenskej spoločnosti, hlavne v rovine prijímania prebiehajúcich transformačných procesov (2).

Ústavný rámec vnútropolitického vývoja je daný Ústavom Slovenskej republiky. Ústava SR bola prijatá v septembri r. 1992 tesne pred zánikom ČSFR. Podľa expertov je poznačená určitými autoritárskymi tendenciami v organizácii politickej moci a celým radom protirečení pri definovaní vzťahov medzi najvyššími štátnymi orgánmi (3). Nespomým pozitívom terajšej Ústavy SR je zakotvenie základných práv a slobôd (hoci podľa názoru právnych expertov určitým nedostatkom je nezakotvenie všeobecnej záväznosti na území štátu medzinárodných zmlúv o ľudských právach a slobodách, ktoré, podľa samotnej ústavy, majú prednosť pred zákonmi SR). SR je pridruženým členom Európskej únie (v júni r. 1995 slovenská vláda podala oficiálnu žiadosť o vstup do EÚ). Štandardy politického života príznačné pre krajiny EÚ vytvárajú pre vnútropolitický vývoj na Slovensku významný referenčný rámec.

1. 2. FORMOVANIE VLÁDNEJ KOALÍCIE PO PREDČASNÝCH PARLAMENTNÝCH VOĽBÁCH V ROKU 1994

Hlavné trendy politického vývoja na Slovensku v r. 1995 boli v značnej miere predurčené výsledkami predčasných parlamentných volieb 30. 9. – 1. 10. 1994. Tieto voľby viedli k takému rozloženiu politických síl v Národnej rade SR, ktoré po vyše dvojmesačných medzistranických konzultáciách vyústilo v decembri 1994 do formovania vlád-

nej koalície, zloženej z Hnutia za demokratické Slovensko, Združenia robotníkov Slovenska a Slovenskej národnej strany. I keď sa pred voľbami o možnosti takejto rôznorodnej koalície hovorilo prevažne v rovine hypotetickej, po prvej a druhej (tzv. „nočnej“) schôdzi Národnej rady SR 3. a 4. novembra 1994 sa stalo jasné, že ak sa má vytvoriť na Slovensku koalíčná vláda opierajúca sa o nadpolovičnú väčšinu v parlamente, bude sa táto vláda skladať práve z HZDS, ZRS a SNS.

Z postupu, aký zvolil najsilnejší politický subjekt kom roku 1994 bolo zrejmé, že ďalší spoločenský vývoj bude poznačený politickou a mocensko-inštitucionálnou konfrontáciou. Takéto riziko signalizovalo viacero krokov HZDS: – snaha zmeniť pomer síl v parlamente napriek legitímnym výsledkom volieb; – požiadavka, aby M. Kováč odstúpil z funkcie prezidenta, vznesená okamžite po voľbách poprednými predstaviteľmi HZDS; – spôsob, akým boli utvorené parlamentné výbory, orgány Fondu národného majetku a rady pre televíziu a rozhlas; – zriadenie komisie na vyšetrovanie tzv. „krízy ústavného zriadenia v roku 1994“; – odvolanie generálneho prokurátora a vedenia Najvyššieho kontrolného úradu; – prijatie novely zákona o tzv. veľkej privatizácii a zákona o zrušení privatizačných rozhodnutí vlády J. Moravčíka. Udalosti v roku 1995 ukázali, že tieto obavy boli vcelku opodstatnené.

2. VNÚTROPOLITICKÝ VÝVOJ SLOVENSKEJ REPUBLIKY V ROKU 1995

Za ťažiskové problémy vnútropolitického vývoja Slovenska v roku 1995 je možné považovať:

- koncentráciu politickej moci vládnu koalíciou HZDS-SNS-ZRS;
- postupné konštituovanie ekonomických a politických základov klientelistického systému,
- mocensko-inštitucionálnu konfrontáciu, vyplývajúcu z vytrvalej snahy vládnej koalície zbaviť M. Kováča funkcie prezidenta SR;
- v pretrvávajúci antagonizmus vládnej koalície a opozície;
- zápas o zachovanie ústavno-právneho rámca politického vývoja.

2. 1. PROGRAMOVÉ VYHLÁSENIE VLÁDY

V januári 1995 koalíčná vláda predložila na posúdenie parlamentu svoje programové vyhlásenie. V jeho úvode vláda V. Mečiara charakterizuje mimoriadne ambicióznym tónom samotný tento dokument ako „novú etapu moderných dejín Slovenska“ a vyhlasuje, že „chce vytvoriť stabilné politické a ekonomické prostredie, v ktorom

budú podmienky na to, aby si každý občan našiel svoje miesto pre slobodnú činnosť a osobné šťastie“. Deklaruje sa tu zámer vlády „ústretovo sa pričiniť o spoločenskú participáciu pri konštruovaní prosperujúceho Slovenska“. Príznačné je pritom tvrdenie, že vláda, ktorá vzišla z volieb 1992 (čiže predchádzajúca vláda V. Mečiara) urobila fundamentálne kroky pri utváraní „sociálno-trhového demokratického priestoru, kompatibilného s priemyselne rozvinutými demokraciami vo svete“, avšak svoje snaženia musela prerušiť, pretože „sa nenašlo dost' parlamentnej vôle, aby svoje programové vyhlásenie úplne realizovala“.

Pokiaľ ide o vnútropolitický vývoj Slovenska, program vlády kladie kľúčový dôraz na zabezpečenie politickej stability. Vyhlásenie uznáva, že „stranícka rozmanitosť je nevyhnutným atribútom politickej demokracie“, avšak táto rozmanitosť „nesmie viesť k permanentnej politickej kríze, resp. k jej rôznym skrytým podobám“. (O päť mesiacov neskôr, vo svojom memorande k žiadosti SR o členstvo v Európskej únii, vláda uvádza, že „vývoj v SR dokazuje, že demokratické inštitúcie sú pevne zakotvené a napriek rôznym politickým zmenám ústavný systém je stabilizovaný“.)

Programové vyhlásenie obsahuje všeobecné deklarácie o tom, že „základným a trvalým cieľom vlády je demokratický právny štát, založený na politickej a ekonomickej pluralite, na základných sociálnych istotách, na humanizme a porozumení, národnostnej, etnickej a náboženskej tolerancii“. Vláda sa hlási k podpore parlamentnej demokracie, pričom bude akceptovať „názory opozície prospešné pre spoločnosť“.

K pozoruhodným patrí pasáž o tom, že v záujme stabilizácie politického života vláda pripraví novelizáciu zákona o politických stranách, volebných zákonov do NR SR a obecných zastupiteľstiev. Určitú predstavu o tom prináša pasáž z úvodnej časti, podľa ktorej predpokladom politickej stabilizácie je „dôsledne rešpektovaná vôľa voličov, ktorá v sebe obsahuje aj zaradenie poslanca k určitému politickému zoskupeniu v parlamente. Tým je určené aj politické spektrum parlamentu, ktorého zmena počas jeho funkčného obdobia nie je občiansky demokratická“.

V duchu predstáv HZDS bola na aprílovej schôdzi parlamentu prijatá novela Zákona o voľbách, podľa ktorej sa mení poriadok určovania poslancov – náhradníkov. Podľa nej nebude pri určovaní náhradníkov v priebehu volebného obdobia rozhodovať poradie, určené kandidátnou listinou tej-ktorej strany, ale samotná politická strana s „prihliadnutím na odbornosť poslanca, ktorého mandát sa uprázdni“. Možno usudzovať, že v prípade HZDS ide o účelovú úpravu s cieľom predísť dopadom eventuality vnútrostraníckych dezintegračných trendov, príznačných pre tento „širokospektrálny“ politický subjekt.

Vláda ďalej vyhlásila zámer „vytvárať inštitucionálne predpoklady pre širšiu účasť občanov na politickom a verejnom živote“. Objavuje sa tu dokonca myšlienka „širokého dialógu medzi občianskymi, náboženskými,

etnickými, kultúrnymi, ale aj podnikateľskými a profesionálnymi združeniami“, dialógu, „ktorý bude zbavený zaťažujúceho vplyvu straníckych a politických záujmov“.

Politický vývoj v roku 1995 však ukázal, že išlo len o formálne slovné prísluby. V úplnom rozpore s nimi politický život dnešného Slovenska sa vyznačuje takmer totálnou absenciou dialógu, neexistenciou konsenzu i jeho hľadania, mocensko-inštitucionálnou konfrontáciou, hlbokými až nezmierniteľnými protirečieniami medzi politickými subjektmi patriacimi do dvoch hlavných straníckych zoskupení. Politický život je poznačený predovšetkým úsilím najsilnejšieho člena vládnej koalície úplne ovládnuť politický priestor. Praktická politika HZDS a jeho vládnych spojencov tak v skutočnosti nie je v súlade s Programovým vyhlásením vlády SR a v niektorých smeroch mu dokonca priamo odporuje.

2. 2. POZÍCIA PREZIDENTA M. KOVÁČA, ÚLOHA ÚSTAVNÉHO SÚDU, STAV SUDNÍCTVA

2. 2. 1. Vládna koalícia versus prezident republiky

Jedným z najzreteľnejších prejavov snahy HZDS o totálne ovládnutie politického priestoru bolo úsilie zbaviť M. Kováča funkcie prezidenta SR. Keďže koalícia HZDS-SNS-ZRS nedisponovala dvojtretinovou väčšinou v parlamente potrebnou na odvolanie prezidenta, usilovala sa maximálne eliminovať jeho vplyv na vývoj krajiny. Koaličná väčšina v NR SR pritom uplatňovala kontrolné právomoci parlamentu voči prezidentovi aj v prípadoch, ktoré nie sú definované Ústavou.

Obmedzovanie právomocí prezidenta sa prejavilo pri novelizácii zákona o Slovenskej informačnej službe, podľa ktorej stratil prezident SR právo menovať riaditeľa SIS. Teraz ho vymenúva a odvoláva na návrh predsedu vlády SR. To isté platí pre novelu zákona o zriadení Armády SR schválenú na júnovej schôdzi NR SR, podľa ktorej právomoc menovať a odvolávať náčelníka generálneho štábu Armády SR má vláda, a nie prezident – hlavný veliteľ ozbrojených síl. Na schôdzi NR SR v novembri koaličná väčšina schválila novelu zákona o spôsobe vykonania referenda, ktorá obmedzila právomoci prezidenta pri skúmaní petícií požadujúcich referendum.

Vyvrcholením inštitucionálnej konfrontácie bolo vyslovenie nedôvery poslancov voči prezidentovi na májovej schôdzi NR SR, ktoré nasledovalo po oboznámení sa poslancov so správou Osobitného kontrolného orgánu pre kontrolu SIS, prednesenou na verejnom zasadnutí NRSR poslancom HZDS I. Urbanom. Táto správa mala jednoznačný zámer politicky diskreditovať M. Kováča ako hlavu štátu. V septembri vláda SR obvinila M. Kováča z podkopávania základov ústavného systému a vyzvala ho, aby odstúpil z funkcie (zámienkou tejto bezprecedentnej výzvy bolo odmietnutie prezidenta zúčastniť sa na neve-

rejmom zasadnutí vlády, na ktorom mal vysvetliť svoje predchádzajúce postoje a vyhlásenia). Vláda žiadala, aby M. Kováč odstúpil z funkcie skôr ako sa dokáže, že jeho činy sú zradou na „spoločnej vlasti“.

Hoci Ústava SR predpokladá, že prezident v rámci výkonu svojej funkcie požaduje od členov vlády a od štátnych orgánov, aby mu poskytovali rôzne správy a informácie, nebola vláda ochotná túto požiadavku akceptovať. V októbri predseda vlády V. Mečiar obvinil Kováča z toho, že protiprávne požaduje od ústavných činiteľov „správy spravodajského charakteru“. Neskôr v snahe usvedčiť M. Kováča z neústavného postupu požiadala vláda Ústavný súd o výklad príslušného článku ústavy.

Ako prostriedok nátlaku použila vládna koalícia aj reštriktívne finančné opatrenia voči kancelárii prezidenta (v r. 1995 rozpočet KP bol v porovnaní s r. 1994 znížený o 37,3 mil. Sk, v štátnom rozpočte na r. 1996 výdavky na KP sa zredukovali takmer o 25 mil. Sk). V októbri sa rozbehla podpisová kampaň za odvolanie prezidenta (iniciátorom a koordinátorom „Vyhlásenia ústredných orgánov štátnej správy“ bolo Ministerstvo kultúry). Signatármi protiprezidentských vyhlásení sa mali stať pracovníci ústredných orgánov štátnej správy a iných štátnych inštitúcií, pričom podpis týchto petícií sa spájal s vyslovením lojality k vláde. Petíciu požadujúcu odvolanie M. Kováča podpísali aj prednostovia okresných úradov. Dvoch prednostov OÚ, ktorí preukázali lojalitu k prezidentovi, vláda v decembri odvolala.

Ďalším kanálom útokov voči M. Kováčovi bolo samotné Hnutie za demokratické Slovensko, členom ktorého bol M. Kováč pred zvolením za prezidenta. Vrcholné orgány HZDS prakticky na každom svojom zasadnutí v priebehu celého roka vyzývali prezidenta, aby odstúpil, obviňujúc ho z nerešpektovania výsledkov volieb, z polarizácie krajiny, zo zlej prezentácie krajiny v zahraničí, z poskytovania rozhovorov pre zahraničné médiá, ktoré údajne obsahovali neobjektívne hodnotenia vývoja v SR a pod. V auguste 1995 po návrate z návštevy USA, počas ktorej prezident tlmočil slovenskej verejnosti znepokojenie amerických predstaviteľov nad niektorými tendenciami v politickom živote SR, Republikové predstavenstvo HZDS definitívne vylúčilo M. Kováča z hnutia. Vo vyhlásení tlačového odboru HZDS sa pritom objavila formulácia o „samozvanom prezidentovi“. Podľa Politického grémia HZDS sa stal M. Kováč poslednou kartou opozície, ktorej cieľom je destabilizovať politické pomery po demokratických voľbách. V protiprezidentskej kampani Hnutiu za demokratické Slovensko výdatne asistovala Slovenská národná strana, ktorá obvinila M. Kováča zo spáchania trestného činu vlastizrady.

Priestor pre protiprezidentskú kampaň v hojnej miere poskytoval denník Slovenská Republika, ktorý o. i. uverejnil faksimile výpisu z údajného konta prezidenta M. Kováča v rakúskej banke „Raiffeisen“ vo výške 23 mil. šilingov (vedenie banky okamžite poprelo autenticnosť výpisu a vyhlásilo, že ide o zjavný falzifikát). S rovnaký-

mi diskreditačnými zámermi Slovenská Republika publikovala články o kauze „Technopol“, v ktorých syn M. Kováča figuroval ako hlavný aktér nezákonných finančných transakcií.

Vrátenie niektorých prijatých zákonov, ktoré podľa prezidenta boli v rozpore s Ústavou SR, na opätovné prerokovanie parlamentu vládna koalícia interpretovala ako spreneveru M. Kováča svojmu nadstraníckemu postaveniu a jeho prechod na stranu opozície. V rámci kampane za odstúpenie prezidenta vyslovovali z času na čas lídri HZDS myšlienku vypísania referenda o skrátení obdobia pôsobenia M. Kováča vo funkcii prezidenta.

Koncom augusta 1995 sa odohrala udalosť, ktorá mala značný vplyv na celkový vnútropolitický vývoj na Slovensku. Michal Kováč mladší, syn prezidenta SR, bol neznámymi osobami násilne zavlčený do susedného Rakúska. Načasovanie a spôsob uskutočnenia tejto protiprávnej akcie, ako aj reakcie ústavných činiteľov (vrátane predsedu NR SR, predsedu vlády a niektorých ministrov) a priebeh vyšetrovania svedčili o tom, že zavlčenie prezidentovho syna do cudziny malo politické pozadie. Únos M. Kováča-ml., organizovaný s cieľom vydať ho nemeckým justičným orgánom na stíhanie pre údajné finančné podvody, sa stal ďalším článkom v reťazi kampane, zameranej proti prezidentovi SR. To, že zavlčenie M. Kováča-ml. do Rakúska sa udialo iba niekoľko dní pred avizovaným vystúpením prezidenta v parlamente so správou o stave krajiny, nasvedčovalo, že išlo o pokus ovplyvniť konanie prezidenta, o snahu psychicky ho podlomiť a prinútiť k abdikácii.

Napriek sústavnému nátlaku sprevádzanému značným obmedzením právomocí nezmenil M. Kováč svoje rozhodnutie pôsobiť vo funkcii hlavy štátu počas celého obdobia vymedzeného ústavou SR. Usiloval sa pritom o dialóg hlavných politických síl krajiny a o dodržiavanie základných princípov ústavnosti a demokracie (napokon to potvrdila cena, ktorú v auguste 1995 M. Kováč dostal od Americkej advokátskej komory za mimoriadne zásluhy pri budovaní právneho štátu). V správe predloženej prezidentom na septembrovej schôdzi NR SR o stave SR v r. 1995, v ktorej sa hovorilo o pretrvávajúcich znepokojujúcich momentoch verejného života, sa zdôrazňovala potreba postupného prekonávania politickej polarizácie spoločnosti a uplatnenia idey občianskeho a politického zmierenia. Ukázalo sa však, že idea občianskeho zmierenia, o ktorej sa na Slovensku hovorilo najmä počas návštevy pápeža Jána Pavla II v júli, nenašla odozvu u koalíčných partnerov, ktorí pokračovali v doterajšej konfrontačnej línii. V novembri M. Kováč vyhlásil, že vnútropolitická situácia na Slovensku pripomína návrat k totalitným pomerom. V decembri 1995 konštatoval existenciu dvoch rozdielnych koncepcií politiky – konfrontačnej („politika nepravdy a pseudohodnot“) a konsenzuálnej („politika dialógu“). Podľa neho dôvodom politickej nestability Slovenska je práve zrážka týchto dvoch rozdielnych koncepcií (4).

Opozičné strany a demokratická verejnosť považovali v danej situácii prezidenta SR za jeden z najdôležitejších pilierov demokracie a ústavnosti.

2. 2. 2. Ústavný súd SR, Najvyšší súd SR, súdnictvo

Ďalším takýmto pilierom bol nepochybne Ústavný súd. Jeho činnosť ukázala, že možnosti vlády presadzujúcej svoje predstavy metódou „diktatúry väčšiny“ bez ohľadu na existujúci ústavno-právny rámec a mienku oponentov, nie sú neobmedzené. Napriek tomu, že duch demokracie bol vládnu koalíciou často porušovaný, fungovanie Ústavného súdu prispievalo k tomu, aby sa dodržiavala litera zákona. V situácii, keď parlamentná väčšina v rozhodujúcich otázkach spoločenského života balansovala na hranici ústavnosti a neváhala dokonca schvaľovať zákony odporujúce Ústave, činnosť ÚS SR ako nezávislého súdneho orgánu na ochranu ústavnosti nadobudla mimoriadny význam. V tejto súvislosti mal značný demonštračný právno-politický a morálno-psychologický efekt nález ÚS SR zo dňa 24. mája 1995 o tom, že protiprivatizačný zákon prijatý na „nočnej“ novembrovej schôdzi nie je v súlade s ústavou. V novembri 1995 Ústavný súd rozhodol, že v rozpore s ústavou je aj vytvorenie a činnosť „vyšetrovacích komisií“ pôsobiacich v NR SR. Podobne ako postoj prezidenta M. Kováča, aj rozhodnutia ÚS SR vyvolávali nevôľu u predstaviteľov vládnej koalície. Koaliční činitelia opakovane označovali Ústavný súd za „záchrannú vestu opozície“ alebo za „chorý prvok na politickej scéne“ (V. Mečiar).

Veľký spoločenský ohlas mal rozsudok Najvyššieho súdu SR, ktorým sa zrušilo rozhodnutie Ministerstva financií zamerané proti Prvej slovenskej investičnej spoločnosti. Senát NS kvalifikoval rozhodnutie MF o zavedení nútej správy PSIS ako nezákonný akt, pričom, ako konštatoval vtedajší predseda Najvyššieho súdu K. Plank, nebol to prvý prípad, keď NS zistil nezákonný postup tohto ministerstva. Slovenské súdnictvo ako celok si v r. 1995 uchovalo pozíciu nezávislej zložky spoločenského mechanizmu. Nezávislosť súdnej moci bola dodržiavaná aj vďaka tomu, že samotní sudcovia jasne artikulovali svoje nestranné postavenie a odmietli vnášať do rozhodovania súdov politický rozmer. Členovia Združenia sudcov Slovenska vyslovili nesúhlas s prijatými novelami zákona o súdoch a sudcoch, ktoré podľa nich môžu nezávislosť sudcov ohroziť. Striktné postoje sa odzrkadlili aj v stanovisku Združenia sudcov Slovenska ku kauze predsedu senátu Najvyššieho súdu SR J. Štefánka, ktorý demonštroval účelovo-politický a ideologický prístup v právnych otázkach a bol za svoju stranícku zaujatosť z radov ZSS vylúčený.

Vyšetrovanie trestného činu zavlčenia M. Kováča mladšieho do cudziny, ktorý mal nesporné politické pozadie, bolo sprevádzané takmer neskrývaným politickým nátlakom, smerujúcim k priamemu ovplyvňovaniu priebehu vyšetrovacích prác. Tento tlak zosilnel najmä po tom, ako sa zistila súvislosť medzi únosom M. Kováča a aktivi-

tu pracovníkov Slovenskej informačnej služby. Dvaja vyšetrovatelia Policajného zboru SR, ktorí túto súvislosť odhalili (ako aj niektorí iní pracovníci sekcie vyšetrovania) boli odvolaní a nahradení kriminalistami zo stredného Slovenska. Táto skutočnosť, konfrontovaná s verejnými vyhláseniami premiéra V. Mečiara o „správnych vyšetrovateľoch Stredoslovákov“, existenciu politického tlaku na vyšetrovanie názorne potvrdila. Potvrdil ho aj obštrukčný postoj, ktorý zaujal v celej veci riaditeľ SIS I. Lexa. Spomínaný stav bol umožnený predovšetkým faktickou absenciou vierohodnej kontroly činnosti tajnej služby (ako už bolo uvedené, opozícia vôbec nie je zastúpená v parlamentnom Osobitnom kontrolnom orgáne nad činnosťou SIS).

2. 3. VZŤAH „KOALÍCIA – OPOZÍCIA“

Dôležitým ukazovateľom skutočného stavu politického života je vzťah, aký sa vytvoril medzi vládnu väčšinou a opozičnou menšinou. Už v období svojho konštituovania koalícia HZDS-SNS-ZRS ukázala, aký model vzťahov s opozíciou uprednostňuje. Napríklad, pri formovaní jednotlivých výborov NR SR sa ani jedno predsednícke miesto neušlo predstaviteľom opozície. Ani jeden reprezentant opozície nie je členom osobitného kontrolného orgánu pre kontrolu Slovenskej informačnej služby, čím je opozícia vylúčovaná z rozhodovania o najdôležitejších otázkach vnútornej politiky štátu a má oprávnené obavy z možného politického zneužitia spravodajských služieb. Opozícia nie je zastúpená ani v parlamentnej komisii „na vyšetrenie krízy ústavného zriadenia v roku 1994“. Na rozdiel od NR SR v predchádzajúcom volebnom období, nemá dnes opozícia ani funkciu podpredsedu NR.

V demokratickom systéme je opozícia jednou z plno-právnych politických inštitúcií, predstavujúcich nevyhnutný prvok mechanizmu „břzd a protiváh“, o ktorý sa opiera fungovanie politického systému. Vzťah medzi vládnu väčšinou a opozičnou menšinou v demokratickej spoločnosti nemá iba charakter súperenia či konfrontácie, ale zakladá sa aj na spolupráci, opierajúcej sa o politický pragmatizmus. Analýza činnosti Národnej rady SR v roku 1995 ukazuje, že medzi vládnu väčšinou HZDS-SNS-ZRS a opozičnými parlamentnými subjektmi tvoriacimi menšinu neexistuje vzťah konsenzuálnej spolupráce. Naopak, pretrváva tu stav sústavnej konfrontácie. Pri prijímaní rozhodujúcich zákonov vládna koalícia používa metódu hlasovacej mašinerie, opierajúcej sa o chápanie demokracie ako diktatúry väčšiny. Pozmeňovacie návrhy opozičných poslancov sa spravidla odmietajú. Koaličná väčšina odmietala zaradiť do programu parlamentných schôdzi body navrhované opozíciou (napr. na novembrovej schôdzi boli zamietnuté všetky návrhy opozície). Veľavravným svedectvom koaličného chápania vzťahu k opozícii bola 7 minút trvajúca mimoriadna schôdza NR SR, ktorá sa mala zaoberať konfliktom medzi SIS a Poli-

cajným zborom počas vyšetovania únosu M. Kováča ml. do Rakúska a rozšírením OKO. Koaliční poslanci neschválili program schôdze a tým znemožnili rokovanie NR SR o kauze, ktorá nadobudla celospoločenský význam s vážnymi medzinárodnými dôsledkami.

Určitou výnimkou bol ústavný zákon o zamedzení rozporu záujmov pri výkone funkcií ústavných činiteľov a vyšších štátnych funkcionárov („zákon o konflikte záujmov“), prijatý v máji 1995, ktorý navrhli spoločne poslanci SĎE a HZDS. Osobitnú kapitolu tvorí prijatie zákona o štátnom jazyku, ktorý bol v NR SR schválený nielen hlasmi poslancov koalície, ale aj hlasmi prevažnej väčšiny poslancov DÚ a SĎE. Podporu, ktorú vládne návrhu zákona spomínané opozičné strany preukázali napriek pôvodnému odmietavému stanovisku, možno dať do súvislosti s celkovou atmosférou, ktorá sprevádzala prijatie tohto zákona: menovite hlasovanie, priamy televízny prenos, vytrvalá nacionalistická propaganda provládnych médií. Podpora jazykového zákona opozičnými DÚ a SĎE však nezlepšila vzťahy medzi nimi a koaličnými stranami, naopak, skomplikovala vzťahy medzi opozičnými stranami, najmä medzi Maďarskou koalíciou a DÚ a SĎE.

O konfrontačných zámeroch vládnej koalície svedčil priebeh celoštátnej policajnej akcie na zisťovanie pravosti podpisov na petičných hárkoch DÚ. V tomto prípade už nešlo iba o nátlak na DÚ, ale aj o zneistenie jej sympatizantov a potenciálnych voličov. Prvky intolerancie voči politickým a ideovým oponentom, prinášajúce riziko budúcich konfliktov, boli príznačné pre zámyery vlády prijať zákon na ochranu republiky a zákon o výnimočnom stave. Podobne vládny návrh zákona o nadáciách pripravený koncom r. 1995 obsahoval ustanovenia, ktoré sú v rozpore s hlavnými trendmi vývoja občianskej spoločnosti po r. 1989.

2. 4. POSILNENIE PRÁVOMOCÍ EXEKUTÍVY, PERSONÁLNE ZMENY V ŠTÁTNEJ SPRÁVE

Okrem odobratia niektorých právomocí prezidentovi SR v prospech vlády bol prijatý tzv. kompetenčný zákon, podľa ktorého Úrad vlády sa dostáva na úroveň ústredného orgánu štátnej moci a štátni tajomníci ministerstiev v neprítomnosti ministrov získavajú niektoré právomoci ústavných činiteľov. Podľa zákona o kontrole v štátnej správe, schváleného na decembrovej schôdzi NR SR, bude mať Úrad vlády kontrolné právomoci pri kontrole plnenia úloh štátnej správy. Na tej istej schôdzi zamietli koaliční poslanci návrh SĎE zaoberať sa odpočtom ročného plnenia vládneho programu, čo by sa dalo kvalifikovať ako zrieknutie sa parlamentu svojej právomoci uskutočňovať kontrolu nad činnosťou výkonnej moci. Podľa právnych expertov postup koaličnej väčšiny fakticky znamenal porušenie princípu trojitého rozdelenia moci a

nastolenie zvláštnej podoby koncentrovanej „výkonnoparlamentnej“ moci (5). Tento prístup korešpondoval s celkovou snahou o maximálnu koncentráciu politickej moci v krajine.

Možno len dodať, že vládna koalícia tak konala v úplnej zhode s prejavom predsedu HZDS V. Mečiara na rokovaní funkcionárov HZDS v Zlatej Idke koncom novembra 1993, kde vytýčil postup hnutia pri presadzovaní svojho politického programu. O priamej nadväznosti na myšlienky, vyslovené V. Mečiarom v Zlatej Idke, svedčia personálne zmeny, ktoré koalícia HZDS-SNS-ZRS začala okamžite po svojom nástupe uskutočňovať v orgánoch štátnej správy. Tieto zmeny prebiehali koordinovane vďaka akčnej spolupráci koaličných partnerov na úrovni okresov (tzv. „akčné päťky“) a mali celoplošný charakter. Vládna koalícia tak nielenže úplne znemožnila opozícii akýmkoľvek spôsobom ovplyvniť obsadzovanie kľúčových funkcií v štátnej správe, ale navyše tieto posty obsadzovala vlastnými členmi, resp. stúpenkami. Personálne zmeny od decembra 1994 nadobudli charakter kádrových čistiek, ktoré nie sú typické pre bežnú výmenu exekutívy v podmienkach normálne fungujúcej demokracie, ale skôr pre politický prevrat, resp. zásadnú zmenu politického režimu. Výber členov do koaličných „pätičiek“ a ich činnosť signalizovali cynizmus a aroganciu koalície voči opozícii, ba niekedy až pohrdanie odbornou a spoločenskou kvalitou (zisťovalo sa napríklad, že v okrese Trebišov Združenie robotníkov Slovenska v „akčnej päťke“ zastupoval osemkrát súdne trestaný muž).

Vcelku možno konštatovať, že koalícia HZDS-SNS-ZRS v r. 1995 spôsobom nezvyčajným v demokratickej spoločnosti skoncentrovala politickú moc, výrazne obmedzila právomoci prezidenta v branno-bezpečnostnej oblasti, uskutočnila rozsiahle personálne zmeny v štátnom aparáte, zásadne zmenila podmienky a priebeh privatizačného procesu, takmer úplne obsadila priestor v oblasti verejnoprávných médií.

Svojím autoritárskym prístupom, najmä útokmi proti hlave štátu, si skomplikovala vzťahy s najvyššou hierarchiou katolíckej cirkvi. V máji 1995 poslali arcibiskup J. Sokol, arcibiskup A. Tkáč a biskup R. Baláž predsedovi NR SR I. Gašparovičovi vyhlásenie, v ktorom vyjadrili plnú podporu a dôveru prezidentovi M. Kováčovi. Podpredseda HZDS A. M. Húska následne vyhlásil, že „cirkev z pozície nadstranickosti sa dostala do pozície hájenia jednej strany“. Domová prehliadka, uskutočnená príslušníkmi polície v sídle diecézneho biskupa R. Baláža, predsedu Biskupskej konferencie Slovenska, pod zámienu vyšetovania trestnej činnosti v majetkoprávnej oblasti, bola viacerými pozorovateľmi slovenského politického života hodnotená ako akt politickej pomsty voči „neposlušným“ cirkevným hodnostárom. Táto akcia ešte viac prehĺbila rozpory medzi štátnou mocou a katolíckou cirkvou. Hodnotiac politickú situáciu na Slovensku biskup R. Baláž povedal: „Dost' často sa stretávame s názorom, že sme katolícke Slovensko, že máme kresťanské korene a

zachovávame cyrilometodskú tradíciu. Toto všetko nie je pravda. Keby totiž tieto tri veci platili, musel by u nás inak vyzerat' spoločenský život" (6).

Napriek veľkému úsiliu ministerstva školstva sa nepodarilo presadiť koncepciu tzv. „alternatívneho“ školstva na národnostné zmiešanom území avizovanú v programovom vyhlásení: rodičia maďarských detí ju neprijali a ministerstvo školstva neporušilo princíp dobrovoľnosti, ku ktorému sa oficiálne prihlásilo.

Politika vlády sa stretávala s nesúhlasom značnej časti obyvateľstva, ktorý vyvrcholil manifestáciami, organizovanými opozičnými stranami a občianskymi združeniami v Bratislave a v iných mestách SR.

2. 5. DEMARŠE EÚ A USA, REZOLÚCIA EURÓPSKEHO PARLAMENTU

Vnútropolitický vývoj v SR vyvolával v r. 1995 znepokojenie v zahraničí, najmä v členských krajinách EÚ a NATO (čiže v organizáciách, kde sa SR uchádza o riadne členstvo). Koncom októbra bol vládě SR doručený demarš Európskej únie, už druhý počas pôsobenia koalície HZDS-SNS-ZRS (prvý prišiel v novembri r. 1994), ako i demarš vlády Spojených štátov. V oboch dokumentoch sa otvorene vyjadrovalo znepokojenie nad napätím, panujúcim medzi inštitúciami na Slovensku a nad možnými akciami, zameranými proti prezidentovi, ktoré by mohli mať negatívny účinok na proces demokratickej transformácie. V oboch demaršoch sa zdôrazňovala potreba rešpektovania rozdielnych názorov, nevyhnutnosť dodržiavania ústavných práv a záväzkov, vyplývajúcich z partnerských vzťahov SR s NATO, z pridruženého členstva Slovenska v EÚ a z riadneho členstva v OBSE. V novembri Európsky parlament prijal rezolúciu, v ktorej žiada slovenskú vládu, aby plne rešpektovala demokratické princípy a ľudské práva, vzdala sa zámeru vylúčiť poslancov DÚ z parlamentu a zabezpečila nezávislé vyšetrenie prípadu zavraždenia M. Kováča-ml. do Rakúska. V rezolúcii sa uvádza, že „ak bude slovenská vláda pokračovať vo vedení politiky, ktorá nerešpektuje demokraciu, ľudské a menšinové práva a princípy právneho štátu, bude pre EÚ nevyhnutné zväziť jej program pomoci a spolupráce v rámci Európskej dohody (o pridružení), ktorá bude musieť byť pozastavená“.

Reakcie vládných činiteľov na demarše EÚ a USA a na rezolúciu EP boli odmietavé. Premiér V. Mečiar v rozhlasovom príhovore vyhlásil, že nepovažuje demarš EÚ za opodstatnený, na margo demaršu USA poznamenal, že zo strany amerických predstaviteľov „trvá neschopnosť viesť rovnoprávny dialóg na najvyššej úrovni so všetkými predstaviteľmi SR“. Hovorca HZDS S. Háber poskytol médiám vyhlásenie, v ktorom prirovnal postup Európskeho parlamentu voči Slovensku k politike nacistického Nemecka resp. k politike ZSSR voči Československu

v r. 1968 (po ostrých odsudzujúcich reakciách verejnosti sa HZDS od slov svojho hovorcu dištancovalo).

Zatiaľ čo prezident a opozícia kvalifikovali spomínané demarše a rezolúciu ako adekvátnu odozvu na politiku vládneho kabinetu (M. Kováč dokonca varoval vládu pred medzinárodnou izoláciou krajiny), predstavitelia koalíčných strán zodpovednosť za demarše zvalili na prezidenta a na opozíciu, ktorá sa údajne podobným spôsobom snaží zatiahnuť zahraničie do vnútroštátnych sporov. Zároveň koalíční partneri využívali reakcie zahraničia na propagovanie svojich xenofóbnych postojov. Predseda SNS J. Slota označil demarš USA za „transparentnú ukážku medzinárodného smerovania aktivít proti mladej Slovenskej republike a hrubé zasahovanie do vnútorných vecí Slovenska“.

3. STRANÍCKY SYSTÉM NA SLOVENSKU

3. 1. ROZDVOJENIE POLITICKEJ SCÉNY

Pre vývoj stranického systému SR sa ujal označenie existujúcich politických formácií za „štandardné a „neštandardné“. V tejto súvislosti by sa dalo dokonca hovoriť o vytvorení akejsi „zrkadlovej politickej scény“: obe zoskupenia akoby sa usilovali pokryť všetky póly „pravo-ľavej“ škály (7). „Štandardné“ a „neštandardné“ strany zaujímali spravidla diametrálne odlišné stanoviská. Vzťahuje sa to na ekonomickú politiku a spôsob privatizácie uskutočňovaný terajšou vládou, na pokusy o koncentráciu politickej moci koalíciou HZDS-SNS-ZRS a osobne premiérom V. Mečiarom, na otázky dodržiavania ústavy, na dôležité legislatívne zmeny, na problém zotrvania M. Kováča vo funkcii prezidenta, na personálne výmeny v štátnej správe, na kultúrnu a mediálnu politiku a pod. Špecifickú oblasť tvorí problematika maďarskej národnostnej menšiny. „Štandardné“ parlamentné strany síce rovnako ako strany Maďarskej koalície kriticky hodnotia politiku vlády voči maďarskej menšine (najmä činnosť ministerstiev kultúry a školstva), avšak pristupujú k celkovému riešeniu spomínanej problematiky z iných pozícií ako predstavitelia maďarských strán.

Napriek zreteľnému kritickému vymedzeniu opozície voči politike súčasnej vlády boli vzťahy medzi „štandardnými“ opozičnými stranami v r. 1995 poznačené rozdielmi, vyplývajúcimi z ich odlišnej ideovej orientácie. To sa prejavovalo najmä v postojoch SDL, ktorá sa snažila o „samostatný postup“. Hlasovanie časti opozičných poslancov za prijatie jazykového zákona hodnotili predstavitelia Maďarskej koalície ako krok vedúci k znefunkčneniu spolupráce v rámci opozície (predseda MOS L. Nagy vyhlásil, že po hlasovaní o jazykovom zákone sa opozícia ocitla „v ruinách“).

3. 2. POLITICKÉ STRANY A HNUTIA

3. 2. 1. HZDS

V r. 1995 vo vývoji najsilnejšieho subjektu terajšej vládnej koalície pretrvávali trendy známe z minulého obdobia. Na V. republikovom sneme v marci 1995 opätovne charakterizoval predseda V. Mečiar HZDS ako „ľudové hnutie stredú“ bez osobitnej ideovej základne, čím vlastne potvrdil jeho „neštandardný“ charakter. Zároveň niektorí predstavitelia HZDS tvrdia, že ich hnutie vychádza zo všeobecných kresťanských hodnôt a oslovuje predovšetkým kresťanov. Hoci sa HZDS zameriava na získavanie podpory v čo najširších masách obyvateľstva, jeho lídri zatiaľ nevidia formálnu zmenu hnutia na stranu ako primárnu úlohu. Prítom v skutočnosti HZDS disponuje silnou vnútornou organizačnou štruktúrou, charakteristickou pre politickú stranu (v súčasnosti má HZDS 34 000 členov).

Po tom, čo z hnutia odišli tí politici, ktorí neskôr založili DÚ, zvýraznili sa v HZDS trendy politickej radikalizácie, nacionálneho populizmu, etatizmu, tendencie k protizápadným náladám, k antiamerikanizmu. V priebehu r. 1995 sa HZDS snažilo udržať stabilitu vládnej koalície aj za cenu určitých ústupkov koalíčnym partnerom, najmä SNS. Podľa Mečiarovho vyjadrenia z júna 1995 „neexistujú zásadné politické rozdiely medzi koalíčnymi stranami“. Priebeh ratifikačného procesu slovensko-maďarskej zmluvy potvrdil existenciu silného nacionalistického krídla v radoch HZDS (v decembri v NR SR bol distribuovaný materiál proti ratifikácii zmluvy, pripravený niektorými poslancami HZDS). Z otázky ratifikácie slovensko-maďarskej zmluvy HZDS napokon urobilo predmet politického kupčenia s koalíčnou SNS. Z mimoparlamentných subjektov najväčšiu ústretovosť voči HZDS demonštrovali v r. 1995 Kresťansko-sociálna únia a Strana podnikateľov a živnostníkov SR, s ktorými HZDS podpísalo dohody o spolupráci.

V rozhovore pre španielsky denník El Pais v júli 1995 V. Mečiar na margo „modelu slovenskej transformácie“ presadzovaného HZDS povedal: „My kladieme dôraz skôr na štrukturálne zmeny vo výrobe, a nie na zmenu vlastníkov. Odlišujeme sa spôsobom privatizácie. Sme za postupný prechod, regulovaný štátom, pretože ešte neexistuje trh - momentálne sa len tvorí.“ Zároveň sa ukazuje, že politika HZDS a jeho koalíčných partnerov (zrušenie kupónovej privatizácie a jej nahradenie dlhopisovou metódou, výhodnou pre relatívne úzku skupinu tzv. privatizérov, predaj podnikov vopred určeným majiteľom za atraktívne ceny na dlhodobé splátky, celoplošné kadrové zmeny v orgánoch štátnej správy a pod.) smeruje k vytváraniu sociálnej základne klientelistického systému opierajúceho sa o skrytú alebo otvorenú sociálnu korupciu. V apríli 1995 obvinil prezident predsedu HZDS z budovania paralelných spravodajských štruktúr, zameraných voči hlave štátu a iným osobám.

V novembri HZDS vypracovalo interný materiál „Hlavné úlohy HZDS“, obsahujúci výpočet úloh zameraných na

upevnenie pozícií HZDS v spoločnosti. V dokumente sa konštatuje odpor existujúci v spoločnosti voči HZDS. Úlohy zamerané na odstránenie tohto stavu a posilnenie postavenia HZDS v spoločnosti predpokladajú podľa autorov dokumentu pokračovanie personálnych zmien v štátnej správe, výmeny v diplomatických službách, spoluprácu s vybranými spoločenskými organizáciami naklonenými HZDS, zakladanie alternatívnych odborov podporujúcich HZDS. Na jeseň r. 1995 vznikla Asociácia starostov a primátorov zvolených za HZDS, ktorá by sa mala stať poradným orgánom politických štruktúr HZDS. V r. 1995 nedošlo k žiadnym zmenám v medzinárodných väzbách HZDS. Deklarácie predstaviteľov hnutia o zámeroch orientovať ho na kontakty so stranami centristickej orientácie nenašli potvrdenie v praxi. Na VI. republikovom sneme HZDS v marci 1996 sa nijaké takéto strany nezúčastnili. Prítomní boli zástupcovia Pawlakovej Poľskej ľudovej strany, Černomyrdinovej strany Náš domov Rusko, rumunských a srbských socialistov; zo Západu prišiel zástupca Berlusconiho strany Forza Italia.

3. 2. 2. SNS

Podobne ako v prípade HZDS, aj v Slovenskej národnej strane (počet členov - okolo 7000) sa po odchode umierneného, pragmaticky orientovaného krídla (Národno-demokratická strana, ktorá sa neskôr spojila s DÚ) prehĺbili tendencie k radikalizácii. Vedenie SNS podporovalo HZDS prakticky vo všetkých otázkach vnútornej politiky, vrátane snáh odstrániť prezidenta M. Kováča a v kauze „petičné hácky DÚ“. S informáciou o zámere vládnej koalície zrušiť kupónovú privatizáciu a nahradiť ju dlhopisovým „odškodnením“ vo výške 10 000 Sk pôvodne vyšli predstavitelia SNS (podľa podpredsedu HZDS A. M. Húsku koncept „dlhopisovej privatizácie“ pochádza z prostredia SNS). Prakticky jediným momentom, ktorý komplikoval vnútrokoaličné vzťahy, bol odmietavý postoj SNS k ratifikácii základnej medzištátnej slovensko-maďarskej zmluvy. Lídri SNS opakovane vyhlasovali, že podpísaná V. Mečiarom a G. Hornom v marci 1995 základná zmluva medzi SR a MR je zle pripravená, nechráni národnoštátne záujmy Slovenska, znižuje dôveryhodnosť SR na medzinárodnej scéne a otvára Maďarsku dvere do slovenskej vnútornej politiky, čím robí zo Slovenska rukojeťníka vo vzťahu k maďarskej menšine. SNS spočiatku vyhlásila, že v nijakom prípade zmluvu s Maďarskom nepodporí. Zodpovednosť za zle pripravenú zmluvu SNS pripísala Ministerstvu zahraničných vecí. Odpoveďou na túto kritiku zo strany ministra zahraničných vecí J. Schenka bolo označenie postoja SNS za extrém. Rýchlo sa však ukázalo, že záujmy vyplývajúce z členstva SNS vo vládnej koalícii, najmä záujmy ekonomické (privatizačné), sú pevnejším spojivom medzi ňou a HZDS ako nezhody v prístupoch k slovensko-maďarskej zmluve. Potom čo HZDS začalo vysielat' signály o možnosti zmeny v zložení vládnej koalície (v tejto súvislosti sa hovorilo najmä o SDL, ktorá by

mohla vo vláde nahradiť SNS), lídri SNS zmenili taktiku a podmienili súhlas s ratifikáciou slovensko-maďarskej zmluvy prijatím zákona na ochranu republiky a zákona o výnimočnom stave.

Tak ako predtým, aj v uplynulom roku tematizovala SNS predovšetkým problém maďarskej národnostnej menšiny. Ministerka školstva, ktorá pochádza z SNS, sa usilovala vtláčať predstavy svojej strany do koncepcie tzv. „alternatívneho školstva“ na národnostne zmiešanom území. Ďalšou oblasťou sústredeného záujmu SNS bol zákon o štátnom jazyku. SNS tiež sústavne prichádzala s návrhmi novelizovať Trestný zákon alebo prijať tzv. zákona na ochranu republiky. Argumentovala pritom nebezpečenstvom hroziacim údajne mladému štátu zo spojenia domácej opozície, vodcov maďarskej národnostnej menšiny a početných „nepriateľov Slovenska v zahraničí“ (najnovšie aj prezidenta SR). Do tejto línie zapadali vyhlásenia lídrov SNS o tom, že opozičné strany pripravujú „politické nepokoje“ (z marca 1995), ďalej návrh zakázať na Slovensku Nadáciu Open Society Fund (podporovanú finančníkom a filantropom G. Sorosom), ako aj podnet trestne stíhať pre vlastizradu lídrov Maďarskej koalície. Útoky lídrov SNS smerovali taktiež proti KDĽ (J. Slotá: „Poslanci KDĽ túto republiku rozvracajú“), SDĽ (M. Anđel: „Predstavitelia SDĽ koordinujú svoju činnosť pri ohováraní Slovenska s americkým finančníkom maďarského pôvodu G. Sorosom“) a Konfederácii odborových zväzov (Ústredná rada SNS: „KOZ ide o zvrhnutie demokraticky konštituovanej vlády a parlamentu, o rozvrat základov právneho štátu“). Predstavitelia SNS opakovane dávali najavo svoju nevôľu z kritérií, ktoré krajiny Európskej únie uplatňujú pri posúdení kompatibility politického vývoja na Slovensku s vývojom v štátoch EÚ (V. Moric: „Diktát Bruselu podľa mňa začína byť horší ako diktát Moskvy“). V r. 1995 SNS zvýraznila odmietavý postoj k myšlienke vstupu SR do NATO (podľa J. Slotu neúmerne rozširovanie NATO smerom na východ destabilizuje Európu, preto by Slovensko malo zachovať neutralitu). SNS neodstúpila od myšlienky obnoviť trest smrti a kritizovala Radu Európy za to, že s touto myšlienkou nesúhlasila. Extrémny nacionalizmus predstaviteľov SNS sa odrážal o. i. vo výrokoch zameraných proti príslušníkom národnostných a rasových menšín, v pozitívnom hodnotení fašistického režimu Slovenského štátu z r. 1939-45 (niektoré občianske združenia na Slovensku v tejto súvislosti upozorňovali na nebezpečenstvo fašizujúcich tendencií v SNS).

3. 2. 3. ZRS

Účinkovanie Združenia robotníkov Slovenska (má dnes 20 000 členov) ako vládnej strany potvrdzuje charakteristiku tohto politického zoskupenia ako egalitaristicko-populistického, protireformného a protizápadného. Čelní predstavitelia ZRS používajú protitransformačnú „ľavicovú“ rétoriku. Zároveň však existuje čoraz zreteľnejší nesúlad medzi verbálnym hlásaním protireform-

ných a protitrhových názorov, sprevádzaným apeláciami na „sociálne cítenie“ obyvateľstva na jednej strane a účasťou ZRS na ekonomickej (vrátane privatizačnej) politike HZDS-SNS. Predstavitelia ZRS podporili aj také kroky vlády, ktoré boli v rozpore s jeho volebným programom (napríklad pri prijímaní zákona o štátnom rozpočte nepodporilo ZRS zvýšenie minimálnej mzdy). Zo strany odišiel jej podpredseda M. Kočnár a napriek ubezpečeniu J. Luptáka, že ZRS nie je prisluhovačom, ale rovnocenným partnerom HZDS, aj v radoch samotného ZRS sa rozšírili názory hodnotiace vnútrokoaličnú spoluprácu úplne opačne. V decembri 1995 denník Práca uverejnil materiál „Analýza vzťahov v štruktúre Združenia robotníkov Slovenska“, pripravený bratislavskou mestskou organizáciou ZRS kritizujúci účinkovanie ZRS vo vládnej koalícii. Autori materiálu vyjadrili obavy z toho, že po eventuálnych zmenách vo vedení SDĽ a po vstupe tejto strany do koalíciej vlády, záujem HZDS o spoluprácu so ZRS sa zníži, čo by pre ZRS znamenalo „úplnú stratu podielu na výkone moci, politickej dôvery a politický krach“. V materiáli sa kritizujú vnútorné pomery v ZRS, pre ktoré je typický „tuhý centralizmus bez akýchkoľvek prvkov demokracie a bez zodpovednosti voči strane ako celku“. Reakciou Ústrednej rady ZRS bolo rozpustenie mestskej straníckej organizácie v Bratislave.

ZRS sa pridalo k protiprezidentskej kampani (jeho poslanci hlasovali za vyslovenie „nedôvery“ prezidentovi), prejavovali však navonok flexibilnejší postoj v kauze „petičné hácky DÚ“. Predseda ZRS J. Lupták však vyhlásil, že ak DÚ „bude robiť v spoločnosti naďalej deštruktívnu politiku“, zaujme ZRS iný postoj. Napäté až nepriateľské vzťahy malo ZRS s Konfederáciou odborových zväzov. V auguste obvinil J. Lupták prezidenta KOZ A. Engliša z podnecovania útokov proti vláde, v novembri Ústredná rada ZRS vyhlásila, že sa nedá vydierať vedením KOZ, ktoré je „päťolízacké“ vo vzťahu k opozícii. Počas účinkovania ZRS v koalíciej vláde bol zaznamenaný citeľný pokles jeho volebných preferencií (táto tendencia je zreteľná najmä od júna r. 1995). Je jasné, že z hľadiska voličskej podpory je dnes ZRS konfrontované s otázkou politického prežitia. V tejto súvislosti stojí za pozornosť aktivita Strany robotníkov, príbuznej ZRS z ideového hľadiska. Táto strana avizovala svoj záujem „osloviť sklamaných ľuptákovcov“.

V oblasti medzinárodnej politiky zotrvalo ZRS nedôverčivé k integračným procesom v Európe a k začleneniu Slovenska do západoeurópskych a transatlantických štruktúr (predseda ZRS J. Lupták opakovane vyslovoval myšlienku o vhodnosti neutrality Slovenska), a vyznačovalo sa tiež odporom voči renomovaným medzinárodným finančným inštitúciám. Tieto postoje predstavitelia ZRS prezentovali napríklad na „Celosvetovej konferencii robotníckych strán a organizácií práce“, ktorú sami zorganizovali v marci 1995 v Banskej Bystrici.

3. 2. 4. KDH

Kresťanskodemokratické hnutie (má 27 000 členov) sa politicky profilovalo v roku 1995 ako subjekt s jednoznačne opozičnou orientáciou voči politike vládnej koalície, ktorá podľa KDH ohrozuje demokratické inštitúcie, odporuje duchu demokracie, podkopáva základy ústavnosti a napokon aj samotnej slovenskej štátnosti a vytvára nepriaznivý obraz krajiny v zahraničí. Podľa KDH je celkové zameranie politiky koalície HZDS-SNS-ZRS protireformné a protitransformačné a odporuje hodnotám, ktoré priniesol November 1989. Ponuku HZDS na rokovanie o vnútropolitckej situácii v júni 1995 KDH odmietlo, keďže, podľa predsedu KDH J. Čarnogurského, pre HZDS tieto rokovania slúžia ako prostriedok na vytváranie dojmu, že dochádza k politickej spolupráci medzi koalíciou a opozíciou, čo nezodpovedá skutočnosti. V novembri 1995 delegáti snemu KDH prijali uznesenie, v ktorom sa hovorí, že Slovensko stojí zoči-voči ďalšiemu nebezpečenstvu tohto storočia, ktorým je po komunizme a nacizme nacionalizmus. Podľa KDH „súčasná politika vládnej koalície HZDS, SNS a ZRS skrýva za prejavmi hejslováctva a falošnej lásky k vlasti pošliapvanie dobrého mena Slovenska a rozkrádanie spoločného majetku“.

KDH odsudzovalo koalíčné útoky na prezidenta M. Kováča, protestovalo proti pokusom zbaviť poslancov DÚ poslancov mandátov, žiadalo zastaviť zneužívanie Policajného zboru na preverovanie podpisov na petičných hárkoch DÚ. Predstavitelia KDH zaujali rozhodný postoj v kauze únosu M. Kováča-ml., poukazujúc na okolnosti, ktoré kompromitujú štátne orgány, predovšetkým SIS. V snahe poukázať na širšie spoločenské súvislosti únosu M. Kováča ml. a jeho vyšetrovania uskutočnil predseda KDH J. Čarnogurský niekoľko poslancov prieskumov. S tvrdou kritikou zo strany KDH sa stretli „útoky voči predstaviteľom katolíckej cirkvi zo strany vládou podporovaných novín, ale aj oficiálnych orgánov štátnej moci“. Poslanci KDH spolu s poslancami DÚ, Spoločnej voľby a Maďarskej koalície podali návrh na Ústavný súd vo veci neústavnosti zákona o zrušení privatizačných rozhodnutí vlády J. Moravčíka. KDH kritizovalo politiku vlády voči maďarskej národnostnej menšine, poukazujúc na to, že vláda používa tzv. „maďarskú kartu“ na odpútavanie pozornosti od riešenia sociálnych a ekonomických problémov. KDH sa snažilo udržiavať kontakty so stranami Maďarskej koalície, zároveň sa však ohradilo proti používaniu pojmu „autonómia“ vo vzťahu k územiu obývanému maďarskou menšinou.

Zmysel spolupráce opozičných strán KDH vidí predovšetkým v obrane ústavného systému. Prípadný rozkol v SDE, s ktorou KDH dokáže spolupracovať, by podľa podpredsedu KDH F. Mikloška bol „katastrofou“, zároveň však, ako vyhlásil predseda KDH J. Čarnogurský, ak by SDE so svojím novým vedením vstúpila do koalície s HZDS, situácia na slovenskej politickej scéne by sa pre KDH spriehľadnila a KDH by zahájilo „útok proti bolševizmu na Slovensku“.

V zahraničnej politike vystupovala KDH aj naďalej za prozápadnú orientáciu Slovenska a jeho vstup do NATO. V tejto súvislosti kritizovalo vládu za to, že jej pričinením bol r. 1995 najmenej úspešný v medzinárodných vzťahoch od vzniku samostatnej SR (J. Figel', podpredseda KDH pre zahraničnú politiku: „V r. 1995 nenavštívila Slovensko ani jedna hlava štátu a ani jeden predseda vlády z krajín EÚ“). V KDH sa dnes diskutuje o spôsobe začleňovania SR do transatlantických bezpečnostných štruktúr, a to predovšetkým v súvislosti s negatívnou reakciou Ruska na tento proces. Podľa predsedu KDH J. Čarnogurského by sa rozšírenie nemalo uskutočniť proti vôli Ruska, pretože opačný postup sťažuje „zblíženie Ruska a západnej Európy“; Slovensko by sa nemalo do NATO „ponáhľať“. Podľa J. Čarnogurského Slovensko by malo udržiavať priateľské vzťahy aj so Západom, aj s východnými národmi, predovšetkým s Rusmi.

3. 2. 5. DÚ

Podobne ako KDH, aj vedenie DÚ zaujalo rózne odmietavý postoj k ekonomickej politike vlády (najmä k spôsobu privatizácie), ktorú pokladá za zastavenie continuity transformácie a návrat k štátnemu dirigizmu. Zmenu spôsobu privatizácie považuje DÚ za „gangsterizmus“. Výrazne negatívny bol vzťah DÚ k pokusom koalície skoncentrovať politickú moc, k snahám zbaviť prezidenta jeho funkcie, k politike vlády v oblasti masmédií. Podľa DÚ sa dnešná slovenská vláda usiluje uskutočniť v praxi na Slovensku „čilsky model“ založený na ekonomickom liberalizme a autoritárskom politickom režime, čo nie je v súlade so snahou SR vstúpiť do Európskej únie.

V marci 1995 sa Demokratická únia zlúčila s Národno-demokratickou stranou, úzko spolupracuje s Úniou živnostníkov, podnikateľov a roľníkov. DÚ (má dnes okolo 2 000 členov) sa deklaruje ako liberálny politický subjekt, situovaný napravo od stredu politického spektra. Zároveň predstavitelia DÚ zdôrazňujú, že v politickom živote táto strana zotráva na pozícii medzi ľavicou a pravicou. Podčiarkovanie stredového charakteru DÚ súviselo s jej deklarovaným úsilím vytvoriť jednotný blok opozičných strán. Podľa podpredsedu J. Budaja opoziční politici sú povinní prekonávať osobné averzie. V r. 1995 sa v činnosti DÚ dali pozorovať tendencie k výraznejšej artikulácii „národného“ faktoru. V tejto rovine treba chápať aj hlasovanie poslancov DÚ za prijatie zákona o štátnom jazyku a pochybnosti, ktoré DÚ vyslovovala v súvislosti s ratifikáciou slovensko-maďarskej zmluvy. Napriek tomuto hlasovaniu DÚ neprestáva deklarovať potrebu spolupráce opozície.

Únos M. Kováča ml. podnietil DÚ k prítvrdeniu kritického slovníka voči politike vlády. Samotný únos DÚ kvalifikovala ako „štátom organizovaný banditizmus“, na adresu premiéra V. Mečiara sa predseda DÚ J. Moravčík po návrate z USA vyjadril, že je vraj považovaný v zahraničí

za „medzinárodného lumpa a darebáka“. V oblasti zahraničnej politiky DÚ je jednoznačne prozápadne orientovaná. Predstavitelia DÚ opakovane kritizovali vládu za zahraničnopolitické kroky sťažujúce proces začleňovania Slovenska do EÚ a NATO. Podľa predsedu DÚ J. Moravčíka povedomie vonkajších nepriateľov nedovoľuje vládnej koalícii primerane sa postaviť k základným cieľom slovenskej zahraničnej politiky“.

3. 2. 6. Koalícia „Spoločná voľba“

Strana demokratickej ľavice (SDE), najsilnejší člen tejto koalície i najsilnejší ľavicový subjekt na Slovensku (má 25 000 členov), odmietla po voľbách ponuku HZDS na koalíčnú spoluprácu. Podľa analýzy, ktorú vypracovala v novembri r. 1994 podpredsedníčka B. Schmögnerová, vstupom do vlády s HZDS by SDE musela niesť zodpovednosť bez možnosti napraviť situáciu (spochybňovanie transformačného procesu, antidemokratický spôsob vládnutia, podnecovanie národnostnej neznášanlivosti, spomalenie vstupu zahraničného kapitálu, prehĺbovanie sociálneho napätia, vyostrenie vzťahov s odboarmi a pod). Na III. zjazde SDE vo februári 1995, ktorý sa o. i. zaoberal volebným neúspechom strany, bol P. Weiss napriek kritike opätovne zvolený za predsedu strany. Zjazd potvrdil doterajšie smerovanie SDE k strane sociálno-demokratického typu a k vstupu do socialistickej internacionály a zdôraznil ľavicový profil SDE. Snaha o výraznejšiu „ľavicovosť“ bola príznačné pre činnosť SDE v r. 1995. P. Weiss vidí SDE situovanú medzi nacionalisticko-populistickým zoskupením na jednej strane a medzi črtajúcim sa pravicovým blokom KDĽ a DÚ na strane druhej. S pravicovým blokom spája SDE dôraz na rešpektovanie pravidiel demokracie, preto ho považuje za spojenca v zápase o demokraciu. SDE kritizovala vládnu moc za spôsob privatizácie, za kultúrnu politiku, za útoky na prezidenta, ostro sa ohradila voči koncentrácii politickej moci, vystupovala „proti tendenciám vytvárania autoritatívneho nedemokratického režimu a proti lacnému výpredaju národného majetku zopár vyvoleným“.

V priebehu prvého polroka 1995 SDE odmietala úvahy o možnom vstupe do koalíčnej vlády s HZDS, zároveň však demonštrovala pripravenosť komunikovať s vládou vo vecnej rovine. Otázka o eventuálnej účasti SDE vo vládnej koalícii však postupne nadobudla vo vnútornom živote SDE osobitný, takmer kľúčový význam. Oponenti P. Weissu združení v „pragmatickom“ krídle sa nevzdali myšlienky presadiť v strane ústretovejšiu líniu voči vláde a HZDS. Pri zdôvodnení svojho postoja poukazovali na znižovanie volebných preferencií SDE. Predstavitelia „pragmatického“ krídla vyhlasovali, že „niektoré kroky vládnej koalície“ sú síce pre SDE neprijateľné, podľa predstaviteľa tohto krídla E. Fogaša ide však o posilnenie okresných štruktúr strany, pritom osobitne sa treba venovať vlastnému finančnému zabezpečeniu strany. Treba podotknúť, že privatizačná politika vládnej koalície, dis-

kriminálna vo vzťahu k „podnikovým manažmentom“ orientovaným na SDE, vyvolávala zo strany týchto „manažmentov“ tlak na vedenie SDE s cieľom zmeniť opozično-kritický vzťah SDE k HZDS.

V tejto rovine treba chápať aj postoj SDE k myšlienke koordinovaného postupu opozície: republiková rada SDE vyhlásila, že SDE nechce a nemôže byť v jednotnom tábore opozície. Lídri SDE zdôrazňovali, že táto strana volí iný štýl opozičnej politiky ako KDĽ a DÚ, ktoré prijali konfrontačný štýl politiky, vyhovujúci vládnej moci (B. Schmögnerová: „Nechceme do jedného ani do druhého košiara“; P. Weiss: „SDE chce sedieť na vlastnej opozičnej stoličke“). Prejavom vnútorných rozporov v SDE v nazeraní na spôsob, akým by mala SDE reflektovať súčasný spoločenský vývoj, bolo rozhodnutie P. Weissu, zaujímajúceho doteraz výrazne kritické stanovisko voči politike HZDS a jeho spojencov, nekandidovať na nadchádzajúcom zjazde SDE na post jej predsedu. Pozíciu „pragmatikov“ vnútri SDE „posmeľovali“ signály o možnosti spolupráce, ktoré smerom k SDE vysielalo HZDS.

V oblasti zahraničnopolitickej zdôrazňovala SDE potrebu orientácie na európske politické, hospodárske a bezpečnostné štruktúry. Vedúci činitelia SDE opakovane kritizovali vládu V. Mečiara za to, že svojou vnútornou konfrontačnou politikou spôsobuje rastúcu izoláciu Slovenskej republiky; napokon, eventuálnu spoluprácu s HZDS zdôvodňujú jej zástancovia o. i. snahou zabrániť tejto izolácii. V priebehu celého r. 1995 poukazovala SDE na nebezpečné dôsledky posilňovania nacionalizmu, rasizmu a extrémizmu, zdôrazňujúc protifašistické hodnoty a tradície ako vhodný základ dnešnej slovenskej štátnosti. V tomto svojom stanovisku bola SDE vcelku konzekventná. Rovnako konzekventná bola aj v odmietnutí myšlienky prijatia zákona „o protikomunistickom odboji“, pokladajúc ho za uplatnenie princípu kolektívnej viny.

Postoje blízke SDE zaujímala v mnohých otázkach spoločenského vývoja aj **Sociálno-demokratická strana Slovenska**. Jej vedúci činitelia sa však zúčastňovali masových akcií na podporu demokracie, ktoré organizovali neľavicové opozičné strany, na ktorých sa SDE nezúčastňovala. Ústrednou otázkou pre SDSS bol v r. 1995 problém vnútrostraníckej jednoty vzhľadom na vznik platformy „Obroda sociálnej demokracie“ (OSD). Predstavitelia tejto platformy vytýkali súčasnému vedeniu SDSS „národnú vlašnosť“, čechoslovakizmus a nedostatočnú ľavicovosť. Bolo zrejmé, že cieľom spomínanej platformy je väčšia ústretovosť voči stranám vládnej koalície, najmä HZDS a ZRS (medzi predstaviteľmi platformy boli okrem iného I. Luluha, bývalý predseda parlamentného klubu HZDS a B. Zala, protagonista myšlienky programovej spolupráce sociálnych demokratov s HZDS). Demonštráciou „národného“ smerovania OSD sa malo stať jej vyhlásenie k prijatiu zákona o štátnom jazyku, ktorý táto platforma považovala za „začiatok novej spolupráce slovenskej politiky“. Signatári OSD poslali Európskemu parla-

mentu list, v ktorom vyjadrili nesúhlas s obsahom rezolúcie venovanej politickému vývoju na Slovensku, čím sa fakticky solidarizovali s postojom strán vládnej koalície. Ústredná rada SDSS v decembri uložila členom OSD, aby do konca roka ukončili frakčnú činnosť. Keďže sa tak nestalo, boli začiatkom r. 1996 hlavní protagonisti OSD (okrem I. Lалуha) zo SDSS vylúčení. **Strana zelených na Slovensku**, ďalší člen Spoločnej voľby, zastávala kritické stanoviská voči vládnej politike v základných otázkach spoločenského vývoja. SZS vstúpila v júni 1995 do Európskej federácie zelených strán, čím sa ďalej posilnili medzinárodné väzby „štandardných“ politických subjektov. V priebehu celého roka sa volebné preferencie Strany zelených pohybovali tesne pod hranicou voliteľnosti. Znamená to, že predvolebné spojenectvo s inou politickou stranou je pre SZ stále aktuálne.

3. 2. 7. Maďarská koalícia

Toto zoskupenie politických subjektov tvoria dve relatívne vyhranené formácie (**Maďarská občianska strana a Maďarské kresťanskodemokratické hnutie**) a hnutie **Spolužitie**, v porovnaní s ostatnými „štandardnými“ subjektmi (vrátane maďarských) najmenej vyprofilované a poznačené zvýšenou mierou nacionálnej rétoriky. Niektorí predstavitelia Spolužitia formulujú svoje požiadavky s maximalistickou frazeológiou. Spolužitie je však súčasťou parlamentného bloku s dvoma „štandardnými“ subjektmi. V období marec – september r. 1994 Spolužitie podporovalo vládu „širokej“ demokratickej koalície. Dnes jednoznačne deklaruje potrebu zjednotenia demokratických politických síl, demonštruje záujem o začlenenie sa do Európskej demokratickej únie. Možno konštatovať, že objektívne pôsobí toto hnutie v priestore „štandardných“ politických subjektov.

Postoje všetkých troch strán tvoriacich Maďarskú koalíciu - MKDH (35 000 členov), Spolužitia (6 000 členov) a MOS (3 000 členov) sa vyznačovali zásadným odporom voči politike vlády v oblastiach bezprostredne súvisiacich s postavením maďarskej národnostnej menšiny na Slovensku, najmä v školstve a kultúre. Kultúrnu a školskú politiku vlády (spôsob prideľovania finančných prostriedkov menšinovým kultúrnym inštitúciám, zavádzanie tzv. „alternatívneho školstva, prípravu zákona o štátnom jazyku a pod.) považovali predstavitelia Maďarskej koalície ako účelovo zameranú proti etnickým Maďarom s cieľom ich jazykovej a kultúrnej asimilácie. MK sa zúčastňovala na rôznych protestných podujatiach organizovaných občianskymi a profesionálnymi združeniami maďarskej národnostnej menšiny. V porovnaní s minulosťou však lídri maďarských politických subjektov (najmä MOS a MKDH) oveľa častejšie zdôrazňovali spojenie medzi legitímnymi požiadavkami maďarskej menšiny a záujmami demokratického vývoja na Slovensku, súvislosti medzi obhajobou práv menšín a obhajobou demokratických princípov. Vzťah predstaviteľov MK k ekonomickej politike vlády a k celkovej vnútro politickej línii vládnej koalície

bol, rovnako ako u iných opozičných strán, vysoko kritický.

Diametrálne odlišné predstavy o spôsobe riešenia základných problémov maďarskej národnostnej menšiny sa potvrdili na stretnutí zástupcov Maďarskej koalície s vedením HZDS. V polovici r. 1995 sa rozbehli rokovania strán Maďarskej koalície (jednotlivo) s opozičnými koalíčnými subjektami. Témou rokovaní bola koordinácia činnosti opozičných strán. V apríli 1995 vyhlásil predseda MOS L. Nagy, že opozícia, vrátane strán Maďarskej koalície je schopná ponúknuť obyvateľom Slovenska alternatívu a garantovať demokratický vývoj, pričom prvým krokom v tomto smere by mohlo byť zjednotenie opozície v otázke ratifikácie základnej slovensko-maďarskej zmluvy. Samotná Maďarská koalícia, ako zdôrazňovali jej predstavitelia, podporí ratifikáciu zmluvy v prípade, ak NR SR neurobí predtým rozhodnutia odporujúce zmluve alebo medzinárodným dokumentom. Spoluprácu so slovenskými opozičnými subjektmi vnímali strany MK o. i. cez prizmu vzťahov týchto subjektov k menšinovej problematike. Predstavitelia MK podrobili kritike SDE za to, že sa táto strana odmietla zúčastniť spoločného zasadnutia opozičných poslaneckých klubov.

Tradičnú pozornosť venovala MK územno-správnemu členeniu Slovenska a problémom miestnych samospráv. Spolužitie na svojom zjazde v marci vyhlásilo, že sa bude usilovať rozšíriť právomoci samospráv (aj cestou ústavných zmien); ak k vytvoreniu systému samospráv nedôjde, bude táto strana presadzovať realizáciu princípu sebaurčenia maďarskej národnostnej menšiny prostredníctvom vytvorenia územnej autonómie. Podľa predsedu Spolužitia M. Duraya vytváranie regiónov na základe združovania sa miestnych samospráv by malo vyhovovať všetkým samosprávam na Slovensku bez rozdielu národnosti.

Predstavitelia Maďarskej koalície aktívne využívali možnosti prezentovať svoje odmietavé stanoviská voči politike vlády V. Mečiara v zahraničí, najmä v Rade Európy. Poslanci MK boli jedinými poslancami NR SR, ktorí hlasovali proti prijatiu zákona o štátnom jazyku. Podľa maďarských politických subjektov porušuje tento zákon Ústavu SR, Rámcový dohovor o ochrane národnostných menšín, podpísanú základnú zmluvu medzi SR a MR a ďalšie medzinárodné dokumenty. Hlasovanie poslancov DÚ a SDE za jazykový zákon nepochybne zúžilo priestor pre ich spoluprácu s maďarskými politickými subjektmi. Avšak aj napriek tomu, že spomínané hlasovanie rozdelilo opozične strany, vyjadrili predstavitelia maďarských strán presvedčenie, že táto spolupráca bude aj naďalej potrebná. Založenie alternatívneho maďarského politického subjektu (Maďarské ľudové hnutie za zmierenie a prosperitu) považovali vedúci činitelia MK za konkrétny dôkaz úsilia HZDS o oslabenie opozičných síl. Negatívne hodnotili maďarské politické strany odklad ratifikácie slovensko-maďarskej zmluvy Národnou radou SR. Vývoj volebných preferencií MK v druhom polroku 1995 ukazuje, že v jej elektorátom prostredí dochádza k určitému

preskupovaní a posunu v prospech MKDH. Naznačuje to, že voliči maďarskej národnosti dávajú prednosť umiernenejším postojom MKDH pred radikálnejšími pozíciami Spolužitia. Napriek niektorým osobným napätiam medzi jednotlivými predstaviteľmi MK nebola súdržnosť Maďarskej koalície narušená.

3. 2. 8. DS/SKOI

Po podpísaní v máji 1995 dohody medzi **Demokratickou stranou a Stálou konferenciou občianskeho inštitútu** získala DS zastúpenie v parlamente. Ide o poslanca J. Langoša (SKOI), ktorý vo voľbách kandidoval za KDĽ. Profilovanie vierohodného politického subjektu občianskej pravice sa môže stať jedným z rozhodujúcich faktorov v nasledujúcom vnútropolitickom vývoji. Keďže z hľadiska voličskej podpory sa zatiaľ na politickej scéne Slovenska vytvorila určitá rovnováha medzi obidvoma proti sebe stojacimi zoskupeniami politických subjektov, prípadný volebný úspech ďalšieho „štandardného“ subjektu (DS) by mohol mať rozhodujúci vplyv na podobu budúcej vlády. Predstavitelia DS a SKOI zaujímali nekompromisne odmietavé stanoviská voči politike koalícnej vlády HZDS-SNS-ZRS, zdôrazňujúc jej absolútny nesúlad so základnými hodnotami ponovembrových zmien. Postoje Demokratickej strany boli pritom formulované jednoznačne: DS kompletne odmietala privatizačnú stratégiu vlády, podporovala bezpodmienečnú a neodkladnú ratifikáciu slovensko-maďarskej zmluvy, odsúdila prijatie jazykového zákona ako zákona protiústavného, žiadala rozpustenie SIS pre jej úplnú nedôveryhodnosť, kritizovala vládu za to, že nevyužila príležitosť potvrdiť úmysel SR stať sa súčasťou NATO zapojením do činnosti IFOR v Bosne. Kongres DS (Zvolen, november 1995) schválil politický program, ktorý vymedzuje DS ako stranu občiansku, opierajúcu sa o základné konzervatívne hodnoty a o hodnoty liberálneho právneho štátu a slobodného trhového hospodárstva. DS ponúkla spojenectvo KDĽ a spoluprácu nesocialistickej časti politického spektra (DÚ, MK) a Spoločnej voľbe ako zoskupeniu štandardných politických strán. Predseda DS J. Langoš vo svojom vystúpení vytýčil priority praktickej činnosti DS v nadchádzajúcom období: dobudovanie štruktúr strany, uzavretie politickej dohody s KDĽ, zintenzívnenie parlamentného pôsobenia strany a medializácia jej činnosti. V r. 1995 DS vytvorila ministerský klub združujúci bývalých členov vlád za ODÚ-VPN a DS.

4. VNÚTROPOLITICKÝ VÝVOJ SR V ROKU 1995 V KONTEXTE INTEGRAČNÝCH TRENDOV

Vnútropolitický vývoj Slovenska vykazoval v roku 1995 známky zreteľného odklonu od tranzičných trendov spoločných pre krajiny strednej Európy, ktoré zatiaľ najďalej

pokročili na ceste spoločenskej transformácie. Potvrďovali to napokon aj signály zo zahraničia (USA, štáty EÚ), kde sa o Slovensku čoraz častejšie a otvorenejšie hovorilo ako o najproblémovejšej krajine spomedzi ostatných krajín Višegrádskej štvorky. Predstavitelia demokratických štátov a medzinárodných inštitúcií, o členstvo v ktorých sa SR uchádza, dôrazne upozorňovali, že jednou zo základných a zároveň rozhodujúcich podmienok vstupu Slovenskej republiky do EÚ a NATO je prísne dodržiavanie princípov demokracie a ústavnosti. Varovanie západných štátov, že vývoj na Slovensku sa odkláňa od štandardných demokratických noriem prišlo koncom r. 1995 v nezvykle ostrej forme – v podobe demaršov EÚ a USA. Tieto demarše signalizovali, že západné krajiny majú záujem o integráciu Slovenska do európskych a transatlantických štruktúr. Zároveň však potvrdili aj jednu nepopierateľnú skutočnosť – že totiž kľúč k úspešnej realizácii úsilia SR o integráciu do európskych štruktúr je v rukách terajšej vládnej koalície.

5. ZÁVER: VYHLIADKY VNÚTROPOLITICKÉHO VÝVOJA NA ROK 1996

Od charakteru ďalšieho vnútropolitického vývoja bude závisieť, či sa Slovensko udrží v skupine krajín smerujúcich do EÚ a NATO, alebo sa zaradi do kategórie štátov, ktorých šance na vstup do spomínaných organizácií sa posudzujú v rovine čisto hypotetickej. Pre Slovensko táto otázka nadobudne v r. 1996 vzhľadom na medzivládnu konferenciu EÚ celkom konkrétny rozmer. V prvých týždňoch r. 1996 nedošlo vo vnútropolitickom vývoji SR k zásadným zmenám. Potvrdili to o. i. aj závery, ku ktorým dospel vysoký komisár EÚ pre medzinárodné otázky H. van den Broek po svojej pracovnej návšteve Bratislavy. Predstavitel' EÚ zaznamenal pokrok, ktorý SR dosiahla v ekonomickom vývoji, zároveň však poukázal na pretrvávajúce problémy v politickom živote (sloboda tlače, etnické menšiny, jazyky). Podľa H. van den Broeka musí Slovensko uplatniť „priehľadnú a stabilnú“ politiku, aby dodalo svojim reformným snahám vieryhodnosť.

Predikciu možných alternatív vnútropolitického vývoja SR v r. 1996 v určitom zmysle komplikuje existencia viacerých „neznámych premenných“. Patrí sem vnútorný vývoj v SDE (voľba nového vedenia na nadchádzajúcom zjazde a definitívne rozhodnutie SDE v otázke vstupu do vládnej koalície s HZDS), ochota HZDS pristúpiť na zmenu „koalícnej“ zostavy s akceptovaním podmienok, ktorými SDE bude chcieť podmieniť eventuálnu koalíčnú spoluprácu (je napríklad pravdepodobné, že ani nové, tzv. „pragmatické“ vedenie SDE nebude súhlasiť s myšlienkou odvolania M. Kováča z funkcie prezidenta).

Doterajšie skúsenosti však naznačujú, že za terajšieho vedenia HZDS je zásadná zmena politického štýlu nepravdepodobná. Tento štýl totiž zodpovedá vnútornému charakteru HZDS, ktoré je politickým subjektom klientelistického typu s charizmatickým lídrom na čele. Je ťažko predstaviteľné, že by HZDS, ktoré v r. 1995 skoncentrovalo politickú a ekonomickú moc v krajine, bolo ochotné sa v nasledujúcom období tejto koncentrácie vzdať. Na druhej strane je ťažko predstaviteľné, že by SDE vstúpila do vládnej koalície s HZDS skôr, ako sa vyšetrí trestný čin únosu prezidentovho syna, resp. skôr, ako sa spoľahlivo vyvráti podozrenie z účasti pracovníkov SIS na jeho spáchaní. Vstup do vlády za terajšieho stavu by znamenal prebratie politickej zodpovednosti ex post za prípadné zneužitie štátneho orgánu v mocensko-politickom zápase.

Napriek určitým rozporom medzi HZDS, SNS a ZRS v jednotlivých otázkach nenastali zatiaľ vo vnútrokoaličných vzťahoch zmeny, ktoré by mohli viesť k rozpadu koalície. Vládna koalícia, súdržnosť ktorej je dnes daná spoločnými záujmami a spoločnou zodpovednosťou za vývoj v krajine od novembra r. 1994, disponuje dostatočným počtom poslancov na presadzovanie potrebných legislatívnych rozhodnutí. V tejto situácii sa zdá ako najpravdepodobnejšie pokračovanie činnosti vládnej koalície v jej doterajšom zložení aj v r. 1996.

Vnútropolitický vývoj Slovenska v nasledujúcom období bude v značnej miere závisieť aj od toho, či sa opozičným stranám podarí vypracovať prítiažlivý a zároveň vzájomne akceptovateľný koncept alternatívnej politiky, presahujúci hranice obligátnej kritiky terajšej vlády. Ukazuje sa totiž, že i napriek tomu, že podpora verejnosti pre politiku vládnej koalície HZDS-SNS-ZRS je relatívne nízka (výskumy verejnej mienky svedčia o tom, že takmer dve tretiny obyvateľstva nesúhlasí s rôznymi aspektami vládnej politiky), nedochádza k významnému posunu vo volebných preferenciách v prospech strán súčasnej opozície. Opozícii sa zatiaľ nedarí pritiahnúť na svoju stranu nerozhodných voličov.

V nasledujúcich tabuľkách prinášame prehľad volebnej aktivity občanov a vývoj volebných preferencií jednotlivých strán v r. 1995 a na začiatku r. 1996.

Tabuľka 2
Potenciálna volebná aktivita obyvateľstva SR (v %)

Podiel respondentov, ktorí by sa na voľbách zúčastnili a vedia za koho by hlasovali							
Marec	Máj	Jún	Sept.	Okt.	Dec.	Jan.	Febr.
1995/1	1995/1	1995/2	1995/2	1995/2	1995/2	1996/1	1996/1
64,6	64,9	67,5	60,5	69,6	65,8	67,5	64,0

Zdroj: 1 – Metodicko-výskumný kabinet Slovenského rozhlasu
2 - FOCUS

Tabuľka 3
Vývoj volebných preferencií v r. 1995 a na začiatku r. 1996 (z respondentov, ktorí by sa zúčastnili voľieb a vedia, koho by volili - v %)

	Marec 1995/1	Máj 1995/1	Jún 1995/2	Sept. 1995/2	Okt. 1995/2	Dec. 1995/2	Jan. 1996/1	Febr. 1996/1
HZDS	27,9	26,3	27,4	31,6	29,9	25,7	30,2	33,2
SV	15,3	17,8	14,7	13,5	16,5	18,2	16,9	16,7
SDE	10,5	11,3	8,9	8,0	9,5	11,2	10,2	10,9
SDSS	1,7	2,5	1,8	2,9	2,0	2,3	2,6	1,5
SZ	3,1	4,0	4,0	2,6	5,0	4,7	4,1	4,3
MK	10,1	9,5	11,2	10,8	8,2	10,7	9,1	10,5
MKDH	3,8	4,2	5,5	5,6	4,1	6,1	5,5	5,6
Spoluž.	3,9	3,2	3,9	3,0	2,5	2,9	2,4	3,3
MOS	2,4	2,1	1,8	2,2	1,6	1,7	1,2	1,6
KDH	14,4	11,8	10,0	11,4	14,2	13,3	12,6	12,4
DU	8,8	8,2	11,5	9,8	11,3	12,1	8,2	9,4
ZRS	7,8	8,4	3,4	3,9	4,1	3,2	5,2	4,2
SNS	6,8	5,9	5,4	6,5	4,7	6,5	6,7	4,0
DS	3,1	5,0	5,4	5,0	3,8	6,8	6,1	4,7

Zdroj: 1 – Metodicko-výskumný kabinet Slovenského rozhlasu
2 - FOCUS

RESUMÉ

Vnútropolitický vývoj Slovenska v r. 1995 úzko súvisel s konfiguráciou hlavných politických síl vytvorenou v predchádzajúcom období a preukazoval charakteristické črty modelu „dvojakej reformnej cesty“ (ekonomická stabilizácia sprevádzaná politickým napätím). „Neštandardná“ vládna koalícia HZDS-SNS-ZRS sa sústredila na uskutočnenie politiky smerujúcej ku koncentrácii ekonomickej a politickej moci, k vytvoreniu klientelistického systému. Do rámca tejto vládnej politiky zapadala mocensko-inštitucionálna konfrontácia (konflikt predsedu vlády V. Mečiara s prezidentom M. Kováčom), časté balansovanie na hranici ústavnosti pri legislatívnych úpravách, autoritárske prístupy voči opozícii odôvodňované „väčšinovým“ chápaním demokracie, rozsiahle personálne výmeny v orgánoch štátnej správy. V západných štátoch sa táto politika posudzovala ako odklon od štandardných demokratických noriem a zvyklostí, svedectvom čoho boli demarše EÚ a USA a rezolúcia Európskeho parlamentu.

LITERATÚRA

- 1) Szomolányi, S.: Zostáva Slovensko v rámci stredoeurópskeho variantu tranzície? In: S. Szomolányi – G. Mesežnikov (ed.): Slovensko: Voľby 1994. Bratislava, Slovenské združenie pre politické vedy, 1994, s. 13.

- 2) Pozri bližšie: Krivý, V.: Parlamentné voľby: profil prívŕžencov politických strán, profil regiónov. In: Slovensko: Voľby 1994..., s. 112-132.
- 3) Holländer, P. – Valko, E. : Zmeny v právnom systéme. In: Slovensko. Kroky k Európskemu spoločenstvu. Scenár sociálno-politických súvislostí, Bratislava, SÚ SAV 1993, s. 116-122.
- 4) „Prezident Michal Kováč v exkluzívnom príspevku pre »NO«: Náš život je silne prepolitizovaný“. Národná obroda, 29. 12. 1995
- 5) Prusák, J.: Štát po troch rokoch a v treťom roku existencie“. Národná obroda, 30. 12. 1995
- 6) „Biskup R. Baláž: Sme utopení v intrigách“. SME, 18. 12. 1995
- 7) O hlavných trendoch vývoja stranického systému na Slovensku pozri viac: Mesežnikov, G.: Parlamentné voľby 1994: potvrdenie „rozdvojenosti“ politickej scény Slovenska. In: Slovensko: Voľby 1994..., s. 101-111.

Zahraničná politika

- **Mgr. Miroslav Wlachovský (1970) vyštudoval FFUK v Bratislave, odbor filozofia – sociológia. V r. 1994-1995 pracoval v Slovenskom inštitúte medzinárodných štúdií ako šéfredaktor časopisu Medzinárodné otázky. Od septembra 1995 pracuje ako riaditeľ Výskumného centra Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku. Sústreďuje sa najmä na otázky európskej integrácie a bezpečnosti.**

Kľúčové slová: zahraničná politika, zahraničnopolitická orientácia Slovenska, bilaterálne vzťahy SR, multilaterálne vzťahy SR, bezpečnosť SR, vzťahy SR s Ruskom, Európska únia, európska integrácia, NATO.

1. ÚVOD

1. 1. INŠTITUCIONÁLNE ZABEZPEČENIE SLOVENSKEJ ZAHRANIČNEJ POLITIKY

Zahraničná (resp. predtým medzinárodná) politika Slovenskej republiky dosiahla svoj nový rozmer rozpadom ČSFR a vznikom samostatnej Slovenskej republiky ako nového subjektu medzinárodného práva. Pre obdobie po tomto termíne, po 1. januári 1993, bolo charakteristické dobudovanie inštitúcií, predovšetkým Ministerstva zahraničných vecí SR (MZV), ktorého základy tvorilo Ministerstvo medzinárodných vzťahov vytvorené ešte počas fungovania československej federácie. Na čele rezortu sa od vzniku samostatnej SR vystriedali do dnešného dňa v troch slovenských vládoch štyria ministri zahraničných vecí – Milan Kňažko, Jozef Moravčík, Eduard Kukan a Juraj Schenk. Treba však povedať, že tento fakt je dôsledkom vnútro politickej situácie v krajine a nie dôsledkom stavu rezortu zahraničných vecí. Naopak, všetci štyria ministri hneď po svojom nástupe do funkcie deklarovali kontinuitu slovenskej zahraničnej politiky, hlavne nemennosť jej orientácie na proces európskej integrácie a na užšiu spoluprácu so Západom.

Rezort zahraničných vecí sa musel sústrediť na dobudovanie slovenskej zahraničnej služby, rozdelenie majetku bývalej federácie, na zriaďovanie nových zastupiteľských úradov a doplnenie stavu zamestnancov rezortu. Ministerstvo samotné prešlo za toto obdobie niekoľkými štruktúrnymi zmenami; poslednú z nich uskutočnil minister Schenk niekoľko týždňov po svojom nástupe do funkcie začiatkom roka 1995.

Popri Ministerstve zahraničných vecí sa na formovaní slovenskej zahraničnej politiky vo výraznej miere podieľal aj Odbor zahraničných vecí Kancelárie prezidenta SR Michala Kováča, ktorý od jeho vzniku vedie bývalý minister medzinárodných vzťahov SR Pavol Demeš, a prirodzene zahraničnopolitický výbor Národnej rady SR, ktorého súčasným predsedom je poslanec Hnutia za demokratické Slovensko Dušan Slobodník. Širšiu infraštruktúru zahraničnej politiky SR tvoria aj rôzne mimovládne inštitúcie, z ktorých hodno spomenúť Ústav medzinárodných vzťahov pri Právnickej Fakulte Univerzity Komenského a Slovenskú spoločnosť pre zahraničnú politiku (SFPA), založenú bývalou veľvyslankyňou ČSFR v Rakúsku Magdou Vášáryovou v roku 1993. Úlohou ústavu je výchova slovenských diplomatov, pričom viacerí jeho absolventi už na MZV pracujú, resp. boli vyslaní do zahraničia. Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku je občianske združenie s členskou základňou, ktoré usporadúva prednášky, semináre a diskusie o zahraničnej politike a medzinárodných vzťahoch. Hoci formulácia a každodenné realizácia slovenskej zahraničnej politiky leží primárne na pleciach Ministerstva zahraničných vecí SR, mozaika doplňujúcich inštitúcií dáva predstavu o charaktere slovenskej zahraničnej politiky a poukazuje na pluralitný a občiansky rozmer jej konštituovania, čím sa Slovenská republika pomaly a postupne približuje štandardom západoeurópskych krajín.

1. 2. ZAHRANIČNOPOLITICKÁ ORIENTÁCIA SR

Zahraničná politika Slovenskej republiky, rovnako ako jej predchodcu, bola a je silne ovplyvňovaná zvláštnym charakterom stredoeurópskeho priestoru. Slovensko sa nachádza na križovatke rôznych kultúrnych a náboženských tradícií a multietnický charakter tohto priestoru hral v politike vždy dôležitú úlohu. Svojou rozlohou 49 035 km² a zhruba 5,3 miliónmi obyvateľov sa Slovensko zaraďuje

medzi menšie európske štáty. Tieto geopolitické faktory spolu s historickým dedičstvom do určitej miery ovplyvňujú aj súčasnú zahraničnú politiku Slovenska. Slovenská zahraničná politika je preto vo výraznej miere ovplyvnená situáciou v susedných krajinách a celkovým charakterom a smerovaním stredoeurópskeho priestoru, najmä však priestoru vytváraného krajinami tzv. višegrádskej skupiny (Česká republika, Maďarsko, Poľsko a Slovensko). Aj z tohto dôvodu si Slovensko podržalo zahraničnopolitické priority bývalej ČSFR – podieľať sa na procese európskej integrácie a posilňovať svoje vzťahy so západom.

Z pohľadu štátnych záujmov (national interests) a vývojových trendov medzinárodných vzťahov možno priority zahraničnej politiky Slovenskej republiky definovať nasledovne:

- posilňovať politické, ekonomické a kultúrne kontakty s Európskou úniou a jej individuálnymi členmi s cieľom dosiahnuť plné členstvo v európskych integračných zoskupeniach, konzistentne a systematicky pracovať na harmonizácii zákonov, nariadení a právnych noriem EÚ s legislatívou SR,
- aktívne budovať bezpečnostné zakotvenie Slovenska, vrátane plného začlenenie do západoeurópskych bezpečnostných štruktúr,
- usilovať sa o bezkonfliktné, rovnovážne a vzájomne výhodné vzťahy v spolupráci so susednými krajinami, s krajinami EÚ a G7 a s Ruskou federáciou a vytvoriť priaznivú atmosféru pre rozvoj ekonomických kontaktov,
- aktívne využívať členstvo SR v regionálnych zoskupeniach na predstavenie SR ako spolupracujúceho partnera,
- podieľať sa na riešení problémov ľudských práv a ďalších aspektov „ľudskej dimenzie“ v medzinárodných vzťahoch, požadovať vytvorenie európskeho štandardu ochrany národnostných menšín,
- pokračovať v koncepčnom a systematickom budovaní kvalifikovanej zahraničnej diplomatickej služby schopnej efektívnejšie presadzovať záujmy SR vo svete.

2. BILATERÁLNE VZŤAHY SR

Primárnou úlohou zahraničnej politiky samostatného Slovenska bolo vytvoriť normálne bilaterálne vzťahy s krajinami, s ktorými ich mala aj bývalá ČSFR. Doteraz bola Slovenská republika uznaná 123 štátmi a nadviazala diplomatické vzťahy so 106 z nich. Napriek počiatočnému vnímaniu Slovenska ako nestabilného štátu zodpovedného za rozpad federácie a štátu s problematickými vzťahmi k národnostným menšinám sa mu postupne podarilo presadiť sa ako plnohodnotný a rovnocenný subjekt európskej politiky, s ambíciou vytvoriť priaznivé a vzájomne výhodné vzájomné vzťahy s ostatnými krajinami. Orientácia SR bola potvrdená vzťahmi so susednými krajinami, roz-

vinutými krajinami západnej Európy a USA. Ukázalo sa, že schopnosť kooperovať s ostatnými krajinami je posudzovaná primárne cez schopnosť Slovenska dohodnúť sa so svojimi najbližšími susedmi, najmä však s Českou republikou a Maďarskom. V očiach Západu úroveň týchto vzťahov do značnej miery determinuje schopnosť Slovenska podieľať sa na európskych integračných procesoch.

Napriek nesporným úspechom, ktoré Slovenská republika od svojho vzniku dosiahla, nepodarilo sa jej v roku 1995 rozptýliť pochybnosti zahraničných partnerov o stabilite svojich vnútorných pomerov, o vhodnosti a bezpečnosti investovať v SR a v niektorých prípadoch aj o zahraničnopolitickej orientácii SR. Zahraniční partneri kriticky vnímali snahy súčasnej vlády o dvojakú politiku. „My vidíme u vás na Slovensku dve tváre. Jedna je priateľsky naklonená Európskej únii, ale druhá vyzerá ináč“ (rakúsky kancelár Vranitzky v rozhovore s premiérom Mečiarom) (1). Kritizované bolo najmä okliešťovanie možností opozície ovplyvňovať politiku SR a kontrolovať súčasnú vládu, potláčanie slobody prejavu v médiách, ďalej spomalenie niektorých kľúčových procesov ekonomickej transformácie (privatizácia), ako aj výrazné snahy exekutívy narušiť prirodzenú delbu moci v štáte, čo sa prejavovalo najmä v dlhotrvajúcom spore medzi premiérom a prezidentom. Azda najvýraznejším znakom znepokojenia predstaviteľov demokratického Západu bola nóta Európskej únie zaslaná Národnej rade SR v decembri roku 1994, ku ktorej sa v októbri 1995 pridružil ďalší kritický demarš EU a demarš vlády USA. (O tom, ako tieto kroky EÚ, ako aj celkovú zahraničnopolitickú orientáciu Slovenska vnímala verejnosť, informuje príspevok Z. Bútorovej o vývoji verejnej mienky v tejto publikácii.)

2. 1. VZŤAHY SO SUSEDMI

2. 1. 1. Česká republika

Slovenská republika od svojho vzniku deklarovala záujem udržiavať nadštandardné vzťahy so svojim bývalým partnerom v československej federácii – Českou republikou. Obidve strany sa k tomu prihlásili hneď v januári 1993 po svojom osamostatnení. V novoročnom prejave sa k tomu premiér Mečiar vyjadril slovami: „Najpočetnejšie vzťahy máme s Českou republikou. Aj pri politickej dezintegrácii bývalého štátu sme sa snažili vytvoriť priestor pre spoločný trh charakterizovaný voľným pohybom ľudí, kapitálu, tovarov a služieb. Slovensko chce poctivo plniť všetky doteraz uzatvorené záväzky a v nových medzištátnych vzťahoch rozvíjať novú spoluprácu na kvalitatívne vyššom stupni“ (2). Napriek deklarovanej snahe však československé vzájomné vzťahy „chladli“ a postupne sa dostali na úroveň bežných bilaterálnych medzinárodných vzťahov medzi krajinami. Analytici pripravujúci každomesačné analýzy vývoja vzájomných vzťahov vo februárovom

vydaní časopisu Budování státu z r. 1995 konštatovali „nedostatočnost vzájomných vzťahov medzi politickými reprezentáciami, pokračujúce vzdalovanie a rastúce rozdiely v prístupoch k dôležitým politickým a hospodárskym problémom“. (3)

Ministri zahraničných vecí na svojej schôdzke 6. januára v Brne prediskutovali problémy vo vzájomných vzťahoch, ktoré sa vyskytli od rozdelenia federácie, ako aj plánované stretnutie premiérov vo februári. Rada colnej únie sa stretla 23. januára v Častej-Papiemičke za účasti ministrov zahraničných vecí, financií a poľnohospodárstva oboch krajín. Stretnutie však nebolo úspešné a žiadna z kontroverzných otázok nebola vyriešená. Česká strana kritizovala kroky, ktoré podnikla slovenská strana v rámci ochrany svojho trhu a ktoré spôsobili pokles českého exportu.

21. februára sa v Komornom Hrádku pri Prahe stretli tajomníci ministerstiev obrany a rokovali o dokumentoch pre budúce zlepšenie a rozšírenie spolupráce ministerstiev; obe strany sa dohodli na dokončení delimitácie majetku bývalej Československej armády.

V týždni od 13. – 17. 2. 1995 pripravovala v Brne právna skupina spoločnej česko-slovenskej rozhraničovacej komisie zmluvu medzi ČR a SR o spoločných štátnych hraniciach. Zároveň zasadala aj technická skupina komisie. Očakávalo sa, že zmluvu do konca roka prerokujú vlády a parlamenty oboch krajín. Po schválení oboma vládami ju 4. 1. 1996 podpísali obaja ministri vnútra. Zatiaľ čo Národná rada SR ju už schválila, začiatkom apríla 1996 ešte nebolo isté, či túto zmluvu, ktorá má podobu ústavného zákona, schváli aj česká snemovňa.

V marci sa uskutočnilo stretnutie prezidentov M. Kováča a V. Havla v Lánoch. Základnými bodmi rokovania bolo doladovanie ich účasti na podujatiach, ktoré sa konali po celej Európe ako súčasť osláv 50. výročia skončenia 2. svetovej vojny, ďalej debaty s česko-slovenskou komisiou historikov, ako aj rokovanie o činnosti spoločnej nadácie oboch prezidentov na podporu talentovaných študentov oboch republík (nadáciu neskôr založili). Prezidenti sa vzájomne informovali aj politickej situácii v oboch krajinách. Prezident Havel pri tom vyslovil určité znepokojenie nad niektorými javmi, ktoré sa odohrávali na slovenskej politickej scéne. V Pressclube odvysielanom 14. 3. 1995 reagoval na stretnutie prezidentov predsed slovenskej vlády Mečiar. Podľa neho stretnutie s českým premiérom už bolo v štádiu konzultácií, no atmosféra, ktorá vznikla na schôdzke Havla s Kováčom, toto stretnutie prekazila. Konkrétne na otázku o atmosfére tohto stretnutia Mečiar povedal: „Nebola vhodná a pre Slovenskú republiku bola urážajúca. Má to dopad aj na kontakty predsedov vlád. Obojstranne sme si to uznali. Proste teraz to nejde.“ Naproti tomu český premiér Klaus v rozhovore pre Národnú obrodu z 15. 3. uviedol, že žiadnu komplikáciu nevidí, k stretnutiu prezidentov nemá pripomienky a na otázku, či bol s Mečiarom v styku, odpovedal, že nebol.

Slovenský minister vnútra Ľ. Hudek podpísal 17. marca so svojím rezortným kolegom J. Rumlom medzivládnu dohodu o prechode práv a povinností vojakov bývalého federálneho MV, federálneho policajného zboru a hradnej polície, ktorá je podľa slov českého ministra posledným dokumentom spojeným s rozdelením federácie. Obaja ministri ďalej podpísali medzirezortnú dohodu o spolupráci a vzájomnej pomoci pri sledovaní osôb a vecí, program spolupráce ministerstiev v oblasti miestnej štátnej správy a samosprávy a dohody o technickej spolupráci.

6. apríla sa v Brne stretli ministri poľnohospodárstva oboch krajín J. Lux a J. Baco. Diskutovali o poklese vzájomného obchodu v poľnohospodárskej oblasti v objeme 1,5 miliardy českých korún. Diskutovali aj o problematike certifikátov, všeobecných princípoch poľnohospodárskej politiky oboch krajín a vzájomných vzťahoch členských krajín CEFTA. Český minister obchodu V. Dlouhý vystúpil na konferencii CEFTA, ktorá sa konala 10. apríla v Brne. Vo svojom vystúpení povedal, že Česko-slovenský vzájomný obchod nevzrastie, pokiaľ sa slovenská strana nevzdá protekcionistických obmedzení (5%-ná devalvácia slovenskej koniny voči ECU, povinné certifikáty pre dovožené tovary a 10%-ná importná prirážka). 20. apríla sa minister Dlouhý stretol v Brne so slovenským ministrom hospodárstva J. Duckým. Ducký potvrdil, že dovozná prirážka bude znížená. Nedosiahol sa však kompromis v otázke dovozných certifikátov.

10. mája česká vláda na svojom zasadnutí rokovala o zrušení platobnej dohody medzi ČR a Slovenskom z roku 1993. Vláda poverila svojho premiéra, aby poslal predsedovi slovenskej vlády list, v ktorom vysvetľuje dôvody vypovedania dohody. Podľa listu ČR pripravuje nový devízový zákon, ktorý zavedie režim plnej zameniteľnosti českej koruny. To si okrem iného vyžaduje zrušiť všetky menové opatrenia diskriminačného charakteru, najmä odstrániť clearingový systém, ktorý existuje ako výsledok platobnej dohody a je s režimom plnej konvertibility koruny nezlučiteľný. V liste sa navrhuje zrušiť platobnú dohodu k 1. 9. 1995. V reakcii na list slovenský premiér povedal: „V podstate mi český premiér oznamuje, že bez ohľadu na stanovisko slovenskej strany, česká strana vo svojom záujme hodlá doterajšiu zmluvu o platobnom styku zrušiť. Ak je jej rozhodnutie také, v podstate by som ho mal legitimovať s tým, že ho podpíšem a to sa predsa nerobí.“ Mečiar ďalej zdôraznil, že považuje rozhodnutie českej vlády za ultimatívne a neobvyklé v medzinárodných vzťahoch.

Obaja premiéri sa nakrátko stretli na summite v Cannes 27. júna. Mečiar odmietol schôdzku na úrovni premiérov, dokonca aj ministrov. Klaus na to reagoval, že takýto postoj považuje za „zbytočný a nešťastný“, ktorý „nemôže prospievať“ česko-slovenským vzťahom. Od januára neustále odkladané a presúvané stretnutie premiérov oboch republík sa nakoniec konalo 11. septembra po schôdzke CEFTA v Brne. Podľa Klausových slov si premiéri chceli vysvetliť a odstrániť niektoré nazhromaždené nedorozumenia; neznamená to však, že by všetky ich názory boli

zhodné. Obe strany potvrdili, že majú záujem na ďalšom pretrvávajúcom colnej únii. Hlavným výsledkom schôdzky malo byť obnovenie všetkých mechanizmov vzájomnej komunikácie.

Koncom septembra bola a.s. Škoda Praha oficiálne potvrdená ako generálny dodávateľ technológie 1. a 2. bloku budovanej slovenskej jadrovej elektrárne Mochovce. Dostavba oboch blokov si bez stavebnej časti vyžiada 15 až 16 mld. Sk. Podiel financovania českou stranou úvermi od komerčnej banky a Českej sporiteľne by mohol byť asi dvojtretinový (4).

Trend od „nadštandardných“ ku klasickým bilaterálnym medzištátnym vzťahom medzi oboma štátmi pokračoval a postupné vzájomné oddeľovanie sa prejavilo okrem iného ukončením dohody o platobnom styku medzi ČR a Slovenskom dňom 1. 10. 1995. Všetky vzájomné platby sa odvtedy realizujú vo voľne vymeniteľných menách ako štandardné zahraničnoobchodné operácie (4).

20. októbra sa českí a slovenskí predstavitelia na zasadnutí Rady colnej únii ČR a SR po deväťmesačnej prestávke zhodli na tom, že colná únia medzi oboma štátmi by mala fungovať aj napriek niektorým politickým sporom. Ministri financií oboch štátov I. Kočárník a S. Kozlík na zasadnutí rady podpísali Zmluvu o spolupráci a vzájomnej pomoci v oblasti colníctva, ktorá má zjednodušiť cestovanie a prepravu tovaru cez spoločnú hranicu (4).

Iba šesť dní po tomto stretnutí navrhol slovenský vicepremiér Kozlík v Moskve vytvoriť slovensko-ruskú colnú úniu. Česká strana tým bola nepochybne zaskočená. Vzhľadom na existenciu colnej únii medzi ČR a SR to bol pomerne bizarný krok, potvrdzujúci nekoordinovanosť jednotlivých aktérov slovenskej zahraničnej politiky.

2. 1. 2. Maďarsko

Po rozpade ČSFR nadobudli slovensko-maďarské vzťahy novú dimenziu: nepochybne sa stali „najproblematickejšie a najsenzitívnejšie“ zo všetkých susedských vzťahov Slovenskej republiky. Takáto charakteristika je daná historickými resentimentmi na oboch stranách: početnou maďarskou menšinou usídlenou pozdĺž slovensko-maďarskej hranice, ktorá je, mimochodom, najdlhšou a zároveň historicky najčastejšie posúvanou slovenskou hranicou, ako aj problematickým bodom vo vzájomných vzťahoch v podobe komunistického dedičstva spoločného vodného diela Gabčíkovo-Nagymaros.

Zároveň platí, že maďarská i slovenská zahraničná politika majú v súčasnosti rovnaké strategické ciele – postupnú inkorporáciu do bezpečnostného systému západnej Európy a integráciu do západoeurópskych ekonomických štruktúr. Racionálny pohľad na slovensko-maďarské vzťahy teda hovorí, že dlhodobým strategickým záujmom oboch krajín by mala byť politika vytvárajúca atmosféru vzájomnej dôvery. Odrazový bod k vytváraniu tejto atmosféry tvorí tzv. základná zmluva medzi oboma krajinami: pripravovala sa ešte za čias československej federácie, pričom neskôr túto úlohu na seba prebrala slovenská dip-

lomacia. Hlavnými spornými bodmi boli slovenská neochota v oblasti práv národnostných menšín ísť nad rámec európskych noriem, ako to požadovala maďarská strana a maďarská neochota explicitne vyjadriť v zmluve neporušiteľnosť slovenských hraníc, čo maďarská strana považovala za zbytočné, keďže sa k tomu zaviazala v multilaterálnych dohodách, konkrétne podpisom záverečného dokumentu KBSE v Helsinkách.

Podpis spomínanej bilaterálnej zmluvy O dobrom susedstve a priateľskej spolupráci medzi SR a MR je nepochybne najväčším doterajším diplomatickým úspechom súčasnej Mečiarovej vlády. Zmluvu podpísal slovenský premiér spolu s predsedom maďarskej vlády Gy. Hornom v Matignonskom paláci v Paríži 31. 3. 1995 v predvečer celoeurópskej konferencie o Pakte stability, za prítomnosti svojich ministrov zahraničných vecí, francúzskeho premiéra Edouarda Balladura a ministra zahraničných vecí FR Alaina Juppého. (Podrobnejšie o tom pozri v príspevku E. Sándor „Slovensko-maďarská základná zmluva“ v tejto publikácii.)

Podpísaním zmluvy získal Mečiar a jeho vláda uznanie medzinárodného spoločenstva; neustálym odkladaním jej ratifikácie v parlamente a prijatými vnútropolitickými opatreniami sa však hodnota samotnej zmluvy výrazne znížila. Ratifikáciu zmluvy v marci 1996 musel premiér Mečiar „vykúpiť“ u svojich menších koalíčných partnerov, najmä Slovenskej národnej strany, ústupkami, ktoré sú do značnej miery kontradiktórne duchu podpísanej dohody – prijatím zákona o štátnom jazyku, novely Trestného zákona o trestných činoch proti republike a osobitnou deklaráciou NR SR k zmluve prijatou súčasne s jej ratifikáciou.

Ako to komentoval bývalý veľvyslanec ČSFR v Maďarskej republike R. Chmel, „nepochopenou zostala axióma, že kľúč k slovensko-maďarskému zmiereniu je v slovenskej politike doma: v dialógu a následnom vyrovnaní medzi slovenskou väčšinou a maďarskou menšinou“. (5) Z tohto hľadiska prijaté zákony atmosféru nezlepšili a oslabili priaznivý účinok zmluvy. To potvrdilo aj vyhlásenie EÚ z 3. 4. 1996, ktoré sa pochvalne zmienilo o ratifikácii zmluvy a zároveň kriticky komentovalo schválenie novely Trestného zákona (6).

2. 1. 3. Rakúsko

Osobitný význam slovensko-rakúskych vzťahov zvyrazňujú tri faktory:

- Rakúsko je od 1. 1. 1995 členským štátom Európskej únii, čím sa Slovensko stalo hraničným štátom EÚ.
- Rakúsko bolo druhým najväčším zahraničným investo-rom v Slovenskej republike (koncom roku 1995 už prvým) a tretím najväčším obchodným partnerom SR.
- Vzhľadom na blízkosť Viedne a Bratislavy sa množstvo informácií o Slovensku dostáva do sveta cez Viedeň (akreditovaní novinári, zastupiteľské úrady).

Medzi dlhodobu sporné body patrí slovenský program jadrovej energetiky – jadrové elektrárne Mochovce a Jaslovské Bohunice. Vo februári 1995 sa rakúsky parlament jednoznačne vyslovil proti dostavbe jadrovej elektrárne Mochovce. V prípade, že Európska banka pre obnovu a rozvoj (EBRD) napriek bezpečnostným rizikám dostavby uvoľní plánovaný úver 360 mil. DEM, treba podľa názoru poslancov uvažovať o vystúpení Rakúska z EBRD, kde vlastní 2,3% základného kapitálu.

4. marca sa uskutočnila oficiálna návšteva premiéra Mečiara v Rakúskej republike, na ktorej ho sprevádzal minister zahraničných vecí Schenk. Rakúska strana zopakovala svoje výhrady voči Mochovciam, ktoré sa týkajú technických, ekologických a ekonomických aspektov. Kancelár Vranitzky opätovne navrhol premiérovi Mečiarovi dodatkovú podporu vo výške pol miliardy šilingov, z ktorých by bolo možné financovať alternatívne projekty. Slovenská strana ponuku neakceptovala.

K problematike slovenského rozvoja jadrovej energetiky sa 22. septembra pre regionálny denník Neues Volksblatt vyjadril aj rakúsky minister životného prostredia M. Bartenstein. Upozornil, že ak sa Slovensko rozhodne dostavať jadrovú elektrárňu Mochovce a nebude pritom akceptovať západný bezpečnostný štandard, narazí na energický odpor rakúskej strany. Pre krajinu, ktorá chce vstúpiť do EÚ, je „absolútne neakceptovateľná“ dostavba atómovej elektrárne bez rešpektovania západných kritérií.

Jedným z kľúčových momentov rozvoja vzájomných vzťahov a plného využitia významu Rakúska ako jediného suseda Slovenska – člena EÚ je rozvoj infraštruktúry zabezpečujúci rýchly a voľný presun tovarov. V tejto súvislosti sa v októbri vyskytli dve priaznivé správy. 2. 10. 1995 položili základný kameň výstavby prípojky k diaľnici medzi Viedňou a Budapešťou. 20. 10. 1995 sa uskutočnilo tretie slovensko–rakúske hospodárske fórum Slowakisch-Österreichisches Wirtschaftsforum, ktoré sa venovalo problematike transeurópskej dopravy. Na fóre podpísali predstavitelia bratislavského a viedenského letiska Memorandum o porozumení, ktoré predpokladá zvýšiť atraktivnosť oboch letísk a zabezpečiť optimálne využité kapacity letiska v Bratislave. Súčasťou memoranda bola i deklarovaná snaha vedenia oboch letísk o spoločný marketing (4).

Naopak jedným z negatívnych aspektov komplikujúcich integračné snahy a najmä vstup zahraničných ekonomických subjektov na slovenský trh je neustále sa meniaci právny rámec podnikania na Slovensku. Jednou z ukážok tejto právnej neistoty bolo zrušenie druhej vlny kupónovej privatizácie vládou premiéra Mečiara v roku 1995, čo niektoré rakúske spoločnosti považujú za porušenie rakúsko-slovenskej dohody o ochrane investícií a asociačnej dohody s EÚ (4). Tak napríklad spoločnosť EPIC, ktorá sa angažovala v investičnom fonde Avant, zastavením kupónovej privatizácie prišla o 65 miliónov šilingov a uvažuje o tom, že bude slovenskú stranu žalovať (bližšie o tom pozri v stati I. Mikloša „Privatizácia“ v tejto publikácii).

Okrem jadrovej energetiky a nedostatočných záruk rakúskym podnikateľským subjektom na Slovensku celkom zbytočne poškodila slovensko-rakúske vzťahy kauza únosu syna prezidenta SR Michala Kováča mladšieho. Doposiaľ nebolo vyvrátené podozrenie, že sa na tomto únose podieľala Slovenská informačná služba. Začiatkom roku 1996 rakúsky súd rozhodol o prepustení M. Kováča ml. a jeho vydaní na Slovensko, resp. nevydaní do Spolkovej republiky Nemecko. Paradoxne a neprimerane na tento výnos nezávislého rakúskeho súdu reagovalo slovenské ministerstvo zahraničných vecí.

2. 1. 4. Poľsko

Slovensko-poľské vzťahy nie sú poznačené žiadnym otvoreným problémom. Obe krajiny majú spoločný záujem o integráciu do západoeurópskych štruktúr.

Slovenská republika s Poľskou republikou ako s prvým štátom uzavrela dohodu o sukcesii zmlúv po bývalej ČSFR. Proces sukcesie SR do dvojstranných zmlúv vo vzťahu k PR je ukončený. Okrem toho podpisom dohôd z rôznych oblastí sa vytvorila solídna základňa pre kvalitatívne nový charakter spolupráce. 18. 8. 1994, počas oficiálnej návštevy vtedajšieho predsedu vlády SR Moravčíka v PR, boli podpísané tieto dokumenty: 1. Dohoda o ochrane investícií; 2. Dohoda o zamedzení dvojitého zdaenia; 3. Dohoda o cezhraničnej spolupráci; 4. Dohoda o spolupráci v oblasti životného prostredia; 5. Dohoda o spolupráci v oblasti veterinárnej medicíny; 6. Dohoda o spolupráci v oblasti na úseku karantény a ochrany rastlín; 7. Globálna zmluva o doprave; 8. Dohoda o železničnej doprave; 9. Dohoda o leteckej doprave; 10. Dohoda o hospodárskej spolupráci a obchode.

Napriek tomu slovensko-poľské bilaterálne vzťahy zďaleka nevyčerpávajú svoje možnosti. V súčasnosti má v Poľsku zastúpenie 17 podnikateľských subjektov zo Slovenska, najmä podniky zahraničného obchodu či strojárské a hutnícke spoločnosti. Podľa osobitnej prílohy týždenníka TREND z februára 1995 rozvoj vzájomného obchodu brzdia neprimerane vysoké colné sadzby, ktoré eliminujú komparatívne výhody vyplývajúce z minimálnych dopravných vzdialeností. K tomu sa pripája aj fakt, že na takmer 600 km hranici medzi PR a SR je iba 7 hraničných priechodov, z ktorých 5 slúži na vybavovanie nákladnej dopravy a iba dva železničné prechody: Skalité – Zwardoń a Plaveč – Muszyna (7). Preto sa obe strany sústredili v roku 1995 na aspoň čiastočné odstránenie týchto nedostatkov.

30. 4. 1995 sa slovenský predseda vlády stretol s vtedajším poľským premiérom Oleksym. Za prítomnosti ministrov hospodárstva a dopravy prerokovali súčasný stav prác nad ďalšími zmluvnými dokumentmi (pripravuje sa ich asi 20), časť ktorých by mala byť podpísaná počas oficiálnej návštevy poľského premiéra v SR. Rámčovo bola dohodnutá výstavba rýchlostného cestného dopravného prepojenia Sever – Juh prechádzajúceho územím SR. Počas návštevy ministra vnútra SR Hudeka v Poľsku 6. 7.

1995 bola tiež podpísaná Zmluva medzi SR a PR o spoločnej štátnej hranici a Zmluva medzi SR a PR o právnych vzťahoch a spolupráci na spoločných štátnych hraniciach.

29. 11. 1995 podpísali ministri dopravy SR a Poľska A. Rezeš a B. Liberacky dohodu o prepojení oboch štátov hraničným priechodom. Slovensko by podľa tejto dohody malo postaviť 30 km a Poľsko 50 – 60 km diaľnice v rámci budovania medzinárodného severojužného diaľničného koridoru.

2. 1. 5. Ukrajina

Ukrajina je najväčším, ale zároveň aj najmenej známym susedom Slovenskej republiky. Špecifickou črtou vzťahov Slovenska s Ukrajinou je, že v obidvoch krajinách prebieha podobný štátotvorný proces. Právnu bázu pre spoluprácu oboch krajín tvorí **Zmluva o dobrom susedstve a spolupráci**, ktorú podpísali v lete roku 1993 prezidenti Kováč a Kravčuk.

V dňoch 14. a 15. 6. 1995 navštívila Ukrajinu oficiálna delegácia SR vedená premiérom Mečiarom. Pri tejto návšteve boli podpísané dohody z oblasti železničnej a cestnej dopravy, z oblasti spojov a dohody o clách, ktoré majú prispieť predovšetkým k zvýšeniu vzájomného obchodného rastu. „Tendencie našich obchodných vzťahov musíme otočiť, pretože v roku 1993 bol vzájomný obrat medzi Slovenskom a Ukrajinou 286 miliónov dolárov, minulý rok bohužiaľ, poklesol na 234 miliónov dolárov“, povedal v tejto súvislosti minister zahraničných vecí Ukrajiny Udovenko. S ľútosťou konštatoval, že kým s Ruskom, Maďarskom, Poľskom a ostatnými susedmi obchodný obrat Ukrajiny stúpal, Slovensko túto tendenciu nezachytilo. Za jeden z najvýznamnejších úspechov návštevy uviedol podpredseda slovenskej vlády Kozlík aj predbežný dohovor, ktorý môže podľa neho znamenať výrazné posilnenie našej koruny: „Ukrajinská strana bola zatiaľ v rámci rozhovorov ochotná akceptovať, že od chvíle, keď slovenská koruna bude konvertibilná, stane sa na bežnom účte v slovensko-ukrajinských obchodných vzťahoch zúčtovacou jednotkou koruna. Dúfajme, že to vyjde a od tohtoročného 1. októbra tento systém zavedieme“. (8) Delegácie riešili aj problematiku nezúčtovaných pohľadávok medzi Slovenskom, Ukrajinou a Turkménskom a podľa Mečiara našli reálnu možnosť ich vzájomne výhodného vyúčtovania. Tento systém sa dá načrtnúť zhruba tak, že Slovensko dodá spotrebný tovar do Turkménska. Turkménsko by v tejto hodnote znížilo svoje pohľadávky voči Ukrajine (a naďalej dodávalo predovšetkým plyn, ktorý Ukrajina nie je schopná platiť), pričom operáciu by uzatvárala Ukrajina, ktorá by v prvej fáze realizácie postavila pre Slovensko štyri lode. Podobne by mohol fungovať aj trojuholník Slovensko – Rusko – Ukrajina. Pre Slovensko je zaujímavé, čím môže Ukrajina tento typ výmeny splácať: v prípade trojuholníka s Turkménskom by to boli štyri lode, v prípade trojuholníka s Ruskom by to (hypoteticky) mohla byť železná ruda pre VSŽ alebo dodávky špeciálnej vojenskej techniky (súčiastky, komponenty). Mečiarovi by

sa tak podarilo uspokojiť záujmy dvoch vplyvných slovenských priemyselných lobby – oceliarskej (reprezentovanej kolosom VSŽ) a zbrojárskej.

Mečiar zopakoval podporu SR úsiliu Ukrajiny o získanie plnoprávneho členstva v Stredoeurópskej iniciatíve, v Rade Európy, ale aj CEFTA. Ukrajinský premiér Marčuk potvrdil, že Kyjev nie je proti rozšíreniu NATO.

2. 2. VZŤAHY S KRAJINAMI G7 A EÚ

Ďalšou z priorit slovenskej zahraničnej politiky bola a ostáva integrácia do západoeurópskych politických, ekonomických, a bezpečnostných štruktúr. Tomuto cieľu sa Slovensko priblížilo podpisom Európskej (akceptačnej) dohody 4. októbra 1993. V súlade s tým treba venovať osobitnú pozornosť vzťahom s rôznymi krajinami Európskej únie.

2. 2. 1. Nemecko

Zmluvný rámec pre tieto vzťahy vytvára ešte za federácie uzatvorená **Dohoda o dobrom susedstve a vzájomnej spolupráci medzi SRN a ČSFR**. Nemecko je najväčší a ekonomicky najvyspelejší štát Európskej únie a zároveň silne podporuje rozšírenie EU smerom na východ, čo sú významné dôvody pre rozvoj úzkych politických a ekonomických vzťahov so SRN. Z nemeckej pomoci vládam strednej a východnej Európy v celkovom objeme 300 miliónov DEM je na poradenskú pomoc pre Slovensko určených 10 miliónov DEM. Je to najdôležitejší program pomoci, do ktorého je SR zaradená. Hospodárske styky s Nemeckom zaznamenali v roku 1994 44% rast, pričom objem vzájomnej obchodnej výmeny tak prekročil 4 miliardy mariek a Nemecko bolo v tom čase najväčším investorom v SR (koncom roka 1995 ho predbehlo Rakúsko) (9).

Vo februári 1995 navštívil SRN minister zahraničných vecí Schenk, ktorý sa v Bonne stretol so svojim rezortným kolegom Kinkelom. Nemecký minister potvrdil záujem spolkovéj vlády o pokračovanie politického a hospodárskeho procesu reforiem na Slovensku. Nemecko sa podľa neho zasadilo o ďalšie začleňovanie asociovaných štátov, medzi ktoré patrí aj Slovensko. Dôležitým predpokladom rozšírenia únie je, aby kandidátske krajiny dosiahli demokratický a hospodársky štandard krajín EU. Kinkel sa vyjadril, že sa osobne zasadí za zorganizovanie stretnutia medzi premiérom Mečiarom a kancelárom Kohlom.

V marci sa premiér Mečiar pri svojom návrate na Slovensko z parížskej konferencie o Pakte stability zastavil v bavorskom Mníchove, kde počas dvojdňovej návštevy rokoval s predsedom bavorskej vlády Stoiberom a s predstaviteľmi bavorských bánk. Slovenský premiér tiež prevzal cenu Pentingherovho kolégia za rozvoj európskej solidarity a predniesol prednášku „Slovensko v novom dome Európy“. V rozhovore po návrate do vlasti vyhlásil, že vynikajúce vzťahy medzi Slovenskom a Bavorskom a ich

intenzita do istej miery vyvažujú nedostatočné vzťahy s Bonnom, čím nepriamo priznal, že vzťahy slovenskej vlády s bonnskou administratívou ešte nedosiahli želaný stupeň intenzity (10).

Na tomto mieste treba pripomenúť, že napriek deklaráciám o úsilí integrovať sa do západných štruktúr sa nedá hovoriť o nejakých vrelých vzťahoch Slovenska s krajinami G7 a Európskej únie. Slovensko neustále (napriek prekvapivo dobrým makroekonomickým ukazovateľom) zápasí o svoju pozíciu v prvom okruhu kandidátov na vstup do EÚ a NATO. Slovenská strana akoby nechcela pochopiť, že bilaterálne vzťahy s jednotlivými členmi EÚ závisia od postojov k EÚ ako celku. Najmarkantnejším príkladom tohto nepochopenia je práve snaha o zlepšenie vzťahov so Spolkovou republikou Nemecko, snaha konečne preniesť tieto vzťahy z úrovne Bratislava – Mníchov čiže Slovenská republika a jedna zo spolkových krajín na úroveň Bratislava – Bonn. Zahraničná politika povojnového demokratického Nemecka je pevne spätá s osudmi Európskej únie, kancelár Kohl je doslova živým symbolom integračného úsilia, a tak sa niet čomu čudovať, že odmietavé stanoviská slovenskej vládnej garnitúry k upozorneniam a dobre mieneným radám Európskej únie spôsobujú, že Bonn ostáva voči Bratislave naďalej chladný. Kancelár Kohl sa s premiérom Mečiarom doposiaľ nestretol v rámci bilaterálnych rokovaní.

Navyše celý rok 1995 bol poznačený nezmyselnou slovensko-nemeckou diskusiou o názve Spolková republika Nemecko, keď slovenská strana odmietala používať v medzištátnych dokumentoch tento názov s odôvodnením, že je proti duchu slovenského pravopisu. Napokon v roku 1996 Slovensko v tejto záležitosti ustúpilo.

2. 2. 2. Francúzsko

Francúzsko predsedalo v prvom polroku roku 1995 Európskej únii, čo spôsobilo zintenzívnenie slovensko-francúzskych kontaktov, väčšina ktorých sa však uskutočnila v rámci väčších multilaterálnych stretnutí.

Prvým takýmto významným stretnutím bola parížska konferencia o Pakte stability v Európe, kde francúzsky premiér Balladur a minister zahraničných vecí Juppé boli prítomní pri podpise Dohody o dobrom susedstve a vzájomnej spolupráci medzi Maďarskou republikou a SR. Minister zahraničných vecí Schenk a francúzsky minister pre európske záležitosti Lamassoure podpísali počas tejto návštevy kultúrnu dohodu. Druhé slovensko-francúzske stretnutie sa uskutočnilo v rámci júnového summitu krajín EÚ a jej pridružených členov v Cannes, na ktorom Mečiar a Schenk odovzdali prezidentovi Francúzskej republiky J. Chiracovi prihlášku SR do EÚ.

Francúzsky veľvyslanec v SR M. Perrin sa k stretnutiu, ako aj k slovensko-francúzskej spolupráci, vyjadril na tlačovej konferencii v Bratislave (11), ktorú usporiadal pri príležitosti ukončenia obdobia predsedníctva Francúzska v EÚ. K stretnutiu Mečiar – Chirac veľvyslanec povedal:

„Slovenský premiér spolu s ministrom zahraničných vecí odišli do Cannes, aby tam odovzdali žiadosť o prijatie do EÚ spolu s vládnym memorandom. Najväčším želaním pána Mečiara bolo, aby túto žiadosť odovzdal priamo do rúk pána prezidenta. Ja sám som intervenoval na francúzskych úradoch, aby tejto žiadosti vyhovel. Od pána Mečiara viem, že bol s rozhovorom veľmi spokojný.“ Perrin charakterizoval slovensko-francúzske vzťahy ako veľmi dobré, aj keď v ekonomickej oblasti nespĺňajú očakávania. Francúzsko zaujímalo 8. miesto medzi obchodnými partnermi Slovenska a pokiaľ ide o výšku investícií, bolo na piatom mieste.

2. 2. 3. Taliansko

V dňoch 20. – 22. 6. uskutočnil premiér Mečiar trojdňovú návštevu Vatikánu a Talianskej republiky. Rokoval s prezidentom Talianskej republiky Scalfarom a talianskou ministerkou zahraničných vecí Agnelliovou. S talianskou ministerkou premiér rokoval najmä o dvojstranných a multilaterálnych vzťahoch a zmluvno-právnej základni týchto vzťahov. Zhodli sa na tom, že treba vyriešiť otázku podpísanej, ale doposiaľ neratifikovanej zmluvy o ochrane investícií. S prezidentom Scalfarom hovorili o otázkach bilaterálnej spolupráce, pričom potvrdili, že ťažisko treba presunúť z oblasti politickej do oblasti hospodárskej. Slovenský premiér sa však počas návštevy nestretol s talianskym premiérom.

Tieňom nad bilaterálnymi vzťahmi s Talianskom a zároveň zahraničnopolitickou chybou vzhľadom na predsedníctvo Talianska v Európskej únii v prvom polroku 1996 je fakt, že vládna garnitúra nenašla vhodného kandidáta na post veľvyslancu v Ríme po nebohom M. Kontrovi, ktorý na jar 1995 počas školenia veľvyslancov v Bratislave podľahol infarktu. Tento fakt výrazne sťažil fungovanie slovenskej ambasády v Ríme i slovensko-taliansku diplomatickú a politickú komunikáciu.

2. 2. 4. Veľká Británia

15. februára prišiel na jednodňovú pracovnú návštevu na Slovensko britský minister obrany Rifkind. Na stretnutí so svojím rezortným kolegom diskutovali o problematike civilnej demokratickej kontroly ozbrojených síl, transformácii armády SR a jej kompatibility s armádami NATO. Hovorili aj o otázkach vstupu krajín visegrádskej skupiny do tejto aliancie, pričom sa zhodli v tom, že program Partnerstvo za mier vytvára podmienky pre dvojstrannú spoluprácu jeho účastníkov. Minister Sitek informoval Rifkinda o nedávnej návšteve ruského premiéra Černomyrdina na Slovensku. V tejto súvislosti zdôraznil, že armáda SR nemá osobitné kontakty s ruskými ozbrojenými silami, spolupracuje s nimi v rámci medzinárodnej zmluvy, ktorá má obdobný charakter ako s ostatnými krajinami.

V marci delegácia ministerstva vnútra vedená ministrom Hudekom navštívila Veľkú Britániu, kde sa oboznámila so systémom riadenia miestnej správy a so spôsobom práce špeciálnych jednotiek.

11. apríla navštívil Slovenskú republiku britský minister zahraničných vecí Hurd. Počas svojho 7-hodinového pracovného pobytu sa stretol na rokovaníach s predsedom vlády Mečiarom a ministrom zahraničných vecí Schenkom a na súkromnej večeri s prezidentom Kováčom. Témami rokovaní boli otázky bilaterálnych vzťahov a predovšetkým výmena názorov na rozšírenie Európskej únie a Severoatlantickej aliancie. Posúdili aj otázky vzájomných obchodných vzťahov, pričom podľa britského ministra má práve táto oblasť predpoklady na ďalší rast: okrem cukrovárnickeho a petrochemického priemyslu by podľa Hurda mohli na Slovensko zásadnejším spôsobom vstúpiť aj iné britské firmy.

19. mája prijal Schenk veľvyslanca Veľkej Británie na Slovensku P. G. Harborna. Zo správy vznikol na ministerstve zahraničných vecí SR záznam, ktorý publikoval denník SME. Podľa tohto záznamu sa britský veľvyslanec zaujímal o charakteristiku zamerania politiky Slovenskej republiky voči Ruskej federácii, a to vzhľadom na častú frekvenciu vzájomných návštev. Veľvyslanec tiež venoval pozornosť situácii na Slovensku. Uviedol, že podpis zmluvy medzi SR a MR v Paríži je príspevkom k medzinárodnej stabilite, avšak čo sa týka vnútornej stability Slovenska, súčasné udalosti na Slovensku predstavujú krok späť. Veľvyslanec doslova povedal: „My vo Veľkej Británii sme vaši priatelia a hovoriac ako priateľ vám musím povedať, že to, čo sa stalo na Slovensku za posledné dva týždne, nepovažujeme za vhodné a užitočné. Nejde nám o to, čo kto urobil, ale podľa nás je znepokojujúci celý základ vyšetrovania OKO, i fakt, že to bol proces, ktorý zahŕňal iba predstaviteľov vládnej koalície, udial sa tajne, nedošlo ku skúmaniu ani k dôkazom. A iba na takomto základe došlo v parlamente k hlasovaniu a vysloveniu nedôvery prezidentovi. Takýto postup by bol nepredstaviteľný v krajinách Európskej únie i v USA, a preto ak je záujmom Slovenska adaptovať sa na európske normy, tento krok nepomohol, a je krokom späť. Toto nie je len môj osobný názor, dostal som pokyny, aby som vám predniesol toto stanovisko.“ Podľa záznamu minister Schenk reagoval vyjadrením, že „celú záležitosť bude vyšetrovať Generálna prokuratúra SR“. Veľvyslanec Harborne na to o. i. odpovedal: „Podľa nás je poľutovaniahodné, že krok na odstránenie prezidenta bol založený na procese nepredstaviteľnom v demokratickej krajine. Funguje vyšetrovací orgán zložený len so zástupcov koalície, tajne, bez možnosti skúmať dôkazy tými, ktorí sú žalovaní. Vrhá to zlé svetlo na Slovenskú republiku. Je mi ľúto, že to musím hovoriť. Je to základná skutočnosť: nie je to v súlade s európskymi normami. Tento proces je nedemokratický až protidemokratický a následkom je napätie a nestabilita, čo nepomáha Slovenskej republike.“ Podľa Schenka „v západných štátoch si zrejme nevedia predstaviť, čo sa tu deje. Nie je možné, aby si prezident organizoval ekonomické činnosti, používal tajné informácie pre vlastnú politickú činnosť.“ Britský veľvyslanec skonštatoval: „Nechcem skúmať, či urobil to či ono.

V prípade prezidenta Nixona vyšetrovací výbor mal členov z oboch strán Kongresu, vyšetrovanie prebiehalo otvorene, všetky dôkazy boli predložené, bol určený osobitný prokurátor A. Fox atď. To všetko sa v Slovenskej republike nestalo. Proces je z hľadiska európskych noriem nedemokratický a je to krok späť. Otázkou ostáva aj výber do výboru na vyšetrovanie udalosti v marci 1994, kde sú iba zástupcovia vládnej koalície. Dúfam, že seriózne zvážite výsledky tohto výboru. Budú ďalšou skúškou pripravenosti Slovenskej republiky na demokratický prístup k integrácii do Európskej únie a NATO. Tieto otázky budú na programe aj v Bruseli a nerobia Slovensku dobre. Dúfam, že tieto stanoviská budete tlmočiť i vláde“ (12).

2. 2. 5. Spojené štáty americké

Vzhľadom na pozíciu USA v medzinárodných politických, ekonomických a bezpečnostných štruktúrach patrí udržiavanie dobrých vzťahov s touto krajinou medzi priority slovenskej zahraničnej politiky. Tomu zodpovedá aj frekvencia vzájomných kontaktov na najrozličnejších úrovniach:

Február: Predseda vlády Mečiar sa stretol s predstaviteľmi Českého a Slovenského Amerického podnikateľského fondu pri príležitosti zasadnutia jeho správnej rady.

Vláda USA uvoľnila predaj vyspelej útočnej vojenskej techniky do 10 štátov strednej a východnej Európy vrátane SR. Toto rozhodnutie má pomôcť pri ich príprave na prípadné členstvo v NATO.

Na dvojdnú návštevu SR pricestoval námestník ministra zahraničných vecí USA pre záležitosti Európy a Kanady Holbrooke. Rokoval s najvyššími ústavnými činiteľmi SR o novej bezpečnostnej architektúre Európy podľa predstáv USA. Jej základom by malo byť rozšírenie NATO, posilnenie programu Partnerstvo za mier, zvýšenie úlohy OBSE a úzke vzťahy medzi NATO a Ruskom.

Delegácia pozemného vojska USA navštívila SR v rámci programu „Armáda armáde“.

Marec: Prezident USA Clinton zaslal osobný list premiérovi Mečiarovi, v ktorom pozitívne hodnotí dosiahnuté výsledky a vyslovuje sa za podpísanie zmluvy medzi Slovenskom a Maďarskom.

Na päťdnú pracovnú návštevu pricestoval do SR tím špecialistov americkej armády s cieľom prerokovať návrh Zmluvy o bezpečnostných opatreniach na ochranu utajovaných skutočností medzi vládami SR a USA.

Agentúra USA pre medzinárodný rozvoj (USAID) začala v Bratislave program „Demokratickej siete“ (Democracy Network).

Koncom mesiaca navštívil USA minister zahraničných vecí Schenk. Po návrate do vlasti povedal, že úspešná účasť SR na parížskej konferencii o Pakte stability mala veľmi pozitívny ohlas aj v USA. Ako najvýznamnejšie zo svojich stretnutí hodnotil rozhovory s ministrom zahraničných vecí Christopherom. V rozhovore pre denník Washington Times z 28. marca minister Schenk uviedol,

že podľa názoru slovenskej vlády by sa malo uvažovať o spoločnom prijatí štátov visegrádskej štvorky do NATO; čiastkový, individuálny prístup by mohol podľa neho vyústiť do neželateľných dôsledkov.

Apríl: Podpredseda vlády a minister financií SR Kozlík navštívil USA, kde rokoval s predstaviteľmi Medzinárodného menového fondu a Svetovej banky.

Ministri obrany SR a USA Sitek a Perry podpísali dohodu o vzájomnom poskytovaní utajených informácií.

Máj: V máji prišiel na Slovensko tretíkrát Holbrooke. Stretol sa s prezidentom Kováčom, premiérom Mečiarom i predstaviteľmi opozičných strán. Pri tejto príležitosti vyhlásil, že sa neurobilo žiadne rozhodnutie, kto bude prijatý do NATO a kedy. Slovensko nie je v tomto zmysle oproti iným krajinám tohto regiónu ani vpredu, ani pozadu.

Vo Washingtone rokoval štátny tajomník MZV SR Šesták s prvým námestníkom MZV USA S. Talbottom. Ten na margo slovensko-maďarskej zmluvy uviedol, že je považovaná za príklad toho, ako dva štáty, ktoré majú záujem o prijatie do NATO môžu prispieť ku stabilite v regióne. Uviedol, že Spojeným štátom záleží na obojstrannej ratifikácii zmluvy, pričom USA oceňujú súhlas predsedu vlády Mečiara na predĺženie mandátu Vysokého komisára OBSE pre národnostné menšiny, ktorý bude ďalší rok sledovať postavenie maďarskej menšiny v SR.

August: V dňoch 5. až 28. 8. 1995 sa, v súlade s plánom vojenských cvičení programu Partnerstvo za mier, uskutočnilo vo Fort Polku v štáte Louisiana v USA cvičenie Cooperative Nugget 1995, ktorého sa zúčastnil aj 40-členný kontingent príslušníkov armády SR. Cieľom cvičenia bol nácvik činností v rámci mierových operácií OSN, zdokonalenie vzájomnej činnosti, humanitárna taktika, spojenie na úrovni čaty a roty.

3. augusta odcestoval na 12-dňovú návštevu USA prezident SR Kováč. 5. 8. mu odovzdali cenu Americkej advokátskej komory (ABA), ktorú mu udelila Právna iniciatíva pre strednú a východnú Európu (CEELI) za mimoriadne zásluhy pri budovaní právneho štátu. 8. 8. sa prezident stretol na súkromnom obede s osobitným poradcom prezidenta USA Friedom a námestníkom ministra zahraničných vecí USA pre politiku a bezpečnostné otázky Kornblumom. V rozhovore, ktorý poskytol slovenskému Rádiožumálu, prezident povedal: „Americkí predstavitelia konštatovali, že v USA začína prevládať názor, že Slovensko už nedrží krok v otázkach budovania demokracie a reforiem s Poľskom, Maďarskom a Českom.“ Dodal, že USA tento stav mrzí, pretože stále majú záujem, aby sa Slovensko stalo dobrým a užitočným článkom v stredoeurópskom regióne. Upresnil, že ho požiadali, aby o tom informoval vládu, politických predstaviteľov SR a majú tiež záujem, aby o tom bola informovaná celá slovenská verejnosť (13).

Tento rozhovor odštartoval reťazovú reakciu vyjadrení ostatných oficiálnych predstaviteľov SR. Predstavitelia vlády a najmä premiér to využil na rozohranie ďalšej vlny útokov na hlavu štátu. Celý škandál opätovne poukázal na

úzke prepojenie zahraničnej a vnútornej politiky štátu. HZDS vo svojom stanovisku uviedlo, že ak takýto názor predstavitelia USA naozaj vyslovili je to, žiaľ, dôkaz toho, že Kováč mal po vyslovení nedôvery v NR SR 5. mája 1995 bezodkladne odstúpiť. Podľa stanoviska SNS Kováč nevystúpil na obranu svojej vlasti tak rozhodne, ako by to mala urobiť hlava samostatného zvrchovaného štátu. Predseda SDĽ Weiss vyhlásil, že po demarši krajín EU aj názor vysokých amerických predstaviteľov svedčí o tom, že SR by mohla mať v porovnaní s Českom, Maďarskom a Poľskom ťažkosti so začleňovaním do EU a euroatlantických bezpečnostných štruktúr. V podobnom duchu reagovali aj ostatné opozičné strany.

Na prezidentovo vystúpenie reagovalo aj Ministerstvo zahraničných vecí SR. Štátny tajomník Šesták v rozhovore v Televíznych novinách uviedol, že prezidentova interpretácia sa výrazne líši od záznamu zo stretnutia, ktoré MZV zaslal veľvyslanec SR v USA Lichardus. Šesták vyjadril pochybnosti, či predstavitelia Bieleho domu, s ktorými prezident obedoval, mali oprávnenie žiadať hlavu nášho štátu, aby tlmočil spomínané odkazy. MZV SR sa preto obrátilo nótou na Ministerstvo zahraničných vecí USA, v ktorej sa pýta, či ide o oficiálnu zmenu postoja vlády USA k SR.

Potom čo slovenské MZV zverejnilo záznam veľvyslanca Lichardusa v médiách, denník SME sa rozhodol publikovať citovaný rozhovor britského veľvyslanca v SR Harborna s ministrom Schenkem, ktorý potvrdil obavy západných štátov o demokratický vývoj na Slovensku.

16. 8. jeden a pol hodiny rokoval americký veľvyslanec v Bratislave Russell s predsedom NR SR Gašparovičom. Obidve strany sa zdržali vyhlásení pre tlač. Americký diplomat novinárom povedal, že „išlo o súkromné, priateľské, pracovné stretnutie“. Hovorkyňa veľvyslanectva na otázku ČTK potvrdila, že odpoveď na nótu už slovenské ministerstvo dostalo.

Október: Výmena názorov medzi slovenskou a americkou stranou na otázky demokracie, transformácie a integračných snáh postkomunistického Slovenska dosiahla v istom zmysle svoj vrchol 27. 10. 1995, keď veľvyslanec USA v SR Russell odovzdal premiérovi SR demarš, ktorý vyjadruje zhodné stanovisko americkej vlády s demaršom EÚ z 25. októbra, vyslovujúcim jej znepokojenie nad súčasným napätím medzi inštitúciami na Slovensku. Slovenský premiér na tomto stretnutí odmietol názor americkej strany a konštatoval, že na rozdiel od viac ráz proklamovaného záujmu USA o partnerské rokovanie s najvyššími slovenskými predstaviteľmi trvá neschopnosť viesť rovnoprávny dialóg na najvyššej úrovni so všetkými predstaviteľmi SR (4).

2. 3. VZŤAHY S RUSKOM

Slovensko má vďaka štruktúre svojho priemyslu a 40 rokmi komunizmu a spoločnej existencie v rámci RVHP vytvorené silné väzby smerom na Rusko. Rusko v posled-

nej dobe vyvíjalo značné úsilie zachovať si svoju sféru vplyvu v strednej Európe, pričom na to využívalo politické i ekonomické páky.

Základ ruského exportu do SR tvoria energetické suroviny (4,9 mil. ton ropy a 5,5 mld. m³ plynu), ktoré predstavujú 76% ruského exportu do SR. V r. 1994 dodalo Rusko SR špeciálnu techniku za sumu 167 mil. USD. Export SR do RF má takúto štruktúru: stroje a zariadenia tvoria viac ako 40% dovozu, priemyselný tovar spotrebného charakteru a lieky – 26%, potravinový tovar – 11,8%. Nešťatný obchod (t.j. firmy medzi sebou navzájom) tvorí okolo 40% vzájomného obchodu. (14) Po februárovej návšteve premiéra Černomyrdina sa slovensko-ruské vzťahy môžu rozvíjať na základe už **podpísaných 55 medzivládnych dohôd** (15).

V januári pricestoval do Moskvy podpredseda vlády a minister financií Kozlík. Stretol sa s predstaviteľmi ministerstva financií, ministerstva hospodárstva a ministerstva jadrovej energetiky. Bol to prvý kontakt novej slovenskej vlády s vládou Ruskej federácie.

V dňoch 13. a 14. 2. navštívila SR delegácia Ruskej federácie na čele s premiérom Černomyrdinom. Výsledkom bolo dvanásť dokumentov, z toho šesť medzivládnych. Premiéri podpísali osobne päť dohôd: o spolupráci v oblastiach kultúry, vzdelávania a vedy, o vzájomnom opatovaní padlých vojakov a civilných obetí vojny, o bezvízovom styku medzi oboma krajinami (táto dohoda má bezpečnostnú doložku, ktorá v prípade zvýšenia závažnej kriminality ruskými občanmi umožňuje zmluvu okamžite vypovedať), o zamestnávaní občanov druhej zmluvnej strany a o zaručení bezpečnosti šifrovacích prostriedkov ruskej výroby využívaných v SR. Ďalšia medzivládna dohoda sa týkala spolupráce pri výrobe leteckých motorov pre JAK-130.

Podpísaná bola aj medzirezortná dohoda o vedecko-technickej spolupráci a protokol o spolupráci v jadrovej energetike. Podľa vyjadrenia podpredsedu vlády Kozlíka „ide o formu spoluúčasti“ na dobudovaní JE Mochovce v objeme 150 miliónov USD, kde 70 mil. majú predstavovať vecné dodávky, 50 mil. hotovosť a 30 mil. dodávky jadrového paliva. Podľa údajov tlače nemenovaný ruský diplomat v tejto súvislosti poznamenal, že je to prvý prípad, keď Rusko poskytlo úver do európskej krajiny mimo Spoločenstva nezávislých štátov (SNS).

O vzťahoch medzi SR a RF Černomyrdin vo všeobecnosti konštatoval, že „boli dobré, sú dobré a budú dobré“. K osobe slovenského premiéra, ktorému zablahoželal k opätovnému ujatiu sa funkcie, predseda ruskej vlády podotkol: „V Rusku dobre poznáme pána Mečiara. Myslím si, že samotný začiatok jeho činnosti charakterizovaný naším stretnutím je dobrým signálom. My v Rusku to vysoko hodnotíme.“

Černomyrdin sa stretol aj s prezidentom Kováčom, ktorý ho informoval o zahraničnopolitických prioritách Slovenska. Ruský premiér ich akceptoval a v súvislosti s odhodlaním SR vstúpiť do NATO podotkol, že Rusko

nemá úmysel toto rozhodnutie ovplyvňovať. Dodal však, že v Rusku si kladú otázku, prečo sa Slovensko do NATO tak intenzívne ponáhľa.

Deň pred návštevou ruského premiéra ukončila návštevu SR ruská parlamentná delegácia vedená prvým podpredsedom Štátnej dумы Miťukovom. V rozhovore pre denník Pravda uviedol, že z pohľadu ruských štátnych záujmov je SR jedným z najdôležitejších partnerov, čo mala zdôrazniť aj návšteva parlamentnej delegácie. „Máme stáročnú históriu rusko-slovenských vzťahov a Slovensko je dnes krajinou v strednej Európe, v ktorej sa bez veľkých predsudkov stavajú voči Rusku. Keď som sem pricestoval, očakával som, že aj tu, podobne ako v iných krajinách, budú mi klásť nekorektné otázky spojené s vnútornou politikou, s tragédiou v Čečenskej republike. U vás však ľudia očividne chápu, že hoci je čečenský problém v svetových rozmeroch spätý s otázkou ľudských práv, zároveň je to i problém Ruskej federácie.“ Miťukov naznačil, že sa na Slovensku stretol s väčšou prístupnosťou k ruským stanoviskám ako v ostatných stredoeurópskych krajinách: „Nadobudol som dojem, že sa na Slovensku vyskytuje názor – neviem či je veľmi populárny alebo menej, či je prevládajúci alebo, nie ale v každom prípade jednotliví politici hovorili o tzv. pozitívnej neutralite v otázkach rozšírenia NATO. Znamená to, že Slovensko pristupuje k tejto problematike v zásade rozvážne z pohľadu zaručenia bezpečnosti slovenského štátu“ (16).

V tom istom týždni sa v Bratislave uskutočnila aj 3. schôdzka Medzivládnej komisie pre obochodno-hospodársku a vedecko-technickú spoluprácu medzi SR a RF. Komisiu za ruskú stranu viedol podpredseda ruskej vlády Jarov a za Slovensko podpredseda vlády Kozlík. Skupiny expertov posúdili otázky spolupráce v plynárenskom a obrannom priemysle, jadrovej energetike a riešenie zadĺženosti bývalého ZSSR a RF voči SR.

13. 3. pricestoval na trojdňovú návštevu SR tajomník Rady bezpečnosti RF Lobov. Spolu s ním boli v delegácii predstavitelia ruského ministerstva obrany, ministerstva vnútra a niektorých podnikov. Hlavný predmet rokovaní so slovenskými činiteľmi tvorila spolupráca vo vojenskom priemysle. Lobov rokoval o vytvorení rusko-slovenského holdingu na výrobu leteckých motorov RD-35 pre ruské lietadlá JAK-130 v Považskej Bystrici a viedol ďalšie rozhovory v ZŤS Dubnica nad Váhom, v Konštruktive Defence Trenčín a v Považských strojárňach v Považskej Bystrici. Vyjadril záujem ruských strojárskych podnikov o rekonštrukciu energetických objektov v SR. K svojej návšteve sa vyjadril: „Nestačí, aby sme hovorili o tom, čo prebieha práve teraz, v súčasnosti, ale musíme sa pozerieť aj do budúcnosti. Preto musia byť upevnené kontakty nielen medzi ministerstvami, ale aj medzi podnikmi obranného priemyslu“ (17).

Náčelník sekcie logistiky MO SR generálmajor Bilčík podpísal s náčelníkom vyzbrojovania MO RF generálpukovníkom Sitnovom dva dokumenty. Prvý dokument –

Dohoda o spolupráci ministerstiev obrany SR a RF o pláne spolupráce na rok 1995. Dohoda má 12 bodov, medzi nimi sú: výmena odborníkov, vzájomné informovanie o modernizačných trendoch v oblasti vyzbrojovania, výmenné rekreácie príslušníkov armád. Druhým dokumentom boli Závety spoločných rokovaní v oblasti vyzbrojovania. Dohodli sa tiež o zostavení skupiny expertov, ktorá posúdi možnosti vytvorenia spoločného podniku na opravy leteckej techniky pri našich leteckých opravovniach v Trenčíne. Vzájomné výhodne (aj barterovým systémom) by sa tu opravovala ruská i slovenská špeciálna technika. Ruský dlh sa bude splácať nákupom špeciálnej techniky – SR dostane náhradné dielce, ako aj niektoré špeciálne druhy mazív a pohonných hmôt, ktoré u nás nemôžeme iným spôsobom zohnať. Celkovo to mali byť dodávky v objeme 8,5 mil. USD (dodávky do konca roka 1995).

9. 5. sa prezident Kováč a premiér Mečiar zúčastnili v Moskve na oslavách 50. výročia ukončenia 2. Svetovej vojny. Mečiar počas návštevy neoficiálne rokoval s tajomníkom Rady bezpečnosti RF Lobovom, s ministrom financií RF Michajlovom, s premiérom Černomyrdinom a vicepremiérom Jarovom. Spolu s Černomyrdinom vypracovali spoločný návrh projektu na odpisovanie dlhu bývalého ZSSR. Rokovali tiež o programe hospodárskej spolupráce na rok 1996. S ministrom Michajlovom dohodli vytvorenie spoločného rusko-slovensko-česko-nemecko-francúzskeho združenia na dostavbu jadrovej elektrárne v Mochovciach. Bola tiež dohodnutá ďalšia cesta Mečiara do Moskvy na pozvanie ruskej vlády (18).

V dňoch 9. – 11. 7. bol na trojdňovej návšteve v Moskve minister hospodárstva Ducký. Rokoval o reštrukturalizácii strojárskemu priemyslu, plynárenstve, spoločných aktivitách v chemickom priemysle a pod. Vzájomný obchod medzi SR a RF narástol v prvých piatich mesiacoch 1995 na 702 mil. USD, z toho vývoz SR do RF tvoril 114 mil. USD (19).

Začiatkom septembra bola otvorená prvá samostatná medzinárodná expozícia Slovenska v Moskve, za prítomnosti podpredsedu vlády Kozlíka. Zúčastnilo sa na nej okolo 80 slovenských podnikov a firiem. Kozlík pritom uviedol, že treba podniknúť vytvorenie spoločných slovensko-ruských podnikov, ktoré by sa presadili v tretích krajinách – napríklad v Číne alebo Južnej Amerike.

26. 10. slovenský vicepremiér Kozlík pri stretnutí s ruským vicepremiérom Soskovcom prišiel s prekvapením: navrhol vytvoriť colnú úniu medzi Ruskom a Slovenskom. Ruskí predstavitelia doteraz na tento návrh nereagovali, ale je považovaný za prekvapujúci (23).

O štyri dni neskôr, 30. 10. 1995, odcestoval na dvojdňovú oficiálnu návštevu RF premiér Mečiar. Počas pobytu v Moskve sa stretol s ruským premiérom Černomyrdinom. Podpísané boli štyri medzivládne a dve medzirezortné zmluvy, okrem iného o ruskej účasti na dostavbe jadrovej elektrárne Mochovce. Ruský veľvyslanec v SR Jastržemskij sa vyjadril na neformálnom stretnutí s malou

skupinou novinárov po rokovaní vládnych delegácií Ruskej federácie a SR v Moskve, že ruská strana oceňuje vysokú dynamiku politických vzťahov so Slovenskom. Jastržemskij uviedol Mečiara ako príklad pre ostatných európskych lídrov kvôli jeho postojom k rozširovaniu NATO, podľa ktorého systém celoeurópskej bezpečnosti nie je možné vybudovať na úkor záujmov Ruska, za cenu nového rozdelenia v Európe (4).

16. 12. ruský minister jadrovej energetiky Michajlov po rokovaní so slovenským ministrom hospodárstva Duckým oznámil, že Moskva má záujem o dostavbu jadrovej elektrárne Mochovce a ďalšiu spoluprácu v oblasti jadrovej technológie vrátane spoločného postupu pri dodávkach reaktorov do Iránu a na Kubu (4).

Slovensko-ruské vzájomné vzťahy, ako vidieť z predchádzajúceho prehľadu udalostí, mali v roku 1995 obdivuhodnú dynamiku, ktorá nekorešponduje úplne s charakterom (a duchom) programového vyhlásenia vlády v oblasti zahraničnej politiky. To sa o vzťahoch s Ruskou federáciou zmieňuje jednou vetou. Napriek tomu sa premiér Mečiar niekoľkokrát vyjadril o vzťahoch s Ruskou federáciou ako o modelových a pritom zdôrazňoval najmä ekonomický rozmer týchto vzťahov. Bohužiaľ ukazuje sa, že táto „pragmatická“ východná politika SR sa vychádza z viacerých mylných predpokladov a ilúzií a často je odrazom partikulárnych straníckych a lobbistických záujmov. Základnou východiskovou charakteristikou týchto vzťahov je totiž ich asymetrickosť, sú to vzťahy dvoch štátov s neporovnateľným hospodárskym a mocenským potenciálom, resp. medzinárodným významom. Ako sa píše v jednej z novších expertných štúdií, „z tejto disproporcie zákonite vyplýva obsahová rozdielnosť záujmov v bilaterálnych vzťahoch. Ak v prípade Slovenska je možné predpokladať predovšetkým ekonomický záujem na rozvoji vzájomných vzťahov, v prípade Ruska je tento záujem z hľadiska výhodnosti zanedbateľný. Pre Rusko majú vzťahy so Slovenskom predovšetkým politický význam, vnímaný v širšom, minimálne stredoeurópskom kontexte, z čoho vyplýva, že z pohľadu ruskej strany tieto vzťahy nemajú iba bilaterálny charakter“ (20).

Stranícky a lobbistický partikularizmus na slovenskej strane sa objaví v odpovedi na klasickú právnickú otázku – qui bono? Kto má z toho prospech? Väčšinou sú to manažmenty veľkých podnikov, ktoré potrebujú garancie štátu a sú závislé na ruských dodávkach; tie zas na oplátku podporujú konkrétne strany a hnutia. „Otázka však znie, či nie sú tieto čisto pragmatické záujmy vplyvných lobbistických skupín, ktorých záujmy reprezentuje vláda V. Mečiara podľa princípu „ekonomika nadovšetko“ nadradené dlhodobým hospodárskym, politickým a bezpečnostným záujmom SR, vzhľadom na skutočnosť, že Rusko sa ešte stále nenaučilo vo svojich „bilaterálnych“ vzťahoch, zvlášť čo sa týka postsovietskych a postsocialistických krajín, oddeľovať ekonomiku od politiky“ (20).

3. MULTILATERÁLNE VZŤAHY

V oblasti multilaterálnych vzťahov sústreďuje Slovenská republika svoju pozornosť najmä na prebiehajúci proces európskej integrácie a budovanie novej európskej bezpečnostnej architektúry. Svoj záujem aktívne sa zúčastňovať týchto procesov a stať sa postupne integrálnou súčasťou (západo-)európskych politických, hospodárskych a bezpečnostných štruktúr deklarovala SR niekoľkokrát a toto úsilie potvrdzuje aj účasť predstaviteľov SR na vrcholných medzinárodných podujatiach, ako bola napríklad parížska konferencia o Pakte stability alebo stretnutie členských a pridružených krajín EU v Cannes.

3. 1. BEZPEČNOSŤ – NATO, WEU (ZÁPADOEURÓPSKA ÚNIA), OBSE

Bezpečnostná orientácia štátu je organickou súčasťou zamerania zahraničnej politiky. V tomto zmysle patrí k prvoradým úlohám zahraničnej politiky SR jasné a zreteľné vyjadrenie našej bezpečnostnej orientácie. Tá vychádza predovšetkým z nasledovných základných predpokladov:

- Činnosť SR v bezpečnostnej oblasti sa bude opierať o medzinárodné právo, najmä ustanovenia Charty OSN a ďalšie multilaterálne a bilaterálne zmluvy,
- SR chápe svoje hranice ako nenarušiteľné a nemá územné požiadavky voči svojim susedom,
- SR necíti bezprostredne ohrozenie od žiadneho z existujúcich štátov, nikoho nepovažuje za nepriateľa ani nemá vytvorený obraz nepriateľa,
- SR sa zrieka používania sily, vrátane hrozby silou v bilaterálnych stykoch s inými krajinami,
- SR bude mať obrannú doktrínu a bude udržiavať ozbrojené sily na úrovni zodpovedajúcej zásadám obrannej dostatočnosti a potrebe racionálneho odstrašovania. (21)

Keďže Slovensko vzhľadom na svoju veľkosť nie je schopné zaistiť svoju bezpečnosť vlastnými silami, hľadá bezpečnostné garancie v systéme kolektívnej bezpečnosti. V súčasnej situácii vidí zámky svojej bezpečnosti v integrácii do západoeurópskych štruktúr, predovšetkým NATO a Západoeurópskej únie. Z týchto dôvodov začala slovenská vláda rok 1995 oficiálnou návštevou v Bruseli, ktorej sa spolu s premiérom Mečiarom zúčastnili aj ministri Schenk a Sitek. Premiér rokoval s generálnym tajomníkom Severoatlantického paktu Claesom a predniesol základné princípy slovenskej zahraničnej politiky na zasadnutí Rady NATO. Slovenského predsedu vlády prijal aj generálny tajomník Západoeurópskej únie Cutileir. Po návšteve minister Schenk povedal: „Návšteva v Bruseli splnila svoj cieľ: boli sme prijatí na najvyššej úrovni, mali sme možnosť prezentovať naše stanoviská a stretli sme sa s pozitívnou odozvou.“ Minister zároveň odmietol názor, že by pozícia Slovenska pri začleňovaní do NATO a EU bola v porovnaní s ostatnými štátmi V-4

horšia. O decembrovom demarši sa už podľa jeho slov nehovorilo a „počas rokovaní v Bruseli nikto pozíciu Slovenska nehodnotil s akousi rezervovanosťou alebo kritickým podtónom.“

Vo februári 1995 sa v Mníchove uskutočnila 32. medzinárodná konferencia NATO, ktorá sa okrem iného zaoberala aj rozšírením tejto organizácie. Medzi pozvanými boli poprvýkrát aj politici z reformujúcich sa krajín strednej a východnej Európy. Zo Slovenska však nebol z oficiálnych predstaviteľov na túto konferenciu pozvaný nikto. V marci na zasadnutí Politického výboru Západoeurópskej únie v Ottawe Slovenská republika opäť deklarovala svoj záujem o vstup do západoeurópskych štruktúr a NATO, v ktorom je možné riešiť vojenské problémy politickým dialógom.

V polovici marca navštívil Slovenskú republiku aj špeciálny poradca generálneho tajomníka NATO pre strednú a východnú Európu Donelly. Rokoval s ministrom zahraničných vecí Schenkom a štátnym tajomníkom ministerstva obrany Gajdošom. Predmetom rokovaní boli otázky spolupráce s NATO a demokratickej kontroly ozbrojených síl.

Jednoznačné smerovanie Slovenska do západoeurópskych a transatlantických štruktúr v druhej polovici roka 1995 výrazne poškodili svojimi výrokmi predstavitelia dvoch menších strán vládnej koalície Slovenskej národnej strany a Združenia robotníkov Slovenska, ktorí sa viackrát vyjadrili k možnosti neutrálneho Slovenska. V októbri 1995 predsedovia oboch spomínaných strán v krátkom slede za sebou poskytli interview pre ruskú tlačovú kanceláriu ITAR-TASS, v ktorých argumentovali proti vstupovaniu Slovenska do NATO a v prospech štatútu neutrality ako najlepšie vyhovujúcemu slovenským národným záujmom, pričom okrem iného využívali aj obľúbené emotívne ladené argumenty staronovej populistickej idey „slovanskej vzájomnosti“ (22). V tejto súvislosti treba spomenúť aj alibizmus, ktorý predstavuje poslanec SNS Prokeš, tvrdiac, že členstvo v aliancii nezávisí od Slovenska, ale predovšetkým od rozhodnutia členov NATO. „Nebudú rozhodovať pomery na Slovensku ani to, aká je tu vláda, ale strategické záujmy týchto krajín“ (23). Spomínaný alibizmus vychádza z ilúzie o význame a jedinečnosti strategickéhó polohy Slovenska. Na inom mieste Prokeš tvrdil: „Západná Európa nás nemôže nechať len tak. Na to máme príliš dôležitú strategickú polohu“ (24). Toto koketovanie s neutralitou vážne poškodzuje zahraničnú politiku SR, pretože Slovensko vysielalo rozporuplné signály, protirečiace oficiálnej línii prezentovanej v programovom vyhlásení vlády. Svoju zahmlenú vidinu bezpečnostnej alternatívy v podobe neutrality neopierajú politici SNS a ZRS o žiadne fakty, ani jedna z oboch strán nemá vypracovanú samostatnú bezpečnostno-politickú doktrínu, ktorá by poukazovala na racionálne výhody nimi navrhovanej bezpečnostnej opcie pre Slovensko. Výsledkom je, že de facto poškodzujú národnostátne záujmy SR.

3. 2. EURÓPSKA ÚNIA

Dohoda EÚ so Slovenskom podpísaná 4. 10. 1993 sa týka politickej spolupráce, liberalizácie obchodu, ako aj spolupráce v ekonomickej, finančnej a kultúrnej oblasti. Podľa dohody Slovensko sa zameriava i na vytvorenie zákonov v oblastiach, ako je konkurenčná politika, verejné sprostredkovanie a zriaďovacie právo v súlade so zákonmi EÚ. Asociačná dohoda obsahuje klauzulu o ľudských právach, pričom v preambule sa zdôrazňuje dodržiavanie zásad demokracie a trhového hospodárstva. Obchodné ustanovenia dohody boli uplatnené v r. 1994 pri ratifikácii úplnej zmluvy, ktorá vstúpila do platnosti 1. februára 1995. Vo februári podpísalo Slovensko v Štrasburgu Rámcový dohovor Rady Európy o ochrane národnostných menšín. Dohovor podpísalo 21 zástupcov štátov z 33 členských štátov Rady Európy a slovenský parlament ho už ratifikoval.

Európsky parlament vo svojej rezolúcii zo 16. februára odporúčal západoeurópskym investorom zmraziť finančnú pôžičku Slovensku na dokončenie atómovej elektrárne v Mochovciach, kým nebudú vyriešené bezpečnostné otázky jej prevádzky.

Podpredseda NR SR Húška rokoval v Bratislave s riaditeľom sekcie Spoločných výborov Európskeho parlamentu Harisonom v rámci inštitucionalizácie vzťahov medzi EP a NR SR a v marci 1995 delegácia poslancov NR SR navštívila Európsky parlament, kde sa zúčastnila na konštituovaní spoločného parlamentného výboru EP a NR SR, ktorý bude posudzovať všetky aktuálne politické a ekonomické otázky z hľadiska zainteresovaných krajín.

Poverovacie listiny odovzdal prezidentovi SR prvý veľvyslanec Delegácie Európskej komisie v SR G. Zavvos.

V júni sa uskutočnil vo francúzskom Cannes summit členských a pridružených krajín Európskej únie, na ktorom Slovensko zastupovali premiér Mečiar a minister Schenk. Premiér Mečiar odovzdal francúzskemu prezidentovi J. Chiracovi oficiálnu žiadosť SR o členstvo v Európskej únii spolu s memorandom vlády SR k tejto žiadosti. V memorande sa popisuje súčasný stav SR a stav jej vzťahov s EÚ.

3. 2. 1. Demarše EÚ vláde SR

Koncom októbra (25. a 27.) zasiahla Slovensko druhá vlna demaršov: najprv demarš Európskej únie, za ktorým vzápätí nasledoval demarš vlády USA. Oba demarše upozorňovali na znepokojujúce tendencie koncentrácie moci v jedných rukách, na nedostatočnú citlivosť pre rovnováhu síl (balance of power) a na prehľbujúci sa konflikt medzi premiérom a prezidentom (4). Reakcia vedúcich predstaviteľov súčasného slovenského establishmentu, najmä premiéra Mečiara, bola poznačená urazenosťou, a najmä nepochopením možných konzekvencií pre dlhodobý vývoj Slovenskej republiky. Tieto charakteristiky premiér plne prezentoval na straníckom mítingu HZDS pred asi 3 000 priaznivcami

26. 10. 1995 v Košiciach. O demarši sa vyjadril, že vlastne ani nešlo o demarš, ale o komuniké, v ktorom sú isté obavy, či bude otázka prezidenta riešená demokraticky. „Uistili sme ich, že áno, demokraciu iba kvôli Michalovi Kováčovi porušovať nebudeme.“ K vstupu SR do EÚ ďalej uviedol, že si občania nemusia robiť starosti či Slovensko prijímú alebo nie, „pretože nás potrebujú, lebo sme geopoliticky mimoriadne dobre postavená krajina“ (4).

3. 2. 2. Parlamentné rozprava o zahraničnej politike

Parlamentná rozprava bola zaradená do programu 10. 11. 1995 na naliehanie opozičných poslancov, ktorí chceli prediskutovať základné zahraničnopolitické a s nimi súvisiace bezpečnostné záujmy SR. Minister Schenk hneď v úvode povedal, že sa z jeho strany nejedná o vystúpenie k úlohám zahraničnej politiky SR, ale len o expozé a v parlamentnej rozprave nemieni reagovať na vystúpenia poslancov. Tento zvláštny úvod zarazil diplomatov sediacich na balkóne, ktorých vari ešte viac prekvapila ministrova veta, že vo svojom expozé nemá v úmysle „reagovať na akokoľvek aktuálne, teda zjavne atraktívne, ale súčasne efemérne záležitosti“ (25). Viacerí prítomní v sále to považovali za stanovisko MZV SR k demaršom EÚ a USA. Minister potom prakticky zopakoval svoje jarné vystúpenie v Národnej rade SR a opätovne zhrnul deklarované priority zahraničnej politiky SR.

Reakcie opozičných poslancov na ministrova vystúpenie boli kritické, pričom sa viacerí sťažovali aj na viacnásobné odkladanie parlamentnej rozpravy o zahraničnej politike. Predseda SĎ Weiss označil za najväčší problém slovenskej zahraničnej politiky nie sprisahanie zahraničia či novinárskych kruhov, ale spôsob výkonu moci. Bývalý minister zahraničných vecí Kukan z DÚ sa dotkol reakcie oficiálnych miest na demarše, ktoré charakterizoval ako snahu o znižovanie vážnosti týchto diplomatických krokov. Odmietol kritické slová, že zahraničné kruhy nerokujú s oficiálnymi predstaviteľmi, ale s opozíciou, rovnako ako aj tézu, že naša geopolitická poloha nám automaticky zaručuje záujem európskych inštitúcií. Takéto vyhlásenia sú podľa neho škodlivé. „Treba sa pozrieť do zrkadla a nehladať nepriateľov niekde inde,“ dodal na margo koalície. Poslanec Figel' z KDĽ uviedol, že štýl politiky vlády nezodpovedá vysokým zahraničnopolitickým ambíciám SR. Pripomenul, že NATO je v súčasnosti jedinou fungujúcou bezpečnostnou štruktúrou a odmietol myšlienku neutrality, podľa ktorej by sa SR dostala do nebezpečnej šedej zóny. Na margo dvoch strán vládnej koalície ZRS a SNS povedal, že spochybňovaním zahraničnopolitickej časti programového vyhlásenia vlády ho spochybňujú ako celok. Politika vlády má podľa neho dve tváre – inú v Bruseli a inú na mítingoch HZDS.

3. 2. 3. Pokračujúce nedorozumenia v komunikácii s EÚ. Rezolúcia Európskeho parlamentu

Typickou reakciou vládnej garnitúry bolo vystúpenie slovenského premiéra Mečiara aj na medzinárodnej konferencii Základy a formy celoeurópskej integrácie, ktorá sa uskutočnila 10. a 11. novembra v Berlíne. Mečiar vyčítal predstaviteľom členských štátov EÚ aj EÚ samotnej štylizovanie sa do úlohy učiteľa demokracie, ktorý má právo dávať známky zo správania. Ďalej povedal, že rozhodovanie o nás bez nás tu už bolo v roku 1938, 1939 a 1968.

Postoje vlády SR voči opakovaným upozorneniam EÚ vyvolali reakciu ďalších európskych štruktúr. Európsky parlament zaslal 16. 11. 1995 rezolúciu, v ktorej poukázal na to, že „ak slovenská vláda bude pokračovať vo vedení politiky, ktorá nerešpektuje demokraciu, ľudské a menšinové práva a princípy právneho štátu, bude pre EÚ nevyhnutné zväziť jej programy pomoci“. Táto rezolúcia predchádzala prvému stretnutiu spoločného parlamentného výboru Európskeho parlamentu a Národnej rady SR, ktoré sa uskutočnilo v dňoch 22. – 24. 11. v Bratislave. „Myslíme si, že práve v základnej debate o politickej situácii v Slovenskej republike niektoré otázky skutočne ešte neboli zodpovedané tak, ako by si to azda Európsky parlament predstavoval. Parlamentná opozícia chýba v rozličných dôležitých parlamentných výboroch,“ povedal po ukončení rokovaní vedúci delegácie EP Bosch (26). Na otázku či, pozná ďalšiu krajinu, kde by nebola tajná služba aj pod kontrolou opozície Bosch odpovedal stručne: „Nepoznáam“ (27).

Dialóg európskych štruktúr so Slovenskom na jeseň 1995 pripomínal dialóg s hluchým, ktorý navyše obviňuje z hluchoty tých ostatných. Podmienky sformulované Európskou úniou a Európskym parlamentom sú sformulované jasne, nejasná je slovenská odpoveď a ich plnenie. Akoby si vrcholní slovenskí predstavitelia plne nevedomovali dôsledky svojho správania a možné konzekvencie prerušenia dialógu s Európskou úniou.

3. 2. 4. Programy pomoci Európskej únie Slovenskej republike

V prípade, že by Európsky parlament a ostatné európske štruktúry budú konzekventné a slovenská strana nezmení svoje stanovisko, mohlo by dôjsť k už spomínanému prerušeniu programov pomoci a spolupráce v rámci Európskej dohody o pridružení. Príspevok EÚ a jej členov predstavuje 71 percent celkovej zahraničnej pomoci Slovensku. Podľa veľvyslanca a vedúceho Delegácie Európskej komisie v SR G. Zavvosa získalo Slovensko cez program PHARE do decembra 1994 prostriedky vo výške 6,9 miliardy Sk (údaje za rok 1995 ešte neboli prístupné). Na rozvoj súkromného sektora sa z fondu PHARE získalo 1,75 miliardy Sk. Technickú pomoc získalo 25 slovenských spoločností, ďalších desať využilo pomoc v rámci finančnej reštrukturalizácie. Nový projekt Slovenského postprivatizačného fondu, ktorý disponuje kapitálom

dosahujúcim približne 2 miliardy Sk, je orientovaný predovšetkým na financovanie privatizovaných spoločností.

Komisia EÚ venuje na Slovensku veľkú pozornosť rozvoju malých a stredných podnikov, ktorým slúži sieť 11 regionálnych poradenských a informačných centier a štyri informačné strediská. V tejto oblasti sme doteraz dostali 626 miliónov Sk v rámci štyroch finančných projektov (28). V tejto súvislosti treba spomenúť ďalší zaujímavý výrok slovenského premiéra, ktorý 27. 11. na prvej konferencii o malom a strednom podnikaní v SR konanej v Bratislave sľúbil, že slovenská vláda je pripravená kedykoľvek kompenzovať straty malým a stredným podnikateľom, ktoré by vznikli v dôsledku straty západoeurópskej podpory (29).

Avšak pomoc malým a stredným podnikateľom predstavuje len malú časť celkového programu PHARE. Z tohto programu sa hradia aj investície do zmeny infraštruktúry, aby bolo možné zapojenie sa Slovenska do transeurópskych komunikačných sietí, rozvoj bankového sektora a kapitálového trhu. Na rozvoj finančných inštitúcií prispela EÚ zo svojich fondov už sumou 156 mil. Sk. Program PHARE napríklad financoval analýzy dlhov a zlých pôžičiek v troch veľkých komerčných bankách. Pomoc získal aj Dozorný úrad Národnej banky Slovenska.

Do celkového výpočtu pomoci EÚ Slovensku treba zaradiť aj podporu ľudských zdrojov, ktorá vo finančnom vyčíslení predstavovala za obdobie 1990-1994 860 miliónov Sk. Okrem toho EÚ poskytla v rámci univerzitného programu TEMPUS ďalších 760 miliónov Sk.

K tomuto výpočtu pomoci EÚ treba pripočítať aj Viacročný indikatívny program 1995-1999 v rámci programu PHARE, ktorý podpísal minister zahraničných vecí SR Schenk a veľvyslanec EÚ v SR Zavvos 11. 12. 1995. V rámci tejto pomoci získa Slovensko v spomínanom období 200 miliónov ECU (cca 280 mil. USD). Plánované fondy by sa mali využiť predovšetkým v oblasti privatizácie a reštrukturalizácie, pri rozvoji ľudských zdrojov a infraštruktúry. Veľvyslanec Zavvos pri tom dodal, že uvedená suma predstavuje spodnú hranicu pridelených prostriedkov, lebo ich skutočná výška bude závisieť od „absorpčných schopností“. Z doterajšej sumy 168 mil. ECU prideľenej na roky 1990-1994 dokázalo Slovensko „absorbovať“ doteraz iba 105 miliónov (30).

3. 3. REGIONÁLNE ZOSKUPENIA

Pokiaľ ide o pôvodnú višegrádsku skupinu, ktorej cieľom bola koordinácia zahraničnej politiky členských štátov voči EÚ ako aj voči bývalému ZSSR, s meniacimi sa podmienkami klesal aj záujem o spoluprácu v rámci tohto zoskupenia. Najmä česká strana sa od počiatku stavala k týmto úsiliam rezervovane až kriticky. Český premiér sa na margo višegrádskej spolupráce vyjadril v jednom zo svo-

jich pravidelných Sobotných príspevkov v Lidových novinách: „Treba vychádzať z existujúcich spoločných záujmov a nie z umelých pokusov konštruovať stále nové a nové medzinárodné zoskupenia. Základom spoločných záujmov sú základy ekonomické a preto je Česká republika zakladajúcim členom, a to členom mimoriadne aktívnym, Stredoeurópskej zóny voľného obchodu CEFTA“ (31).

CEFTA vstúpila do platnosti v marci roku 1993 a jej hlavnou úlohou je vybudovať pásmo voľného obchodu medzi členskými krajinami (Česká republika, Poľsko, Maďarsko, Slovensko). Vzájomný obchod medzi signatármi CEFTA by mal byť úplne liberalizovaný do roku 2001. Slovenská republika vystupuje v rámci tohto zoskupenia veľmi aktívne. V rámci CEFTA sa v dňoch 14. a 15. 8. uskutočnilo v Bratislave stretnutie ministrov poľnohospodárstva členských krajín, na ktoré bol prizvaný aj zástupca Slovinska. Cieľom stretnutia bol podpis dokumentu o vzájomnom uznávaní certifikátov a memoranda o vzťahu CEFTA k EÚ. Hoci sa tieto dva primárne ciele nepodarilo naplniť, nemožno túto schôdzku považovať za neúspešnú, pretože sa podarilo dosiahnuť pokrok v liberalizácii colných sadzieb u asi 400 rôznych položiek, pre ktoré budú platiť nulové, resp. minimálne colné sadzby.

11. septembra sa v brnenskom hoteli Internacional stretli premiéri krajín CEFTA: Klaus, Mečiar, Oleksy, Horn, a premiéri Slovinska Drnovšek, Bulharska Videnov, Rumunska Vacaroiu a minister zahraničných vecí Litovskej republiky Gylys. Premiéri sa vyslovili za urýchlený postup liberalizácie a obmedzenie rozsahu tzv. citlivých položiek vo vzájomnej obchodnej výmene. Na schôdzi boli definované aj nové parametre, ktoré musia spĺňať prípadné novoprijaté krajiny – je to asociačná dohoda s EU, musia byť členom GATT, resp. WTO, a mať uzavreté dohody o zóne voľného obchodu so všetkými krajinami CEFTA. Zoznam citlivých obchodných položiek by sa mal schváliť na jeseň budúceho roku, keď sa stretnutie uskutoční na Slovensku. Na toto rokovanie predloží slovenská strana svoj model organizačnej štruktúry CEFTA.

4. ZÁVER

4. 1. ZAHRANIČNÁ POLITIKA SR

4. 1. 1. Inštitucionálne kapacity slovenskej zahraničnej politiky

Od vzniku samostatnej Slovenskej republiky jej zahraničná politika trpela oproti okolitým štátom ako napríklad Česká republika, Maďarsko alebo Rakúsko viacerými systémovými nedostatkami, vyplývajúcimi z náhlosti rozdelenia. Medzi ne patrilo slabé inštitucionálne zabezpečenie. Slovenské MZV má nedostatok kvalifikovaných diplomatov, trpí neustálym nedostatkom finančných pro-

striedkov, sídli v nevhodnej budove a vzhľadom na časté striedanie ministrov nebolo budované počas troch rokov v rámci jednej dlhodobej koncepcie.

Fakt, že Slovensko nikdy nebolo nútené formulovať vlastnú zahraničnú politiku (v krátkom období Slovenskej republiky 1939-1945 bolo Slovensko vazalským štátom hitlerovského Nemecka a uvažovať o samostatnej zahraničnej politike by preto bolo iluzórne), sa prejavuje aj v takpovediac nedostatočnom „softwareovom“ vybavení slovenskej zahraničnej politiky. Len s ťažkosťami nachádzame úlomky pôvodného slovenského zahraničnopolitického myslenia, nehovoriac o nejakých ucelebných koncepciách. Túto prácu, ak by sa jej niekto aj systematicky venoval, sťažuje navyše fakt, že archívy dotýkajúce sa Slovenskej republiky sa často nachádzajú mimo jej územia – v Prahe, resp. v Budapešti. Tejto témy sa v jednom článku dotkol S. Bombík: „Prechádzame históriou z jedného štátu do druhého. Generácie naplnili svojimi životmi archívy, ku ktorým nemáme kľúče, len prístup vymedzený normami pre cudzích štátnych príslušníkov. Zostávajú nám archívy provincie“ (32). Slovensko si teda musí vytvoriť vlastnú tradíciu zahraničnopolitického myslenia a geopolitického uvažovania takpovediac na zelenej lúke. Takúto snahu sťažuje aj nedostatok ľudských zdrojov. Na Slovensku nie je zatiaľ dostatočný počet fundovaných odborníkov, ktorí by mali chuť a možnosti pripravovať strednodobé a dlhodobé koncepcie zahraničnej politiky nevyhnutné pre úspešné rozhodnutia decíznych orgánov. Oproti Poľsku, Maďarsku a Českej republike trpí Slovensko aj nedostatkom odborníkov na otázky aproximácie práva. „Je tu disproporcia“, konštatoval bývalý minister zahraničných vecí Kukan. „Poliaci a Maďari majú 60 až 80 pracovníkov, ktorí sa niekoľko rokov venujú iba týmto otázkam. Je pravda, že Slovensko v tomto smere zaostáva. Rakúšania zmenili 55 000 predpisov predtým ako sa stali členmi EÚ. U nás sa to postupne rozvíja, ale jednak sme začali neskoro a stále ešte početné personálne obsadenie je nedostatočné“ (33). Spomínané „softwareové“ nedostatky slovenskej zahraničnej politiky sa prirodzene nežiaduco prejavujú v každodennej praxi. Jej praktickými dôsledkami sú nedôslednosť, absencia dlhodobých stratégií, nedotiahnutosť jednotlivých krokov, skrátka ad hoc politika. Naša politika je potom reaktívna, prijímame mnohé rozhodnutia až pod tlakom udalostí.

4. 1. 2. Zahraniční partneri slovenských parlamentných strán

Iným silným diskvalifikujúcim momentom súčasnej slovenskej zahraničnej politiky je nekompatibilitnosť strán súčasnej vládnej koalície s politickými stranami demokratického Západu, čo sa prejavuje aj v slovenskom integračnom úsilí smerom k európskym politickým, bezpečnostným a hospodárskym štruktúram. Tým, že hlavní politickí predstavitelia súčasného Slovenska nemajú svoje proťajšky v politickom vedení prakticky žiadnej krajiny

Európskej únie, resp. NATO, že sa spolu s nimi nehlásia programovo k tým istým hodnotám a ak aj vo formálnej deklaratívnej rovine áno, tak potom sa radikálne líšia v predstavách o spôsobe ich dosahovania a napĺňania – to všetko znamená, že na tejto úrovni politickej komunikácie zlyhávajú. Nedokážu vytvárať úspešné proslovenské lobbistické skupiny v kľúčových západných inštitúciách (PZ RE, Európsky parlament, Európska rada). Táto veľmi praktická podoba zahraničnej politiky jednotlivých politických strán sa prirodzene odráža v celkovej zahraničnej politike SR. Fakt, že súčasná vládna elita si nenašla v západných štruktúrach prirodzených politických partnerov, automaticky tlačí Slovensko na Východ, čo najlepšie dokumentuje známy výrok premiéra Mečiara: „Ak nás nebudú chcieť na Západe, pôjdeme na Východ.“

Spomedzi dnešných parlamentných strán má najsilnejšie zakotvenie v západných stranických združeniach nepochybne Čarnogurského KDĽ, ktoré je plnoprávnym členom EDU (European Democratic Union), EUCD (European Union of Christian Democrats) a CDI (Christian Democrat International). Strany maďarskej koalície majú tiež svojich partnerov na Západe. Maďarská občianska strana a Spoluzitíe sú členmi Liberálnej internacionály (LI) a Maďarské kresťanskodemokratické hnutie je pozorovateľom v EDU a EUCD. Lavicové strany SDSS a SDL jasne inklinujú k socialistickej internacionále (SI), plné členstvo v nej je jednoznačným dlhodobým cieľom SDL. Zatiaľ má v nej štatút pozorovateľa, kým SDSS je plnoprávnym členom SI. Demokratická únia sa oficiálne deklaruje ako liberálna strana a, odhliadnuc od „výrazne neliberálneho“ hlasovania o tzv. jazykovom zákone v novembri 1995, bola spolu so Spoluzitím prijatá do európskych stranických štruktúr v rámci Liberálnej internacionály.

4. 1. 3. Ilúzie slovenskej zahraničnej politiky

Slovensko sa vďaka svojmu historickému vývoju (dlhé obdobie boja o autonómiu a národnú suverenitu a oneskorená modernizácia), problémom s budovaním vlastného štátu a niektorým štruktúrnym charakteristikám nachádza v inom štádiu demokratickej tranzície ako okolité štáty višegrádskej skupiny (34). Na Slovensku doposiaľ ešte nenastal posun od charizmatičkých vodcov k štátnikom a profesionálnym politikom. Charizmatičké postavy neovládajú umenie kompromisov, vyjednávania, dosahovania konsenzu; nenaučili sa onej jemnej kombinácii konfrontačnej rétoriky a ústretovej, k dohode smerujúcej praxe, čo je typické pre politikov v západných demokraciách. Vo svojom konaní sa často riadia skôr inštinktom než racionálnym uvažovaním o dlhodobých dôsledkoch tohto konania. Navyše svoje uvažovanie často opierajú skôr o mýty a ilúzie než o strohé fakty. Slovenský premiér Mečiar je nepochybne takouto silnou charizmatičkou osobnosťou a zahraničná politika jeho kabinetu sa, ako vidieť aj z predchádzajúceho textu, opiera o viacero takýchto ilúzií.

Ilúzia o geostrategickej polohe Slovenska alebo bez nás to nejde. Táto ilúzia je na Slovensku mimoriadne rozšírená, dokonca ju zdieľa aj viacero opozičných politikov. Vychádza z faktu, že Slovensko ako jediná krajina má spoločné hranice s ostatnými krajinami višegrádskej skupiny, a preto nie je dosť dobre možné integrovať ostatné tri do západných štruktúr bez neho. Charakter zahraničnej politiky na sklonku dvadsiateho storočia sa oproti jeho začiatku výrazne zmenil a vplyvom obrovského rastu techniky a zrýchlenej komunikácie mnohé menšie regióny strácajú svoj pôvodný význam. Oproti minulosti výrazne klesol geopolitický význam celej strednej Európy. „Z makrogeopolitického hľadiska sa stredná Európa stáva okrajovou záležitosťou, pretože okrajovou záležitosťou sa stávajú aj bývalé európske, kedysi z tohto titulu aj svetové mocnosti. Tým sa automaticky znižuje aj význam Slovenska ako „hodnotného“ regiónu v rámci postsovietskej Európy“ (35). Akosi podmnožinou tejto ilúzie, resp. jej dotvorením, je predstava Slovenska ako mostu medzi Východom a Západom. Avšak aj keby sme odmietli tézu o klesajúcom geopolitickom význame celej strednej Európy, i v rámci nej sú štáty, ktoré oproti Slovensku majú viaceré komparatívne výhody (napríklad Poľsko) a úlohu spomínaného mostu by plnili oveľa lepšie. Súčasná úroveň svetovej komunikácie a obchodu už nie je závislá od geograficky determinovanej polohy štátu. Veľké firmy a veľký kapitál robia a budú robiť obchody priamo, bez ohľadu na geografické faktory. Nepotrebnú medzi seba vsúvať sprostredkovateľa, nehovoriac pritom o úrovni slovenskej infraštruktúry.

Ilúzia plnej národnej suverenity a možnosti jej uplatnenia. Aj táto ilúzia vychádza skôr z reality začiatku 20. storočia či dokonca storočia predchádzajúceho. Pri dnešnej hospodárskej a komunikačnej previazanosti vznikajú nielen veľké nadnárodné koncerny, ale o vzájomnú integráciu sa snažia celé skupiny štátov, pričom sa prirodzene vzdávajú časti svojich právomocí a delegujú ich na vyššiu úroveň. Mnohí slovenskí politici, ale aj radoví občania si ťažko pripúšťajú predstavu delegovania časti právomocí, keďže Slovensko ako samostatný štát vzniklo iba nedávno. Tento trend sa však zdá byť pomerne silný a teda buď sa domáca politika prispôbi aspoň základným požiadavkám medzinárodného spoločenstva, alebo hrozí, že krajinu privedie do izolácie. Pred Slovenskom ani tak nestojí otázka, či sa bude integrovať, ale kedy, kam a za akých okolností.

Ilúzia rovnocenných alternatív. Túto ilúziu vyjadruje spomínané Mečiarovo vyjadrenie „ak nás nebudú chcieť na Západe, pôjdeme na Východ“. Spočíva v akomsi vnútornom presvedčení, že nedostatky slovenskej západnej politiky sa dajú kompenzovať aktívnou východnou politikou. Insolventné Rusko jednoducho nemôže nahradiť Slovensku prístup na západné trhy, kam v súčasnosti smeruje väčšina nášho exportu, ktorý

sa výraznou mierou podieľa na toľko vychvaľovaných makroekonomických výsledkoch SR. Navyše si treba uvedomiť rozdielny charakter západoeurópskej a črtajúcej sa (?) východoeurópskej integrácie. Porovnávať tieto dve je podobné ako porovnávať základne princípy Severoatlantickej aliancie s princípmi a metódami, na ktorých bola postavená Varšavská zmluva. Tieto dve opcie nie sú ani zďaleka rovnocenné a ich dlhodobý prínos je tiež radikálne odlišný. Slovensko medzi Východom a Západom nemôže ostať hodnotovo neutrálne. Preto predpokladom úspešnej „východnej politiky“ nie je akési vyvažovanie vzťahov so Západom, ale naopak dosiahnutie plnej príslušnosti k Západu, odkiaľ sa potom možno sústrediť na ekonomicky výhodnú spoluprácu s Ruskom. V žiadnom prípade sa to však nesmie diať za cenu politických a bezpečnostných záväzkov štátu.

4. 2. PERSPEKTÍVY INTEGRÁCIE DO EURÓPSKÝCH ŠTRUKTÚR

Podľa slovenskej vlády boli prijaté takmer všetky požadované kroky týkajúce sa harmonizácie práva a štrukturálnych reforiem. Z jej hľadiska nič nebráni začatiu rokovaní o vstupe do Európskej únie. Naproti tomu však predstavitelia EÚ upozorňujú, že úroveň dosiahnutého ústavného a administratívneho „hardware“ – pluralitný politický systém, priamo volený parlament, rozdelenie moci a civilná kontrola ozbrojených zložiek - nie je zatiaľ postačujúca pre začatie rokovaní. Podľa nich musí Slovensko splniť tri základné požiadavky: pripravenosť prijať tzv. „acquis communautaire“ Európskej únie, stabilizovať dosiahnuté makroekonomické výsledky a posilniť demokratické inštitúcie, aby bola trvalo garantovaná demokracia a právny štát.

V porovnaní so západným štandardom Slovensko doposiaľ nenaplnilo tieto tri podmienky z nasledovných dôvodov (36):

- Všetka politická moc sa sústreďuje do rúk predsedu vlády so zjavnou tendenciou ďalej okliešťovať rozdelenie moci.
- Predchádzajúca menšinová politika je znehodnotená nacionalistickými reformami v otázkach požívania jazyka, menšinového školstva a administratívy.
- Nezávislosť médií je porušovaná (napr. prostredníctvom obsadenia rady pre rozhlas a televíziu priaznivcami vládnucich strán, reštrikciou programov kritických voči vláde, pokusmi o zastrážovanie).
- Rozširuje sa vplyv vlády aj na privátny sektor ekonomiky v spojení so zvrátením privatizačného programu s cieľom financovať z týchto zdrojov politické strany.
- Nedávno vytvorené ekonomické kontrolné orgány (Protimonopolný úrad, Najvyšší kontrolný úrad) boli znefunkčnené administratívnymi metódami.

- Medzinárodný obchod je narušovaný obmedzeniami importu.

Tieto podmienky sú navzájom úzko previazané. Ak ich Slovensko chce v blízkej budúcnosti naplniť, musí byť dostatočne pružné tak v implementácii „acquis communautaire“, ako aj v schopnosti absorbovať pomoc EÚ v rámci programu PHARE. Prvoradý dôraz však predstavitelia únie EÚ evidentne kladú na politickú stabilitu a demokraciu.

Hoci to vyznieva paradoxne, primárnym zahraničnopolitickým problémom SR je neistá vnútropolitická situácia na Slovensku. Signály zahraničných partnerov, najmä z členských štátov Európskej únie a USA k tejto problematike sú viac ako zreteľné a všetky zhodne upozorňovali na tie isté negatívne javy – snahu po uzurpácii moci, nedostatočné rešpektovanie rovnováhy síl, nepripustenie elementárnej demokratickej kontroly spravodajských služieb, nepripustenie opozície do významnejších postov v parlamente. Slovensko síce môže dosahovať dobré makroekonomické výsledky, avšak na vstup do klubu najvyspelejších krajín je nevyhnutné rešpektovať aj ostatné pravidlá hry, medzi ktoré patrí aj dodržiavanie demokratických zásad.

Znepokojujúce, vzhľadom na deklarovанú prozápadnú orientáciu SR a snahu Slovenska integrovať sa do Európskej únie, WEU a NATO, sú časté kontakty medzi najvyššími predstaviteľmi SR a Ruskej federácie zamerané najmä na upevňovanie zväzkov v hospodárskej oblasti. Slovenská strana sa obhajuje tým, že sa chce vrátiť znova na ruský trh. Toto úsilie je legitímne, znepokojujúci je však fakt, že hospodárska spolupráca s RF sa sústreďuje na dve strategické oblasti – energetický priemysel (v mnohých oblastiach je SR 100% energeticky závislá od Ruska a nevyvinula zatiaľ nejakú výraznejšiu snahu o diverzifikáciu energetických zdrojov) a zbrojársky priemysel. Aj preto je slovenská zahraničná politika často vnímaná západnými partnermi ako dvojtvárna. Zdá sa, že súčasná slovenská elita vo svojich zahraničnopolitických kalkuláciách a balansovaní medzi Východom a Západom sa až príliš spolieha na „unikátnu geostrategickú polohu Slovenska“.

Nejasnosť zahraničnopolitickej orientácie súčasnej slovenskej vlády navyše umocňuje fakt, že dve menšinové strany vo vládnej koalícii (Slovenská národná strana a Združenie robotníkov Slovenska) sa otvorene stavajú za akúsi bližšie nedefinovanú neutralitu Slovenska, resp. vyjadrujú svoju nechť k európskej integrácii. Obaja lídri spomínaných strán sa vyjadrili proti rozširovaniu NATO a skorému vstupu SR do tejto organizácie a ich hlavný koaličný partner HZDS tieto ich vyjadrenia prešiel mlčaním, resp. povedal, že podstatné je programové vyhlásenie vlády SR.

Vývoj v roku 1995 však mal aj svoje pozitívne stránky, medzi ktoré patrí aktívna obchodná bilancia SR s EÚ a rozvoj bilaterálnych vzťahov. Ako skutočne historický

moment možno chápať podpis tzv. základnej slovensko-maďarskej zmluvy, ktorú v marci 1996 ratifikoval slovenský parlament. Bohužiaľ, neschopnosť takmer rok pristúpiť k jej ratifikácii Národnou radou SR i vnútropolitické opatrenia spojené s touto ratifikáciou zanechali čudnú pachuť nielen na slovensko-maďarských vzťahoch.

RESUMÉ

Od vzniku samostatnej Slovenskej republiky trpela jej zahraničná politika oproti susedným postkomunistickým štátom viacerými systémovými nedostatkami. Išlo najmä o nedostatočné inštitucionálne a softwareové zabezpečenie – Ministerstvo zahraničných vecí sa vytváralo takpovediac za pochodu – a špecializované pracoviská ovplyvňujúce dlhodobú zahraničnopolitickú koncepciu tiež neexistovali. Napriek tomu Slovensko úspešne succedovalo zmluvy bývalej ČSFR a postupne sa stabilizovalo na medzinárodnej scéne. Zahraničnopolitickí partneri SR sa s obdivom vyjadrovali k viacerým makroekonomickým úspechom SR, avšak vyčítali zahraničnej politike vlády, ktorá vzišla z volieb na jeseň 1994 dvojtvárnosť: „Inak sa správate doma a inak v Bruseli“. Vzhľadom na deklarovанú prozápadnú orientáciu Slovenskej republiky sú znepokojujúce časté kontakty najvyšších predstaviteľov SR a Ruskej federácie zamerané na upevňovanie zväzkov v hospodárskej oblasti, a čiastočne aj bezpečnostnej oblasti. Znepokojujúci na týchto kontaktoch je fakt, že sa sústreďujú na oblasť energetiky (SR je takmer 100% energeticky závislá na RF a doposiaľ sa nepokúsila o žiadnu významnejšiu diverzifikáciu zdrojov) a zbrojársky priemysel. Vďaka výrokom predstaviteľov dvoch menších extrémistických strán vo vládnej koalícii (SNS a ZRS), bola spochybnená jednoznačná orientácia SR do západných štruktúr.

LITERATÚRA

- 1) Národná Obroda, 4. 3. 1995.
- 2) Dokumenty k zahraničnej politike Slovenskej republiky, 1/1993, Bratislava, MZV SR 1993.
- 3) Budování státu, Únor 1995. Brno, Mezinárodní politologický ústav Právnické fakulty Masarykovy University 1995.
- 4) TREND, přehľad udalostí 1995.
- 5) Chmel, R.: Od medzištátnej zmluvy k historickému zmiereniu. Medzinárodné otázky, 2/1995.
- 6) SME, 4. 4. 1996.
- 7) TREND, 15. 2. 1995, Príloha C – Poľská republika.

- 8) Pravda, 16. 6. 1995.
- 9) Národná obroda, 21. 6. 1995.
- 10) Národná obroda, 24. 3. 1995.
- 11) Národná obroda, 30. 6. 1995.
- 12) SME, 15. 8. 1995.
- 13) Národná obroda, 9. 8. 1995.
- 14) Nezavisimaja Gazeta, 14. 2. 1995.
- 15) Pravda, 15. 2. 1995.
- 16) Pravda, 10. 2. 1995.
- 17) Pravda, 14. 3. 1995.
- 18) SME, 10. 5. 1995.
- 19) TREND, 12. 7. 1995.
- 20) Duleba, A.: Slepý pragmatizmus slovenskej východnej politiky. Štúdie k medzinárodným otázkam, Bratislava, Výskumné centrum Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku, 1996.
- 21) Škvmda, F. – Zatlkaj, P.: Národná bezpečnosť SR a európske bezpečnostné štruktúry. Vojenské obzory 1/1994.
- 22) SME, 4. 10. 1995; Pravda, 21. 10. 1995.
- 23) Národná obroda, 25. 11. 1995.
- 24) Beseda za okrúhlym stolom o slovensko-maďarských vzťahoch. Medzinárodné otázky 2/1995.
- 25) Pravda, 11. 11. 1995.
- 26) Pravda, 25. 11. 1995.
- 27) Národná obroda, 25. 11. 1995.
- 28) Pravda, 20. 11. 1995.
- 29) Národná obroda, 28. 11. 1995.
- 30) Pravda, 12. 12. 1995.
- 31) Lidové noviny, 12. 8. 1995.
- 32) Bombík, S.: Bližšie k Európe, s. 46-47. Bratislava, Slovenská nadácia pre európske štúdie 1995.
- 33) „Strieľame sa do nohy“. Rozhovor s Eduardom Kukanom. SME, 29. 3. 1996.
- 34) Szomolányi, S.: Zostáva Slovensko v rámci stredo-európskeho variantu tranzície? In: Slovensko: Voľby 1994. Bratislava, Slovenské združenie pre politické vedy 1994.
- 35) Samson, I.: Geopolitická identita Strednej Európy. Medzinárodné otázky 4/ 1992.
- 36) Bricke, D. W., – Lukas, Z. – Szomolányi, S.: Country Reports – Slovakia. In: Central and Eastern Europe on the Way into the European Union. Gütersloh, Bertelsmann Foundation Publishers, 1995.

Slovensko-maďarská základná zmluva

- **Eleonóra Sándor (1959) je novinárkou v slobodnom povolani. Univerzitné vzdelanie získala na Katedre etnografie a folkloristiky UK v Bratislave. Po krátkom pôsobení v politike v rokoch 1990-1992 sa venuje žurnalistike. Dva roky pracovala ako zástupkyňa šéfredaktora v časopise Nap. V posledných rokoch je externou korešpondentkou budapeštianskeho denníka Magyar Hírlap.**

Kľúčové slová: autonómia, individuálne práva príslušníkov menšín, interpretačné ratifikačné uznesenie, kolektívne práva menšín, medzištátna zmluva, menšinová politika; neporušiteľnosť hraníc, odporúčanie RE č. 1201, Rámcový dohovor RE o právach menšín, ratifikácia, referenčné dokumenty, susedské vzťahy, územná autonómia, zákon o štátnom jazyku.

1. ÚVOD

Budovanie dobrých susedských vzťahov bolo základným programovým cieľom všetkých ponovembrových vlád v ČSFR a neskôr i v samostatnej Slovenskej republike. Počas existencie federácie však v stredobode politického i verejného záujmu stálo predovšetkým úsilie o zmluvné zakotvenie vzťahov s Nemeckom a rokovaniam o základnej zmluve s Maďarskom sa veľká pozornosť nevenovala. Problém slovensko-maďarských vzťahov sa začal pociťovať ako naliehavý po osamostatnení sa Slovenska najmä pre jeho potenciálnu konfliktnosť. K vleklému sporu o vodné dielo Gabčíkovo-Nagymaros sa zo slovenskej strany pridala aj pocit nedostatočného zabezpečenia južných hraníc, živény aj neuváženými vyhláseniami politikov na oboch stranách. Samotná myšlienka uzatvorenia základnej medzištátnej zmluvy však získala na intenzite až po nástupe Hornovej, resp. Moravčíkovej vlády, ktoré boli právom považované za umiernennejšie a pragmatickejšie v chápaní tzv. národného záujmu. Svoju významnú úlohu v tomto procese zohrali aj diskusie o tzv. Balladurovom

pláne a jasné signály o tom, že ber urovnania vzájomných vzťahov vstup oboch štátov do integračných zoskupení bude minimálne sťažený.

Prvý slovenský variant textu zmluvy bol odovzdaný maďarskému veľvyslancovi v Bratislave 22. júla 1994. Hneď pri tomto prvom kroku sa ukázalo veľmi rozdielne vnímanie najmä postavenia menšín na oboch stranách, takže J. Moravčík a G. Horn pri svojom stretnutí 5. augusta 1994 mohli konštatovať iba obojstrannú vôľu pokračovať v rokovaní. Vzhľadom na časovo obmedzený mandát Moravčíkovej vlády a blížiaci sa začiatok volebnej kampane na Slovensku sa maďarská strana už neponáhľala s vypracovaním protivariantu. Urobiť rozhodujúci krok čakalo na novú slovenskú vládu vzišlú z predčasných volieb.

2. NÁSTUP MEČIAROVEJ VLÁDY

V programovom vyhlásení novej vlády – popri všeobecnom konštatovaní dôležitosti rozvoja vzťahov so susednými krajinami – bol veľmi presne definovaný zámer uzatvoriť zmluvu: „Východiskom budúcich vzťahov s Maďarskou republikou by mala byť vyvážená a pre obe strany prijateľná základná politická zmluva, na ktorej sa pracuje.“ Premiér k tomu vo svojej úvodnej reči dodal, že susedské vzťahy majú byť založené na rešpektovaní suverenity, územnej integrity, nezávislosti štátov, ako aj na odmietnutí politiky sily.

Táto časť programového vyhlásenia organicky nadväzovala na deklarovanie snahy o integráciu do európskych a transatlantických hospodárskych, politických a bezpečnostných štruktúr, a ako taká získala aj súhlas opozície. V diskusii však zazneli aj hlasy poukazujúce na rozpor medzi deklarovateľnými cieľmi vlády a niektorými konkrétnymi výrokmi politikov vládnych strán.

Pochybnosti o ďalšom smerovaní krajiny, vyjadrené aj v demarši Európskej únie z novembra 1994, mala rozptýliť cesta premiéra do sídla EU a NATO a návšteva Budapešti 23. až 25. januára 1995. Napriek tomu, že V. Mečiar aj v Bruseli potvrdil, že „Bratislava je pripravená na podpísanie tzv. veľkej zmluvy s Maďarskom“, pozorovateľov prekvapila jeho rýchla dohoda s G. Hornom, podľa ktorej sa zmluva podpíše do 21. marca 1995, t. j. do začatia kon-

ferencie o Pakte stability. Ako však vzápätí upozornil minister zahraničných vecí J. Schenk, v prípade najspornejšej časti zmluvy týkajúcej sa postavenia menšín išlo o rozhodnutie len na úrovni politickej deklarácie, s prísľubom spoločného podpisu Rámcového dohovoru RE o ochrane menšín. Podľa Schenka by sa problém mal preklenúť tým, že by sa súčasťou zmluvy stali obojstranne akceptované platné európske dokumenty (1). Naopak, po rozhovoroch premiérov sa zdala byť definitívne vyriešená otázka neporušiteľnosti hraníc.

Slovenská tlač reagovala na dohodu premiérov veľmi pozitívne, no zároveň s istou dávkou skepsy. „Najskôr sa bude musieť dohodnúť Vladimír Mečiar s Vladimírom Mečiarom“ – napísala napríklad Národná obroda (2) pripomínajúc, že zmluva, ako o nej hovorili premiéri na spoločnej tlačovej konferencii, predpokladá splnenie takých požiadaviek maďarskej menšiny, aké vláda odmietla prijať v diskusii o svojom programovom vyhlásení.

Odôvodnenosť tejto skepsy sa preukázala hneď po podpise Rámcového dohovoru Rady Európy o ochrane menšín 1. februára 1995. J. Schenk i V. Mečiar v rozhovore pre Slovenský rozhlas jednoznačne konštatovali, že ustanovenia dohovoru sú pre slovenskú stranu maximom, pretože ich prekročenie by vraj vyvolalo v Európe nebezpečnú reťazovú reakciu. Premiér súčasne naznačil, že rokovania o základnej zmluve môžu naraziť na „subjektívne prekážky“ (3), čím mal na mysli maďarskú snahu inkorporovať do zmluvy aj iné medzinárodné dokumenty než len Rámcový dohovor. Hneď na začiatku sa prejavil aj rozdielny prístup maďarskej a slovenskej vlády k stranám Maďarskej koalície pôsobiacim v SR. Zatiaľ čo maďarská vláda ich informovala o všetkých dôležitých krokoch v rokovacom procese (a ponúkala takúto možnosť aj slovenskej vláde vo vzťahu k slovenskej menšine), v Bratislave sa im dostalo poučenia, že ako ostatné parlamentné strany, aj ony sa budú môcť vyjadriť k zmluve v parlamentnej diskusii. A v denníku najsilnejšej vládnej strany, v Slovenskej republike, sa už pred začatím expertných rokovaní objavili tóny označujúce základnú zmluvu za pascu, ktorú Slovensku nastavili zahraniční poradcovia (4).

3. EXPERTNÉ A POLITICKÉ ROKOVANIA

Výsledky prvých slovensko-maďarských expertných rokovaní začiatkom marca boli takmer nulové. Prelom nastal ani po zapojení sa štátnych tajomníkov J. Šestáka a F. Somogyiho, ktorí v napätej atmosfére informovali 5. marca o tom, že sa nepodarilo zjednotiť textové varianty ani v tých bodoch, v ktorých koncepčný prístup partnerov bol rovnaký, a nevyklúčili možnosť neúspechu. Podľa maďarského stanoviska slovenskí experti nechceli akceptovať relevantné európske dokumenty o menšinách, Mečiar zas

obvinil maďarskú delegáciu z neodbornosti a odmietol údajné požiadavky zakomponovať do zmluvy bližšie nešpecifikovanú „autonómiu“ (5). Nasledovali dve stretnutia ministrov zahraničných vecí, ktoré však nijako neposunuli riešenie problémov vpred. V tejto situácii – len niekoľko dní pred konaním parížskeho summitu – poslednou šancou zostalo stretnutie na najvyššej úrovni, na úrovni premiérov.

Stalo sa tak 16. marca 1995 v Bratislave. Pred G. Hornom a V. Mečiarom stála úloha za jedno popoludnie vyriešiť všetky otvorené otázky, a tých nebolo málo. Okrem zakotvenia postavenia menšín išlo o formuláciu klauzuly o neporušiteľnosti hraníc, kde maďarská delegácia nakoniec súhlasila s vypustením odvolávky na helsinský Záverečný akt KBSE, pripúšťajúci mierovú zmenu hraníc. Vypustil sa tiež paragraf o Dunaji ako hraničnej rieke a časť o právnom nástupníctve Slovenska po ČSFR. Maďarská strana ďalej ustúpila v otázke štokholmského dokumentu KBSE z r. 1992 o arbitráži, a netrvala ani na implementácii ženevského dokumentu expertov KBSE o menšinách z r. 1991. Naopak, presadila zahrnutie Odporúčania RE č. 1201 do zmluvy, s dodatkom navrhnutým osobne V. Mečiarom v znení: „...rešpektujúc individuálne ľudské a občianske práva, vrátane práv osôb patriacich k národnostným menšinám“. Celý priebeh rokovacieho procesu a najmä jeho záver len potvrdili, že dokumenty veľkého významu, akým je slovensko-maďarská zmluva, sú skôr otázkou politickej vôle než odbornej prípravy.

4. PREKÁŽKY RATIFIKÁCIE

Rozpory, ktoré vznikli jednak medzi dvoma vládami, jednak medzi stranami vládnej koalície, ako aj medzi koalíciou a opozíciou na Slovensku, ale i v Maďarsku, sa síce zdanlivo točili okolo účinnosti „Mečiarovho dodatku“, a mali teda navonok nádych odbornej diskusie, podľa väčšiny pozorovateľov však boli skôr prejavom vyprehania onej politickej vôle. Že táto vôľa nebola dostatočná od začiatku ani vo vnútri vlády, o tom svedčí aj postoj ministrov za Slovenskú národnú stranu, ktorí na mimoriadnom zasadnutí vlády 18. marca nehlasovali za podpis. Odznali tiež početné úvahy najvyšších predstaviteľov štátu o tom, ktorá strana urobila, počas rokovaní väčšie ústupky (6). Tieto úvahy čím ďalej, tým viac vyvolávali dojem, že ani vláda si nie je celkom istá silou či účinnosťou dodatku, ktorého cieľom bolo zúžiť výklad zmluvy a zamedziť uplatnenie kolektívnych menšinových práv, implicitne obsiahnutých v Odporúčaní RE č. 1201. Neistotu vládnych činiteľov hojne využívala opozícia a SNS na spochybnenie zodpovednej prípravy textu.

Nerozhodné správanie sa vlády a s ním spojené stále posúvanie termínu ratifikácie posilňovalo pozície kritikov aj

princiálnych odporcov zmluvy. Absolútne zanedbanie politickej prípravy ratifikácie formou konzultácií s opozíciou, vyostrovanie sa vzťahu vládnej koalície a opozície pre iné, vnútropolitické problémy (hácky DÚ, nekontrolovaná činnosť tajných služieb a pod.), ostré odmietanie „zasahovania“ európskych a transatlantických integračných inštitúcií do vnútorných záležitostí Slovenska zo strany vlády a najmä zo strany vláde blízkych médií – to všetko spôsobilo, že po takmer rok trvajúcej diskusii sa počet odporcov zmluvy nijako neznížil.

Predratifikačnú diskusiu formálne i kvalitatívne môžeme rozdeliť na dve etapy: predel znamená predloženie zmluvy do parlamentu začiatkom novembra 1995. Tomuto kroku vlády predchádzala jednak široká, avšak zjavne málo presvedčivá mediálna kampaň o tom, že citovaný dodatok „výrazne zužuje výklad a uplatnenie“ odporúčania RE č. 1201, jednak stále sa meniace argumenty pre odklad ratifikácie. Začiatkom apríla predseda Národnej rady SR I. Gašparovič ešte nahlas uvažoval o potrebe zosúladenia krokov s maďarským parlamentom. Jeho slová už o dva týždne poprel V. Mečiar, keď poukázal na potrebu zosúladiť názory vo vnútri vládnej koalície. 12. mája prišiel premiér s novým variantom: slovenská strana na rozdiel od maďarskej chce dospieť k ratifikácii „postupne“, a preto treba schváliť najskôr Rámcový dohovor RE o ochrane menšín (7). Podľa argumentácie štátneho tajomníka J. Šestáka sa tým odstráni posledná, viacmenej technická prekážka ratifikácie. Keď sa tak stalo 21. júna, bolo zasa treba čakať na podobný krok maďarského parlamentu (ktorý medzitým základnú zmluvu už schválil). A keď už napokon všetky prekážky boli akože odstránené, 26. augusta 1995 sa premiér znovu vrátil k pôvodnému politickému argumentu: k nejednotnosti vo vnútri vládnej koalície, pričom pripustil aj neúspech parlamentného hlasovania (8). Tieto obavy už neskôr nezopakoval, vo svojich ďalších vyjadreniach sa väčšmi sústredil na kritiku váhajúcej opozície. Aj keď SNS zotrvala na svojom odmietavom stanovisku, ďalšie oficiálne vyhlásenia už možný neúspech ratifikácie nepripúšťali. Získať čas na presvedčenie vnútrokoaličnej opozície si predsavzal parlament.

Predseda parlamentu I. Gašparovič v septembri 1995 pri návšteve M. A. Martinezza, predsedu Parlamentného zhromaždenia RE, vyslovil názor, podľa ktorého ešte pred ratifikáciou základnej zmluvy treba prijať zákon o štátnom jazyku a o územno-správnom členení Slovenska (9). Toto vyjadrenie spolu s článkom D. Slobodníka v Slovenskej Republike zo 17. októbra 1995, v ktorom predseda zahraničného výboru NR SR vyslovil presvedčenie o nutnosti jednoznačného výkladu odporúčania č. 1201 zo strany RE (10), predurčilo ďalší osud zmluvy.

5. PARLAMENTNÁ DISKUSIA O ZÁKLADNEJ ZMLUVE

Začiatkom novembra 1995 vláda síce súhlasila s predložením zmluvy do parlamentu, na program novembrového pléna však zaradená nebola. Namiesto nej parlament pre-rokoval zákon o štátnom jazyku. Tento zákon, označený slovenskou tlačou za „kontroverzný“, vládnu koalíciu za „nutný a prospešný“, predstaviteľmi maďarskej menšiny za „diskriminačný“, vyvolal veľkú nevôľu v Maďarsku. Diplomatiecké aktivity maďarskej vlády proti tomuto zákonu I. Šesták v parlamentných výboroch kvalifikoval ako porušenie zmluvy nedôveryhodným partnerom, čím vlastne dal za pravdu tým poslancom, ktorí sa dožadovali akéhosi „vysvetľujúceho“, interpretačného ratifikačného uznesenia. V niektorých výboroch prijatie uznesenia Šesták dokonca sám navrhoval. Minister Schenk celú záležitosť prehlásil sa výsostne vnútornú záležitosť parlamentu, ale v mene svojho rezortu prisľúbil pomoc pri vypracovaní textu návrhu uznesenia.

Ostatná časť diskusie vo výboroch sa točila okolo Odporúčania č. 1201. Odporcovia zmluvy zopakovali svoje známe stanovisko, zhrnuté A. Hrnkom (DÚ) do dvoch bodov: vláda preniesla menšinový problém z bilaterálnej na multilaterálnu úroveň a uznala kolektívne práva. Tým Slovensko prvýkrát od roku 1918 ustúpilo od dvoch základných princípov svojej zahraničnej politiky – tvrdil poslanec Hrnko, pričom dodal, že vláda vôbec nebola nútená podpísať zmluvu pred parížskym summitom. Minister Schenk oponoval tvrdením, že zmluva naopak vytvára jasné bariéry kolektívnym právam. Vládni experti už známe argumenty doplnili aj niektorými novými. Na pôde parlamentu odznel napríklad názor, podľa ktorého slovenská strana neprevzala medzinárodné dokumenty, ktoré sú v zmluve uvedené, „len normy a záväzky v nich obsiahnuté“ – s tým, že nemôžu byť v rozpore s Rámcovým dohovorom. Na zasadnutí zahraničného výboru expertom MZV bolo uvedené aj to, že na slovensko-maďarskú zmluvu sa nevzťahuje ten článok slovenskej ústavy, ktorý hovorí o nadradenosti medzinárodných ľudskoprávných dohovorov nad vnútorné právo, pretože základná zmluva je dohoda politická.

Diskusie vo výboroch nepriblížila protichodné názory; okrem pôdohospodárskeho ani v jednom výbore sa nepodarilo prijať kladné uznesenie. Za neúspech 3. decembra v televíznom rozhovore J. Schenk sprostredkovane urobil zodpovednou maďarskú vládu, ktorá podľa neho kampaňou proti jazykovému zákonu vytvorila nepriaznivú atmosféru a negatívne ovplyvnila rokovanie parlamentu (11).

Plenárna diskusia 20. decembra 1995 v podstate už nemala veľkú váhu, nakoľko premiér už v predvečer jej začatia oznámil, že pre prípravu „interpretačného“ uznesenia jej záver bude posunutý, a teda k hlasovaniu nedôjde (12). (Čím, mimochodom nie prvýkrát, protirečil vlastnému ministrovi zahraničných vecí, ktorý sa od začiatku novembra

dôsledne držal tézu, že vláda už nijako nemôže ovplyvniť rozhodnutia suverénneho parlamentu.) Čo sa týka argumentov za a proti ratifikácii, oproti rokovaniu vo výbo- roch sa už nové momenty neobjavovali. Malý posun nastal v pomere síl. Z obsahu vystúpení poslancov vyplynulo, že zatiaľ čo radikálov v HZDS neuspokojí ani navrhované interpretačné uznesenie, keďže sa dožadujú ospravedlne- nia maďarskej vlády za všetky minulé krivdy, naopak „dobře sformulovaný“ návrh uznesenia môže získať DÚ, najvehementnejšie protestujúcu opozičnú stranu, pre rati- fikáciu.

Prvé mesiace nového roku 1996 – okrem nového „defi- nitívneho“, a opäť nedodrzaného prísľubu V. Mečiara ratifikovať zmluvu vo februári – priniesli dve prekvape- nia. 13. januára sa republikové vedenie SNS rozhodlo, že za cenu splnenia niekoľkých podmienok by jej parlament- ný klub bol ochotný hlasovať za ratifikáciu. Medzi pod- mienkami bol uvedený zákon na ochranu republiky, nove- la školského zákona, novela zákona o voľbách do miest- nych samospráv a zákon o výnimočnom stave. Premiér Mečiar okamžite prisľúbil ich splnenie. Nezaradenie zmluvy na januárové plénum NR SR, urýchlene schvále- nie novely trestného zákona a zákona o územnom a správ- nom členení Slovenska vládou signalizovalo, že aspoň niektoré podmienky sa splnia pred hlasovaním o základnej zmluve, aj keď oficiálne miesta popierajú obsahovú súvis- losť medzi zmluvou a menovanými zákonnými normami.

Demokratická únia „inšpirovaná“ základnou zmluvou v januári vystúpila s návrhom ústavného zákona, cieľom ktorého malo byť jednoznačne vylúčenie možnosti akej- koľvek, no najmä územnej menšinovej autonómie. Touto myšlienkou DÚ síce získala aj najradikálnejších naciona- listov v parlamente, keďže však vláda s touto opozičnou iniciatívou nesúhlasila, zatiaľ sa odložila ad acta. No SNS už avizovala, že vládna koalícia vypracuje kvalitnejšiu predlohu s tým istým cieľom.

Čo sa týka interpretačného uznesenia, ktoré bolo pre- zentované ako spoľahlivé východisko pre zjednotenie postojov vo vnútri HZDS a aj časti opozície, do konca februára 1996 nebolo vypracované. Predseda zahraničného výboru parlamentu jeho text navrhol najprv konzulto-vať s expertmi Rady Európy. Nakoľko sa však Parla- mentné zhromaždenie RE rozhodlo venovať tomuto problému až v lete r. 1996, D. Slobodník sa akéhosi záväzného vý- kladu v Štrasburgu nedočkal. Naopak, napriek často opa- kovanému tvrdeniu o posune názorov v RE v prospech slovenského stanoviska, najmä vo vyjadreniach ministra zahraničných vecí badať snahu o vytvorenie priestoru pre manévrovanie pre prípad, že by v RE prevládala názor pre Slovensko nepriaznivý: na tlačovej konferencii 30. januára J. Schenk kládol dôraz na to, že uplatnenie odporúčania č. 1201 je bez ohľadu na štrasburský výklad závislé od vnútroštátneho poriadku štátu.

6. REFERENČNÉ DOKUMENTY

Podpisom základnej zmluvy sa Slovensko a Maďarsko zaviazali uplatňovať normy zakotvené v Dokumente z Kodanskej schôdzky KBSE, v Deklarácii Valného zhromaždenia OSN č. 47/135 a v Odporúčaní Parlamentného zhromaždenia RE č. 1201 „ako právne záväzky“. Okrem toho sa obe strany zaviazali vo svojej menšinovej politike postupovať podľa noriem Rámcového dohovoru RE.

Posledné dva dokumenty, prijaté v Rade Európy, sú výsledkom uvedenia si novej situácie v oblasti ochrany menšín po páde železnej opony a možnosti vzniku nových etnických konfliktov v stredovýchodnej Európe. Sú urči- tým vyvrcholením prác na tomto poli a, ako to potvrdzujú aj správy o spomalení prípravy dodatkového protokolu o kultúrnych právach, v najbližšom období sa už nedá očá- kávať, že by táto európska inštitúcia podnikla ďalšie výz- namnejšie kroky smerom k legislatívnej úprave menšino- vých práv.

Rámcový dohovor, označený spravodajkyňou výboru pre politické záležitosti RE Tarjou Halonen za „v určitom ohľade minimalistický“, vznikol ako výsledok práce ad hoc výboru ustanoveného Výborom ministrov. Pokiaľ ide o odporúčanie Parlamentného zhromaždenia č. 1201, to bolo vlastne prípravou dodatkového protokolu k Charte ľudských práv, ktorý by mal vychádzať práve z ustanove- ní odporúčania. Na videnskom summite v r. 1993 však nakoniec padlo rozhodnutie vysporiadať sa s otázkou postavenia menšín, inou formou, a to formou rámcového dohovoru. Vychádzajúc z tohto faktu sa v slovenských vládných kruhoch často hovorí o odporúčaní ako o „mŕt- vom“ či prekonanom dokumente.

Takéto uvažovanie má však viaceré slabé miesta. Pre- dovšetkým nie je možné zamieňať názor Výboru minis- trov s názorom Parlamentného zhromaždenia. PZ, menej zviazané geopolitickými a diplomatickými úvahami, sa 26. apríla 1995 rozhodlo sprísniť vlastný, od Výboru mi- nistrov nezávislý monitorovací systém. Siedmy bod prijatej rezolúcie pojednáva práve o Odporúčaní č. 1201, pri- čom dohľad nad jeho dodržiavaním sa stáva súčasťou monitoringu vo všetkých, nielen v novoprijatých člen- ských štátoch. Tento krok PZ niektorí právni experti po- važujú za sprostredkované znovupotvrdenie platnosti odporúčania (13). Za zmienku stojí aj fakt, že v plenárnej diskusii v januári 1996 poslanci PZ RE znovu kritizovali laxný prístup Výboru ministrov k otázke ochrany menšín, čo tiež nesignalizuje snahu odstúpiť od odporúčania.

Keby však aj nebola vznikla aprílová rezolúcia, faktom zostáva, že slovenský parlament sa pri príležitosti prijatia Slovenskej republiky do RE svojim uznesením č. 225 z 23. júna 1993 zaviazal vy- chádzať z princípov obsiahnutých v odporúčaní č. 1201. Ako to dokazuje aj vyššie spomínané Memo- randum vypracované T. Halonen, ktoré ukončilo moni- toring Slovenska ako čerstvého člena RE, PZ RE jedno-

značne zastáva názor, že záväzok slovenského parlamentu, potvrdený aj vládnymi predstaviteľmi, stále platí, a ratifikácia Rámcového dohovoru ho nijako nezrušila: „Skutočnosťou zostáva – píše sa v tomto Memorande – že záväzky Slovenska vo vzťahu k politike voči menšinám súvisia s formuláciou takých zásad, ktoré idú za rámec ustanovení Rámcovej konvencie (...). Tieto zásady sú definované v Odporúčaní 1201 Zhromaždenia“ (14). Implementáciou Odporúčania do slovensko-maďarskej medzištátnej zmluvy sa situácia kvalitatívne zmenila v tom zmysle, že všetky jeho ustanovenia, vrátane článku 11., nadobudli právne záväzný charakter. Už tento posledný fakt najlepšie potvrdzuje zbytočnosť diskusií o platnosti tohto dokumentu.

Pokiaľ ide o obsah Odporúčania, treba predovšetkým konštatovať, že v žiadnom svojom článku nehovorí o kolektívnych právach, myslí iba na prípady, keď niektoré štáty už pred jeho podpisom mali vo svojom právnom poriadku takúto úpravu. Na Slovensku veľa diskutovaný 11. článok taktiež zabezpečuje právo na „príslušné miestne alebo samosprávne orgány“ („appropriate local or autonomous authorities“) alebo na „osobitný status“ pre „osoby patriace k národnostnej menšine“. Maďarská republika však považuje menšinové samosprávy, zriadené na jej území, za výraz uznania kolektívnych menšinových práv, kým Odporúčanie samosprávne alebo miestne orgány kvalifikuje ako právo individuálne. V stave teoretickej nevyjasnenosti by východiskom zrejme malo byť nie hľadanie presnej deliacej čiary medzi kolektívnymi a individuálnymi právami, ale zváženie toho, ktorú z alternatív vymenovaných v Odporúčaní je Slovensko schopné a ochotné realizovať.

Politické diskusie od podpísania základnej zmluvy zatiaľ len negatívne vymedzili priestor realizácie: všetky slovenské politické strany jednoznačne odmietli územnú autonómiu, pričom sa argumentovalo, okrem iného, aj hrozbou znevýhodnenia slovenského obyvateľstva na územiach, kde maďarská menšina tvorí početnú väčšinu. Takýto vývoj však Odporúčanie nepripúšťa. V 13. článku je totiž jasne stanovené, že „výkon práv a slobôd uvedených v tomto protokole v plnom rozsahu prináleží osobám patriacim k väčšine v celoštátnom meradle, ale tvoriacim menšinu v jednej alebo niekoľkých oblastiach štátu“.

7. POLITICKÉ SÚVISLOSTI A VYHLIADKY DO BUDÚCNOSTI

Napriek všetkému otáľaniu, výhovorkám a podmienkam, základná zmluva v slovenskom parlamente s veľkou pravdepodobnosťou ratifikovaná bude. Začiatkom roka 1996 už nie je prvoradou otázkou ani to, kedy k tomu dôjde, ale skôr to, či ešte stále môže splniť ciele, kvôli ktorým bola

uzatvorená: uľahčenie vstupu Slovenská a Maďarska do EÚ a NATO, zlepšenie bilaterálnych vzťahov a zlepšenie slovensko-maďarských vzťahov vo vnútri Slovenska.

Za takmer rok, ktorý uplynul od jej slávnostného podpisu v Paríži, sa žiaden z vytýčených cieľov nenaplnil. V priebehu roku 1995 sa vzťahy medzi Slovenskom a EÚ, ako aj s vedúcou krajinou NATO, Spojenými štátmi, výrazne zhoršili. Hoci hlavným dôvodom nepriaznivého vývoja vzťahov nebolo odkladanie ratifikácie, ale iné vnútropolitické problémy, svoju úlohu zohral aj tento fakt. Svedčia o tom vyjadrenia všetkých vysokopostavených zahraničných diplomatov, ktorí navštívili Slovensko, či už išlo o R. Holbrooka, M. van der Stoela či H. van den Broeka alebo členov Európskeho parlamentu. Slovenská vláda nedokázala zužitkovať pozitívny efekt podpisu zmluvy.

V oblasti bilaterálnych vzťahov s Maďarskom prebiehali paralelne dva protichodné procesy: drobná, pragmatická spolupráca na úrovni rezortov, realizovateľná aj bez zmluvy, a paradoxne tvrdá konfrontácia práve v dôsledku zmluvy, t. j. v otázkach výkladu zmluvy. Tomuto stavu vzťahov zodpovedajú aj hodnotenia najvyšších predstaviteľov MZV: vyjadrenie J. Schenka o roku 1995 ako o roku prelomovom v pozitívnom slova zmysle, a výroky J. Šestáka o maďarskej vláde ako o „nedôveryhodnom partnerovi“, o porušovateľke zmluvných záväzkov (15).

Základná zmluva sprostredkovane ešte viac vyostroila vzťah vlády a maďarskej menšiny a zhoršila aj spoluprácu medzi „slovenskými“ a „maďarskými“ stranami slovenského parlamentu. Stalo sa tak preto, lebo vláda a vládne strany nepriamo aj priamo spájali niektoré legislatívne normy považované maďarskou komunitou za diskriminačné s ratifikáciou zmluvy v duchu „zúženia“ jej ustanovení. Z nich bol zákon o štátnom jazyku už schválený, a očakáva sa aj skoré prijatie novely školského zákona, trestného zákona, zákona o územnom a správnom členení. Medzi vládne aktivity vyvolávajúce nevôľu v radoch maďarskej menšiny treba zaradiť aj kampaň za zavedenie „alternatívneho“, t. j. dvojazyčného školstva a svojrázne rozdelenie dotácií určených na podporu menšinových kultúr. Ako to sformulovali predstavitelia Maďarského kresťanskodemokratického hnutia, v dôsledku horeuvedených krokov vlády zmluva v čase slovenskej ratifikácie „už nebude tá istá, ktorá sa podpísala v Paríži“.

Spolupráca strán Maďarskej koalície s ostatnou časťou opozície sa z pohľadu MK zhoršila preto, lebo menšinoví politici nenachádzali pre svoje životne dôležité problémy dostatočné pochopenie a narážali na nedôveru a nezastieraný súzvuk v nazeraní na menšinovú politiku medzi opozíciou a vládnymi stranami. Zvlášť jasne sa tento súzvuk prejavil pri hlasovaní o zákone o štátnom jazyku, keď s výnimkou KDĽ a dvoch jednotlivcov z radov DÚ a SDE boli všetky slovenské opozičné strany za prijatie zákona, a to napriek tomu, že, súdiac podľa ich skorších vyjadrení, boli si vedomé kontroverznosti, ba až absurdnosti tejto právnej normy, ako aj toho, že jej prijatie znovu naštrbí povest' Slovenska v demokratickom svete.

Diskusie o slovensko-maďarskej základnej zmluve budú pravdepodobne pokračovať aj po jej ratifikácii. Ak bude vláda pokračovať vo svojej doterajšej menšinovej politike, nezávisle od ratifikácie sa bude naďalej vyostrovat' aj jej vzťah k maďarskému etniku. Predsa však ostáva nádej, že v budúcnosti zmluva ešte môže zohrať pozitívnu úlohu tak v oblasti bilaterálnych ako aj vnútroštátnych vzťahov. Táto nádej sa zakladá na dvoch skutočnostiach. Po prvé, absolútna väčšina smerodajnej slovenskej tlače počas celého uplynulého roka bez ohľadu na opozičné i koalíčné spochybnenia vytrvala v pozitívnom hodnotení zmluvy a podporovala jej ratifikáciu. Po druhé, aj napriek nejasnému, váhavému postoj vlády sa od jari minulého roka podľa prieskumov Štatistického úradu SR nielenže neznižil, ale v januári 1996 sa dokonca mierne zvýšil (z 55 na 63 %) počet tých občanov, ktorí podpis zmluvy schvaľujú. Obdobne podľa výskumu agentúry FOCUS z februára 1996 podpora zmluvy prevažovala nad jej odmietaním (51% oproti 16%).

P. S.

Slovenský parlament vyjadril súhlas s ratifikáciou základnej zmluvy dňa 26. marca 1996. Okrem uznesenia o súhlase poslanci (okrem zástupcov Maďarskej koalície) prijali aj ďalšie uznesenie, ktoré limituje výkon ustanovení zmluvy slovenskou vládou na oblasť individuálnych menšinových práv. Tento krok parlamentu ešte zvýraznil opodstatnenosť tých prognóz, ktoré predpovedali pretrvanie nejednotného výkladu obsahu zmluvy v SR a MR, a z toho vyplývajúceho napätia. Splnila sa aj naša predpoveď o negatívnom dosahu prijatia novely trestného zákona na zahraničnopolitický prínos ratifikácie zmluvy.

RESUMÉ

Slovensko-maďarská základná zmluva, podpísaná premiérmi zmluvných strán 19. 5. 1995 v Paríži, bola zatiaľ ratifikovaná len v Maďarsku. Na Slovensku tento dokument sprevádzali vášnivé diskusie od samého začiatku jeho prípravy, najmä časti o postavení menšín. Rozpor slovenskej a maďarskej strany v nazeraní na práva menšín sa nepodarilo preklenúť ani kompromisnou textáciou. Dodatok pripojený k Odporúčaniu RE č. 1201, zdôrazňujúci individuálne práva príslušníkov menšín, podľa opozície i veľkej časti vládnej koalície, nespĺňa svoj zamýšľaný účel, t. j. vylúčenie interpretácie článku 11 Odporúčania v zmysle kolektívnych práv. Premiérovi V. Mečiarovi sa kvôli tomuto problému až do roku 1996 nepodarilo zabezpečiť na ratifikáciu dostatočný počet hlasov z radov koa-

ličných poslancov, napriek tomu však nezahájil ani rokovania s opozíciou. Nakoniec vládna Slovenská národná strana zmenila svoj odmietavý postoj k zmluve, a preto je reálna nádej na jej ratifikáciu v 1. štvrtroku 1996. Udeje sa to však za cenu prijatia viacerých kontroverzných právnych noriem, čo SNS určila ako podmienku podpory ratifikácie. Z nich najmä novela trestného zákona, známa ako zákon na ochranu republiky, môže eliminovať zahraničnopolitický prínos podpisu zmluvy, ktorý bol sčasti už naštrbený zdĺhavým ratifikačným procesom. Základná zmluva zatiaľ nenaplnila ani svoj hlavný účel – zlepšenie slovensko-maďarských vzťahov – nakoľko podľa maďarskej strany prijatý zákon o štátnom jazyku a pripravovaný zákon o územnom a správnom členení územia SR nezodpovedá jej duchu.

LITERATÚRA

1. Denník SME, 26. 1. 1995.
2. „Dohodne sa Mečiar s Mečiarom?“ Národná obroda, 27. 1. 1995.
3. Rozhovor V. Mečiara pre Slovenský rozhlas, 3. 2. 1995.
4. „Tretia pasca.“ Slovenská republika, 23. 2. 1995.
5. Rozhovor V. Mečiara pre Slovenský rozhlas, 10. 3. 1995.
6. Pozri napríklad rozhovor J. Schenka pre Slovenskú televíziu, 18. 3. 1995.
7. Pozri napríklad rozhovor V. Mečiara pre Slovenský rozhlas, 12. 5. 1995; rozhovor V. Mečiara pre Slovenskú televíziu, 13. 6. 1995.
8. Rozhovor V. Mečiara pre Slovenský rozhlas, 26. 8. 1995.
9. Brífing I. Gašparoviča v budove NR SR, 18. 9. 1995
10. „Kto sa chopí zbrane a oslobodí...“ Slovenská Republika, 17. 10. 1995.
11. Rozhovor J. Schenka pre Slovenskú televíziu, 3. 12. 1995.
12. Vyjadrenie V. Mečiara v relácii Slovenskej televízie Ako ďalej, pán premiér?, 19. 12. 1995.
13. Vid' napr. zborník Dokumenty, komentár JUDr. Jozefa Olaha k Odporúčaniu RE č. 1201, Bratislava 1995, str. 83.
14. Memorandum o záväzkoch, prijatých Slovenskom pri pristúpení. Bod 10. V preklade Ministerstva zahraničných vecí SR.
15. Výroky J. Šestáka vo výbore pre životné prostredie NR SR cituje denník Národná obroda, 2. 12. 1995.

Menšiny

- **Ondrej Dostál (1971), komentátor denníka SME, v rokoch 1989-1995 študoval na FFUK v Bratislave, kombinácia filozofia – sociológia, zakladajúci člen Dokumentačného centra pre výskum Slovenskej spoločnosti a Občianskeho inštitútu Bratislava. Komentuje vnútornú politiku, zameriava sa na problematiku slovensko-maďarských vzťahov, menšín, na prejavy nacionalizmu a rasizmu.**

Kľúčové slová: národnostné menšiny, maďarská menšina, Rómovia, menšinové práva, zákon o štátnom jazyku, financovanie menšinových kultúr, alternatívne vyučovanie, rasizmus, antisemitizmus.

1. SEDMINU OBYVATEĽOV SLOVENSKA TVORIA MENŠINY

Na Slovensku žije zhruba 14 % ľudí, ktorí sa hlásia k inej ako k slovenskej národnosti. Znamená to, že Slovenská republika patrí v rámci Európy k štátom s relatívne vysokým zastúpením národnostných menšín.

Najpočetnejšou je maďarská menšina, ku ktorej sa pri poslednom sčítaní obyvateľstva v roku 1991 prihlásilo 567 300 občanov SR (10,76 %). Sústredená je prevažne v južných oblastiach Slovenska pri hraniciach s Maďarskom.

Druhou najpočetnejšou menšinou je rómska menšina, ku ktorej sa v roku 1991 prihlásilo 76 000 občanov (1,7 %), odhady však hovoria až o niekoľkonásobne väčšom počte. Povojnová československá demografická štatistika nepoznala do roku 1991 rómsku (cigánsku) národnosť. Podľa dostupných údajov sa odhady pohybovali od 100 000 do 500 000 obyvateľov za celé Československo. Z nich približne dve tretiny žili na Slovensku (1).

Treťou najpočetnejšou menšinou je česká menšina. Národnosť českú si v roku 1991 na Slovensku uviedlo 59 300 osôb (1,1 %). K početnejším menšinám možno pripočítať ešte Rusínov (17 200) a Ukrajincov (13 300), žijúcich

prevažne vo východnej časti Slovenska. K menej početným národnostným menšinám patria Nemci, Poliaci, Bulhari, Rusi. V menšom počte je na Slovensku zastúpená aj židovská populácia.

Väčšina národnostných menšín má svoje kultúrne spolky, kultúrne ustanovizne a periodickú tlač. O politickej reprezentácii možno hovoriť iba u dvoch najpočetnejších menšín. Rómsku menšinu zastupuje väčší počet (minimálne 7) politických strán a hnutí, ale žiadna z nich nemá väčší vplyv, ani zastúpenie v parlamente. Politicky závažnejšie sú subjekty zastupujúce maďarskú menšinu – hnutie Spoluzitie, Maďarské kresťansko-demokratické hnutie (MKDH) a Maďarská občianska strana (MOS). Pred parlamentnými voľbami v roku 1994 bola vytvorená Maďarská koalícia, združujúca všetky tri strany. Získala 10,18 % hlasov a 17 poslancov a stala sa tak tretím najúspešnejším volebným zoskupením.

Vzhľadom k početnosti a k charakteru osídlenia možno o sociálno-ekonomických špecifikách hovoriť u maďarskej a rómskej menšiny a čiastočne u rusínskej a ukrajinskej. Veľká časť Rómov sa dodnes vyznačuje osobitným spôsobom života, odlišným od väčšinovej populácie. Maďarská menšina na juhu, rusínska a ukrajinská na východe zasa žije prevažne na periférnych prihraničných územiach, ktoré sú charakteristické istým hospodárskym zaostávaním.

Práva národnostných menšín zakotvuje Ústava SR v článkoch 33 a 34. Podľa Ústavy SR sa príslušníkom menšín a etnických skupín zaručuje právo spoločne s inými príslušníkmi menšiny alebo skupiny rozvíjať vlastnú kultúru, právo rozširovať a prijímať informácie v materinskom jazyku, združovať sa v národnostných združeniach, zakladať a udržiavať vzdelávacie a kultúrne inštitúcie, právo na vzdelanie v ich jazyku, právo používať ich jazyk v úradnom styku, právo zúčastňovať sa na riešení vecí týkajúcich sa národnostných menšín a etnických skupín.

Po roku 1989 boli jazykové práva menšín upravené nasledujúcimi zákonmi: zákonom o úradnom jazyku z roku 1990, zákonom o mene a priezvisku z roku 1993, zákonom o matrikách a tzv. tabuľovým zákonom z roku 1994.

2. MAĎARSKÁ MENŠINA

Vzhľadom k veľkej početnosti, pomerne súvislému osídleniu, politickej reprezentácii na parlamentnej úrovni, vlastnému školstvu, kultúre a tlači sú problémy maďarskej menšiny pre verejnosť najviditeľnejšie a sú tiež najfrekventovanejšie v médiách.

2. 1. POLITICKÁ REPREZENTÁCIA MAĎARSKEJ MENŠINY

2. 1. 1. Východisková situácia

Koalícia MKDH – Spoluzitie je v parlamente zastúpená nepretržite od volieb v roku 1990. Maďarská nezávislá iniciatíva (predchodkyňa MOS) sa v roku 1990 dostala do parlamentu na kandidátke hnutia Verejnosť proti násiliu a v období 1990 – 92 sa podieľala na vládnej koalícii. V rokoch 1992 – 94 zástupcovia MOS v parlamente absentovali. V tomto období dochádza k diferenciacii postojov medzi dvoma maďarskými parlamentnými stranami, pričom MKDH sa situuje do umiernennejšej polohy a voči slovenským demokratickým stranám zaujíma ústretovejšie postoje, Spoluzitie zotrúva na radikálnejších pozíciách a od slovenských strán si zachováva väčší odstup. To je sprevádzané postupným vzostupom volebných preferencií pre MKDH, ktoré nahrádza Spoluzitie na poste najpopulárnejšej maďarskej strany. Podľa opakovaných výskumov verejnej mienky sa preferencie MKDH nachádzajú nad 5 %, kým preferencie Spoluzitia v intervale 2 – 3 %. Podľa decembrového výskumu (1995) agentúry FOCUS boli preferencie MKDH 5,6 %, Spoluzitia 2,6 % a MOS 2,2 %. Došlo aj k zmene v preferenciách lídrov. Kým spočiatku mal spomedzi maďarských politikov najväčšiu dôveru predseda Spoluzitia M. Duray, už dlhšiu dobu je najpopulárnejším maďarským politikom na Slovensku predseda MKDH B. Bugár. Pod vonkajším tlakom dochádza na druhej strane k spoločnému postupu všetkých troch maďarských strán v podstatných otázkach, čo v roku 1994 viedlo k vytvoreniu predvolebnej maďarskej trojkoalície.

2. 1. 2. Maďarské strany v opozícii

Maďarské strany po voľbách hneď od začiatku a ako prvé odmietli rokovať s HZDS o vytvorení novej vládnej koalície.

Po vytvorení vlády HZDS – SNS – ZRS zastávali maďarské strany dôsledne opozičné postoje. Hlasovali proti programovému vyhláseniu vlády i proti návrhu štátneho rozpočtu na rok 1995. V programovom vyhlásení vláda deklarovala, že jej politika bude nezaujatá voči občanom patriacim k národnostným menšinám. Súčasne sa tam uvádza, že „garancie práv národnostných menšín nemôžu byť namierené voči integrite a územnej celistvosti SR a nemôžu v ničom spochybňovať jej hranice“. Voči príslušníkom menšín sa tu objavuje požiadavka občianskej lojaliti-

ty, ktorá sa tu však nenachádza vo vzťahu k občanom slovenskej národnosti. Podpora menšinových kultúr sa má odvíjať od záujmov SR, hospodárskych možností štátu a európskych zvyklostí, obnovených na princípoch občianskej lojaliti. Za jednu z priorit vyhlásila vláda starostlivosť o Slovákov žijúcich na národnostne zmiešaných územiach. Výhrady maďarských strán vzbudili zámery na zavedenie dvojjazyčného tzv. alternatívneho vyučovania a snaha pokračovať v reforme verejnej správy v intenciách predchádzajúcej Mečiarovej vlády.

Pri štátnom rozpočte sa terčom kritiky maďarských strán okrem iného stal znížený podiel obcí na výnose z daní, zníženie prostriedkov na financovanie národnostnej kultúry, nízke dotácie na poľnohospodársku výrobu a prístup k financovaniu prezidentskej kancelárie.

2. 1. 3. Snaha o politický dialóg

Napriek dôsledne opozičnému postaveniu všetky tri maďarské strany zdôrazňovali v roku 1995 potrebu politického dialógu so slovenskou reprezentáciou, a to tak s vládou, ako aj opozičnou. V januári požiadala Maďarská koalícia (MK) o stretnutie premiéra V. Mečiara. Napriek viacerým prísľubom z jeho strany a opakovaným žiadosťiam zo strany MK sa rokovanie uskutočnilo až v júni a nevedlo k žiadnym konkrétnym výsledkom. Minister kultúry I. Hudec sa stretnutiu s predstaviteľmi MK opakovane vyhýbal. Ministerka školstva E. Slavkovská sa raz stretla so zástupcami MK a maďarských pedagógov, podľa ich neskoršieho hodnotenia však bolo toto stretnutie takmer zbytočné.

Spomedzi najvyšších ústavných činiteľov javil o dialóg s predstaviteľmi menšín (nielen maďarskej) výraznejší záujem iba prezident M. Kováč. Niekoľkokrát sa stretol so zástupcami menšinových kultúrnych spolkov, Zväzu maďarských pedagógov a Maďarských strán.

Slovenské opozičné strany sa vo vzťahu k maďarským stranám správali značne rezervovane a niekoľkokrát im dali najavo značný dištanc (separátne rokovania slovenskej opozície, nepozývanie zástupcov MK na spoločné opozičné mítingy).

2. 1. 4. Zahraničné aktivity maďarských strán

Politická reprezentácia maďarskej menšiny mala v predchádzajúcich rokoch zväčša iba veľmi malú možnosť ovplyvňovať rozhodovanie vo veciach, ktoré sa týkajú maďarskej menšiny. V dôsledku toho sa predstavitelia maďarských strán pomerne často obracali na zahraničie, informovali v zahraničí o situácii na Slovensku a pokúšali sa (predovšetkým prostredníctvom medzinárodných organizácií a vlády Maďarskej republiky) vyvíjať na slovenskú vládu istý tlak. Tieto aktivity pokračovali aj v roku 1995 a boli podobne ako v minulosti predstaviteľmi slovenských strán hodnotené viac alebo menej negatívne. Intenzívnejší záujem im však venovala len SNS a niektorí predstavitelia HZDS.

V dvoch otázkach medzinárodnopolitického charakteru zaujali poslanci MK iný názor ako väčšina ostatných parlamentných klubov. Po podpise základnej zmluvy s Maďarskom sa napriek určitým výhradám k jej obsahu (predovšetkým zo strany Spoluzitia) vyslovili za jej ratifikáciu, kým väčšina ostatných strán nezaujala jednoznačné stanovisko. Naopak pri ratifikácii Rámcového dohovoru Rady Európy o ochrane menšín sa poslanci Maďarskej koalície zdržali hlasovania a ostatné strany hlasovali za (2).

2. 1. 5. Nový maďarský subjekt

Štruktúru maďarských strán dopĺňala popri troch už spomínaných ešte Maďarská ľudová strana, ktorá však existovala viac-menej len formálne. V roku 1995 vzniklo Maďarské ľudové hnutie za zmierenie a prosperitu, iniciátorom ktorého bol bývalý predstaviteľ Spoluzitia G. Gyimesi. Po odchode niekoľkých bývalých predstaviteľov SDE z prípravného výboru hnutia sa stala evidentná jeho orientácia na spoluprácu s HZDS. Novému hnutiu sa zatiaľ nepodarilo oslovit' voličov a jeho vzťahy s ostatnými maďarskými stranami sú vyslovene konfrontačné.

2. 2. AKTUÁLNE PROBLEMY MENŠINOVÉHO ŠKOLSTVA

Maďarská menšina na Slovensku má k dispozícii pomerne dobre vyvinutú sieť základných a stredných škôl s vyučovacím jazykom maďarským. (Tabuľky o počtoch škôl a žiakov podľa vyučovacieho jazyka v školskom roku 1994-95 možno nájsť v tejto publikácii v kapitole V. Rosu o školstve.) Vcelku je však vzdelanostná štruktúra maďarskej menšiny horšia ako celoslovenský priemer: podiel vysokoškolsky vzdelaných osôb je nižší a osôb so základným vzdelaním vyšší.

2. 2. 1. Projekt alternatívneho vyučovania

Tretia vláda V. Mečiara sa vrátila k myšlienke alternatívneho vyučovania. Pod týmto pojmom sa chápe pokus zaviesť na školách s vyučovacím jazykom maďarským dvojjazyčné vyučovanie, čiže vyučovanie časti predmetov v slovenskom jazyku. Predchádzajúca vláda J. Moravčíka vzhľadom k svojmu obmedzenému mandátu od úvah o alternatívnom vyučovaní upustila. Citlivosť tejto otázky je daná historickým kontextom (obdobnými neúspešnými pokusmi komunistického režimu v 70. a 80. rokoch), skúsenosťou so susedného Maďarska (zavedenie dvojjazyčného vyučovania významnou mierou prispelo k asimilácii tamojších menšín) a skutočnosťou, že jazyk je najdôležitejším identifikačným znakom maďarskej menšiny vo vzťahu k ostatnému obyvateľstvu.

Presadzovatelia alternatívneho vyučovania argumentujú potrebou zlepšiť úroveň ovládania slovenského jazyka absolventami škôl s vyučovacím jazykom maďarským,

ktorú považujú za nedostatočnú. Jeho odporcovia v ňom vidia útok na menšinové školstvo, vytváranie tretieho školského systému na úkor existujúcej siete maďarských škôl a snahu o postupnú asimiláciu maďarskej menšiny. Aj oni pripúšťajú potrebu skvalitňovania výuky slovenského jazyka – avšak zavedením lepších metód, nie alternatívnym vyučovaním.

2. 2. 2. Spolitizovanie problému

Maďarské strany a Zväz maďarských pedagógov v SR sa od začiatku stavali proti dvojjazyčnému vyučovaniu. Nové vedenie rezortu školstva na čele s ministerkou za SNS E. Slavkovskou na začiatku roku 1995 avizovalo, že s alternatívnym vyučovaním by sa malo začať už od septembra 1995. Medzi ministerstvom a maďarskými pedagógmi sa začalo stupňovať napätie.

V marci sa riaditeľ Stredného odborného učilišťa strojárskoho s vyučovacím jazykom maďarským v Dunajskej Strede rozhodol z vlastnej iniciatívy zaviesť dvojjazyčné vyučovanie. Po ostrých protestoch učiteľov a rodičov musel svoje rozhodnutie stiahnuť. Začiatkom apríla sa v Rožňave odohral incident, keď na stretnutí maďarských učiteľov vyzvala riaditeľka odboru škôl na národnostne zmiešanom území ministerstva školstva L. Benčová prítomných, aby rokovali v slovenskom jazyku. Po neakceptovaní tohto návrhu napriek tomu, že jej ponúkli tlmočníka, stretnutie opustila. Krátko na to bol z funkcie riaditeľa základnej školy v Rožňave odvolaný jeden z hlavných organizátorov stretnutia A. Tóth pre údajné spolitizovanie akcie. V tom čase bola schválená novela zákona o štátnej správe v školstve a školskej samospráve, ktorá umožnila odvolávať a menovať riaditeľov škôl a školských správ bez vyjadrenia sa príslušných samosprávnych orgánov – školských rád a územných školských rád.

V apríli v Komárne 5 – 7 tisíc učiteľov a rodičov maďarskej národnosti protestovalo proti školskej a kultúrnej politike slovenskej vlády. Pre prípad „násilného zavádzania“ alternatívneho vyučovania bol Zväz maďarských pedagógov poverený zorganizovaním občianskej neposlušnosti. Okrem predstaviteľov maďarskej menšiny na zhromaždení vystúpili aj zástupcovia dvoch slovenských organizácií – Helsinského občianskeho združenia SR a Učiteľského fóra Slovenska.

V reakcii na komárňanské zhromaždenie vypracovalo ministerstvo školstva návrh opatrení pre oblasť vzdelávania a výchovy na národnostne zmiešaných územiach.

Návrhy ministerstva smerovali k posilneniu vyučovania slovenčiny a v slovenčine. Predpokladali, že niektoré predmety na školách s vyučovacím jazykom menšín by vyučovali učitelia slovenskej národnosti. Učitelia na slovenských školách v oblastiach s vyšším zastúpením maďarskej menšiny by mali dostávať osobitný príplatok. Ministerstvo chcelo prerozdelením finančných prostriedkov dosiahnuť zatraktívnenie slovenských materských škôl a podobne. Predstavitelia strán Maďarskej

koalície a ZMP odmietli tieto návrhy ako diskriminačné. Podľa ich názoru značne spochybnili deklarácie ministerstva o dodržaní princípu dobrovoľnosti pri zavádzaní alternatívneho vyučovania.

2. 2. 3. Pokus zaviesť alternatívne vyučovanie

V júni, ku koncu školského roku sa ministerstvo rozhodlo urobiť prvé reálne kroky smerujúce k zavedeniu dvojjazyčného vyučovania. Školské správy začali uskutočňovať porady riaditeľov škôl s vyučovacím jazykom maďarským, ktoré boli venované informáciám o koncepcii alternatívneho vyučovania. Riaditelia dostali za úlohu oboznámiť s ňou rodičov a zistiť ich záujem o dvojjazyčné vyučovanie. Na porade riaditeľov stredných škôl zo západného Slovenska sformovalo 16 riaditeľov protestné stanovisko, v ktorom odmietli alternatívne vyučovanie. O dva dni riaditeľ príslušnej školskej správy a jeden z najznámejších presadzovateľov alternatívneho školstva Miroslav Pius štyroch z nich odvolal z funkcií. Išlo o gymnáziá v Galante, Šamoríne, Šahách a Štúrove. Proti tomuto kroku protestovali učitelia a rodičia týchto škôl, žiaci si na dvoch gymnáziách odmietli previať vysvedčenie, na viacerých miestach sa konali protestné zhromaždenia.

V priebehu prázdnin došlo k niekoľkým ďalším odvolaniam riaditeľov škôl, a to tak slovenských, ako aj maďarských. Na tri uvoľnené miesta riaditeľov škôl s vyučovacím jazykom maďarským boli vymenované osoby bez znalosti maďarského jazyka. Najdramatickejšie sa situácia vyvinula na gymnáziu v Galante. Ešte počas prázdnin vyslovili učitelia i rodičia školy nedôveru novej riaditeľke Márii Šimekovej a požadovali návrat odvolaného riaditeľa László Péka, respektíve odvolanie M. Šimekovej a vypísanie konkurzu. Tesne pred začiatkom nového školského roka vyzval Zväz maďarských pedagógov na Slovensku, aby si žiaci nevypočuli tradičný príhovor ministerky školstva v deň otvorenia školského roku a aby na druhý deň rodičia nepustili deti do školy. V prvý deň nového školského roku sa na gymnáziu v Galante miesto slávnostného otvorenia školského roka pre žiakov konalo protestné zhromaždenie rodičov a pedagógov. Na viacerých ďalších školách sa v prvý alebo druhý deň školského roku nevyučovalo, na mnohých miestach sa poobede uskutočnili protestné zhromaždenia rodičov. Podľa údajov ZMP sa do protestov formou neúčasti na vyučovaní zapojilo 40 000 zo 46 000 žiakov základných škôl a 8 000 z 11 000 žiakov stredných škôl s vyučovacím jazykom maďarským. Odpoveďou na protesty boli návrhy zrušiť gymnázium v Galante alebo rozpustiť ZMP. Nič také sa však nestalo a situácia sa postupne upokojila.

Pokus o zavedenie alternatívneho vyučovania, ktorý sa uskutočnil napriek odporu maďarskej pedagogickej a rodičovskej verejnosti, sa skončil neúspechom. Hoci boli vytvorené podmienky pre jeho zavedenie aj pri minimálnom záujme rodičov, od nového roka sa zaviedlo len na jednej základnej (z 267 základných škôl s vyučovacím jazykom maďarským) a na troch stredných školách (2).

O voľáča úspešnejšie bolo ministerstvo školstva vo vzťahu k materským školám. Do materských škôl s výchovným jazykom maďarským boli najprv prijaté slovenské učiteľky a neskôr boli z nedostatku kapacít rodičia prinútení prihlásiť svoje deti aj do takýchto škôlok (3). Alternatívne vyučovanie sa zaviedlo na 29 materských školách (z 289 materských škôl na Slovensku s výchovným jazykom maďarským a 103 materských škôl pod spoločnou správou).

Hoci sa ministerstvo školstva nevzdalo snahy o zavedenie alternatívneho vyučovania, objavili sa aj pokusy o dialóg so zainteresovanými. Napríklad M. Pius sa začiatkom novembra stretol s riaditeľmi škôl s vyučovacím jazykom maďarským a diskutoval s nimi o iných formách zlepšenia výuky slovenského jazyka na maďarských školách.

2. 3. KULTÚRA

V roku 1995 sa dramaticky zmenil prístup štátu k poskytovaniu finančnej podpory pre národnostné kultúry. O rozdelení prostriedkov na rok 1995 rozhodol minister kultúry I. Hudec až koncom prvého polroku na základe návrhu komisie pre menšinové kultúry Štátneho fondu kultúry Pro Slovakia, v ktorej iba dvaja z ôsmich členov zastupovali menšiny. Ako uvidíme nižšie, tieto opatrenia najsignifikantnejšie postihli maďarskú národnostnú menšinu.

V rámci štátneho rozpočtu bola kapitola menšinových kultúr znížená zo 140 mil. Sk v roku 1994 na 58 mil. Sk v roku 1995. To však bolo spôsobené aj tým, že do tejto sumy neboli zahrnuté príspevkové organizácie ako menšinové divadlá a múzeá. Napriek tomu prišlo k výraznému kráteniu reálnych dotácií menšinovým kultúram. V porovnaní s predchádzajúcim rokom klesli v roku 1995 prostriedky pre národnostné kultúrne zväzy z 24,15 mil. Sk na 12,89 mil. Sk. Pre národnostnú periodickú tlač z 29,5 mil. Sk na 12,045 mil. Sk. Pre národnostnú neperiodickú tlač z 11 mil. Sk na 2,41 mil. Sk. Ministerstvo kultúry vysvetlilo znižovanie dotácií potrebou sprehľadnenia systému financovania menšinových kultúr i celkovým znižovaním prostriedkov v rezorte kultúry. Rozpočet ministerstva kultúry bol však v roku 1995 vyšší ako v predchádzajúcom roku.

Najväčší odpor vzbudilo rozhodnutie ministerstva kultúry financovať z prostriedkov určených na podporu menšinových kultúr národnostné prílohy v slovenských periodikách. Konkrétne v denníkoch Slovenská Republika (podporená sumou 8,75 mil. Sk) a Hlas ľudu (6 mil. Sk) a mesačníkoch Slovenský juh a Slovenský sever (5 mil. Sk). Vo všetkých prípadoch ide o tituly, ktoré podporujú politiku súčasnej vlády, v kruhoch maďarskej menšiny sú vnímané ako konfrontačné a majú minimálnu čítanosť medzi príslušníkmi maďarskej menšiny. V prílohách boli (po slovensky a v jazykoch menšín) uverejňované zákony a me-

dzinárrodné dokumenty súvisiace s menšinovou problematikou a komentáre k nim. Viaceré menšinové periodiká pritom nedostali vôbec žiadnu dotáciu. Maďarský kultúrny zväz CSEMADOK musel v roku 1995 prepustiť takmer všetkých zamestnancov (z pôvodných celkovo 53 mu začiatkom roku 1996 zostávali v centre 3 – 4). Okresné štruktúry CSEMADOK-u sa osamostatnili a museli si zabezpečiť financovanie z vlastných zdrojov. V roku 1995 prestali vychádzať nasledujúce maďarské periodiká: týždenníky A Hét, Nap, Keleti Napló, Sansz, detský časopis Priateľ, časopis Sárka Szamár, maďarské verzie časopisov Požiarnik a Zdravie a niektoré regionálne periodiká. Niektoré maďarské periodiká (napr. HI FI) museli zmeniť periodicitu.

Treba povedať, že nejde len o maďarskú národnostnú menšinu. Na „katastrofálnu ekonomickú situáciu“ Zväzu Rusínov–Ukrajincov Slovenska (ZRUS) upozornil začiatkom júna 1996 predseda jeho rady P. Bogdan. Kritizoval financovanie prostredníctvom Fondu Pro Slovakia, ktoré podľa neho „nie je dobré a objektívne“, a finančné prostriedky schválené v štátnom rozpočte „sa nedostávajú k adresátovi – teda národnostnej kultúre a tlači“. ZRUS dostal od štátu v r. 1992 3,5 mil. korún, v r. 1994 2,7 mil. Sk, v r. 1995 už iba 1,281 mil. Sk. Hoci ZRUS v r. 1996 podal projekty na 81 akcií, schválených bolo len 5 kultúrnych projektov vo výške 825 tis. Sk. Predstavitelia ZRUS naznačili, že až doteraz „vždy odmietali obrátiť sa o pomoc na zahraničie, aj keď boli nespokojní“, ak sa však situácia nezlepší a ZRUS bude musieť prepúšťať ľudí a obmedziť činnosť, nemožno vylúčiť odstúpenie súčasného vedenia ZRUS, na čelo ktorého by sa potom mohli dostať „inak orientovaní jednotlivci“. Podľa P. Bogdana na Slovensku „chýba najmä ústavný zákon o postavení národnostných menšín, z ktorého by malo vychádzať všetko ostatné“ (4).

2. 4. ZÁKON O ŠTÁTNOJ JAZYKU

V máji 1995 oznámilo ministerstvo kultúry, že pripravuje návrh zákona o štátnom jazyku. O prijatie takéhoto zákona sa zasadzovali najmä SNS a Matica slovenská. Zákon mal upraviť používanie štátneho (slovenského) jazyka prakticky vo všetkých oblastiach spoločenského života. Návrh bol od začiatku kritizovaný predstaviteľmi maďarských strán. Verejná diskusia v pravom slova zmysle sa však nekonala. Verejnosc sa o meniacich sa návrhoch zákona dozvedala len prostredníctvom úniku informácií. Ministerstvo kultúry odmietalo všetky pripomienky a výhrady odporcov zákona s tým, že zatiaľ ide len o pracovné verzie (údajne ich bolo až takmer 30).

Premiér V. Mečiar síce na stretnutí s predsedami maďarských strán v júni 1995 prisľúbil, že pripravovaný návrh bude vláda konzultovať aj s predstaviteľmi Maďarskej koalície, žiadne rokovania na túto tému sa však neuskutočnili. Vláda neskôr za splnenie tohto záväzku označila

skutočnosť, že návrh zákona o štátnom jazyku bol prerokovaný v rade vlády pre národnosti, ktorej členom je aj poslanec MKDH G. Bárdos. Maďarské strany však takúto interpretáciu jednoznačne odmietli.

Koncom augusta sa návrh zásad zákona o štátnom jazyku dostal do parlamentných výborov. S kritikou návrhu začali vystupovať aj slovenské opozičné strany. Hoci uznávali potrebu prijať takýto zákon, odmietali jeho navrhovanú formu.

Na jeseň sa spor okolo jazykového zákona internacionalizoval. Vládna delegácia a po nej i predstavitelia Maďarskej koalície konzultovali návrh zákona v Rade Európy. Rada Európy vyslovila k návrhu pripomienky, slovenská vláda však podstatné výhrady neakceptovala. O pripravovanom zákone viackrát rokovali premiéri Slovenska a Maďarska V. Mečiar a G. Horn.

Národná rada SR zákon prerokovala v polovici novembra. Parlament schválil niekoľko pozmeňujúcich (aj opozičných, ale len slovenských) návrhov k pôvodnému návrhu, ale celkový charakter a koncepcia zákona sa tým nezmenili. O zákone sa hlasovalo aklamačne a parlament zákon veľkou väčšinou hlasov schválil. Okrem poslancov vládnej koalície hlasovali za zákon aj poslanci dvoch opozičných strán – SDE a DÚ. Proti hlasovali len poslanci Maďarskej koalície. Poslanci KDH vystúpili s jednotnou formulou, v ktorej tvrdili, že zákon v takejto podobe nemôžu podporiť, čo predsedajúci schôdze kvalifikoval ako zdržanie sa hlasovania. Hlasovania sa zdržali aj poslanci M. Ftáčnik (SDE) a V. Vaškovič (DÚ).

Schválenie zákona o štátnom jazyku znamená prvý skutočne výrazný krok späť v oblasti legislatívne zakotvených menšinových práv. Zákon nariaďuje používanie štátneho jazyka vo všetkých sférach spoločenského života. V niektorých prípadoch je ako dodatok alebo výnimka akceptované aj používanie menšinových jazykov. Základný nedostatok zákona o štátnom jazyku spočíva v tom, že zrušil zákon o úradnom jazyku z roku 1990, ktorý umožňoval používanie menšinových jazykov v úradnom styku. Zákon o štátnom jazyku však sám nijako používanie menšinových jazykov neupravuje, hoci je toto právo zakotvené priamo v Ústave SR. Podobne zákon stanovuje vydávanie periodickej tlače v štátnom jazyku. Pri zmienke o vydávaní tlače v inom ako štátnom jazyku sa odvoláva na tzv. tlačový zákon, ktorý však túto problematiku nijako neupravuje (tento problém bol začiatkom roka vyriešený novelizáciou zákona o povinných výtlačkoch periodickej a neperiodickej tlače, ktorá vydávanie inojazyčnej tlače umožnila). V zákone o štátnom jazyku sa nachádzajú viaceré ustanovenia, ktoré zasahujú do privátnej sféry, menšinovej kultúry, slobody prejavu a médií. Za porušovanie zákona sa s účinnosťou od 1.1.1997 predpokladajú vysoké pokuty (až do výšky 500 000 Sk, pôvodný návrh bol až 1 milión). O udelení pokuty pritom nebude rozhodovať súd (ako to navrhovala napríklad Rada Európy), ale ministerstvo kultúry.

Hlasovanie poslancov DÚ a SDE spôsobilo rozkol v opozícii a prehlbenie nedôvery medzi jej slovenskou a maďarskou časťou. Prezident M. Kováč napriek nesúhlasu maďarských strán zákon podpísal. Odvolal sa pritom na sľub V. Mečiara a ďalších vládnych predstaviteľov, že schválený zákon nebude mať negatívne dôsledky na používanie menšinových jazykov a čoskoro bude prijatý osobitný zákon o používaní menšinových jazykov, ktorý odstráni právne vákuum po zrušení zákona o úradnom jazyku. Maďarská koalícia avizovala zámer podať zákon o štátnom jazyku na Ústavný súd SR a začala v tejto veci konzultácie s KDH. Na medzinárodnom fóre proti prijatiu slovenského jazykového zákona protestovalo Maďarsko, čo viedlo k viditeľnému zvýšeniu slovensko-maďarského medzištátneho napätia. Predstavitelia MKDH a Spoluzitelia prestali v dôsledku schválenia jazykového zákona deklarovať svoju jednoznačnú podporu ratifikácii slovensko-maďarskej zmluvy.

Začiatkom roku 1996 dali viacerí vládni predstavitelia najavo, že zatiaľ nepočítajú s prijatím osobitného zákona o používaní jazykov menšín. Príprava návrhu takéhoto zákona nefiguruje ani v schválenom pláne legislatívnych úloh vlády na rok 1996. Miesto toho sa uvažuje s podpisom a ratifikáciou Európskej charty menšinových alebo regionálnych jazykov. Táto charta však podľa predstaviteľov maďarských strán umožňuje veľmi voľný výklad. Maďarská koalícia preto vypracovala vlastný návrh zákona o používaní jazykov národnostných menšín a etnických skupín.

2. 5. ÚZEMNOSPRAVNE ČLENENIE

V roku 1995 urýchlila vláda práce na príprave nového územnosprávneho členenia. Koaličná dohoda Maďarskej koalície zahŕňala podporu tzv. komárnanským dokumentom, ktoré obsahujú dva varianty územnosprávneho členenia. Podľa prvého by sa mal na juhu Slovenska vytvoriť jeden súvislý územný celok, podľa druhého tri celky. V oboch prípadoch by však v týchto celkoch mali mať príslušníci maďarskej menšiny početnú prevahu.

V polovici roku 1995 sa vláda priklonila k variantu osem oblastí, pričom v žiadnej by nemali byť príslušníci maďarskej menšiny vo väčšine, ale ani vo výrazne početnom zastúpení. Maďarské strany prakticky hneď odmietli vládne predstavy. Koncom roku začali na tému územnosprávneho členenia diskutovať všetky opozičné strany. U maďarských strán sa prejavil príklon k tzv. župnému variantu (16 žúp) alebo minimálne ochota brať vypracovaný model župného členenia ako východisko do diskusie. Do konca roka 1995 sa však opozičným stranám nepodarilo dospieť k vypracovaniu spoločnému návrhu. Vláda SR napokon autoritatívne schválila vlastnú predstavu o územnosprávnom členení SR na 79 okresov, ktorú v marci 1996 prijala NR SR (pozri kapitolu V. Krivého o regiónoch).

2. 6. NÁRODNOSTNE MOTIVOVANÉ NÁSILIE

V máji 1995 došlo na Slovensku prvý raz po dlhom čase k národnostne motivovanému násiliu. Incident sa stal po futbalovom zápase Dunajská Streda – Trnava. Fanúškovia Trnavy najprv slovne a potom aj fyzicky napadli skupinu mladých ľudí, pretože títo hovorili po maďarsky. Pri obci Kvetoslavovo ich prinútili vyskočiť z idúceho vlaku. Dvaja z napadnutých utrpeli vážnejšie zranenia. Incident odsúdili opozičné strany a ľudskoprávne organizácie. Násilníci boli postavení pred súd.

3. RÓMSKA MENŠINA

Rómska menšina je špecifická tým, že na rozdiel od ostatných menšín sa jej príslušníci odlišujú od väčšinovej populácie aj výzorom a veľmi často aj špecifickým spôsobom života. V spoložití Rómov a ostatného obyvateľstva sa už v minulosti vyskytovali vážne problémy, vyplývajúce práve z odlišnosti spôsobu života, kultúry a hodnotového systému. Ich nerešpektovanie spôsobuje problémy Rómom a vytvára napätie medzi nimi a väčšinovým obyvateľstvom. Komunistický režim sa túto odlišnosť pokúšal riešiť integráciou Rómov do väčšinovej spoločnosti, zmenou ich životných podmienok a snahou o asimiláciu. V roku 1959 im bolo zákonom zakázané kočovanie, čo časť z nich prinútilo zásadne zmeniť spôsob života. Po novembri 1989 bola uznaná rómska národnosť, viac sa začala zdôrazňovať potreba zachovania identity Rómov a autonómneho riešenia problémov Rómov Rómami samotnými. Ani jeden prístup však zatiaľ nedosiahol viditeľnejšie úspechy.

3. 1. PROBLÉMY RÓMSKEJ MENŠINY

Základné problémy rómskej menšiny sa týkajú sociálneho a ekonomického postavenia jej príslušníkov a majú dlhodobý charakter. Rómovia sú vysoko nadpriemerne postihnutí nezamestnanosťou. Nízka úroveň vzdelania a nedostatočná kvalifikácia sťažujú ich uplatnenie na trhu práce (3). Dôsledkom toho je dlhodobá nezamestnanosť, rezignovanie na snahu o aktívne riešenie vlastnej sociálnej situácie a spoľahnutie sa na podporu v nezamestnanosti a sociálne dávky od štátu. V roku 1995 presadzovali úrady práce znižovanie miery nezamestnanosti okrem iného aj tým spôsobom, že vyradovali z evidencie nezamestnaných „nespolupracujúcich“ uchádzačov, ktorí nechceli prijať ponúkanú prácu. Je veľmi pravdepodobné, že medzi nimi bolo i vysoké percento Rómov, čím sa ešte viac zhoršila ich sociálna situácia.

S tým súvisí aj vysoký podiel Rómov na kriminalite. Policajné štatistiky evidujú príslušnosť páchatel'ov k rómskemu etniku, čo ešte zvyšuje antipatie verejnosti voči Rómom.

Príčinou nízkej vzdelanostnej úrovne veľkej časti rómskej populácie je neprispôsobenie školského systému sociokultúrnym špecifikám Rómov. Bez adekvátneho prístupu nie sú mnohé rómskej deti schopne zvládnuť požadované učivo, zaostávajú za ostatnými a strácajú záujem o vzdelanie. V tejto oblasti sa črtajú už i určité pozitívne trendy – napr. projekt nultých ročníkov pre rómske deti, špeciálne kurzy pre pedagógov z oblastí s vysokým podielom rómskych detí a rozličné vzdelávacie aktivity mimovládnych organizácií pre Rómov.

3. 2. RASISTICKÉ PREJAVY

Z výskumu verejnej mienky, ktorý v marci 1995 uskutočnil Štatistický úrad SR vyplynulo, že Rómovia sú najhoršie hodnotenou etnickou skupinou. Občania SR zaujímajú k Rómom výrazne negatívnejšie postoje ako ku ktorejkoľvek inej etnickej skupine, vrátane prisťahovalcov inej pleti. Negatívne postoje a predsudky voči Rómom sú dlhodobo stabilizované.

Viacere signály svedčia o tom, že napätie medzi Rómami a Nerómami prerastá v poslednej dobe do kvalitatívne novej fázy. Častejšie dochádza k násiliu voči Rómom, pričom útoky sú čoraz brutálnejšie a páchatelmi sú organizované skupiny s vlastnou rasistickou ideológiou (skíni).

V júli 1995 prišlo v Žiari nad Hronom k prvej evidentne rasovo motivovanej vražde. Skupina skínov počas útoku na Rómov zbila, poliala horľavinou a zapálila 17-ročného Róma Mária Gorala, ktorý zraneniam o desať dní podľahol. Vražda vyvolala nepokoje v Žiari nad Hronom a vzbudila veľkú pozornosť verejnosti. Prezident a vláda sa k útoku skínov vyjadrili až po jedenástich dňoch.

Vražda v Žiari nad Hronom však nebola jediným incidentom svojho druhu. Skíni napadli v roku 1995 Rómov aj v Trnave a Piešťanoch (marec), v obci Nesvady, okres Komárno (apríl), k opakovaným útokom prišlo v Žiari nad Hronom, viacerí rómski aktivisti zaznamenali vyhrážky. V Rimavskej Seči bol v októbri baseballovou palicou zabitý 28-ročný Róm, ale rasový motív činu sa nepotvrdil (5).

Na nebezpečenstvo rasistických prejavov doteraz poukazovali takmer výlučne len aktivisti ľudskoprávných organizácií. Z ich strany zaznela aj kritika na adresu oficiálnych vládnych miest, ktoré podobným prípadom nevenujú pozornosť a aj na incident v Žiari nad Hronom reagovali len oneskorene.

V tejto súvislosti treba poukázať aj na niektoré s rasizmom hraničiace výroky predsedu SNS J. Slotu. Napríklad na jeho slová v týždenníku EXTRA, keď sa v súvislosti s rastúcou kriminalitou vyslovil za tvrdšie postihovanie kriminálnych činov. Povedal: „Určite by aj medzi zločincami bolo na uliciach viac mýtých a aj Cigáni by pozornejšie chodili po uliciach. Na takýchto ľuďoch len malý dvor a dlhý bič.“

Minister zdravotníctva E. Javorský na jednom z mítingov HZDS vyhlásil, že vláda robí všetko preto, aby sa rodilo viac bielych detí ako rómskych. Neskôr po proteste rómskych organizácií vyhlásil, že jeho výrok bol médiami vytrhnutý z kontextu. Premiér V. Mečiar v tejto súvislosti na ďalšom mítingu HZDS uviedol: „Ministra Javorského sa počas návštevy na východe pýtali, prečo sa rodí toľko Rómov. Nemám v tom prsty, hovoril im. Ja som dodal – dúfam, že ani inú časť tela... Rómovia nás potom obvinili z rasizmu.“

V prvej polovici roku 1996 došlo k ďalším, rasovo motivovaným útokom skínov proti Rómom: v Žiari nad Hronom (január–február), v Žiline (marec), v Topoľčanoch (apríl), a v Kremnici (február–máj). V poslednom prípade išlo o vzájomnú potýčku. V apríli sa v Hontianskych Nemcoch odohral incident, pri ktorom traja bieli páchatelia (nie skíni) napadli rómsku osadu. Zbili Rómov a podpálili jeden dom. Po uhasení požiaru sa v ňom našlo obhorené telo 38-ročného Róma.

Incident predchádzala hádka a následne i bitka medzi Rómami a Nerómami, pri ktorej bol jeden z Nerómov zranený. Vyšetrotelia vylúčili rasový motív trestného činu.

3. 3. RIEŠENIE RÓMSKÝCH PROBLÉMOV

Koncom augusta sa širšími súvislosťami incidentu v Žiari nad Hronom zaoberala Rada vlády SR pre národnosti. Prijala 10 odporúčaní, ktoré by mali zamedziť šíreniu násillia a neznašanlivosti.

Rómovia žiadali zriadenie postu splnomocnenca pre riešenie problémov Rómov. Vláda zriadila post splnomocnenca pre skupinu osôb, ktoré vyžadujú osobitnú starostlivosť. Do jeho kompetencie by malo patriť aj riešenie rómskych problémov. Vláda neakceptovala kandidáta, ktorého jej na tento post navrhovali rómske strany a vymenovala za splnomocnenca Neróma.

V roku 1995 sa čiastočne podarilo prekonať doterajšiu roztrieštenosť rómskych strán a organizácií. V septembri 6 rómskych strán vytvorilo Úniu rómskych politických strán SR, nakoľko vláda pre rokovanie s Rómami požadovala ich zjednotenie. K únii sa však nepripojila Rómska občianska iniciatíva (ROI), pomerne významná rómska strana, ktorá vznikla ešte v roku 1989, v rokoch 1990–92 mala niekoľko zástupcov v slovenskom, českom i federálnom parlamente. Jej súčasný predseda Ján Kompuš je členom Rady vlády SR pre národnosti. Medzi ROI a Úniou rómskych politických strán existuje dokonca isté napätie.

Začiatkom septembra zorganizovali rómske strany (Únia) v Košiciach protestný míting, na ktorom sformulovali svoje požiadavky: zriadenie dvoch splnomocnencov výlučne pre rómsku problematiku, zriadenie poradenských kancelárií pre Rómov, výnimky pre rómskych policajtov, štátne zákazky pre rómskych podnikateľov, rekvalifikačné kurzy, nulté ročníky v základných školách, remeselnícke a dievčenské školy, kluby a kultúrne domy,

dotácie, vyššie tresty za činy motivované fašizmom, legislatívne opatrenia, ktoré by eliminovali ekonomickú, sociálnu, školskú a právnu diskrimináciu Rómov. Vláda na požiadavky Rómov oficiálne nereagovala. Napriek avizovaniu sa ďalšie protesty neuskutočnili.

4. OSTATNÉ MENŠINY

4.1. ČESKÁ MENŠINA

Problémy českej menšiny na Slovensku súvisia predovšetkým s dôsledkami rozdelenia česko-slovenskej federácie. Táto menšina je úplne novou menšinou a navyše je rozdelená na dve skupiny podľa toho, či si dotčení po rozdelení federácie zvolili české alebo slovenské občianstvo. Podľa dostupných údajov sa pre české občianstvo rozhodla približne jedna desatina z nich. S tým súvisí aj existencia dvoch organizácií – Českého spolku na Slovensku a Klubu občanov Českej republiky žijúcich na Slovensku. Český spolok vzniesol požiadavku dvojitého občianstva. Tá bola ale adresovaná Českej republike, ktorej zákon neumožňuje dvojité občianstvo. Klub občanov ČR sa zasa zaoberal problematikou trvalého pobytu, ktorá predstavuje problém pre občanov ČR žijúcich na Slovensku.

4.2. UKRAJINSKÁ A RUSÍNSKA MENŠINA

Ukrajinsko-rusínska otázka sa týka predovšetkým samostatnej existencie rusínskeho etnika. V minulosti existovali podľa príručky Národnostní menšiny v Evrope vedľa seba tri etnické orientácie Rusínov - proruská, proukrajinská a samostatná rusínska. Komunistický režim rozhodol o príklone k ukrajinskej orientácii a uznával iba jednu (ukrajinskú) národnosť. Táto orientácia však nebola akceptovaná značnou časťou Rusínov.

Po roku 1989 prišlo k oživeniu „rusínskej otázky“. Presadzovateľom myšlienky samostatného rusínskeho etnika sa stala Rusínska obroda. V sčítaní obyvateľstva v roku 1991 bola už rusínska a ukrajinská národnosť rozdelená. Rusínsku národnosť deklarovalo 17 200 obyvateľov Slovenska, ukrajinskú 13 300. Predstavitelia proukrajinskej orientácie odmietajú existenciu samostatného rusínskeho národa, považujú Rusínov za súčasť ukrajinského národa. Podľa ich názoru ide o umelé a politicky motivované vytváranie nového etnika, za ktorým stoja „antiukrajinské sily“. Predstavitelia Zväzu Rusínov-Ukrajincov obviňujú slovenskú vládu a verejnosť z podpory týchto „antiukrajinských tendencií“.

Predstavitelia Rusínov hodnotia tieto postoje ako upieranie práva na vlastnú národnú existenciu a pokračovanie

„ukrajinizácie“ z čias starého režimu. Poukazujú na neexistenciu vlastného školstva. Rusínsky jazyk bol kodifikovaný až v januári 1995. V tom období vyšli aj prvé učebnice pre budúce rusínske školy.

Rusínsko-ukrajinský konflikt je ešte umocnený náboženským sporom grékokatolíkov a pravoslávnych. Medzi predstaviteľmi Rusínov a Ukrajincov prichádza k ostrým výmenám názorov a viditeľné napätie existuje i na úrovni vzťahov príslušníkov týchto menšín. Preto sa v rusínsko-ukrajinskom vzťahu skrýva silný potenciál možného budúceho konfliktu.

Nový prístup štátu k financovaniu menšinových kultúr sa dotkol aj Rusínov a Ukrajincov. Rusínskej obrode bola pre predchádzajúce administratívne nezrovnalosti pozastavená takmer celá schválená dotácia. Činnosť organizácie bola paralyzovaná – boli prepustení všetci zamestnanci Rusínskej obrody i rusínskych periodík. Rusínske Narodny novinky sa z týždenníka zmenili na dvojtýždenník. V dôsledku finančných problémov sa zablokovali prípravy na zriadenie katedry rusínskeho jazyka a literatúry na UPJŠ v Prešove. Nezačalo sa ani vyučovanie rusínskeho jazyka na 11 základných školách, ako bolo pôvodne plánované.

Ako sme už povedali, do problémov sa dostal aj Zväz Rusínov-Ukrajincov, ktorý prepustil od roku 1991 takmer 70 z pôvodných 90 zamestnancov. V roku 1995 sa zmenila k horšiemu periodicita a rozsah troch ukrajinských periodík.

4.3. NEMECKÁ MENŠINA

Nemecká menšina je v porovnaní s ostatnými menšinami omnoho menej početná, viac rozptýlená i asimilovaná. Mnohí ľudia nemeckého pôvodu ani neovládajú nemecký jazyk. Po roku 1989 prišlo k určitému aktivizovaniu nemeckého kultúrneho života. Záujmy nemeckej menšiny zastupuje Karpatonemecký spolok, ktorý sa usiluje o oživenie nemeckých tradícií, jazyka a kultúry. Na Slovensku neexistuje žiadne nemecké školstvo. A dokonca i alternatívne vyučovanie, ktoré z hľadiska maďarskej menšiny predstavuje krok späť, je podľa názoru predstaviteľov Karpatonemeckého spolku pre nemeckú menšinu nedosiahnuteľné.

V auguste 1995 sa predstavitelia Karpatonemeckého spolku vyslovili za zrušenie Benešových dekrétov, ktoré po druhej svetovej vojne na základe princípu kolektívnej viny postihli celú nemeckú menšinu. Podobnú požiadavku vzniesli aj strany Maďarskej koalície. Pri Karpatonemeckom spolku pôsobí Klub vyvlastňovaných, združujúci Nemcov, ktorým bol v rokoch 1945 – 48 skonfiškovaný majetok. Nežiadajú jeho vrátenie, ale aspoň finančné odškodnenie.

Aj Karpatonemecký spolok musel kvôli nedostatku finančných prostriedkov v roku 1995 redukovať niektoré

svoje aktivity. V októbri označila predsedníčka Karpato-nemeckého spolku Gertruda Gresserová existujúci spôsob financovania menšinových kultúr za nevyhovujúci.

4. 4. ŽIDOVSKÁ MENŠINA

V medzivojnovom období žilo na území bývalého Československa (bez Podkarpatskej Rusi) okolo 100 tisíc Židov. V čase druhej svetovej vojny boli Židia vystavení genocíde. Z vojnového slovenského štátu bolo do koncentračných táborov transportovaných vyše 70 000 Židov, kde veľká väčšina z nich zahynula. Po vojne časť Židov emigrovala do novovzniknutého štátu Izrael. Výsledkom bolo, že v povojnovom Československu zostal len zlomok niekdajšej židovskej populácie. Podľa povojnovej štatistiky žilo na území Československa od 12 – 18 tisíc Židov, pričom ich počet mal klesajúcu tendenciu. V sčítaní obyvateľstva v roku 1991 si židovskú národnosť uviedlo 350 osôb. Vzhľadom k tomu, že židovská menšina nie je definovaná len národnostne, ale aj nábožensky, možno toto číslo považovať za do istej miery podhodnotené – podľa odhadov dnes žije na Slovensku 5 – 7 tisíc ľudí, ktorí sú úplne alebo sčasti židovského pôvodu.

Po roku 1989 prišlo k výraznému oživovaniu kultúrneho dedičstva Židov. V roku 1993 NR SR schválila zákon o reštitúcii židovského cirkevného majetku. Slovensko dosiahlo v tejto otázke výraznejší pokrok oproti Českej republike. Po roku 1989 však prišlo aj k oživeniu antisemitických tendencií v časti slovenskej spoločnosti. Ich nositeľmi boli spočiatku predovšetkým extrémne nacionalistické a svojim významom marginálne politické subjekty a im blízke noviny a časopisy, zväčša tiež rovnako marginálne (6). Po osamostatnení Slovenska ochabla aktivita časti z týchto subjektov a médií.

Články antisemitského charakteru sa vyskytujú v týždenníku Zmena. Denník Slovenská Republika zasa uverejňuje články obhajujúce režim slovenského štátu z rokov 1939 – 45 a zľahčujúce zodpovednosť jeho predstaviteľov za holokaust. Zarážajúce pritom je, že obe periodiká sú blízke súčasnej vládnej koalícii. Najvyšší štátni predstavitelia SR (prezident, premiér, predseda NR SR) sa síce opakovane dištancovali od fašistického režimu slovenského štátu z rokov 1939 – 45, ale na druhej strane vláda v lete 1995 udelila novinárske ceny L. Štúra Zmene a Slovenskej Republike. Predstavitelia koaličnej SNS sa netaja pozitívnym vzťahom k Tisovmu štátu. Sériu článkov v podobnom duchu uverejnil v Slovenskej Republike jej šéfredaktor a poslanec HZDS J. Smolec. Dotáciu zo štátneho rozpočtu dostal novovytvorený denník Nová Smena mladých, ktorého šéfredaktorom sa stal M. Púchovský, bývalý šéfredaktor antisemitského týždenníka Zmena.

Informácie o židovskej menšine sa na verejnosti v roku 1995 objavovali najmä v súvislosti s vystupovaním jej predstaviteľov proti prejavom antisemitizmu, jednak

v súvislosti s oživením kultúrneho dedičstva Židov. V marci 1995 Ústredný zväz židovských náboženských obcí (ÚZ ŽNO) vystúpil proti snahám o rehabilitovanie a glorifikáciu predstaviteľov slovenského štátu z čias druhej svetovej vojny. ÚZ ŽNO odmietol aj návrh udeliť židovské vyznamenanie niekdajšiemu prezidentovi Jozefovi Tisovi za jeho údajné zásluhy o záchranu života Židov počas vojny. V júli nastolil ÚZ ŽNO otázku odškodnenia Židov za utrpenie spôsobené im nacistami.

V tomto období sa na Slovensku odohralo niekoľko antisemitických prejavov. V máji, v čase osláv 50. výročia ukončenia druhej svetovej vojny, bol na múry bratislavskej synagógy napísaný nápis „JUDE RAUS“. V auguste bol vandalmi poškodený židovský cintorín v Stupave. Podobne incidenty sa odohrali už aj v minulosti.

V máji 1996 vyvolali rozruch vo verejnosti výroky poslanca NR SR za SNS B. Kunca, ktorý v rozhovore pre českú televíziu NOVA povedal, že deportácie židovského obyvateľstva Slovenska v r. 1939–1945 boli dôsledkom neprimeraného zbohatnutia Židov, pričom „išlo o zbedačovanie slovenského ľudu“. ÚZ ŽNO označil toto stanovisko za „inkarnáciu celého spektra antisemitických stereotypov, aj dnes opakovaných sympatizantmi slovenského fašizmu“. ÚZ ŽNO chápe toto vyhlásenie člena slovenského parlamentu ako „súčasť otvorene prezentovanej politickej línie SNS – jednej zo strán súčasnej vládnej koalície“. Proti Kuncovmu výroku sa ostro ohradili predstavitelia politických strán opozície i občianskych združení (Slovenské združenie pre politické vedy a i.). 4. júna vláda SR zaujala stanovisko k výrokom obhajujúcim fašistický režim: dištancovala sa od nich a vyhlásila, že bude využívať všetky legislatívne prostriedky na potlačanie prejavov fašistickej ideológie na Slovensku (7).

Podľa výskumov verejnej mienky sú protizidovské postoje na Slovensku trochu výraznejšie ako v Maďarsku a Českej republike a trochu menej výrazné, resp. bližšie sa hodnotám zisteným v Poľsku a v Rakúsku. V roku 1994 vo výskume agentúry FOCUS sa 18 % respondentov vyjadriilo, že by im prekážalo, keby sa do ich susedstva nasťahoval Žid.

x x x

Začiatkom júna 1996 kritizovali menšinovú politiku slovenskej vlády predovšetkým v súvislosti financovaním národnostných kultúr v spoločnom vyhlásení zástupcovia Českého spolku na Slovensku, CSEMADOK-u, Zväzu Rusínov–Ukrajincov v SR, a Kultúrneho zväzu Bulharov a ich priateľov (Košice).

5. ZÁVER

Menšinová problematika výrazným spôsobom ovplyvňuje politické dianie na Slovensku. Napriek tomu len ťažko však možno hovoriť o problémoch národnostných menšín ako o jednom vnútorne jednotnom celku. Problémy maďarskej, rómskej a menej početných menšín sa od seba navzájom výrazne odlišujú. Problémy malých menšín súvisia s ich snahou o zachovanie vlastnej identity a prejavujú sa predovšetkým kultúrnej roviny. Problémy Rómov sa týkajú predovšetkým ich sociálnoekonomickej situácie. Problémy maďarskej menšiny sa dotýkajú postavenia Maďarov v slovenskej spoločnosti a nachádzajú sa v politickej roviny. Ďalší zásadný rozdiel spočíva v tom, že kým problémy maďarskej menšiny (a podobne i menších menšín) by bolo možné pri zmene vládnej politiky k väčšej ústretovosti voči menšinám výrazne redukovať, problémy rómskeho etnika sú oveľa hlbšie a ich riešenie si vyžaduje viac času a energie.

Prejavy neznášanlivosti voči menšinám (rasizmus, antisemitizmus, extrémne formy nacionalizmu) nepresahovali na Slovensku v roku 1995 úroveň porovnateľnú s inými krajinami. Problémom Slovenska je však to, že kým inde sú podobne záležitosti vecou okrajových politických zoskupení, na Slovensku patria medzi ich nositeľov aj niektorí politici vládnej koalície. Zarážajúco nedôrazná je aj reakcia demokratickej verejnosti na tieto prejavy.

V roku 1996 možno očakávať pokračovanie konfrontačného štýlu vládnej politiky voči maďarskej menšine vo všetkých naznačených oblastiach. Z hľadiska toho, aby sa tieto tendencie netransformovali do vážneho etnického konfliktu, bude dôležité, ako sa ku nim postavia slovenské opozičné strany. Všetky menšiny sa budú aj naďalej stretávať s negatívnymi následkami reštriktívneho prístupu vlády k financovaniu menšinových kultúr. Je pravdepodobné, že bude i naďalej pokračovať zhoršovanie sociálnej situácie Rómov a vo zvýšenej miere sa budú objavovať rasovo motivované útoky. Je možné, že i „rómsky problém“ dostane v roku 1996 výraznejšiu politickú artikuláciu.

RESUMÉ

V roku 1995 prišlo na Slovensku k viacerým negatívnym javom týkajúcim sa postavenia národnostných menšín. Väčšina menšinových kultúrnych spolkov a periodík mala vážne problémy v dôsledku zníženého štátneho príspevku. Jazykové práva menšín boli obmedzené zákonom o štátnom jazyku. Voči maďarskej menšine uplatňovala vláda konfrontačnú politiku. Pokračovalo zhoršovanie sociálnej situácie rómskej populácie. Prejavy rasizmu dosiahli novú úroveň: Slovensko zaznamenalo prvú rasovo motivovanú vraždu.

LITERATÚRA

1. Šatava, L.: *Národnostní menšiny v Evropě*. Praha, Nakladatelství Ivo Železný 1994.
2. Bútorová, Z. – Bútor, M.: „»Alternatívne vzdelávanie« – schodná cesta k lepšej znalosti slovenčiny maďarských detí?“ *Národná obroda*, 13. 7. 1995.
3. Pozri situačnú správu Šedivý, V.; Maroš, V.: *Postavenie národnostných menšín a etnických skupín v Slovenskej republike*, Bratislava, Minority Rights Group – Slovakia 1995. Pozri ďalej informáciu L. Benčovej, riaditeľky odboru škôl na národnostne zmiešanom území SR ministerstva školstva pre TASR: „O alternatívnom vzdelávaní rozhodujú rodičia.“ *Pravda*, 14. 5. 1996.
4. Dulin, J.: „Rusíni–Ukrajinci: V rozpore s realitou.“ *Pravda*, 6. 6. 1996.
5. Vašečka, M.: *Rómsky rok 1995 na Slovensku*. Romano lil nevo č. 205-208.
6. Dostál, O. – Fialová, Z. – Vašečka, M.: *Ku koreňom nenávisti v slovenských novinách*, Bratislava, Nadácia Charty 77, 1993.
7. Sujová, Z.: „Židovská náboženská obec považuje vyhlásenia B. Kunca za inkarnáciu antisemitizmu.“ *Národná obroda*, 29. 5. 1996. Pozri tiež spravodajstvo TASR zo 4. 6. 1996 a dennú tlač z 5. 6. 1996.

Legislatíva

- **JUDr. Ernest Valko (1953), je absolventom Právnickej fakulty UK. V r. 1979-1988 pracoval ako arbiter Štátnej arbitráže. Do roku 1990 pôsobil ako námestník obchodného úseku, potom bol zvolený za poslanca Federálneho zhromaždenia ČSFR a v roku 1992 bol zvolený za predsedu Ústavného súdu ČSFR. Od roku 1993 vykonáva advokátsku prax.**

Kľúčové slová: legislatíva, zákonné normy, výkonná moc, Ústava SR, Ústavný súd, zásahy štátu do podnikania.

1. VÝCHODISKOVÝ STAV

1. 1. OBDOBIE 1989 – 1990

Politické zmeny po odstránení komunistického režimu viedli zákonite k legislatívnym zmenám a k postupnej premene celého právneho systému. Prvá etapa zmeny právneho systému, ktorú možno ohraničiť voľbami v júni 1990, bola obdobím zameraným najmä na zmenu politického systému. Prvým ústavným zákonom – prijatým už v novembri 1989 – bol zákon č. 135/1989, ktorým sa novelizovala Ústava ČSSR č. 100/1960 Zb., a to zrušením čl. 4 o vedúcej úlohe komunistickej strany. V uvedenom období došlo predovšetkým k prijímaniu zákonov tak na úrovni federácie, ako aj jednotlivých republík, ktoré viedli k odstráneniu totalitného politického systému, k vytvoreniu demokratického pluralitného politického systému, k transformácii ekonomického systému a k rehabilitácii osôb postihnutých komunistickým režimom.

Medzi právne predpisy prijaté v tomto období treba okrem už uvedenej novely Ústavy ČSSR uviesť predovšetkým nasledujúce zákony: – zákon o politických stranách, ktorý po viac ako štyridsiatich rokoch zakotvil pluralizmus politických strán bez „ochranného dáždika“ komunistickej strany; – zákon o voľbách do Federálneho zhromaždenia, SNR a ČNR; – zákony upravujúce názov štátu; – zákony týkajúce sa uplatňovania základných ob-

čianskych práv a slobôd (predovšetkým zákon o civilnej službe); – ďalej zákony o združovaní občanov, o práve zhromažďovania, o petičnom práve, ako aj novely tlačového a autorského zákona (ochrana duševného vlastníctva).

Zároveň boli prijaté právne predpisy zavádzajúce prvky trhového hospodárstva. Patria sem predovšetkým predpisy o cenách; o kalkulácii regulačných odvodov; o účtovníctve; o peňažníctve; novela hospodárskeho zákonníka; zákon o akciových spoločnostiach; novela zákona o dani z obratu; novela devízového zákona; novela zákona o sociálnom zabezpečení; zákon o štátnom podniku; o súkromnom podnikaní občanov; o poľnohospodárskom družstevníctve.

Do súhrnu zmien právneho systému prijatých v tomto období patrí aj zákon o súdnej rehabilitácii.

1. 2. OBDOBIE 1990 – jún 1992

Charakteristické sú dve hlavné smerovania – pokus o vytvorenie a naplnenie reálnosti spoložitia dvoch národov, ktoré sa malo prejaviť v novom budovaní federatívneho usporiadania štátu a snaha o čo najrýchlejšiu transformáciu ekonomiky. Popri týchto dvoch hlavných prúdoch smerovania legislatívnych prác pokračovalo formovanie pluralitného demokratického systému založeného najmä na zásade právneho štátu a dodržiavania ľudských a občianskych práv.

V spojitosti s vymedzením nového štátoprávneho usporiadania treba spomenúť najmä prijatie tzv. veľkého kompetenčného zákona koncom decembra 1990, na základe ktorého došlo k významnému presunu kompetencií z federácie na republiky. Zvýšila sa predovšetkým samostatnosť republík (ČR a SR) v mnohých oblastiach hospodárskeho života. Veľmi stručne – federácii zostali len tie kompetencie, ktoré boli nevyhnutné pre zachovanie spoločného štátu (obrana, zahraničná politika, mena, spoločný hospodársky priestor; zásadné problémy zákonodarstva a pod.).

V tomto období nastal zásadný zlom v transformácii plánovitého hospodárstva na trhové hospodárstvo. V prvom rade došlo k prijatiu množstva zákonov, ktoré dávali nový význam pojmu vlastníctva. Predovšetkým treba spomenúť reštitučné zákony, ktorými sa naprávali niektoré krivdy spáchané predchádzajúcim režimom – najmä zákony o tzv. malej reštitúcii, mimosúdnych rehabilitáciách, o pôde, ako aj reštitučné zákony vracajúce vlastníctvo cirkvám.

Boli prijaté aj privatizačné zákony. Zákon o „malej privatizácii“ umožnil presun majetku zo štátneho do súkromného vlastníctva v hodnote niekoľko desiatok miliárd korún. Začiatkom roku 1991 bol schválený zákon o veľkej privatizácii, ktorého realizácia v praxi priniesla rozmach súkromného vlastníctva a vytvorila podmienky prechodu zo štátneho dirigizmu na trhové hospodárstvo. Došlo k zmene celého daňového systému, ktorého účinnosť nastala dňom 1. 1. 1993.

Významnou skutočnosťou v tomto období bolo prijatie celého radu právnych noriem, ktoré zakotvovali existenciu základných práv a slobôd občanov, inštitúty ich ochrany a uplatňovania. Medzi najdôležitejšie možno zaradiť Listinu základných práv a slobôd, zákony o ústavnom súde a o referende.

Pre celé uvedené obdobie je charakteristická obrovská normotvorná činnosť všetkých troch parlamentov ako aj exekutívy – v tomto čase bolo prijatých bezmála tisíc právnych predpisov.

1. 3. OBDOBIE JÚL 1992 – DECEMBER 1992: PRIJATIE ÚSTAVY SR

Politická situácia po júnových voľbách 1992 našla svoj odraz aj v legislatíve, ktorá sa prakticky zamerala na demontáž spoločného štátu a na prijatie základného dokumentu novovznikajúceho subjektu medzinárodného práva – Ústavy Slovenskej republiky.

Je nezvyčajné, ak základný dokument štátu – ústava – nie je publikovaná v Zbierke zákonov vlastného štátu. Nie je ani uvedená ako ústavný zákon, čo v prípade jej novelizácie môže vyvolať – v podstate oprávnene – rozporné stanoviská. Nakoľko ústava predstavuje základný zákon štátu, načrtnem jej filozofiu, pretože sa ňou predurčuje istý význam právneho systému.

V ústave sa zreteľne prejavujú ambície nového štátu výrazne zasahovať do sféry občianskej spoločnosti. V čl. 4 a 20 ods. 2 sa povinný a možný predmet štátneho vlastníctva vymedzuje tak široko, že ním môže byť vlastne čokoľvek. To vytvára ústavné možnosti zastaviť proces privatizácie, resp. obmedziť podnikateľské aktivity a vrátiť naspäť to mnohé, čo sa už v tejto oblasti podarilo uskutočniť. Výrazne sa v ústave prejavuje princíp výsostne politických deklarácií štátu – napríklad podľa čl. 36 písm. a) zákon zabezpečí zamestnancom „právo na odmenu za vykonanú prácu, dostatočnú na to, aby im umožnila dôstojnú životnú úroveň“. Netreba azda ani zdôrazňovať, že zákon „zabezpečujúci dôstojnú životnú úroveň“ je fikciou a je skôr politickou propagandou. Podľa čl. 40 „na základe zdravotného poistenia majú občania právo na bezplatnú zdravotnícku starostlivosť“. Ak je však občanom zdravotnícka starostlivosť poskytovaná na základe zdravotného poistenia, tak určite nie je bezplatná.

Ústava obsahuje rad ustanovení, ktoré vyjadrujú autoritárske tendencie v organizácii politickej moci. Ako

skutočný výkričník pôsobí v parlamentnom systéme oprávnenie vlády vracat' parlamentu zákony na opätovné prerokovanie. V návrhu ústavy sa toto právo vzťahovalo priamo na osobu predsedu vlády, v prijatom texte bol zakotvený „obchvat“: podľa čl. 87 ods. 4 je prezident povinný vrátiť zákon parlamentu v prípade, ak ho o to požiadala vláda. To znamená, že prezident v tomto prípade vykonáva len funkciu „poštára“, samotné rozhodovanie však spočíva v rukách vlády. Model parlamentného systému, v ktorom vláda vracia zákony tomu istému parlamentu, ktorý ju ustanovuje a odvoláva, je vskutku svetovou raritou.

Ústava ďalej vytvára takú sústavu vzťahov medzi najvyššími štátnymi orgánmi, ktorá vytvára celý rad protirečení:

* V parlamentnom systéme je neprijateľný model politickej zodpovednosti prezidenta parlamentu (takúto konštrukciu nemožno nájsť v nijakom demokratickom ústavnom systéme). Podľa Ústavy SR však parlament môže prezidenta z politických dôvodov odvolať z funkcie (čl. 86 písm. b), čl. 106), ale súčasne prezident môže rozpustiť parlament (čl. 102 písm. d))! Čo pre ich vzťah bude vlastne platiť? Pravidlo „kto je rýchlejší“?

* Zvláštnym chápaním sa vyznačuje čl. 82 ods. 4 ústavy, podľa ktorého je predseda NR SR povinný zvolať schôdzu parlamentu, ak o to požiadala vláda.

* Ústava vyžaduje pre voľbu prezidenta trojpäťtinovú väčšinu (čl. 84 ods. 3, čl. 101 ods. 3), nijako však nepredpokladá možnosť vzniku takej situácie, kedy takúto väčšinu v parlamente nemožno dosiahnuť a funkciu prezidenta z tohto dôvodu nemožno obsadiť.

* Čl. 60 a 61 jedným dychom konštatujú nezávislosť Najvyššieho kontrolného úradu SR a zároveň voľbu a možnosť odvolania jeho predsedu a podpredsedov Národnou radou SR (takáto väzba znamená, že nejde o nezávislý orgán, ale o kontrolný orgán podriadený a zodpovedný parlamentu).

* Problematické je aj ustanovenie čl. 102 písm. d), podľa ktorého prezident môže rozpustiť parlament len v tom prípade, ak by tento v lehote 6 mesiacov po voľbách trikrát neschválil programové vyhlásenie vlády. Z toho vyplýva, že sa zrejme s vládnymi krízami v lehote dlhšej ako 6 mesiacov po voľbách vôbec nepočíta.

Ústava vyvoláva pochybnosti aj v oblasti úpravy základných práv a slobôd. Ustanovenie čl. 34 ods. 3 je príkladom takéhoto prístupu, podľa ktorého to, čo platí pre jedného, nemusí (nesmie) už platiť pre iného. Ak by sa totiž počas účinnosti ústavy sformovalo národnostne homogénne územie, ústavne sa vylučuje možnosť uplatniť tu sebaurčovací právo (čl. 34 ods. 3). Iným príkladom ustanovenia vzbudzujúceho pochybnosti v oblasti základných práv a slobôd je čl. 11, podľa ktorého medzinárodné zmluvy o ľudských právach a slobodách majú prednosť pred zákonmi. Na rozdiel od súčasnej úpravy v Listine základných práv a slobôd sa nezakotvila ich všeobecná záväznosť na území štátu.

Ďalším ustanovením, ktoré v praxi môže priniesť neriešiteľne situácie, je ustanovenie čl. 35 ods. 3, ktoré hovorí o práve občanov na prácu. Pri pohľade na ústavy európskych štátov prijaté po 2. svetovej vojne vidíme, že takéto ustanovenie v podstate obsahuje iba ústava Talianskej republiky z roku 1947. Modernejšie ústavy, ako španielska, holandská, portugalská, prijaté v posledných 10-15 rokoch, už neobsahujú takéto znenie. Autori slovenskej ústavy poukazovali na Európsku sociálnu chartu z roku 1961. Je nutné si však pripomenúť, že ide iba o odporúčania. Navyše právo na prácu v nej nie je uvedené. Toto ustanovenie sa môže dostať do rozporu s čl. 35 ods. 1, ktoré okrem iného hovorí o práve na podnikanie. Ak dôjde ku konfliktu týchto dvoch práv (práva na prácu a tým smerujúce k plnej zamestnanosti a práva na slobodné podnikanie, t.j. právo podnikateľa zamestnávať len toľko občanov, koľko potrebuje), ktoré z nich bude mať prednosť? Významnú úlohu tu zrejme bude zohrávať Ústavný súd.

Celý rad ustanovení prezrádza zastaranosť jej koncepcie. Príkladom je čl. 7 zakotvujúci možnosť vstupu do štátneho zväzku s iným štátom, ktorý sa tam dostal iba ako relikv štátprávných rokovaní medzi SR a ČR. Naproti tomu moderné ústavy dnes vytvárajú priestor pre integráciu štátu do rôznych nadštátnych zoskupení (napr. EÚ), s ktorou je spojený aj prenos určitej časti kompetencií, o tom však Ústava SR nehovorí.

Problematicky sa v Ústave vyriešil vzťah priamej a nepriamej (zastupiteľskej) demokracie. Z čl. 99 je zrejme, že výsledok referenda môže parlament zmeniť alebo zrušiť ústavným zákonom, a to dokonca ešte v lehote troch rokov od jeho účinnosti. Z uvedeného je evidentná nadradenosť zastupiteľskej demokracie, čo je iste ojedinelé z pohľadu ich vzájomného vzťahu.

Ústava bola koncipovaná bez hlbšej analýzy textu a situácií, ktoré v dôsledku jednotlivých ustanovení môžu vzniknúť. Tak napríklad podľa ustanovenia čl. 77 ods. 2 platí: „Ak je poslanec vymenovaný za člena vlády Slovenskej republiky, jeho mandát poslanca počas výkonu funkcie nezaniká, iba sa neuplatňuje.“ Podľa ustanovenia § 48 ods. 1 zákona SNR č. 80/1990 Zb. v znení neskorších predpisov nastupoval náhradník na funkciu poslanca len v tom prípade, „ak sa uprázdni mandát“. Výkonom funkcie člena vlády sa mandát neuprázdňuje, a teda ustanovenie čl. 77 ods. 1 znevýhodňuje vládnú stranu, pretože v parlamente nemôže pri hlasovaní uplatniť hlasy svojich poslancov – členov vlády. Po tom, čo vládna koalícia „objavila“ túto skutočnosť, prijala NR SR zákon č. 518/1992 Zb., ktorým sa mení a dopĺňa zákon SNR č. 80/1990 Zb. o voľbách do SNR v znení neskorších predpisov. Podľa ustanovenia § 48 ods. 5 takto novelizovaného volebného zákona: „Ak sa mandát poslanca neuplatňuje, pretože poslanec bol vymenovaný za člena vlády Slovenskej republiky, nastupuje náhradník“, pričom podľa ustanovenia § 48 ods. 6 cit. zákona v tomto prípade „mandát poslanca trvá len počas výkonu funkcie člena vlády SR, na ktorého neuplatňovaný mandát poslanca nastúpil ako náhradník“.

Treba zdôrazniť, že tieto pripomienky sa objavili už v procese tvorby ústavy, avšak vtedajšia vládna koalícia ich nerešpektovala. Prax v posledných dvoch rokoch však potvrdila ich opodstatnenosť.

1. 4. OBDOBIE 1993 AŽ 1994

Došlo k úsiliu spomaliť ekonomickú reformu a znovu nastoliť štátnu kontrolu či dispozíciu s ekonomikou. V právnej oblasti to znamenalo niekoľko novelizácií, často navzájom protichodných – napríklad novela v r. 1993 zaviedla „personálnu úniu“ medzi členmi vlády a vrcholnými funkciami vo Fonde národného majetku (ďalej „Fond“); naopak novela v r. 1994 dokonca oddelila Fond od vlády až tak, že táto nemá prakticky v procese privatizácie žiadne právomoci, nakoľko týmto je vybavený Fond. Ďalším príkladom bol odklad kupónovej privatizácie (neskôr bola táto forma úplne odmietnutá). Došlo tiež k porušeniu základného princípu právneho štátu – princípu rovnosti. Štát bol totiž zvýhodnený oproti ostatným podnikateľským subjektom. Najmarkantnejšie sa to prejavuje v oblasti zdravotného poistenia (štát hradí za niektorých poistencov len 1/10), bankrotového práva (štátne rozpočtové a príspevkové organizácie sú z neho obdobne ako Fond, Slovenská televízia, TA SR a pod. vyňaté). V súvislosti so zákonmi týkajúcimi sa zdravotného a sociálneho poistenia je nutné uviesť, že patria medzi tú oblasť normotvorby, ktorá spôsobila dokonalý právny chaos predovšetkým pre svoju nekoncepčnosť a nejasnosť. V priebehu dvoch rokov boli tieto zákony niekoľkokrát novelizované a až koncom roku 1994 bol prijatý nový zákon, ktorý zrušil pôvodné zákony.

Ambície zasahovať do trhových vzťahov sa prejavovali najmä v roku 1993. Príkladom toho boli prijaté opatrenia, ktoré výrazne obmedzili platby vo vzťahu k zahraničiu (opatrenia NBS č. 30/1993 Z. z.)

Legislatíva v uvedenom období bola zameraná na podporu úsilia vládnej koalície ovládnuť najmä elektronické médiá – rozhlas a televíziu. To potvrdzujú časté novely zákona v tejto oblasti.

Nebezpečenstvo narastania najmä organizovaného zločinu našlo svoju odozvu v prijatí celého radu zákonov v trestnej oblasti (v období od marca 1994 do októbra 1994). Popri nesporne pozitívnych tendenciách v boji proti „veľkému“ zločinu určité rozpory predstavuje zavedenie inštitútu „agenta“, ktorého postavenie môže silne pripomínať inštitút neslávnvej štátnej bezpečnosti.

V období po predčasných voľbách v r. 1994 od začiatku októbra legislatívna činnosť takmer ustala a až do konca roka 1994 okrem dvoch sporných zákonov bol prakticky prijatý jediný významný zákon – o rozpočtovom provizóriu.

2. PRVÝ POLROK 1995

2. 1. PREHLAD ZÁKONOV A KOMENTÁR

V prvých dvoch mesiacoch bolo vydaných 17 častok Zbierky zákonov. Nebol prijatý žiadny nový zákon. Boli uverejnené len úplné znenia niektorých zákonov (pod úplným znením je nutné rozumieť ich republikácie) – išlo o 4 prípady. V ostatných prípadoch boli uverejnené predpisy nižšej právnej sily – vyhlášky, nariadenia vlády, poprípade oznámenia.

V ďalšom období bolo publikovaných 10 častok Zbierky zákonov a to v nasledujúcom zložení: 4 nové zákony, resp. ich novelizácie (v rámci zákona o štátnom rozpočte celkovo sa vykonalo 12 novelizácií); 1 úplné znenie (Zákon o sociálnom zabezpečení); 16 opatrení ústredných orgánov štátnej správy; 1 rozhodnutie predsedu NR SR; 2 rozhodnutia Ústavného súdu SR.

- Zákon č. 58/1995 Z. z. o štátnom rozpočte.

V tomto zákone je zahrnutých okrem samotného zákona o štátnom rozpočte na rok 1995 aj celkovo 12 novelizácií zákonov. Z nich treba spomenúť predovšetkým nasledujúce novely a ich možné dopady:

a) Novela zákona č. 567/1992 Zb. v znení neskorších predpisov (zákon o rozpočtových pravidlách Slovenskej republiky) zaviedla možnosť prevzatia štátnych záruk vládou SR za dlhopisy vydané podnikateľmi so sídlom v Slovenskej republike. Bližšie podmienky má určiť nariadenie vlády.

Toto ustanovenie možno hodnotiť pozitívne, pretože má zabezpečiť prílev zahraničného kapitálu. Pri použití tohto nástroja ide o to, aby výber podnikateľov, ktorým sa poskytne takáto záruka, nebol posudzovaný z politického hľadiska.

b) Novela zákona č. 511/1992 Zb. v znení neskorších predpisov (zákon o správe daní a poplatkov) umožnila Ministerstvu financií SR určiť orgány, ktoré môžu povoliť úľavy z penále, pokút, úrokov atď. Došlo teda k presunu tejto kompetencie na nižšie daňové orgány, čím sa rozšíril počet štátnych úradníkov, ktorí budú rozhodovať o takýchto závažných otázkach majúcich vplyv na štátny rozpočet. Tým rastie aj počet potencionalných možností korupcie. Je to paradox najmä vo väzbe na vládny program „Čisté ruky“, pričom parlament neprijal ani návrh, aby MF SR každoročne predkladalo správu o aplikácii tohto ustanovenia v praxi.

c) Novela zákona č. 286/1992 Zb. v znení neskorších predpisov (zákon o dani z príjmov) znížila možnosť odpisov pri osobných automobiloch. Ďalej obmedzila pre štátne podniky, pre obchodné spoločnosti, ktorých jediným akcionárom alebo spoločníkom je Slovenská republika, pre fondy a investičné spoločnosti možnosť zahrnúť výdavky na reklamu do nákladov len do výšky 3% základu dane.

Pokiaľ ide o investičné fondy a investičné spoločnosti, došlo k vytvoreniu nerovnosti medzi nimi a ostatnými privátnymi podnikateľskými subjektami. Štát ako vlastník môže stanoviť podmienky pre podnikanie v štátnych spoločnostiach, ale nemal by tak robiť v kategórii privátnych spoločností.

- Zákon č. 72/1995 Z. z. (novela zákona č. 46/1993 Z. z.) (zákon o Slovenskej informačnej službe – SIS).

V tomto zákone sa urobila účelová zmena, keď oproti predchádzajúcemu zneniu došlo k presunu kompetencie menovať riaditeľa informačnej služby z prezidenta republiky na vládu, a to na návrh predsedu vlády. Ide o ďalší moment koncentrácie moci – a to do rúk výkonnej moci. Prijatím novely sa parlament vzdal svojej právomoci navrhnúť a odvolať riaditeľa SIS. Pre zaujímavosť uvedme, že v parlamente prešiel aj zákon, v ktorom bol riaditeľ SIS označený ako vyšší štátny úradník. Ústavný súd teraz skúma, či horeuvedená novela nie je v rozpore s Ústavou, nakoľko podľa čl. 102 písm. g) Ústavy vyšších štátnych funkcionárov menuje prezident republiky.

- Zákon č. 73/1995 Z. z. (o pobyte cudzincov).

Oproti predchádzajúcemu právnemu stavu došlo k sprísneniu podmienok pobytu cudzincov na území SR, ako aj k sprísneniu povolenia vstupu na územie SR. Napriek týmto skutočnostiam ide o úpravu, ktorá je v rámci Európskej únie štandardná a možno ju hodnotiť kladne. Cieľom je zabrániť vstupu a pobytu nežiaducich osôb.

- Zákon č. 74/1995 Z. z. (novela zákona č. 347/1990 Zb. o organizácii ministerstiev a ostatných ústredných orgánov štátnej správy v SR v znení neskorších predpisov).

Touto novelou boli zároveň novelizované aj zákony o štátnej kontrole č. 418/1991 Zb. v platnom znení a zákon o Slovenskej akadémii vied – zákon č. 74/1963 Zb. v znení neskorších predpisov. Tým sa opätovne zaviedlo zastupovanie ministra štátnym tajomníkom v rozsahu, ktorý odôvodnene vzbudzoval pochybnosti. Minister je totiž zodpovedný parlamentu, štátny tajomník nie, pričom zastupuje ministra v rozsahu jeho práv a povinností. Novela sa dostala pred Ústavný súd SR, ktorý rozhodol, že štátny tajomník nemá na rokovani vlády rozhodovacie právo.

Ďalším sporným bodom v novele je problematika vykonávania kontroly Úradom vlády. V praxi totiž môžu vzniknúť kompetenčné konflikty s Najvyšším kontrolným úradom. Oba orgány sa môžu cítiť kompetentné vykonávať kontrolu, nakoľko ich činnosti sa prekrývajú.

Uvedenou novelou (zákon č. 74/1995 Z. z.) došlo aj k zmene zákona č. 74/1963 Zb. v znení neskorších predpisov. Zmena sa týka menovania a odvolávania predsedu SAV. Podľa predchádzajúceho znenia predsedu vymenovalo predsedníctvo NR SR, teraz vláda. Ide o ďalší moment koncentrácie moci do rúk výkonnej moci, pričom znovu je paradoxom, že parlament sa jej dobrovoľne vzdal.

V apríli a máji bolo vydaných 5 častok zbierky zákonov s nasledujúcou skladbou všeobecne záväzných predpisov: 9 zákonov; 4 vyhlášky; 1 nariadenie vlády a 4 oznámenia,

resp. opatrenia. V prípade zákonov väčšinou išlo o ich novelizáciu. Iba v dvoch prípadoch išlo o nové zákony.

- Zákon č. 81/1995 Z. z.

Ide o novelu volebného zákona č. 80/1990 Zb. Jej podstatou je postup pri uprázdnení mandátu v priebehu volebného obdobia. Bola prijatá zásada, podľa ktorej o náhradníkovi rozhoduje politická strana, pričom sa uvádza, že treba prihliadnuť na odbornosť poslanca. Nemôže tiež dôjsť k presunu mimo rámca volebného kraja. Taktiež sa berie do úvahy mienka voličov, nakoľko sa vychádza z počtu prednostných hlasov. Predsa však platí, že stranické orgány tak v prípade uprázdnenia mandátu nanovo rozhodujú o náhradníkovi, a to bez ohľadu na to, že strana už raz rozhodla zostavením kandidátnej listiny. Ide o nesystémové a ojedinelé uplatňovanie výkonu volebného práva, ktorý sa nepoužíva v iných volebných systémoch demokratických krajín.

- Zákon č. 82/95 Z. z., 83/1995 Z. z. Ide o novely zák. č. 254/1991 Zb. o Slovenskej televízii, resp. č. 255/1991 Zb. o Slovenskom rozhlase. Členom televíznej, resp. rozhlasovej rady sa priznáva odmena; doposiaľ bol výkon týchto funkcií bezplatný.

- Zákon č. 84/1995 Zb. (novela zák. č. 542/1990 Zb. o štátnej správe v školstve). Zásadnou zmenou novely je oklieštenie právomoci orgánov školskej samosprávy a koncentrovanie právomoci do rúk štátneho aparátu. Podľa znenia novely totiž riaditeľa školy a riaditeľa školského zariadenia zriadeného školskou správou vymenúva a odvoláva štátny úradník – riaditeľ školskej správy.

- Zákon č. 99/1995 Z. z. Ide o liečebný poriadok, ktorý vo väzbe na ustanovenie čl. 40 ods. 1 Ústavy SR a nálezu Ústavného súdu Slovenskej republiky bol vydaný vo forme zákona.

- Zákon č. 99/1995 Z. z. (novela zákona č. 126/1985 Zb. o požiarnej ochrane). Predovšetkým rozšírila povinnosti právnických osôb pri realizácii požiarnej ochrany. Ďalej bližšie rozvádza povinnosti samotných jednotiek požiarnej ochrany.

- Zákon č. 100/1995 Z. z. Týka sa podpory malého a stredného podnikania, pričom vymedzuje jednotlivé pojmy.

- Zákon č. 101/1995 Z. z. (novela zákona č. 78/1992 Zb. o daňových poradcoch). Spresňuje podmienky vykonávania tejto činnosti.

- Zákon č. 102/1995 Z. z. (novela Trestného zákona). Podľa prijatej novely podplácanie prestáva byť trestným činom. Na základe predchádzajúcej právnej úpravy bolo trestným činom tak prijímanie úplatku, ako aj ponúknutie alebo sľúbenie úplatku. Po 31. 5. 1995, kedy zákon nadobudol účinnosť, ponúknutie, resp. sľúbenie úplatku už nie je trestným činom. Ide o ojedinelú úpravu, ktorú nie je možné nájsť v právnych poriadkoch demokratických štátov. Trestnosť toho, kto ponúkne alebo prisľúbi úplatok, je možné veľmi komplikovane aplikovať len cez ust. § 10 písm. b) Trestného zákona o návode na spáchanie trestného činu prijímania úplatku.

Z právnych predpisov nižšej právnej sily (vyhlášky, vládna nariadenia a pod.) treba spomenúť nariadenie vlády č. 87/1995 Z. z., ktorým bola zrušená vyhl. č. 45/1964 Zb. Vláda ním reagovala na zmeny v úrokových sadzbách po roku 1989 (z 3% zvýšila úrokovú sadzbu na dvojnásobok diskontnej sadzby určenej Národnou bankou SR v oblasti občianskoprávných vzťahov). Ďalej vymedzila pojem drobných opráv v byte a náklady spojené s touto údržbou bytu.

V júni 1995 bolo vydaných 9 čiastok, ktoré obsahovali nasledovnú skladbu všeobecne záväzných právnych predpisov: 7 zákonov; 7 vyhlášok; 2 nariadenia vlády; 14 oznámení, resp. opatrení a 2 nálezy Ústavného súdu SR. Pokiaľ ide o zákony, prevládali novely príslušných zákonov, pričom v jednom prípade išlo len o republikáciu živnostenského zákona (zák. č. 455/1991 Zb. bol vyhlásený v úplnom znení pod č. 105/1995 Z. z.).

- Zákon č. 106/1995 (novela zák. č. 513/1991 Zb.) – Obchodný zákonník.

Novela § 190 Obch. zákonníka je priam vzorovou ukážkou nekompetentného zásahu do Obchodného zákonníka, a to tak z hľadiska vecného, ako aj formálneho. V novele totiž išlo o to, aby jediný akcionár mohol sám zvolať valné zhromaždenie (ktorého pôsobnosť vykonáva) a nemusel o to požiadať predstavenstvo. Navonok sa táto požiadavka javí správnu, v skutočnosti však vôbec nezohľadňuje to, že akcionár a akciová spoločnosť sú vlastne dva rôzne subjekty, ktoré nie je možné stotožniť ani zamieňať.

- Zákon č. 115/1995 Z. z. (o ochrane zvierat).

Predmetom úpravy je vytvorenie predpokladu na ochranu zvierat, a to úpravou správania sa ľudí k nim a úpravou chovu zvierat.

- Ústavný zákon č. 119/1995 Z. z. o zamedzení rozporu záujmov pri výkone funkcií ústavných činiteľov a vyšších štátnych funkcionárov.

Účelom zákona je ustanoviť uvedeným osobám obmedzenia a povinnosti, ktoré by zamedzili rozpor osobných záujmov s verejnými záujmami pri výkone funkcií. Zákon určuje, na ktoré osoby sa vzťahuje a taxatívne určuje príslušné obmedzenia. Ďalej určuje, akým spôsobom majú tieto osoby deklarovať svoje majetkové pomery, ako aj postup i sankcie v prípade porušenia tohto zákona. Vytvára osobitný výbor Národnej rady SR pre nezlučiteľnosť funkcií štátnych funkcionárov, ktorý je ustanovený na základe princípu pomerného zastúpenia politických subjektov v NR SR.

Prijatie tohto zákona možno považovať za pozitívum. Určitú rozpornosť vyvoláva inštitút spočívania mandátu (§ 4) v prípade, ak sa poslanec stane osobou v tomto zákone vymedzenou. Ide síce o inštitút zavedený už v Ústave SR (čl. 77 ods. 2), avšak v ústavnom systéme demokratických krajín ojedinelý.

- Zákon č. 130/1995 Z. z. (novela zákona č. 463/1991 Zb. o životnom minime).

Cieľom tejto novely bolo zvýšenie jednotlivých štátnych dávok na zabezpečenie výživy a ostatných základných osobných potrieb občana.

- Zákon č. 134/1995 Z. z. (novela zákona č. 193/1994 Z. z. o prídavkoch na deti a príplatku k prídavkom na deti).

Spresňuje podmienky poskytovania tejto štátnej dávky, pričom ich nezvyšuje.

- Zákon č. 135/1995 Z. z.

Zákonom dochádza k zvýšeniu dôchodkov v roku 1996 a k zvýšeniu niektorých sociálnych dávok. Tu treba pripomenúť, že v súlade s ustanovením § 9 zákona č. 46/1991 Zb. v platnom znení sa musia zvýšiť dôchodky, ak podľa údajov vykázaných Slovenským štatistickým úradom sa zvýšili náklady aspoň o 10%, a to najskôr po uplynutí doby troch mesiacov od predchádzajúceho zvýšenia dôchodkov. Takáto situácia, ktorú predpokladá zákon, nastala už koncom r. 1994. Vláda teda so značným oneskorením splnila svoju zákonnú povinnosť a zvýšila dôchodky.

Z ostatných významných dokumentov treba spomenúť:

- Nález Ústavného súdu SR publikovaný pod č. 126/1995 Z. z.

ÚS SR rozhodol o tom, že zákon č. 370/1994 Z. z. o zrušení rozhodnutia vlády SR o privatizácii podnikov nie je v súlade s príslušnými článkami Ústavy SR.

2. 2. HODNOTENIE I. POLROKU

V oblasti legislatívy I. polrok 1995 charakterizovali nasledovné tendencie:

- * Posilňovanie právomoci výkonnej moci.

- * Zásahy štátu do podnikania – obmedzovanie podnikateľských aktivít – postihovanie súkromného sektoru (pozri daňové zákony).

- * Rozširovanie právomoci štátnych úradníkov, na základe ktorej vzniká reálna tvorba korupcie (pozri presun právomoci v daňových zákonoch na nižšie daňové subjekty).

- * Realizácia štátnej moci predovšetkým prostredníctvom vyhlášok, opatrení, nariadení – teda právnych predpisov nižšej právnej sily.

- * Účelovosť niektorých právnych úprav (typickým prípadom je novela Obchodného zákonníka).

- * V tomto polroku (v júni 1995) podala vláda SR oficiálnu žiadosť o členstvo SR v Európskej únii. Podľa sprievodného Memoranda sa vláda SR usiluje o vytváranie kompatibilného legislatívneho prostredia a v oblasti súdnictva sa zameriava na koncepčné posilnenie všetkých segmentov súdnictva, obzvlášť obchodného, s cieľom zabezpečiť rýchle a spravodlivé rozhodovanie. Treba však konštatovať, že pretrvávala zdĺhavosť súdnych konaní, najmä v obchodných veciach, kde sa ešte len začínali riešiť prípady, ktoré boli doručené súdu v roku 1993. Navyše niektoré právne normy – napríklad zákon č. 122/1993 Z. z., ktorým sa novelizoval zákon č. 328/1991 Zb. o konkurze a vyrovnaní – neúmerne predlžovali celý proces.

3. TRETÍ ŠTVRŤROK 1995

3. 1. PREHLAD ZÁKONOV A KOMENTÁR

V tomto štvrtroku bolo prijatých 24 častok Zbierky zákonov obsahujúcich nasledujúcu skladbu všeobecne záväzných právnych predpisov: 27 zákonov; 4 nariadenia vlády; 11 vyhlášok a 27 oznámení resp. opatrení.

- Zákon č. 136/1995 Z. z.

Určuje spôsob získania odbornej spôsobilosti na určité činnosti vo výstavbe. Stanovujú sa konkrétne podmienky zápisu do registra odborne spôsobilých osôb, ktoré potom môžu vykonávať činnosť vo výstavbe.

- Zákon č. 137/1995 Z. z. (novela zák. č. 100/1988 Z. z. o sociálnom zabezpečení).

Spresnila a doplnila niektoré ustanovenia zákona o sociálnom zabezpečení, pričom došlo k zníženiu vekovej hranice osoby, ktorá sa považuje za nezaopatrené dieťa pre účely tohto zákona (do 25 rokov).

- Zákon č. 141/1995 Z. z. o vydaní štátnych dlhopisov na krytie schodkov štátneho rozpočtu r. 1994.

- Zákon č. 142/1995 Z. z. (novela zák. č. 276/1993 Z. z. o poisťovní Ministerstva vnútra SR).

Spresnila niektoré pojmy a odstránila nejasnosti okolo okruhu osôb, ktoré sa môžu poistiť. Z novely je zrejmé, že poistencom sa môže stať každý občan.

- Zákon č. 193/1995 Z. z. (novela zák. č. 192/1991 Zb. v platnom znení o technických normách).

Uvádza, že Úrad pre normalizáciu, metrológiu a skúšobníctvo je ústredným orgánom štátnej správy SR pre danú oblasť. Zaviedla pojem slovenskej technickej normy namiesto doteraz používanej československej technickej normy.

- Zákon č. 145/1995 Z. z. o správnych poplatkoch.

Upravil nanovo platenie správnych poplatkov. V niektorých prípadoch došlo k ich zvýšeniu, v iných k zníženiu.

- Zákon č. 146/1995 Z. z. (novela zák. č. 511/1992 Zb. o správe daní a poplatkov).

Spresnili sa jednotlivé pojmy a znížila sa hranica daňových nedoplatkov. Zjednodušil sa postup pri vymáhaní daňových nedoplatkov, a to najmä sprisnením podmienok vzniku záložného práva.

- Zákon č. 147/1995 Z. z. (novela zák. č. 138/1991 Zb. o majetku obcí).

Účelom je najmä povinnosť obcí uzavrieť zámenné zmluvy na majetok v prípade, ak to vyžadujú potreby obrany štátu. Ide o premeny vo vojenských lesoch. Ústavný súd však v apríli 1996 konštatoval, že táto povinnosť obcí nie je v súlade s Ústavou SR.

- Zákon č. 148/95 Z. z. (novela zák. č. 30/1968 Zb. o štátnom skúšobníctve).

Rieši problematiku povinnej certifikácie, bez ktorej sa výrobky nesmú dostať do obehu. V prípade porušenia tejto zákonnej povinnosti sú zavedené sankcie.

- Zákon č. 149/1995 Z. z. o posunkovej reči nepočujúcich osôb. Zabezpečuje podmienky používania posunkovej reči a práva nepočujúcich.

- Zákon č. 151/1995 Z. z. Uvedený predpis mal vyplniť medzery v zák. č. 182/1993 Z. z. o vlastníctve bytov a nebytových priestorov, ktorý novelizoval.

Novela síce spresnila niektoré ustanovenia, avšak tie nie sú podstatou tohto zákona. Prijatím zákona došlo k zhoršeniu postavenia kupujúceho—občana, nakoľko oproti stavu k pôvodnému zákonu došlo k podstatnému zvýšeniu kúpnej ceny bytu.

- Zákon č. 152/1995 Z. z. o podmienkach výroby potravín a ostatných požívatín, o ochrane spotrebiteľa na trhu potravín, a o organizácii potravinového dozoru.

Stanovuje podmienky pre výrobu, manipuláciu, skladovanie a predaj potravinárskych produktov. Schválený zákon vylúčil z dozoru nad kvalitou potravín Slovenskú obchodnú inšpekciu a výrazne znížil právomoci Slovenskej poľnohospodárskej a potravinárskej inšpekcie. Na druhej strane rozšíril právomoc orgánov veterinárnej správy v prípade uvádzania potravín predajom neživočíšneho pôvodu (§ 23 ods. 2 písm. c) zákona).

- Zákon č. 154/1995 Z. z. (novela zákona č. 51/1988 Zb. o banskej činnosti).

Umožňuje vykonávať banskú činnosť na základe banského oprávnenia aj fyzickej osobe a nielen štátom zriadeným právnickým osobám.

- Zákon č. 162/1995 Z. z. – katastrálny zákon.

Zjednotil doterajšie právne predpisy o katastri do jednej právnej normy a spresnil používanie jednotlivých pojmov v danej oblasti.

- Zákon č. 166/1995 Z. z. (novela zák. č. 3/1993 Z. z. o armáde Slovenskej republiky).

Podstatnou je presun kompetencií pri menovaní a odvolávaní náčelníka Generálneho štábu. Do účinnosti tohto zákona táto právomoc patrila prezidentovi republiky, po prijatí novely patrí vláde Slovenskej republiky. Súčasťou zákona je novela branného zákona (zák. č. 92/1949 Zb. v platnom znení), na základe ktorej je stanovené, že v ozbrojených silách v služobnom styku sa používa slovenský jazyk ako štátny jazyk.

- Zákon č. 171/1995 Z. z. (novela zákona o cenných papieroch zák. č. 600/1992 Zb. v platnom znení).

Týmto právnym predpisom došlo k zvýšeniu štátnych zásahov do trhu s cennými papiermi. Ide predovšetkým o sprísnenie vo väzbe na obchodníka s cennými papiermi, založenie ponukovej povinnosti verejne obchodovateľných papierov. Novela spôsobí útlm kapitálového trhu.

V rámci zákona č. 171/1995 Z. z. bol zároveň novelizovaný aj Obchodný zákonník (zák. č. 513/1991 Zb. v platnom znení). Podstatou tejto novely je, že o znížení základného imania môže valné zhromaždenie hlasovať len vtedy, ak je na ňom prítomná nadpolovičná väčšina všetkých akcionárov. V prípade zníženia základného imania sa teda zmení celá koncepcia, na ktorej je akciová spoloč-

nosť založená, t. j., že nie je rozhodujúci počet akcionárov, ale menovitá hodnota, ktorú vlastní akcionár.

- Zákon č. 180/1995 Z. z. o niektorých opatreniach na usporiadanie k vlastníctvu pozemkov.

Podstatou je zisťovanie údajov o pozemkoch, právnych vzťahov k nim a evidencie pozemkov v registri. Tretia časť tohto zákona, označená ako opatrenia proti drobeniu pozemkov, sa stala predmetom podania skupiny poslancov na Ústavný súd, ktorý podaniu sčasti vyhovel. V tejto časti sa totiž zavádzajú dodatkové odvody v prípade, ak má na základe právne relevantných skutočností vzniknúť pozemok pod zákonom stanoveným výmerom (pod 5 000 m², resp. pod 20 000 m²).

Ďalšími ustanoveniami sa obmedzila možnosť dedenia poľnohospodárskeho, resp. lesného pozemku pod 2 000 m², resp. 5 000 m², nakoľko bola stanovená povinnosť, že ak by sa malo dediť pod tieto hranice, musia sa dedičia dohodnúť. Ak sa nedohodnú, rozhodne o tom súd, pričom tieto pozemky nadobudne ten dedič, ktorý najlepšie spĺňa predpoklady pre ich obhospodarovanie. Tento dedič sa musí vysporiadať s ostatnými dedičmi.

- Zákon č. 181/1995 Z. z. o pozemkových spoločnostiach. Upravuje vznik, právne postavenie, hospodárenie a zánik pozemkových spoločností. Cieľom je predovšetkým upraviť nanovo vzťahy, ktoré vznikli na základe bývalých inštitútov – komposesorátu a urbariátu.

- Zákon č. 190/1995 Z. z. (novela zák. č. 92/1991 Zb. o prevode majetku štátu na iné osoby, tzv. zákon o veľkej privatizácii).

Znamená zásadnú zmenu privatizácie štátneho majetku. Namiesto kupónovej privatizácie dostane každý občan, ktorý je vlastníkom kupónovej knižky (vydanej pôvodne pre 2. vlnu kupónovej privatizácie), dlhopis v menovitej hodnote 10 000 Sk, ktorý je splatný vrátane výnosu do 31. 12. 2000, pričom za jeho splatenie ručí Fond národného majetku. Pred lehotou splatnosti sa dlhopis môže použiť v taxatívne vymedzených prípadoch. (O tomto zákone i o príslušných súvislostiach pozri kapitolu I. Mikloša „Privatizácia“ v tejto publikácii.)

Skupina poslancov NR SR navrhla Ústavnému súdu SR, aby vyslovila nesúlad niektorých ustanovení tohto zákona s Ústavou Slovenskej republiky a Listinou základných práv a slobôd. Ústavný súd vyhovel iba v časti o dlhopi-soch, keď skonštatoval, že obce a bytové družstvá nie sú povinné prijímať dlhopisy ako protihodnotu za vyplatenie bytu.

- Zákon č. 191/1995 Z. z. (novela zák. č. 248/1992 Zb. o investičných spoločnostiach a investičných fondoch).

Predmetom je spisanie podmienok, za akých môže investičná spoločnosť, resp. investičný fond vykonávať podnikateľskú činnosť. Podstatným zásahom do činností uvedených spoločností je možnosť ministerstva financií uložiť výmenu osôb v orgánoch týchto spoločností a znížiť základné imanie z dôvodu úhrady straty, ak strata v rozpore so zákonom ostala neuhradená.

Ďalším výrazným zásahom do fungovania fondov zriadených pre prvú vlnu kupónovej privatizácie je, že tieto môžu byť zastúpené len v konkrétnych orgánoch spoločností, ktorých akcie majú vo svojom majetku.

V súvislosti s týmito ustanoveniami skupina poslancov NR SR podala návrh na ÚS SR.

- Zákon č. 192/1995 Z. z.

Rieši otázku záujmu štátu pri privatizácii dôležitých štátnych podnikov a akciových spoločností. Zákon v ustanovení § 2 taxatívne uvádza štátne podniky a akciové spoločnosti, ktoré nemôžu byť predmetom privatizácie. V ustanovení § 6 ods. 3 tohto zákona sa podľa názoru skupiny poslancov NR SR zaviedla retroaktívne „zlatá akcia“, s ktorou sú spojené osobitne práva, čím došlo k zásahu do vlastníckeho práva bez primeranej náhrady. Títo poslanci sa preto obrátili na Ústavný súd, ktorý v apríli 1996 skonštatoval nesúlad napadnutej časti s Ústavou SR.

- Zákon č. 194/1995 Z. z. (novela zákona o dlhopisoch).

Všeobecne sa spresňujú podmienky vydávania dlhopisov, ako aj štátnych dlhopisov.

- Zákon č. 197/1995 Z. z. Novelizoval sa celý rad zákonov v oblasti zamestnanosti.

V prvom rade sa nanovo upravili podmienky, za akých sa občan považuje za osobu uchádzajúcu sa o zamestnanie. Ďalej došlo k úprave dĺžky podpornej doby v závislosti od veku uchádzača o zamestnanie. Upravila sa tiež pôsobnosť predstavenstva Fondu zamestnanosti a spôsob jeho konania. Zároveň došlo k novému vymedzeniu pojmov a to v súvislosti s otázkou, kto sa považuje za zamestnanca, zamestnávateľa a spolupracujúce osoby pre účely zákona o Fonde zamestnanosti. Určil sa aj vymeriavací základ, z ktorého sa určuje odvod poistného do Fondu.

- Zákon č. 199/1995 Z. z. (novely stavebného zákona č. 50/1976 Zb. a vodného zákona č. 138/1973 Zb. v platnom znení).

Úlohou je najmä zjednodušiť stavebné konanie. Došlo tiež k rozšíreniu dôvodov, pre ktoré možno vyvlastniť nehnuteľnosti vo verejnom záujme.

- Zákon č. 202/1995 Z. z. – devízový zákon.

Zrušil doterajší právny predpis, pričom liberalizoval nakladanie s devízovými prostriedkami. Niektoré regulačné oprávnenia, ako napríklad ponuková povinnosť zo strany právnických osôb, ako aj zákaz nadobúdania nehnuteľností cudzozemcami, zostali nezmenené. Zákon zároveň vymedzil devízové priestupky a devízové delikty.

3. 2. NARIADENIA A VYHLÁŠKY

a) Nariadenie vlády Slovenskej republiky č. 188/1995 Z. z., ktorým sa znížilo clo na osobné automobily nepresahujúce objem valcov 1 500 cm³.

b) Vyhláška Ministerstva financií SR č. 189/1995 Z. z., ktorou sa zrušila dovozná prirážka na vybrané druhy motorových vozidiel.

Tieto opatrenia možno charakterizovať ako snahu vlády o obnovu motorového parku v Slovenskej republike, čo treba hodnotiť pozitívne. Treba však pripomenúť, že toto opatrenie nebolo konzultované s príslušnými orgánmi ČR, s ktorou má SR uzavretú colnú úniu.

3. 3. HODNOTENIE 3. ŠTVRTĽROKU

Pre 3. štvrťrok 1995 bolo príznačné:

- * Posilňovanie právomocí výkonnej moci.

* Drastické zásahy štátu do podnikania najmä do kapitálového trhu, ktoré spôsobujú utlmovanie jeho základných funkcií.

* Z prevažnej časti ide len o novely doteraz existujúcich právnych noriem, čo nedokumentuje, že by existovala ucelená koncepcia riešenia určitej problematiky, ktorá by sa prejavila v prijatí novej úpravy. Z relevantných oblastí výnimku tvorí oblasť devízová.

* Prijímanie značne problematických predpisov z hľadiska ústavnosti. Čoraz viac prijatých zákonov je predmetom podaní na Ústavnom súde Slovenskej republiky, čo nesvedčí o dokonalosti legislatívneho procesu.

4. ŠTVRTÝ ŠTVRTĽROK 1995

4. 1. PREHĽAD ZÁKONOV A KOMENTÁR

V tomto období bolo prijatých spolu 32 zákonov; 6 nariadení vlády; 10 vyhlášok a 54 oznámení, resp. opatrení. Väčšinou ide opäť o novely zákonov, a nie o zákony nové.

- Zákon č. 207/1995 Z. z. o civilnej službe.

Zákon novelizoval tri ďalšie zákony a zrušil predchádzajúci. Podstatnou zmenou je, že občan môže vykonávať civilnú službu v zamestnávateľských organizáciách štátu, obcí, prípadne v zariadeniach Armády SR. Od nadobudnutia účinnosti teda už nie je možné vykonávať civilnú službu napríklad v nadáciách, v charitatívnych a ďalších neziskových organizáciách. Tým sa do značnej miery zúžil okruh možných zamestnávateľov. Novela síce pripúšťa možnosť civilnej služby aj v iných organizáciách, ale iba v prípadoch, keď nie sú voľné miesta v uvedených organizáciách. Čiže opäť je preferovaný štát, prípadne obce a zariadenia Armády SR. Ďalším znevýhodnením je predĺženie doby trvania civilnej služby na dvojnásobok základnej výkonnej služby.

• Zákon č. 212/1995 Z. z. o koncesionárskych poplatkoch – zároveň novela zákona č. 468/1991 Zb. o prevádzkovaní rozhlasového a televízneho vysielania.

Upravuje platenie poplatkov za používanie rozhlasových a televíznych prijímačov, stanovuje osoby, ktoré sú platiteľmi, ďalej kto je od poplatkov oslobodený, kto vyberá poplatky a určuje sankcie za omeškanie. V novele zákona č. 468/1991 Zb. sa stanovuje, že príjmy z koncesionárskych poplatkov za používanie prijímačov sú príjmom prevádzkovateľa zo zákona. To znamená, že príjmy nepatria súkromným rádiám a televíziám. Zvýhodňujú sa tak prevádzkovatelia zo zákona, čím sa vytvára nerovnosť medzi štátnymi, tzv. verejnoprávnymi a súkromnými médiami.

• Zákony č. 215/1995 Z. z. o geodézii a kartografii a č. 216/1995 o Komore geodetov a kartografov.

Upravujú práva a povinnosti fyzických a právnických osôb, ako aj orgánov štátnej správy pri vykonávaní týchto činností. Zriaďuje sa profesná komora so sídlom v Bratislave, ktorá je samosprávnou stavovskou organizáciou. Združuje geodetov a kartografov, ktorí autorizačne overujú geodetické a kartografické činnosti.

• Zákon č. 229/1995 Z. z. o spotrebnej dani z liehu.

Upravuje spotrebnú daň, ktorej podlieha lieh a jeho medziprodukty.

• Zákon č. 231/1995 Z. z. (novela zák. č. 273/1994 Zb. o zdravotnom poistení, o jeho financovaní, o zriadení Všeobecnej zdravotnej poisťovne a o zriaďovaní rezortných, odvetvových, podnikových a občianskych zdravotných poisťovní).

Spresňuje jednotlivé pojmy a rozširuje okruh poistencov. Štát je povinným platiteľom poistného za taxatívne vymenované osoby. Zároveň určuje aj postup pri likvidácii poisťovne.

• Zákon č. 232/1995 Z. z. (novela zák. č. 99/1963 Zb.) – Občiansky súdny poriadok.

Presunula kompetencie z krajských súdov na okresné sudy. Rozšírila oprávnenia prokurátora, a to v prípadoch, kedy o to požiada účastník konania alebo súd. Spresnila podmienky skúmania vecnej a miestnej príslušnosti, vydania platobného príkazu a ustanovenia o dedičských veciach. Zároveň zaviedla nové procesné postupy v prípade ochrany osobnosti, predovšetkým určením lehôt, dokedy má súd konať a zavedením povinnosti žalovanému predložiť dôkaz pravdy. Novozavedené ustanovenie vstupu prokurátora do konania, ako aj možnosť ministra spravodlivosti, generálneho prokurátora a predsedu Najvyššieho súdu SR podať odvolanie proti právoplatnému rozhodnutiu súdu v prípade, ak má rozhodnutie súdu po právnej stránke zásadný význam, je predmetom konania na Ústavnom súde pre nesúlad s Ústavou SR.

• Zákon č. 233/1995 Z. z. o súdnych exekútoroch a exekučnej činnosti.

Upravuje postavenie a činnosť súdnych exekútorov a samosprávu exekútorov. Umožňuje výkon právoplatného rozhodnutia súdu, čím prichádza k urýchleniu vymáhania

pohľadávok veriteľov, čo možno považovať za pozitívum v legislatívnej činnosti.

• Zákon č. 256/1995 Z. z. (novely zákonov č. 309/1991 Zb. o ochrane ovzdušia a č. 134/1992 Zb. o štátnej správe ochrany ovzdušia).

Spresňuje jednotlivé používané pojmy.

• Zákon č. 257/1995 Z. z. (novela zák. č. 294/1992 Zb. o Rade SR pre rozhlasové a televízne vysielanie).

Reakcia na novelu zákona o poisťovní – člen rady pre rozhlasové a televízne vysielanie sa zúčastňuje na zdravotnom poistení, nemocenskom poistení a dôchodkovom zabezpečení rovnako ako zamestnanec v pracovnom pomere.

• Zákon č. 260/1995 Z. z. (novela zákona č. 143/1992 Zb. o plate a odmene za pracovnú pohotovosť v rozpočtových a v niektorých ďalších organizáciách a orgánoch).

Spresňuje a upravuje predovšetkým minimálne platové tarify – mesačné aj hodinové.

• Zákon č. 261/1995 Z. z. o štátnom informačnom systéme.

Upravuje podmienky na utváranie a prevádzkovanie štátneho informačného systému, ako aj práva a povinnosti orgánov pôsobiacich v tejto oblasti. Definuje štátny informačný systém, zriaďuje úrad na úseku štátneho informačného systému pri Štatistickom úrade SR.

• Zákon č. 264/1995 Z. z. (novela zákona č. 42/1992 Zb. o úprave majetkových vzťahov a vysporiadaní majetkových nárokov v družstvách).

Zavádza pojem podielnické listy. Stanovuje, čo sú to podielnické listy, za akých podmienok sa vydávajú, aké majú mať náležitosti, práva podielnikov a pod. K novele sa kriticky vyslovili viacerí poslanci a uvažuje sa o podaní na Ústavný súd.

• Zákon č. 265/1995 Z. z. (novela zákona č. 100/1977 Zb. o hospodárení v lesoch a štátnej správe lesného hospodárstva).

Vylepšuje doterajšie znenie, ale z hľadiska ingerencie štátu duch zákona zostal z roku 1977.

• Zákon č. 269/1995 Z. z. (novela zákona o vykonaní referenda).

Určil, že petíciu, ktorá žiada vypísanie referenda, odovzdávajú občania prostredníctvom petičného výboru predsedovi NR SR a ten je povinný bezodkladne prezidenta SR informovať o jej prijatí a obsahu. Petíciu mala skúmať NR SR a oznámiť výsledok prezidentovi. Na základe tohto si zrejme autori novely mysleli, že prezident referendum bude musieť vyhlásiť. Prezident sa však nezbavuje svojej zodpovednosti skúmať petičné hárky, pretože je to on, kto vyhlasuje referendum. Preto aj prezident podal námietku na Ústavný súd, ktorý v máji 1996 vyslovil nesúlad takejto konštrukcie s Ústavou SR.

• Zákon č. 270/1995 o štátnom jazyku SR.

Určuje, že štátnym jazykom na území Slovenska je slovenský jazyk, pričom má prednosť pred ostatnými používanými jazykmi. Stanovuje ochranu jazyka, jeho používania v úradnom styku, v ozbrojených silách, v ko-

nani pred súdom a pod. Zároveň určuje pokuty za nedodržanie zákona. Zrušil predchádzajúci zákon o úradnom jazyku SR z roku 1990, čo znamená, že bolo zrušené aj ustanovenie o používaní jazyka národnostnej menšiny v určitej oblasti.

- Zákon č. 279/1995 Z. z. (novela zákona č. 317/1992 Zb. o dani z nehnuteľnosti).

Spresňuje podmienky vyberania daní a upravuje koeficienty ročnej sadzby dane z pozemkov.

- Zákon č. 280/1995 Z. z. (novely zákonov č. 152/1994 Z. z. o sociálnom fonde a č. 286/1992 Zb. o daniach z príjmov).

Upresňuje niektoré pojmy a podmienky pre poskytovanie príspevku na dopravu do zamestnania.

- Zákon č. 281/1995 Z. z. (novela zákona č. 286/1992 Zb. o dani z príjmov).

Stanovuje, kedy sa poskytnuté sumy za dopravu do zamestnania započítavajú do nákladov.

- Zákon č. 282/1995 Z. z. (novela zákona 230/1992 Zb. o železničnej polícii).

Spresňuje účely železničnej polície a zároveň jej dáva väčšie oprávnenia, napríklad umožňuje používanie výbušnín a výbušných predmetov alebo krycích dokladov.

- Zákon 283/1995 Z. z. o utečencoch.

Účelom je upraviť postup štátnych orgánov v konaní o priznanie postavenia utečenca a stanoviť práva a povinnosti cudzincov, ktorí požiadali o priznanie postavenia utečenca alebo im bolo už priznané. Nanovo sa určujú podmienky, pretože zákon č. 498/1990 Zb. bol zrušený.

- Zákon č. 284/1995 Z. z. (novela zák. č. 246/1993 Z. z. o zbraniach a strelive).

Spresňuje jednotlivé ustanovenia zákona, predovšetkým vo väzbe na to, čo sa rozumie pod zbraňou a strelivom. Na rozdiel od predchádzajúceho zákona, novela už nepožaduje uskutočnenie psychologických testov.

- Zákon č. 285/1995 Z. z. o rastlinolekárskej starostlivosti.

Stanovuje podmienky rastlinolekárskej starostlivosti tak, aby sa neohrozovalo zdravie a život ľudí a zvierat, životné prostredie, zdravotný stav rastlín a nepriaznivo neovplyvnila kvalita a nezávadnosť rastlinných produktov.

- Zákon č. 289/1995 Z. z. o dani z pridanej hodnoty.

Upravuje daň z pridanej hodnoty, ktorej podlieha zdaniateľné plnenie v tuzemsku a tovar pri dovoze.

- Zákon č. 293/1995 Z. z. (novela zák. č. 38/1993 Z. z. o organizácii Ústavného súdu SR, konaní pred ním a o postavení jeho sudcov).

Spresňuje niektoré pojmy a to vo väzbe, ktorú si vyžiadala doterajšia prax. Dôležitý je § 31a ods. 2 – na konanie pred ústavným súdom sa použijú primerane ustanovenia Občianskeho súdneho poriadku a Trestného poriadku. Vo väzbe na právnu úpravu bolo treba zaviesť konanie o preskúmaní rozhodnutia NR SR vo veciach rozporu osobného záujmu s verejným záujmom, tzv. konflikt záujmov.

- Zákon č. 301/1995 Z. z. o rodnom čísle.

Upravuje tvorbu rodného čísla, ako aj registra rodných čísel. Ustanovuje pôsobnosť orgánov štátnej správy a postup pri tvorbe, určovaní, pridelovaní, overovaní a pod. rodného čísla. Zároveň vymedzuje práva a povinnosti fyzických a právnických osôb, ktoré sa zúčastňujú na jeho vykonávaní.

- Zákony č. 303/1995 Z. z. o rozpočtových pravidlách a č. 304/1995 Z. z. o štátnom rozpočte na rok 1996.

Zaoberajú sa finančným hospodárením štátu. Zároveň sa tým novelizoval celý rad zákonov.

- Zákon č. 306/1995 Z. z. (novela č. 24/1991 Zb. o poisťovníctve).

Vymedzuje úlohy poisťovne, t.j. ktoré rezervy a ktoré fondy musí poisťovňa vytvárať a súčasne vymedzuje jej platobnú schopnosť.

- Zákon č. 307/1995 Z. z. (novely zák. č. 335/1991 Zb. o súdoch a sudcoch a zák. č. 412/1991 Zb. o kárnej zodpovednosti sudcov).

Zavádza inštitút sudcovských samospráv – sudcovské rady. Sú však iba poradným orgánom predsedov súdov. Zásahom do sudcovskej nezávislosti je určenie kárneho previnenia za správanie, ktoré vzbudzuje oprávnené podozrenie o správaní sudcu, o jeho svedomitosti a nestrannosti pri rozhodovaní a pod. – všetko do značnej miery vágne, čiže aj zneužitelné pojmy.

- Zákon č. 308/1995 Z. z., ktorým sa menia a dopĺňajú niektoré zákony v oblasti sociálneho poistenia.

Spresňujú sa niektoré pojmy a zvyšujú sa sumy v prípade nemocenského, materského príspevku a celého radu ďalších prípadov v sociálnom zákonodarstve.

5. ZÁVER

V treťom roku existencie Slovenskej republiky sa v legislatívnej oblasti prejavili tendencie návratu k paternalizmu, k štátneho dirigizmu a k sústreďovaniu širokých právomocí do rúk výkonnej moci. Pritom platí, že nový štát potrebuje celý rad zákonov, ktorými je nutné upraviť podmienky pre zakotvenie základných princípov demokracie a rozvoj trhového hospodárstva. Avšak časťmi novelizáciami zákonov schvaľovaných ešte za komunistického režimu sa nielenže nemení to, čo nazývame duchom zákona, ale akoby sa aj zámerne zneprehľadňovali ich znenia. Pri mnohých zákonoch alebo novelizáciách neexistuje ich kompatibilita s európskou legislatívou, a to napriek vytvorenému štátnemu inštitútu pre komparáciu. Dochádza k narušeniu základného trojrozdelenia moci, pričom samotný zákonodarný zbor často porušuje nielen zákon o rokovacom poriadku, ale tiež zákony. Parlament taktiež prijal mimoústavné uznesenie o vyslovení nedôvery prezidentovi SR.

RESUMÉ

Príspevok analyzuje legislatívne zmeny na Slovensku v obdobiach 1989 – 1992, 1993 – 1994, vrátane komentára k Ústave SR z roku 1992. Podrobne informuje o prijatých zákonných normách v r. 1995 a niektoré z nich stručne komentuje. Medzi nepriaznivými tendenciami v oblasti legislatívy v uplynulom období uvádza posilňovanie právomocí výkonnej moci (vlády a orgánov štátnej správy), ako aj zásahy štátu do podnikania, najmä do kapitálového trhu. Poukazuje tiež na prijímanie právnych predpisov problematických z hľadiska ústavnosti. Čoraz väčší počet podaní na Ústavný súd SR nesvedčí o dokonalosti legislatívneho procesu. Konštatuje tiež, že častokrát sa neprijímajú nové úpravy, ktoré by dokumentovali ucelené koncepcie riešenia určitej problematiky, ale len novely doteraz existujúcich právnych noriem.

Ekonomika

- **Ing. Ivan Mikloš (1960)** vyštudoval Vysokú školu ekonomickú v Bratislave, kde do roku 1990 pôsobil ako pedagóg. V r. 1990-91 bol poradcom podpredsedu vlády zodpovedného za ekonomickú transformáciu a riaditeľom Odboru hospodárskej a sociálnej politiky Úradu vlády SR. V r. 1991-92 bol ministrom správy a privatizácie národného majetku SR. Je spoluzakladateľom ekonomicko-výskumnej organizácie M.E.S.A. 10, kde od r. 1992 pracuje. Prednáša ekonómiu na Trnavskej univerzite, zaoberá sa problémami privatizácie a liberalizácie hospodárstva.
- **Ing. Eduard Žitňanský (1952)** vyštudoval Vysokú školu ekonomickú v Bratislave. V r. 1990-91 bol poradcom podpredsedu vlády SR zodpovedného za ekonomickú reformu, v r. 1994 pôsobil ako tajomník ministra financií. Pracoval ako vedúci redaktor ekonomického týždenníku TREND, v súčasnosti je redaktorom denníka Národná obroda. Bol zakladajúcim členom Klubu F. A. Hayeka zameraného na šírenie myšlienok liberálnej ekonómie.

Kľúčové slová: hrubý domáci produkt, produktivita práce, inflácia, privatizácia, ceny, štátny rozpočet, nezamestnanosť, devízové rezervy, zahraničný obchod, mena, dane, sektorová štruktúra, výkonnosť ekonomiky, finančné ukazovatele podnikov, zahraničné investície, úvery, vklady, export, import, adaptácia, reštrukturalizácia, konkurencia, klientelizmus, makroekonomická rovnováha, tvrdé rozpočtové obmedzenie, mäkké rozpočtové obmedzenie, ekonomický rast, štruktúralne zmeny.

1. TRANSFORMAČNÁ EKONOMICKÁ STRATÉGIA A JEJ ZMENY V PRIEBEHU ROKOV 1991-1995

Ekonomická transformácia v ČSFR, spustená od 1.1.1991, bola založená na liberálnej rakúskej škole a monetaristickej chicagskej škole. Išlo o tzv. radikálnu ekonomickú transformáciu (big bang), veľmi podobnú tej, ktorá bola o rok skôr spustená v Poľsku pod vedením L. Balcerowicza.

Scenár ekonomickej reformy, ktorý bol najdôležitejším koncepčným materiálom, popisujúcim obsah a formy ekonomickej transformácie v SR a ktorý bol schválený federálnym parlamentom v septembri roku 1990, uvádza štyri najdôležitejšie piliere ekonomickej transformácie. Ide o liberalizáciu cien, úspornú menovú a rozpočtovú politiku, vnútornú vymeniteľnosť meny a liberalizáciu zahraničného obchodu a o širokú a rýchlu privatizáciu. Reformné kroky boli po istej predpríprave v roku 1990 spustené od 1. 1. 1991, pričom v oblasti privatizácie bol tento rok rokom začatia tzv. malej privatizácie (predaj malých prevádzok, väčšinou maloobchodných predajní výlučne formou verejnej dražby) a prípravy veľkej privatizácie, ktorá odštartovala začiatkom roka 1992.

Ekonomická transformácia bola zameraná predovšetkým na zabezpečenie systémovej zmeny v priebehu čo najkratšieho obdobia. V zásade išlo najmä o zmenu ekonomického prostredia, o nastolenie makroekonomickej rovnováhy a tvrdých kriteriálnych ekonomických podmienok, ktoré by viedli k zmene správania sa mikroekonomických subjektov a tým aj k obratu v oblasti makroekonomickej výkonnosti, efektívnosti a konkurencieschopnosti.

V prvom rade išlo o nastolenie makroekonomickej rovnováhy, teda o odstránenie dovedy existujúcej nerovnováhy danej prevahou dopytu nad ponukou, čo sa prejavovalo najmä všeobecnou nedostatkovosťou.

Od 1.1.1991 bola liberalizovaná väčšina cien (asi 90 %), zásadne sa obmedzili dotácie a subvencie pre podnikateľské subjekty, bola zavedená jednotná miera zdanenia ich zisku a boli zavedené plne komerčné úvery. Inými slovami, do ekonomiky bolo zavedené tvrdé rozpočtové obmedzenie namiesto dovedy existujúceho mäkkého rozpočtového obmedzenia. Očakávalo sa, že to povedie k zásadným zmenám v správaní sa podnikateľských subjektov.

Liberalizáciou cien došlo v priebehu prvých štyroch mesiacov po spustení reformy k nastoleniu makroekonomic-

kej rovnováhy. Keďže predtým agregátny dopyt prevažoval nad agregátnou ponukou, po liberalizácii cien ich úroveň dosť rýchlo a prudko stúpila, za prvé štyri mesiace roka 1991 o vyše 50%. Potom však rast cien narazil na dopytový strop, pretože zároveň s liberalizáciou cien bola uskutočňovaná aj úsporná menová a rozpočtová politika, ktorej zmyslom bolo najmä nedopustiť roztočenie inflačnej špirály po cenovej liberalizácii a teda nedopustiť stav, kedy by sa nerovnováha neustále generovala, len s tým rozdielom, že na vyššej cenovej úrovni.

Zmyslom vnútornej vymeniteľnosti a liberalizácie zahraničného obchodu bolo zase preniesť vonkajšiu konkurenciu do vnútra ekonomiky a tým prítvrdiť kritériálnosť a tvrdoš ekonomického prostredia, ktoré by malo viesť k adaptácii a reštrukturalizácii podnikovej sféry.

Privatizácia mala tri základné motívy. Prvým, keďže súčasťou privatizácie sú aj reštitúcie, bolo navrátenie majetku tým, ktorým bol majetok protiprávne odobratý po komunistickom prevrate v roku 1948. Druhým bolo vytvorenie ekonomických a politických poistiek nezvratnosti politických zmien nastúpených po novembri 1989 a tretím bolo vytvorenie efektívnej vlastnickej štruktúry s vysoko prevažujúcim súkromným vlastníctvom, ktorá je nevyhnutným predpokladom efektívnej a konkurencieschopnej ekonomiky.

Po úspešnom a rýchlom presadení prvých troch reformných princípov v československej ekonomike došlo zhruba od apríla – mája 1991 k nastoleniu makroekonomickej rovnováhy a k vytvoreniu tvrdého, kritériálneho ekonomického prostredia pre všetky ekonomické subjekty. Inými slovami, došlo k prechodu od trhu predávajúceho k trhu kupujúceho. Na základe toho sa predpokladal významný posun v správaní sa podnikov, najmä v smere adaptácie v zmysle znižovania nákladov, odstraňovania rezerv, zlepšovania parametrov výrobkov a služieb atď. Na základe takýchto zmien v správaní sa potom s odstupom času (1 – 2 roky) očakával aj obrat v makroekonomickej výkonnosti a prechod od ekonomického poklesu k rastu hrubého domáceho produktu (HDP). Pokrok v tejto oblasti bol pomalší ako sa pôvodne predpokladalo. Ukázalo sa, že hlavnou príčinou je pomalší postup privatizácie, ktorú z objektívnych dôvodov nie je možné uskutočniť okamžite (tak ako bolo možné presadiť ostatné reformné kroky). Vysoko prevažujúce štátne vlastníctvo spôsobovalo, že napriek vytvoreniu tvrdých kritériálnych podmienok bolo správanie sa mnohých podnikov zotrvačné a adaptácia pomalá. Okrem iných príčin (nekvalifikovanosť a nepripravenosť ľudí, najmä riadiacich pracovníkov na nové podmienky, zotrvačnosť v myslení, staré záväzky a bremená, atď.) najdôležitejšiu rolu zrejme zohrala skutočnosť, že náklady neprispôsobenia, resp. neskoršieho prispôsobenia pri podniku v štátnom vlastníctve neniesie nikto konkrétny, ale štát a daňoví poplatníci.

Tvorcovia koncepcie ekonomickej transformácie si boli tohto rizika vedomí a preto od začiatku pripravovali ako dôležitú súčasť reformy aj široké použitie neštandardnej

privatizačnej metódy, tzv. kupónovej metódy. Jej hlavnou výhodou bola možnosť rýchlej privatizácie bez potreby obrovských objemov peňažných prostriedkov, ako aj masová možnosť privatizácie pre všetkých občanov, ktorí o to majú záujem.

Príprava a rozbeh veľkej privatizácie trvali dlhšie ako sa pôvodne predpokladalo, najmä kvôli obrovskému množstvu práce, ktorú bolo potrebné vykonať pri evidencii majetku pred privatizáciou, konkrétne pri preukazovaní spôsobu nadobudnutia majetku štátom. Napokon však bola veľká privatizácia spustená od začiatku roka 1992, konkrétne predaj majetku štandardnými metódami od jari 1992 a kupónová privatizácia bola po registrácii občanov a investičných fondov (koncom r. 1991 a začiatkom r. 1992), spustená v máji 1992 a v zásade ukončená do konca roka 1992. Vďaka tomu bol do konca roka 1992 v SR sprivatizovaný majetok, ktorý tvoril takmer 30% všetkého potenciálne privatizovateľného majetku.

Vďaka takémuto razantnému a zásadnému postupu v ekonomickej transformácii v rokoch 1990 – 1992 bolo možné už v priebehu roka 1992 zaznamenať isté signály, ktoré svedčili o pokroku v oblasti adaptácie a o počiatkoch ekonomického oživovania. Išlo predovšetkým o zníženie nezamestnanosti v priebehu roka 1992 (z 12,3% na 10,4%), oživovanie stavebníctva (nárast o 10%), znižovanie ekonomického poklesu v jednotlivých štvrtrokoch roka 1992.

Rok 1992 však zároveň znamenal zásadnú diskontinuitu z hľadiska inštitucionálneho priestoru, v ktorom sa ekonomická transformácia uskutočňovala. V júni 1992 sa uskutočnili voľby a na základe ich výsledkov došlo 1.1.1993 k rozdeleniu ČSFR na dva samostatné štáty, Českú republiku a Slovenskú republiku. Víťazné Hnutie za demokratické Slovensko (HZDS) bolo od apríla 1991, kedy sa oddelilo od Verejnosti proti násiliu (VPN), najsilnejšou opozičnou stranou. Od svojho vzniku až do volieb v roku 1992 HZDS veľmi tvrdo a zásadne kritizovalo a odmietalo ekonomicke transformácie uskutočňované v SR (ČSFR). Konkrétne boli kritizované a odmietané všetky reformné priority, ktoré boli obsiahnuté v scenári ekonomickej reformy. Azda najtvrdšej kritike bola podrobovaná reštriktívna menová a rozpočtová politika, ale tiež privatizácia, hlavne kupónová, ako aj vnútorná vymeniteľnosť, najmä s tým súvisiaca nevyhnutná devalvácia koruny na úroveň rovnovážneho kurzu. Celá koncepcia dovtedy uskutočňovanej ekonomickej transformácie bola odmietaná ako pre Slovensko nevyhovujúci model, ktorý bol vymyslený v ČR a je vhodný na podmienky ČR, nie však na podmienky SR. Argumentovalo sa najmä tým, že spoločný model reformy viedol na Slovensku k nepriaznivejším sprievodným javom, ktoré sa interpretovali ako dôsledky reformy, nie ako dôsledky komunizmom deformovanej ekonomiky (hlbší ekonomický pokles v SR v porovnaní s ČR, vyššia miera nezamestnanosti, vyšší prílev zahraničného kapitálu v ČR a pod).

Veľká neistota v predvídaní ekonomického vývoja v SR po voľbách v roku 1992 spočívala v tom, že napriek zdrvivúcej kritike a odmietaniu dovtedajšieho postupu reformy nepredložila víťazná strana ani pred voľbami ani po voľbách v roku 1992 žiadnu zmysluplnú a ucelenú alternatívu k dovtedajšiemu postupu. Neurčitosť ďalšieho vývoja bola teda značná a teoreticky sa vývoj mohol pohybovať vo veľmi širokých hraniciach daných dvoma krajnými možnosťami. Teoreticky bolo možné, že víťazná strana bude napriek opačnej predvolebnej rétorike dôsledne pokračovať v ekonomickej transformácii podľa dovtedy spoločne v rámci ČSFR uskutočňovaného modelu radikálnej ekonomickej reformy. Na druhom okraji potenciálnych možností mohlo dôjsť k povolebnému naplneniu predvolebnej rétoriky a teda k zásadnej revízii dovtedajšieho postupu vo všetkých podstatných oblastiach. To by napríklad bolo znamenalo reguláciu aspoň časti cien, expanzívnu menovú a rozpočtovú politiku, obmedzenie alebo zrušenie vnútornej vymeniteľnosti, obmedzenie liberalizácie zahraničného obchodu a zastavenie privatizácie.

Skutočný vývoj po júni 1992 bol niekde medzi týmito krajnými pólmi, vcelku však po júni 1992 a po 1. 1. 1993, teda po vzniku samostatnej Slovenskej republiky, v zásade pokračovalo uplatňovanie dovtedajšej reformnej stratégie vo všetkých kľúčových oblastiach s výnimkou privatizácie. V oblasti liberalizácie cien nedošlo po roku 1992 až do roku 1995 k žiadnej významnejšej zmene, naopak, okruh liberalizovaných cien sa oproti stavu, ktorý bol ustanovený k 1. 1. 1991, mierne rozšíril. Hoci niektorí politickí predstavitelia avizovali administratívnu reguláciu niektorých cien, najmä cien základných potravín, zdá sa, že išlo skôr o politickú propagandu pre upokojenie ľudí nespokojných s vývojom životnej úrovne a reálnych príjmov, ako o skutočný zámer ceny regulovať.

V rozpočtovej a menovej oblasti došlo po roku 1992 k pokračovaniu reštriktívnej politiky, dokonca k zintenzívneniu reštrikcie. V absolútnom vyjadrení bol síce schodok v štátnom rozpočte SR v roku 1993 vyšší ako v roku 1992, čo by svedčilo o nižšej reštrikcii rozpočtovej politiky, avšak tento fenomén je potrebné posudzovať nie mechanickým porovnávaním veľkosti rozpočtového schodku, ale skôr v súvislosti s mierou reštrikcií príjmov a výdavkov v roku 1993 oproti roku 1992. V týchto rokoch došlo totiž k zásadnej zmene danej prechodom od trojrozdeleného prerozdelenia (federálny, český a slovenský rozpočet) k úplne oddeleným dvom rozpočtom. Keďže rozpočtové príjmy slovenského rozpočtu boli v roku 1993 o zhruba 13 mld. korún nižšie ako súčet slovenského rozpočtu v roku 1992 a tých prostriedkov federálneho rozpočtu, ktoré sa v roku 1992 použili na Slovensku, došlo v roku 1993 napriek vyššiemu schodku rozpočtu v porovnaní s rokom 1992 k vyššej miere rozpočtovej reštrikcie. Táto skutočnosť bola posilňovaná aj tým, že v roku 1993 vzrástli výdavky slovenského rozpočtu spojené so zabezpečovaním tých funkcií samostatného štátu, ktoré boli predtým

zabezpečované spoločne (najmä zahraničná služba); nové boli tiež náklady spojené s rozdeľovaním štátu. Taktiež roky 1994 a 1995 možno označiť ako roky, v ktorých pokračovala zodpovedná úsporná rozpočtová politika.

V menovej oblasti možno roky 1993 – 1995 charakterizovať taktiež ako roky pokračujúcej úspornej menovej politiky, pričom miera reštrikcie bola dokonca omnoho silnejšia ako v roku 1992. Napríklad v roku 1992 došlo k nárastu úverov oproti predchádzajúcemu roku o 14,2% pri priemernej miere inflácie 10%, kým v roku 1993 vzrástli oproti predchádzajúcemu roku úvery len o 12,3%, pričom miera inflácie dosiahla úroveň 25,1%. Ak prijmem veľmi pravdepodobný predpoklad, že rýchlosť obratu peňazí sa v rokoch 1992 a 1993 významne neodlišovala, tak môžeme konštatovať, že menová politika v roku 1993 bola rádo reštriktívnejšia ako menová politika v roku 1992. V menovej oblasti bol okrem toho rok 1993 významný tým, že šesť týždňov po rozdelení ČSFR došlo aj k oddeleniu mien a teda k zrušeniu menovej únie, ktorá začala fungovať od 1.1.1993. Po oddelení mien došlo v SR k pomerne rýchlemu poklesu devízových rezerv, čo bolo najskôr riešené nepriamymi administratívnymi opatreniami na zníženie dovozu, neskôr 10% devalváciou voči voľne vymeniteľným menám, dovoznou prirážkou a administratívno-certifikačnými opatreniami pri dovoze tovarov z ČR.

Spomínané administratívne obmedzovanie dovozu znamenalo obmedzenie liberalizácie dovozu. Podľa opatrenia Národnej banky Slovenska z marca 1993 pri dovozoch nad 1 mil. Sk bolo možné uhradiť tieto dovozy až s trojmesačným odkladom. Keďže mnohí zahraniční partneri prirodzene takéto platobný režim odmietli, tým sa znížil dovoz do SR a teda aj čerpanie devízových rezerv. Dôkazom takéhoto pôsobenia je aj skutočnosť, že vo štvrtom štvrťroku 1993, keď bolo toto opatrenie zrušené, enormným spôsobom vzrástol dovoz a tým aj záporné saldo zahraničného obchodu. Vo štvrtom štvrťroku dosiahol objem dovozu 67,7 mld. Sk oproti 43,3 mld. Sk v treťom štvrťroku, čo znamená nárast o 56,35%.

Po zrušení vyššie uvedeného administratívneho obmedzenia pri platbách za dovozy boli prijaté nové administratívne opatrenia obmedzujúce liberalizáciu dovozu. Išlo predovšetkým o dovoznú prirážku vo výške 10% a o certifikáty na dovoz potravín a poľnohospodárskych výrobkov z Českej republiky. Okrem toho došlo koncom roka 1993 na základe toho, že Slovensko sa v obchode s ČR dostalo do pasívnej pozície, k devalvácii slovenskej koruny voči clearingovému ECU, ktoré slúžilo ako zúčtovacia jednotka v obchode medzi ČR a SR. Tieto opatrenia znižujúce dovoz, ako aj rast exportnej výkonnosti slovenskej ekonomiky, viedli k obratu od pasívnej obchodnej bilancie v roku 1993 a prvom štvrťroku 1994 k aktívnej obchodnej bilancii, ktorá trvala s malou prestávkou v polovici roka 1995 do konca roka 1995. K pozitívnemu saldu obchodnej bilancie prispela aj skutočnosť, že spomínaná kurzová odchýlka vo vzťahu ku clearingovému ECU bola za-

chovaná aj v období druhého štvrťroka 1994 až apríla 1995, a to napriek tomu, že SR bola v obchode s ČR v tomto období v aktívnej pozícii. V septembri 1995 došlo k zrušeniu clearing, čo spôsobilo zníženie výšky aktívneho salda obchodnej bilancie SR.

Vplyvom zvyšovania exportu (najmä v dôsledku konjunkúry na západných trhoch, ale aj v dôsledku pokroku v adaptácii slovenských vývozcov), ale aj vďaka administratívne obmedzovaniu importu, dochádzalo od polovice roka 1993 k rastu devízových rezerv NBS, čo umožnilo pokrok v zavádzaní plnej vymeniteľnosti meny, zatiaľ na bežnom účte platobnej bilancie SR.

Možno konštatovať, že v analyzovaných oblastiach (liberalizácia cien, úsporná menová a rozpočtová politika a vnútorná vymeniteľnosť a liberalizácia zahraničného obchodu) sa v zásade v rokoch 1993 – 1995 pokračovalo v tej reformnej stratégii, ktorá sa v SR uplatňovala v rámci federálneho modelu aj v rokoch 1990 – 1992. Došlo pritom však aj k niektorým nezanedbateľným odchýlkam. Zdá sa, že príčinou takéhoto vývoja bola absencia akejkolvek, čo len relatívne reálnej alternatívnej koncepcie, zotrvačnosť ekonomických procesov, ale aj tlak medzinárodných inštitúcií, najmä Medzinárodného menového fondu a Svetovej banky. Absencia vnútornej stotožnenosti s potrebou a nevyhnutnosťou uplatňovanej stratégie, nedôslednosť a často aj nekompetentnosť exekutívy, viedli potom k čiastkovým ústupkom od pôvodnej stratégie, ako aj k jej postupnému „vyprchávaní“.

1. 1. NOVÝ ZÁKON O CENÁCH

K zásadnejšej zmene v reformnom postupe, najmä v oblasti cien, došlo v lete a na jeseň 1995, kedy vláda HZDS, ZRS a SNS vypracovala a parlament väčšinou tých istých strán schválil nový zákon o cenách. V dôvodovej správe k návrhu zákona sa uvádza, že tento vychádza z obdobných postupov transformujúcich sa ekonomík, ako aj zo skúseností vyspelých krajín a že navrhovaným zákonom sa zabezpečuje kompatibilita uvedenej právnej formy s právom Európskej únie. V texte zákona je však zakomponovaný prvok, ktorý je v príkrom rozpore s týmto tvrdením dôvodovej správy, a v príkrom rozpore s princípom voľnej tvorby cien.

Zákon je potrebné rozdeliť na dve časti. Jednu tvorí zhruba text, ktorý je prevzatý z pôvodného zákona č. 526/1990 Zb. o cenách. Ide o federálny zákon, ktorý bol schválený koncom roka 1990 a ktorý znamenal vytvorenie legislatívnych podmienok na zavedenie liberalizácie cien po spustení ekonomickej transformácie od 1.1.1990. Aj v tomto zákone sa okrem vytvorenia podmienok na liberalizáciu cien nachádzali aj ustanovenia o regulácii cien, napríklad o formách a spôsoboch regulácie cien. Čo je ale dôležité, tento pôvodný zákon jasne odlišoval ingerenciu štátu u tých cien, ktoré sú regulované (v týchto prípadoch ingerencia štátu existovala) a u tých cien,

ktoré sú liberalizované (tu ingerencia štátu neexistovala). Od 1. 1. 1990 bolo liberalizovaných asi 90% všetkých cien, neskôr došlo k liberalizácii aj ďalších a dnes sa odhaduje, že liberalizovaných je asi 95% cien a regulovaných asi 5% cien.

A tu je práve zásadný rozdiel medzi pôvodným federálnym cenovým zákonom z roku 1990 a cenovým zákonom schváleným slovenským parlamentom v novembri 1995. Slovenský zákon totiž chce regulovať, kontrolovať a riadiť nielen regulované ceny, ale aj ceny liberalizované. A samozrejme, kontrolovať a riadiť znamená zároveň trestať. Túto činnosť má uskutočňovať ministerstvo financií. Aby kontrola „primeranosti“ liberalizovaných cien bola možná, tvorcovia zákona museli do zákona zakomponovať staronové, z komunizmu dôverne známe pojmy – „ekonomicky oprávnené náklady“ a „primeraný zisk“. A ako býva čoraz častejším zvykom (taktiež známym z komunizmu), podrobnosti posudzovania ekonomickej oprávnenosti nákladov a primeranosti zisku určilo Ministerstvo financií SR vykonávacou vyhláškou.

Celá konštrukcia potom vyzerá asi takto. Vláda chce prostredníctvom ministerstva financií (ale aj pomocou okresných a obvodných úradov a Slovenskej obchodnej inšpekcie) „zamedziť“ svojvoľnému zvyšovaniu cien“. Na to, aby bolo možné posudzovať a aj spätne kontrolovať, či jednotlivé podnikateľské subjekty (fyzické aj právnické osoby) zákon o cenách neporušili, stanovuje zákon pre podnikateľské subjekty povinnosť vedenia povinnej podrobnej cenovej a nákladovej evidencie a tiež povinnosť umožniť cenovej kontrole vstupovať do priestorov, nazeráť do dokladov, poskytovať informácie a pod.

Najproblematickejším miestom zákona je paragraf 12, ktorý okrem iného hovorí, že predávajúci a kupujúci nesmú dohodnúť neprimeranú cenu pri predaji alebo nákupe tovaru pri: (a) dočasnej nerovnováhe na trhu konkrétneho druhu tovaru, (c) náhradnom dovoze tovaru v čase nerovnováhy na trhu, (d) predaji a nákupe nedostatkového tovaru prostredníctvom viacerých sprostredkovateľských subjektov. Z hľadiska teoretickej ekonómie ide skutočne o unikátny jav – vládna koalícia chce nerovnovážnu situáciu na trhu riešiť reguláciou cien. Pritom platí, že nerovnováha vzniká nie v dôsledku trhu, ale v dôsledku absencie trhu a že najlepším riešením nerovnováhy je obmedzenie regulácie (cien, ale aj napr. dovozu), nie jej zvýšenie. Najlepším príkladom môže byť lapsus, ktorého sa pred vyše rokom dopustila Moravčíková vláda, keď stanovila na cenu zemiakov maximálnu cenu vo výške nedosahujúcej ani úroveň nákladov na dopestovanie zemiakov doma, prípadne za alternatívny dovoz. Čo nasledovalo, to si ľudia dodnes pamätajú. Na dlhé týždne zmizli zemiaky z obchodov a nebolo ich vôbec dostať. Došlo teda k nerovnováhe na trhu, ale tá bola spôsobená nie trhom, ale administratívnym rozhodnutím vlády.

Najlepším príkladom nerovnováhy je centrálné plánovaná ekonomika, kde všetky ceny sú určované administratívne a to je aj jeden z hlavných dôvodov, prečo je v

týchto ekonomikách trvalá a intenzívna nedostatkovosť, čiže trvalá nerovnováha. Liberalizáciou cien a ďalšími reformnými opatreniami po 1.1.1990 sa táto nerovnováha odstránila a dnes v zásade neexistuje. Aj v liberálnej trhovej ekonomike môže vzniknúť nerovnováha na trhu, kedy napríklad dočasne dopyt prevyšuje ponuku. Vtedy možno dosahovať omnoho vyššie ceny a tým aj vyššiu mieru zisku. Ide napríklad o nové vynálezy a patenty, ktorých využitie dáva náskok pred konkurenciou. A práve možnosti dosahovania takýchto vysokých mier zisku sú jedným z najväčších motorov vedecko-technického pokroku. Obávame sa však, že ak by vyspelé trhové ekonomiky mali slovenský zákon o cenách, mnohé vynálezy by dodnes neboli vznikli. Tvorcovia zákona by teraz možno namietať – na takéto prípady sa zákon používať nebude. Ale tu sme práve pri koreni problému – kto určí, na ktoré prípady nerovnováhy na trhu sa ustanovenie o ekonomickej oprávnených nákladoch a primeranom zisku uplatní a na ktoré nie? Kto určí, či a kedy, a u ktorej komodity došlo alebo nedošlo k nerovnováhe na trhu? Odpoveď je jasná – úradník. Inými slovami – štát. A o to práve ide. Zdá sa, že to je práve tým najpodstatnejším v celom uvedenom zákone. Zákon dáva možnosť zneužiť vplyv štátu na postihy voči podnikateľským subjektom, pričom neexistujú právne ani iné zábrany proti tomuto zneužitiu moci a vplyvu štátu a štátnych úradníkov.

1. 2. ZMENY V PRIVATIZÁCIÍ

Jediná oblasť, v ktorej došlo hneď po voľbách v roku 1992 k výraznej zmene transformačnej stratégie, je oblasť privatizácie (o tom pozri podrobnejšie v osobitnom príspevku I. Mikloša „Privatizácia“ v tejto publikácii). Už na jeseň 1992 bola vo vláde schválená nová koncepcia privatizácie, ktorá do značnej miery stála na popretí dovtedy uskutočňovanej koncepcie privatizácie. Táto koncepcia znamenala takmer úplné zastavenie privatizácie od leta 1992 do februára 1994 (s výnimkou dobehnutia kupónovej privatizácie do konca roka 1992). Na ilustráciu stačí uviesť, že v období do roku 1992 (vrátane) bolo sprivatizovaného takmer 30% potenciálne privatizovateľného majetku, kým od roku 1992 do marca 1994 len asi 3,2% privatizovateľného majetku. Na ďalšie porovnanie možno uviesť, že kým v SR koncom roka 1994 nedosahoval celkový privatizovaný majetok ani 40% privatizovateľného majetku, v tom istom čase to už v ČR bolo vyše 80%. Toto výrazné spomalenie privatizácie spôsobilo okrem iného omnoho pomalší pokrok v adaptácii, ale najmä v reštrukturalizácii slovenských podnikov, najmä nedostačujúci pokrok v reštrukturalizácii aktív. Spomalenie privatizácie je taktiež spojené s narastajúcou spontánnou privatizáciou a s nízkym prílevom zahraničných investícií. To spätne zase negatívne ovplyvňuje proces reštrukturalizácie ekonomiky.

K ďalšej významnej zmene v oblasti privatizácie došlo po predčasných voľbách na jeseň roku 1994, kedy novo sformovaná koalícia HZDS, ZRS a SNS zmenila privatizačný zákon vtom zmysle, že právomoci v uskutočňovaní priamych predajov preniesla z vlády a ministerstva privatizácie na Fond národného majetku. Zároveň vládna koalícia obsadila túto inštitúciu plne svojimi ľuďmi, takže opozícia v orgánoch FNM nemá ani jedného zástupcu a nemôže proces privatizácie ani len formálne kontrolovať. Od začiatku rok 1995 FNM začal hektickým a veľmi neprehľadným spôsobom uskutočňovať priame predaje, pričom ide výlučne o predaj blízkym alebo aspoň straníckymi štruktúrami odporúčaným právnickým a fyzickým osobám. Dochádza pritom aj k otvorenej diskriminácii zahraničných záujemcov o privatizáciu. Miera znevýhodňovania zahraničných investorov v privatizácii je evidentná najmä z údajov, podľa ktorého FNM od začiatku roka 1995 do 7. septembra 1995 uskutočnil 232 priamych predajov v celkovej cene takmer 29 mld. Sk, pričom v prospech zahraničných subjektov boli schválené len 3 priame predaje v hodnote 660 mil. Sk, teda 1,3% zo všetkých predajov v hodnote 2,2% zo súčtu kúpnych cien.

V oblasti privatizácie sa nepokryte presadzuje klientelistickej spôsob zneužívania štátnej moci, keď sa uprednostňuje úzka skupina domácich podnikateľských subjektov pred ostatnými domácimi subjektmi a všetkými zahraničnými subjektmi. Tento klientelizmus prerastá z oblasti privatizácie do celej ekonomiky, ale aj do iných oblastí spoločenského života. Stáva sa čoraz viac pravidlom, že o víťazoch a porazených nerozhoduje konkurencia na trhu, ale štátna moc. Stáva sa čoraz viac pravidlom, že úspešní sa nepresadzujú lepšou konkurencieschopnosťou na trhu, ale zneužitím štátnej moci na získanie výhodnejšieho postavenia, alebo dokonca zneužitím štátnej moci na likvidáciu konkurenta.

Od začiatku roka 1995 dochádzalo tiež k neustálym útokom na subjekty kapitálového trhu. Zákon o investičných spoločnostiach bol koalíčnou väčšinou zmenený takým spôsobom, že likviduje väčšinu malých a stredných fondov, vylučuje investičné fondy z účasti v orgánoch akciových spoločností, ktorých sú akcionármi, vydáva všetky investičné fondy a investičné spoločnosti na milosť a nemilosť ministerstva financií a jeho úradníkov. Ministerstvom financií boli zrušené licencie viacerým významným investičným spoločnostiam a majetok, ktorý spravovali, bol prevedený do správy investičnej spoločnosti blízkej vládnej koalícii. Najnovšie bola dokonca administratívnym rozhodnutím ministerstva financií zrušená aj Bratislavská opčná burza, prvá svojho druhu v postkomunistických krajinách. Nezákonnosť postupu ministerstva financií voči niektorým investičným fondom a spoločnostiam už bola potvrdená aj rozsudkom Najvyššieho súdu SR.

Aj keď v scenári ekonomickej reformy nebola explicitne zaradená priorita tvorby a ochrany konkurenčného prostredia, implicitne je prítomná vo všetkých ostatných

prioritách a v celom duchu a smere uskutočňovania ekonomickej reformy po roku 1990. Na začiatku bolo spomenuté, že československá ekonomická transformácia, teda aj ekonomická transformácia v SR do roku 1992, považovala za jeden z kľúčových princípov princíp slobodnej konkurencie, rovnosti šancí a minimálneho zasahovania štátu do chodu ekonomiky. V tomto zmysle možno konštatovať, že aj keď v niektorých oblastiach (najmä v monevej a rozpočtovej oblasti) SR dodržiava princípy v roku 1990 schválenej reformnej stratégie, celkový spôsob uskutočňovania transformačnej a hospodárskej politiky dnešnou vládou je v príkrom rozpore s tými základnými a zásadnými princípmi a hodnotami, na ktorých bola táto reformná stratégia postavená a na ktorých v zásade pokračuje v Českej republike aj po roku 1992.

2. RASTOVÁ VÝKONNOSŤ EKONOMIKY

Tabuľka 4

Rastová výkonnosť ekonomiky Slovenska v rokoch 1993 – 1995

	1993		1994		1995	
	absol.	% rastu	absol.	% rastu	absol.	% rastu
HDP, s.c.	173,8	- 4,1 %	182,2	+ 4,8 %	195,68	+ 7,4 %
KSD	90,6	+ 1,2 %	87,5	- 3,4 %	90,48	+ 3,4 %
KSŠ	47,7	+ 4,6 %	45,6	- 4,4 %	46,33	+ 1,6 %
THFK	44,5	- 16,0 %	42,8	- 3,8 %	45,28	+ 5,8 %
ČV	-0,3		26,7		12,7	

HDP, s.c. – hrubý domáci produkt v stálych cenách k 1. 1. 1984

KSD – konečná spotreba domácností

KSŠ – konečná spotreba štátu

THFK – tvorba hrubého fixného kapitálu

ČV – čistý vývoz

Zdroj: Štatistický úrad SR

Ako vidno z **tabuľky 4**, v roku 1993 pokračoval pokles slovenskej ekonomiky. Hrubý domáci produkt v porovnateľných cenách poklesol v roku 1993 oproti predchádzajúcemu roku o 4,1%. Oproti roku 1992 (-7,0%) išlo o zmiernenie poklesu, napriek tomu možno konštatovať, že v priebehu roka 1993 sa oproti vývoju v roku 1992 objavili isté zvláštnosti a odlišnosti. V roku 1992 dochádzalo napriek ekonomickému poklesu k istým signálom začínajúceho sa oživovania ekonomiky. K takýmto signálom možno priradiť napríklad rast stavebníctva v roku 1992 (o 10% v stálych cenách), ale aj rast domáceho dopytu, zastavenie poklesu v doprave, obrat v exportnej výkonnosti. Naproti tomu v roku 1993, napriek tomu, že dochádza

k zmierneniu miery ekonomického poklesu, mal vývoj niektoré iné negatívne črty. Znovu rýchlo klesala stavebná výroba, doprava, stagnoval domáci dopyt a došlo k výraznému pasívnemu saldu obchodnej bilancie za rok 1993.

Vývoj HDP v roku 1994 bol veľmi netypický. Došlo síce k celkovému ekonomickému rastu vo výške 4,8% HDP, avšak celý ekonomický rast bol dosiahnutý len vďaka rýchlemu rastu čistého vývozu. Vo všetkých ostatných položkách HDP za rok 1994 došlo dokonca k ich poklesu oproti roku 1993. Konečná spotreba domácností klesla o 3,4%, konečná spotreba štátu o 4,4% a tvorba hrubého fixného kapitálu o 3,2%. Pokles týchto položiek bol viac ako kompenzovaný rastom čistého vývozu, keď saldo obchodnej bilancie za rok 1994 dosiahlo aktívum vo výške 4,059 mld. Sk.

V roku 1995 došlo už k obratu aj v tejto oblasti, keď konečná spotreba štátu nepatrne vzrástla (o 1,6%), väčší rast zaznamenala spotreba domácností (3,4%) a ešte väčší tvorba hrubého fixného kapitálu (5,8%).

V roku 1994 sa najväčší podiel HDP vytvoril v trhových službách (41,6%), pričom na dopravu a spoje pripadalo 9,6%. Priemysel spolu dosiahol podiel 30,65%, pričom samotná priemyselná výroba podiel 24,6% a stavebníctvo podiel 5,04%. Ďalej nasledovali netrhové služby s 13,2% a poľnohospodárstvo so 7,36%.

V priebehu roka 1995 sa podiel trhových služieb nepatrne znížil (na 41,03%), klesol podiel priemyslu na 28,6%, podiel netrhových služieb na 10,6% a podiel pôdohospodárstva na 5,6%. Podiel na HDP vzrástol v roku 1995 oproti roku 1994 len v položke ostatné. Pod touto hlavičkou vykazuje štatistika nepriame dane, clo, imputovanú produkciu bankových služieb a zisky a straty z vlastníctva zásob. Podiel týchto ostatných odvetví na HDP stúpil v roku 1995 na 9,5% oproti 5,2% v roku 1994.

3. INFLÁCIA

Tabuľka 5

Priemerná ročná miera inflácie a medziročná miera inflácie v SR v rokoch 1991 – 1995

	1991	1992	1993	1994	1995
Priem. miera infl.	61,2%	10,0%	23,2%	13,4%	9,9%
Medziroč. miera infl.	58,3%	9,1%	25,1%	11,7%	7,2%

Zdroj: Štatistický úrad SR

Vysoká miera inflácie v SR bola spôsobená predovšetkým liberalizáciou prevažnej väčšiny predtým administratívne stanovovaných cien. Táto liberalizácia sa spustila od 1. 1. 1991 a viedla v prvých mesiacoch roka k

vysokému rastu cien. Bolo to spôsobené dovtedy existujúcou makroekonomickou nerovnováhou, konkrétne vysokým previsom dopytu nad ponukou. Zásluhou toho, že liberalizácia cien bola spojená s úspornou menovou a rozpočtovou politikou, rast cien rýchlo narazil na dopytový strop a po troch mesiacoch došlo k jeho výraznému zmierneniu (**tabuľka 5**). Možno konštatovať, že v priebehu uvedených prvých troch mesiacov roka 1991 došlo v zásade v ekonomike SR (ČSFR) k nastoleniu makroekonomickej rovnováhy (rovnováhy medzi agregátnym dopytom a agregátnou ponukou).

Ku koncu marca 1991 vzrástla úroveň cien oproti koncu decembra 1990 o 44,9%, kým od konca marca 1991 do konca decembra 1991 už len o 13,4%. To znamená v období cenového nárastu (január – marec 1991) mesačnú mieru inflácie vo výške 15%, kým v ďalšom období roka (apríl – december 1991) len asi 1,5% mesačne.

V roku 1992 pokračoval vývoj z apríla – decembra 1991, pričom dochádzalo k ďalšiemu poklesu jej rastu, najmä vďaka pokračujúcej úspornej menovej a rozpočtovej politike a tiež eliminovaním inflačných očakávaní.

Miera inflácie meraná indexom spotrebiteľských cien dosiahla v roku 1993 23,2%. Odhaduje sa, že zhruba 10% rast cien bol spôsobený zavedením novej daňovej sústavy od 1.1.1993 a júlovou devalváciou slovenskej koruny voči voľne zameniteľným cenám (o 10%). Teda bez uvedených okolností by miera inflácie dosiahla v roku 1993 úroveň cca 13 – 14%. Rýchlejší ako priemerný rast cien bol v roku 1993 rast cien vo verejnom stravovaní (35,5%) a v službách (28%). U potravinárskeho tovaru stúpili ceny o 21% a u nepotravinárskeho o 20,4%.

V roku 1994 došlo k výraznému zníženiu rastu inflácie, ktorá za tento rok dosiahla 13,4%. Potvrdila sa platnosť vyššie uvedeného predpokladu o vonkajších vplyvoch na výšku inflácie v roku 1993 vo výške cca 10%. V cenovom pohybe rôzneho typu spotrebiteľského tovaru došlo v roku 1994 oproti roku 1993 k zmene. Vyšší ako priemerný rast cien dosiahli ceny potravinárskeho tovaru a verejného stravovania, kým u nepotravinárskeho tovaru a služieb bol rast cien nižší ako celkový priemer. Priemerná miera inflácie za rok 1995 bola 9,9%, pričom medziročná inflácia (dec.1995/dec.1994) dosiahla dokonca len úroveň 7,2%. V celoročnom priemere najrýchlejšie rástli ceny potravinárskeho tovaru (11,9%) a verejného stravovania (11,6%), kým ceny služieb vzrástli v priemere o 9% a ceny nepotravinárskeho tovaru o 8,6%. Z hľadiska medziročnej zmeny inflácie ku koncu roka 1995 najrýchlejšie rástli ceny služieb (8,1%), potom nasledoval nepotravinársky tovar (7,9%), verejné stravovanie (7,4%) a najmenší medziročný rast cien zaznamenali potraviny vo výške 5,3%.

Úspešný vývoj v oblasti inflácie, ktorý radí Slovenskú republiku spomedzi všetkých postkomunistických krajín na prvé miesto, je daný najmä veľmi zodpovednou reštriktívnou menovou politikou Národnej banky Slovenska.

4. NEZAMESTNANOSŤ

Miera nezamestnanosti má v SR kolísavý priebeh. Desať-percentná hranica nezamestnanosti bola prekročená v štvrtom štvrtroku 1991 a ku koncu roka 1991 dosiahla 11,8%. Ku koncu roka 1992 poklesla na 10,4%, no počas roka 1993 stúpila na 14,4%. Približne na tejto úrovni sa udržiavala miera nezamestnanosti počas celého roka 1994 a ku koncu tohto roka dosiahla 14,8%. V roku 1995 došlo v prvých mesiacoch roka najskôr k nárastu na vyše 15%, od februára do septembra však miera nezamestnanosti klesla na 13,2%. Koncom novembra 1995 klesla miera nezamestnanosti na 12,8%, no ku koncu roka 1995 mierne stúpila na 13,1%.

Okrem celkovej úrovne nezamestnanosti je potrebné skúmať aj jej štruktúru a dynamiku. Vážnym problémom v oblasti zamestnanosti v SR je najmä:

- veľká regionálna diferenciácia nezamestnanosti
- vysoký podiel uchádzačov o prácu na jedno voľné pracovné miesto
- vysoký a narastajúci podiel dlhodobo nezamestnaných
- vysoký podiel nezamestnaných medzi absolventmi škôl, ďalej medzi ľuďmi so zníženou pracovnou schopnosťou a sociálne ťažšie prispôsobiteľnými skupinami (najmä Rómovia).

Podľa údajov ku koncu roka 1995 mali 4 okresy Slovenska nezamestnanosť vyššiu ako 20%, najvyššiu mal okres Rimavská Sobota 26,4% (v decembri 1994 to bolo 29,4%), Rožňava 22% (24,7%), Michalovce 20,9% (22,0%) a Veľký Krtíš tiež 20,9% (20,0%). Koncom roka 1994 bolo v SR 15 okresov s mierou nezamestnanosti vyššou ako 20% (z celkového počtu 38 okresov). Regionálne sú okresy s najvyššou nezamestnanosťou sústredené najmä vo východoslovenskom kraji a na juhu stredoslovenského kraja. Z hľadiska mikroregionálnej miery nezamestnanosti sú rozdiely ešte výraznejšie. (O situácii v regiónoch pozri bližšie štúdiu V. Krivého „Regióny Slovenska: východisková situácia a nedávny vývoj“ v tejto publikácii.)

Veľmi vysoký je podiel uchádzačov o zamestnanie pripadajúcich na jedno voľné pracovné miesto, aj keď tendencia vývoja tohto ukazovateľa je pozitívna. Začiatkom roka 1994 pripadalo na jedno voľné pracovné miesto 46 uchádzačov o zamestnanie, ku koncu roka 1995 to bolo 22 uchádzačov.

Významné sú aj disproporcie medzi kvalifikačnými požiadavkami spojenými s voľnými miestami a kvalifikačnou štruktúrou uchádzačov o zamestnanie. Napríklad v decembri 1995 tvorili voľné pracovné miesta pre nekvalifikovaných a pomocných pracovníkov len 11% voľných pracovných miest, pritom však podiel nevyučených nezamestnaných so základným vzdelaním na všetkých nezamestnaných tvoril až 33%. Veľmi nepriaznivá situácia je v počte a podiele nezamestnaných rómskych občanov. Ich podiel na evidovaných uchádzačoch o prácu vzrástol z 12,4% koncom roka 1994 na 24,4% koncom roka 1995.

5. PRODUKTIVITA PRÁCE

Tabuľka 6

Hlavné ukazovatele produktu a zamestnanosti na Slovensku v rokoch 1989 – 1995

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
HDP b.c.	234,2	243,6	280,1	301,8	336,7	398,3	518,00
HDP s.c.	220,9	215,4	193,0	179,6	173,8	182,2	195,68
ISC	104,8	115,7	186,3	205,2	257,7	287,2	307,90
P z M	97 198,0	101 756,0	102 559,0	110 827,0	127 282,0	148,0	65,00
PMRM	3 100,0	2 989,0	2 097,0	2 212,0	2 085,0	2 260,0	2 359,40
Poč. prac.	2 498,3	2 477,6	2 280,1	1 995,0	1 991,1	1 960,0	2 019,80
Prod. pr.	88 417,0	86 939,0	84 644,0	90 025,0	86 486,0	92 959,0	96 881,00
PzM/HDP	41,50%	41,77%	36,62%	36,72%	37,80%	37,17%	

HDP b.c., s.c. – hrubý domáci produkt v bežných, resp. stálych cenách

ISC – index spotrebiteľských cien (1984 = 100)

PzM – príjmy z miezd

PMRM – priemerná mesačná reálna mzda

Zdroj: Štatistický úrad SR

Ako vidno z **tabuľky 6**, v roku 1992 došlo oproti roku 1991 k rastu produktivity práce meranej ako HDP v stálych cenách pripadajúci na jedného pracovníka. V roku 1993 však znovu došlo k poklesu produktivity práce, čo vyplývalo najmä z toho, že kým HDP v stálych cenách v roku 1993 poklesol o 3,3%, počet pracovníkov poklesol len nepatrne, o 0,2%.

Z hľadiska miery zamestnanosti a udržiavania makroekonomickej rovnováhy zohráva kľúčovú úlohu proporcia medzi úrovňou produktu, reálnej mzdy a zamestnanosti. V tejto súvislosti je dôležitý najmä vzťah medzi vývojom produktivity práce a reálnej mzdy. Ak by bol vývoj miezd rýchlejší ako produktivita práce, hrozilo by narastanie mzdových nákladov, strata konkurencieschopnosti, pokles produktu a následná mzdovo – inflačná špirála. Údaje v nasledujúcej tabuľke ukazujú, že mzdový vývoj počas doterajšieho reformného postupu nebol inflačným stimulom a že práve zdržanlivý vývoj v mzdovej oblasti je jedným z dôležitých predpokladov na udržiavanie stabilného makroekonomického prostredia.

Tabuľka 7

Indexy rastu reálnych miezd a produktivity práce na Slovensku v rokoch 1989 – 1995

	90/89	91/90	92/91	93/92	94/93	95/94	95/89
Reál. mzda	93,48	72,36	105,48	94,26	108,39	104,4	76,1
Prod. práce	98,33	97,36	106,36	96,07	107,48	104,2	109,5

Zdroj: Štatistický úrad SR

Z údajov v **tabuľke 7** je zrejmé, že napríklad v roku 1993 pokles produktivity práce nebol inflačným faktorom z toho dôvodu, že existoval predstih poklesu reálnej mzdy pred poklesom produktivity práce. K obratu dochádza až v roku 1994, kedy reálna mzda rástla rýchlejšie ako produktivita práce. Ide však len o nepatrný rozdiel a okrem toho, ako ukazuje posledný stĺpec tabuľky, počas obdobia rokov 1989 – 1994 produktivita práce vzrástla oproti reálnej mzde o 32,23 bodu.

Podobný vývoj ako produktivita práce meraná z hrubého domáceho produktu zaznamenal aj vývoj produktivity práce v priemysle. V roku 1992 došlo k miernemu nárastu produktivity práce v priemysle, avšak v roku 1993 zaznamenal tento ukazovateľ pokles oproti roku 1992 o vyše 10%. V roku 1994 opäť dochádza k rastu produktivity práce v priemysle, ktorá dosahuje oproti roku 1993 o 7,3% vyššiu úroveň.

Mierny nárast produktivity práce v priemysle pokračuje aj v roku 1995, kedy za prvých deväť mesiacov oproti rovnakému obdobiu predchádzajúceho roka produktivita práce v priemysle vzrástla o 4,5%.

6. ZAHRANIČNÝ OBCHOD

Vzhľadom na malý rozmer slovenskej ekonomiky a súčasne pomerne veľkú, najmä priemyselnú kapacitu, zohráva zahraničný obchod kľúčovú úlohu.

Zahraničný obchod SR (**tabuľka 8**) bol v posledných rokoch významne ovplyvňovaný takými faktormi ako rozpad „trhov“ RVHP, konjunktúra vo vyspelých krajinách, administratívne protiimportné opatrenia, asymetrické výhody pri obchode s EÚ vyplývajúce z dohody o pridružení, clearingový mechanizmus obchodu s ČR a podobne.

Tabuľka 8

Základné ukazovatele zahraničného obchodu SR v rokoch 1993 – 1995 (v mld. Sk)

	1993	1994	1995
Vývoz	167,50	215,522	254,099
Dovoz	193,50	211,463	252,311
Saldo	-26,00	4,059	1,788
Vývoz/HDP	45,3%	48,8%	49,05%

Zdroj: Štatistický úrad SR

V roku 1993 dosiahla SR pasívne saldo obchodnej bilancie vo výške 26,7 mld. Sk, v roku 1994 aktívne saldo vo výške 4,059 mld. Sk a v roku 1995 aktívne saldo vo výške 1,788 mld. Sk.

Tento vývoj bol ovplyvnený najmä nasledovnými skutočnosťami. V druhom a treťom štvrtroku 1993 bol dovoz administratívne nepriamo obmedzovaný najmä už spomínaným opatrením NBS, podľa ktorého dovozcovia museli pri dovozoch nad 1 mil. Sk platiť svojim zahraničným dodávateľom až s oneskorením troch mesiacov. Keď bolo toto opatrenie vo štvrtom štvrtroku 1993 zrušené, došlo k výraznému nárastu importu a tým aj k rastu pasívnej obchodnej bilancie. Za prvé tri štvrtroky 1993 dosahovalo pasívne saldo obchodnej bilancie len 6,5 mld. Sk a počas štvrtého štvrtroka vzrástlo na 26,7 mld. Sk.

Začiatkom roka 1994 pristúpila vláda k náhradným protiimportným opatreniam. Bola zavedená 10% dovozná prirážka a zároveň boli zavedené povinné dovozné certifikáty na dovoz potravín z Českej republiky.

Tieto opatrenia viedli k zníženiu dovozu, pričom zároveň došlo k zvýšeniu vývozu. Odrazilo sa to v tom, že po januári a februári, kedy SR dosiahla pasívne saldo obchodnej bilancie, sa situácia zmenila a od marca 1994 až do konca roka 1995 SR dosahovala v obchodnej bilancii aktívnu pozíciu, s krátkym prerušením v polovici roka 1995.

Údaje v tabuľke ukazujú, že v rokoch 1993 – 1994 rýchlo rástla otvorenosť slovenskej ekonomiky. Podiel vývozu SR na HDP vzrástol v rokoch 1993 až 1995 z necelých 50% na takmer dve tretiny.

Zaujímavý je aj vývoj teritoriálnej štruktúry slovenského zahraničného obchodu, najmä teritoriálna štruktúra vývozu znázornená v nasledujúcej **tabuľke 9**.

Tabuľka 9

Podiel vývozu do niektorých teritórií na celkovom vývoze zo SR v rokoch 1993 – 1995 (v %)

	1993	1994	1995
OECD	32,7%	39,4%	40,4%
Európska únia 1/	24,0%	29,2%	31,3%
EZVO	6,3%	7,0%	7,1%
CEFTA	49,9%	45,4%	44,3%
ČR	42,5%	37,1%	35,2%
1/ bez Fínska, Švédska a Rakúska			

Zdroj: Štatistický úrad SR

Z údajov v tabuľke vidno, že rastie podiel vývozu zo SR do vyspelých krajín. Po vstupe ČR do OECD dosahuje podiel krajín OECD na celkovom vývoze SR výšku až 75,8%, teda vyše troch štvrtín vývozu SR sa umiestňuje na vyspelých trhoch.

Táto skutočnosť však nemusí veľa hovoriť o kvalite, technicko-ekonomických parametroch vývozu a podobne. O týchto charakteristikách viac napovie vecná štruktúra vývozu. V rokoch 1993, 1994 a 1995 sa najväčší objem vývozu zo SR realizoval v položkách:

- železo a oceľ (14,5% celkového vývozu v r. 1993, 16,2% v roku 1994 a 16,3% v roku 1995)
- kotly, stroje, prístroje a časti k jadrovým reaktorom (7,76%, 7,8%, 7,8%)
- motorové vozidlá, traktory, motocykle a príslušenstvo (4,8%, 5,8%, 4,9%)
- nerastné palivá, minerálne oleje, živичné látky, vosky (4,4%, 4,7%, 4,2%)
- plasty a výrobky z nich (3,9%, 5,0%, 5,4%)
- výrobky zo železa a ocele (3,9%, 4,1%, 4,4%)

Z údajov je evidentné, že tovarová štruktúra vývozu je veľmi stabilná a zároveň veľmi nevýhodná. Vo vývoze zo SR stabilne a dlhodobo prevládajú výrobky na veľmi nízkom stupni spracovania a s nízkou hodnotou pridanou spracovaním.

Pri dovoze do SR počas celého sledovaného obdobia prevažovali najmä nerastné suroviny a palivá, čo svedčí o pretrvávajúcej vysokej materiálnej a surovinovej náročnosti slovenskej ekonomiky. Za rok 1994 sa nerastné palivá a minerálne oleje podieľali na celkovej hodnote dovozu podielom 19,3%.

7. MENOVÁ POLITIKA

Menová politika SR bola v roku 1993 spojená predovšetkým so vznikom samostatného štátu, rozdelením česko-slovenskej meny a so zabezpečovaním stability novej národnej meny.

Slovenská republika začínala po rozdelení meny s peňažným agregátom M2 vo výške 215,7 mld. Sk. Podľa menového plánu na rok 1993 mal agregát M2 dosiahnuť ku koncu roka 1993 výšku 241 mld. Sk. Skutočnosť bola o 9,5 mld. vyššia, najmä v dôsledku vysokého prekročenia predpokladaného deficitu štátneho rozpočtu.

V rámci agregátu M2 dochádzalo počas roka 1993 k viacerým štrukturálnym posunom. Niektoré boli dané jednorazovými akciami, ako bola výmena peňazí, iné vyplývali z inflačných a devalvačných očakávaní, ako aj z poklesu kúpyschopnosti.

Počas celého roka 1993 dochádzalo k poklesu hotovostného obeživa a netermínovaných vkladov a k nárastu termínovaných vkladov (najmä u podnikateľských subjektov) a devízových účtov (najmä u občanov). Stav na devízových účtoch dosiahol k 30. 11. 1993 hodnotu 28 mld. Sk, čo oproti začiatku toho istého roka znamená nárast o 112,7%. Za rok 1992 tvoril tento nárast hodnoty devízových účtov len 56%. Tento vývoj svedčí predovšetkým o narastaní inflačných a devalvačných očakávaní mikroekonomických subjektov, ktoré sa pred inflačným znehodnotením úspor bránia konverziou netermínovaných na termínované účty a korunových na devízové účty.

Tabuľka 10**Niektoré menové agregáty a vývoj produktu na Slovensku v rokoch 1993 – 1995**

	1993		1994		1995	
	absol.	prírast.	absol.	prírast.	absol.	prírast.
M2	253,20	17,40%	294,70	16,40%	357,1	21,20%
HDP b.c.	336,70	11,60%	398,30	18,30%	518,0	30,05%
úvery	260,81	10,52%	257,64	-1,23%	311,1	20,70%
vklady	208,93	10,80%	243,50	116,60%	314,9	29,30%

Zdroj: NBS SR, Štatistický úrad SR

Z údajov v **tabuľke 10** vidno narastajúcu mieru menovej restriktívnej, o čom svedčí najmä výrazný predstih rastu produktu v bežných cenách pred rastom agregátu M2. Opačný vývoj v roku 1993 bol daný predovšetkým potrebou kryť vysoký deficit štátneho rozpočtu v roku 1993.

Počas roka 1995 sa začína prejavovať zvyšujúca sa dôvera obyvateľstva k slovenskej mene. Najvýraznejší podiel na raste peňažnej zásoby v roku 1995 majú rastúce vklady obyvateľstva, pričom rýchlejšie rastú korunové ako devízové vklady.

Vývoj úverov podľa jednotlivých odvetví odráža určitú stagnáciu finalizujúcich odvetví, čo taktiež svedčí o nedostatočnom pokroku v procese reštrukturalizácie ekonomiky.

7. 1. VÝVOJ DEVÍZOVÝCH REZERV

Po počiatočných problémoch s udržiavaním potrebnej výšky devízových rezerv v roku 1993 sa v roku 1994 a 1995 podarilo nastoliť obrat v tejto oblasti. Najväčšiu zásluhu na tom má dosahovanie pozitívneho salda obchodnej bilancie, čo sa podarilo tak zvýšením exportu, ako aj administratívnym obmedzovaním importu. Stav celkových devízových rezerv NBS ku koncu roka 1995 bol 3 418,4 mil. USD, čo znamená nárast oproti stavu ku koncu roka 1994 o 1 673,4 mil. USD. Stav devízových rezerv NBS ku koncu júna 1995 zodpovedal 4,8 násobku priemerného mesačného dovozu tovarov a služieb SR v roku 1995.

Celkové devízové rezervy bankového sektora (komerčné banky + NBS) za obdobie roka 1995 vzrástli o 1938,9 mil. USD a v polovici roka 1995 dosiahli 5034,4 mil. USD.

7. 2. VNÚTORNÁ ZADLŽENOSŤ VLÁDY

Čistá vnútorná zadlženosť vlády voči bankovej sústave k 31.12.1995 dosiahla 64,1 mld. Sk, z čoho NBS úverovala 13,5 mld. a komerčné banky 50,6 mld. Sk. Oproti začiatku roka 1995 sa táto zadlženosť znížila o 6,3 mld. Sk a záro-

veň došlo k zmene proporcie tohto vládneho zadlženia, kedy výrazne klesol podiel NBS a vzrástol podiel komerčných bánk.

Celkové hrubé zahraničné zadlženie SR dosiahlo koncom októbra 1995 výšku 5,2 mld. USD, čo na obyvateľa znamená dlh vo výške 1 040 USD.

8. ŠTÁTNY ROZPOČET

8. 1. ŠTÁTNY ROZPOČET V ROKU 1993

Štátny rozpočet SR na rok 1993 bol schválený ako vyrovnaný, pričom príjmy a výdavky sa predpokladali vo výške 158,1 mld. Sk. Jeho špecifickosť spočívala v tom, že išlo o prvý rozpočet samostatnej Slovenskej republiky. S prechodom na rozpočtovú suverenitu došlo k zvýšeniu príjmov o 9,1 mld. Sk, ale zároveň k zvýšeniu výdavkov o 22,9 mld. Sk.

V záverečnom účte sa vykázal schodok vo výške 23,0 mld. Sk. Pritom zúčtovanie clearingového salda medzi ČR a SR zlepšilo výsledok rozpočtového hospodárenia o 5,8 mld. Sk. Reálny schodok (po vylúčení vplyvu clearingového) by teda bol 28,8 mld. Sk, čo predstavuje 8,5% HDP vytvoreného v roku 1993. Schodok štátneho rozpočtu spôsobilo nesplnenie rozpočtom predpokladaných príjmov v sume 7,8 mld. Sk a prekročenie výdavkov v sume 15,2 mld. Sk.

Na plnení rozpočtu sa negatívne prejavili viaceré skutočnosti. Išlo najmä o prehĺbenie ekonomického poklesu v roku 1993, negatívny vplyv malo aj zavádzanie novej daňovej sústavy.

Príjmy ŠR sa nespĺnili takmer v žiadnej položke. Výnimku tvorili len príjmy z cla, príjmy z daní fyzických osôb zo závislej činnosti a nedaňové príjmy. Najväčší výpadok sa zaznamenal u dane z príjmov právnických osôb, ktorá sa naplnila len na 63,4% v rozpočte plánovaných príjmov. Príčiny spočívali v nižšej makroekonomickej výkonnosti, narastaní platobnej neschopnosti, ale zrejme aj v zneužívaní nariadenia vlády SR o daňových úľavách, ktoré vláda schválila na jar 1993. V roku 1994 bolo toto nariadenie zrušené.

Najväčší podiel na prekročení výdavkov štátneho rozpočtu mali debetné úroky, ktoré platil štát Národnej banke za krytie deficitu štátneho rozpočtu, ďalej transfery obyvateľstvu a neinvestičné príspevky rozpočtovým a príspevkovým organizáciám.

Súhrn verejných rozpočtov SR, t. j. štátneho rozpočtu a rozpočtov miest a obcí sa skončil v roku 1993 so schodkom 21,3 mld. Sk, pričom na tomto výsledku sa podieľalo hospodárenie štátneho rozpočtu schodkom 23 mld. SK a hospodárenie miest a obcí prebytkom vo výške 1,7 mld. Sk.

8. 2. ŠTÁTNY ROZPOČET V ROKU 1994

Novou črtou rozpočtu bolo, že od začiatku bol koncipovaný ako schodkový a tiež to, že od 1.1.1994 sa z príjmov a výdavkov vyčlenili zdroje Národnej poisťovne a Fondu zamestnanosti. Tieto začali plne fungovať na poisťovnom princípe. Novinkou bolo aj zapojenie zdrojov Fondu národného majetku, ktorý financoval verejné výdavky v sume 1,315 mld. Sk.

Dôležitý bol tiež nárast výdavkov kapitoly štátneho dlhu, čo bola jedna z príčin, prečo sa rozpočet už zostavoval ako schodkový. Predpokladaný schodok bol 14 mld. Sk, teda suma do 4% predpokladanej úrovne HDP vytvoreného v roku 1994. V priebehu roka 1994 bol zákon o štátnom rozpočte niekoľkokrát menený. Okrem presunov v jednotlivých kapitolách došlo pri novelizácii zákona o štátnom rozpočte aj k zvýšeniu plánovaného schodku o 650 mil. Sk (zo 14 na 14,65 mld. Sk).

V roku 1994 sa SR dostala do aktívnej pozície v rámci clearingového zúčtovania s ČR, čo z hľadiska rozpočtového hospodárenia znamená, že výsledok bol zhoršený zaťažením výdavkovej časti o 14 031 mil. Sk. Bez tohto vplyvu by skutočne vykázaný schodok štátneho rozpočtu v roku 1994 (22 854 mil. Sk) predstavoval len 8 823 mil. Sk.

Súhrn verejných rozpočtov v užšom slova zmysle (štátny rozpočet a rozpočty miest a obcí) sa skončil celkovým schodkom vo výške 21 897 mil. Sk. V tom schodok hospodárenia štátneho rozpočtu dosiahol 22 854 mil. Sk a rozpočty obcí vykázali prebytok vo výške 975 mil. Sk.

Príjmy štátneho rozpočtu sa predpokladali vo výške 134 680 mil. Sk, v skutočnosti sa naplnili na 139 148 mil. Sk, teda na 103,3%. Na tomto plnení mali zásluhu najmä daňové príjmy, ktoré sa naplnili na 105%, kým nedaňové príjmy sa naplnili na 97,2%. V rámci daňových príjmov došlo k vysokému prekročeniu výnosov z dane z príjmov fyzických osôb (149,7%), k tesnému prekročeniu dane z príjmov právnických osôb (106,9%) a spotrebnej dane (100,9%) a k nenaplneniu dane z pridanej hodnoty (91,0%).

Výdavky štátneho rozpočtu sa v roku 1994 predpokladali vo výške 149 330 mil. Sk, v skutočnosti tvorili výšku 162 002 mil. Sk, čo znamená prekročenie o 8,5%. Na tomto prekročení sa podieľali najmä investičné výdavky rozpočtových a príspevkových organizácií a neinvestičné transfery podnikateľskej sféry.

8. 3. ŠTÁTNY ROZPOČET V ROKU 1995

Rozpočet na bol schválený ako schodkový, s celkovými predpokladanými príjmami vo výške 146,4 mld. Sk a výdavkami vo výške 167,4 mld. Sk, teda s predpokladaným deficitom vo výške 21 mld. Sk.

Vysoký podiel na predpokladaných výdavkoch v roku 1995 predstavuje najmä dlhová služba vo výške 29,652 mld. Sk, čo predstavuje asi 19% všetkých výdavkov rozpočtu.

Oproti predpokladom v schválenom štátnom rozpočte sa podarilo dosiahnuť lepšie výsledky. Schodok štátneho rozpočtu bol vo výške 8,299 mld. Sk, čo predstavuje necelých 40% predpokladaného schodku štátneho rozpočtu.

Tento pozitívny výsledok bol daný vyšším prekročením plánovaných príjmov štátneho rozpočtu (o 11,4%) a nižším prekročením plánovaných výdavkov (o 2,4%). Na príjmovej stránke boli výrazne prekročené plánované príjmy u dane z pridanej hodnoty (o 21,1%, t.j. o 9,114 mld. Sk), u dane z príjmov fyzických osôb zo závislej činnosti (o 14%, t.j. o takmer 1,5 mld. Sk), u dovoznej prirážky (o 84,1% čo je viac ako 1,5 mld. Sk) a u príjmov rozpočtových organizácií a odvodov príspevkových organizácií (o 244,9%, t.j. o 7,371 mld. Sk). Z dôležitejších položiek neboli daňové príjmy naplnené len u spotrebnej dane (plnenie na 78,6%).

Na výdavkovej strane rozpočtu boli podľa plánu splnené neinvestičné výdavky a dotácie miestnej samosprávy. Prekročené boli investičné výdavky, a to o 37,2%, t.j. o vyše 4,1 mld. Sk.

Prehľad o rozpočtovom hospodárení prináša **tabuľka 11**.

Tabuľka 11
Základné údaje o rozpočtovom hospodárení SR v rokoch 1993–1996 (v mld. Sk)

	1993	1994	1995	1996
Príjmy ŠR	150,34	139,1	163,1	162,4
Výdavky ŠR	173,35	162,0	171,4	189,4
Deficit	23,01	22,9	8,3	27,0
HDP v b.c.	340,20	398,3	455,9	529,1
Výdavky/HDP	50,95%	40,7%	37,6%	35,8%
1993, 1994, 1995 - skutočnosť				
1996 - predpoklad štátneho rozpočtu a MF				

Zdroj: Štatistický úrad SR

Pozn.: Za rok 1993 bola do výdavkov štátneho rozpočtu počítaná aj suma 40,7 mld. Sk, ktorá bola vybrala od poistencov na sociálne nemocenské a dôchodkové poistenie, pretože tieto prostriedky boli v prvom roku fungovania poisťovného systému prefinancované cez štátny rozpočet. Od roku 1994 bolo už hospodárenie poisťovní oddelené od štátneho rozpočtu. Pri odpočítaní tejto sumy od výdavkov štátneho rozpočtu by potom v roku 1993 výdavky štátneho rozpočtu tvorili len 132,65 mld. Sk, čo by predstavovalo podiel na HDP vo výške 38,98%.

9. PRIVATIZÁCIA A PODIEL SÚKROMNÉHO SEKTORA

Proces privatizácie bol významne ovplyvňovaný častou výmenou vlád. Od novembra 1989 mala SR šesť vlád, z toho počas piatich z nich sa uskutočňoval proces privatizácie. Zároveň vždy po výmene vlády dochádzalo k značnej diskontinuite v privatizačnom procese.

V roku 1995 schválil FNM 371 priamych predajov v celkovej kúpnej cene 39,9 mld. Sk. FNM nezverejňoval, akú časť z tejto hodnoty bude možné odpustiť v prípade investícií, alebo iných podmienok. Pritom napríklad u najväčšieho predaja doteraz, u 39% akcií Slovnaftu, táto odpustiteľná čiastka tvorí až 84% kúpnej ceny. Z vyššie uvedených 371 priamych predajov bolo len 5 v prospech zahraničných investorov, teda z hľadiska počtu prípadov ide o 1,3% priamych predajov, z hľadiska kúpnych cien je to 2,05% hodnoty kúpnych cien.

FNM neposkytoval okrem názvu spoločnosti žiadne informácie o subjektoch, ktorým predáva majetok, neinformuje o kritériách výberu, ani o konkurenčných projektoch. Neznáme sú aj podmienky kúpnych zmlúv, najmä podmienky odpustenia časti ceny a doba splácania kúpnej ceny.

Tabuľka 12

Podiel súkromného sektora v SR na tvorbe HDP v rokoch 1992 – 1995 (v %)

	31.12.1992	31.12.1993	31.12.1994	31.12.1995
Súk. sekt./HDP	32,4%	39,0%	58,2%	64,9%

Zdroj: Štatistický úrad SR

Pri porovnaní údajov tabuľky 12 s údajmi o rýchlosti privatizácie v jednotlivých rokoch je evidentné, že rast podielu súkromného sektora je vo veľkej miere najmä v roku 1993 a 1994 daný narastaním výstupu v privátnom sektore, ktorý vznikol a rozširuje sa mimo procesu privatizácie.

Tabuľka 13

Vlastnícka štruktúra ekonomiky SR z hľadiska počtu a štruktúry podnikateľských subjektov v rokoch 1991 – 1995

	31.12.1991	31.12.1992	31.12.1993	31.12.1994	31.12.1995
HO celkom	12 299	21 498	28 978	36 187	43 636
súkromné	9 587	18 485	25 714	34 546	42 055
verejné	2 392	2 540	2 388	1 641	1 581
Fyz. osoby	201 923	300 637	232 894	287 002	275 110

Zdroj: Štatistický úrad SR

Podľa údajov v tabuľke 13 dochádzalo k rýchlemu rastu počtu a podielu súkromných podnikateľských subjektov. Tieto čísla nemusia však znamenať, že uvedený počet, najmä súkromných právnických osôb, je skutočne v ekonomike činných. Kvôli veľmi nepružnému systému zániku právnických osôb, kvôli nefunkčnému systému bankrotov, ako aj v dôsledku rôznych pomerne rozšírených špekulácií, existuje značne množstvo právnických osôb (najmä s.r.o.), ktoré formálne existujú, v skutočnosti však nevyvíjajú žiadnu činnosť.

Absolútny pokles počtu podnikajúcich fyzických osôb v roku 1993 a 1995 bol zrejme spôsobený predovšetkým omnoho tvrdšími podmienkami súvisiacimi so zavedením poisťného systému (zdravotné, nemocenské a dôchodkové poistenie) od začiatku roka 1993, ako aj zavedením registračných pokladní v roku 1995.

10. ZAHRANIČNÉ INVESTÍCIE

Objem zahraničného kapitálu vloženého do podnikov na území Slovenska (tabuľka 14) dosiahol ku koncu roka 1995 21,9 mld. Sk (732,9 mil. USD). Táto úroveň je nedostatočná ako z hľadiska potrieb, tak aj pri porovnaní s ostatnými krajinami višegrádskej štvorky, kde je prílev zahraničných investícií rádovo vyšší.

Tabuľka 14

Kapitál v organizáciách SR so zahraničnou účasťou (stav k 31. 12. 1995)

Organizácie podľa druhu vlastníctva	Počet org. so zahr. kapit. účasťou 1/	Kapitál (mil. Sk)	
		zahraničný	domáci
Spolu	8 740	21 881,7	8 802,6
v tom zahraničné /2	3 459	9 908,9	
medzinárodné	5 281	11 972,8	8 802,6

/1 bez zahraničných fyzických osôb a podnikov v likvidácii
/2 podniky a korporácie v výlučnom zahraničnom kapitálove

Zdroj: Štatistický úrad SR

Tabuľka 15
Zahraničný kapitál na Slovensku v rokoch 1991 – 1995
(v mil. USD)

	31.12.1991	31.12.1992	31.12.1993	31.12.1994	31.12.1995
Stav	80,2	231,2	366,2	551,7	732,9
Prírastok	-	151	135	185,5	181,2

Zdroj: Štatistický úrad SR

Ako je vidieť z **tabuľky 15**, ročné prírastky zahraničných investícií sú pomerne vyrovnané. K väčším výkyvom dochádzalo pri štvrtročných prírastkoch, ktoré sa pohybovali od 17,9 mil. USD (IV.Q. 1992) po 89,8 mil. USD (IV.Q. 1994).

Koncom roka 1995 bolo najväčším zahraničným investorom v SR Rakúsko s vkladom v hodnote vyše 157 mil. USD, ďalej nasledovalo Nemecko, Česká republika, USA, Veľká Británia, Holandsko a Francúzsko.

Z hľadiska rozmiestnenia zahraničného kapitálu v jednotlivých odvetviach bola koncom roka 1995 situácia nasledovná:

- priemyselná výroba (43,4%)
- obchod (32,4%)
- peňažníctvo, poisťovníctvo (15,7%)
- iné obchodné služby, výskum (3,4%)
- hotely, reštaurácie (2,4%)
- stavebníctvo (1,1%).

11. FINANČNÉ HOSPODÁRENIE PODNIKOV

11.1. FINANČNÉ HOSPODÁRENIE PODNIKOV V ROKU 1994

V úhrne za ekonomiku SR (vrátane príspevkových organizácií, bez domácností) sa za rok 1994 dosiahol zisk vo výške 60,9 mld. Sk v bežných cenách, čo bolo o 19,2% viac ako v roku 1993. Po zohľadnení vývoja cien bol dosiahnutý zisk v roku 1994 vyšší o 6,6% ako v roku 1993.

V roku 1994 veľmi rýchlo rástol zisk u organizácií do 25 zamestnancov, rentabilita nákladov a výnosov za celú ekonomiku oproti roku 1993 stúpila len nepatrne, kým u podnikov do 25 pracovníkov stúpila výrazne a u podnikov nad 25 pracovníkov mierne klesla.

Rentabilita finančných organizácií v roku 1994 vysoko prevyšovala rentabilitu nefinančných organizácií.

Z hľadiska vlastníctva sa na dosiahnutom zisku v roku 1994 v podstatnej miere, až z 88,1% podieľali podniky vo verejnom sektore, ktoré dosiahli zisk v objeme 28,5 mld.

Sk (vrátane príspevkových organizácií 26,7 mld. Sk). Rentabilita ich nákladov bola 6,9% (vrátane príspevkových 6%). Výsledky verejného sektoru ovplyvňuje vysoká efektívnosť energetiky (27,9%). V súkromnom sektore na efektívnosť negatívne vplyva záporná rentabilita družstevného vlastníctva (- 5,1%). Po odrátaní energetiky má verejný sektor nižšiu rentabilitu nákladov (0,9%) ako súkromný sektor bez družstiev (1%).

Podniky, ktoré boli sprivatizované k 1.1.1994 (503 podnikov), vytvorili v prvom polroku 1995 zisk 6,6 mld. Sk, z toho 5,9 mld. Sk podniky privatizované kupónovou metódou a 0,5 mld. podniky privatizované priamym predajom. Z privatizovaných podnikov najvyššiu rentabilitu dosiahli tie, ktoré boli privatizované predajom akcií (10,1%). Rentabilita nákladov podnikov privatizovaných kupónovou metódou bola 7,1% a priamym predajom 5,3%.

11.2. FINANČNÉ HOSPODÁRENIE PODNIKOV V ROKU 1995

Finančný a nefinančný sektor vytvoril v súhrne zisk 49,3 mld. Sk. V porovnaní s rokom 1994 to bolo o 7,9% menej a po zohľadnení inflácie o 15,7% menej. Prevažnú časť zisku (86,7%) vytvorili nefinančné podniky s viac ako 25 zamestnancami. Podiel malých podnikov do 25 pracovníkov tvoril 25% zisku, pričom strata finančných organizácií znížila objem zisku vytvoreného nefinančnými organizáciami o 10,5%. Malé podniky do 25 zamestnancov dosiahli o 134,8% vyšší objem zisku ako v roku 1994, kým finančné organizácie naopak v roku 1995 dosiahli stratu 5,8 mld. Sk v porovnaní so ziskom vo výške 17,2 mld. Sk v roku 1994. Táto zásadná zmena ziskovosti finančného sektoru súvisí najmä so sprísnenou klasifikáciou pohľadávok bánk a so zvýšenou tvorbou rezerv.

Nosné boli podniky s viac ako 25 zamestnancami, ktoré dosiahli zisk v objeme 71,9 mld. Sk, čo bolo o 16,4% viac ako v roku 1994. Tretinu z tohto objemu (23,9 mld. Sk) vytvorili podniky výroby a rozvodu elektriny, vody a plynu. stratové podniky dosiahli stratu vo výške 29,1 mld. Sk, pričom jej objem bol o 8,2% nižší ako v roku 1994. V podnikoch spracovateľského priemyslu sa dosiahla strata 14,9 mld. Sk, v poľnohospodárstve 4,1 mld. Sk a v obchode 2,9 mld. Sk. V spracovateľskom priemysle najväčšiu stratu mali podniky zaoberajúce sa výrobou strojov a zariadení (5,2 mld. Sk).

Podniky verejného sektora sa na tvorbe zisku podieľali 73,4%, pričom ich vysokú efektívnosť ovplyvnili najmä podniky energetiky. Rentabilita nákladov vo verejnom sektore síce dosiahla 7,3%, ale bez energetiky (vrátane Transgazú) to bolo len 2,3%. Celková rentabilita nákladov súkromného sektora bola len 1,9%, bola však nepriaznivo ovplyvnená najmä nízkou rentabilitou poľnohospodárskeho družstevného vlastníctva (-2,6%). Po odrátaní vplyvu družstiev bola rentabilita nákladov ostatného súkromného sektora 2,5%.

Privatizované podniky (za súbor 503 podnikov privatizovaných k 1.1.1994) vytvorili v roku 1995 zisk 9,5 mld. Sk, z toho 8,4 mld. podniky privatizované kupónovou metódou a 0,9 mld. priamym predajom majetku. Z privatizovaných podnikov najvyššiu rentabilitu nákladov (7,8%) dosiahli podniky privatizované predajom akcií, potom nasleduje kupónová metóda (4,6%) a priame predaje (3,9%).

12. ZÁVERY A SÚVISLOSTI

Makroekonomické výsledky, ktoré dosiahla slovenská ekonomika v rokoch 1993 – 1995, najmä však v rokoch 1994 a 1995, boli relatívne pozitívne a spomedzi postkomunistických krajín radili SR podľa väčšiny ukazovateľov na prvé až štvrté miesto. Na druhej strane je potrebné vidieť, že s ekonomickým vývojom v SR sú spojené aj určité nedostatky a riziká. Väčšina z nich sa ešte v súčasnosti neprejavuje, zrejme sa však prejaví v dlhodobejšom horizonte, prípadne aj v krátkodobom a strednodobom, v závislosti od zmeny vonkajších podmienok.

Aké sú príčiny pozitívneho makroekonomického vývoja v SR?

Na prvom mieste je potrebné menovať zodpovednú, prísnu menovú politiku, ale aj pomerne zodpovednú rozpočtovú politiku. Najmä vďaka tomu je možné udržiavať relatívne nízku infláciu a stabilné makroekonomické prostredie.

Dôležitú úlohu zohráva tiež relatívne nízka cena pracovnej sily a udržiavanie vývoja reálnych miezd pod úroveň vývoja produktivity práce. V tejto súvislosti je zrejme dôležitá aj relatívna ústretovosť odborov a nízka tendencia pracovníkov k nátlakovým akciám za zvýšenie miezd.

Ďalším významným faktorom, ktorý pomáha najmä procesu adaptácie mikroekonomickej sféry, je skutočnosť, že už takmer 5 rokov je v ekonomike udržiavaná tvrdé, kriteriálne prostredie. Popri už spomínanej nízkej inflácii ide aj o pevnú menu s rastúcou dôverou, jednotnú mieru zdanenia, o zásadnú minimalizáciu dotácií a subvencií, o tvrdé komerčné úvery. Inými slovami, v slovenskej ekonomike je už päť rokov v zásade tvrdé rozpočtové obmedzenie podnikateľských subjektov. To viedlo k pokroku v odkrývaní vnútorných rezerv a tým k znižovaniu nákladov a zvyšovaniu výkonov. Svoju úlohu mohla zohrať tiež skutočnosť, že pritvrdzovanie sociálneho systému a pretrvávanie vysokej nezamestnanosti viedlo k rastu reálnej ponuky pracovných síl a k obmedzovaniu tendencií k rastu miezd.

Dôležitým vonkajším faktorom je rýchly rast vonkajšieho dopytu, najmä vďaka konjunkture vo vyspelých krajinách, ako aj vďaka odbúraniu colných a netarifných bariér v rámci všeobecnej liberalizácie, ako aj v rámci pridruženía SR k EÚ. Vo vzťahu k EÚ môže významnú

úlohu zohrávať aj asymetrický model v zahraničnoobchodnej výmene.

Najväčšie slabiny ekonomického vývoja v SR spočívajú v nedostatočnom pokroku v reštrukturalizácii ekonomiky, najmä v reštrukturalizácii aktív obmedzovaní konkurencie, najmä narastaním tendencií klientelizmu v privatizácii, ale aj v iných ekonomických a spoločenských oblastiach narastaní moci štátu a obmedzovaní liberálneho ekonomického prostredia.

Nedostatočný pokrok v reštrukturalizácii ekonomiky súvisí najmä s:

- nízkym prílevom zahraničných investícií
- neexistujúcim procesom bankrotov
- nízkym podielom privatizovaného majetku a spôsobom privatizácie
- v administratívnych krokmi vlády proti kapitálovému trhu a jeho subjektom.

Ak hovoríme o nedostatočnej reštrukturalizácii, máme na mysli najmä reštrukturalizáciu aktív. Tento reštrukturalizačný deficit sa môže osobitne prejavíť v prípade ochabnutia konjunktúry na vyspelých trhoch.

Narastajúci klientelizmus sa prejavuje najmä v oblasti privatizácie, ale prerastá aj do iných oblastí. Jeho podstatou je využívanie vplyvu štátu na presadzovanie sa na trhu, v horších prípadoch aj zneužívanie vplyvu štátu na likvidovanie nepohodlných subjektov. Dochádza k prerastaniu vplyvu štátu s ekonomickými záujmami záujmových skupín a tým k výraznému obmedzovaniu konkurencie a princípu rovnosti šancí. Takýto vývoj bude mať pravdepodobne z dlhodobejšieho hľadiska veľmi negatívny vplyv na konkurencieschopnosť slovenských ekonomických subjektov a tým aj na efektívnosť a konkurencieschopnosť slovenskej ekonomiky.

RESUMÉ

Príspevok načrtáva stručnú analýzu vývoja systémových a vecných charakteristík slovenskej ekonomiky v rokoch 1990 – 1994 a pomerne podrobnú analýzu roka 1995. SR začala uskutočňovať ekonomickú transformáciu ako súčasť ČSFR v roku 1991 a po rozdelení federácie v roku 1993 dochádza k pomerne zaujímavému vývoju, ktorý je na jednej strane pokračovaním v rámci federácie začatej koncepcie, súčasne však v niektorých oblastiach znamená aj odklon od nej. Zároveň slovenská ekonomika vykazuje v roku 1994, najmä však v roku 1995 také makroekonomické výsledky, ktoré ju radia v niektorých ukazovateľoch na prvé miesto spomedzi vyspelejších postkomunistických krajín. Pre mnohých pozorovateľov je takýto vývoj prekvapujúci. Predkladaná analýza ukazuje, že pozitívne makroekonomické výsledky SR vyplývajú najmä z pokroku v adaptácii správania sa ekonomických subjektov, ktorý je predovšetkým výsledkom už päť rokov pretrvávajúceho tvrdého kriteriálneho makroekonomického

mického prostredia. Dôležitú úlohu zohráva aj konjunktúra na vyspelých trhoch a s ňou spojený dopyt po slovenskom vývoze.

Na druhej strane najvýraznejšou slabinou vývoja slovenskej ekonomiky je malý pokrok v procese reštrukturalizácie, najmä nedostatočná obmena a modernizácia aktív. To súvisí najmä s nedostatkom stredno a dlhodobých investícií. Narastajúcu negatívnu úlohu môže zohrať bujnejúci klientelizmus, spojený s obmedzovaním slobodnej konkurencie a súťaže a so zneužívaním vplyvu štátu v prospech úzkych záujmových skupín. Tieto skutočnosti môžu byť vážnou hrozbou dlhodobejšieho udržania pozitívnych makroekonomických výsledkov v Slovenskej republike.

LITERATÚRA

Správy Štatistického úradu SR 1992 – 1995.

Správy Národnej banky Slovenska o menovom vývoji
1993, 1994, 1995.

Zbierka zákonov SR.

Denníky: Hospodárske noviny, Národná obroda, Pravda,
SME.

Týždenníky: Trend, Ekonom.

Privatizácia

- **Ing. Ivan Mikloš (1960)** vyštudoval Vysokú školu ekonomickú v Bratislave, kde do roku 1990 pôsobil ako pedagóg. V r. 1990-91 bol poradcom podpredsedu vlády zodpovedného za ekonomickú transformáciu a riaditeľom Odboru hospodárskej a sociálnej politiky Úradu vlády SR. V r. 1991-92 bol ministrom správy a privatizácie národného majetku SR. Je spoluzakladateľom ekonomicko-výskumnej organizácie M.E.S.A. 10, kde od r. 1992 pracuje. Prednáša ekonómiu na Trnavskej univerzite, zaoberá sa problémami privatizácie a liberalizácie hospodárstva.

Kľúčové slová: malá privatizácia, veľká privatizácia, kupónová privatizácia, reštitúcie, štandardné a neštandardné metódy privatizácie, priame predaje, verejné súťaže, dražby, dlhopisová metóda, ministerstvo privatizácie, fond národného majetku, zahraniční investori, investičné spoločnosti, investičné fondy, štátno-manažérska priemyslová lobby, transparentnosť a kontrolovateľnosť privatizácie, rovnosť šancí v privatizácii, korupcia v privatizácii, informovanosť o privatizácii, strategické podniky.

1. PRIVATIZÁCIA V ROKOCH 1991 – 1994

Slovenská republika sa v roku 1989 dočkala pádu komunizmu ako súčasť Československa. Aj keď slovenská ekonomika vykazovala oproti českej isté špecifiká z hľadiska niektorých vecných charakteristík, v zásade bola pomerne homogénnou súčasťou ekonomiky spoločného štátu (ČSSR, neskôr ČSFR). Išlo o ekonomiku takmer totálne zoštátnenú, ktorá aj v porovnaní s obdobnými ekonomikami Poľska, Maďarska či východného Nemecka, dosahovala extrémne vysoké miery zoštátnenia. Výnimkou boli len skutočne ojedinelé a okrajové živnosti typu súkromne hospodáriacich maloroľníkov v nepriaznivých horských podmienkach, záhumienkových, či prídomových pestovateľov zeleniny alebo kvetov a pod. Porovnanie

podielu súkromného a štátneho sektora na HDP v komunistických krajinách a v niektorých trhových ekonomikách znázorňuje nasledujúca tabuľka.

Tabuľka 16
Podiel štátneho a súkromného sektora na HDP v niektorých krajinách

	Rok	Podiel št. sekt (v %)
Bulharsko	1970	99,7
Kuba	1988	95,9
Československo	1988	99,3
Vých. Nemecko	1988	96,4
Maďarsko	1988	92,9
Poľsko	1988	81,2
Rumunsko	1980	95,5
Rakúsko	1979	14,5
Francúzsko	1982	16,5
Veľká Británia	1978	11,1
USA	1983	1,3
Záp. Nemecko	1982	10,7

Zdroj: Komai, J.: The Socialist System, Oxford, Clarendon Press 1992

1.1. KONCEPCIA PRIVATIZÁCIE PO ROKU 1990

Po páde komunizmu sa v ČSFR presadila koncepcia razantnej ekonomickej transformácie, založenej okrem iného aj na rýchlej a rozsiahlej zmene vlastníckych vzťahov. Svoje vyjadrenie našla v scenári ekonomickej reformy, ktorý bol schválený federálnym parlamentom v septembri 1990. Rýchla a rozsiahla privatizácia tvorila jeden zo štyroch hlavných pilierov reformy, pričom sa nechápala len ako čiste ekonomický fenomén, ale aj ako dôležitá súčasť politických zmien, ako záruka nezvratnosti nastúpených zmien.

Koncepcia privatizácie bola založená na nasledovných princípoch:

- Jej súčasťou sa stal proces reštitúcií, pričom za hranicu reštitučných nárokov sa v zásade stanovil termín 25. 2. 1948, t. j. termín komunistického prevratu a za oprávnené osoby sa v zásade považovali len fyzické, nie právnické osoby, a tiež len osoby s československým občianstvom a s trvalým pobytom v Československu.

- b) Proces privatizácie sa rozdelil na malú a veľkú privatizáciu. V malej privatizácii bola výlučnou metódou privatizácie verejná dražba, a bol v nej ponúkaný len majetok bez práv a záväzkov, väčšinou maloobchodné predajne, reštaurácie, menšie prevádzky a závody, menšie hotely a pod. Prvého kola malej privatizácie sa smeli zúčastniť len domáce fyzické a právnické osoby. V druhom kole sa už o doposiaľ nepredaný majetok mohli oficiálne uchádzať aj zahraniční záujemcovia.
- c) Keďže rýchlosť a rozsah privatizácie sa pokladali za dôležité kritériá a zároveň existoval nedostatok voľných kapitálových zdrojov, popri štandardných metódach sa použila aj kupónová privatizácia ako neštandardná metóda.
- d) Proces veľkej privatizácie sa rozdelil do dvoch tzv. vln, v rámci ktorých bol zámer privatizovať väčšinu privatizovateľného majetku. Rozdelenie veľkej privatizácie na dve etapy malo najmä urýchliť celý proces. Bolo tiež rozhodnuté, že súčasťou každej vlny veľkej privatizácie bude jedna vlna kupónovej privatizácie.
- e) Boli vytvorené špecializované inštitúcie – fondy národného majetku. Išlo o samostatné právnické osoby, ktorých hlavným účelom bolo realizovať schválené privatizačné projekty, uzatvárať kúpno-predajné zmluvy, organizovať verejné súťaže a verejné dražby, dočasne spravovať majetkové účasti štátu v transformovaných či čiastočne privatizovaných obchodných spoločnostiach. Existoval jeden federálny a dva republikové fondy. Ich najvyššími orgánmi boli prezídium a dozorná rada, ktorých členovia boli volení príslušným parlamentom v tajných voľbách.
- f) Bolo rozhodnuté, že za dopytovú stránku kupónovej privatizácie bude zodpovedné federálne ministerstvo financií, kým za ponukovú stránku kupónovej privatizácie republikové ministerstvá privatizácie.

V priebehu rokov 1990-1991 boli Federálnym zhromaždením ČSFR, Slovenskou národnou radou a Českou národnou radou, ako aj vládami a ministerstvami prijaté rozhodujúce privatizačné a reštitučné zákony, nariadenia vlád a smernice ministerstiev. Tieto zákony a predpisy vymedzovali pravidlá hry v procese veľkej privatizácie. Podľa nich boli všetky privatizovateľné štátne podniky zaradené do jednej z dvoch vln veľkej privatizácie. Rozdelenie do týchto dvoch vln urobili jednotlivé vlády (federálna a republikové), každá za tie podniky, ktoré mala v pôsobnosti. Voľba sa uskutočnila na základe návrhov rezortných ministerstiev, ktoré boli konzultované s jednotlivými podnikmi. Boli prijaté termíny, do ktorých boli všetky podniky povinné vypracovať tzv. základné privatizačné projekty.

Dôležitým ustanovením spomínaného zákona bolo, že o tzv. priamych predajoch musela rozhodovať vláda, kým schvaľovanie ostatných druhov transformácie a predaja (verejné súťaže, verejné dražby, vloženie akcií do kupónovej privatizácie) bolo v právomoci ministerstva privatizácie. Prijala sa zásada, že štandardné metódy budú mať v

základných privatizačných projektoch prednosť v tom zmysle, že ak manažment má reálneho kupca na podnik, či už zo zahraničia alebo domáceho, v základných privatizačných projektoch je to možné a potrebné uplatniť. Vo všetkých ostatných prípadoch, teda tam, kde do termínu predloženia privatizačných projektov nemali konkrétnu predstavu o privatizácii štandardnými metódami, bola odporučená transformácia podnikov na akciové spoločnosti a predaj akcií za investičné kupóny.

Okrem týchto základných privatizačných projektov existovali ešte tzv. konkurenčné privatizačné projekty, ktoré mohla predkladať ľubovoľná domáca alebo zahraničná fyzická alebo právnická osoba. Štátny podnik bol povinný poskytnúť záujemcom nevyhnutné podklady na vypracovanie konkurenčného privatizačného projektu.

Do prvej vlny bolo v Slovenskej republike zaradených cca. 700 štátnych podnikov v celkovej hodnote asi 175 mld. Kčs bilančnej hodnoty. Pre prvú vlnu privatizácie boli podniky, ktoré boli do nej zaradené, povinné vypracovať a predložiť základné privatizačné projekty do konca októbra 1991. Termín pre predkladanie konkurenčných privatizačných projektov bol stanovený na koniec novembra 1991. **Celkovo bolo predložených okolo 1500 privatizačných projektov, teda priemerne pripadal na jeden základný projekt jeden konkurenčný projekt.**

Súčasťou prvej vlny privatizácie bola prvá vlna kupónovej privatizácie. Z FNM Českej republiky bol na kupónovú privatizáciu vyčlenený majetok v hodnote 206 424 419 000 Kčs a z FNM Slovenskej republiky 90 111 742 000 Kčs. V ČR to bolo 943 akciových spoločností, v SR 484. V kupónovej privatizácii sa zaregistrovalo 5 942 851 občanov v ČR a 2 579 327 v Slovenskej republike. Na jedného držiteľa investičných kupónov tak pripadal majetok v účtovnej cene 34 796 Kčs.

Malá privatizácia začala v SR 14.2.1991 a v zásade bola ukončená do konca r. 1992. Za ten čas bolo sprivatizovaných 9 676 prevádzkových jednotiek v súhrnnej bilančnej hodnote 13 192 000 000 Kčs, ktoré boli vydražené za 14 541 000 000 Kčs. Privatizačné projekty vo veľkej privatizácii sa vládou a ministerstvom privatizácie začali schvaľovať v prvom kvartáli 1992. Registrácie občanov do prvej vlny kupónovej privatizácie sa začali 1.11.1991, samotná kupónová privatizácia začala 14.5.1992 a bola ukončená do konca roka 1992.

1. 2. ZMENY PO VOĽBÁCH V ROKU 1992 A V ROKU 1994

Kým v Českej republike v zásade pokračoval privatizačný proces podľa predchádzajúcich pravidiel, v Slovenskej republike došlo k jeho revízii a po rozdelení ČSFR k výrazne odlišnému vývoju. V septembri 1992 vláda SR schválila novú koncepciu privatizácie, ktorá do značnej miery stavala na popretí dovtedajšieho vývoja. Väčší dôraz bol

kladený na štandardné metódy, kupónová privatizácie sa považovala len za marginálnu, zvýšili sa právomoci rezortných ministerstiev a odborov v procese privatizácie. Na masovejšiu a rýchlu privatizáciu štandardnými metódami však nebol dostatok domácich a zahraničných zdrojov. Časová a kapacitná náročnosť masového rozmeru štandardných metód, väčšie kompetencie a nezáujem rezortných ministerstiev na rýchlej privatizácii, ako aj absencia politickej vôle po rýchlej, rozsiahlej a transparentnej privatizácii – to všetko spôsobilo výrazné spomalenie procesu privatizácie. V priebehu jesene 1992 a roku 1993 došlo tiež k niekoľkým novelizáciám zákona o veľkej privatizácii. Ich účelom bolo predovšetkým posilnenie právomocí ministerstva privatizácie, ale najmä posilnenie právomocí vlády voči Fondu národného majetku. K čiastočnému urýchleniu privatizácie došlo až vo februári – marci 1994, kedy vláda V. Mečiara v predtuchu odvolania začala urýchlene schvaľovať priame predaje.

Po odvolaní Mečiarovej vlády v marci 1994 vláda J. Moravčíka opäť spustila proces privatizácie do značnej miery podobným mechanizmom, ako sa to robilo do júna 1992. Urýchlil sa proces schvaľovania priamych predajov, začala sa príprava druhej vlny kupónovej privatizácie. Od 1.9.1994 sa začala registrácia občanov do druhej vlny kupónovej privatizácie. Do druhej vlny kupónovej privatizácie sa v SR zaregistrovalo 3 428 419 občanov, čo bol 1,33-násobok počtu zaregistrovaných v prvej vlne. Odstupujúca Moravčíkova vláda vyhlásila začiatok predkola na 15.12.1994, tento bol však novou Mečiarovou vládou zrušený.

Veľmi dôležitá systémová zmena sa udiala v noci z 3. na 4. novembra 1994, kedy na prvej schôdzi novozvoleného parlamentu došlo zo strany parlamentnej väčšiny Hnutia za demokratické Slovensko (HZDS), Slovenskej národnej strany (SNS) a Združenia robotníkov Slovenska (ZRS) k nasledovným vecným a systémovým zmenám:

- boli odvolaní dovtedajší členovia prezídia a dozornej rady Fondu národného majetku SR a zvolení noví, všetci lojálni voči stranám parlamentnej väčšiny,
- bol zmenený zákon o veľkej privatizácii tak, že všetky rozhodujúce právomoci boli odobraté ministerstvu privatizácie a vláde SR a prenesené na Fond národného majetku,
- boli zrušené viaceré rozhodnutia o priamych predajoch, ktoré urobila Moravčíkova vláda.

Motívom týchto zmien bola snaha o ovládnutie procesu privatizácie bez vstupu do vlády. K vytvoreniu vlády HZDS, ZRS a SNS došlo až v polovici decembra 1994.

1. 3. DOTERAJŠIA RÝCHLOSŤ PRIVATIZAČNÉHO PROCESU

V Slovenskej republike existoval v roku 1991 privatizovateľný majetok v hodnote asi 385 mld. korún. V malej privatizácii bol privatizovaný majetok asi za 14 mld. Sk, v

prvej vlne kupónovej privatizácie za 90,1 mld. a štandardnými metódami bol predaný majetok asi za 38 mld. korún (12 mld. vo vláde J. Černogurského, 11 mld. v Mečiarovej vláde a 15 mld. počas Moravčíkovej vlády). **Z toho vyplýva, že k 1.1.1995 tvoril privatizovaný majetok cca. 142,1 mld. Sk, čo bolo asi 36,9% privatizovateľného majetku.** O miere spomalenia privatizácie v Slovenskej republike po júni 1992 najlepšie svedčí skutočnosť, že v Českej republike koncom roka 1994 tvoril privatizovaný majetok už cca 80% privatizovateľného majetku. Pritom rýchlosť postupu privatizácie v rokoch 1991 – 1992 bola v ČR a SR približne rovnaká.

Tabuľka 17
Rýchlosť privatizácie v SR v rokoch 1992-1995 podľa jednotlivých metód

	1992	1993	1994	1995 /1	SPOLU
Malá priv.	13 200,00				13 200,00
Kup. priv.	79 809,90				79 809,90
Štand. met.	11 973,20	4 510,60	21 182,80	41 362,20	79 028,80
SPOLU	104 983,10	4 510,60	21 182,80	41 362,20	172 038,70
PODIEL	27,27%	1,29%	6,05%	10,74%	44,68%
1/ za prvých 10 mesiacov roka 1995					

Zdroj: Výročné správy Fondu národného majetku

Údaje v tabuľke 17 sa týkajú majetku (za roky 1992 – 1994), na ktorý boli uzavreté kúpno-predajné zmluvy (u štandardných metód), ako aj majetku, ktorý bol predaný v malej privatizácii a v kupónovej privatizácii. Pre rok 1995 ide o hodnotu majetku v bilančných cenách, na ktorý boli vydané rozhodnutia o predaji (ide o údaje iba za prvých 10 mesiacov, do 19.10.1995). Keďže hodnoty v tabuľke sú v bilančných cenách, možno urobiť porovnanie k celkovému privatizovateľnému majetku, ktorý bol, ako sme uviedli vyššie, v celkovej bilančnej hodnote 385 mld. Sk. Z toho vyplýva, že v roku 1992 bolo privatizovaných 27,27% privatizovateľného majetku, v roku 1993 to bolo 1,29%, roku 1994 sa privatizovalo 6,05% a za prvých desať mesiacov roka 1995 to bolo 11,17%. **Spolu do konca roka 1995 sa teda z celkového privatizovateľného štátneho majetku sprivatizovalo asi 45,1%.**

Toto číslo je čiastočne nadhodnotený, pretože v roku 1992 prebehlo zvyšovanie bilančnej hodnoty majetku na základe novej vyhlášky o cenách pozemkov a nehnuteľností, pričom došlo k celkovému nárastu cien majetku a teda k nárastu hodnoty celkovej porovnávacjej bázy. Pri našich prepočtoch sme však túto skutočnosť nezohľadnili. Samozrejme, vyššie vyznačené údaje sa týkajú podielu privatizovaného majetku z pôvodne štátneho majetku. Nemožno ich stotožňovať s podielom súkromného majetku v národnom hospodárstve, pretože súkromný (ale aj štátny) majetok sa ďalej rozvíja a zväčšuje. Keďže sa predpokladá

vyššia dynamika súkromného sektora, dá sa predpokladať, že podiel súkromného majetku na celkových aktívach v národnom hospodárstve je vyšší ako uvedený podiel privatizovaných bývalých štátnych aktív.

Tabuľka 18

Vývoj privatizácie v SR štandardnými metódami v rokoch 1992 – 1995

	1992		1993		1994		1995 /1		Spolu
	kúp. cena	bil. cena	kúp. cena	bil. cena	kúp. cena	bil. cena	kúp. cena	bil. cena	
A	3086,5	1678,7	1943,5	2102,3	6568,6	8665,5			
A1	750,0	637,7	353,8	1019,7	3756,1	6538,4			
A2	2336,4	1041	1589,7	1082,6	2812,65	2127,1	660,0 /2		
B	9588,6	10294,5	2868,2	2408,3	1196,3	10806,1			
B1	17720,3	8731,9	2886,8	2376,1	11030,7	12400,9			
B2	1868,2	1562,5	0	0	165,6	194,4			
Spolu	12675,1	11973,2	4811,7	4510,6	17774,9	21182,8	33000	43000	80666,6
C	33,2%	21,7%	33,0%	24,0%	16,7%	11,0%	2,0%		

/1 - rok 1995 za prvých 10 mesiacov

/2 - 2 v roku 1995 sa rovná A2+B2

A - predaj akcií

A1 - z toho tuzemským partnerom

A2 - z toho zahraničným partnerom

B - predaj majetku

B1 - z toho tuzemským partnerom

B2 - z toho zahraničným partnerom

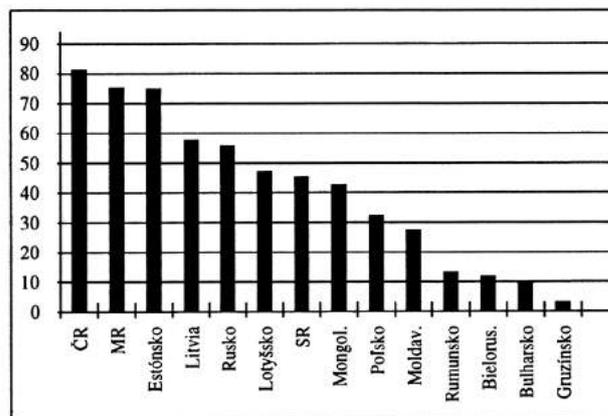
C - podiel zahraničných na predanom majetku

Zdroj: Výročné správy Fondu národného majetku. Bratislava 1993, 1994, 1995

Vyššie uvedené prepočty o výške a podiele privatizovaného bývalého štátneho majetku koncom roka 1995 vo výške asi 45,1% potvrdzuje aj štúdia OECD, ktorej výsledky znázornené na nasledujúcom grafe 1 boli zverejnené v slovenskej tlači v marci 1996. Podľa nej podiel privatizovaného štátneho sektora v SR je 44%, pričom stav privatizácie v ostatných krajinách vyzerá nasledovne: Česká republika 81%, Maďarsko 75%, Estónsko 74%, Litva 57%, Rusko 55%, Lotyšsko 46%. Menej ako na Slovensku je podľa štúdie OECD sprivatizovaného majetku v Mongolsku (41%), Poľsku (32%), Moldavsku (27%), Rumunsku (13%), Bielorusku (11%), Bulharsku (10%) a Gruzínsku (2%).

Graf 1

Podiel privatizovaného bývalého štátneho majetku v niektorých postkomunistických krajinách

Zdroj: OECD

Z doterajšieho popisu situácie vidno, že nosnými problémami pre rok 1995 sa už na sklonku roka 1994 ukazovali:

- neistota osudu kupónovej privatizácie,
- nekontrolovateľnosť procesu privatizácie,
- zneužívanie politického vplyvu vládnej koalície na ovládnutie privatizácie,
- narastanie vplyvu rôznych záujmových skupín spojených s koalíčnými stranami.

2.VÝVOJ PRIVATIZÁCIE V ROKU 1995

2. 1. PROGRAMOVÉ VYHLÁSENIE VLÁDY SR

Napriek deklarácii o tom, že pokračovanie a urýchlenie privatizácie patrí medzi prioritné úlohy vlády, programové vyhlásenie neprineslo nijakú konkretizáciu týchto zámerov. Neboli v ňom stanovené ani len rámcové termíny a objemy majetku, ktoré vláda hodlá sprivatizovať. Funkčné obdobie vlády je pritom 4 roky, t. j. programové vyhlásenie sa vypracováva na obdobie do konca roka 1998. Len na porovnanie možno uviesť zreteľné stanovisko českej vlády, podľa ktorej Česká republika chce privatizáciu v zásade ukončiť už v roku 1995, pričom po roku 1996 sa už nepredpokladá činnosť ministerstva privatizácie. V programovom vyhlásení vlády SR sa žiadne podobné záväzky nenachádzajú.

V dokumente sa otvorene deklaroval zámer „vytvárať privatizáciou také vlastnicke štruktúry, v ktorých budú mať významný podiel domáci podnikatelia a zamestnanci privatizovaných podnikov.“ Existuje súvislosť medzi týmto zámerom a neochotou vlády hradiť výdavky štátu na dlhová službu z očakávaných príjmov za privatizáciu. Pri prednostnom predaji majetku domácim záujemcom sa to-

tiž nedajú očakávať vysoké príjmy Fondu národného majetku, a preto sa nedá ani očakávať možnosť hradenia dlhovej služby zo zdrojov FNM. Už v čase prijímania programového vyhlásenia vlády v januári 1995 sa celkové záväzky FNM odhadovali na cca 45 mld. Sk.

Keďže domáci záujemcovia o privatizáciu majú obmedzené investičné možnosti, vláda hodlala „v záujme podpory rozvoja domácej podnikateľskej vrstvy ... umožňovať splátkové formy predaja so započítavaním investícií do kúpnej ceny“. Vláda síce deklarovala využívanie princípu súťaže („na základe precízne formulovaného a zdôvodneného podnikateľského zámeru, ktorý bude rešpektovať osobitosti podniku a potreby jeho rozvoja“), pri takto formulovaných kritériách výberu však hrozí, že proklamovaná súťaživosť bude len čisto formálna. „Podnikateľský zámer“ vytvára totiž veľký priestor pre subjektivismus, keďže ide o kritérium nemerateľné, a tým aj neobjektívizovateľné. Navyše väčšina proklamovaných zámerov v podnikateľskom zámere nie je ani právne podchytiiteľná a vymáhateľná. **Privatizácia podľa takto stanovených kritérií umožňuje subjektivismus a uprednostňovanie manažmentov štátnych podnikov, prípadne iných dopredu vytipovaných záujemcov.**

Vláda sľubuje podporiť „účelný vstup zahraničného kapitálu do slovenskej ekonomiky“. Takáto formulácia však naznačuje, že o účelnosti, resp. neúčelnosti tohokotrého zahraničného kapitálu bude rozhodovať štátna byrokracia.

Programové vyhlásenie avizovalo vyšpecifikovanie „záujmu štátu pri privatizácii strategických podnikov, najmä v energetike, plynárenstve, telekomunikáciách, vo vodnom hospodárstve, zbrojárskej výrobe a bankovníctve a ohraničenie rozsahu verejného sektora“. V čase predkladania programového vyhlásenia teda vláda považovala za súčasť verejného sektora napríklad aj bankovníctvo. Tento postoj vlády sa potom dramaticky zmenil, keď v januári 1996 premiér Mečiar avizoval rýchlu privatizáciu všetkých bánk okrem Národnej Banky Slovenska (emisná banka).

Medzi vtedajšie zábery vlády patrilo spustiť druhú vlnu kupónovej privatizácie „bez zbytočného odkladu“ – hoci k odkladu v skutočnosti dochádzalo už od decembra 1994, kedy bolo zrušené predkolo druhej vlny vyhlásené predchádzajúcou Moravčíkovou vládou. Túto časť svojho programového vyhlásenia zásadným spôsobom spochybnila sama vláda, keď spolu s parlamentnou väčšinou v júni a júli 1995 zrušila kupónovú privatizáciu, ktorú nahradili dlhopisovým odškodnením.

Programové vyhlásenie tiež avizovalo „dôslednejšie vymáhanie pohľadávok, dosiahnutie väčšej platobnej disciplíny u veriteľov Fondu národného majetku a dôslednejšiu kontrolu akciových spoločností, kde má FNM majetkovú účasť“. Realita roku 1995 ukázala, že tento zámer sa nepodarilo naplniť.

Vláda ďalej v programovom vyhlásení deklarovala „vydanie právneho predpisu, ktorý sprehľadní a komplex-

ne upraví proces privatizácie a vzťahy s Fondom národného majetku“. Pôvodne väčšina pozorovateľov usudzovala, že týmto predpisom bude vláda chcieť prepojiť väzby medzi ministerstvom privatizácie (vládou) a Fondom národného majetku, ktoré boli prerušené v dôsledku zmeny zákona o privatizácii v noci z 3. na 4. novembra 1994. Opak sa stal pravdou, keď novelou privatizačného zákona z júla 1995 prešiel aj ten nepatrný zvyšok kompetencií z ministerstva privatizácie na FNM.

V tej časti programového vyhlásenia, ktorá sa zaoberá privatizáciou, je evidentný vplyv dvoch silných záujmových lobby – zväzu priemyslu združujúceho manažmenty prevažne štátnych podnikov a odborových zväzov, najmä odborových zväzov priemyselných odvetví.

2. 2. PREHĽAD HLAVNÝCH UDALOSTÍ V PROCESE PRIVATIZÁCIE V ROKU 1995

2. 2. 1. Okliešťovanie a zrušenie kupónovej privatizácie, zavedenie dlhopisovej metódy

Súčasťou okliešťovania kupónovej privatizácie bolo cieľavedomé obmedzovanie vplyvu investičných fondov a investičných spoločností. Už od konca roka 1994 predstavitelia vládnych strán a im blízke médiá viedli kampaň proti investičným fondom a spoločnostiam a paušálne ich obviňovali z činnosti, ktorá je v rozpore so záujmami drobných akcionárov a investorov.

Predchádzajúca vláda pripravila do kupónovej privatizácie majetok 165 akciových spoločností v hodnote 51,5 mld. Sk. K tomu bol na Fonde národného majetku ešte pripravený majetok v hodnote 11,7 mld. v 139 akciových spoločnostiach, čo spolu predstavovalo majetok v hodnote 63,2 mld. Sk. Po nástupe tretej Mečiarovej vlády boli z tohto balíka najprv vyňaté viaceré akciové spoločnosti, najmä však akcie energetických podnikov v hodnote 17,3 mld. Sk. Objem majetku pôvodne navrhovaného do kupónovej privatizácie sa začal postupne znižovať. V decembri 1994 ešte podpredseda vlády a minister financií S. Kozlík hovoril o 70 mld. majetku do kupónovej privatizácie, od januára to už bolo len 50 mld. Istý čas sa hovorilo o objeme vo výške „najmenej 50 mld.“, začiatkom apríla 1995 však uznesenie vlády už znižuje tento majetok na hodnotu „najmenej za 40 mld. Sk“. Zatiaľ čo príprava majetku do kupónovej privatizácie viazla, medzičasom Fond národného majetku urýchlil v druhom štvrtroku priame predaje.

Na jednej strane evidentne neexistovala politická vôľa, stotožnenosť s dôležitosťou kupónovej privatizácie. Na druhej strane **narastal vplyv štátno-manažérskych kruhov**, ktorých privatizačné záujmy od začiatku stáli za obmedzovaním kupónovej privatizácie. O absencii politickej vôle najlepšie svedčí vyššie rozvedená skutočnosť, že vlády Čarnogurského i Moravčíka boli schopné schvaľovať projekty do kupónovej privatizácie v rádovo vyššom tempe a objeme.

Naplnilo sa to vyjavilo začiatkom júna 1995, kedy predstavitelia vlády informovali o tzv. novej koncepcii kupónovej privatizácie. Jej podstata mala spočívať v tom, že každý zaregistrovaný občan do kupónovej privatizácie dostane dlhopisy v nominálnej hodnote 10 000 Sk s dobou splatnosti 5 rokov a úročením diskontnou sadzbou. Tieto dlhopisy by malo byť možné obmedzene vymieňať za akcie, ktoré bude predávať FNM a tiež by sa za ne mali dať kupovať byty.

Predovšetkým treba konštatovať, že celá akcia bola vyhlásená narýchlo, nebola dostatočne pripravená a ujasnená. Ešte v máji viacerí vládni činitelia vyhlasovali, že predkolo kupónovej privatizácie s majetkom v hodnote 40 mld. Sk sa začne 1.7.1995. 30.5. však Dozorná rada FNM vydáva vyhlásenie, podľa ktorého je termín začatia kupónovej privatizácie ohrozený, pretože viazne príprava ponuky majetku. Vzápätí na to už 2.6. premiér Mečiar avizuje tzv. novú koncepciu kupónovej privatizácie (označenie tzv. je primerané preto, lebo v skutočnosti o žiadnu privatizáciu nejde – ide len o finančnú operáciu FNM, prostredníctvom ktorej sa po istom čase a s obmedzenou garanciou obyvateľstvu rozdá veľmi obmedzená časť výnosov z privatizácie, ktoré utŕži FNM). O nepripravenosti a o rozhodnutí úzkou skupinou ľudí svedčia viaceré skutočnosti. Patrí medzi ne rozporuplné a nedostatočné vysvetľovanie nielen technických detailov, ale aj zásadných koncepčných zámerov rôznymi predstaviteľmi exekutívy a vládnej koalície. Kuriózne bolo, že hoci tento bod absentoval v oficiálnom programe zasadnutia vlády 6.6.1995, napriek tomu sa ešte v ten istý deň po rokovaní vlády spustila informačná kampaň o novej koncepcii. Podujal sa na to osobne premiér Mečiar v relácii Pressclub pravidelne informujúcej o výsledkoch zasadnutia vlády. Zmätkov v hlavách samotných vládných politikov, úradníkov a im blízkych žurnalistov vari najlepšie vystihuje článok, ktorý bol uverejnený v provládnom denníku Slovenská Republika dňa 14.6.1995. Okrem iného sa v ňom uvádza, že ministerstvo privatizácie má k 14.6. vo svojej evidencii 214 privatizačných výstupov s majetkom do kupónovej privatizácie v hodnote 32 784 mil. Sk a že „je predpoklad, že práce na privatizačných projektoch s podielom akcií do kupónovej privatizácie zo strany MSPNM sa ukončia do konca júna 1995“. Toto uvádza vládný denník osem dní po oficiálnom oznámení novej dlhopisovej metódy privatizácie, čiže osem dní po oficiálnom oznámení zrušenia kupónovej privatizácie.

Zároveň so zrušením kupónovej privatizácie sa spustili opatrenia, ktoré nielen **obmedzili vplyv investičných fondov a spoločností, ale väčšinu z nich začali doslova likvidovať**. Takouto udalosťou zásadného významu bola správa zo začiatku apríla o tom, že ministerstvo financií odobralo 31.3.1995 povolenie na činnosť Prvej slovenskej investičnej spoločnosti, a.s. Bratislava (PSIS). Kým znížovanie hodnoty majetku do kupónovej privatizácie znamenali pre druhovlnové investičné spoločnosti a investič-

né fondy relatívne aj absolútne straty oproti pôvodne predpokladaným podmienkam, nový postup v kupónovej privatizácii pre ne znamenal absolútne vyradenie z hry a stratu takmer všetkých prostriedkov, ktoré do druhej vlny investovali. Medzi týmito fondami a spoločnosťami boli aj viaceré zahraničné, najmä rakúske.

Oznámenie o novej koncepcii vyvolalo búrlivú odozvu na vnútropolitickú scénu a znovu prehĺbilo rozpory a polarizáciu medzi stranami vládnej koalície a opozičnými stranami. Opozičné parlamentné strany napospol označili vládne rozhodnutie za protiústavné a účelové, slúžiace len na zvýšenie objemu majetku, ktorý chce vládna koalícia privatizovať priamymi predajmi za nejasných podmienok a v zvýhodnenom režime pre ľudí zo svojho okruhu a lojálnych k vládnej koalícii. Za protiústavnú bola označovaná skutočnosť, že sa spätne menili podmienky a zasahovalo sa do právnych vzťahov, ktoré vznikli v minulosti na základe platného právneho stavu. Opozícia poukazovala tiež na to, že zrušenie kupónovej privatizácie a jej nahradenie dlhopismi je v rozpore s programovým vyhlásením vlády. V prípade dlhopisovej koncepcie sa totiž o žiadnej, tobôž nie kupónovej privatizácii hovoriť nedá, čo koniec-koncov vari najexpresívnejšie priznal predstaviteľ FNM J. Porvazník, keď povedal, že v zásade môžu občania kupónovú knižku zahodiť.

Protí navrhovanej zmene sa postavili aj obce a mestá a ich záujmové združenia, najmä proti používaniu dlhopisov na odkupovanie obecných bytov. Taktiež zahraniční investori považujú zrušenie kupónky, ktorá bola začatá na základe platných zákonov, a k pokračovaniu ktorej sa v programovom vyhlásení vlády prihlásila v januári 1995 aj Mečiarova vláda, za veľmi zlý signál, za nebezpečné menenie pravidiel počas hry. Začiatkom júla 1995 schválila Konfederácia odborových zväzov pomerne ostré odmietavé stanovisko proti uplatňovanému spôsobu privatizácie. Vláda kritiku a obvinenia odmietla.

Podľa prieskumu verejnej mienky, ktorý uskutočnila agentúra FOCUS v prvej polovici júna 1995 len 3,1% občanov SR považovalo privatizáciu v podaní vládnej koalície za správnu, 28,1% v ničom za správnu v inom za nesprávnu, 56,6% za nesprávnu a 12,3% nevedelo na otázku odpovedať. Rovnaká otázka FOCUS-u pred rokom, v lete 1994, priniesla nasledovné výsledky: 12,4% súhlasilo s privatizačnou politikou Moravčíkovej vlády, 45,4% ju považovalo v ničom za správnu v inom za nesprávnu, 29,3% za nesprávnu a 13% nevedelo odpovedať.

2. 2. 2. Neverejný a netransparentný privatizačný proces, privatizačné aféry

Iným dôležitým fenoménom privatizácie počas prvého polroka 1995 bolo, že sa potvrdila snaha vládnej koalície **zvýhodňovať v privatizácii podnikové manažmenty a ľudí blízkych vládnej koalícii a privatizovať bez kontroly verejnosti a médií**. V priebehu celého roka neboli

na Fonde národného majetku predtým obvyklé tlačové konferencie a minister privatizácie Bisák opakovane vyhlásil, že podľa zákona o privatizácii je rozhodovanie o privatizácii neverejné. Ide pritom evidentne o účelový výklad znenia §10 zákona 92/91, ktorý síce v odseku 7 hovorí, že „rozhodovanie o privatizácii je neverejné“, zároveň však odstavec 5 toho istého §10 hovorí: „Vydanie rozhodnutia o privatizácii zverejňuje ministerstvo do 30 dní v Obchodnom vestníku, pričom využíva aj iné formy zverejnenia“. Je teda evidentné, že neverejnosť rozhodovania o privatizácii sa týka len samotnej procedúry rozhodovania.

S obmedzovaním informovanosti verejnosti o privatizácii súvisí aj proces veľmi subjektívneho spôsobu prijímania privatizačných rozhodnutí spustený vo februári 1995. Najlepším príkladom bolo opätovné schválenie všetkých rozhodnutí, ktoré boli Moravčíkovou vládou zrušené na základe porušenia zákonov. Dochádza taktiež k privatizácii vo zvýhodnenom režime v prospech tzv. zamestnaneckých obchodných spoločností, aj keď zákon také niečo nepozná a neumožňuje, a dokonca neexistuje ani žiaden metodicky usmerňujúci materiál, ktorý by stanovil kritériá na to, čo sa za takúto zamestnaneckú spoločnosť považuje a čo nie, a aká môže byť miera zvýhodnenia. Vedie to potom tak ďaleko, že riaditeľ sekcie posudzovania návrhov pre privatizáciu Porvazník v rozhovore pre TREND uviedol, že ak sa prioritne sledujú „sociálne aspekty privatizácie“, prednosť dostáva predaj pre zamestnancov a ostatné ponuky sa neberú do úvahy. Toto tvrdenie a takéto konanie je pritom v rozpore s §10 ods. 7 zákona 92/91 o privatizácii.

Ďalšou výstižnou ilustráciou využitia formálnej privatizácie pre zamestnancov na získanie majetku v zvýhodnenom režime úzkou skupinou ľudí, väčšinou z manažmentu podniku, je príklad predaja akcií VSŽ. V marci 1994, v posledných hodinách druhej Mečiarovej vlády, bol schválený predaj 9,5% akcií VSŽ za menej ako polovičnú cenu oproti trhovej v prospech a. s. Manager, ktorú založil vrcholový manažment VSŽ. Argumentovalo sa tým, že tieto akcie budú potom predané všetkým manažérom od majstrov až po najvyšší manažment. Napriek tomu, že ubehli takmer dva roky, až na nepatrnú časť (okolo 1%) sú stále všetky akcie v rukách top manažmentu (dnes už čiastočne bývalého). O rok neskôr bol takým istým spôsobom vo zvýhodnenom režime odsúhlasený predaj 10% akcií VSŽ v prospech a. s. Hutník, ktorú zase pre zmenu založilo vedenie odborovej organizácie VSŽ s argumentom, že tieto akcie potom predajú odborárom. V skutočnosti však nepredávajú odborárom akcie VSŽ, ale akcie a. s. Hutník.

Počas celého roka 1995 pokračoval len veľmi nedostačujúci prílev zahraničného kapitálu, čo okrem politickej nestability súvisí práve so spôsobom uskutočňovania privatizácie, najmä so znevýhodňovaním zahraničných investorov v procese privatizácie. Mieru tohto znevýhodňovania vidno najmä z údajov, podľa ktorého FNM od začiatku roka do 7. septembra uskutočnil 232 priamych predajov v celkovej cene takmer 29 mld. Sk, pričom v

prospech zahraničných subjektov boli schválené len 3 priame predaje v hodnote 660 mil. Sk, teda 1,3% zo všetkých predajov v hodnote 2,2% zo súčtu kúpnych cien.

Zároveň s tým od februára 1995 narastalo tempo schvaľovania priamych predajov prezídiom FNM. Od 2.2. do 6.6. FNM vydal 85 rozhodnutí o priamych predajoch, pričom tempo prijímania rozhodnutí sa stupňuje (za február, marec a apríl to bolo 41 rozhodnutí, za mesiac máj už 45 rozhodnutí). Napriek tomu vláda na svojom zasadnutí 30.5.1995 nariadila ekonomickým ministrom a odporúčala FNM ešte urýchliť tempo schvaľovania priamych predajov. To sa aj skutočne udialo, a to napriek dovolenkovej sezóne. Nešlo pritom len o narastanie kvantitatívne, aj z hľadiska dôležitosti a kvality došlo v tretom štvrtroku k predaju veľmi dôležitých a veľmi lukratívnych podnikov a majetkových účasí. Často išlo o netransparentné pridelenie majetku osobám blízkym vládnej koalícii za veľmi nízke ceny a za existencie možnosti odpúšťania značnej časti už tak nízkych cien. **Neboli a dodnes nie sú známe kritériá výberu uchádzačov o majetok, prakticky neexistovali a dodnes neexistujú žiadne pravidlá hry, a tým ani žiadna možnosť kontroly.** FNM bol a je plne ovládaný vládou koalíciou bez možnosti opozície tento proces čo i len formálne kontrolovať. Jediné informácie, ktoré FNM vydáva, sú zoznamy podnikov, ktoré mieni privatizovať a potom zoznamy podnikov, ktoré sa privatizovali, kúpna cena, prvá splátka a nadobúdateľ majetku. FNM neusporadúva tlačovky, vyššie uvedené informácie poskytuje verejnosti len prostredníctvom TASR a zásadne neposkytuje verejnosti žiadne iné informácie.

Napriek tomuto utajovaniu niektoré médiá priniesli informácie o privatizačných aférach, o zvýhodňovaní osôb blízkych vládnej koalícii v procese privatizácie. Objavili sa svedectvá o porušovaní zákona. Vo viacerých novinách sú zverejňované konkrétne mená, osoby a fakty, pričom zo strany FNM, vládnej koalície ani menovaných osôb vo väčšine prípadov nedochádza ani k formálnemu, či všeobecnému dementovaniu týchto skutočností.

Na verejnosť prenikli správy o narastaní rozporov vo vnútri vládnej koalície, ktoré majú svoj pôvod najmä v konflikte privatizačných záujmov. Najvýraznejším príkladom je privatizácia Bučiny Zvolen, kde HZDS presadilo svoje záujmy napriek opačným záujmom ZRS, ktoré má nominálne v rukách ako post ministra privatizácie, tak aj post predsedu prezídia FNM, napriek oficiálnym stanoviskám ministerstva privatizácie o protizákonnosti uskutočnenej privatizačnej transakcie.

O predsedovi Prezídia FNM a podpredsedovi ZRS Š. Gavorníkovi denník Práca 20.9.1995 zverejnil, že má písomné dôkazy o tom, že koncom roka 1994 ponúkal dvom osobám členstvo v dozornej rade FNM za 300 000 Sk so zdôvodnením, že tie peniaze potrebuje pre stranu (ZRS). Napriek tomu, že všade v krajinách s normálnymi pomermi by takáto správa fungovala ako mediálna a politická bomba, na Slovensku veľmi rýchlo zhasla v nezáujme a v množstve iných „bômb“.

Zverejnenie takýchto foriem privatizácie sa taktiež neodrkadilo negatívne na politickej podpore vládnych strán. Súvisí to najmä s absenciou verejnej mienky, s masovo rozšíreným mravným relativizmom, s dezorientáciou značnej časti obyvateľstva s ich neschopnosťou chápať zložitý proces privatizácie a vyhodnocovať často protichodné informácie, ktoré servírujú na jednej strane nezávislé a opozičné médiá a na druhej strane médiá, ktoré sú plne v rukách vládnej koalície.

2. 2. 3. Legislatívny vývoj, nové zákony v oblasti privatizácie

Hneď na úvod treba uviesť, že v priebehu tretieho štvrťroka došlo k presunu aj posledných rozhodovacích právomocí v oblasti privatizácie z ministerstva privatizácie na FNM. (Mimochodom, v tejto súvislosti predseda SDE P. Weiss v parlamente navrhol, aby bolo ministerstvo privatizácie zrušené.)

Ešte predtým sa však dôležitou udalosťou stalo rozhodnutie Pléna Ústavného súdu, ktoré 24.5. 1995 rozhodlo, že zákon 370/1994 z 21.12.1994 o zrušení niektorých rozhodnutí Moravčíkovej vlády o privatizácii je v rozpore s Ústavou SR. Toto rozhodnutie otvorilo cestu k množstvu súdnych sporov, pretože vo viacerých prípadoch bol majetok, ktorého privatizácia bola zrušená predmetným zákonom, medzičasom predaný iným subjektom.

Medzi najvýznamnejšie legislatívne zmeny patrili novely zákonov o privatizácii a o investičných fondoch a investičných spoločnostiach a zákona o zabezpečení záujmov štátu pri privatizácii strategicky dôležitých podnikov. Parlament ich schválil v júli 1995.

Novela privatizačného zákona mala o. i. za účel právne upraviť zrušenie kupónovej privatizácie a jej nahradenie tzv. dlhopisovou metódou. Taktiež sa ňou previedli už aj tie posledné kompetencie pri navrhovaní priamych predajov z ministerstva privatizácie na FNM (od novembra 1994 do tejto novely v júli 1995 mohlo návrhy na priame predaje predkladať ministerstvo privatizácie alebo výkonný výbor FNM, pričom rozhodnutie robilo prezídium FNM). Podľa tejto novely návrhy na priame predaje dáva len výkonný výbor FNM a rozhoduje o nich Prezídium FNM. Novela zákona tiež posilnila právomoci FNM v tých podnikoch a k tomu majetku, ktorý bol predaný na splátky počas splácania tohto majetku. Formálne je táto inovácia zdôvodňovaná snahou o minimalizovanie rizika nesplácania majetku, prípadne jeho rozkradnutia bez jeho splatenia, v skutočnosti však omnoho dôležitejším motívom môže byť **snaha vytvoriť si prostriedky a nástroje na dlhodobý vplyv FNM** (a teda vládnej koalície) nad „privatizovaným“ majetkom.

Hlavným zmyslom **novely zákona o investičných fondoch a investičných spoločnostiach** bola snaha o **plošné zníženie ich sily a vplyvu**. Podľa novej úpravy sa budú musieť všetky investičné spoločnosti pretransformovať na spoločnosti so základným imanom minimálne 20 mil. Sk,

čo zlikviduje väčšinu z nich. Ďalej budú musieť investičné fondy znížiť svoj podiel v jednotlivých akciových spoločnostiach z doterajších maximálne 20% na 10%, pričom zároveň nebudú môcť mať predstaviteľov v predstavenstvách, ale len v dozorných radách. To veľmi zníži vplyv investičných spoločností na chod akciových spoločností.

Okrem toho novela zákona obmedzila aj súkromné práva akcionárov fondov tým, že všetky rozhodnutia akcionárov budú podliehať schváleniu ministerstvu financií – od schválenia štatútu až po voľbu členov orgánov fondu. Jeden z paragrafov dokonca dáva MF SR právo kontrolovať a posudzovať mieru odbornej pripravenosti pracovníkov investičných spoločností a investičných fondov. Ďalšia diskriminácia spočíva v tom, že fondy musia poplatkami prispievať na činnosť štátneho dozoru. Novela ďalej znížila odmeny za správu fondov z 2% na 1%.

Tretím privatizačným zákonom schváleným na júlovej schôdzi parlamentu bol **zákon o zabezpečení záujmov štátu pri privatizácii strategicky dôležitých štátnych podnikov**. Týmto zákonom boli vymedzené dve skupiny „strategicky dôležitých podnikov“. Prvú tvorí 27 taxatívne vymenovaných podnikov, ktoré by sa nemali privatizovať vôbec – ide najmä o štátne podniky z oblasti energetiky, plynárenstva, pôšt, telekomunikácií, zbrojárskej výroby, farmaceutickej výroby, všeobecného strojárstva, poľnohospodárstva a lesného a vodného hospodárstva. Druhú skupinu tvorí 40 podnikov, ktoré privatizovať možno, ale štát si v nich má ponechať vplyv, a to buď významným podielom akcii u tých akciových spoločností, ktoré ešte privatizované neboli, alebo tzv. zlatou akciou (akciou s osobitnými právami) u tých akciových spoločností, v ktorých už bol majoritný balík akcií sprivatizovaný. U týchto akcií by mala prejsť správa štátneho podielu z FNM na príslušné ministerstvo, ktoré bolo v minulosti tzv. zakladateľom podniku.

Prezident M. Kováč koncom júla všetky tri zákony parlamentu vrátil na opätovné prerokovanie. Nesúhlasil s nahradením kupónovej privatizácie dlhopisovým odškodnením, pretože touto zmenou sa podľa neho jednostranne so spätnou platnosťou narúšajú zmluvne vzťahy. Podobne namietal proti povinnosti obcí a bytových družstiev prijímať dlhopisy bez toho, aby ich mohli v priebehu piatich rokov reálne použiť. V rozpore s ústavným článkom 119 bola podľa prezidenta aj možnosť, aby FNM rozhodoval o priamych predajoch bez návrhu ministerstva. V prípade zákona o zabezpečení záujmov štátu pri privatizácii strategicky dôležitých štátnych podnikoch prezident namietal len proti jedinému ustanoveniu, a to proti zavedeniu tzv. zlatej akcie, čím sa podľa neho porušuje v ústave zakotvená rovnosť vlastníctva. Zlatá akcia by sa navyše mala zavádzať retroaktívne, bez ohľadu na vôľu akcionárov, čo zásadne mení ekonomický i právny stav v daných podnikoch. Aj v prípade novelizovaného zákona o investičných fondoch a spoločnostiach prezident namietal iba proti jedinému ustanoveniu, a to proti nemožnosti fondu mať za-

stúpenie v správnych radách akciových spoločností, čím sa podľa neho porušuje ústavou garantovaná rovnosť vlastníctva a dochádza k obmedzovaniu vlastníkov.

Začiatkom septembra 1995 parlament opätovne schválil všetky prezidentom vrátené zákony. Potvrdil ich v pôvodnom znení, aj keď v prípade zákona o zabezpečovaní záujmov štátu pri privatizácii strategicky dôležitých štátnych podnikoch a akciových spoločnostiach druhého zákona došlo k takej pikantérii, že v medziobdobí medzi oboma zasadnutiami parlamentu FNM predal celý balík akcií VSŽ, ktoré mal ešte vo svojej držbe. Inými slovami, medzičasom už **plne súkromné VSŽ sú medzi strategickými podnikmi, ktoré by sa nemali dočasne privatizovať**.

Začiatkom októbra 1995 vyjadrili členovia Výkonného výboru FNM SR jednoznačnú podporu rozhodnutiu parlamentu SR vo veci vyslovenia nedôvery prezidentovi republiky a súčasne podporili vyhlásenie vlády SR z 19. 9. 1995, v ktorom vyzýva Michala Kováča, aby odstúpil z funkcie. V texte sa o. i. uvádza, že deštruktívna politika prezidenta zasahuje „do všetkých oblastí spoločenského života, privatizáciu nevynímajúc“ (deväťčlenný VV FNM SR tvorí 6 zástupcov HZDS, 2 predstavitelia ZRS a 1 zástupca SNS).

Koncom novembra 1995 už malo byť po mimoriadnych valných zhromaždeniach v akciových spoločnostiach, na ktoré sa vzťahuje uplatnenie zákona o zabezpečení záujmov štátu pri privatizácii strategicky dôležitých štátnych podnikov a akciových spoločností. Od nadobudnutia účinnosti zákona už uplynula 60-dňová lehota, v ktorej mali akciové spoločnosti (spolu 21) povinne upraviť svoje stanovky tak, aby štát, resp. pôvodné zakladateľské ministerstvo mohlo uplatňovať osobitné hlasovacie právo formou zavedenia tzv. zlatej akcie. Deň pred vypršaním termínu sa však uskutočnilo iba jediné známe mimoriadne valné zhromaždenie v a. s. Slovnaft Bratislava, ani to však zákonom stanovenú zmenu stanov neschválilo. Pikantné je, že za zmenu stanov podľa zákona nehlasoval ani zástupca FNM. Prezident FNM Gavorník k tomu pre denník Práca uviedol: „FNM SR doposiaľ nedostal od MH konkretizované, čo je predmetom strategických záujmov štátu v spoločnosti Slovnaft, a. s., Bratislava, a preto sa spolu s ďalšími hlavnými akcionármi zdržal hlasovania“. V iných akciových spoločnostiach sa valné zhromaždenia buď uskutočnili v tajnosti alebo sa vôbec nekonali, resp. sa konali či budú konať iba po zákonnej lehote.

V decembri 1995 plénum Ústavného súdu rozhodlo, že iba ustanovenie § 24, ods. 10 zákona 190/1995 Zb. o podmienkach prevodu majetku štátu na iné osoby nie je v súlade s ústavou. Spomínaný paragraf, ktorý prikazuje obciam a bytovým družstvám prijímať dlhopisy ako platidlo pri prevode bytov do vlastníctva občanov, je podľa verdiktu sudcov ÚS SR neústavný. Rozhodnutie Ústavného súdu však nevylučuje možnosť, aby občan, ktorý chce kúpiť byť od obce alebo družstva, zaplatil po zmluvnej

dohode dlhopisom. Ostatné ustanovenia zák. 190/1995 Zb. v rozpore s ústavou nie sú a privatizácia bude od januára 1996 prebiehať tak, ako predpokladal zákon.

Komentátor denníka Pravda M. Leško v hodnotení roku 1995 okrem iného citoval slovenského predsedu vlády, ktorý v rozhovore pre české Hospodárske noviny povedal: „Historická situácia teraz velí vytvoriť domáce podnikateľské vrstvy, rozdeliť medzi ne a ostatných občanov majetok, ktorý vytvárali vlastnou prácou.“ Podľa Leška zmena kupónovej privatizácie na dlhopisy nie je vlastne ničím iným ako zmenou delenia majetku medzi „domácimi podnikateľskými vrstvami a ostatnými občanmi – prvým dá takmer všetko, druhým trochu viac ako nič“ (Pravda, 30.12.1995).

Možno zhrnúť, že počas roka 1995 sa plnou silou prejavilo:

- zneužívanie privatizácie na zvýhodňovanie blízkych osôb a na prepájanie politickej a ekonomickej moci,
- obmedzovanie vplyvu investičných fondov, investičných spoločností, kapitálového trhu a všetkých inštitúcií s ním spojených,
- narastanie vplyvu priemyselnej a štátno-manažérskej lobby, ako aj lobby podnikateľov blízkych vládnej koalícii,
- vytváranie klientelistického a korporativistického modelu štátu s reálne narastajúcim rizikom plutokracie,
- znevýhodňovanie zahraničných záujemcov o privatizáciu,
- presadzovanie politických a ekonomických záujmov v privatizácii bez ohľadu na zákonnosť a ústavnosť tohto procesu.

3. NAJDÔLEŽITEJŠIE PRIVATIZAČNÉ KAUKY

3. 1. KAUKA PSIS

Ministerstvo financií SR odňalo svojim rozhodnutím zo dňa 31.3.1995 licenciu Prvej slovenskej investičnej spoločnosti (PSIS), ktorá patrila medzi najvýznamnejšie na Slovensku. Spravovala majetok v hodnote asi 7 mld. Sk, pričom bola bezkonkurenčne najlepšou slovenskou spoločnosťou v oblasti správy otvorených podielových fondov. Najlepšou tak z hľadiska objemu týchto fondov, ako aj z hľadiska miery ich zhodnocovania.

Najväčším podielovým fondom v správe PSIS bol Sporofond, ktorý združil viac ako 2 mld. Sk od vyše 42 000 právnických a fyzických osôb. Zároveň táto investičná spoločnosť (IS) založila pre druhú vlnu kupónovej privatizácie (KP) dva fondy, ktoré získali v rámci registrácie občanov do druhej vlny bezkonkurenčne najviac majiteľov investičných kupónov (MIK – ov), ktorá sa zmluvne zaviazali investovať do fondov PSIS. Táto spoločnosť bola zá-

roveň známa svojou nezávislosťou od dnešnej vládnej koalície a podporou nezávislej tlače. Reakciou vlády bola kontrola zo strany ministerstva financií a následne odobratie povolenia k činnosti. Viaceré skutočnosti, ako aj spôsob akým bolo povolenie k činnosti odobraté nasvedčujú o tom, že išlo o politický krok, ktorého účelom malo byť zlikvidovanie silnej a od vlády nezávislej finančnej inštitúcie.

Majetok, ktorý PSIS spravovala, prešiel rozhodnutím vlády do správy dvoch iných IS, medzi nimi aj do správy Harvardskej investičnej spoločnosti (HIS) známej svojimi úzkymi kontaktmi na niektorých predstaviteľov HZDS.

Rozhodnutie vlády o odňatí licencie PSIS je závažné najmä preto, že **ide o precedens nerešpektovania nedotknuteľnosti súkromného vlastníctva rozhodnutím štátneho orgánu s evidentne politickým podtextom**. Išlo pritom o majetok značného rozsahu, ktorý sa ako súkromný zhodnocoval vyše štyroch rokov. Politický motivovaným rozhodnutím ministerstva financií došlo k absolútne ničeniu dôvery súkromných subjektov k investovaniu prostredníctvom podielových fondov. Po správach o odňatí povolenia PSIS a po prevedení podielových fondov do HIS bola pozastavená možnosť vyberania vkladov. Jednak preto, že bola obava z masového vyberania, jednak preto, že HIS nedisponovala potrebnými kapacitami a know-how na zabezpečenie týchto operácií. To samozrejme viedlo k narastaniu dopytu po výbere vkladov a napokon k tomu, že v krátkom čase viac ako tretina podielnikov požiadala o vrátenie vkladu, čo zo zákona znamená zánik fondu.

V auguste 1995 exposlankyňa G. Kaliská založila združenie občanov-podielnikov Sporofondu na obranu ich vlastníckych práv proti zásahu štátnej moci. Na jej výzvu zareagovalo 1 535 z vyše 42 tisíc podielnikov Sporofondu. Združenie podalo do konca r. 1995 dve žaloby proti štátu: jednu proti zasiahnutiu do výkonu ich vlastníckych práv, druhú o náhradu škody, majetkovej ujmy vzniknutej v dôsledku znehodnocovania ich prostriedkov, ktorého impulzom bol zásah štátu. Právnu pomoc poskytoval združeniu bývalý minister privatizácie M. Janičina.

Koncom roka 1995 Najvyšší súd zrušil rozhodnutie o odňatí licencie ministerstvom financií ako protizákonné. Podľa slov štátneho tajomníka MF SR J. Magulu bude ministerstvo toto rozhodnutie rešpektovať, aj keď s ním nesúhlasí. Magula uviedol, že rozhodnutia Najvyššieho súdu SR boli aj v prípade banskobystrického fondu PSIPS, aj bratislavskej spoločnosti PSIS – v ich prospech – „jednoznačne vedené nie z nezávislej pozície“. Súd si údajne vykladal zákony po svojom, pričom nerešpektoval platné zákony a postavil sa do úlohy zákonodarcu. Tak napríklad, Najvyšší súd podľa Magulu svoje rozhodnutie postavil na mylnom názore, že zmenka nie je cenným papierom, hoci iný zákon – zákon o cenných papieroch – ju jednoznačne za cenný papier určuje.

Ministerstvo financií robilo aj po rozhodnutí Najvyššieho súdu prietahy a odmietalo vydať do správy PSIS jej

majetok. Najprv síce vyslalo ústretové signály a avizovalo vydanie majetku, v polovici februára však poslalo na PSIS novú kontrolu. Štyri dni po jej započatí, 20.2.1996, poslala MF SR spoločnosti PSIS rozhodnutie o začatí konania vo veci porušenia zákonov o investičných spoločnostiach a o cenných papieroch. Podľa vedenia PSIS táto skutočnosť – že totiž k rozhodnutiu došlo len o štyri pracovné dni po začatí kontroly – jasne naznačuje, že celá kontrola bola len zámienkou na udelenie sankcií. PSIS sa obáva, že cieľom nového útoku MF je položiť PSIS tak, aby nemala ani možnosť žiadať od MF SR náhradu za škody, ktoré jej spôsobilo predchádzajúce, medzičasom Najvyšším súdom SR zrušené, rozhodnutie o odobratí licencie.

3.2. KAUZA KÚPELE

Prezídium FNM SR na svojom 36. zasadnutí schválilo privatizáciu 51% akcií a.s. Slovenské liečebné kúpele Sliač a Kováčová spoločnosti Corvas, s.r.o., Piešťany, ktorej spoločníkom je aj bývalý minister zdravotníctva SR za HZDS a bývalý šéfmanažér volebnej kampane HZDS V. Soboňa. Kúpna cena bola stanovená na 151 mil. Sk, prvá splátka vo výške 30 mil. Sk. Soboňa v rozhovore pre denník Práca uviedol, že projekt ich spoločnosti na privatizáciu kúpeľov bol jediný (Práca, 12.10.1995). Ako však pre denník SME o deň nato potvrdil starosta obce Kováčová S. Brachna, o kúpele Kováčová mali záujem aj oni, pričom privatizačný projekt podali v termíne. Na otázku, ako dnes môže ministerstvo zdravotníctva vstupovať do privatizácie kúpeľov, štátny tajomník MZ SR Š. Zelník pre SME povedal, že ich rezort dáva len k tomu, či je zachované zdravotnícke hľadisko: „To je všetko, ostatné veci robí ministerstvo privatizácie a FNM.“ Soboňa, ktorý ako minister zdravotníctva v roku 1992 vášnivo presadzoval, aby si štát ponechal väčšinu akcií kúpeľov, lebo len tak sa podľa jeho vyjadrenia zachová medicínsky charakter, rozhodnutím FNM získal väčšinu oboch kúpeľov za sumu, ktorá je podľa odborníkov smiešna. „Približne rovnakú hodnotu vraj údajne majú len sochy a fontány v areáli kúpeľov,“ uviedol denník (SME, 13.10.1995).

3.3. KAUZA ZÁPADOSLOVENSKE ŽRIEDLA SANTOVKA

Denník Hospodárske noviny zo dňa 21.11.1995 podrobne informoval o prípade pre kupujúceho zvýhodneného, avšak pre štát nevýhodného predaja 51% akcií lukratívnej a.s. Západoslóvenské žriedla Santovka. Akcie boli predané subjektu, ktorý ponúkol o 161 mil. Sk menej ako iný subjekt. Dôvody, ktoré uviedol predseda prezídia FNM Gavomík v prospech uvedeného výberu, jasne spochybnil iný záujemca ponúkajúci vyššiu cenu a označil ich za falošné.

3. 4. STRATY INVESTIČNÝCH SPOLOČNOSTÍ V DÔSLEDKU ZRUŠENIA KUPÓNovej PRIVATIZÁCIE

Rakúska finančná spoločnosť EPIC, ktorá na Slovensku založila investičný fond, informovala v decembri 1995 o tom, že zamýšľa podať proti slovenskej vláde žalobu na bratislavský mestský súd kvôli zrušeniu druhej vlny kupónovej privatizácie. Podľa riaditeľa spoločnosti G. Wurmböck totiaľ prišiel privatizačný fond v dôsledku tohto kroku o 65 mil. ATS. EPIC sa hodlá v žalobe opierať o rakúsko-slovenskú dohodu o vzájomnej ochrane investícií a o dohodu o pridružení Slovenska k EÚ. „Naše intervencie boli márne a preto musíme ďalej postupovať súdnou cestou,“ povedal Wurmböck. Podľa neho podobné straty utrpelo aj ďalších deväť privatizačných fondov, za ktorými stál rakúsky kapitál. „V Rakúsku je niekoľko finančných spoločností, ktoré by chceli Slovensko v súvislosti so zrušením kupónovej privatizácie zažalovať, ale pokiaľ viem, nechcú si to s tamojšou vládou celkom rozhádzať, pretože majú na Slovensku aj iné aktivity,“ konštatoval riaditeľ EPIC-u v denníku MF Dnes zo dňa 1.12.1995.

3. 5. KAUSA PRIVATIZÁCIE 51 % AKCIÍ NOVÁCKYCH CHEMICKÝCH ZÁVODOV, A. S. V PROSPECH SPOLOČNOTI INEKON (ČR)

Fond národného majetku uzavrel dňa 3.11.1994 zmluvu so spoločnosťou INEKON Praha. Postupoval na základe rozhodnutia vlády SR zo 6.9.1994, podľa ktorého mal INEKON odkúpiť 51% akcií Nováckych chemických závodov za 1,217 mld. Sk (o 403,5 mil. Sk, teda o vyše 49% viac než je ich nominálna hodnota). Z toho 400 mil. Sk mal zaplatiť v hotovosti a zvyšných 817 mil. Sk mal splatiť v investíciách do NCHZ, najmä ekologických. Kúpnu zmluvu podpísal INEKON s tým, že 25.11.1994 sa naň prevedú akcie NCHZ a za každý deň omeškania bude druhá strana platiť penále 50 000 Sk. Spoločnosť INEKON síce včas zaplatila 80 mil. Sk (prvú z dohodnutých piatich splátok za 813 485 akcií) a poskytla NCHZ aj úver 200 mil. Sk na prefinancovanie obchodných operácií – Fond národného majetku však na ňu nepreviedol ani jednú akciu.

Bezprostredne po tom, čo FNM SR stihol uzatvoriť s INEKON-om zmluvu, novozvolený slovenský parlament totiaľ v noci z 3. na 4.11.1994 predstaviteľov FNM SR odvolal a prijal zákon, ktorým zrušil rozhodnutia Moravčíkovej vlády. Zanedlho však samotné ministerstvo privatizácie po právnej analýze prišlo na to, že novoprijatý zákon sa nevzťahuje na 29 z 54 zrušených rozhodnutí, medzi nimi ani na privatizáciu NCHZ.

Ústavný súd SR v máji 1995 označil nočný zákon NR SR o zrušení privatizácie za protiústavný, pretože NR SR prekročila svoju kompetenciu a nemá právo rušiť uznesenie

vlády. Mečiarova vláda sa síce predtým poistila a po NR SR zrušila uznesenia predchádzajúcej vlády aj ona (hoci mnohí upozorňujú, že protizákonne), avšak ani možnosť vlády rušiť vlastné uznesenia sa nemohla v žiadnom prípade vzťahovať na privatizáciu NCHZ. Hoci Ústavný súd zrušil nočný zákon aj pre jeho neprípustnú retroaktivitu (spätnú účinnosť) a najmä preto, že ním došlo k protiústavnému zrušeniu a odňatiu vlastníckeho práva nadobudnutého platnými právnymi úkonmi, bez ohľadu na to FNM SR INEKON-u akcie NCHZ nevydal. A to aj napriek tomu, že Najvyšší súd SR v máji tiež potvrdil, že v tomto prípade nemožno aplikovať zákon o anulovaní rozhodnutí o privatizácii.

Minister hospodárstva J. Ducký už v januári 1995 povedal, že nemá nič proti novému vlastníčkovi, namieta iba proti tomu, aby mal majoritu. V decembri 1995 to potvrdil aj podpredseda výkonného výboru FNM SR Porvazník: FNM podľa neho chce, aby INEKON zostal akcionárom, považuje ho za partnera, ktorý má pozitívny prínos, len sa usiluje, aby nebol majoritným akcionárom. INEKON dokonca súhlasil aj s tým a ponúkol, že sa zo svojho 51%-ného podielu zriekne 17% v prospech zamestnaneckej akciovej spoločnosti, pokiaľ by tejto zamestnaneckej spoločnosti FNM SR predal 16% akcií. Tým by INEKON mal v NCHZ 34% podiel (jeho väčšinový balík by sa zmenil len na kontrolný), zamestnanecká akciová spoločnosť 33%, FNM 30% a RIF 3%. FNM SR však napokon dohodu nepodpísal a požadoval najskôr zrušenie pôvodnej zmluvy z r. 1994.

Medzitým za rok 1995 dosahujú NCHZ zvýšenie výroby a predaja približne o 40% a najvyšší zisk za doterajšej existencie podniku. Výbornými výsledkami, aké NCHZ dosiahla pričinením INEKON-u, odôvodnili podporu doterajšej aj poslanci mestského zastupiteľstva a odborári podniku, ktorí vyslovili nespokojnosť s postupom FNM SR (Práca, 20.12.1995).

Veci sa ďalej skomplikovali tým, že FNM SR zvolal 4.12.1995 mimoriadne valné zhromaždenie, na ktorom zvýšil základné imanie NCHZ. Ak by toto rozhodnutie bolo vstúpilo do platnosti, INEKON by NCHZ stratil majoritu. No Krajský súd v Banskej Bystrici zohľadnil námietky doterajšieho predstavenstva NCHZ proti oprávneniu FNM SR zvolať valné zhromaždenie. Predbežným opatrením zakázal výkon činnosti novej dozornej rade zvolenej na tomto valnom zhromaždení a zakázal tiež zaregistrovať navýšenie základného imania, ktorým by sa zmenili majetkové pomery v spoločnosti v neprospech spoločnosti INEKON Praha.

Takmer rok trvajúci spor medzi firmou INEKON Praha ako navrhovateľom a FNM SR ako odporcom o plnenie kúpnej zmluvy na predaj 813 485 akcií Nováckych chemických závodov sa 19.12. skončil na Mestskom súde v Bratislave vynesением rozsudku v prospech INEKONu. Podľa rozhodnutia tohto súdu je FNM povinný previesť na účet INEKONu všetky akcie do troch dní od právoplatnosti rozsudku, zaplatiť zmluvnú pokutu 18,8 mil. Sk

za neprevedenie akcií podľa kúpnej zmluvy. Súd v rozsudku konštatoval, že nenašiel žiadny dôvod, kvôli ktorému by mala byť kúpna zmluva vyhlásená za neplatnú (o čo sa usiloval FNM), čím vlastne potvrdil jej právoplatnosť a záväznosť. Rozhodnutie súdu je záväzné aj pre Stredisko cenných papierov v Bratislave. Keďže v tomto spore ide o akcie a poplatky za takmer 1,25 mld. Sk, FNM sa proti rozsudku odvolal a spor bude pokračovať na Najvyššom súde.

Podľa rozhovoru s J. Hušekom, riaditeľom INEKON Praha, je INEKON pripravený dohodnúť sa podľa pôvodnej dohody zo 6.10.1995, čiže vzdať sa 17% akcií v prospech zamestnaneckej akciovej spoločnosti. „Som veľmi rád, že sudkyňa odolala nátlaku z oficiálnej sféry, keď obhajca FNM si pozval prokurátora, aby mu pomohol dotiahnuť prípad do konca, a držala sa práva. Bol som dosť prekvapený z vystupovania pána prokurátora, ktorý by mal obhajovať právo, a nedokážem si predstaviť, že sa mohol jednoznačne postaviť právu a ohýbať ho podľa potreby.“ Riaditeľ Hušek ďalej konštatoval, že v súčasnosti „existuje v podniku prakticky dvojvládie“. Pritom za rok pôsobenia INEKON-u v Novákoch sa podarilo „zabezpečiť nárast zisku o 77% oproti roku 1994, zvýšila sa zamestnanosť, mzdy stúpili o 25% za rok, znížila sa zadlženosť podniku. Z tohto dôvodu má princíp privatizácie s našou účasťou jednoznačnú podporu v regióne, naposledy ju vyjadrilo Mestské zastupiteľstvo v Novákoch“ (Pravda, 21.12.1995).

Pred Vianocami 1995 sa pomery v Nováckych chemických závodoch opäť vyostřili. Podľa reportáže denníka Práca odborári nechcú do areálu umožniť vstup členom novej dozornej rady a predstavenstva, ktoré podľa rozhodnutia súdu FNM SR začiatkom decembra vymenoval nezákonne. Vo vyhlásení odborového výboru OZ chémie pri NCHZ a predsedov dielenských výborov, ku ktorému sa pripojili aj hospodárski pracovníci, sa uvádza: „Neakceptujeme rozhodnutia novej dozornej rady a novovymenovaného predstavenstva. Žiadame pôvodné orgány a.s., aby pokračovali v riadení nášho podniku, aby najmä počas sviatkov nedošlo k nepredvídaným situáciám a náš podnik fungoval aspoň tak ako doteraz“ (Práca 22.12.1995).

Deň pred Štedrým večerom, 23.12.1995, denník Práca referuje o pretrvávajúcej napätej situácii. Výkonný riaditeľ J. Kostka sa k celej záležitosti sa údajne nechce vyjadrovať. Dobře informovaný zdroj za hlavnú príčinu neuznania zmluvy s INEKONOM považuje skutočnosť, že ide o českú firmu. „To, čo sa tu deje, možno prirovnáť k vydieraniu. FNM robí jedno Valné zhromaždenie za druhým, ale ani z jedného sme nedostali žiadne doklady,“ zdôraznil tento zdroj. FNM zablokoval NCHZ všetko, vrátane účtov. Noviny popisujú dramatickosť situácie: „Nové predstavenstvo, ktoré odborári odmietajú pustiť do areálu spoločnosti, by malo prísť údajne 28.12. Pri bráne je sprísnená kontrola, ktorú vykonáva strážna služba. Ak sa členovia dozornej rady a predstavenstva prihlásia, stráž ich nevpustí do priestorov podniku, ale pôjdu vedľa do

kultúrneho domu, kde je všetko pripravené. Súčasný manažment vraj dostal len určité podmienky a ultimáta, ktoré majú do stredy splniť. V opačnom prípade musia odísť všetci z výkonného vedenia.“

O dva dni nato, 30.12.1995, Práca píše o tom, že na rokovaní dňa 28.12.1995 sa okrem iných zúčastnili predstavitelia FNM SR, nové predstavenstvo spoločnosti, členovia novej dozornej rady, členovia manažmentu, zástupcovia firmy INEKON z Prahy a predseda HZDS v Novákoch. Odborári podniku sa na rokovanie dostali až po dvoch hodinách. Výsledkom stretnutia o. i. bolo, že výkonný manažment NCHZ spolu s odborármi prisľúbili, že naďalej zabezpečia dobrý chod podniku. Zástupca firmy INEKON ponúkol možnosť okamžitého rokovania kvôli zmluve medzi INEKONOM a FNM SR, aby sa spor skončil čo najskôr. Zamestnanci podniku majú aj naďalej záujem o zamestnanecké akcie.

Kauza sa definitívne neukončila ani v priebehu prvého štvrtého roku 1996.

3. 6. KAUKA SLOVNAFT

10. 8. 1995 Prezídium FNM SR rozhodlo o predaji 39% akcií a.s. Slovnaft v prospech a.s. Slovintegra, ktorú založilo 19 manažérov Slovnaftu. Formálne sa predaj uskutočnil za 6,4 mld. Sk, čo bola zhruba v tom čase trhová cena akcií Slovnaftu a čo je zhodou okolností aj cena nominálna. V skutočnosti však došlo k predaju vo veľmi výhodnom režime, ktorým prišiel FNM o príjmy vo výške niekoľkých miliárd korún. V zmluve je totiž obsiahnutý mechanizmus, ktorý skutočnú cenu redukuje oproti oficiálne udávanej cene 6,4 mld. Sk na minimum. V zmluve sa uvádza, že ak nový akcionár presadí, aby Slovnaft, a.s. preinvestoval v budúcich niekoľkých rokoch sumu niekoľkých miliárd Sk, odpustí sa z kúpnej ceny suma 3 mld. Sk. Ide o kritérium formálne, pretože z už dnes rozbehnutých investičných akcií je zrejmé, že Slovnaft túto sumu preinvestuje. Okrem toho je zarážajúce, že zrážka z ceny sa nevzťahuje na investície privatizéra, ale na investície privatizovaného podniku.

Ďalšiu zľavu z ceny zmluva ponúka, ak noví vlastníci zabezpečia, že Slovnaft dosiahne v najbližších rokoch určitú úroveň zisku. V tomto prípade sa cena zníži o 2,4 mld. Sk. Ide zase o kritérium formálne, pretože pri dnešných hospodárskych výsledkoch Slovnaftu sa dá predpokladať, že kritérium ziskovosti splnené bude.

Inými slovami, skutočná cena, za ktorú bolo predaných 39% akcií Slovnaftu je 1 mld. Sk (!). O tom, že toto je skutočná cena, svedčí aj skutočnosť, že splátky ceny sú rozdelené na 10 rokov po 100 mil. Sk. Tieto splátky pritom nie sú vôbec úročené. Prvá splátka vo výške 100 mil. Sk bola splatná do mesiaca po podpise zmluvy a bola na jeseň 1995 uhradená. Slovintegra, a.s. si na ňu požičala v Poľnobanke. Druhá splátka bude splatná až v roku 1997 a potom každý rok po 100 mil. Sk až do roku 2005.

„Čaro“ tejto privatizácie je v tom, že dividendy pripadajúce na 39% akcií, ktorých sa stala a. s. Slovintegra držiteľom, sú vyššie ako 100 mil. Sk. Teda za dividendy za rok 1995, ktoré Slovintegra obdrží v roku 1996, vráti úver Poľnobanke, za dividendy za rok 1996 zaplatí splátku FNM v roku 1997 a tak ďalej, až do roku 2005.

A to ešte nie je všetko. Jedným z možných (a začiatkom roka 1996 takmer jediným reálnym) použitím dlhopisov (náhrada kupónovej privatizácie) pred dobou ich splatnosti v roku 2001 je možnosť predat' ich tým, ktorí majú u FNM záväzky. Títo potom môžu uhrádzať svoje záväzky uvedenými dlhopismi. Predpokladá sa, že trhová hodnota dlhopisu s nominálnou hodnotou 10 000 Sk bude asi 3 000 Sk. V tomto prípade a pri predpokladanej výške dividend pripadajúcich na 39% akcií vo výške 110 mil. Sk by na splatenie ročnej splátky stačilo použiť 30 mil. Sk, za ktoré sa bude dať pri vyššie uvedenej predpokladanej trhovej hodnote nakúpiť dlhopisy v nominálnej hodnote 100 mil. Sk a uhradiť nimi ročnú splátku v tej istej sume.

V skutočnosti teda jedinou reálnou investíciou, ktorú museli nadobúdatelia 39% akcií urobiť, bol ich vklad do základného imania a. s. Slovintegra (1 mil. Sk). Všetky ostatné prostriedky, ktoré na privatizáciu tohto významného podielu jednej z najväčších a najziskovejších fabriek na Slovensku vynaložia, budú v skutočnosti prostriedky firmy, ktorej akcie privatizovali.

O skutočnej hodnote akcií Slovnaftu si možno urobiť najlepší obraz podľa toho, že len niekoľko dní pred spomínaným predajom 39% akcií Slovnaftu sa udialo navýšovanie základného imania v tejto spoločnosti, a akcie z tohto navýšenia sa predávali na zahraničných trhoch aj na domácom trhu. V rámci tohto navýšenia sa popri slovenských finančných inštitúciách významným akcionárom Slovnaftu stala aj EBRD, s asi 10% balíkom akcií. Tieto akcie sa predávali za 1 000 Sk za kus, čo by pri 39% balíku zodpovedalo cene 6,4 mld. Sk. Možno teda tvrdiť, že **vyššie popísaným spôsobom privatizácie prišiel FNM o sumu vo výške niekoľkých miliárd Sk, a zároveň, že majetok práve v tejto sume niekoľkých miliárd Sk bol darovaný niekoľkým ľuďom blízky vládnou koalíciou.** V tejto súvislosti totiž treba pripomenúť, že časť dnešných privatizérov vrátane najväčšieho, prezidenta Slovnaftu S. Hatinu, sa do čela Slovnaftu dostala prostredníctvom FNM ako majoritného vlastníka, ovládaného stranami vládnucej koalície.

4. ZÁUJMOVÉ POZADIE PRIVATIZAČNÉHO PROCESU

Významné udalosti v slovenskej privatizácii, ktoré sa udiali v priebehu roka 1995, ale najmä tie, ktoré sa odohrali po júni 1995, majú svoje pozadie v **pôsobení záuj-**

mových skupín. Znamenajú vlastne plné presadenie sa štátno-manažérskej a priemyselnej lobby úzko zviazanej najmä s HZDS a s politickými a ekonomickými štruktúrami komunistického režimu a naopak takmer totálnu deštrukciu tzv. nových ekonomických štruktúr, ktoré vznikli najmä na základe prvej vlny kupónovej privatizácie a sú spojené najmä s väčšími investičnými fondami a spoločnosťami. Asociácia investičných fondov a investičných spoločností (reprezentant druhej, deštruovanej skupiny) vyslala platonické protesty proti krokom vlády, kým Asociácia zamestnávateľských zväzov a združení (reprezentant prvej, favorizovanej skupiny) si verejne pochvaľuje kroky vlády v oblasti privatizácie (pozri vyhlásenia AZZZ zo 14. 4. a z 20. 6.). S istou dávkou sarkazmu by sa dalo povedať, že si pochvaľujú vlastné kroky (keďže stoja v pozadí týchto zmien).

R. Lachkovič, prezident Asociácie investičných spoločností a investičných fondov (AIS) v časopise Slovenský Profit 28/95 k novele zákona o investičných fondoch a investičných spoločnostiach uviedol, že novela znamená červenú pre kupónovú privatizáciu, investičné fondy, ale nakoniec aj pre kapitálový trh. Za týmito útokmi vidí najmä manažmenty podnikov, a to aj tých, ktoré boli sprivatizované v prvej vlne kupónovej privatizácie, a ktorým sa nepáčilo, že najmä veľké investičné fondy skutočne plnili úlohu strategického vlastníka a určovali rytmus v spoločnostiach, čím zasahovali do desaťročia nemenných a nekontrolovaných štruktúr, riadiacich okrem iného aj finančné toky medzi podnikmi.

Priemyselné a štátno-manažérske kruhy od začiatku vystupovali proti kupónovej privatizácii. Od novembra 1989 do júna 1992 bol však ich odpor len nepriamy a nie veľmi účinný. Súviselo to s tým, že v tom čase bol schválený a zavádzaný do praxe lustračný zákon, ako aj s tým, že veľká časť týchto kruhov bola počas komunizmu úzko zviazaná s komunistickou stranou. Toto boli aj hlavné dôvody, prečo hlavnými politickými spojencami týchto kruhov sa stali práve HZDS a SĎL. HZDS najmä kvôli otvorenému odporu voči kupónovej privatizácii, ako aj voči lustračnému zákonu, a SĎL kvôli spoločnej politickej minulosti a odmietavému postojovi voči lustračnému zákonu. Veľmi dôležitou **súčasťou rastu vplyvu priemyselnej manažérskej lobby je posilňovanie jej ekonomického zázemia. Súvisí to najmä s rozrastajúcou sa spontánnou privatizáciou.** Priestor na ňu bol daný najmä spomalením privatizácie po roku 1992, ktoré je zrejme z tabuliek v úvodnej časti tohto materiálu.

Signifikantným potvrdením vplyvu priemyselnej manažérskej lobby je skutočnosť, že od roku 1992 sa v troch vláдах vystriedali piati ministri hospodárstva (z toho J. Ducký dvakrát), vždy však išlo o reprezentanta tejto priemyselnej lobby.

Zaujímavý je postoj odborov, ďalšej záujmovej skupiny v tejto veľkej privatizačnej hre. Spočiatku odbory plne podporovali Mečiarovu koncepciu privatizácie, najmä

preto, že dôležitou metódou mala byť tzv. zamestnanecká privatizácia. Práve v priebehu druhého štvrtého roka 1995 sa však postoj odborov do značnej miery otočil. Prvou lastovičkou bola účasť predsedu OZ KOVO J. Krumpolca vo vedení občianskej iniciatívy „Za spravodlivú druhú vlnu kupónovej privatizácie“, ktorá formou petície žiada vládu o naplnenie aspoň 60 mld. majetku do KP. 24.4. poslalo predsedníctvo Rady OZ KOVO Otvorený list premiérovi Mečiarovi, v ktorom odborári vyjadrujú nespokojnosť s priebehom transformácie, najmä so spôsobom uskutočňovania privatizácie. Začiatkom mája sa pridáva celý snem KOZ, ktorý vydáva kritické stanovisko k spôsobu uskutočňovania privatizácie. Odborári v ňom doslova uvádzajú, že „v poslednom období sa v súvislosti s proklamovaním tzv. účasti zamestnancov na privatizácii podnikov objavujú snahy zneužívať meno odborov na zakrývanie nedostatkov a rôznych foriem jej kriminalizácie, ktoré celý proces privatizácie spreádzajú“. Do zrozumiteľnejšej reči to preložil podpredseda najsilnejšieho OZ KOVO E. Škultéty, keď uviedol, že „nízky podiel zamestnancov slúži len ako krovie na predaj majetku vybratým záujemcom.“ Z týchto reakcií odborárskych bossov by sa dalo súdiť, že strácajú podiel na rozhodovaní, a tým aj na účasti na privatizácii. V zásade je to taktiež dôkaz narastania vplyvu AZZZ.

Privatizácia je nekontrolovateľná a nekontrolovaná, neexistujú pravidlá hry, k majetku sa prakticky nedá dostať iným spôsobom, ako prostredníctvom získania vplyvu u koalíčných strán a politikov. Zásadným spôsobom je potláčaný princíp rovnosti šancí, privatizuje sa podľa politických kľúčov a podľa ochoty potenciálnych nadobúdateľov plniť aj iné záväzky okrem tých, v ktorých oficiálne vystupujú voči FNM. Najlepším dôkazom o masovom uprednostňovaní politicky a inak lojálnych ľudí v procese privatizácie je citát z materiálu HZDS zo začiatku roka 1996. Ide o interný materiál HZDS s názvom „Politika HZDS vo vláde a orgánoch štátnej správy.“ Obsahom materiálu sú úlohy na posilnenie vplyvu HZDS v spoločnosti. Z hľadiska predmetu nášho záujmu je dôležitá pasáž o odboroch, v ktorej autori materiálu jasne deklarujú, aké je najdôležitejšie kritérium pri výbere nadobúdateľov privatizovaného majetku. Predmetný odsek materiálu HZDS znie: „Východiskom je založenie nových odborov zo základne zamestnancov tých podnikov, organizácií a inštitúcií, ktoré sú už dnes vo veľkej miere pretransformované a riadené vlastníckymi manažmentami, ktoré sú jednoznačne späté s programovým zameraním HZDS. Sú jeho prívržencami a svoje podnikateľské aktivity zakladajú na demokratickom charaktere štátu.“

5. TENDENCIE V PRIVATIZÁCH V ROKU 1996

Ako sme už naznačili, v roku 1996 pokračovali trendy započaté v roku 1995. Napriek tomu, že zákon legislatívne upravujúci premenu kupónovej privatizácie na dlhopisové odškodnenie bol schválený už v júli 1995, ešte koncom februára 1996 nebol jasný mechanizmus, akým bude možné dlhopisy použiť, najmä či a ako bude možné za dlhopisy nadobúdať akcie privatizovaných podnikov od FNM. Objavujú sa rozporné tvrdenia vládných predstaviteľov, podľa ktorých tieto podmienky budú známe najneskôr do polroka 1996, pričom zároveň tvrdia, že do polroka 1996 má byť ukončená celá privatizácia v Slovenskej republike.

Začiatkom roka 1996 sa najaktuálnejšou privatizačnou kauzou v SR stalo ohlásenie bleskovej privatizácie bánk. Premiér Mečiar 25.1.1996 na ekonomickej konferencii usporiadanej spoločnosťou The Economist Conferences uviedol, že do konca januára, najneskôr však do polovice februára 1996, bude uskutočnená privatizácia všetkých bánk okrem NBS. V slovenských médiách sa široko a otvorene diskutovalo o priamej súvislosti medzi týmto procesom a náhlou ochotou SNS hlasovať v parlamente za slovensko-maďarskú zmluvu pripravenú na ratifikáciu. Znovu sa ukazuje, že súčasnú vládnú koalíciu drží pokope len záujem na získaní čo najväčšieho podielu na privatizovanom majetku.

Pri ohlasovanej privatizácii finančných inštitúcií však zarážajú aj iné skutočnosti. Komerčné banky, sporiteľňa a poisťovňa sú kľúčové ekonomické subjekty, ktoré významnou mierou ovplyvňujú celú slovenskú ekonomiku. Situácia v týchto inštitúciách, najmä v komerčných bankách, je z viacerých príčin zložitá a riešenie si vyžaduje veľmi premyslený postup aj v súvislosti s privatizáciou tohto sektora. Z problémov priamo súvisiacich so situáciou v bankovom sektore spomeňme len platobnú neschopnosť, nedostatok dlhodobých úverov, vysokú úrokovú mieru pri úveroch a nízku pri vkladoch, pomalý a nedostatočný postup v oblasti bankrotov a pod.

V tejto situácii najviac zaráža skutočnosť, že premiér verejne ohlasuje privatizáciu všetkých finančných inštitúcií v horizonte 5 až 20 dní (!!!), pričom guvernér a viceguvernér NBS tvrdia, že táto inštitúcia doteraz nedostala na posúdenie ani jeden projekt privatizácie bankovej inštitúcie, nehovoriac už o nejakej ucelenej koncepcii privatizácie bankového sektora, ktorá by zohľadňovala vyššie naznačené súvislosti a problémy. Treba pripomenúť, že popri stabilite meny je najdôležitejšou úlohou NBS vykonávať dohľad nad činnosťou komerčných bánk a minimalizovať riziká ich problémov či dokonca kolapsu. S touto absurditou korešponduje aj skutočnosť, že na Slovensku až doposiaľ neprebehla nijaká diskusia o možných postupoch privatizácie bankového sektora takým spôsobom, aby sa minimalizovali riziká a maxi-

malizovali efekty. Namiesto toho prebiehajú len zákulisné mocenské boje, ktorých účelom je vytvárať si pozíciu na získanie čo najväčšieho krajca za čo najvýhodnejších podmienok. Pokus o privatizáciu najväčších bánk sa teda uskutočnil bez takejto vecnej diskusie a polemiky.

Začiatkom roku 1996 sa tiež množili signály o možnom vstupe Strany demokratickej ľavice do vlády po zjazde SDE v apríli 1996. Bola to práve snaha získať podiel na privatizácii, ktorá sa často uvádzala ako jeden z motívov SDE pre eventúálny vstup do vlády. Odhliadnuc od toho, že na zjazde SDE v apríli 1996 sa tieto tendencie nepresadili, možno si položiť otázku, či by sa od toho dali očakávať zásadnejšie zmeny v doterajších praktikách. Vzhľadom na to, aké postoje voči privatizácii SDE v minulosti zastávala, ako aj vzhľadom na to, že silné záujmové skupiny, ktoré dnes ovplyvňujú privatizáciu majú vplyv aj na SDE, možno pochybovať o tom, že by účasť SDE na vláde mohla slovenskú privatizačnú realitu zásadnejšie zmeniť.

RESUMÉ

Oblasť privatizácie bola v roku 1995 veľmi bohatou na udalosti. Najdôležitejšou charakteristikou tohto procesu v roku 1995 bolo, že sa dial plne v režii koalíčných strán, bez možnosti akejkolvek parlamentnej alebo inej kontroly či už zo strany opozičných strán, alebo zo strany nezávislých inštitúcií. Narastajúcou rýchlosťou dochádza k ne-transparentnému, nekontrolovanému a nekontrolovateľnému presunu majetku v prospech ľudí blízkych vládnej koalícii v privilegovanom režime za veľmi výhodných podmienok. Neexistujú pravidlá hry, neexistuje rovnosť šancí, otvorene sú diskriminovaní zahraniční investori, čo okrem iného spôsobuje aj nízky prílev potrebných zahraničných investícií a zaostávanie v procese reštrukturalizácie slovenskej ekonomiky. Za vec kľúčového významu treba považovať zrušenie už podľa platných zákonov v roku 1994 rozbehnutej kupónovej privatizácie a jej nahradenie tzv. dlhopisovou metódou. Táto skutočnosť, ako aj útoky voči investičným spoločnostiam a kapitálovému trhu, vyjadrujú plné presadenia sa vplyvu priemyselných manažérskych kruhov. Tieto používajú vplyv štátu na presadenie svojich úzkych záujmov, na získanie majetku v privilegovanom režime a na odstránenie silných a nezávislých konkurentov. Najmä v privatizácii sa presadzuje obmedzovanie konkurencie a klientelizmus, ktorý prerastá aj do ostatných oblastí spoločenského a ekonomického života. Existuje reálna hrozba vzniku plutokracie.

LITERATÚRA

1. Earle, J., S. – Frydman, R. – Rapaczynski, A. – Turkewitz, J.: *Small Privatisation*. Central European University Press 1994.
2. Frydman, R. – Rapaczynski, A.: *Privatisation in Eastern Europe*. Central European University Press 1994.
3. Hajko, J.: „V privatizácii v roku 1995 dominovali priame predaje pre zahraničných záujemcov“. *Trend* 4/96.
4. Komai, J.: *The Socialist System*. Oxford, Clarendon Press 1992.
5. Kol.: *Privatizácia na Slovensku, aktuálne problémy a otázky, štúdia M.E.S.A.* 10. august 1995.
6. Mikloš, I.: *Corruption Risks in the Privatisation Process*. Windsor klub, Bratislava, máj 1995.
7. Mikloš, I.: *Analýza ekonomického vývoja v SR v rokoch 1993-1995*. Bratislava, M.E.S.A., 10. december 1995.
8. Mikloš, I.: „Pílenie čerešne I.“. *Domino Efekt* 33/1995.
9. Mikloš, I.: „Rovnosť šancí a dôveryhodnosť privatizácie.“ *SME*, 6. 2. 1996.
10. Mikloš, I.: „Zamestnanecké privatizácia v ohrození korupcie.“ *Národná obroda*, 7. 2. 1996.
11. *Výročné správy FNM za roky 1992, 1993, 1994*.
12. *Monitoring periodík Trend, Hospodárske noviny, Slovenský Profit, SME, Národná obroda, Pravda, Práca, Slovenská republika, Mladá fronta dnes*.

Poľnohospodárstvo

- **Ing. Cyprián Juráň, CSc. (1927), absolvent Vysokej školy poľnohospodárskej v Brne. V rokoch 1953 až 1990 pracoval ako vedecký pracovník vo Výskumnom ústave rastlinnej výroby v Piešťanoch a na Výskumnom ústave pôdoznanectva a výživy rastlín v Bratislave. V roku 1969/70 absolvoval študijný pobyt na Michigan State University, East Lansing v USA. V rokoch 1990-1992 pôsobil vo funkcii námestníka ministra poľnohospodárstva a výživy SR.**

Kľúčové slová: poľnohospodárska politika, poľnohospodárska produkcia, potravinová bezpečnosť, pozemkovoprávne vzťahy, transformácia družstiev, privatizácia.

1. ÚVOD

Poľnohospodárstvo má aj v ekonomicky rozvinutých štátoch osobitné postavenie. Vyplýva to jednak z jeho bezprostrednej spätosti s historickým vývinom každej krajiny, ale najmä zo skutočnosti, že ide o odvetvie produkujúce potraviny, bez ktorých sa nemožno ani dočasne zaobiť. Okrem toho, že je významným odvetvím v štruktúre národnej ekonomiky, na vidieku navyše pôsobí ako určujúci faktor pri vytváraní celkovej sociálnej klímy.

Násilná kolektivizácia poľnohospodárstva a štyridsať rokov trvajúci štátny centralistický systém riadenia od základu rozvrátili prirodzený rozvoj nielen samotného poľnohospodárstva, ale aj poľnohospodársku krajinu a vidiek ako celok. Po rozpade komunistického režimu v krajinách strednej a východnej Európy sa skolektivizované poľnohospodárstvo sa stalo najkonzervatívnejším elementom v procese vytvárania trhového prostredia. V Scenári ekonomickej reformy v ČSFR z roku 1990 bola pre poľnohospodárstvo vyčlenená osobitná kapitola, ktorá síce bola koncipovaná na báze všeobecných reformných princípov, súčasne však rešpektovala niektoré zvláštnosti tohto odvetvia. Zásady poľnohospodárskej politiky na

prechodné obdobie ekonomickej transformácie boli nasledovné: – obnovenie vlastníckych vzťahov; – odštátnenie a privatizácia majetku; – liberalizácia cien; – reforma subvenčnej politiky; – reforma daňového systému; – reforma vonkajších (obchodných) vzťahov.

Systémová transformácia poľnohospodárstva započala podľa vyššie uvedeného Scenáru v roku 1991. Avšak úprava vlastníckych a majetkových vzťahov a vývoj produkcie i ekonomiky v podnikovej sfére boli komplikovanejšie než sa pôvodne predpokladalo. Medzi postupom transformácie a zotrvačnosťou návykov na centrálné plánovanie prišlo k ostrej konfrontácii. Inými slovami, poľnohospodárstvo so svojim zdĺhavým biologickým produkčným procesom, so svojim návykom na absolútny štátny paternalizmus, nedokázalo okamžite akceptovať zmeny, ktoré vyvolala liberalizácia cien a zníženie štátnych dotácií. Dôsledkom bol pokles poľnohospodárskej produkcie a ekonomický úpadok odvetvia ako celku.

Po rozdelení Československa v r. 1993 sa transformácia poľnohospodárstva uberá v SR a v ČR odlišnými smermi.

V Slovenskej republike bola v roku 1993 skoncipovaná nová poľnohospodárska politika založená na premise, že poľnohospodárstvo je dôležitým prvkom stability hospodárskeho a sociálneho rozvoja a strategicko-politickej rovnováhy. Poľnohospodárska politika Slovenska bola v roku 1993 postavená na nových zásadách: – ochrana a zveľaďovanie poľnohospodárskej pôdy; – rovnosť vlastníckych práv a rovnosť rôznych foriem podnikania; – dôchodková parita vo vzťahu k iným odvetviám; – reštrukturalizácia a ekologizácia výroby; – štátna garancia domácej poľnohospodárskej produkcie na úrovni prahu potravinovej bezpečnosti; – regulácia a usmerňovanie trhu použitím primeraných prostriedkov zo štátneho rozpočtu; – systém ochrany agrárneho trhu; – zachovanie poľnohospodárstva v nekonkurenčných, najmä horských oblastiach; – rozvíjanie sústav hospodárenia a technologických systémov. Takto sformulované zásady však vyznievajú skôr deklaratívne.

Poľnohospodárska politika Českej republiky je založená na zásadách pôvodného Scenáru ekonomickej reformy s dôrazom na skoré dokončenie privatizácie a na postupné razantné obmedzovanie ochranných opatrení voči podnikovej sfére, s výnimkou podnikov hospodáriacich v sťažených prírodných podmienkach.

Za päť rokov – v období 1990 až 1994 – poklesla na Slovensku hrubá poľnohospodárska produkcia o vyše 30 %. Počet pracovníkov v poľnohospodárstve sa znížil približne o 50 %. Úpadok poľnohospodárstva sa nepriaznivo odzr-

kadlil v sociálnych pomeroch na vidieku. Objavujú sa napríklad signály, že určitá časť vidieckeho obyvateľstva dožije svoj ekonomicky aktívny vek v sociálnej sieti. Týka sa to najmä regiónov, kde bola v minulosti vysoká agrárna prezamestnanosť, ako aj regiónov so zanedbanou sociálnou a technickou infraštruktúrou.

Rok 1994 možno stručne charakterizovať ako rok zmiernenia poľnohospodárskeho úpadku. Objem produkcie poklesol v porovnaní s rokom 1993 najmä následkom značného poklesu živočíšnej produkcie. Avšak vzhľadom na zvýšenie producentských cien o jedenásť percent, výnosy poľnohospodárstva boli o 7,2 % vyššie ako v roku 1993. Priemerný hospodársky výsledok na 1 hektár poľnohospodárskej pôdy predstavoval stratu -1 417 Sk. Asi šesťdesiat percent podnikov hospodáriacich na pôde hospodáril s deficitným výsledkom v úhrnnej hodnote vyše -2 mld. Sk. Ich zadlženosť predstavovala v r. 1994 súhrnne 62,5 % hodnoty imania. Priemerný evidenčný počet pracovníkov v poľnohospodárskych podnikoch sa znížil oproti predchádzajúcemu roku o 23 110, t. j. o 13 %. Priemerná mesačná mzda bola 5 103 Sk, čo predstavovalo 82,8 % priemernej mesačnej mzdy pracovníkov celého súboru ekonomických odvetví. Inými slovami, mesačný príjem bol na úrovni 82,8%-nej „garantovanej“ mzdovej parity.

2. POĽNOHOSPODÁRSTVO V ROKU 1995

Do časového úseku roku 1995 prešlo poľnohospodárstvo Slovenska so všetkými problémami a bolesťami, v ktorých sa zmietalo počas roku 1994. Pri vstupe do roku 1995 sa neobjavili nijaké nové impulzy, ktoré by predznačovali možnosť nejakého zásadnejšieho obratu. Naopak, činnosti Ministerstva pôdohospodárstva SR boli zacielené najmä na pevnejšie ukotvenie deklarovaných zásad poľnohospodárskej politiky do všeobecného politického programu vlády formou legislatívy.

2. 1. VNÚTORNÉ EKONOMICKÉ A POLITICKÉ VZŤAHY

2. 1. 1. Programové vyhlásenie vlády

V Programovom vyhlásení vlády SR bolo poľnohospodárstvo označené ako jedna z priorit vládnej politiky. Keďže 92% výmery poľnohospodárskej pôdy obhospodarujú poľnohospodárske družstvá a štátne majetky, v praxi to znamená zvýšenú starostlivosť o túto podnikateľskú štruktúru. Na druhej strane podpora malého a stredného podnikania, ktoré vláda vo vyhlásení považuje za významný nástroj reštrukturalizácie a modernizácie národného hospodárstva, v oblasti poľnohospodárstva totálne absentuje.

Podobne bezvýhradné deklarovanie zámeru získať plné členstvo v Európskej únii v horizonte roku 2000 je v nesúlade s uskutočňovanou politikou transformácie poľnohospodárstva.

2. 1. 2. Štátny rozpočet 1995

Výdavková časť rozpočtu rezortu pôdohospodárstva predstavuje 7% podiel na výdavkovej položke štátneho rozpočtu. Z objemu 8 761 620 tis. Sk určeného odvetviu poľnohospodárstva čiastku 8 010 000 tis. Sk tvoria finančné prostriedky na podporu podnikania:

- na priame dotácie poľnohospodárskym podnikom 7 260 000 tis. Sk,
- do Štátneho fondu trhovej regulácie 650 000 tis. Sk,
- do Štátneho podporného fondu pôdohospodárstva a potravinárstva 100 000 tis. Sk.

Spolu to činí 4,8 % objemu výdavkovej položky štátneho rozpočtu. V absolútnych hodnotách to predstavuje priemerne 3 273 Sk na 1 ha poľnohospodárskej pôdy, resp. 49 400 Sk na jedného pracovníka v podnikoch hospodáriacich na pôde.

V porovnaní s ostatnými krajinami strednej a východnej Európy, v ktorých prebieha ekonomická transformácia, slovenské poľnohospodárstvo je dotované zo štátneho rozpočtu veľmi štedro.

2. 1. 3. Koncepcia potravinovej bezpečnosti a výživovej dostatočnosti

V zmysle zásad poľnohospodárskej politiky štát garantuje domácu poľnohospodársku produkciu na úrovni prahu potravinovej bezpečnosti. V máji 1995 vláda SR schválila dokument o potravinovej bezpečnosti a výživovej dostatočnosti Slovenska. Potravinová bezpečnosť je v dokumente vymedzená zabezpečením objemu domácej poľnohospodárskej produkcie minimálne na úrovni deväťdesiatpercentnej predpokladanej spotreby základných potravín. V prípade, že podiel základných potravín z domácej produkcie poklesne pod úroveň 90 %, vláda prijme dodatočné regulačné opatrenia – napríklad operatívny zásah Štátneho fondu trhovej regulácie, priame regulačné cenové opatrenia alebo niektoré netarifné opatrenia. Prijatím tohto dokumentu prevzala štátna administratíva na seba priamu ekonomickú zodpovednosť za potravinovú bezpečnosť a výživovú dostatočnosť obyvateľstva.

Situáciu v potravinovej bezpečnosti a výživovej dostatočnosti v roku 1995 možno veľmi stručne charakterizovať takto: potravinová bezpečnosť nebola zabezpečená z domácich zdrojov ani na úrovni prahových deväťdesiatich percent, a výživová dostatočnosť bola nedostatočná. Vyplyva to okrem iného aj z výšky deficitného salda zahraničného obchodu s poľnohospodárskymi produktami a potravinárskymi výrobkami, ktoré činilo v roku 1995 -5 241 mil. Sk. Súčasný spotrebný potravinový koš obyvateľov Slovenska charakterizujú odborníci na ľudskú výživu ako nutrične nevyvážený – s nadmernou spotrebou

tukov, s nedostatkom nestráviteľnej vlákniny a s nedostatkom vitamínu C. Pritom signalizujú nebezpečie spotreby veľkého objemu alkoholických nápojov.

2. 1. 4. Produkcia poľnohospodárskych komodít a zahraničný obchod

V objeme produkcie pokračoval vývoj poľnohospodárstva na Slovensku v roku 1995 regresným smerom. Výrazne poklesol najmä objem živočíšnej produkcie, s výnimkou jatočnej hydiny. Produkcia všetkých ostatných komodít živočíšneho pôvodu bola nižšia ako v predchádzajúcom roku. Tento regres pokračuje nepretržite od roku 1990, a v roku 1995 dosiahol hodnotu asi 50 % pôvodného objemu. Základné orientačné údaje o objeme hlavných poľnohospodárskych produktov a údaje o producentných cenách v roku 1995, a ich indexové porovnanie s údajmi dosiahnutými v roku 1994, obsahuje **tabuľka 19**.

Tabuľka 19
Predaj poľnohospodárskych produktov v SR v r. 1995

	Produkcia tis. ton	Index 95/94	Cena Sk/tona	Index 95/94	Výnos mil. Sk	Podiel %
Rastlinná produkcia						
Obilniny	1 942 407,40	102,9	3050	96,5	5 922,08	49,2
– pšenica	1 444 415,60	107,8	3070	96,2	4 436,00	36,9
– raž	69 006,70	111,4	2960	88,5	204,50	1,7
– jačmeň	396 063,50	85,5	2990	97,7	1 182,75	9,8
– ostatné	32 921,60	140,1	3010	92,9	98,83	0,8
Kukurica	303 904,50	100,9	3600	101,7	1 094,03	9,1
Strukoviny	83 756,80	77,4	4510	99,9	377,74	3,1
Olejníny	204 640,60	150,8	7050	101,4	1 442,94	12,1
Zemiaky	72 236,60	84,7	7060	140,3	510,17	4,2
Cukrová repa	967 003,10	108,8	900	126,8	965,92	8,0
Hrozno	23 305,00	57,4	9870	110,8	230,12	1,9
Ovocie	24 097,00	101,5	7170	113,0	172,80	1,4
Zelenina	55 916,30	73,7	5620	104,3	314,43	2,6
Ostatné					172,74	1,5
Osivá a sadivá					828,75	6,9
Spolu					12 031,7	100
Živočíšna produkcia						
	tony					
Jatočný hov. dobytok	91 699,20	87,0	32810	116,8	3 008,61	15,3
Jatočné teľatá	4 041,30	73,6	35110	104,1	141,91	0,7
Jatočné ošípané	179 681,20	98,2	36050	107,2	6 476,69	33,0
Jat. ovce, kozy a jahň.	3 195,50	82,2	54950	117,1	175,60	0,9
Jatočná hydina	65 611,10	114,9	27520	89,7	1 805,32	9,2
Konzum. mlieko (tis. l.)	877 308,40	98,1	6650	105,4	5 836,49	29,7
Konzum. vajcia (tis. ks)	783 416,80	99,7	1570	92,9	1 227,68	6,3
Chovné hosp. zvieratá	14 529,70	95,2	43240	110,1	642,77	3,3
Ostatné produkty					308,19	1,6
Spolu					19 623,3	100

Zdroj: Predaj poľnohospodárskych výrobkov v r. 1995, ŠÚ SR Bratislava 1996

Tržby za odpredaj poľnohospodárskych produktov činili spolu 31 655 mil. Sk, čo je o 3,7 % viac ako v roku 1994. V tomto údaji je premietnutý pokles objemu trhovej produkcie a nárast priemernej producentnej ceny. Celkové

výnosy poľnohospodárstva (vrátane príjmov za služby, výnosov z predaja majetku a zásob, z dotácií a i.) boli 82 645 mil. Sk. Hospodársky výsledok je -5 445 mil. Sk. Strata z hospodárenia v roku 1995 bola o 6,3 % menšia ako v roku 1994.

Objem zahraničného obchodu s poľnohospodárskymi komoditami a potravinárskymi výrobkami bol v roku 1995 38 800 mil. Sk, čo predstavuje 7,1 % z celkového zahraničného obchodu Slovenskej republiky. Dovoz týchto komodít sa uskutočnil za 20 520 mil. Sk, čo predstavuje 8,1 % z celkového dovozu – o 0,4 percentového bodu menej ako v predchádzajúcom roku. Vývoz sa uskutočnil za 15 280 mil. Sk, čo predstavuje 6,0 % z celkového vývozu – o 0,4 percentového bodu viac ako vlani. Bilancia obchodu bola pasívna vo výške -5 241 mil. Sk. To znamená zníženie pasívnej obchodnej bilancie s poľnohospodárskymi a potravinárskymi komoditami oproti roku 1994 o štrnásť percent. Komoditná analýza zahraničného obchodu ukázala, že asi polovica hodnoty pasívnej obchodnej bilancie vznikla pri obchode s tovarom ktorý produkuje aj naše poľnohospodárstvo a potravinársky priemysel.

2. 1. 5. Privatizácia štátnych podnikov

V marci 1995 schválila vláda SR dokument „Aktualizácia koncepcie privatizácie v rezorte pôdohospodárstva“. Okrem zoznamu štátnych podnikov a celkovej hodnoty privatizovaného majetku dokument obsahuje aj rozhodnutie, že v záujme stabilizovania ekonomického prostredia v rezorte pôdohospodárstva v najbližších šiestich rokoch sa nebude privatizovať poľnohospodárska pôda a lesný fond vo vlastníctve štátu. Vo vlastníctve štátu je asi 10% výmery poľnohospodárskej pôdy a lesného fondu. Z privatizácie sú vyňaté aj niektoré vybrané podniky v oblasti šľachtania plodín, plemenitby hospodárskych zvierat a niekoľko ďalších podobných štátnych podnikov.

V odvetví poľnohospodárstva pretrvávajú problémy hlavne s privatizáciou štátnych majetkov. Komplikácie spôsobuje najmä neujasnenosť kompetencií v tejto oblasti medzi Fondom národného majetku a Slovenským pozemkovým fondom. Štátne majetky obhospodarujú v prevažnej väčšine nie pôdu štátnu, ale pôdu vo vlastníctve fyzických osôb. Prakticky všetky štátne majetky sú veľmi vysoko zadlžené. Privatizácia týchto štátnych podnikov je teda neprehľadná a rôznorodá, jednotný je iba starostlivý výber uchádzačov o tento druh „privatizácie v tiesni“.

2. 1. 6. Transformácia poľnohospodárskych družstiev

Prvá etapa transformácie poľnohospodárskych družstiev podľa zákona č. 42/1992 Zb. bola ukončená v januári 1993. Druhá Mečiarova vláda, ktorá nastúpila do úradu v júli 1992, neprejavila záujem pokračovať ďalšou etapou transformácie v zmysle vyššie uvedeného zákona. Napokon, usilovala sa o udržanie a posilnenie pôvodnej podnikovej štruktúry, vytvorenej v minulosti kolektívizáciou poľnohospodárstva. Toto pretrváva dodnes.

Poľnohospodárske družstvá na Slovensku majú v držbe poľnohospodársky majetok fyzických osôb – nečlenov družstiev v hodnote asi 25 miliárd korún, ktorý títo získali ako oprávnené osoby pri transformácii družstiev. Uvedená finančná čiastka predstavuje sumu pohľadávok fyzických osôb voči poľnohospodárskym družstvám, ktorým vyplývala zo zákona č. 42/1992 Zb. povinnosť tieto pohľadávky splatiť. Vláda sa podujala riešiť všeobecne zlú ekonomickú situáciu družstiev riskantným postupom: predložila návrh novely zákona č. 42/1992 Zb., podľa ktorej od 1. marca 1996 nebudú družstvá povinné vydávať vlastníkom majetkových podielov poľnohospodársky majetok na súkromné alebo združene obhospodarovanie pôdy. Novela ukladá poľnohospodárskym družstvám povinnosť vydať do konca júna 1996 vlastníkom majetkových podielov obchodovateľné cenné papiere v hodnote ich pohľadávok. Účelom je získať pre družstvá majetok na úkor terajších drobných vlastníkov majetkových podielov. Prostredníctvom tejto operácie si poľnohospodárske družstvá na Slovensku pripíšu k 1. júlu 1996 na svoje kontá majetok v hodnote zhruba 25 miliárd korún, ktorý dovtedy vykazovali ako cudzí majetok.

V roku 1995 sa v značnom rozsahu rozmohla tzv. „divoká transformácia poľnohospodárskych družstiev“. Jej podstata je v tom, že manažment družstva založí obchodnú spoločnosť alebo nové družstvo, ktorého manažmentom je súčasne manažment pôvodného družstva. Novovzniknuté podniky preberajú prevodom lukratívny majetok pôvodných, spravidla preuvereňovaných a úpadkových družstiev, pričom sa však nestávajú ich právnymi nástupcami. Takýmto spôsobom niektoré manažmenty pripravujú poľnohospodárske družstvá na bankroty, tie však využívajú vo svoj prospech. Tento proces majetkových podvodov prebieha s tichým súhlasom štátnej administratívy.

2. 1. 7. Legislatíva

Zákony dotýkajúce sa odvetvia poľnohospodárstva, ktoré boli prijaté a vydané na základe vládných návrhov v roku 1995, možno rozdeliť zhruba na tri tematické okruhy:

- Zákony vyplývajúce z asociačnej dohody s EÚ o prípravnej fáze Slovenska na vstup do EÚ: – zákon o potravinách, – zákon o ochrane zvierat, – zákon o rastlinolekárskej starostlivosti.
- Zákony upravujúce majetkovoprávne vzťahy: – zákon o katastri nehnuteľností a o zápise vlastníckych práv k nehnuteľnostiam, – zákon o niektorých opatreniach na usporiadanie vlastníctva k pozemkom, – zákon o pozemkových spoločnostiach, – zákon, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 42/1992 Zb., – zákon, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 50/1976 Zb. a zákon č. 138/1973 Zb.
- Iné zákony.

Zákon NR SR č. 152/1995 Z. z. o potravinách je právnou normou, ktorá komplexne rieši kontrolu výroby, manipulácie, dovozu a predaja potravín, tabakových výrobkov a kozmetických prostriedkov. Zákon vymedzuje

sústavu úradného dozoru nad potravinami – od ústredných orgánov až po nižšie orgány štátnej správy. Pri uplatňovaní zákona majú zaručenú pôsobnosť aj samosprávne obecné orgány, ktoré podľa osobitného predpisu spolupracujú s príslušnými orgánmi potravinového dozoru.

Zákon NR SR č. 115/1995 Z. z. o ochrane zvierat upravuje správanie sa ľudí k zvieratám tak, aby tieto boli chránené proti brutálnemu zaobchádzaniu pri chove a usmrcovaní. Osobitne upravuje podmienky chovu a spôsoby zaobchádzania s hospodárskymi zvieratami, spoločenskými zvieratami a pokusnými zvieratami. Ústredným orgánom štátnej správy na úseku ochrany zvierat je Ministerstvo pôdohospodárstva SR.

Zákon NR SR č. 285/1995 Z. z. o rastlinolekárskej starostlivosti stanovuje podmienky rastlinolekárskej starostlivosti tak, aby sa neohrozovalo zdravie ľudí a zvierat, životné prostredie, zdravotný stav rastlín, a aby sa nepriaznivo neovplyvnila kvalita a zdravotná nezávadnosť rastlinných produktov. Zákon ustanovuje spôsob karanténnych opatrení pri dovoze, vývoze a prevoze rastlín a rastlinných produktov. Stanovuje aj postupy pri registrácii a uvádzaní prípravkov na ochranu rastlín do obehu. Orgánmi rastlinolekárskej starostlivosti sú Ministerstvo pôdohospodárstva SR s jemu podliehajúcimi kontrolnými inštitúciami a obvodné úrady.

Skupina zákonov upravujúcich majetkovoprávne vzťahy je účelovo zameraná na legalizáciu kompetencií pre štátnu správu a pre niektoré podnikateľské subjekty.

Zákon NR SR č. 162/1995 Z. z. o katastri nehnuteľností a o zápise vlastníckych a iných práv k nehnuteľnostiam (katastrálny zákon). Ústredným orgánom na úseku katastra je Úrad geodézie, kartografie a katastra SR. Miestnymi orgánmi štátnej správy na úseku katastra sú katastrálne úrady so sídlom v Bratislave, v Banskej Bystrici a v Košiciach. Závažné sú najmä ustanovenia zákona, ktoré kumulujú právo katastrálnych úradov rozhodovať s právom sebakontroly a právom určovania opravných prostriedkov. Katastrálne úrady rozhodujú o katastrálnom konaní, zapisujú práva k nehnuteľnostiam, spravujú a aktualizujú kataster, vydávajú verejné listiny, ktoré potvrdzujú práva a povinnosti k nehnuteľnostiam, kontrolujú geodetické a kartografické činnosti, ktorých výsledky sa majú prevziať do katastra, spravujú pozemkové knihy a železničnú knihu, rozhodujú v pochybnostiach o predmete evidovania v katastri. Okrem toho katastrálne úrady prevzali doterajšiu právomoc prvostupňových súdov rozhodovať o povoľovaní vkladu vlastníckeho práva k nehnuteľnostiam.

Zákon NR SR č. 180/1995 Z. z. o niektorých opatreniach na usporiadanie vlastníctva k pozemkom ustanovuje vo svojej prvej časti spôsoby konania pri obnove evidencie niektorých pozemkov a obnove právnych vzťahov k nim. V druhej časti zákona sú vymedzené právomoci Slovenského pozemkového fondu v nakladaní s pozemkami, pri ktorých nebolo možné zistiť vlastníka. V tejto časti sú stanovené podmienky prechodu vlastníctva z nezná-

mej a nezistiteľnej osoby na štát. Tretia časť zákona stanovuje opatrenia proti drobeniu pozemkového vlastníctva. Ustanovenia tejto časti vniesli do zákona ničím neodôvodnené obmedzenie vlastníckych práv k niektorým pozemkom. Zákon stanovuje povinné finančné odvody (pokuty) za nadobudnutie vlastníctva k pozemkom alebo k pozemkovým podielom, ktoré vzniknú rozdelením jestvujúceho pozemku o menšej výmer než stanovuje zákon. Podľa ďalšieho ustanovenia všetky pozemky alebo pozemkové podiely vzniknuté delením na menšie výmery než 0.2 ha poľnohospodárskej pôdy, resp. 0.5 ha lesnej pôdy prejdú za primeranú náhradu do vlastníctva štátu.

Vzhľadom na dôvodné podozrenie, že ustanovenia v tretej časti zákona sú v rozpore s Ústavou SR, skupina poslancov NR SR podala podnet Ústavnému súdu SR na jeho preskúmanie.

Zákon NR SR č. 181/1995 Z. z. o pozemkových spoločenstvách upravuje vznik, právne postavenie, hospodárenie a zánik pozemkových spoločenstiev, ako aj niektoré práva, povinnosti a vzťahy členov pozemkových spoločenstiev. Pozemkovým spoločenstvom sa rozumejú lesné a pasienkové spoločenstvá majetku bývalých urbarialistov, komposesorátov a podobných právnych útvarov, pozemkové spoločenstvá, ktoré vznikli podľa § 11 ods. 4 zákona SNR č. 293/1992 Zb. a pozemkové spoločenstvá založené podľa tohto nového zákona. Podiely na spoločných nehnuteľnostiach vo vlastníctve štátu, vo vlastníctve neznámych vlastníkov a vo vlastníctve fyzických osôb, ktoré neuplatnili svoje práva podľa § 37 zákona SNR č. 330/1992 Zb., spravuje Slovenský pozemkový fond. Zákon ďalej ustanovuje, že existujúce spoločenstvá sú povinné prispôsobiť svoje právne pomery ustanoveniam tohto zákona do šiestich mesiacov odo dňa jeho účinnosti, t.j. do 29. februára 1996. Toto posledné citované ustanovenie sa javí ako neodôvodnene tvrdé, pretože šesťmesačný termín je krkolomne krátky na obnovenie agendy majetkových spoločenstiev, ktoré boli po dobu vyše štyridsiatich rokov fakticky zrušené.

Zákon NR SR č. 264/1995 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 42/1992 Zb. o úprave majetkových vzťahov a vysporiadaní majetkových nárokov v družstvách, zásadne mení v pôvodnom zákone dve dôležité ustanovenia:

- a) S účinnosťou od 1. marca 1996 zákon zrušuje ustanovenie o vydávaní majetkových podielov z transformácie oprávneným osobám vo veciach potrebných na prevádzkovanie poľnohospodárstva.
- b) Poľnohospodárskym družstvám ustanovuje povinnosť vydať do 30. júna 1996 na majetkové podiely oprávnených osôb obchodovateľné cenné papiere „družstevné podielnícke listy“ a distribuovať ich vlastníkom majetkových podielov. Keďže majetkové podiely z transformácie sú pohľadávkami oprávnených osôb voči príslušným poľnohospodárskym družstvám, finančná hodnota všetkých majetkových podielov prejde 1. júla 1996 do vlastníctva poľnohospodárskych druž-

stiev. Zákon je v rozpore s občianskym zákonníkom a v rozpore s Ústavou SR, pretože ukladá právnickým osobám povinnosť meniť podstatu majetku bez predchádzajúceho súhlasu vlastníkov – fyzických osôb.

Zákon NR SR č. 199/1995 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 50/1976 Zb. o územnom plánovaní a stavebnom poriadku (**stavebný zákon**) a dopĺňa sa zákon č. 138/1973 Zb. o vodách (**vodný zákon**) obsahuje z pozemkovoprávneho hľadiska dve závažné ustanovenia:

- a) Do § 141 zákona č. 50/1976 Zb. je vsunuté ustanovenie, podľa ktorého je možné vo verejnom záujme vyvlastniť pozemky zastavané stavbami, ku ktorým mali právo hospodárenia k 24. novembru 1990 národné výbory a ktoré prešli do vlastníctva obcí, a pozemky zastavané stavbami, ktoré boli pred 1. októbrom 1995 vo vlastníctve štátu. V oboch prípadoch ide o pozemky, pri ktorých neprišlo doteraz k majetkovoprávnemu vyrovnaniu.
- b) V zákone č. 138/1973 Zb. je vložený nový § 37a, podľa ktorého možno zriaďovať a prevádzkovať vodohospodárske líniové stavby, ktorých výstavba je vo verejnom záujme, na cudzích nehnuteľnostiach. Povinnosti vlastníka nehnuteľnosti sú jeho vecným bremenom v zmysle Občianskeho zákonníka. V prípade, že medzi vlastníkom nehnuteľnosti a stavebníkom nedôjde k dohode, o náhrade rozhodne (nie súd, ale) vodohospodársky orgán. Termín „verejný záujem“ zakomponovaný do textu uvedených ustanovení sa javí v týchto konkrétnych prípadoch vyvlastňovania ako formálne zaklínadlo, ktoré kamufluje podstatu porušenia čl. 4. Ústavy SR.

V tretej skupine je niekoľko zákonov, ktoré napriek svojmu významu pre určité oblasti hospodárskych vzťahov nemajú závažný celospoločenský alebo celoodvetvový dopad – okrem **zákona NR SR č. 279/1995 Z. z.,** ktorým sa mení a dopĺňa zákon SNR č. 317/1992 Zb. o dani z nehnuteľností / v znení neskorších predpisov. Pokiaľ ide o ustanovenia zákona o dani z pozemkov, za zmienku stojí najmä ustanovenie o zmene daňovníka pri pozemkoch, vydaných ako náhradné na obhospodarovanie samostatne hospodáriacim roľníkom. Pôvodne bol pri takýchto pozemkoch daňovníkom užívateľ, ktorý bol podľa ustanovenia pôvodného zákona ako jednotlivo hospodáriaci roľník oslobodený na 5 rokov od platenia dane z pozemkov. Podľa ustanovenia novely daňovníkom za náhradné pozemky sa stala osoba, ktorej boli náhradné pozemky vydané; a to aj v prípade, ak ich dala do užívania inej osobe. Pritom ale zákon ustanovil zodpovednosť za zaplatenie dane užívateľovi náhradných pozemkov. Vládou SR deklarovaná podpora malého a stredného podnikania je v tomto konkrétnom prípade obrátená naruby.

2. 2. VONKAJŠIE EKONOMICKÉ A POLITICKÉ VZŤAHY

2. 2. 1. Dohoda o colnej únii medzi SR a ČR

Začiatkom apríla 1995 sa uskutočnilo významné pracovné stretnutie ministrov pôdohospodárstva Slovenskej republiky a Českej republiky P. Bacu a J. Luxa. Predmetom rokovania boli príčiny prudkého poklesu vzájomného obchodu s poľnohospodárskymi produktami a potravinárskymi výrobkami. Minister ČR požiadal o odstránenie jednostranných obchodných prekážok zo strany Slovenska, ktoré spôsobili v roku 1994 pokles exportu českých poľnohospodárskych produktov a potravín do SR o 1,4 mld. Kč, t. j. v porovnaní s rokom 1993 o 23%. Minister pôdohospodárstva SR označil pokles výšky vzájomného obchodu s poľnohospodárskymi produktami a potravinami za spoločný problém Slovenska a ČR. Na záver obidvaja ministri súhlasne prehlásili, že colnú úniu medzi ČR a SR považujú za obojstranne výhodnú, a predbežne sa dohodli na vzájomnom uznávaní certifikátov od 1. júla 1995. Dohoda nenadobudla platnosť a doriešenie problému bolo posunuté na schôdzu ministrov pôdohospodárstva CEFTA v Bratislave v auguste 1995.

V máji 1995 navrhla vláda ČR vláde SR dohodu o vzájomnom zrušení platobnej dohody. Keďže vláda SR na uvedený návrh nereagovala, prijala vláda ČR rozhodnutie o jednostrannom vypovedaní dohody k 1. októbru 1995. K tomuto termínu bola dohoda zrušená.

2. 2. 2. Dohoda o voľnom obchode v strednej Európe – CEFTA

Vo februári 1995 sa vo Varšave stretli ministri pôdohospodárstva Českej republiky, Maďarska, Poľska a Slovenska na pravidelnej pracovnej schôdzi. Ministri sa zhodli na zásadách úplnej liberalizácie vzájomného obchodu s poľnohospodárskymi produktami a potravinárskymi výrobkami. V polovici augusta 1995 sa zišli ministri pôdohospodárstva signatárskych krajín CEFTA plus Slovinska v Bratislave, kde uzatvorili dohodu o vzájomnom znížení colných taríf s účinnosťou od 1. januára 1996. Oproti pôvodnému predpokladu plošného zníženia ciel o polovicu, dosiahli iba dohodu o uvoľňovaní vzájomného obchodu. Komodity boli rozdelené do troch skupín; a) komodity s nulovou colnou sadzbou (ide v podstate o tovary, ktoré všetky zúčastnené krajiny importujú); b) komodity s colnou sadzbou na úrovni doteraz platných najnižších ciel v krajinách CEFTA (ide približne o dvadsať položiek); c) komodity, pri ktorých neprišlo k dohode o jednotnej úprave colných sadziieb (ide v podstate o sumu tzv. strategických komodít jednotlivých zúčastnených krajín). Na stretnutí nebol podpísaný ani pripravený dokument o vzájomnom uznávaní certifikátov. Namiesto toho sa účastníci dohodli na ďalšom postupe, ktorý umožňuje uzatvárať dvojstranné dohody o vzájomnom uznávaní certifikátov. V tomto zmysle sa otvorili rokovania aj medzi SR a ČR – vzájomné dohodovanie sa vedie po jednotlivých komoditách, resp. po skupinách komodít.

2. 2. 3. Integrácia Slovenskej republiky do Európskej únie

Vláda SR odovzdala 27. júna 1995 žiadosť o vstup Slovenska do Európskej únie. V memorande vlády k žiadosti sa o. i. píše, že strategickým cieľom Slovenska je získať plné členstvo okolo roku 2000, pričom SR chce do EÚ vstúpiť ako plnoprávny člen, ktorý hodlá aktívne prispievať k všestranne prospešnej spolupráci. V stati memoranda o poľnohospodárstve sa hovorí, že cieľom vlády je vybudovať konkurencieschopnú štruktúru poľnohospodárstva, schopnú zabezpečiť primeranú dôchodkovosť producentov, zabezpečiť plynulé zásobovanie a stabilizovať ceny na trhu potravín. Vláda ďalej pokladá za nevyhnutné pokračovať v takej štruktúrálnej a regionálnej politike, ktorá bude rešpektovať úlohu poľnohospodárstva pri rozvoji vidieka, vidieckej štruktúry a hodnôt, ktoré sa viažu na kultúrny rast krajiny a historickú sídelnú štruktúru.

Takto deklaratívne vyšperkované memorandum však vyvoláva isté pochybnosti. Potvrdzujú ich zásady agrárnej politiky a spôsoby jej uskutočňovania v praxi, ktoré sú často za hranicami demokratických princípov. Na poctivú prípravu slovenského poľnohospodárstva na vstup do Európskej únie nepostačí iba formálne naplnenie požiadaviek uverejnených v Bielej knihe EÚ, ktoré sú zamerané prevažne na kompatibilitu legislatívy a noriem v oblasti kvality a hygieny poľnohospodárskych a potravinárskych komodít. Nemenej dôležitou, ak nie dôležitejšou, bude z hľadiska uchádzajúcej sa krajiny všeobecne formulovaná požiadavka „schopnosť príslušnej krajiny obstáť v konkurenčnom tlaku trhových síl v rámci Únie“. V zmysle požiadavky bude nutné na Slovensku pripraviť zásadné zmeny v terajšej poľnohospodárskej politike. Pôjde najmä o vytvorenie pravidiel na systémové zvyšovanie produktívnosti a konkurencieschopnosti poľnohospodárstva a ekonomických podmienok na poctivé podnikanie, založené na rovnosti šancí i povinností pre všetkých zainteresovaných. Jednou z dôležitých podmienok vstupu SR do Európskej únie bude kompatibilita poľnohospodárstva so Spoločnou poľnohospodárskou politikou EÚ.

2. 2. 4. Porovnanie úrovne poľnohospodárstva Slovenska s krajinami strednej a východnej Európy

Poľnohospodárstvo je jedným z najchúlostivejších problémov, ktorý Európska únia permanentne rieši formou Spoločnej poľnohospodárskej politiky. Na tento program poskytuje EÚ zo spoločného rozpočtu každoročne vyše päťdesiat percent finančných prostriedkov, preto sa v Bruseli veľmi podrobne sleduje a skúma vývoj poľnohospodárstva v asociovaných krajinách. V nasledujúcej tabuľke, ktorú zostavil Výbor EÚ pre poľnohospodárstvo, sú komparačne zostavené niektoré poľnohospodárske ekonomické ukazovatele vo vzťahu k základným makroekonomickým ukazovateľom v desiatich transformujúcich sa krajinách strednej a východnej Európy – kandidátov na

budúce členstvo v Európskej únii. Tabuľka poskytuje aj porovnateľné informácie charakterizujúce úroveň poľnohospodárstva v EÚ.

Tabuľka 20

Porovnanie základných poľnohospodárskych ekonomických ukazovateľov v krajinách strednej a východnej Európy navzájom a medzi EÚ-15 (stav v roku 1993)

Štát	Počet obyvateľov (mil.)	Poľn. pôda celkom (mil.ha)	Poľn. pôda na 1 obyv. (ha)	HDP celkom (mln. ECU)	HDP na 1 obyv. (ECU)	Poľn. produk. celkom (mln. ECU)	Poľn. produk. % podiel z celk. HDP	Zamest. poľn. odvetvia (tis)	Zamest. poľn. % zo vs. zamestn.
Bulharsko	8,5	6,2	0,73	9,4	1110	1,131	12,0	694	21,2
ČR	10,3	4,3	0,42	26,7	2586	0,871	3,3	271	5,6
Estónsko	1,6	1,4	0,87	1,5	938	0,266	10,4	89	8,2
Maďarsko	10,3	6,1	0,59	32,5	3150	2,068	6,4	392	10,1
Litva	3,8	3,5	0,92	2,3	627	0,259	11,0	399	22,4
Lotyšsko	2,6	2,5	0,96	2,2	850	0,232	10,6	229	18,4
Poľsko	38,5	18,6	0,48	73,4	1907	4,648	6,3	3661	25,5
Rumunsko	27,7	14,7	0,65	21,8	961	4,500	20,2	3537	35,2
Slovensko	5,3	2,4	0,45	8,7	1643	0,512	5,8	178	8,4
Slovinsko	1,9	0,9	0,47	9,8	5018	0,250	4,9	90	10,7
KVSV spolu	105,4	60,6	0,57	183,3	1786	14,737	7,8	9540	26,7
EÚ-15	369,7	138,1	0,37	5905,1	15972	208,8	2,5	8190	5,7

Zdroj: EC Directorate General of Agric. (DG VI), Working Document. Brussels, 1995.

Z údajov v predchádzajúcej tabuľke vyplýva, že veľké rozdiely medzi krajinami sú aj v produktivite poľnohospodárstva, o ktorej možno usúdiť na základe hrubej poľnohospodárskej produkcie na jedného pracovníka v poľnohospodárstve, resp. na jeden hektár poľnohospodárskej pôdy. Na základe kumulácie týchto dvoch ukazovateľov možno zostaviť pomocný orientačný koeficient na posúdenie produktivity poľnohospodárstva v jednotlivých krajinách v r. 1993:

• Maďarsko – 5,62 • Česká republika – 3,42 • Estónsko – 3,18 • Slovensko – 3,15 • Slovinsko – 2,99 • Bulharsko – 1,79 • Rumunsko – 1,58 • Poľsko – 1,52 • Litva – 1,11 • Lotyšsko – 0,72. Priemerný koeficient štátov EÚ-15 mal v r. 1993 hodnotu 27,01.

Aktuálny koeficient produktivity poľnohospodárstva na Slovensku v roku 1995 má hodnotu **3,48**. Podobný nárast indexov – o 10 až 12% možno predpokladať aj v ostatných uvedených štátoch, s výnimkou Rumunska, Litvy a Lotyšska, v ktorých je nárast produktivity poľnohospodárstva pomalší.

2. 3. STAV POĽNOHOSPODÁRSTVA NA KONCI ROKA 1995

2. 3. 1. Produkcia a predaj poľnohospodárskych produktov

Dosiahnutý objem poľnohospodárskej produkcie v Slovenskej republike zodpovedal v roku 1995 trendu z predchádzajúcich rokov – produkcia zaznamenala ďalší pokles. Objem rastlinnej produkcie sa v porovnaní s rokom 1994 mierne zvýšil, najmä vďaka trojpercentnému zvýšeniu produkcie obilnín a päťdesiatpercentnému zvýšeniu produkcie olejní. Naproti tomu, produkcia strukovín, zemiakov, hrozna a zeleniny bola o pätnásť až tridsať percent nižšia. Priemerná producentská cena rastlinných produktov sa zvýšila o 3,0 %. Pokiaľ ide o živočíšnu produkciu, pokles objemu bol percentuálne približne rovnaký ako v roku 1994. Najväčší pokles pokračoval pri jatočnom hovädzom dobytku a ovciach – asi o pätnásť percent. Produkcia jatočných ošípaných, podobne ako produkcia kravského konzumného mlieka, bola o iba o dve percentá nižšia. Jatočná hydina bola jedinou živočíšnou komoditou, produkcia ktorej bola v porovnaní s rokom 1994 vyššia – o pätnásť percent. Priemerná producentská cena živočíšnych produktov sa zvýšila v priemere o 5,7 %.

Tržby za odpredaj poľnohospodárskych produktov činili spolu 31 655 mil. Sk, čo je o 3,7 % viac ako v roku 1994. Celkové výnosy poľnohospodárstva (vrátane príjmov za služby, výnosov z predaja majetku a zásob, z dotácií a i.) boli 82 645 mil. Sk. Dosiahnutý hospodársky výsledok predstavuje stratu priemerne -1 328 Sk na jeden hektár poľnohospodárskej pôdy, čo je strata z hospodárenia o 6,3 % nižšia ako bola v roku 1994.

2. 3. 2. Transformačný proces

Stav poľnohospodárstva na konci roka 1995 odráža účinky poľnohospodárskej politiky uplatňovanej od roku 1993, ktorá je založená na regulačnom administratívnom zasahovaní štátnej správy do ekonomických procesov odvetvia. Na druhej strane absentuje jasná koncepcia privatizácie a koncepcia definitívneho usporiadania vlastníckych vzťahov k pôde a k poľnohospodárskemu majetku.

Dotácie poľnohospodárskym podnikom zo štátneho rozpočtu ostali zhruba na rovnakej úrovni ako v roku 1994, s čiastočne pozmeneným účelovým prerozdelením prostriedkov v prospech zvyšovania produktivity – podpora pri nákupe progresívnych vstupov a moderných technológií. Avšak tento druh subvencií bol poskytovaný vo veľmi obmedzenom množstve, predstavujúcom iba 1,4 % objemu priamych dotácií. V tomto roku bola zavedená regulácia producentských cien kravského mlieka a pokračovalo sa čiastočne v ovplyvňovaní producentských cien niektorých základných komodít formou intervenčných nákupov za prostriedky z Fondu trhovej regulácie. Počas celého roka sa uplatňovala desaťpercentná dovozná prirážka aj pri

poľnohospodárskych a potravinárskych komoditách. Pri niektorých nedostatkových potravinárskych komoditách, napríklad zemiaky, cukor, hovädzí dobytok, hrozno, hroznové víno boli dočasne, na stanovené obdobie, znížené dovozné clá.

Privatizácia štátnych majetkov sa rozbehla až v druhom polroku – po prijatí novely zákona č. 92/1991 Zb., ktorou bola zrušená metóda kupónovej privatizácie. Privatizácia prebiehala v podstate dvoma spôsobmi: – a/ priamy predaj vopred určenému kupcovi – touto formou bolo sprivatizovaných 12 poľnohospodárskych podnikov hospodáriacich na pôde; b/ predaj na podklade výsledkov vyhlásenej verejnej súťaže – touto formou boli sprivatizované 2 štátne majetky.

Ako sme už spomínali, v poľnohospodárskych družstvách sa v roku 1995 rozšíril zvláštny spôsob prevodu majetku v držbe poľnohospodárskych družstiev na novovznikajúce obchodné spoločnosti alebo novovznikajúce družstvá. Novovznikajúce organizácie nie sú právnymi nástupcami, takže nepreberajú nijaké záväzky po rozpadajúcich sa družstvách. Tento proces nie je kontrolovateľný bežnou štatistickou metódou, pretože nové subjekty vznikajú popri existujúcich poľnohospodárskych družstvách a nie namiesto nich.

Nárast priemernej mzdy pracovníkov v poľnohospodárstve bol relatívne nižší než priemer v celom súbore ekonomických odvetví. Priemerná mzda pracovníkov v poľnohospodárstve tak poklesla až na úroveň osemdesiatich percent priemernej mzdy v súbore ekonomických odvetví.

3. VÝVOJOVÉ TENDENCIE POĽNOHOSPODÁRSTVA V ROKU 1996

Dá sa predpokladať, že vývoj situácie v poľnohospodárstve v roku 1996 bude ovplyvnený najmä rozvojom makroekonomiky a viacerými zákonmi, ktoré boli prijaté v roku 1995. Ide najmä o novelu zákona o veľkej privatizácii, ďalej o zákon o regulácii cien, zákon o katastri, zákon o usporiadaní pozemkového vlastníctva, o novelu zákona o transformácii družstiev, o novely niektorých daňových zákonov, o zákon o potravinách, ako aj o niektoré ďalšie zákony.

Očakáva sa rast spotreby potravín a to v dôsledku mierneho zníženia inflácie a reálneho zvýšenia miezd. Na náraste spotreby by sa malo určitou mierou podieľať aj predpokladané rozšírenie priameho predaja niektorých potravinových tovarov poľnohospodárskymi producentami. Nemožno však predbežne predpokladať zmenu nárokov spotrebiteľa na sortimentnú a kvalitatívnu skladbu potravinového spotrebného koša. V dôsledku takéhoto vývoja sa dá očakávať zvýšenie dopytu po základných poľnohospodárskych produktoch na domácom trhu.

V rastlinnej produkcii bude pokračovať nastúpený trend zmeny percentuálneho zastúpenia jednotlivých poľnohospodárskych plodín, najmä ďalšie zvýšenie výmery osevnej plochy olejnin a obilnín, a to na úkor krmovín a okopanín, menovite zemiakov a cukrovej repy. Tento trend sa odrazí na sortimentnej ponuke produktov na domácom trhu. V živočíšnej produkcii bude pokračovať trend zmierneného poklesu produkcie jatočného hovädzieho dobytku a oviec. Pravdepodobne sa zastaví nárast produkcie jatočnej hydiny. Ukazuje sa, že mierne sa zvýši produkcia jatočných ošípaných. Následkom zavedenia regulačných cenových opatrení sa predpokladá zvýšenie produkcie konzumného kravského mlieka. Produkcia konzumných vajec zostane pravdepodobne na úrovni roka 1995, čo predstavuje vyrovnanosť ponuky a dopytu. Zmeny majetkovo-právnych vzťahov, ktoré budú prebiehať privatizáciou štátnych majetkov a pretransformovaním niektorých poľnohospodárskych družstiev na nové podnikateľské subjekty, by sa ešte nemali viditeľnejšie prejaviť na objeme poľnohospodárskej produkcie.

Do ekonomického stavu podnikov hospodáriacich na pôde veľmi významne zasiahnu regulačná páky štátu, vyplývajúce zo zmien niektorých zákonov. Na úseku majetkovoprávných vzťahov pôjde o ukončenie privatizácie štátnych majetkov. Od 1. júla 1996 prechádza do vlastníctva poľnohospodárskych družstiev hodnota ich záväzkov voči fyzickým osobám vo výške asi 25 až 30 miliárd korún, ktoré tieto získali pri transformácii družstiev v roku 1992. Vývoj economickej situácie v poľnohospodárskych podnikoch priaznivo ovplyvní novela zákona o dani z pridanej hodnoty (presun niektorých položiek a služieb do najnižšieho pásma) a novela zákona o spotrebnej dani (vrátenie 50 % zaplatenej spotrebnej dane za naftu spotrebovanú na účely poľnohospodárskej prevádzky a zníženie spotrebnej dane z vína). Všetky uvedené legislatívne i iné regulačné páky ovplyvnia priaznivo hospodársku aj finančnú situáciu v poľnohospodárskych podnikoch, menovite v tých poľnohospodárskych družstvách, ktoré ešte nie sú pred nevyhnutným bankrotom. Na vývoji economickej situácie podnikov sa pravdepodobne nepriaznivo odrazí zrušenie, resp. podstatné zníženie desaťpercentnej dovoznej prirážky, čo rezolútne požaduje Svetová obchodná organizácia (WTO) od 1. júla 1996. Skupina neprivatizovateľných štátnych majetkov prejde do likvidácie. Do bankrotu konkurzom a vyrovnaním prejde značne väčší počet úpadkových poľnohospodárskych družstiev než v roku 1995. V porovnaní s r. 1995 sa dá predpokladať zníženie straty z hospodárenia na pôde asi o polovicu. Pravdepodobne sa ukončí privatizácia štátnych majetkov. Prehĺbia sa rozdiely medzi skupinou poľnohospodárskych družstiev hospodáriacich so stratou a skupinou hospodáriacich so ziskom. Mierne sa rozšíri počet i význam jednotlivých hospodáriacich roľníkov. Významne sa zmenší pokles počtu pracovníkov v poľnohospodárstve; v lepšom prípade je nádej, že sa pokles zastaví.

V návrhu legislatívnej iniciatívy vlády SR v roku 1996 je na úseku poľnohospodárstva niekoľko významných zákonov, prijatie ktorých vyplýva zo zmluvy o pridružení Slovenska k EÚ. Ide najmä o Potravinový kódex, zákony o odrodách a osivách a o plemenitbe hospodárskych zvierat a zákon o chemických látkach a chemických prípravkoch. Okrem toho, ministerstvo pôdohospodárstva pripravuje návrh zákona o poľnohospodárstve, ktorý by mohol byť v lepšom prípade východiskovou bázou na zásadné zmeny terajších princípov poľnohospodárskej politiky.

RESUMÉ

Stav poľnohospodárstva v roku 1995 je logickým dôsledkom transformačného procesu ekonomiky Slovenska, započatého v roku 1990 v rámci ČSFR a aplikovaného v pozmenenej forme od roku 1993 po vzniku Slovenskej republiky. Určujúcim faktorom transformačného procesu od roku 1993 je nová poľnohospodárska politika vlády založená na rozsiahlych reguláciách štátnej správy do ekonomických procesov.

V objeme poľnohospodárskej produkcie pokračoval vývoj regresným smerom, pričom poklesol pod úroveň vládou stanoveného prahu potravinovej bezpečnosti štátu. V roku 1995 sa začala uskutočňovať privatizácia štátnych podnikov hospodáriacich na pôde a štátnych podnikov niektorých druhov poľnohospodárskych služieb. Spontánne sa započala „neregulovaná transformácia“ neprosperujúcich a úpadkových poľnohospodárskych družstiev formou ich premeny na obchodné spoločnosti, resp. na nové družstvá s tým, že pôvodné družstvá so zostatkovým nepoužiteľným majetkom pôjdu do bankrotu.

V oblasti vonkajších vzťahov začalo na poľnohospodárstvo pôsobiť zrušenie platobnej dohody medzi SR a ČR k 1. októbru 1995. Významný počin vykonali ministri pôdohospodárstva krajín CEFTA plus Slovinska podpísaním dohody o liberalizácii obchodu s poľnohospodárskymi produktami a potravinárskymi výrobkami, ktorá nadobúda účinnosť dňom 1. januára 1996.

V nadchádzajúcom roku nemožno očakávať prevratné zmeny v doterajšom vývoji poľnohospodárstva. Dá sa predpokladať ďalšie zníženie straty z hospodárenia – avšak asi iba o polovicu v porovnaní s rokom 1995. Pravdepodobne sa ukončí privatizácia štátnych majetkov. Prehlbi sa diferencia medzi skupinou ziskových a strato- vých poľnohospodárskych družstiev. Mierne sa rozšíri počet i význam jednotlivito hospodáriacich roľníkov.

LITERATÚRA

1. Agricultural situation and prospects in the Central and Eastern European Countries: Bulgaria, Czech Republic, Estonia, Hungary, Latvia, Lithuania, Poland, Romania, Slovakia, Slovenia. European Commission, Directorate General of Agriculture, Working Document. Brussels, European Commission 1995.
2. Bulletin Štatistického úradu Slovenskej republiky, číslo 1 až 12, roč. 1995. Bratislava, ŠÚSR 1995/1996.
3. Ekonomický monitor stavu hospodárstva Slovenskej republiky, číslo 1 až 12, časť I. a II., 1995. Bratislava, ŠÚSR 1995/1996.
4. Správa o poľnohospodárstve a potravinárstve v Slovenskej republike 1995. Bratislava, Ministerstvo pôdohospodárstva SR 1995.
5. Štatistické čísla a grafy: Bilancia obilia za 1. až 4. štvrťrok 1995. Bratislava, ŠÚSR 1996.
6. Štatistické čísla a grafy: Indexy cien poľnohospodárskych výrobkov, január až december 1995. Bratislava, ŠÚSR 1995/1996.
7. Štatistické čísla a grafy: Predaj poľnohospodárskych výrobkov z prvovýroby za december a od začiatku roka 1995. Bratislava, ŠÚSR 1996.

Životné prostredie

- **RNDr. Mikuláš Huba, CSc. (1954), vedecký pracovník, absolvent Prírodovedeckej fakulty UK, od r. 1975 aktivista ochrannárskeho hnutia na Slovensku, v r. 1990-1993 predseda Slovenského zväzu ochran- cov prírody a krajiny (SZOPK), od r. 1993 predseda Spoločnosti pre trvalo udržateľný život v SR, v r. 1990-1992 poslanec, predseda Výboru SNR pre ži- votné prostredie a ochranu prírody. Člen viacerých medzinárodných environmentálne orientovaných organizácií (o. i. IUCN, PUGWASH, Expertná sku- pina pri Komisii OSN pre trvalo udržateľný rozvoj). Autor početných vedeckých prác, pravidelne ko- mentuje otázky životného prostredia v tlači.**

Kľúčové slová: životné prostredie, environmentál- ny/na/ne (priestor, problematika, politika, legislatíva, výchova, žurnalistika, zadlženosť, ekonomické nástroje), masmédiá vo vzťahu k životnému prostrediu, postoje verejnosti k životnému prostrediu, trvalo udržateľný roz- voj/život, environmentálne aspekty programového vyhlá- senia vlády a štátneho rozpočtu, životné prostredie SR v medzinárodnom kontexte, vývoj environmentálnej politi- ky od roku 1989.

1. ÚVOD

1. 1. INFORMÁCIA O ODVETVÍ, JEHO POSTAVENÍ A VÝZNAME

Environmentálna problematika je ťažko definovateľná prostredníctvom tradičných štatistických ukazovateľov, akými sú napríklad podiel odvetvia na tvorbe hrubého domáceho produktu či podiel zamestnaných v danom odvetví. Na dokumentovanie skutočnosti, nakoľko sú environmentálne problémy chronicky naliehavé, možno spomenúť napríklad výšku tzv. environmentálneho dlhu, odstránenie ktorého sa len v priemysle na Slovensku ofi-

ciálne odhaduje na 100 – 130 mld. Sk investícií potreb- ných na dosiahnutie stavu v súlade s platným právnym stavom (MŽP SR, 1993). Okrem absolútnej environmen- tálnej zadlženosti vytvorenej v minulosti, vyznačuje sa SR aj veľmi vysokou relatívnou environmentálnou zadlženos- ťou. Predstavujú ju výdavky spojené s výmenou zastara- ných výrob a s nákupom, budovaním či inštaláciou zaria- dení redukujúcich znečistenie životného prostredia.

Narábanie s environmentálnou problematikou kompli- kuje aj jej nejednoznačná definícia, umožňujúca individu- álny výklad. Problém životného prostredia sa neraz chápe len v tom najužšom zmysle, ako zníženie miery jeho zne- čisťovania cudzorodými látkami, vysporiadanie sa s prob- lematikou odpadov, alebo ako problém chránených území či chránených rastlinných a živočíšnych druhov. Inými slovami, buď ako problém parciálny, alebo ako problém zameraný v prvom rade na odstraňovanie následkov necit- livého zaobchádzania so životným prostredím v minulosti (prístup ex post). Žiaľ, takto zúžene nechápe problém iba laická verejnosť, ale aj decízna sféra, čo napokon zodpo- vedá pretrvávajúcemu rezortizmu, partikularizmu a pré- zentizmu.

Širšie chápanie problematiky životného prostredia zo- hľadňuje jeho prierezový charakter i potrebu preventív- nych prístupov (ex ante). Vari najcharakteristickejším prejavom širšieho prístupu je v súčasnosti široko diskuto- vaná problematika tzv. externalít, teda započítavania škôd spôsobených na životnom prostredí do cien výrobkov a tým priame ekonomické znevýhodňovanie environmen- tálne závadných výrob/výrobných/činností. Ako konkrétny ekonomický nástroj sa v tejto súvislosti najviac spomínajú tzv. environmentálne, ekologické či zelené dane, ktorými by sa zaťažili environmentálne závadné výroby a výrobky, resp. činnosti a pod. Následne by sa potom dala adekvátne znížiť daňová záťaž environmentálne málo škodlivých či dokonca priaznivých výrob/výrobných/služieb. Najväčšiu diskusiu vyvoláva potreba zavedenia tzv. CO₂ daní na znevýhodnenie spaľovania fosílnych palív, ako hlavných pôvodcov tzv. skleníkového efektu, hroziaceho fatálnymi následkami.

Najširšie chápanie environmentálnej problematiky sa v globálnom meradle začína uplatňovať od roku 1987 (prijat- ie správy Komisie OSN pre životné prostredie a rozvoj VZ OSN), a najmä od **Konferencie OSN o životnom prostre- dí a rozvoji (UNCED) v Rio de Janeiro (1992)**, kde sa svetové spoločenstvo, v doteraz najreprezentatívnejšej

zostave, zhodlo na tom, že životné prostredia a rozvoj sú dvoma stranami tej istej mince. Inými slovami, problémy environmentálne, ekonomické a sociálne nie je produktívne ani reálne chápať izolovane, ale len v ich vzájomnej previazanosti a kauzalite. Na tomto poznaní sa zakladá koncepcia trvalo udržateľného rozvoja či lepšie povedané spôsobu života (sustainable development/living), ktorá sa čím ďalej tým všeobecnejšie začína považovať za hlavnú rozvojovú paradigmu 21. storočia.

Pri charakterizovaní uplynulého vývoja, definovaní súčasného stavu a prognózovaní budúceho vývoja sa nemôžeme vyhnúť ani jednej z uvedených interpretácií životného prostredia. Všetky tri environmentálne dimenzie, teda dlh minulosti, integrácia environmentálnych aspektov do politického, ekonomického a sociálneho rozhodovania v súčasnosti, rovnako ako aj nevyhnutnosť perspektívnej zmeny celkovej rozvojovej trajektórie z doterajšej čoraz neutržiteľnejšej na trvalo udržateľnú (sustainable) totiž treba riešiť paralelne a vo vzájomných súvislostiach, ktoré majú neraz nielen kumulatívny, ale aj synergický charakter.

1. 2. STRUČNÝ PREHĽAD SYSTÉMOVÝCH ZMIEN V ROKU 1989-1994

Zmeny, ktoré vo sfére starostlivosti o životné prostredie nastali v období 1989 – 1994, je možné členiť časovo aj vecne. Časovo možno hovoriť o prvom – revolučnom – období od novembra 1989 po jún 1990 (prvé slobodné parlamentné voľby). Po stránke vecnej charakterizujú toto obdobie okrem určitého chaosu a série nedorozumení (napríklad medzi dobrovoľnými a profesionálnymi ochrancami životného prostredia či v súvislosti s hystériou okolo SVD Gabčíkovo-Nagymaros) aj významné inštitucionálne zmeny. Patrí medzi ne konštituovanie ústredného orgánu štátnej správy – Slovenskej komisie pre životné prostredie, ďalej vznik parlamentných výborov pre životné prostredie na federálnej i národnej úrovni a napokon ustanovenie Federálneho výboru pre Životné prostredie. Niekoľko mesiacov po novembri 89 sa stav životného prostredia udržiaval na najvyšších priečkach spoločensky preferovaných problémov, čo dosť verne kopírovali aj preferencie Strany zelených. Situácia sa začala lámať v období apríl – máj 1990, odkedy obe preferencie začínajú klesať.

Obdobie jún 1990 – jún 1992 možno aj vo sfére životného prostredia označiť za obdobie „legislatívnej revolúcie“ charakteristické desiatimi novými zákonmi, ktoré možno zaradiť do kategórie environmentálneho práva.

Na federálnej úrovni sú to spravidla hmotnoprávne normy, zaoberajúce sa všeobecnými problémami ochrany životného prostredia a jeho jednotlivých zložiek (ovzdušie, odpady, územné plánovanie a stavebný poriadok a koncom roku aj strešný zákon o životnom prostredí, značná časť ktorého sa týka dovtedy u nás legislatívne nezakotveného posudzovania vplyvov na životné prostredie).

Na národnej úrovni sú to najmä právne normy vykonávacieho charakteru. Za pozornosť stojí nielen počet novoprijatých zákonov, ale aj fakt, že sa nimi naša legislatíva stala porovnateľnou s environmentálnym právnym poriadkom EÚ. Problematika odpadov či posudzovania vplyvov na životné prostredie, ale aj životného prostredia ako celku, po prvý raz dostáva komplexný právny základ.

Najmä vďaka Federálnemu výboru pre životné prostredie uzatvorila ČSFR aj celý rad multilaterálnych, trilaterálnych a bilaterálnych dohôd o ochrane životného prostredia. Podieľala sa významnou mierou na príprave Konferencie OSN o životnom prostredí a rozvoji a vďaka bývalému ministrovi životného prostredia Josefovi Vavrouškovi sa v Dobříši pri Prahe konala prvá paneurópska konferencia ministrov životného prostredia. Na Slovensku stojí za zmienku vytvorenie osobitnej štátnej správy pre životné prostredie. Zo strany SR možno toto obdobie nazvať aj permanentným (a často veľmi deštruktívnym) zápasom o federálne kompetencie.

Obdobie jún 1992 – marec 1994 je v legislatívnej stránke obdobím stagnácie. Čo sa týka inštitucionálnej sféry, nad osobitnou štátnou správou pre životné prostredie permanentne visí Damoklov meč likvidácie. Kompetencie rezortu vo sfére životného prostredia zostávajú nedovybudované.

Dochádza k výmene najzásadovejších prednostov úradov životného prostredia, ako aj ďalších vedúcich pracovníkov v rezorte. Právna subjektivita väčšiny subjektov štátnej ochrany prírody zaniká ich násilným zlúčením pod Slovenskú agentúru životného prostredia – pod heterogénne a amorfné teleso, ktoré sa oveľa viac riadi duchom byrokracie než odbornosti. Výbor SNR pre životné prostredie a ochranu prírody sa vytráca z povedomia verejnosti. Štátna podpora mimovládny environmentálnym organizáciám klesá v porovnaní s rokmi 1990 – 1992 na približne jednu desatinu. Vzájomný dialóg sa takmer úplne stráca.

V období marec 1994 – október (resp. december) 1994 sa k moci dostala dovtedajšia opozícia, ktorá bola komunikatívnejšia, kultivovanejšia ako predchádzajúca vládna garnitúra, s úprimnejším záujmom o budovanie občianskej spoločnosti a rešpektovaním štandardných právnych postupov v duchu západnej demokracie. Pri obsadzovaní vedúcich miest sa obnovila prax konkurzov, väčší dôraz sa opäť kladol na odbornosť. Aj stagnujúci legislatívny proces z predchádzajúceho obdobia sa dostal opäť do pohybu, keď počas niekoľkomesačného vládnutia novovzniknutej koalície slovenský parlament prijal dlho odkladaný zákon o posudzovaní vplyvov na životné prostredie, ako aj zákon o ochrane prírody a krajiny. V závere funkčného obdobia sa podarilo ratifikovať aj konvencie o biodiverzite a zmene klímy, prijaté v júni 1992 Summitom Zeme. Podľa výsledkov ankety, ktorú s členmi novej vlády urobila Spoločnosť pre trvalo udržateľný život a ďalšie ochranaárske organizácie, dala by sa očakávať zvýšená citlivosť nových členov

vlády na environmentálne problémy. Celkovo však ani postoj tejto garnitúry ku konkrétnym projektom typu vodné dielo Gabčíkovo, nové vodárenská nádrže, kandidatúra na ZOH 2002, JE Mochovce, hliníkareň v Žiari nad Hronom a niektoré ďalšie, či systémové opatrenia typu environmentálnych daní, sa v zásade nelíši od postojov v predchádzajúcom období. V prípade ponúkanej pôžičky Svetovej banky na fingošanu ekologizáciu slovenských lesov bola nekritická ústretovosť tejto vlády alarmujúca.

V prieskume postojov k environmentálnym otázkam medzi kandidátmi na poslancov NR SR sa najväčšími ignorantmi ukázali byť kandidáti za HZDS – budúci víťazi volieb. Zo 60 oslovených nereagoval ani jediný.

1. 3. STRUČNÁ INFORMÁCIA O STAVE NA KONCI ROKU 1994

Stav na konci roku 1994 charakterizujú v prípade ministerstva životného prostredia, podobne ako aj u iných rezortov, personálne zmeny na vedúcich postoch. Podriadenie elektronických médií (STV a SRo) novou mocou ešte viac spochybnilo predpoklad, že sa o kľúčových environmentálnych problémoch bude informovať nezaujato a s adekvátnym zastúpením opozičných či alternatívnych názorov.

Čo sa týka vývoja ukazovateľov znečistenia životného prostredia v období 1990-1994, najvýraznejší pokles znamenalo znečistenie ovzdušia tuhými časticami z 308,6 tis. t. na 87,3 tis. t, oxidom siričitým z 548,4 tis. t na 235,7 tis. t, pričom vôbec najvýraznejší bol pokles plynného chlóru na cca 3% v porovnaní s rokom 1990. Naopak, v prípade sírovodíka došlo k nárastu znečistenia zo 714 tis. t na 966,5 tis. t. Stagnáciu alebo len mierny pokles vykazovalo znečistenie ovzdušia oxidom uhoľnatým (zo 403,1 na 378,2 tis. t) a pri oxidoch dusíka NOx (z 246,7 na 173,0 tis. t).

Čo sa týka vývoja ukazovateľov znečistenia vôd v rokoch 1990 – 1993 pokleslo množstvo vôd vypúšťaných do tokov (z 1209 mil. m³ na 1015 mil. m³). Podiel obyvateľov zásobovaných vodou z verejných vodovodov vzrástol v rokoch 1990 – 1994 zo 75,3% na 78,4 %. Dĺžka kanalizačnej siete sa zvýšila len nepatrne. Počet čistiarní odpadových vôd sa za to isté obdobie zvýšil zo 179 na 238 a ich kapacita z 1375,1 tis. m³/deň na 1779,5 tis. m³/deň.

Naznačené problémy (necitlivé personálne zmeny, upieranie ústavného práva na spoľahlivé, včasné a úplné informácie) sa popri podpore konkrétnych zámerov, projektov a realizácií viac poškodzujúcich ako ozdravujúcich životné prostredie ukázali byť ako kľúčové aj v celom roku 1995.

2. SPRÁVA O ROKU 1995

2. 1. PROGRAMOVÉ VYHLÁSENIE VLÁDY SR

2. 1. 1. Všeobecné konštatovania

Programové vyhlásenie pripomína skôr volebný program, v ktorom sa ráta s určitou nadsádzkou, populizmom, seba-reklamou a nesplniteľnými sľubmi. Podobne ako doterajšie volebné programy najsilnejšieho subjektu novej vládnej koalície sľubuje všetkým všetko, ale v chúlостivých prípadoch si zároveň necháva pootvorené zadné dverka.

Nesplniteľnosť sľubov programového vyhlásenia je zrejmä z viacerých objektívnych i subjektívnych dôvodov:

- Realizovať všetky sľubované zámery by sa zrejme nepodarilo ani vláde s desaťnásobne bohatšou štátnou pokladnicou.
- Tým, že sa všade a každému sľubuje všetko, jednotlivé priority si často protirečia, a tým sa navzájom vylučujú (napr. prioritnú pozornosť chce vláda zároveň venovať rozvoju diaľnic, železničnej i vodnej dopravy, chce realizovať zároveň jadrový i nejadrový scenár rozvoja energetiky, chce rozvíjať vodné hospodárstvo kvantitatívno-extendívnym i kvalitatívno-intenzívnym smerom, chce akcelerovať investície a zároveň znižovať dane, hovorí o exporte výrobkov špičkovej kvality a zároveň sa chce orientovať na „mäkké trhy“ Tretieho sveta).
- Programové vyhlásenie má výrazne etastický charakter. Rozsah aktivít, ku ktorým sa vláda hlási, je nesplniteľný. Vo vyhlásení jednoznačne dominuje dikcia typu: „vláda zabezpečí“, „vláda vytvorí“ a pod. nad formuláciami typu „vláda umožní“, „vláda nebude brániť“ a pod. Napriek niekoľkým patetizujúcim výzvam necítiť z neho duch dôvery v občiansku iniciatívu. Okrem jednej paradoxnej zmienky o tom, že vláda vytvorí mimovládnu informačnú agentúru, sa pojem mimovládna organizácia (MVO) či tretí sektor v celom texte nevyskytuje ani raz.
- HZDS bolo v uplynulom období pri moci takmer dva roky. Z toho, čo sa sľubuje v predložennom programovom vyhlásení, však realizovalo veľmi málo, v mnohých prípadoch (obmedzovanie slobôd, podväzovanie konkurenčného prostredia, brzdenie privatizačného procesu, komplikovanie života malým a stredným podnikateľom, podpora trvalo neudržateľných rozvojových projektov, krátenie prostriedkov pre zdravotníctvo, školstvo, vedu, životné prostredie, na podporu mimovládnych organizácií a pod.) presadzovalo skôr opak.
- Niektoré výzvy, napríklad tie, ktoré sa týkajú rozvoja demokracie, výlučnosti kritérií odbornosti a bezúhonnosti pri obsadzovaní vedúcich postov, či dokonca morálnej obrody spoločnosti, pôsobia v konfrontácii s realitou ako paródia.

- Príznačnou črtou programového vyhlásenia je tiež programové mlčanie o zdrojoch, spôsoboch a metódach realizácie smelých predsavzatí.
- Vplyv niektorých vplyvných lobby vidno aj z toho, ako sa zo všeobecne málo konkrétneho pozadia (čo sa týka vecných úloh a harmonogramu ich plnenia) iba kde-tu vynárajú konkrétne záväzky, ako napríklad dobudovať VD Gabčíkovo, urýchliť práce na VD Žilina, splavniť Váh, zasadiť sa za ZOH vo Vysokých Tatrách či dobudovať prvé dva bloky JE Mochovce (mimo chodom, vláda si dala takýto záväzok práve v čase, keď prebiehala verejná oponentúra dokumentov, z ktorých malo vyplývať, či dokončenie JE Mochovce je z environmentálnych, ekonomických a bezpečnostných aspektov vôbec reálne).
- Napriek množstvu sľubov, v nejednom prípade príťažlivých, chýba programovému vyhláseniu skutočná vízia pozitívneho a zmysluplného či trvalo udržateľného smerovania Slovenska.

2. 1. 2. Konštatovania týkajúce sa priamo či sprostredkvané problematiky životného prostredia a trvalo udržateľného rozvoja

Životným prostredím sa explicitne zaoberá explicitne podkapitola 2.10 kapitoly 2 nazvanej Stratégia a základné zábery hospodárskeho rozvoja. Vláda sa tu zaväzuje realizovať opatrenia a dosiahnuť ciele **Stratégie štátnej environmentálnej politiky**. O tom, ako vážne bude dokument brať táto vláda, si môžeme urobiť obraz na základe jej predchodkyne z obdobia jún 1992 – marec 1994, keď vláda i parlament najskôr tento dokument prijali, potom však neurobili takmer nič preto, aby sa z roviny proklamatívnej dostal do praktického života. A tak napriek tomu, že zábery štátnej environmentálnej politiky možno hodnotiť v zásade pozitívne, nič nenasvedčuje tomu, že by vedúca sila spoločnosti mala záujem ich na nadrezortnej úrovni aj plniť. Tak napríklad, vláda zabezpečí „realizáciu opatrení...na nakladanie s vyhoreným jadrovým palivom, rádioaktívnym a ostatným nebezpečným odpadom“. V súčasnej situácii, keď na dôslednú dekontamináciu čaká už osemnásť rok havarovaná Jadrová elektrárňa A1 v Jaslovských Bohuniciach, keď sa skončila možnosť vývozu vyhoreného paliva do Ruska, keď nás čaká úloha vyrovnat' sa s postupne dosluhujúcimi blokmi V1 a V2 JE Jaslovské Bohunice a keď sa vláda zároveň zaväzuje dokončiť JE Mochovce – v takejto situácii je citovaný zámer vlády typickou ukázkou prakticky nesplniteľného záväzku.

Nereálne tiež je, aby vláda zabezpečila pre každý okres vypracovanie kvalitnej koncepcie starostlivosti o životné prostredie za krátkych jedenásť mesiacov, keď sa to dosiaľ nepodarilo v priebehu desaťročí, najmä ak sa predpokladá tvrdý boj o kompetencie v oblasti územného plánovania, ktoré by pri tvorbe spomínaných koncepcií malo

hrať jednu z rozhodujúcich úloh, ako aj nedostatok prostriedkov na pokrytie elementárnych potrieb v oblasti starostlivosti o životné prostredie. O presune kompetencií v oblasti územného plánovania a stavebného poriadku z MŽP na MSVP sa síce explicitne nehovorí, ale implicitne o tomto zámere svedčí zaradenie týchto aktivít do podkapitoly venovanej výstavbe a verejným prácam. Nič dobrého neveští ani sľubované oživenie prác na tzv. horizontálnej integrácii štátnej správy, čo v prípade životného prostredia neznamená nič iné ako koniec samostatnej existencie a aspoň relatívnej nezávislosti úradov životného prostredia.

Vláda sa zaväzuje zamerať na rozvoj environmentálneho vedomia školské i mimoškolské výchovno-vzdelávacie aktivity. Pritom jej predchodkyňa z tej istej dielne (jún 1992 – marec 1994) priamo či nepriamo takéto aktivity obmedzila na minimum.

V časti venovanej životnému prostrediu chýba slovenská účasť na Konferencii ministrov životného prostredia v októbri 1995 v Sofii a s tým súvisiace vypracovanie súhrnnej správy o stave životného prostredia v SR, ako aj Národného environmentálneho akčného programu pre SR. V celom programovom vyhlásení chýba tiež čo i len zmienka o ochrane prírody, hoci sa práve začínal Európsky rok ochrany prírody. Niet ani zmienky o interdisciplinárnom a transrezortnom charaktere problematiky životného prostredia a z toho vyplývajúcej nevyhnutnosti koordinovaného nadrezortného prístupu k tejto problematike, úzko previazanej s charakterom sociálneho a ekonomického rozvoja. Na rozdiel od viacerých vecí i termínovo konkretizovaných záväzkov vlády vo sfére aktivít z hľadiska životného prostredia sporných až negatívnych, v prípade proenvironmentálnych aktivít chýba čo i len jediný takto konkretizovaný záväzok.

Na jednej strane možno konštatovať, že s mnohými zámermi týkajúcimi sa životného prostredia a trvalo udržateľného rozvoja (čo je mimochodom pojem, ktorý sa v programovom vyhlásení slovenskej vlády spomína pravdepodobne po prvý raz) sa dá bez výhrad súhlasiť. Takými sú napríklad snaha o efektívnejšie využitie domácich zdrojov, ľudského potenciálu, tvorivosti, invenčnosti, o využitie vlastnej vedecko-výskumnej základne; – zohľadnenie geografických daností; – podpora investícií do technológií šetriacich energiu a životné prostredie; – zvyšovanie výkonnosti hospodárstva rešpektujúc zásady trvalo udržateľného rozvoja; – znižovanie energetickej, surovínovej a materiállovej náročnosti; – efektívne zhodnocovanie domácich druhotných surovín; – podpora činnosti revitalizačných centier; – využitie alternatívnych zdrojov energie a znižovanie spotreby palív a energie; – podpora kombinovanej dopravy; – zvýraznenie verejnoprospešných funkcií lesa uskutočňovaním ekologických foriem obhospodarovania; – zachovanie, ochrana a zveľaďovanie lesov na princípoch trvalo udržateľného rozvoja; – ochrana zdrojov povrchových a podzemných vôd; – podpora spracovania poľnohospodárskej produkcie

pre miestne trhy a výroby miestnych špecialít; – podpora tradičných remesiel a vidieckej turistiky a ďalšie. Na druhej strane je však pravdou, že všetky tieto ušľachtilé predsavzatia deklarovali, či už formou programových vyhlásení, vládnych uznesení alebo nezáväznejšie aj predchádzajúce vlády (vari najmenej sa ich darilo realizovať práve predchádzajúcej vláde Vladimira Mečiara, hoci práve táto mala na ich uskutočnenie najviac času a sama sebe dala prívlastok „múdra“). Od predloženého programu sme preto neočakávali opätovné vymenovanie všetkých známych predsavzatí a sľubov, ale skôr rozhodné a konkrétne slovo: ako, z akých prostriedkov, akým spôsobom a v akých časových horizontoch chce vláda tieto predsavzatia realizovať. Práve to však v programovom vyhlásení takmer úplne, a v nami zvlášť sledovanej oblasti úplne, chýba.

2. 2. ŠTÁTNY ROZPOČET

V kapitole o ministerstve životného prostredia v porovnaní s predchádzajúcim rokom niektoré očakávané výdavky vzrástli (celkovo o 6,3%), avšak vzhľadom na vývoj inflácie ide skôr o pokles než o nárast. Najväčší nárast sa týka investičných nákladov, avšak celú polovicu z nich pohltí zabezpečenie leteckej meteorologickej služby na letisku Bratislava, ktoré so ŽP súvisí len okrajovo a v minulom roku sa v rozpočte nezjavovalo. Naopak, k najväčšiemu poklesu dochádza pri položke Príspevky rozpočtovým a iným organizáciám – pokles oproti predchádzajúcemu roku na 83,3%. Vo viacročnom klesajúcom trende pokračuje dotácia do Štátneho fondu životného prostredia (ŠFŽP) (z 950 mil. Kčs v r. 1992 a 300 mil. Sk v r. 1994 na 250 mil. Sk v r. 1995). Plénum NR SR neprijalo návrh Výboru pre životné prostredie a ochranu prírody na zvýšenie dotácie do ŠFŽP ani na dofinancovanie výstavby čističiek odpadových vôd (ČOV) pre Košice, Poprad a Trnavu. Celkové výdavky, ktoré zo štátneho rozpočtu smerujú priamo do ŽP, či už cez kapitolu MŽP, alebo mimo nej, sa pohybujú, v závislosti od použitej metodiky, medzi 0,5 a 1,0 %, čo je rádo menej ako odporúčanie OSN pre krajiny s podobne postihnutým životným prostredím.

Čo sa týka iných rozpočtových kapitol, zvlášť zaujímavé je porovnanie vysokých dotácií do výstavby sporných vodohospodárskych diel s podstatne nižším príspevkom na krytie akútnych celoslovenských environmentálnych potrieb zlepšovania stavu ŽP (ŠFŽP), či poľnohospodárskej pôdy (ŠFOZPPF).

Zaujímavé je i porovnanie dotácie s cenou tepelnej energie pre domácnosti (2 400 mil. Sk): dotácie síce môžu zmierniť sociálne napätia, ale neriešia príčiny. V obytných budovách (100 mil. Sk), je značná šanca riešiť samotné príčiny, ale bráni tomu o. i. i nedostatok prostriedkov – v tomto prípade 24-krát menší v porovnaní s priamou dotáciou.

Štátny rozpočet na r. 1995 sa z environmentálneho hľadiska vyznačoval veľkými disproporciami medzi jednotlivými kapitolami, ako aj v rámci jednotlivých kapitol. Dalo sa predpokladať, že realizácia rozpočtu v podobe, v akej bol prijatý, prinesie skôr zhoršenie než zlepšenie stavu životného prostredia a zväčší vnútornú environmentálnu zadlženosť SR.

2. 3. NAJDÔLEŽITEJŠIE JAVY, UDALOSTI, FAKTY, ČÍSLA, ÚDAJE

2. 3. 1. Zmeny v environmentálnej legislatíve

Podľa Plánu legislatívnych úloh mali vláda SR a po nej i slovenský parlament prerokovať v roku 1995 nasledujúce návrhy zákonov v gescii ministerstva životného prostredia:

Návrh zákona

- o odbornej spôsobilosti na vybrané činnosti vo výstavbe, ktorým sa mení zákon č. 50/76 Zb. o územnom plánovaní a stavebnom poriadku,
- o ochrane ozónovej vrstvy Zeme,
- o Štátnom fonde životného prostredia, ktorým sa mení a dopĺňa zákon SNR č. 309/92 Zb. o poplatkoch za uloženie odpadov,
- o vodách,
- o spoplatnení užívania vôd,
- o prístupe k informáciám o životnom prostredí, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 283/91 Zb. o odpadoch.

Z uvedených návrhov slovenská vláda a parlament prijali iba prvé dva. Okrem nich možno ešte spomenúť tri prijaté podzákonné normy týkajúce sa ochrany ovzdušia pred znečisťujúcimi látkami, o nakladaniach s odpadmi a predpokladov pre výkon funkcií v orgánoch štátnej správy pre životné prostredie, ktoré si vyžadujú osobitnú odbornú spôsobilosť.

- Zákon o odbornej spôsobilosti na vybrané činnosti vo výstavbe

Zákon má vnieť poriadok do posudzovania odbornej spôsobilosti subjektov vo vzťahu k vybraným činnostiam vo výstavbe. Medzi členmi Výboru NR SR pre životné prostredie a ochranu prírody však návrh zákona spôsobil dôvodné podozrenie, že hlavným cieľom predkladateľa je dostať pod kontrolu príslušného ministerstva celý proces autorizácie oprávnených osôb v projekčnej a inej činnosti, ktorý inak mohol spadať do kompetencie príslušnej profesnej komory.

- Novela zákona o územnom plánovaní a stavebnom poriadku

Roku 1995 slovenský parlament prerokoval a schválil vládny návrh zákona NR SR, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 50/1976 Zb. o územnom plánovaní a stavebnom poriadku (stavebný zákon) v znení neskorších predpisov a dopĺňa zákon č. 138/1973 Zb. o vodách (vodný zákon) v znení neskorších predpisov. Zákon nadobudol účinnosť 1.

októbra 1995. Hlavným cieľom zákona je zjednodušiť postup vysporadúvania pozemkov a iných záležitostí súvisiacich s výstavbou tzv. líniových stavieb.

Podľa nového znenia § 139 líniovými stavbami sú pre účely tohto zákona najmä

a/ ropovody, plynovody, produktovody, teplovody; b/ diaľnice, cesty a miestne komunikácie; c/ stavby dráh; d/ podzemné a nadzemné vedenia rozvodu elektriny; e/ vodovodné a kanalizačné rady, ochranné hrádze, plavebné a derivačné kanály; f/ vedenie jednotnej telekomunikačnej siete; g/ letiská; h/ prístavy.

Zákon rozširuje možnosti vyvlastniť pozemky v tzv. verejnom záujme. Finančné náhrady sú odstupňované podľa veľkostnej kategórie sídla (od 20 Sk/m² v Bratislave až po 4 Sk/m² v obciach s menej ako 2000 obyvateľmi).

Ministerstvo životného prostredia tak bolo paradoxne gestorm zákona, ktorý zjednoduší útok na životné prostredie. Chápanie pojmu „verejný záujem“ pretrvávajúce u nás ešte z čias totalitného režimu (okrem prípadov, kedy skutočne možno hovoriť o verejnom záujme – napríklad výstavba vodovodov či kanalizácií a pod.) je veľmi elastické. Pod týmto pojmom sa však často skrýva skôr záujem veľkých štátno-monopolistických podnikov či „pološtátnych akciových spoločností“ pri výstavbe diaľnic, splavňovaní tokov, výstavbe rozvodných energetických diel z veľkozdrojov energie a pod.

V tomto prípade možno teda hovoriť o ďalšej podpore štátno-monopolistických a centralistických tendencií pripomínajúcich stav pred r. 1989. Občan bude na ne doplácať viacnásobne: zintenzívneným vyvlastňovaním pozemkov za nízku finančnú náhradu, ako aj zhoršením životného prostredia a odčerpávaním prostriedkov štátneho rozpočtu (ktoré plynú aj z jeho daní) na ďalšie diskutabilné megastavby.

- Stručný komentár k ostatným (dosiaľ neprijatým) návrhom zákonov

Pravdepodobne najcitelnejšie sa prejavilo oddiaľovanie prijatia návrhu novely zákona o Štátnom fonde životného prostredia, ktorou sa doterajší „grantový“ charakter tohto fondu mal zmeniť na tzv. obrátkový (revolving), s možnosťou poskytovať nielen nenávratné príspevky ale aj bezúročné či nízkoúročné tzv. mäkké úvery a tým podstatne zvýšiť akcioskopnosť a praktický dopad fondu na zlepšovanie stavu životného prostredia.

Čo sa týka návrhu zákona o ochrane ozónovej vrstvy, je verejným tajomstvom, že bol z najvyšších vládných kruhov spochybnený. Argument „kým podobný zákon nemá väčšina európskych krajín, nepotrebujeme ho vraj ani my“, je na vládnej úrovni pozoruhodný.

2. 3. 2. Niektoré vládne a rezortné správy a rozvojové koncepcie

Na svojej schôdzi v septembri 1995 sa parlament zoznámil aj s tromi správami, ktoré predkladala vláda SR a ktoré vypracoval rezort pôdohospodárstva. Tieto sprá-

vy síce prinášajú celý rad zaujímavých informácií, ale na druhej strane máločím pripomínajú, že by boli vypracované v rámci jedného rezortu, ba ani to, že by ich predkladala tá istá vláda. Vzájomné vzťahy medzi úzko prepojenými problematikami lesov, vôd, pôd, poľnohospodárstva a potravinárstva, ktorými sa jednotlivé správy zaoberajú, a najmä konkrétne návrhy na koncepčné a vzájomnú kauzalitu rešpektujúce riešenia, chýbajú. Takmer úplne tiež chýba zmienka o negatívnych environmentálnych dopadoch aktivít v oblasti lesov, vodného hospodárstva a pôdohospodárstva (ktoré je, apropos, dnes už najväčším plošným znečisťovateľom vôd na Slovensku). Na ilustráciu vládou priznaného stavu v tejto oblasti uvedieme niekoľko citátov:

„Monitoring zdravotného stavu lesov ukazuje, že v roku 1994 až 85% stromov vykazuje príznaky poškodenia, pričom 42% stromov je poškodených stredne až veľmi silne... Až 26% stromov bolo zaradených do vyššieho stupňa poškodenia ako v roku 1993... Náhodné (čiže neplánovane, kalamitné, pozn. aut.) ťažby, ktoré v r. 1985 predstavovali „len“ 29,7% celkových ťažieb, dosiahli v roku 1994 hodnotu 60,3%...“ (zo Správy o lesnom hospodárstve v SR).

„2000 l/sec podzemnej vody bolo vyradených v dôsledku znečistenia... Oproti roku 1990 došlo k poklesu podielu tokov s I.-II. triedou kvality (z 34,7% na 29,3% v r. 1994), pričom I. triedu kvality už nemal žiadny zo sledovaných tokov... Zo 408 zdrojov podzemných vôd je ohrozených 180... Na ochranu zdrojov pitnej vody na Žitnom ostrove Ministerstvo pôdohospodárstva SR v apríli 1994 schválilo aktualizovanú objektívnu skladbu VD Gabčíkovo. Na jej realizáciu investor nemal finančne prostriedky... Zo štátneho rozpočtu na r. 1996 sa plánujú hrať výdavky na činnosť Útvaru splnomocnenca vlády SR pre výstavbu a prevádzku SVD Gabčíkovo-Nagymaros, ako aj na propagáciu VD Gabčíkovo...“ (zo Správy o vodnom hospodárstve v SR).

„Kvalita poľnohospodárskych pôd (PPF) na Slovensku vyjadrená úradnými cenami pôdy ukazuje, že v pásme najchudobnejších pôd, t.j. do 50 000 Sk za hektár, je takmer 75 % PPF v SR... Súčasný vidiek je najviac postihnutý v dôsledku nezamestnanosti a poklesu príjmov... Program obnovy dediny takmer stagnuje pre nedostatok finančných prostriedkov...“ (zo Správy o poľnohospodárstve a potravinárstve v SR).

Na jeseň 1995 vláda prijala dokument „**Priemyselná politika SR**“, ktorý začiatkom roka 1996 vzal na vedomie aj slovenský parlament. Podrobnejšie sa k nemu vyjadrila **Spoločnosť pre trvalo udržateľný život (STUŽ/SR)**, ktorá vo svojej expertíze hodnotí tak priaznivejšie, ako aj rozporné stránky dokumentu.

Z hľadiska životného prostredia si v dokumente pozornosť o. i. zasluhujú:

- požiadavka útlmu neefektívnych výrob,
- zámer terčializovať ekonomiku,

- deklarovanie intenzívnej podpory malému a strednému podnikaniu,
- požiadavka dlhodobého znižovania energeticko-surovinovej náročnosti a dovozu surovín,
- požiadavka uskutočniť transformáciu z industriálnej ekonomiky na modernú ekonomiku informačného typu,
- konštatovanie, že oživenie produkcie sa v poslednom čase realizovalo najmä v odvetviach s vysokou energetickou náročnosťou,
- programy úspor energie a surovín ako aj zavádzania čistejších technológií,
- pozitívna zmienka o environmentálnej ekonomike (aj keď nie je jasné, v akom chápaní),
- požiadavka dôsledne pri nových investíciách uplatňovať environmentálne kritériá a postupy hodnotenia environmentálnej efektívnosti,
- konštatovanie, že environmentálna kvalita výrobkov sa stále významnejšie začína presadzovať v medzinárodnom obchode a môže postupne vytvárať potenciálne bariéry pre export našich výrobkov, pokiaľ nebudú spĺňať environmentálne kritériá,
- požiadavka, aby ekonomická transformácia, reprofílacia priemyslu a inovačné procesy boli bezpodmienečne v súlade s ekonomickou a environmentálnou efektívnosťou výroby, ako i environmentálnou kvalitou produktov a služieb,
- kvantifikácia možností redukcie emisií zo strany priemyslu,
- konštatovanie, že zásadne nová kvalita environmentálne trvalo udržateľného priemyselného rozvoja sa môže realizovať len novými technológiami, ktoré prinášajú ekonomické efekty a súčasne zabezpečujú prevenciu znečistenia prostredia.

STUŽ/SR kritizovala najmä tieto vnútorné rozpory „Priemyselnej politiky SR“:

- Celkove možno konštatovať rozpor medzi proklamovanou potrebou zásadnej reštrukturalizácie národného hospodárstva a faktickým potvrdením a fixovaním jeho súčasnej nevyhovujúcej štruktúry.
- Rozpor je aj medzi volaním po zásadnej redukcii energo-materiálových vstupov a faktickou podporou extenzívnych prístupov, napríklad k rozvoju energetiky.
- Celkove, napriek parciálnym progresívne znejúcim zámerom či programom, ba dokonca verbálnej kritike „kultu ekonomického rastu“, nesie sa celá priemyselná politika v duchu paradigmy práve tohto kvantitatívneho rastu, príznačnej pre prekonanú industriálnu éru.
- Nesmelo sa tiež avizuje perspektívny záujem o prechod ku paradigme trvalo udržateľného rozvoja (miestami s prívlastkom „ekonomický“, či dokonca „priemyselný“), ale bez toho, aby bol spôsob tohto prechodu čo i len naznačený.
- Deklaruje sa intenzívna podpora malému a strednému podnikaniu a terciálizácii ekonomiky a pritom reálna

podpora sa poskytuje mamutím odvetviam ťažkého priemyslu.

- Deklaruje sa útlm neefektívnych výrob a pritom sa mobilizujú zdroje na podporu neefektívnych výrob v rámci novonavrhovaného Programu pomoci podnikom v dočasnej kríze.
- Deklaruje sa podpora redukcie energo-materiálových vstupov a dovozu surovín, a na druhej strane sa pokračuje v preferencii odvetví a výrob z hľadiska spotreby energie a surovín najnáročnejších a takmer v plnom rozsahu závislých na dovoze surovín (hutníctvo, ťažká chémia, jadrová energetika a. i.).
- Zdôrazňuje sa požiadavka podstatného zvýšenia finalizácie produkcie a zhodnocovania vstupov, a na druhej strane sa požaduje podpora vývozu nezhodnotených polotovarov.
- Požaduje sa zvýšenie recyklácie, ale bez samostatnej kapitoly, či aspoň odseku, venovaného problematike druhotných surovín.
- Ako pozitívum možno hodnotiť pokračovanie, aktualizovanie, resp. znovuvytvorenie takých programov, ako sú úspory energie v bytových domoch a bytoch, podpora ekonomických aktivít vedúcich k úspore energie či dovážaných surovín, alebo dokonca zavádzanie čistejších technológií. Na druhej strane však nemožno prehliadnuť, že tieto programy sú zo všetkých uvádzaných programov najslabšie finančne zabezpečené.
- Napriek určitým pozitívam a novým prístupom možno s poľutovaním konštatovať, že celková filozofia priemyselnej politiky SR z polovice 90-tych rokov je z environmentálneho a trvalo udržateľného hľadiska menej progresívna, než napr. porovnateľné časti Súhrnnej ekonomickej prognózy ČSSR z druhej polovice 80-tych rokov. Realizácia ambiciózných reštrukturalizačných zámerov sa odsúva za horizont rokov 2000 až 2005, kedy už môže byť jednak neskoro a jednak ich realizácia bude skomplikovaná zafixovaním súčasnej, zdedenej, vonkoncom neadekvátnej a neperspektívnej priemyselnej štruktúry, ktorej žiaľ napomáha i samotná priemyselná koncepcia SR.

„Priemyselná politika SR“ bola prijatá v rozpore so zákonom, konkrétne s § 35 ods. 1 Zákona NR SR č. 127/1994 Zb., v ktorom sa uvádza: „Návrh zásadnej rozvojovej koncepcie, najmä v oblasti... priemyslu... musí obsahovať hodnotenie z hľadiska jeho predpokladaných vplyvov na životné prostredie a podľa potreby tiež návrh opatrení na vylúčenie alebo zníženie nepriaznivých vplyvov.“ V ods. 3 toho istého zákona sa potom o. i. uvádza: „Spracovateľ je povinný vhodným spôsobom informovať verejnosť o príprave koncepcie, a to najmenej 2 mesiace pred jej prerokovaním s MŽP SR.“

2. 3. 3. Vybrané ad hoc aktivity či problémy

- Došlo k pozastaveniu snáh o udelenie pôžičky Svetovej banky na projekt tzv. ekologizácie hospodárenia v slovenských lesoch.

- Za spoločný úspech environmentálnej obce sa považuje rozhodnutie Medzinárodného olympijského výboru nezaraďiť Poprad-Tatry medzi 4 finalistov spomedzi kandidátov na ZOH 2002, pričom ako jeden z hlavných dôvodov sa uvádza práve konfliktnosť kandidátúry so životným prostredím.
- Vyhrotili sa chronické problémy s recykláciou druhotných surovín v prevádzkach, ktoré sú na to usposobené (Podbrezová, Harmanec, Nemšová). Vláda síce obmedzila import zberového materiálu, ale nevytvorila podmienky pre podporu efektívneho zberu, triedenia a recyklácie na území SR.
- V uplynulom období sa diskutovalo o limitoch na vývoz surovín zo SR. Konkrétne napríklad pri dreve sa ukazujú byť príliš vysoké. Ich zásadné zníženie by okrem zníženia rizika devastácie lesov a výpredaja nezhodnoteného národného majetku mohlo predstavovať i rozvojový impulz pre malých a stredných podnikateľov v oblasti drevospracujúceho priemyslu u nás.
- V prípade kampane proti dokončeniu JE Mochovce sa podarilo prekonať izoláciu ochranárov, keď medzi 83 mimovládnych organizáciami, podpísanými pod odmietavým stanoviskom, figurovalo aj viacero neenvironmentálnych.
- V oblasti Dunakiliti na pravom brehu Dunaja oproti Hrušovu maďarská strana v zmysle slovensko-maďarskej dohody z januára 1995 vybudovala tzv. dnovú prehrádzku v hlavnom koryte Dunaja. Ide o recipročné opatrenie za zvýšenie prietoku vody púšťanej z čuňovskej hate do starého koryta a ramenného systému na maďarskej strane Dunaja (tzv. Malý Žitný ostrov) slovenskou stranou. Zo slovenskej strany nejde o žiadnu mimoriadnu ústretovosť, iba o čiastočné splnenie požiadaviek, ktoré investorovi vyplynuli zo stavebného, resp. vodoprávneho povolenia, ako aj z požiadaviek a odporúčaní zo strany medzinárodných inštitúcií, vrátane Európskej únie a Európskeho parlamentu, ktoré sa SR zaviazala rešpektovať a vzápätí ich spochybnila. Prekvapujúci je skôr prístup maďarskej strany, aj keď ho možno považovať za krok uskutočnený pod určitým nátlakom.
- Pokračovala ostrá polemika medzi zástancami a odporcami ďalšej výstavby veľkých vodných diel na Slovensku. Najviac pozornosti pútala na seba problematika vodnej nádrže Tichý Potok. Starostovia obcí v regióne potvrdili svoje odmietavé stanovisko voči vodnej nádrži, pričom k pôvodnému stanovisku sa pripojili ďalšie potenciálne postihnuté obce. Environmentálne mimovládne organizácie spolu s obcami predložili alternatívny návrh zásobovania regiónu vodou s názvom Modrá alternatíva.
- Rástol počet nelegálnych výrubov stromov a ostatnej tzv. voľne rastúcej zelene, či už na území intravilánov, alebo extravilánov slovenských miest a obcí. Možno to pripísať jednak opätovne klesajúcemu stavu právneho vedomia, ako aj negatívne vplyvu personálnych zmien vo sfére štátnej správy pre životné prostredie. Prítom legislatívne je starostlivosť o voľne rastúcu zeleň podchytená vo viacerých nedávno prijatých zákonoch a podzákonných právnych normách (napríklad zákon o ochrane prírody a krajiny, územné systémy ekologickej stability zakotvené vo viacerých zákonoch, zákon o EIA a i.).
- Minister životného prostredia J. Zlocha a predsedkyňa Výboru NR SR pre životné prostredie a ochranu prírody Z. Lazarová sa takmer vo všetkých vyššie uvedených prípadoch angažovali v príkrom rozpore s postojmi environmentálnej obce (podpora ZOH, Gabčíkovu, JE Mochovce, vlašný postoj v prípade VN Tichý Potok). Výnimku predstavovala spolupráca MŽP a MVO pri presadzovaní zachovania čo najväčšieho rozsahu kompetencií MŽP.
- Medzi zakladajúcich členov Asociácie občianskych organizácií, ktorá vznikla vo februári 1995 v Bratislave, patria aj štyri environmentálne MVO.
- Ako najväčšiu ľudskú i odbornú stratu – nielen českého a slovenského, ale minimálne celoeurópskeho environmentálneho hnutia – treba spomenúť smrť prvého federálneho ministra životného prostredia a predsedu Spoločnosti pro trvale udržiteľný život v ČR Josefa Vavrouška dňa 19.3.1995 pod lavínou v Západných Tatrách.

2. 3. 4. Názory občanov Slovenska na životné prostredie

Najkomplexnejšie túto problematiku postihli dva reprezentatívne výskumy: Ústavu pre výskum verejnej mienky pri Štatistickom úrade SR v júli 1995 a agentúry FOCUS v júni 1995 (Bútorová a kol.). Prvý z nich nadväzoval na obdobné zisťovania v rokoch 1989 a 1993, takže pomocou neho možno sledovať aj určité trendy.

Z výsledkov ŠÚ SR vyberáme (v zátvorke je uvedený rok 1993):

- Záujem o environmentálne otázky sa oproti roku 1993 zvýšil – v kategórii „veľký záujem“ 28% odpovedí (oproti 22%).
- Viac ako dve pätiny respondentov si myslia, že naše masmédiá by mali environmentálnym otázkam venovať väčšiu pozornosť.
- Hľad po informáciách z oblasti ochrany životného prostredia rastie priamo úmerne s výškou dosiahnutého vzdelania opýtaných, pričom zo socio-profesijných skupín najväčší nedostatok uvedených informácií pociťujú súkromní podnikatelia – 57%.
- Celková miera pocitu ohrozenia v dôsledku globálnych environmentálnych problémov oproti roku 1993 mierne vzrástla a toto ohrozenie priznala cca 1/2 respondentov, pričom obavy prevažujú nad bezstarostnosťou. Najväčšie obavy sa týkajú nárastu odpadov všetkého druhu (vrátane jadrových).

- Vzrástla spokojnosť občanov so životným prostredím v mieste svojho bydliska – 19% spokojných (oproti 14%) a 13% nespokojných (oproti 15%), aj keď celkovo v hodnoteniach opýtaných mierne prevažujú negatívne vyjadrenia.
- Najviac sú environmentálne problémy pociťované v mestách nad 100 tisíc obyvateľov.
- Podľa 26% respondentov sa starostlivosť o životné prostredie od r. 1990 zlepšuje, podľa 18% sa zhoršuje a podľa 39% stagnuje.

Výskum agentúry FOCUS si najprv všimol, do akej miery si ľudia na Slovensku uvedomujú kritický stav životného prostredia. Porovnanie získaných údajov s výsledkami expertízy Ministerstva životného prostredia z r. 1993 ukázalo, že obyvatelia podceňujú znečistenie životného prostredia; vidia ho v priaznivejšom svetle nezodpovedajúcom realite. Iba 34% respondentov vo veku nad 15 rokov sa domnieva, že žije v zdraví škodlivom prostredí, kým podľa expertízy MŽP znečistené životné prostredie zasahuje až 55% obyvateľov. Naopak až 62% sa necíti ohrozených stavom životného prostredia vo svojej lokalite, hoci v skutočnosti žije v prostredí vysokej a vyhovujúcej úrovne iba 45% populácie.

Poväzlivé je, že percepciu stavu životného prostredia neovplyvňujú vzdelanie ani vek respondentov: mladší a vzdelanejší ľudia teda vcelku nie sú voči stavu životného prostredia kritickejší. Na druhej strane podobne ako vo výskume ŠÚSR, aj tu významným faktorom bola veľkosť sídla: pohľad ľudí žijúcich vo väčších sídlach je kritickejší. U obyvateľov Bratislavy a Košíc záporné hodnotenie stavu životného prostredia prevažuje nad kladným, čo zodpovedá kritickému stavu životného prostredia v týchto lokalitách.

Ďalšou otázkou FOCUS-u bolo, kto by sa mal väčšmi starať o životné prostredie. Takmer dve tretiny respondentov zastávali názor, že každý človek by mal v rámci svojich možností prispieť k ochrane životného prostredia. Pomerne silné, vyše tretinové zastúpenie však mali aj takí, ktorí presúvali všetku zodpovednosť z obyčajného človeka na vládu a veľké podniky.

Nadpolovičná väčšina žien i mužov odmietala zľahčujúci názor, že diskusie o životnom prostredí iba ľudí zbytočne znervózňujú a deklarovala ochotu dať časť svojich príjmov, keby bola istota, že tieto peniaze sa použijú na ochranu životného prostredia pred znečisťovaním. Ďalej vyše dve tretiny respondentov vyjadrili presvedčenie, že životné prostredie treba chrániť kvôli budúcim generáciám a odmietli uprednostňovať rast životnej úrovne na úkor životného prostredia. Opačný názor má iba päťtinové zastúpenie.

To znamená, že väčšina ľudí prinajmenšom v deklaratívnej rovine preferuje ochranu životného prostredia pred zvyšovaním životnej úrovne a dlhodobý cieľ trvalej udržateľnosti života pred krátkodobým zvýšením hmotnej úrovne života.

Z jednotlivých reakcií respondentov zostavili výskumníci FOCUS-u syntetický ukazovateľ vyjadrujúci celkový stupeň ekologického uvedomenia obyvateľstva. Podľa neho možno populáciu SR rozdeliť do troch kategórií či typov: ekologicky uvedomelí; ambivalentní a nevyhranení; ekologicky neuvedomelí.

Ako sa ukázalo, ekologicky uvedomelí síce vysoko prevládali nad neuvedomelými (37% oproti 12%), avšak ani oni nemajú nadpolovičné zastúpenie v populácii. Najvyšší, až polovičný podiel majú ľudia s nevyhranenými postojmi (52%).

2. 4. POPIS KLÚČOVÝCH PRÍBEHOV

2. 4. 1. Tatranský národný park

Situácia v našom najstaršom a najznámejšom národnom parku je akýmsi zrkadlom situácie v starostlivosti o ochranu prírody a životné prostredie vo všeobecnosti, ako aj názornou ukážkou toho, keď kvôli žabomyšiemu sporu dvoch rezortov (pôdohospodárstva a životného prostredia – v tomto prípade pre pár budov a vozidiel, o ktoré sa tieto rezorty sporia) ohrozujú sa nenahraditeľné prírodné hodnoty, už aj tak dosť poškodené imisiami z priemyslu a dopravy, ako aj celým súborom ďalších vplyvov. V praxi to vyzeralo tak, že od 1. 1. 1995 prestala byť, v rozpore so zákonom, prírodoochranná funkcia TANAP-u nadradená ostatným funkciám. Nadradenými sa stali hospodárske (najmä lesohospodárske) funkcie. Dokumentuje to nielen zmena názvu organizácie na Štátne lesy TANAP-u, odvolanie riaditeľa a jeho námestníka, ktorí sa za prioritu prírodoochranej funkcie zasadzovali, ale najmä skutočnosť, že prírodoochranná funkcia národného parku sa čím ďalej tým viac paralyzuje a silnejú snahy podriadiť spravovanie národného parku v plnom rozsahu a definitívne hospodárskemu rezortu – ministerstvu pôdohospodárstva a nie ministerstvu životného prostredia, ako by to vyplývalo z logiky vecí i z nedávno prijatého zákona o ochrane prírody a krajiny.

2. 4. 2. Environmentálne nadácie v rámci tretieho sektora

Najmä druhá polovica roka sa niesla aj v znamení snahy o zdiskreditovanie nadácií a iných mimovládnych neziskových organizácií, ktoré sa okrem iných oblastí významnou mierou podieľajú i na aktívnej ochrane životného prostredia a rozvíjaní koncepcie trvalo udržateľného života. Aj keď nešlo o celkom novú iniciatívu kruhov blízkych vládnej koalícii (pozri napríklad niekoľko rokov trvajúce invekčívny „otca Gabčíkova“ Ing. J. Bindera voči mimovládnym organizáciám environmentálneho zamerania), ktoré sa netaja dešpektom voči celému nezávislému sektoru, predsa len útok z júla 1995 nemá u nás po novembri 89 obdoby. Poslanec HZDS R. Hofbauer totiž vyhlásil, že prostredníctvom rôznych nadácií údajne odtekajú zo

Slovenska „nekontrolované milióny“. Povedal tým jednu zjavnú účelovú nepravdu (prostriedky zo Slovenska prostredníctvom rôznych nadácií a podporných fondov jednoznačne „neodtekajú“, ale naopak „pritekajú“) a jednu polopravdu – hospodárenie nadácií, rozdeľovanie grantov a pod. sú prístupné k nahliadnutiu. To, čo trápi súčasnú vládu, je však zrejme iný význam slova kontrola, a to rozhodovanie o danej veci. Plne to potvrdil aj vládny návrh zákona o nadáciách (o tom pozri bližšie v kapitole Bútorá, M. – Košťálová, K. – Demeš, P. – Bútorová, Z. o treťom sektore a mimovládnych organizáciách).

S vyššie uvedenou témou súvisí aj novela zákona o civilnej službe, prijatá slovenským parlamentom v septembri 1995. V zmysle tejto novely sa dramaticky zúžil okruh oprávnených uchádzačov o civilnú službu, ale najmä okruh sfér ich novej pôsobnosti v civilnom sektore, teda aj vo sfére mimovládnych environmentálnych organizácií. Keď si uvedomíme, že viaceré z nich si v sťažených hospodárskych podmienkach (bez dotácií, citeľnejších daňových úľav i sponzorov) nemôžu dovoliť profesionálny aparát a existenciu bez „civilkára“ si pomaly ani nevedia predstaviť, pochopíme, že z ich hľadiska ide o novú Jóbovu ranu.

2. 4. 3. Celoplošné prepúšťanie vedúcich pracovníkov v rezorte životného prostredia

Ani oblasť starostlivosti o životné prostredie neobišla výmena vedúcich kádrov, ktorá sa začala realizovať vzápätí po nástupe novej vládnej koalície k moci. Avšak v porovnaní s obdobím po voľbách 1992, kedy tiež došlo k niekoľkým personálnym výmenám na úrovni ministerstva i úradov životného prostredia, personálne zmeny v roku 1995 nemožno nazvať inak ako čistkami. Prebiehajú celoplošne, systematicky a neodstraňujú sa už len ľudia zásadoví či evidentne nepohodlní z hľadiska realizácie toho ktorého zámeru, ale v duchu stalinského hesla „Kto nie je s nami, je proti nám“ sa na riadiace posty, napríklad na okresných a obvodných úradoch životného prostredia, dosadzujú osoby v rozhodujúcej miere podľa dominantného kritéria straníckej príslušnosti, či poslušnosti. Kvalifikačné predpoklady pre výkon tej-ktorej riadiacej funkcie sú rovnako druhoradé až treťoradé, ako v časoch pred novembrom 89. Riaditelia odborov MŽP (predtým SKŽP), ako aj prednostovia okresných úradov životného prostredia boli v rokoch 1990/1991 vyberaní formou konkurzov, pričom v konkurzných komisiách bolo výrazné zastúpenie nezávislých expertov, vládol v nich duch nadstraníckosti a dominantným kritériom bola odborná i psychická spôsobilosť pre výkon danej funkcie. Dnes sa výber riadiacich kádrov deje práve opačným spôsobom.

Výsledkom je popri všeobecnom poklese odbornej úrovne riadenia okresných a obvodných úradov štátnej správy aj určitá rehabilitácia starých kádrov, pokles priemernej vzdelanostnej úrovne, preferencia byrokratov s

nižším vzdelaním pred odborníkmi s vysokoškolským vzdelaním, ale aj atmosféra strachu a nestability (príliš časté výmeny vedúcich pracovníkov a ich metód práce) a následný odchod kvalifikovaných a zásadovejších, resp. citlivejších pracovníkov do sfér mimo štátnu správu v životnom prostredí. Signifikantný je tiež nárast priemerneho veku pracovníkov (gerontokratizácia).

Za zmienku stojí aj skutočnosť, že voľakedajšie ochrannárske hnutie „obetovalo“ do funkcií okresných a obvodných prednostov celý rad často tých najschopnejších, najvzdelanejších a najčestnejších kádrov v snahe prispieť k skvalitneniu výkonu štátnej správy v životnom prostredí a tým aj k zlepšeniu stavu životného prostredia. Títo ľudia vybudovali úrady životného prostredia doslova z ničoho, často v sústavnom konflikte s úradníkmi všeobecnej štátnej správy, ktorí sa s nevoľou pozerali na osamostatnenie sa životného prostredia spod spoločnej strechy, pod ktorou sa tiesnili za éry národných výborov. Možno konštatovať, že bez ochrannárskeho entuziazmu by sa v tých časoch osobitnú štátnu správu pre životné prostredie nebolo podarilo ani konštituovať, ani vybudovať. Je preto určitou historickou nespravodlivosťou už samotný fakt, že po štyroch rokoch sa z týchto „priekopníkov“ vo funkcii prednostov nenachádza takmer nik, hoci ich skúsenosti mohli byť na nezaplatenie.

Rozdiel oproti súčasnosti je tiež v tom, že vtedajší uchádzači spravidla nemali v prvom rade politické a toľko ekonomické ambície (veď platová „priemerka“ i technické zabezpečenie kvalifikovaného pracovníka na úradoch životného prostredia boli podstatne nižšie, ako vo všeobecnej štátnej správe). Bez zveličovania možno povedať, že väčšinu z nich sem priviedol v prvom rade záujem o vec a snaha zlepšiť pomery. Mimoriadne dôležité bolo, že títo ľudia sa zväčša pri obhajobe zákonov a celospoločenských záujmov nebáli ísť do konfliktov s nositeľmi individuálnych, skupinových či rezortných záujmov. Už preto museli byť nadstranícki. Aj to nás oprávňuje tvrdiť, že v súčasnosti nejde o nahradenie jednej straníckej okresnej garnitúry druhou, ale o výmenu nadstraníckej straníckou, relatívne nezávislej poslušnou a úslušnou.

2. 4. 4. Situácia v elektronických médiách

Verejnoprávne elektronické médiá s rozhodujúcim vplyvom vládnej koalície pokračovali v jednostrannom informovaní o stave a zámeroch relevantných z hľadiska stavu ochrany životného prostredia a trvalo udržateľného rozvoja. Bohužiaľ, ani novovzniknutá súkromná stanica VTV nepredstavuje v tomto smere záruku nezávislosti či objektivity, čo dokumentuje napríklad hodinový rozhovor s Ing. Binderom, v ktorom znevažoval svojich názorových odporcov, skúmal pôvod finančných prostriedkov mimovládnych organizácií, pričom ich viackrát nazval na spôsob 50-tych rokov platenými nástrojmi západných podnikateľských kruhov a vôbec síl nepriateľských Slovensku.

Všeobecne platí, že v rozhodujúcich masmédiách otvorené diskusie na aktuálne environmentálne témy prakticky prestali jestvovať. Namiesto toho sa rozmohli neproblémové, viac-menej idylicko-demobilizačné príspevky v rámci Roku ochrany prírody. Je to akýsi návrat k prednovembrovej praxi, kedy sa diskusia o reálnych problémoch nahrádzala idealizáciou súčasného stavu a zásluh vládnucej strany a vlády, pričom prax bola neraz opakom propagandy.

2. 5. MEDZINÁRODNÉ ASPEKTY

Čo sa týka susedných krajín, najväčšie napätia vo vzťahu s Rakúskom súviseli s našimi jadrovými elektrárnami a kulminovali v súvislosti s verejnou diskusiou o projekte JE Mochovce, požadovanou EBOR. Niekoľko rokov trvajúci konflikt s Maďarskou republikou týkajúci sa SVD Gabčíkovo-Nagymaros mal v r. 1995 stagnujúci charakter. Vo vzťahu s Ukrajinou pretrvávali problémy s priebežným havarijným znečisťovaním rieky Uh. S Poľskou republikou pokračovala diskusia na tému ochrany prírody v pohraničných pohoriach a znižovania znečistenia ovzdušia.

Jedným z najdôležitejších dokumentov o regenerácii stavu životného prostredia v regióne je Environmentálny akčný program pre strednú a východnú Európu, ku ktorému sa SR pripojila na Pan-európskej konferencii ministrov životného prostredia v Luzerne v r. 1993. Relatívne dobrým zdrojom porovnateľných údajov o implementácii tohto dokumentu v jednotlivých krajinách je publikácia EAP Policy Paper vydaná v r. 1995. Uskutočnila sa tiež III. pan-európska konferencia ministrov životného prostredia a paralelná mimovládna konferencia v Sofii.

V roku 1995 sa uskutočnili aj dve ďalšie významné medzinárodné podujatia s účasťou na úrovni ministra životného prostredia:

- Záverečná časť tzv. Klimatického Summitu v Berlíne (hodnotiaca o. i. stav plnenia medzinárodno-právne záväznej Konvencie o klimatickej zmene, prijatej svetovým spoločenstvom na Summite Zeme v Rio de Janeiro v r. 1992 a ratifikovanej o. i. aj SR). SR sa tu ako prvá z postkomunistických krajín zaviazala znížiť do r. 2005 emisie CO₂ (ako hlavného vinníka skleníkového efektu) do ovzdušia o 20%. Popri pozitívnom hodnotení tejto skutočnosti nemožno prehliadať fakt, že zníženie sa má uskutočniť v porovnaní s r. 1988, kedy emisie CO₂ u nás zhodou okolností kulminovali. Prehnané zdôrazňovanie záslužného postoja SR na seba propagáčne účely nie je preto celkom na mieste.
- III. zasadanie Komisie OSN pre trvalo udržateľný rozvoj UN CSD v New Yorku. Prvoradou náplňou práce tejto komisie je kontrola plnenia a napomáhanie realizácii záverov a konvencií Summitu Zeme jednotlivými signatárskymi krajinami (teda aj SR). SR preja-

vila záujem o členstvo v tejto komisii. Odhliadnuc od skutočnosti, že napríklad susedná ČR je členom tejto komisie od začiatku jej existencie, a bývalý český minister životného prostredia B. Moldan bol na ustanovujúcom zhromaždení tejto komisie dokonca zvolený za jej podpredsedu, takže Slovensko iba dobieha časovú stratu, môžeme toto úsilie hodnotiť pozitívne. Treba tiež privítať vyjadrenie ministra Zlochu, že k účasti na práci Národnej CSD komisie budú prizvané aj mimovládne organizácie – hoci doterajšie skúsenosti nabádajú k opatrnosti (v návrhu štatútu tejto komisie nie je o tom ani zmienka). V skutočnosti by išlo len o realizáciu záväznej požiadavky z dokumentov OSN požadujúcej rovnoprávne zapojenie MVO do tohto procesu, ktoré sa zatiaľ na Slovensku v podstate ignorovali. K triezvosti nabáda i skutočnosť, že prijatie SR do spomínanej komisie bolo odročené.

2. 6. OCHRANA ŽIVOTNÉHO PROSTREDIA V SR VO VZŤAHU K EÚ

Najmä zásluhou „legislatívnej revolúcie“ spomínanej v úvodnej časti, má novoprijatá environmentálna legislatíva charakter kompatibilný s environmentálnym právom EÚ. Komparácia a aproximácia s EÚ sa uplatňuje aj pri tvorbe právnych noriem po 1. 1. 1993. Problém je skôr v tom, že naše environmentálne právo ešte nie je celkom dobudované. Nemenej závažné sú však v tejto súvislosti ďalšie dva problémy:

- Vzhľadom na to, že nápravu devastovaného životného prostredia zväčša nebolo možné zabezpečiť k dátumu prijatia jednotlivých novoprijímaných právnych noriem začiatkom 90-tych rokov, prijala sa zásada niekoľkoročného prechodného „zosúladovacieho“ obdobia. Preto na otázku týkajúcu sa skutočnej kompatibility našej legislatívy s legislatívou EÚ bude možné serióznejšie odpovedať až potom, keď všetky ustanovenia príslušných zákonov sa stanú účinnými. V súčasnosti skôr silnejú snahy o ďalší odklad záväzných termínov.
- Celkový stav právneho vedomia a konania výrazne zaostáva za krajinami EÚ a o právne dlho nepostihovaných oblastiach, ku ktorým patrí aj poškodzovanie životného prostredia, to platí dvojnásobne.

V **Bielej knihe Komisie ES – Príprava asociovaných krajín strednej a východnej Európy na integráciu do vnútorného trhu únie** (1995) sa politika ochrany životného prostredia považuje za základnú zložku utvárania vnútorného trhu. To zdôrazňuje aj Zmluva o EÚ, kde sa o. i. stanovuje, že environmentálna politika EÚ sa bude zakladať na zásade prevencie, na zásade „znečisťovateľ platí“ a na zásade, že poškodenie životného prostredia by sa malo prednostne naprávať priamo pri zdroji znečistenia. Ďalej stanovuje, že požiadavky na ochranu životného

prostredia sa musia stať súčasťou definície a realizácie ostatných zámerov EÚ. Tieto úlohy rieši predovšetkým 5. program opatrení a činností EÚ v oblasti životného prostredia a trvalo udržateľného rozvoja – „K trvalo udržateľnému rozvoju“. Jeho nosnými zásadami sú „zdieľanie zodpovednosti“ v zmysle širokej účasti a aktívneho „zapájania“ všetkých relevantných subjektov do tvorby politiky v tejto oblasti.

Celkový obraz zákonodarstva v oblasti životného prostredia v našom regióne hodnotí Biela kniha ako veľmi nevyrovnaný. Môžeme len dodať, že súčasná prax i vývojové tendencie ďaleko zaostávajú za proklamáciami programových vyhlásení a koncepcných materiálov. Dôsledná komparácia by si však vyžadovala nielen samostatný príspevok, ale aj detailnejší monitoring a v mnohých prípadoch aj lepšie ujednotenie pojmov a definícií.

V súvislosti so vzťahom jednotlivých ekonomických odvetví sa napríklad konštatuje:

„Energetická politika musí byť úzko previazaná s ďalšími koncepciami, vrátane oblasti životného prostredia. Len ťažko by sa dal napríklad akceptovať dovoz elektrickej energie z krajiny, ktorá by pri výrobe nerešpektovala rovnaké normy ochrany životného prostredia alebo jadrovej bezpečnosti.“ Situácia okolo našej jadrovej energetiky, ale i celková podoba energetickej a priemyselnej politiky vyvolávajú pochybnosti o tom, či sa táto požiadavka v SR prijíma seriózne.

V prípade poľnohospodárstva sa (na rozdiel od Slovenska) kladie veľký dôraz na rozvoj organického poľnohospodárstva a zdôrazňujú sa jeho pozitívne vplyvy na životné prostredie i na zdravie obyvateľstva. Cieľom legislatívy EÚ je o. i. ochrana spotrebiteľa, zdravia občanov a ochrana zvierat a rastlín. Úspechy SR v týchto oblastiach sú diskutabilné a v minulom roku prijatý zákon o ochrane zvierat sa stretol s veľkými výhradami zo strany ochrancov zvierat a životného prostredia, vrátane poslancov za Stranu zelených na Slovensku.

2. 7. STAV NA KONCI ROKA 1995

Keďže potrebné štatistické dáta, ktoré by vypovedali o stave životného prostredia na konci roku 1995, ešte neboli v čase prípravy tejto správy k dispozícii, možno skôr hodnotiť javy vo sfére starostlivosti o životné prostredie, resp. vo sfére jeho poškodzovania než samotný stav životného prostredia.

Ak vyslovíme tvrdenie, že tento stav je horší ako na konci roku 1994, potom budeme vychádzať z nasledujúcich predpokladov:

- Kádovo-personálna sféra. Odborná úroveň a miera nezávislosti riadiacich pracovníkov štátnej správy – najmä na regionálnej úrovni – je po čistkách uskutočnených v roku 1995 nižšia než bola na konci roka 1994.

- Informovanosť. Vplyvom takých aktivít, ako bola napríklad likvidácia problémovo orientovanej televíznej relácie Eko ďalej a škandalizovanie prominentnej tvorkyne environmentálnych relácií Kataríny Začkovej a napokon rozviazanie pracovného pomeru s ňou, ako aj s ďalšími tvorivými pracovníkmi zaoberajúcimi sa životným prostredím (Vlasta Závodská, Richard Krivda a ďalší), „konšpiratívny“ spôsob organizovania tlačových besied ministerstvom životného prostredia, sústavné regulovanie toku prvotných informácií o činnosti vlády a i. sa celková informovanosť verejnosti o environmentálnych problémoch v roku 1995 postupne znižovala.
- Dodržiavanie zákonnosti. Ako príklad nedodržiavania zákonnosti vo vzťahu k životnému prostrediu možno uviesť nerešpektovanie § 35 Zákona 127/1994 Zb. o posudzovaní vplyvov na životné prostredie pri prerokovaní a prijímaní Priemyselnej koncepcie SR, ale aj v prípade vládnej podpory kandidatúry Popradu na Zimné olympijské hry v r. 2002, uskutočnenie ktorých sa predpokladalo aj na území národných parkov.
- Spochybňovanie tretieho sektora, významnú súčasť ktorého tvoria mimovládne environmentálne organizácie, ako aj novela zákona o civilnej službe, podľa ktorej túto už nebude možné vykonávať vo verejnoprospešných organizáciách environmentálneho zamerania.
- Pokračujúci vývoz nespracovaných či len minimálne spracovaných obnoviteľných i neobnoviteľných zdrojov surovín.
- Posilnenie orientácie na dovoz strategických surovín z Ruska, praktická rezignácia na proklamovanú potrebu diverzifikácie importu surovín a praktické posvätenie súčasnej priemyselnej štruktúry, orientácie exportu a pod. novoprijatou priemyselnou politikou SR.
- Vládna podpora aktivitám – z hľadiska životného prostredia a trvalo udržateľného rozvoja sporným až nežiaducim a takmer nulová podpora aktivitám pozitívnym, vrátane tých, podporu ktorých sľubuje Programové vyhlásenie vlády (recyklácia odpadov, energetické úspory, ekologizácia hospodárenia v lesoch, šetrnejšie hospodárenie s vodou, podpora verejnej dopravy a pod.).

3. TENDENCIE NA ROK 1996

V legislatívnej oblasti sa azda podarí prijať aspoň niektoré návrhy zákonov, ktoré zostali ako resty z roku 1995, ako aj niektoré položky z plánu legislatívnych úloh na rok 1996, ktorý okrem vlnajších restov obsahuje: – novelu stavebného zákona; – novelu zákona o odpadoch; – návrh nariadenia vlády pre narábanie s obalmi; – návrh nariadenia vlády o Národnom parku Pieniny; – návrh nariadenia vlády o Národnom parku Poloniny.

V poslednom čase bol tiež avizovaný návrh legislatívnej normy týkajúcej sa environmentálneho značenia výrobkov.

Nejde však len o počet prijatých právnych noriem; dôležitejšia bude ich kvalita a zameranie. Treba veriť, že sa nebude pokračovať v tendencii zmäkčovania prijatých zákonov, napríklad posúvaním termínu účinnosti paragrafov, ukladajúcich povinnosť znečisťovateľov prispôbiť sa platným emisným limitom.

Aspoň čiastočnú kontrolovateľnosť plnenia prijatých zámerov v oblasti životného prostredia by mal umožniť odpočet plnenia programového vyhlásenia vlády, štátnej environmentálnej politiky národného environmentálneho akčného programu, ako aj príslušných častí jednotlivých rozvojových koncepcií. Impulz k pozitívnym zmenám by mohla dať prísnejšia kontrola plnenia záverečných dokumentov zo Summitu Zeme a z posledných paneurópskych konferencií ministrov životného prostredia.

Ako vidno zo štátneho rozpočtu na rok 1996, chudobný bude s najväčšou pravdepodobnosťou Štátny fond životného prostredia (najmä, ak sa ani v roku 1996 netransformuje na tzv. obrátkový fond), chudobné budú (určite) mestá a obce. Veľkou neznámou (ale nie veľkou nádejou) vo vzťahu k životnému prostrediu sú noví majitelia čerstvo privatizovaných podnikov. Máločo pozitívneho (okrem pekných sľubov) vešia vo vzťahu k životnému prostrediu novoprijaté rozvojové koncepcie (napr. priemyselná) či niektoré návrhy rozvojových koncepcií (napríklad aktualizácia energetickej koncepcie).

Elektronické médiá, azda s výnimkou niektorých rozhlasových staníc, budú pokračovať vo filtrovaní informácií o životnom prostredí, budú naďalej viac-menej ignorovať nositeľov opozičných či alternatívnych názorov voči oficiálnej politike a praxi vlády a rezortov v oblasti životného prostredia.

Zo štátnej správy a odborných inštitúcií sa budú naďalej vytrácať nepohodlní odborníci.

Prijatím vládneho návrhu zákona o nadáciách v predloženej podobe ochromí sa aj činnosť mimovládneho sektora v životnom prostredí.

RESUMÉ

Kapitola sa zaoberá vývojom stavu životného prostredia na Slovensku, pričom ho analyzuje v rámci širších kontextov – a to tak časových (východiskové obdobie 1989-1994, vývojové tendencie s prihliadnutím na rok 1996), ako aj priestorových (aproximácia k legislatíve EÚ). Hodnotí sa programové vyhlásenie vlády, environmentálne právo, rozvojové koncepcie, štátny rozpočet vo vzťahu k životnému prostrediu a trvalo udržateľnému rozvoju, ako aj konkrétne projekty a aktivity vo vzťahu k životnému prostrediu. Popisujú sa zmeny v štátnej

správe pre životné prostredie s dôrazom na celoplošné personálne výmeny na riadiacich postoch po nástupe novej vlády. Príspevok si tiež všíma postoje verejnosti a mimovládnych organizácií k environmentálnej problematike, ako aj masmediálnu politiku vo vzťahu k životnému prostrediu. Popisuje niekoľko vybraných káuz, ktoré dokresľujú vývoj v environmentálnej oblasti v roku 1995.

LITERATÚRA

1. „Biela kniha“ – Príprava asociovaných krajín strednej a východnej Európy na integráciu do vnútorného trhu únie. Brusel – Bratislava, Komisia európskych spoločenstiev 1995.
2. Bútorová, Z. a kol.: Ona a on na Slovensku. Ženský údel očami verejnej mienky. Bratislava, FOCUS 1996.
3. Huba, M.: Životné prostredie na Slovensku v polovici roku 1995. In: Bútor, M. – Hunčík, P. (red.): Slovensko v šiestom roku transformácie. Súhrnná správa o stave spoločnosti v 1. polroku 1995. Bratislava, Nadácia Sándora Máraiho 1995.
4. EAP Policy Paper from European NGOs. Milieukontakt Ost-Europa.
5. Názory občanov Slovenska na životné prostredie. Štatistické analýzy a informácie. Bratislava, ŠÚSR 1995.
6. Plán legislatívnych úloh vlády SR na rok 1995. Bratislava, Vláda SR 1995.
7. Plán legislatívnych úloh vlády SR na rok 1996. Bratislava, Vláda SR 1996.
8. Rámcový harmonogram legislatívnych predlôh vlády SR na roky 1996 – 1998. Bratislava, Vláda SR 1995.
9. Smerovanie k trvalo udržateľnému Slovensku – Národná štúdia. Bratislava, Spoločnosť pre trvalo udržateľný život v SR 1995.
10. Správa o lesnom hospodárstve v SR – 1995. Bratislava, Vláda SR 1995.
11. Správa o poľnohospodárstve a potravinárstve v SR – 1995. Bratislava, Vláda SR 1995.
12. Správa o vodnom hospodárstve v SR – 1995. Bratislava, Vláda SR 1995.
13. Stanovisko k návrhu Národného environmentálneho akčného programu SR. Rukopis. Bratislava, STUŽ/SR 1995.
14. Stanovisko k návrhu Zákona NR SR o štátnom rozpočte SR na rok 1995. Rukopis. Bratislava, STUŽ/SR 1995.
15. Stanovisko k návrhu Zákona NR SR o štátnom rozpočte SR na rok 1996. Rukopis. Bratislava, STUŽ/SR 1995.

16. Stratégia, princípy a priority štátnej environmentálnej politiky. Bratislava, Ministerstvo životného prostredia SR 1993.
17. Súhrnné hodnotenie Priemyselnej politiky SR. Rukopis. Bratislava, STUŽ/SR 1995.
18. Štatistická ročenka SR 1994. Bratislava, VEDA 1995.
19. Towards Sustainable Europe – Summary. Brussels, Amsterdam, Friends of the Earth Europe 1995.
20. Vyjadrenie znepokojenia nad praktikami STV. Rukopis. Bratislava, Asociácia občianskych organizácií 1995.
21. Životné prostredie SR v rokoch 1992-1993. Bratislava, Ministerstvo životného prostredia 1995.

Jadrová energetika na Slovensku v roku 1995 očami jej environmentálnych kritikov

- **Ing. Lubica Trubíniová (1958), členka a aktivistka viacerých mimovládnych environmentálnych organizácií – SZOPK, Slovenská riečna sieť, STUŽ v SR a Greenpeace. V r. 1990-1992 spoluzakladateľka a neskôr tajomníčka republikovej organizácie Strany zelených. V r. 1993 založila pobočku organizácie Greenpeace na Slovensku a dodnes pôsobí ako jej predstaviteľka.**

Kľúčové slová: energia, jadrová energia, JE Mochovce, JE Bohunice, energetická koncepcia SR, EBRD.

1. ÚVOD

Energetika je pre modernú civilizáciu existenčnou nevyhnutnosťou. Ničí však životné prostredie, a tým aj existenciu človeka. Tento zásadný rozpor sa prejavuje aj v hodnotení samotnej energetiky. Energetika sa stala problémovou oblasťou, v ktorej sa naplno manifestujú základné hodnotové orientácie.

1. 1. ENERGETIKA, JEJ POSTAVENIE A VÝZNAM

Vyspelá euroatlantická civilizácia (tzv. biela civilizácia) je založená na neustále rastúcej spotrebe. Táto materialistická hodnotová orientácia preferuje najmä finančníctvo a priemysel ako základné odvetvia hospodárskych aktivít. Energetika hrá významnú úlohu v oboch odvetviach; či už nepriamo – výškou investícií, obrátov a ziskov, alebo priamo – svojou vecnou podstatou ako tzv. prirodzeného monopolu (zdroje energie majú pre priemysel absolútny, primárny význam).

V ekonomickej štruktúre Slovenska je význam energetiky zosilnený orientáciou priemyslu na odvetvia ťažkého priemyslu pri nedostatku palív a surovinových zdrojov. Charakteristickou črtou slovenskej energetiky je zároveň

jej neefektívnosť, spôsobená zastaranými technológiami a nízkou organizačnou a riadiacou úrovňou. Táto nevýhodná situácia je výsledkom doterajšieho trendu extenzívneho rozvoja energetiky, ktorý sa prejavoval budovaním stále nových, väčšinou veľkokapacitných centralizovaných energetických zdrojov.

Silná spoločenská zotrvačnosť (psychologické, ideologické, mocenská i ekonomická) spôsobujú, že postavenie a význam energetiky sa ani počas šiestich rokov transformácie spoločnosti priveľmi nemenili, vrátane sprievodných negatívnych dôsledkov na spoločnosť a životné prostredie. Slovenská energetika sa dnes ocitla na rozhodujúcej križovatke. Rozhodnutie o jej ďalšom smerovaní zásadným spôsobom ovplyvní aj ostatné dôležité sociálno-politické a ekonomické faktory, ktoré poznačia vývoj Slovenska na desaťročia dopredu.

1. 2. STRUČNÝ PREHĽAD SITUÁCIE

V R. 1989 – 1994

1. 2. 1. Energetika všeobecne

Po novembri 1989 sa ani štruktúra palív a energetických zdrojov, ani základná koncepcia rezortu nezmenili. Výroba elektrickej energie a tepla naďalej ostáva v rukách štátu, vo vysoko centralizovanej a monopolnej forme. Nemenia sa ani základné trendy jej fungovania a rozvoja:

- zotrvávanie na existujúcej palivovej štruktúre s posilňovaním postavenia Ruska ako rozhodujúceho dodávateľa palív namiesto diverzifikácie dodávateľov a všestranného vyváženia palivovej skladby (napr. realizáciou energetických úspor, vyššou intenzitou využitia existujúcich zdrojov a inštaláciou obnoviteľných zdrojov energie),
- extenzívna orientácia na zvyšovanie absolútneho inštalovaného výkonu energetickej sústavy namiesto intenzívnejšieho využitia jej rezerv,
- predlžovanie stavu energetickej náročnosti (najmä priemyselnej) výroby namiesto cieľavedomej reštrukturalizácie priemyslu v prospech ľahkého priemyslu, resp. v prospech terciárnej hospodárskej sféry i namiesto inštalácie moderných technológií a realizácie ďalších opatrení na znižovanie energetickej náročnosti,
- ignorovanie potenciálu energetických úspor namiesto ekonomickej podpory a systematickej realizácie komplexného úsporného programu,

- zotrúvanie na tzv. „tvrdú“ štruktúre elektrickej sústavy s neopodstatneným uprednostňovaním jadrových zdrojov namiesto jej reštrukturalizácie v prospech výkonnej sústavy pružne využívajúcej alternatívne energetické zdroje,
- ignorovanie potenciálu obnoviteľných zdrojov namiesto ich systematickej podpory a rozvoja,
- umelé udržiavanie netransparentných a nízkych cien energie (sociálny aspekt), ktoré nezodpovedajú jej reálnym výrobným nákladom a rozličné formy ich kompenzácie štátom namiesto liberalizácie cien a uplatňovania zásad trhového hospodárstva,
- udržiavanie prakticky 100%-ného štátneho monopolu vo výrobe a rozvoje elektrickej energie s centralizovaným riadením namiesto podpory decentralizovaných energetických zdrojov a konkurencie (aj súkromných) výrobcov energie.

Zásady energetickej politiky Slovenska sú spracované v energetickej koncepcii, ktorá vyšla doteraz vo viacerých dokumentoch. Prvú ponovembrovú koncepciu, predloženú vtedajším ministrom hospodárstva J. Belčákom schválila vláda v r. 1991 ako tzv. otvorený dokument (teda s predpokladom jej ďalšieho pripomienkovania a spracúvania). Tým sa založil pozitívny trend diskusie o zásadných strategických materiáloch dlhodobého rozvoja SR v parlamente.

Uvedené uznesenie taktiež ukladalo vláde spolupracovať s mimovládnyimi organizáciami pri ďalšom spracúvaní koncepcie. To sa pozitívne odrazilo v ochote vlády rokovať s občianskymi organizáciami (napr. stretnutie na najvyššej rezortnej úrovni na pôde MH SR na jar 1992). V tomto období tiež vznikli štátne podporné fondy (napr. na podporu úspor v energetike) a alternatívne iniciatívy.

Negatívom energetickej koncepcie od samého jej počiatku bolo zneužívanie pojmu „nejadrový variant“. Ten mal navodiť dojem, že koncepcia bola spracovaná alternatívne – minimálne v dvoch variantoch, jadrovom a nejadrovom. „Nejadrový variant“ však v skutočnosti znamenal dokončenie JE Mochovce (JEMO) v pôvodnom rozsahu – jeho „nejadrovosť“ spočívala v nerealizovaní JE Kecerovce. S obidvomi jadrovými elektrárnami naopak ráta tzv. jadrový variant.

Po sľubných začiatkoch a pozornosti venovanej tvorbe základných rozvojových koncepcií štátu sa však so zmenou politického vývoja v r. 1992-1993 naplnenie tohto trendu pribrzdilo, resp. úplne zastavilo (neustály pokles dotácií podporných fondov zo štátneho rozpočtu, ignorácia mimovládnych organizácií).

V auguste 1993 schválila vláda SR novelizáciu energetickej koncepcie predloženej ministrom hospodárstva J. Kubečkom. V nej sa síce upustilo od realizácie JE Kecerovce, naďalej sa však predpokladala dostavba všetkých 4 blokov JEMO. Koncepcia súčasne prezentovala aj potenciál **KVET (kombinovaná výroba elektriny a tepla)** vo vybraných lokalitách na Slovensku s výkonom najmenej 1200 MW. To by mohla byť realistická náhrada JEMO,

avšak pri danom ekonomickom potenciáli Slovenska nie je možné súčasne rozvíjať obe energetické alternatívy. **Preto je rozhodnutie medzi jadrovým a skutočným nejadrovým energetiky kľúčovým rozhodnutím pre budúcnosť štátu.**

Proces aktualizácie pokračoval ďalej až do predloženia nového dokumentu novým ministrom hospodárstva J. Duckým koncom r. 1995. Tento materiál jednoznačne preferuje jadrovú energetiku: neobsahuje žiaden nejadrový variant, **potenciál úspor i ďalších rezerv v hospodárení s energiou značne podhodnocuje** a upustil aj od konkretizácie lokalít pre KVET. Zároveň sa energetická koncepcia stále pokladá za otvorený dokument s perspektívou schválenia v r. 1997.

Legislatíva pre oblasť energetiky je nedostatočná. Až dodnes sú platné ešte staré zákony pre plynárenstvo (zákon č. 67/1960, č. 64/1962, č. 174/1968), teplárenstvo (zákon č. 88/1987, č. 89/1987) a elektroenergetiku (zákon č. 79/1957). Ide o zákony riešiace čiastkové, resp. špecifické problémy, navyše riešiace ich anachronicky vzhľadom na zásadné ekonomické a spoločenské zmeny, ktoré sa medzitým udiali. Chýbali a dodnes chýbajú napríklad komplexný zákon pre energetiku, regulačný zákon a tzv. atómový zákon, ktorý by riešil obrovské problémy spojené s jadrovou energiou.

Slovensko dovážalo a doteraz dováža 89-90% palív, čím je v plnej miere závislé od svojich obchodných partnerov – predovšetkým od Ruska. Polovicu elektrickej energie na Slovensku vyrábajú 4 bloky V-1, V-2 jadrovej elektrárne v Jaslovských Bohuniciach. Štruktúru palív a výroby energie v SR uvádzajú **tabuľky 21 a 22 a graf 2.**

Tabuľka 21
Štruktúra palív na Slovensku v r. 1993

	Pj	%
Palivá	611	100%
z toho		
tuhé	275	45%
kvapalné	130	21%
plynné	206	34%

Zdroj: Aktualizácia energetickej koncepcie pre SR do roku 2005 (s výhľadom do roku 2010). Dôvodová správa. Bratislava, Ministerstvo hospodárstva 1995

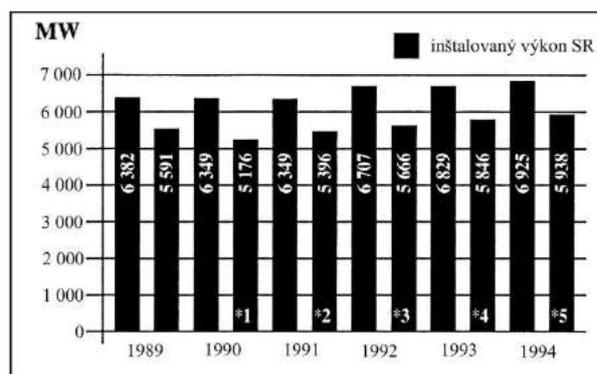
Tabuľka 22
Štruktúra energetiky v SR v rokoch 1992-1994

	1992	1993	1994	v %
Inštalovaný výkon MW	6 706,55	6 829,00	6 924,78	100%
jadrové elektrárne	1 760,00	1 760,00	1 760,00	25%
tepelné elektrárne	3 023,82	2 966,27	2 969,55	43%
vodné elektrárne	1 922,73	2 102,73	2 195,23	32%
Výroba el. energie Gigawatthodiny - SEP/SE	25 366	24 400	24 628	100%
jadrové elektrárne	11 049	11 022	12 135	49%
tepelné elektrárne	6 045	5 698	5 151	21%
vodné elektrárne	2 322	3 857	4 538	19%
dovoz (namerané hodnoty)	5 950	3 823	2 803	11%
Výroba tepelnej energie (TJ)	12 494	12 212	11 099	100%
jadrové elektrárne	1 448	1 569	1 454	13%
tepelné elektrárne (EVO, ENO, TEKO)	10 910	10 494	9 455	85%
nákup	136	146	190	2%
Priemerný evidenčný počet pracovníkov SEPSE	12 964	12 902	10 296 *	
Spotreba el. energie GWh	25 366	24 400	24 628	100%
priamy predaj veľmi vysoké napätia, vysoké napätie	1 347	1 196	1 394	6%
predaj ZSE, SSE, VSE	18 857	17 752	18 453	75%
spotreba elektrární	2 154	2 207	2 069	8%
prenosné straty vvn	495	365	334	1%
vývoz (namerané hodnoty)	2 513	2 880	2 378	10%
Saldo dovozu a vývozu	3 477	943	425	
Spotreba tep. energie TJ	12 494	12 212	11 099	100%
organizácie	5 120	4 812	3 864	35%
obyvateľstvo	4 415	4 385	4 428	40%
ZSE	895	974	879	8%
vnútropodniková spotreba	1 069	1 007	928	8%
straty v sieťach	995	1 034	1 000	9%

Pozn.: *Údaj platný do 31. 8. 1994. Po vyčlenení o. z. Elektrovod Bratislava a Žilina poklesol na 10 299.

Zdroj: Slovenské elektrárne. Ročná správa 1994. Slovenské elektrárne, Bratislava 1995

Graf 2
Podiel SEP/SE na inštalovanom výkone SR v rokoch 1989-1994

Pozn.:

- *1 zo SEP vyčlenené rozvodné podniky 415 MW
- *2 z rozvodného podniku VŠE vyčlenené vodné elektrárne Dobšiná 95 MW a Tepláreň Košice 121 MW a začlenené do SEP š. p.
- *3 prírastok 3 x 90 MW vodná elektrárňa Gabčíkovo
- *4 prírastok 2 x 90 MW vodná elektrárňa Gabčíkovo
- *5 prírastok 1 x 90 MW, 1 x 04 MW vodná elektrárňa Gabčíkovo + Mošon 1,22 MW, prírastok malé VE Dobšiná 1,30 MW úbytok Dobšiná 1,06 MW

Zdroj: Slovenské elektrárne. Ročná správa 1994. Slovenské elektrárne. Bratislava 1995

Výroba a spotreba energie v SR bola a je neefektívna, priemyselná výroba vysoko energeticky náročná. Priemysel SR spotreboval približne 55% konečnej energie, kým v západoeurópskych krajinách v priemere iba 42%, v Rakúsku iba 36%. Spotreba energie na obyvateľa SR bola porovnateľná so spotrebou v Británii, ale o 30% vyššia ako v Rakúsku. Spotreba energie na jednotku HDP bola v SR 8,4-krát vyššia ako v Rakúsku a 11,8-krát vyššia ako vo Švajčiarsku.

Tabuľka 23
Spotreba energie na obyvateľa, resp. na jednotku hrubého domáceho produktu vo vybraných krajinách v USD v r. 1991

	Spotreba energie/obyv.		Spotreba energie/HDP MJ/USD
	GJ	%	
Slovensko	160	100	59
Rakúsko	123	77	7
Maďarsko	105	66	52
Dánsko	149	93	7
Švajčiarsko	138	86	5
V. Británia	157	98	13

Zdroj: Pavlovec, R.: Situácia energetiky v Slovenskej republike. Viedeň, Global 2000, 1993

1. 2. 2. Jadrová energia

JE Bohunice je v prevádzke od r. 1980-87 (V-1), resp. 1984-85 (V-2). Pracujú v nej 4 ľahkovodné tlakové reaktory typu VVER 440 so zastaranou bezpečnostnou koncepciou a opotrebovaným technologickým zariadením. Chýba tu napríklad tzv. kontajment, bezpečnostný a prídavný chladiaci systém pre prípad väčších porúch, požiar a seizmická ochrana je nedostatočná, materiál reaktora podlieha krehnutiu. Na základe zistení viacerých československých i medzinárodných misií expertov konštatovala Československá atómová komisia v r. 1989, že elektrárň nemôže dosiahnuť medzinárodnú úroveň jadrovej bezpečnosti. Preto vtedajšia vláda Československa rozhodla okrem odstránenia 95 nedostatkov odstaviť JE Bohunice v r. 1993, najneskôr však v r. 1995.

V areáli JE Bohunice sa dodnes nachádza aj zhavarovaný reaktor A-1, ktorý je neúspešným československým experimentom zo 70. rokov. Pri jeho poruche v r. 1976 zahynuli dvaja ľudia a došlo k úniku rádioaktivity, ďalšia vážna nehoda sa stala v r. 1977. Reaktor predstavuje stálu hrozbu pre životné prostredie, pretože je kontaminovaný – v jeho vnútri je uložená časť poškodeného jadrového paliva.

Náhradou za JE Bohunice majú byť 4 reaktory typu VVER 440/213 JE Mochovce (JEMO). Výstavba začala v r. 1978, avšak v r. 1991 bola zastavená pre nedostatok finančných prostriedkov. Zadĺženie stavby narástlo na 6,3 mld. Sk. Slovenský energetický podnik (SEP) zvolil projekt dostavby 1. a 2. bloku v spolupráci so západoeurópskymi firmami Electricité de France (EdF), Bayernwerk (BAG) a Preussen Elektra. Financovanie projektu mali zabezpečiť Európska banka pre obnovu a rozvoj (EBRD) a Euratom, inštitúcia Európskej únie pre jadrovú energetiku. Celková výška potrebného úveru sa predpokladala v sume 1,3 – 1,5 mld. DM. Časť technologických dodávok mala realizovať firma Siemens.

Práve v súvislosti s JEMO sa v r. 1994 otvorili viaceré aktuálne otázky slovenskej energetiky, pretože ich vyriešenie si kládli západní partneri ako podmienku pre poskytnutie úveru. Okrem iného to boli:

- medzinárodne akceptovateľná úroveň jadrovej bezpečnosti JEMO,
- odstavenie dvoch blokov V-1 JE Bohunice v čo najskoršom termíne, najneskôr však do r. 2000,
- záruka štátneho rozpočtu na poskytnutý zahraničný úver,
- oddĺženie stavby,
- poskytnutie zámky na prebratie jadrovej zodpovednosti v prípade nehody elektrárne (až do prístúpenia na medzinárodný dohovor o zodpovednosti za jadrové škody),
- schválenie programu liberalizácie cien elektriny rešpektujúceho dlhodobé náklady na výrobu a rozvod elektrickej energie (predpokladalo sa zvýšenie cien elektriny o 35-40 %),

- vydanie licencií na export elektriny ako spôsob splácania poskytnutých úverov (predpokladalo sa splácanie vývozom až 50% vyrobenej elektriny),
- privatizácia zainteresovaných energetických subjektov na Slovensku.

Pod tlakom environmentalistov pribudla neskôr aj podmienka, že projekt dostavby musí byť tzv. least cost riešením, čiže ekonomicky najvýhodnejším variantom.

Niektoré z týchto podmienok slovenská vláda splnila v priebehu r. 1994. Z majetku štátneho podniku SEP vznikla akciová spoločnosť Slovenské elektrárne (SE) so základným imanom 40,3 mld. Sk. Držiteľom 100% akcií sa stal Fond národného majetku. Vznikla tiež a. s. EMO so základným kapitálom 1 mil. Sk, s podielom rozhodovania v správnej rade 51% EdF a 49% SEP/SE. Majoritu západných partnerov požadovali financujúce banky, vkladom SEP do a. s. EMO boli prvé dva bloky JE Mochovce.

S ostatnými podmienkami však nastali nemalé problémy. Kompetentné orgány väčšinou neboli schopné prezentovať žiadne riešenie, ktoré by vyhovovalo zainteresovaným stranám a súčasne by nemalo negatívne následky na životnú úroveň občanov (oddĺženie stavby, resp. oddĺženie SE, liberalizácia cien elektriny, splácanie úveru exportom elektriny, privatizácia energetiky). Súčasnne neposkytovali verejnosti primerané a najmä úplné informácie a zahmlievali proces rozhodovania (odstavenie JE Bohunice, zámky štátneho rozpočtu, konkrétne ekonomické podmienky a dopady úveru, prebratie zodpovednosti za prípadné havárie len slovenskou stranou atď.).

Koncom r. 1993 sa projekt dostal do fázy viditeľnejšej aj pre verejnosť. V tomto roku sa začali prvé aktivity slovenských environmentálnych organizácií, ktoré v r. 1994 prerástli do jednej z najväčších ochranných kampaní na Slovensku. Ani dlhodobý sústredený tlak vlády a rezortu hospodárstva na uzavretie dohody a dokončenie stavby nedokázal proces urýchliť. Projekt bol podrobený ostrej kritike zo strany mimovládnych organizácií vo všetkých troch oblastiach – bezpečnostnej, ekonomickej a environmentálnej. Jej opodstatnenosť potvrdili aj dve rezolúcie Európskeho parlamentu zo 16. 2. a 15. 3. 1994, ktoré o. i. žiadali poskytnúť úvery až po uspokojujúcom vyriešení bezpečnostných a ekonomických otázok, vrátane harmonogramu odstavenia JE Bohunice. Marcová rezolúcia súčasne podporila orientáciu na energetické alternatívy.

Európska banka pre obnovu a rozvoj (EBRD) projekt dokončenia JEMO podrobila vlastným procedúram posudzovania. Ich súčasťou – a zároveň úspechom kampane ochranárov – bol aj proces účasti verejnosti na projekte. Organizovali ho oficiálni sponzori projektu, SE a EdF pod dohľadom a značným tlakom EBRD. Prípravu procesu konzultovali so zástupcami mimovládnych organizácií v auguste 1994. Záverečná 70-dňová etapa verejného pripomienkovania projektu začala oficiálne 8. 12. 1994.

2. ROK 1995

2. 1. ZÁKLADNÉ DOKUMENTY VLÁDY SR

V programovom vyhlásení vlády premiéra Mečiara jedným zo strategických cieľov rozvoja priemyslu je znižovanie energetickej, surovínovej a materiálovej náročnosti. V energetike sa vláda SR zaviazala:

- aktualizovať Energetickú koncepciu pre SR do r. 2005,
- realizovať 1. etapu výstavby JEMO,
- urýchliť práce na VD Žilina,
- pokračovať v prácach na 5. trase plynovodu,
- dopracovať surovínovú politiku SR,
- modernizovať existujúce a dobudovať rozhodujúce rozostavané energetické zdroje s využitím ponúk zahraničného kapitálu,
- využiť alternatívne zdroje energie,
- realizovať programy znižovania spotreby a efektívnejšieho využitia palív a energií.

Z uvedeného je zjavné, že ťažiskom energetickej politiky SR v praxi je budovanie nových zdrojov a zvyšovanie inštalovaného výkonu. Podpora efektívnejšieho hospodárenia s energiou sa deklaruje v nepomerne menšom rozsahu. Úspory energie v priemyselnej výrobe, rovnako aj reštrukturalizácia priemyslu ako jeden zo základných prvkov zefektívnenia energetiky sa v dokumente dokonca ani neuvádzajú.

V januári 1995 schválila vláda SR štatút Štátneho fondu likvidácie jadrovoenergetických zariadení a nakladania s vyhoreným jadrovým palivom a rádioaktívnymi odpadmi. Okrem potenciálneho príspevku zo štátneho rozpočtu, schvaľovaného každoročne parlamentom, majú fond tvoriť odvody vlastníkov jadrovoenergetických zariadení vo výške 10% z predajnej ceny elektrickej energie vyrobenej v jadrovej elektrárni (vid tiež Vyhláška Ministerstva hospodárstva SR z 3.1. v Zbierke zákonov č. 14/1995, čiastka 6). Energetici predpokladajú odvod pri prevádzke JEMO vo výške 600 mil. Sk ročne, náklady na vybudovanie definitívneho úložiska vysokoaktívnych jadrových odpadov na území SR vo výške 45 mld. Sk. To znamená, že pri úplnom čerpaní tohto odvodu by sa náklady na výstavbu úložiska vrátili o 75 rokov. V súčasnosti sa začína geologický prieskum pre vyhľadanie vhodnej lokality.

Štátny rozpočet bol zostavený dosť nevyvážené a problematicky, v 1. štvrtroku sa hospodárenie riadilo rozpočtovým provizóriom. Forma štátneho rozpočtu, s ktorou sa bežne môže oboznámiť verejnosť, nie je natoľko prehľadná, aby poskytla dostatočný a zrozumiteľný prehľad o hospodárení štátu. V rozpočte väčšinou chýbajú jasné informácie práve o tých položkách, ktoré najviac zaujímajú občanov (napríklad celkové výdavky na energetiku vrátane súvisiacich investícií, konkrétna štruktúra týchto výdavkov a pod.). Prístup k týmto údajom je fakticky

nemožný mimo najužšieho okruhu kompetentnej štátnej administratívy, resp. vládnuccich politických síl.

Z rozpočtu na r. 1995 sa energetiky týkajú napríklad tieto jednotlivé položky:

- Príspevok do Štátneho fondu likvidácie jadrovoenergetických zariadení a nakladanie s vyhoreným jadrovým palivom a rádioaktívnymi odpadmi – 352,1 mil. SK (výdavok MH SR).
- Prívod vody a vodovodné siete v ochrannom pásme JE Mochovce – 250 mil. SK (výdavok MP SR).
- Dotácie k cene tepelnej energie pre domácnosti – 2 400,0 mil. SK (výdavok Všeobecnej pokladničnej správy).
- Podpora štátnej účasti pri znižovaní spotreby palív a energie v obytných budovách – 100,0 mil. SK (dtto).
- Program podpory ekonomických aktivít, vedúcich k úspore energie a dovážaných surovín (dtto).
- Viedenský dohovor o občianskoprávnej zodpovednosti za jadrové škody.

Aj z tohto mozaikovitého prehľadu je zjavné, kde ležia skutočné, teda nie iba deklarované priority energetickej politiky na Slovensku: na nesystémové a protitrhové dotácie cien tepla vydáva štátny rozpočet 24-krát vyššiu sumu ako napríklad na podporu znižovania spotreby palív a energie...

2. 2. VÝVOJ PROJEKTU DOSTAVBY JE MOCHOVCE

Hneď začiatok roka sa niesol v znamení vrcholiacej účasti verejnosti v projekte dostavby JEMO. Obdobie do 17. 2. bolo obdobím najintenzívnejšieho zaangažovania pomerne značnej časti spoločnosti. Na krátky čas sa podarilo prelomiť aj všeobecný nezáujem obyvateľstva o problémy životného prostredia. Priebeh verejných diskusií zorganizovaných sponzormi projektu (opäť za dôsledného dohľadu EBRD) v Bratislave, Leviciach a Budapešti bol zaujímavý a vzrušujúci. Prevala kritických názorov zrejme spôsobila aj škandalózne odmietnutie sponzorov zorganizovať podobnú verejnú diskusiu vo Viedni napriek enormnému záujmu miestneho obyvateľstva i štátnych štruktúr.

Účasť verejnosti v projekte sa uzavrela 17. 2. 1995. Celý prípad sa na istý čas uzavrel náhlym zvratom: koncom marca, teda pár dní pred definitívnym rozhodnutím EBRD o pôžičke, prenikla na verejnosť (okľukou cez Rakúsko) informácia, že slovenská vláda požiadala EBRD o odklad tohto rozhodnutia. Bolo to šokujúce rozhodnutie najmä pre západných partnerov, pretože zainteresovaní slovenskí činitelia tri roky slovom i činom dokazovali jednoznačnú snahu dokončiť JEMO podľa spoločného, neustále vylepšovaného projektu. Predstavitelia vlády zdôvodnili tento prekvapujúci krok rezolúciou Európskeho parlamentu a „novou“, o 30% lacnejšou ponukou firmy Škoda Praha. Vláda týmto krokom zabila niekoľko múch jednou ranou: zbavila sa bezprostrednej požiadavky odstaviť JE Bo-

hunice, nezvýšila ceny elektriny a nepriamo odmietla úver EBRD vo výške 1,45 mld. SK, ktorý jej zväzoval ruky. Hovorcovia českých bánk v tom čase tvrdili, že o financovaní dostavby JEMO neuvažujú.

Následným krokom bola čistka v predstavenstve SE, na MH SR, čiastočne i v JEMO – celá garnitúra kompetentných rezortných činiteľov musela približne o mesiac opustiť svoje posty. Oficiálni predstavitelia vlády a rezortu však akýkoľvek súvis týchto zmien s kauzou JEMO popierali.

Od toho času nastal evidentný pokles záujmu západných partnerov o projekt – zástupcovia EBRD viackrát verejne označili projekt za neperspektívny a preorientovali manažment banky na iné projekty. EdF stiahla svojich zamestnancov späť do Francúzska. BAG definitívne vystúpil z projektu, Preussen Elektra sa vzdala svojej účasti už v januári. Sklamanie nad politickým rozhodnutím slovenskej vlády vyjadrili viacerí západní politici a podnikatelia. Média prezentovali názor, že sa presadil politický vplyv Ruska na bývalý satelitný štát.

Slovenská vláda naďalej vyvíjala veľké úsilie na nájdenie primeraného partnera a zabezpečenie potrebných financií na dokončenie elektrárne, orientujúc sa tentoraz na „tradičných“ partnerov – Česko a Rusko. Rusko ponúklo oficiálny úver 150 mil. USD, z toho 80 mil. USD účelovo viazaných na dodávky technológie a prác, sčasti ruských. Zvyšok bol určený na nákup jadrového paliva. Z českej strany pôvodne okrem Škodovky a ministra V. Dlouhého neprejavil verejne záujem o účasť v projekte žiaden subjekt.

Všetky vládne a rezortné aktivity sa odohrávali tajne. Ministerstvo hospodárstva navyše dôsledne odmietalo dlhodobé iniciatívy mimovládnych organizácií pokračovať v začatej verejnej diskusii o projekte. Neuspeli ani pokusy o parlamentnú interpeláciu a iniciovanie diskusie NR SR o JEMO. Keďže ide o systémový a dlhodobý jav zo strany vládnucej moci, poklesla informovanosť verejnosti o JEMO takmer na nulu. Jej orientáciu v probléme navyše komplikovali aj často protichodné vyhlásenia premiéra V. Mečiara. Klesol aj záujem médií o tento problém. Neinformovaná verejnosť sa ocitla úplne mimo hry. Za tejto situácie sa nepresadzovalo konštruktívne, celospoločensky najužitočnejšie riešenie problému, nevytvárali sa podmienky pre rozvoj pozitívnych trendov ďalšieho vývoja.

Vláda prelomila informačnú bariéru až v septembri 1995, keď uverejnila novú finančnú podobu projektu, vrátane dokončenia blokov 3 a 4. Celkové náklady predstavovali 25,2 mld. Sk a zníženie investície na 1. a 2. blok v porovnaní s pôžičkou EBRD iba o 15%. Ponuka Škody znamenala úplnú zmenu investičnej a dodávateľskej štruktúry. Nový finančný model mal do konca roku predložiť minister hospodárstva J. Ducký. Vtedy už bolo zrejmé, že reálnymi partnermi okrem Ruskej federácie sú Česká spořitelna a Komerční banka Praha, avšak úhrnné investície, ktorými disponovali, nepresiahli 12,4 mld. Sk, t.j. približne 50% potrebných nákladov. Ďalší reálni partneri sa vtedy neobjavili.

K 15. 6. predstavovali celkové záväzky SE za JEMO 14,9 mld. Sk. SE neboli schopné splácať dlhovú službu z týchto úverov, a tak dlhy narastajú. Nový model financovania JEMO má mnoho nejasných miest – oddĺženie SE, nižšia akceptovateľnosť východoeurópskych partnerov pre západoeurópske inštitúcie, nízky potenciál dostupných investícií, uplatnenie dlhopisov, emisia GDR akcií, povinný odber jadrového paliva z Ruska za vopred nedohodnutých podmienok, kritický scenár s tvrdými ekonomickými, sociálnymi a environmentálnymi dopadmi atď.

Napriek vysokej nedopracovanosti vláda odsúhlasila nový finančný model projektu a štátnu záruku na dostavbu 1. a 2. bloku svojím uznesením v septembri. Stále však ostával nejasný vplyv zmeny financovania a dodávateľov na jadrovú bezpečnosť elektrárne a realizáciu bezpečnostných vylepšení v porovnaní s projektom EBRD, pretože vláda ani rezort hospodárstva neuverejnili príslušné podklady.

Koncom októbra uzavreli minister J. Ducký a premiér V. Mečiar v Moskve slovensko-ruskú dohodu o spolupráci v oblasti jadrovej energetiky. Jej presný obsah však ostal neznámy a to napriek vyjadreniu ministra J. Duckého, že „dohodu podpísal pod bližšie nešpecifikovaným nátlakom“. Až v decembri priniesli noviny vyjadrenia ruského ministra atómovej energie V. Michajlova o tom, že Slovensko by sa malo podieľať na projekte dostavby jadrovej elektrárne v Iráne spolu s Ruskom. Podľa vyjadrenia zástupcov MH SR išlo o zaujímavú a významnú ponuku. Taktiež až dodatočne vyšlo najavo, že výhoda, pre ktorú sa vláda rozhodla uprednostniť Rusko v projekte dostavby JEMO – odber vyhoreného paliva – je iba zastieracím manévrom: **ruskí predstavitelia trvali na definitívnom uložení jadrových odpadov (po ich prepracovaní v Rusku) na Slovensku.**

2. 3. INÉ DOLEŽITÉ MOMENTY VO VÝVOJI ENERGETIKY

V sektore energetiky pokračovali práce na príprave novej legislatívy – zákon o energetickom hospodárstve, zákon o mierovom využívaní jadrovej energie, regulačný zákon, resp. plynárenský, teplárenský a elektrárenský zákon. Verejnosť však o pripravovaných zákonoch nedostala zatiaľ žiadnu informáciu. Výnimkou bolo pristúpenie k Viedenskému dohovoru o občianskoprávnej zodpovednosti za jadrové škody. Po ratifikácii v júni sa SR stala zmluvnou stranou Viedenského dohovoru so všetkými z toho vyplývajúcimi záväzkami (výplata náhrad jadrových škôd v sume minimálne 55 mil. USD = 1,65 mld. Sk, za ktorú v súčasnosti ručí štát).

V júli prijala NR SR zákon o zabezpečení záujmov štátu pri privatizácii strategicky dôležitých štátnych podnikov a akciových spoločností. Zákon vylúčil plynárenské a energetické podniky z privatizačného procesu minimálne na obdobie 5 rokov, bez akéhokoľvek relevantného zdôvodnenia.

Veľmi nenápadne a pomerne zriedkavo sa ku koncu roka objavovali v médiách zmienky kompetentných činiteľov o nevyhnutnosti zvýšenia cien energie. Vzhľadom na význam tohto opatrenia pre cenovú hladinu všetkých tovarov, a tým aj pre životnú úroveň obyvateľstva možno takýto stav vysvetliť iba neochotou začať verejnú diskusiu o uvedenom probléme.

Podobná situácia úplnej informačnej bariéry a neochoty štátnej správy spolupracovať s občianskymi organizáciami (ako pri projekte JEMO) sa priebežne vytvorila aj pri pripravovanej novelizácii Energetickej koncepcie pre SR do r. 2005 (s výhľadom do r. 2010). Novelizácia opäť neobsahuje jadrový variant energetiky, iba dva jadrové (s dvoma, resp. štyrmi blokmi JEMO). Napriek úsiliu mimovládnych organizácií (MVO) spolupracovať pri tvorbe a prediskutovaní tohto materiálu a napriek oficiálnym príslubom MH SR verejná diskusia sa odďaľovala a účasť verejnosti na celom procese bola mimoriadne sťažená. Pod tlakom MVO sa diskusia napokon uskutočnila koncom novembra.

Mimovládne organizácie v rámci tejto diskusie vzniesli množstvo závažných kritických pripomienok, s ktorými sa zhodovali aj príspevky väčšiny prítomných expertov, podnikateľov i zástupcov samospráv. Zástupcovia energetickeho sektoru na ne nedokázali primerane odpovedať. Ako už mnohokrát predtým, konštruktívna iniciatíva MVO smerom k riešeniu danej situácie znovu ostala bez adekvátnej odozvy zo strany kompetentných inštitúcií. Závery z diskusie neboli ani do konca roku uverejnené.

2. 4. POROVNANIE S INÝMI EURÓPSKYMÍ KRAJINAMI

Podľa Bielej knihy nemožno aproximáciu zákonodarstva v oblasti energetiky odčleniť od uplatňovania pravidiel o hospodárskej súťaži (vrátane sankcií) – napr. udeľovanie štátnej pomoci alebo netransparentnosť cien môžu výrazne skomplikovať celkovú situáciu. Energetická politika musí byť úzko previazaná s ďalšími koncepciami, vrátane oblasti životného prostredia. „Len ťažko by sa dal napríklad akceptovať dovoz elektrickej energie z krajiny, ktorá by pri jej výrobe nerešpektovala rovnaké normy ochrany životného prostredia alebo jadrovej bezpečnosti.“ (7).

Situácia je v jednotlivých krajinách EÚ odlišná, jej spoločným menovateľom je dominantné postavenie verejných monopolov. Hoci sa väčšina legislatívy plánuje alebo spracúva, v energetike je potrebné ešte veľa vykonať. Reštrukturalizácia existujúcich právnych a priemyselných štruktúr bude mať dôležitý ekonomický a sociálny dopad.

Energetická legislatíva EÚ sa zaoberá nasledujúcimi oblasťami:

- uhl'ovodíky,
- zabezpečenie zásobovania/skladovania,
- transparentnosť cien,
- tranzit elektrickej energie a plynu rozvodnými sieťami,

- jadrová energetika,
- liberalizácia obchodu s elektrickou energiou a plynom,
- teplárenské kotly,
- obsah síry v niektorých tekutých palivách,
- úspory ropy pri používaní náhradných pohonných zmesí v benzíne.

Systémovo je situácia vo všetkých krajinách Východnej a Strednej Európy veľmi podobná, líši sa iba konkrétnymi reáliami. Napriek obrovským rezervám v modernizácii a intenzifikácii energetiky, reštrukturalizácii priemyslu a v potenciáli úspor postkomunistické krajiny ešte stále plytvajú energiou. S výnimkou Poľska a niektorých balkánskych republík vo všetkých naďalej pracujú zastaralé ruské reaktory VVER, voči ktorým majú západoeurópske krajiny veľmi vážne bezpečnostné výhrady a naliehajú na ich urýchlene odstavenie. Viaceré vlády sa usilujú dokončiť a spustiť ďalšie jadrové elektrárne (Ukrajina, Česko, Slovinsko, Bulharsko, Slovensko), hoci ich krajiny disponujú porovnateľným potenciálom KVET v kombinácii s obnoviteľnými zdrojmi energie. Nezanedbateľnú úlohu pri jednostrannom uprednostnení jadrovej energie zohráva popri vplyve jadrovoenergetickej lobby aj vysoko centralizovaný (nedávno ešte komunistický) štát a s tým súvisiaca silná spoločenská a politická zotrvačnosť.

Túto orientáciu značne uľahčuje veľký záujem západného jadrového priemyslu získať nové trhy v Strednej a Východnej Európe. Na domácich trhoch totiž nemôžu očakávať konjunktúru – predovšetkým kvôli nekonkurenčným cenám jadrovej energie (najmä po započítaní súvisiacich nákladov), ale aj pre nepriateľnosť ich environmentálnych dopadov. Typickým príkladom je okamžité odstavenie bývalej východonemeckej JE Greifswald hneď po zjednotení Nemecka. Pozoruhodný je pritom paradox ostrého protikladu medzi oficiálne deklarovanou politikou štátov Západnej Európy s tlakom na odstavenie zastaralých jadrových reaktorov a skutočnou ekonomickou aktivitou západného jadrového priemyslu.

Napriek tomu niet pochyb, že úplné rešpektovanie západoeurópskych noriem jadrovej bezpečnosti bude jednou z dôležitých podmienok vstupu postkomunistických krajín do Európskej únie. **Ako ukázalo verejné prerokovávanie projektu dostavby JEMO, rezolúcie EP i mnohé oficiálne vyjadrenia, JE Mochovce nespĺňala súčasné bezpečnostné nároky kladené na západoeurópske jadrové elektrárne, hoci slovenskí energetici intenzívne tvrdili opak. Navyše, štúdia Department of Energy USA zaradila JE Bohunice (V-1) medzi 10 najnebezpečnejších jadrových elektrární sveta a Západná Európa naďalej trvá na ich rýchlym odstavení. Pri nekritickom zotrvávaní v doteraz nastolenom a presadzovanom trende v oblasti energetiky (spolu s vývojom v ďalších oblastiach) sa hrozba neprijatia do EÚ a zaradenia SR do priamej vplyvovej sféry Ruska stane reálnou.**

2. 5. ZHODNOTENIE PRIEBEHU TRANSFORMAČNÉHO PROCESU

Ani intenzívne aktivity vlády a zástupcov energetického sektoru, ani miestami až hektický vývoj udalostí neprišli podstatnú zmenu do problému JE Mochovce či energetiky SR. Stav na konci r. 1995 sa z hľadiska obyvateľov Slovenska fakticky nezmenil oproti stavu na začiatku roka.

Zmenili sa potenciálni partneri v projekte dostavby JEMO a do určitej miery aj postavenie Slovenska ako štátu. Oboje k horšiemu, pretože k dobrej povesti SR iste neprispel spôsob odmietnutia úveru EBRD, správy o potenciálnej účasti na dostavbe iránskej jadrovej elektrárne a prednostné budovanie hospodárskych a politických vzťahov s RF. Na dôveryhodnosti Slovensku nepridala ani zmena samotného projektu JEMO s orientáciou na české a ruské subjekty.

Malý pokrok sa dosiahol v legislatíve, hoci na príprave príslušných zákonov sa v rezorte pracovalo. Dôležitou zmenou platí prístup SR k „Viedenskému dohovoru“.

Ani novelizácia energetickej koncepcie nezaznamenala výraznú kvalitatívnu zmenu. Pokroková dikcia koncepcie, prípadne iných dokumentov vlády, zakrýva praktickú podstatu energetických problémov, najmä nezmenený vzťah k jadrovej energii. Energetika je naďalej v rukách štátu, s výrazným monopolným postavením SE. Pri súčasnej ignorácii podpory malého a stredného podnikania v energetike, ako aj úspor či alternatívnych zdrojov energie (kogenerácia, paroplyn, obnoviteľné zdroje) to znamená významné posilnenie štátneho silne centralizovaného riadenia spoločnosti, posilnenie monopolného postavenia štátnej energetiky na úkor trhu a súkromnej (neštátnej) konkurencie, ako aj konzervovanie stavu, ktorý je v ostrom rozpore so zásadami trvalo udržateľného života.

Vývoj v hospodársky rozvinutom svete sa ubera veľmi dynamicky od jadra k úsporám (tzv. negawattom) a obnoviteľným zdrojom energie. To je samozrejme dlhodobá perspektíva, avšak jej základy sa kladú práve v súčasnej dobe. Pokiaľ Slovensko včas tento trend nezachytí, jeho zaostávanie za moderným svetom sa môže iba zväčšovať.

Aj v r. 1995 sa znovu opakovala známa schéma pohodlného rozhodovania bez účasti verejnosti, ignorujúca demokratické mechanizmy spoločnosti a občanov krajiny. Nedemokratický a neobjektívny prístup vlády k informovaniu verejnosti sa tiež nezmenil. Boj o moc, najmä vo sfére ekonomickej a politickej, sa sústredil na rôzne problémy, niektoré z nich však úzko súvisia s riešením problému JEMO – napr. privatizácia tzv. strategických oblastí ekonomiky.

Zástanovia jadrovej orientácie energetiky SR často používajú mocenské, autoritatívne a nezriedka nedemokratické, až nekorektné postupy. Aktívni odporcovia jadrovej energetiky presadzujú všestranne výhodnejšie riešenie energetiky v duchu zásad trvalo udržateľného života –

teda bez jadrových elektrární. Svojou činnosťou však súčasne uvádzajú do praktického života princípy demokratickej občianskej spoločnosti (úplná verejná informovanosť, účasť verejnosti pri rozhodovaní). To je možno v súčasnej fáze vývoja slovenskej spoločnosti rovnako významný prvok ako úsilie o zachovanie environmentálnych hodnôt...

3. TREND V ROKU 1996

Situáciu v slovenskej energetike v súčasnosti určuje politika v oblasti jadrovej energetiky. Oba veľké problémy – JE Bohunice a IE Mochovce – sú stále otvorené. Priorizácia jadrovej energetiky blokuje dynamický rozvoj odvetví, ktoré by boli schopné zabezpečiť energetické potreby SR oveľa výhodnejším spôsobom (plynárstvo), ale aj rozvoj nových, z dlhodobého hľadiska jedine udržateľných alternatív (úspory, obnoviteľné zdroje i reštrukturalizácia priemyslu).

Budúcnosť energetiky v SR jednoznačne závisí od riešenia problému jadrových elektrární. Od rozhodnutia v tejto otázke závisí, akým smerom sa bude ďalej vyvíjať energetika i ekonomika SR.

Kľúčovým bodom je JE Mochovce. Vládnuca koalícia a štátna správa, ktorú riadi predovšetkým Ministerstvo hospodárstva SR, vyvíjajú intenzívne úsilie uzavrieť problém JE Mochovce urýchlenu dostavbou elektrárne. Neberú pritom ohľad na opodstatnenosť kritiky oponentov projektu a realistikosť návrhov na alternatívne riešenie slovenskej energetiky prostredníctvom úspor energie a rozvojom nejadrových zdrojov. Táto centralistická a monopolistická politika plne podporuje ekonomické záujmy manažmentu a. s. SE, jadrového priemyslu SR i ďalších záujmových hospodársko-politických skupín. Súčasne však brzdi rozvoj demokratických inštitúcií a občianskej spoločnosti na Slovensku ignorovaním občianskej aktivity, potláčaním odbornej kritiky a jednostranným ovplyvňovaním verejnej informovanosti.

V apríli 1996 za účasti premiéra V. Mečiara a ministrov J. Duckého a S. Kozlíka podpísali v Bratislave a. s. SE a dodávatelia z ČR (Škoda Praha), RF (Atomenergoexport Moskva), Francúzska (EdF, Framatome), Nemecka (Siemens) a Slovenska (VÚJE Trnava, Hydrostav) zmluvy na dostavbu 1. a 2. bloku JEMO. V máji 1996 schválila vláda SR prevzatie štátnej záruky za bankové úvery vo výške 27 mld. Sk na financovanie dostavby. Súčasne uverejnila model financovania (v Sk): Komerční banka Praha 6 mld., Česká spořitelna Praha 2 mld., Creditanstalt für Wiederaufbau Frankfurt a. M. 2,6 mld. (Spolu 21,03 mld. Sk oproti potrebným 27 mld. Sk.) Prvý blok by mal byť hotový v júni 1998, druhý blok v marci 1999.

Pri podpise dodávateľských zmlúv zdôraznil premiér V. Mečiar, že jedným z hlavných cieľov dostavby je dosia-

hnutie západoeurópskeho bezpečnostného štandardu. Podľa I. Duckého Siemens, Framatome, ruskí inžinieri a Škodovka garantovali „absolútne zabezpečenie najvyššej dosiahnuteľnej možnej bezpečnosti“ a „všetky problémy, ktoré súvisia s bezpečnosťou výroby elektrickej energie na princípe jadra, sú skutočne riešené na súčasnom poznaní sveta a svetových parametroch.“ J. Ducký tiež uviedol, že „projekt je ekonomicky samonosný a SE pri prevádzkovaní týchto dvoch blokov všetko poctivo zaplatia“. Podľa V. Mečiara je dostavba jedinečnou šancou pre SR a vznikajúce slovensko-nemecko-francúzsko-česko-ruské konzorcium by mohlo v budúcnosti modernizovať ďalších 44 jadrových elektrární vo východnej Európe. Premiér súčasne povedal, že atómový program Slovenska bude pokračovať výstavbou 3. a 4. bloku JEMO a potom ho SR nebude ďalej rozvíjať. Napriek zložitosti súčasnej situácie v energetike i ekonomike potvrdil vážne zámery vlády v tomto smere aj minister J. Ducký po podpise finančných zmlúv. Uviedol, že už v dohľadnom čase sa MH SR začne naplno venovať 3. a 4. bloku mochovskej elektrárne, hoci dodávatelia tejto stavby ešte nie sú známi a vec je v štádiu prípravy rokovanií s jednotlivými firmami.

Podľa zmluvy medzi SE a konzorciom firmy Siemens a VÚJE, podpísanej v apríli 1996, by mala v r. 1999 skončiť aj postupné rekonštrukcia JE Bohunice V-1 s investíciou 5,5 mld. Sk. Slovenská vláda sľubuje odstaviť V-1 najneskôr rok po spoľahlivom prevádzkovaní JE Mochovce. Nekoncepcnosť vo vynakladaní investícií na jadrovú energetiku je tu zjavná. Vláda nebola schopná predložiť v marci na zasadnutí Výboru pre životné prostredie NR SR komplexnú analýzu slovenskej energetiky, z ktorej by vyplývalo, že dokončenie JEMO je ekonomicky najvýhodnejšou alternatívou. Pritom sa na takéto analýzy a štúdie neustále odvoláva (o. i. aj na zasadnutí spomínaného výboru). Absencia úsporných a racionalizačných opatrení v energetike spolu s obrovským objemom nákladov na jadrové elektrárne vedú k nevyhnutnosti zvyšovať ceny energie pre spotrebiteľov. Vláda ohlásila zvýšenie cien na júl 1996.

S ohľadom na doterajší priebeh udalostí možno predpokladať, že problém jadrovej energetiky sa neuzatvorí tak rýchlo, ako sa snažia verejnosti prezentovať zodpovední hospodárski a politickí činitelia. Možno očakávať komplikácie v príprave investičných zmlúv dostavby JEMO a v riešení doterajších finančných problémov SE (oddĺženie), ako aj celý rad technických, organizačných a ekonomických ťažkostí pri samotnej dostavbe JEMO. To môže podstatne ovplyvniť aj bezpečnostné parametre elektrárne s ďalekosiahlymi následkami na jej akceptáciu krajinami Západnej Európy. Z tohto hľadiska je perspektíva JEMO stále neistá.

Budúcnosť energetiky – a tým aj ekonomiky SR – jednoznačne závisí od riešenia problému jadrových elektrární vzhľadom na ich vysokú finančnú náročnosť. Prístup vládnej politickej reprezentácie a štátnej administratívy k tomuto riešeniu zase charakterizuje stupeň rozvoja demokracie a občianskej spoločnosti na Slovensku.

RESUMÉ

Štúdia podáva stručný prehľad o základných problémoch energetiky SR, s osobitným zameraním na jadrovú energetiku. Prezentuje aktuálny stav energetického rezortu, koncepciu jeho ďalšieho rozvoja, ako aj vládnu energetickú politiku (legislatíva, energetická koncepcia SR, štátny rozpočet), vrátane kritiky základnej orientácie a rozvojových trendov energetiky. Podrobnejšie sa venuje problematike jadrových elektrární na Slovensku, osobitne projektu dostavby JE Mochovce.

LITERATÚRA

1. Aktualizácia energetickej koncepcie pre SR do roku 2005 (s výhľadom do roku 2010). Dôvodová správa. Bratislava, Ministerstvo hospodárstva 1995.
2. Energetická koncepcia pre SR do roku 2005. Bratislava, MHSR, august 1993.
3. Energia pre Slovensko: možnosti ekologicky orientovanej politiky. Viedeň, WWF, marec 1992.
4. Pavlovec, R.: Situácia energetiky v Slovenskej republike. Viedeň, Global 2000, 1993.
5. Slovenské elektrárne. Ročná správa 1994. Bratislava, Slovenské elektrárne 1995.
6. Správa o postupe výstavby a zabezpečení financovania JE Mochovce. Bratislava, jún 1993.
7. „Biela kniha“ - Príprava asociovaných krajín strednej a východnej Európy na integráciu do vnútorného trhu Únie. Brusel – Bratislava, Komisia európskych spoločenstiev 1995.
8. Dôvodová správa (podklad pre rokovanie vlády SR o JE Mochovce). Bratislava, MH SR, september 1995.

Zdravotníctvo

- **MUDr. Martin Demeš (1959) ukončil štúdium na Lekárskej fakulte UK v Bratislave v r. 1984. Po novembri 1989 bol jedným zo spoluzakladateľov Slovenskej lekárskej komory. Od roku 1990 do polovice roku 1992 pracoval ako prvý námestník ministra zdravotníctva SR. V súčasnosti pracuje na internej klinike Dérerovej NsP ako internista-nefrológ.**

Kľúčové slová: transformácia zdravotníctva, zdravotný stav obyvateľstva, stredná dĺžka života, zdravotné poistenie, financovanie zdravotníctva, štátny rozpočet.

1. ÚVOD

Zdravotníctvo v Slovenskej republike sa v ponovembrovom období vydalo na veľmi sľubnú cestu reformy. Celková spoločenská klíma, entuziazmus a chuť pracovať, a hlavne nutnosť reformovať zle fungujúci systém starostlivosti o zdravie, spolu s veľmi účinnou pomocou medzinárodných inštitúcií i jednotlivcov zo zahraničia, dávali predpoklad úspešne započat transformáciu socialistického zdravotníctva na moderné zdravotníctvo západoeurópskeho typu. Nezanedbateľnou a pozitívnu inšpiráciu bola úzka spolupráca s reformátormi zdravotníctva v Českej republike, kde vychádzali z temer identickej štartovacej línie, mali rovnaký dlhodobý cieľ ako my, avšak vzhľadom k určitým geopolitickým, kultúrnym a ekonomickým diferenciam postupovali obe republiky samostatne. V roku 1992, pri završovaní teoretickej prípravy reformy zdravotníctva a počiatkoch jej praktickej realizácie, bola slovenská reforma pripravená na veľmi dobrej úrovni. Toto konštatovanie potvrdili i stanoviská expertov Svetovej zdravotníckej organizácie a Svetovej banky.

Zavádzanie nového systému zdravotnej starostlivosti po r. 1989 predstavovalo rozsiahly program, ktorého cieľom bolo vytvoriť zmiešaný systém s podielom súkromného sektora, založený na zdravotnom poistení a pluralite

zdravotných poisťovní. Vzťahu lekár (zdravotník) – pacient mali byť podriadené všetky ostatné diania v zdravotníctve. Mechanizmy riadenia starostlivosti o zdravie mali obnoviť aj vzťah medzi zdravotníckym a ekonomickým riadením. Administratíva mala byť výrazne obmedzená a riadenie sa malo priblížiť čo najtesnejšie k vlastnému výkonu služieb.

Na to sa zamerali hlavné piliere reformy:

- Deetatizácia – odštátňovanie zdravotníctva.
- Demonopolizácia – odstránenie monopolu zriaďovateľa i financovateľa.
- Decentralizácia – postupné presúvanie kompetencií z centra smerom k prevádzkovateľom.

Systém štátneho monopolu a centrálné riadenie viedli k deformácii siete poskytovateľov zdravotníckych služieb. Sieť zdravotníckych zariadení nie je rovnomerne rozložená, niektoré oblasti sú diskriminované (určité služby tam chýbajú), iné oblasti sú predimenzované. Decentralizáciou sa z veľkých zdravotníckych celkov môžu stať mobilné samostatné právne subjekty, ktoré sa pripravujú na odštátňovanie.

V druhej polovici r. 1992 a najmä v roku 1993 sa proces reformy zdravotníctva dostal do krízy. Nezaujímajúc novú vládu o riešenie problémov v zdravotníctve, odmietanie pripravenej reformy a nevídané personálne zmeny na všetkých úrovniach riadenia zdravotníctva temer zastavili realizáciu reformy. Pripravené návrhy zákonov a podzákonných noriem vlády J. Čarnogurského, efektívne pracovné skupiny a pripravený manažment boli stiahnuté zo scény. Z aparátu ministerstva zdravotníctva bola nadpolovičná väčšina odborného personálu prepustená. Tým sa prerušila nutná kontinuita práce ústredného orgánu. Nezámená to však, že by sa reforma celkom zastavila. Napriek neujasnenej koncepcii transformácie zdravotníctva druhej i tretej vlády V. Mečiara predsa len zasiať semeno reformy prinieslo svoje ovocie aj v roku 1995, i keď toto ovocie nie je dostatočne vyvinuté a dostatočne zrelé.

2. STRUČNÝ POPIS REZORTU ZDRAVOTNÍCTVA

2. 1. SIEŤ A ČINNOSŤ ZDRAVOTNÍCKYCH ZARIADENÍ

Zdravotnícka starostlivosť na Slovensku sa poskytuje najmä v troch typoch zdravotníckych zariadení. Je to primárna – ambulantná starostlivosť, sekundárna – nemocničná starostlivosť a následná zdravotnícka starostlivosť, ktorá sa vykonáva prevažne v zariadeniach sanatórnych, kúpeľných a doliečovacích.

V Slovenskej republike bolo v roku 1995 asi 1 670 zdravotníckych zariadení ambulantnej starostlivosti. Činnosť týchto zariadení zabezpečovalo 8 600 lekárov. Na 10 000 obyvateľov pripadlo 16 lekárov pôsobiacich v ambulantnej starostlivosti.

V ambulantných zariadeniach sa vykonalo 66,3 mil. vyšetrení, resp. ošetrení, čo je 1 240 ošetrení na 100 obyvateľov za rok, resp. 12-13 návštev na jedného obyvateľa za rok. (Priemer v krajinách OECD je 7 návštev na obyvateľa.)

V zabezpečení obvodných služieb pripadalo na jedného praktického lekára pre dospelých 2 100 dospelých obyvateľov, na praktického lekára pre deti a dorast 1 450 obyvateľov do 18 roku života, na praktického gynekológa 7 100 žien, na stomatológa 3 000 obyvateľov.

V Slovenskej republike bolo v r. 1995 84 nemocníc a 1 pôrodnica, ktoré mali k dispozícii 38 000 postelí. Na 10 000 obyvateľov pripadlo 71 postelí. Skutočná posteľová kapacita sa využila na 76,6%. Priemerný pobyt pacienta v nemocnici trval 11,4 dňa. Hospitalizovaných bolo 953 000 pacientov a na 100 nemocničných postelí pripadlo v priemere 13 lekárov.

Odborné liečebné ústavy, ktorých bolo 97, disponovali 10 100 posteľami, ktoré zabezpečovalo 600 lekárov. Na 10 000 obyvateľov pripadlo 1,9 posteľe v odborných a liečebných ústavoch. V 46 kúpeľných liečebniach bolo 10 100 postelí a 230 lekárov. V 21 osobitných detských zariadeniach bolo 1 340 postelí a 31 lekárov.

Železničné zdravotníctvo malo celkovo k dispozícii 73 zdravotníckych zariadení s 217 posteľami. O tieto zariadenia sa staralo 230 lekárov. Okrem toho špecializované zdravotníctvo mali aj rezorty Ministerstva vnútra, Ministerstva spravodlivosti a Ministerstva obrany, o ktorých podrobné údaje nie sú všeobecne dostupné (1).

2. 2. LEKÁRENSTVO

Ku koncu roka 1995 bolo na Slovensku 1160 verejných lekární. Oproti roku 1990 je to nárast o 100%. Drvivá väčšina, viac ako 90% z nich, je privátna. Tým sa Slovensko dostalo na úroveň približne 5 000 obyvateľov na jednu lekárňu. V porovnaní s krajinami EÚ je v tejto oblasti

Slovensko na slušnej úrovni. Hustota lekární nie je v krajinách EÚ rovnaká. Priemerne je to cca 4 900 obyvateľov na jednu lekárňu, ale rozptyl je veľký – od 1 400 obyv./lekárňu (Grécko) po 16 000 obyv./lekárňu (Dánsko). V Nemecku je to napríklad 4 000 obyvateľov na jednu lekárňu (2).

V SR je registrovaných cca 10 tis. druhov liekov, z nich cca 5 000 je v kategorizačnom zozname. V ponuke lekární je priemerne 3 000 druhov liekov, z toho bez receptu môže byť vydaných 1 600 druhov.

Objem spotreby liekov v SR už dlhší čas zostáva na rovnakej úrovni, iba cena sa z roka na rok zvyšuje. V r. 1993 tvorila 18% podielu financií zdravotníckych služieb. V rokoch 1994 a 1995 tvorila 26%, na rok 1996 sa predpokladá 24%.

Na Slovensku dominujú so svojimi výrobkami Léčiva Praha (23%), Slovafarma (20% – asi 150 druhov), Biotika dodáva iba 30-40 druhov. Po nich nasledujú maďarské a slovenské firmy a až potom západoeurópski výrobcovia.

2. 3. PERSONÁLNE ZABEZPEČENIE

V rezorte zdravotníctva pracovalo 118 000 pracovníkov. Z toho bolo 16 700 lekárov (z toho 56,2% žien), 1 243 farmaceutov (88% žien), 48 000 stredných zdravotníckych pracovníkov, 1 000 nižších zdravotníckych pracovníkov (SZP), 2 800 iných odborných pracovníkov a 30 280 ostatných pracovníkov. Zvyšní pracovníci pracovali v hospodárskych, kúpeľných resp. cirkevných organizáciách. Drvivú väčšinu (79%) pracovníkov v zdravotníctve tvoria ženy. Z celkového počtu zdravotníckych pracovníkov 71% tvoria odborní pracovníci.

Na 10 000 obyvateľov v Slovenskej republike pripadá 30,0 lekárov (v krajinách OECD 20-25 lekárov), 1,9 farmaceutov, 90,0 SZP. Na jedného lekára pripadli traja strední zdravotnícki pracovníci.

Podiel lekárov pracujúcich v ambulantnej zložke tvorí 54%, oproti 32% v posteľových zariadeniach, 7,7% pôsobilo v spoločných a vyšetrovacích zložkách a 1,8% bolo v hygienickej službe. Zostávajúci počet je pravdepodobne v administratíve (1).

3. DEMOGRAFICKÁ SITUÁCIA

Slovenská republika mala v r. 1995 zaokrúhlene 5 356 000 obyvateľov, z toho 51,3% žien. Prírodný prírastok predstavoval 15 000 osôb. Je to pokles oproti predchádzajúcemu roku skoro o 30%.

Veková štruktúra obyvateľstva bola nasledovná: – 22,9% populácie tvorili deti do 14 rokov; – 59,6% populácie tvorilo obyvateľstvo v produktívnom veku; – 17,5%

populácie tvorilo obyvateľstvo v poproduktívnom veku.

Oproti predchádzajúcim rokom sa zaznamenal mierny nárast obyvateľov produktívneho a poproduktívneho veku, naopak poklesol počet detí do 14 rokov. Natalita postupne klesá z 15,1% v r. 1990 na 12,4 % ku koncu roku 1994. Najvyššia natalita je v okrese Dolný Kubín (17,95 na 1 000 obyvateľov), najnižšia je v Bratislave – meste 8,76%. Na 100 živonarodených detí bolo 62 potratov. V porovnaní s ostatnými rokmi sa zaznamenal mierny pokles.

Najnižšia celková úmrtnosť obyvateľstva je v okresoch Dolný Kubín – 6,86%, Poprad – 7,08%, a najvyššia v okresoch Levice – 13,08%, Veľký Krtíš – 12,76%, Lučenec – 12,22%.

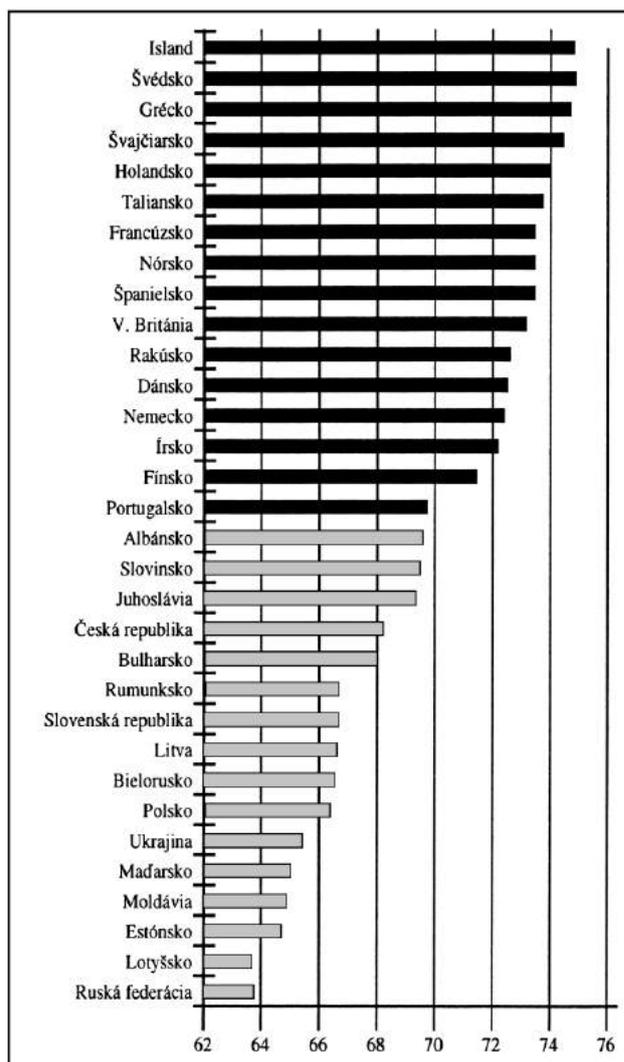
Stredná dĺžka života pri narodení dosiahla u mužov v roku 1994 hodnotu 68,34 roka a u žien hodnotu 76,48 roka. Najnižšia stredná dĺžka života mužov bola v okrese Trebišov – 64,3 roka a najvyššia v Bratislave meste – 70,4 roka. U žien najnižšia hodnota bola v okrese Trebišov – 74,1 roka a najvyššia v okrese Svidník – 77,2 roka.

Najvyššia úmrtnosť bola opäťovne na choroby obehovej sústavy 52,6%. V rámci okresov je najhorší okres Levice (73%). Druhou skupinou sú nádorové ochorenia s 20,1%, najvyššia bola v okrese Veľký Krtíš – 28,7%. Treťou v poradí je skupina zomretých na poranenia, otravy a iné vonkajšie príčiny – 6,9%, ktorá mierne poklesla oproti ostatným rokom. Najhoršie je na tom okres Levice s 10,6%. Po tejto skupine nasledujú choroby dýchacej sústavy so 6,5%, kde sa zaznamenal mierny pokles. V rámci okresov bola najvyššia úmrtnosť na tieto ochorenia v okrese Zvolen so 16,8%. Poslednou závažnejšou skupinou sú ochorenia tráviacej sústavy, kde sa úmrtnosť nepatrne znížila. V priemere na Slovensku je to 4,3%, pričom najvyššia úmrtnosť je v okrese Komárno – 8,96%. Týchto hlavných päť skupín tvorilo spolu 94% všetkých úmrtí na Slovensku. Analýza trendov incidencie za posledné dve desaťročia naznačuje predovšetkým trvalé dominantné postavenie a narastanie zhubných nádorov pľúc u mužov a tumorov prsníka u žien (1).

4. ZDRAVOTNÝ STAV OBYVATEĽSTVA SLOVENSKEJ REPUBLIKY

Na **grafe 3** sú jednotlivé štáty Európy zoradené podľa klesajúcej strednej dĺžky života mužov. Ukázalo sa, že železná opona rozdeľujúca Európu podľa vládnuceho politického systému ju súčasne rozdelila i dĺžkou života obyvateľstva. Vo všetkých štátoch demokratickej časti Európy stredná dĺžka života mužov presahuje 70 rokov. V najvyspelejších štátoch dosahuje 75 rokov (Švédsko, Island). Na druhej strane všetky postkomunistické štáty bez výnimky majú strednú dĺžku života mužov pod 70 rokov, tie najhoršie pod 65 rokov. Rozdiel medzi najlepšimi a najhoršími je až 11 rokov, medzi niektorými regiónmi až 15 rokov.

Graf 3
Stredná dĺžka života mužov v európskych krajinách začiatkom 90-tych rokov

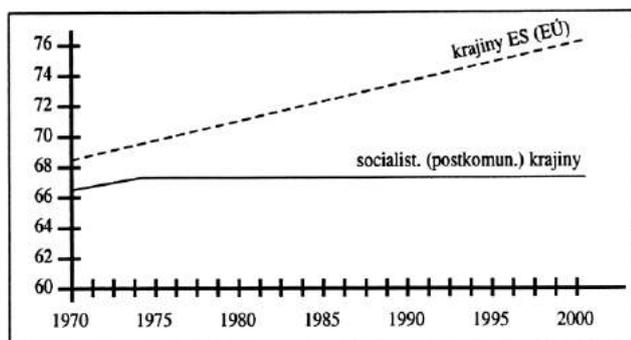
Zdroj: Ginter, E.: Zdravotní stav Evropy a jeho projekce do roku 2000. Mužská populace. Časopis lékařů českých, str. 134, č. 9, 1995 (citované podľa Health for All, Statistical Database 1993. Copenhagen, WHO Regional Office for Europe 1993)

Tieto rozdiely pritom neboli v minulosti také výrazné. Ešte v r. 1970 bola stredná dĺžka života mužov rovnaká v Československu a v Rakúsku. Trend zlepšenia zdravotných ukazovateľov sa zaznamenal po vojne v oboch politických táboroch, nakoľko sa zaviedol boj proti infekčným ochoreniam a zlepšila sa starostlivosť o matku a dieťa. Rozdiely medzi demokratickou a komunistickou Európou sa začali prejavovať až v prvej polovici 70. rokov. Tieto trendy zachytáva **graf 4**, z ktorého vidno, že ešte v roku 1975 bola stredná dĺžka života v krajinách ES iba o dva roky dlhšia, potom však plynule rástla, zatiaľ čo v socialistických krajinách sa zastavila. Lineárnou extrapoláciou sa dá do určitej miery predpokladať plynulé zvyšovanie strednej dĺžky života mužov v krajinách EÚ.

V postkomunistických krajinách je takáto extrapolácia problematická, nakoľko zásadné zmeny spoločenského vývoja môžu značne ovplyvniť i zdravotné ukazovatele.

Graf 4

Trend vývoja strednej dĺžky života mužov v krajinách ES (EÚ) a v socialistických (postkomunistických) krajinách v období 1970-2000

Zdroj: Ginter, E.: Zdravotní stav Evropy a jeho projekce do roku 2000. Mužská populace. Časopis lékařů českých, str. 134, č. 9, 1995 (citované podľa Health for All, Statistical Database 1993. Copenhagen, WHO Regional Office for Europe 1993).

Vývoj strednej dĺžky života sa v týchto krajinách môže stať dôležitým ukazovateľom úspešnosti spoločenských premien. Štatistický spoľahlivé hodnotenie trendov v jednotlivých postkomunistických krajinách bude možné až po niekoľkých rokoch.

4. 1. PRÍČINY KRATŠEJ DLŽKY ŽIVOTA V SOCIALISTICKÝCH ŠTÁTOCH

Ako sme už konštatovali, počiatok zlepšovania zdravotníckych ukazovateľov po 2. svetovej vojne bol v demokratických krajinách i v socialistických krajinách približne rovnaký. Bolo to zásluhou zvýšeného hygienického štandardu, poklesom kojeneckej úmrtnosti, znížením úmrtnosti na infekčné a parazitárne ochorenia. Čo je však príčinou zastavenia rastu strednej dĺžky života?

Mužská populácia

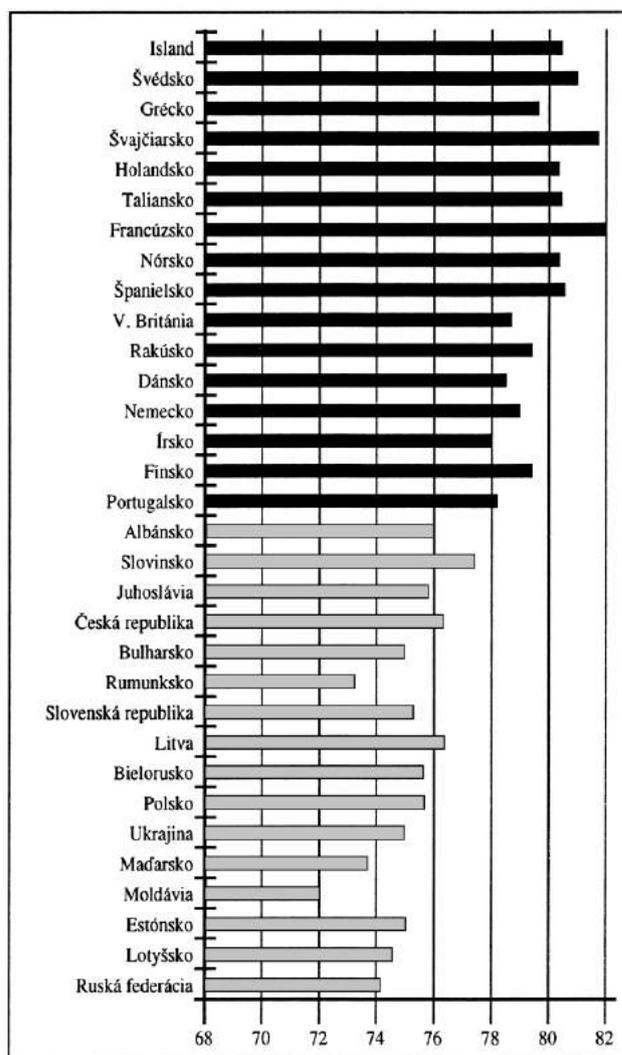
Hlavná príčina je v trvalom raste úmrtnosti relatívne mladých mužov. Je to najmä vysoká úmrtnosť na kardiovaskulárne ochorenia. Rozsiahle súbory študovaných ukazovateľov úmrtnosti ukazujú, že zlý zdravotný stav obyvateľstva nie je možné vysvetliť iba vysokou prevalenciou klasických rizikových faktorov (hypercholesterolémia, hypertenzia, fajčenie a pod). Napríklad hladina celkového cholesterolu bola v Maďarsku, Poľsku a ZSSR priaznivejšia ako vo Švajčiarsku, Francii a Islande, no napriek tomu tam bola kardiovaskulárna úmrtnosť dvoj- až trojnásobne nižšia (3).

Ženská populácia

Vo všetkých štátoch demokratickej časti Európy stredná dĺžka života žien prevyšuje 77 rokov, v mnohých 80 rokov. Na druhej strane prakticky všetky postkomunistické štáty majú strednú dĺžku života žien kratšiu ako 77 rokov a tie najhoršie dosahujú menej ako 74 rokov. Celkovo však v prípade žien rozdiely nie sú také dramatické ako u mužov. U žien nedošlo k úplnej stagnácii rastu strednej dĺžky života tak ako u mužov.

Graf 5

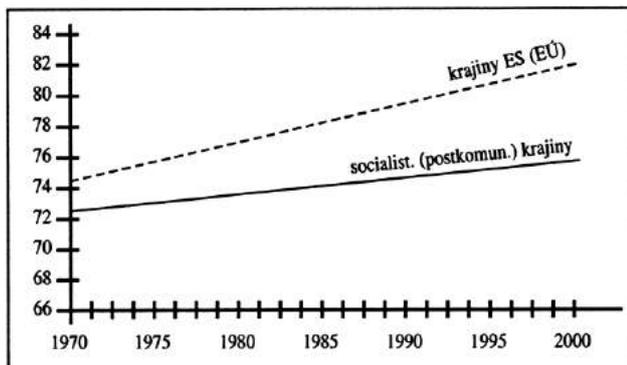
Stredná dĺžka života žien v európskych krajinách začiatkom 90-tych rokov

Zdroj: Ginter, E.: Zdravotní stav Evropy a jeho projekce do roku 2000. Ženská populace. Časopis lékařů českých, str. 135, č. 1, 1996 (citované podľa Health for All, Statistical Database 1993. Copenhagen, WHO Regional Office for Europe 1993)

Graf 6

Trend vývoja strednej dĺžky života žien v krajinách ES (EÚ) a v socialistických (postkomunistických) krajinách v období 1970 – 2000

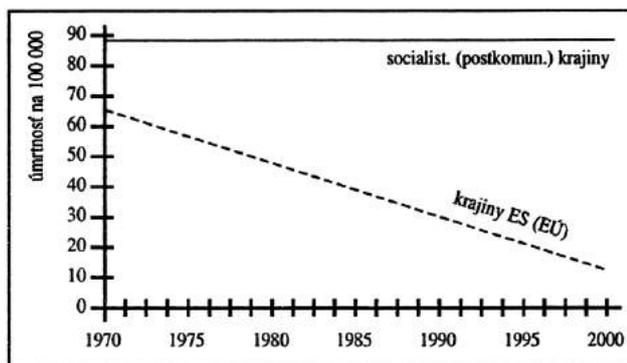

Zdroj: Ginter, E.: Zdravotní stav Evropy a jeho projekce do roku 2000. Ženská populace. Časopis lékařů českých, str. 135. č. 1, 1996 (citované podľa Health for All. Statistical Database 1993. Copenhagen, WHO Regional Office for Europe 1993).

V roku 1970 sa rozdiel pohyboval okolo 3 rokov. Lineárny rast strednej dĺžky života žien v krajinách ES za sledované obdobie bol 0,3 za rok a v postkomunistických krajinách 0,13 za rok, t.j. dvakrát pomalší. Hlavnou príčinou je predčasná úmrtnosť na kardiovaskulárne ochorenia vo východnej Európe.

Graf 7

Trend vývoja predčasnej kardiovaskulárnej úmrtnosti žien v krajinách ES (EÚ) a v socialistických (postkomunistických) krajinách v období 1970-2000

Zdroj: Ginter, E.: Zdravotní stav Evropy a jeho projekce do roku 2000. Ženská populace. Časopis lékařů českých, str. 135. č. 1, 1996 (citované podľa Health for All. Statistical Database 1993. Copenhagen, WHO Regional Office for Europe 1993)

Je možné, že dlhodobý pôsobiaci totalitný systém vytvoril v komunistických krajinách špecifickú situáciu, kde vystúpili do popredia slabo pôsobiace rizikové faktory kar-

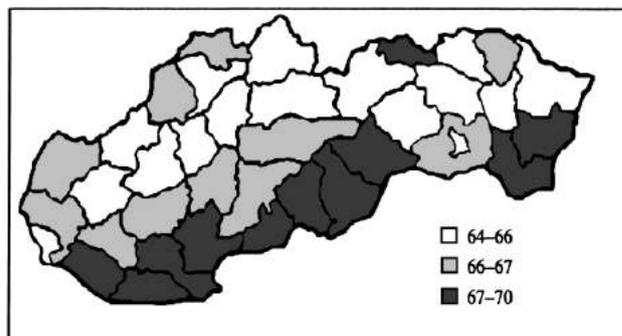
diovaskulárnych a nádorových ochorení, ktoré sú menej známe v demokratických krajinách. Mohli to byť nekvalitný vzdelávací systém, zlý prenos informácií, zrejme i celý rad psychosociálnych faktorov, napr. chronické stre- sy, tenzia, frustrácia a apatia, ktoré podnecujú vznik hypertenzie a oslabujú výkonnosť imunitných systémov. Mohol to byť i oxidačný stres, vyvolaný nadprodukciov voľných kyslíkových radikálov u obyvateľstva žijúceho v degradovanom životnom prostredí, s vysokou spotrebou cigariet a destilátov a súčasne s veľmi nízkou spotrebou antioxydačne pôsobiacich látok (napr. vitamín C, selén, karotény a pod.) z potravy chudobnej na ovocie a zeleninu. U žien v niektorých oblastiach ZSSR bola ich úmrtnosť až päťnásobne vyššia ako u žien západnej Európy – hoci iba 3% pravidelne fajčili, oproti 20 až 40% pravidelne fajčiacich žien napríklad na Islande (4).

4. 2. STREDNÁ DĹŽKA ŽIVOTA V JEDNOTLIVÝCH REGIÓNOCH SLOVENSKA

Tak ako sú rozdiely v jednotlivých „politických táborech“ i v jednotlivých krajinách, tak existujú i významné rozdiely v jednotlivých regiónoch Slovenska. Na Slovensku rozdiel medzi najlepším a najhorším regiónom v strednej dĺžke života dosahuje až 5 rokov (pozri obr. 1).

Obr. 1

Stredná dĺžka života mužov podľa regiónov SR (1994)

Zdroj: Ginter, E.: Zdravotní stav Evropy a jeho projekce do roku 2000. Mužská populace. Časopis lékařů českých, str. 134. č. 9, 1995 (citované podľa Health for All. Statistical Database 1993. Copenhagen, WHO Regional Office for Europe 1993)

Pomerne vysoká úmrtnosť dojítiť v niektorých regiónoch prispieva ku kratšej strednej dĺžke života populácie najmä vo východnej časti SR. Nie je jasný vplyv etnických faktorov na dĺžku života, nakoľko chýbajú spoľahlivé údaje o počte obyvateľov rómskeho etnika. Prekvapujúce je zistenie, že so zvyšovaním emisií škodlivých látok paradoxne stúpala stredná dĺžka života. Hodnota emisií je najvyššia v dvoch najväčších centrách (Bratislava, Košice), ktoré sa však výrazne líšia od ostatných regiónov vzdelanostnou úrovňou obyva-

teľstva. Zdá sa, že najvýznamnejším faktorom ovplyvňujúcim strednú dĺžku života populácie je vzdelanosťna úroveň: okresy s vysokým podielom mužov, ktorí dosiahli iba základné vzdelanie, majú súčasne najkratšiu strednú dĺžku života.

V krajinách demokratického Západu je vzťah medzi vzdelaním a strednou dĺžkou života úplne evidentný. Väčšina autorov tento vzťah vysvetľuje nižšou životnou úrovňou ľudí bez kvalifikácie, to však neplatí pre socialistické spoločnosti, v ktorých stupeň vzdelania tak úzko so životnou úrovňou nekoreloval. Aj v týchto krajinách boli publikované presvedčivé dôkazy o kratšej dĺžke života mužov s nízkym stupňom vzdelania (5).

Najpravdepodobnejšou príčinou nízkej strednej dĺžky života u mužov v bývalých socialistických krajinách je chybný životný štýl, ktorý si osvojila veľká časť populácie týchto krajín. Je pravdepodobné, že najviac boli zasiahnuté populačné skupiny s nízkym vzdelaním, u ktorých sa tieto nedostatky najviac prejavujú. Je to vysoká spotreba alkoholických nápojov (najmä destilátov), vysoká spotreba cigariet a vysoká prevalencia nerovnováh vo výžive (vysoká spotreba živočišných tukov, nízka spotreba ovocia a zeleniny).

Zanedbateľný nie je ani vplyv psychosociálnej situácie na priemernú dĺžku života. Vývoj modernej demokratickej spoločnosti viedol k postupnému prekonávaniu fatalizmu a apatie jedinca k vlastnému zdraviu. Vzdelaný, slobodný a informovaný občan demokratického štátu si vybudoval určitú autonómiu od vládnej moci a uvedomuje si možnosť ovplyvnenia vlastného zdravia. Na druhej strane občan ovládaný po desaťročia totalitným systémom je pasívny, nedôverčivý, nesebavedomý, podriaďuje sa autorite a vyhovuje mu paternalistický spôsob vládnutia. Občan s nízkym vzdelaním ľahšie podľahne tlaku totalitnej moci a stane sa apatickým a pasívnym i vo vzťahu k vlastnému zdraviu. Existuje stále viac dôkazov, že narušený psychický stav sa odráža nielen v poruchách životného štýlu, ale aj v zníženej výkonnosti imunitných obranných systémov. Do značnej miery platí, že túto zmenu spôsobila choroba – 40 rokov trvajúca totalita, s celkovým zlyhaním spoločenského systému. Jej negatívny vplyv sa začal manifestovať od polovice 60-tych rokov a pretrváva dodnes (1).

5. PROGRAMOVÉ VYHLÁSENIE VLÁDY

Kapitola venovaná zdravotníctvu nemá náležitú vnútornú štruktúru a chýbajú v nej logické väzby medzi jednotlivými odsekmi. Ťažko sa v nej hľadajú konkrétne úlohy, ktoré exekutíva mohla mať ako základ svojho programu. V programe tiež chýba hierarchizácia problémov a materiál miestami vzbudzuje dojem, že je kompilátom z predchádzajúcich programových vyhlásení rôznych vlád, ako aj politických predstáv vládnej koalície.

Vláda postupovala tak, že v materiáli vlastne vymenúvala poslanie ministerstva zdravotníctva a zoznam jeho všeobecných úloh v oblasti starostlivosti o zdravie ľudí.

Materiál sa napríklad hlási k programu Svetovej zdravotníckej organizácie „Zdravie pre všetkých do roku 2000“. K tomu ešte pridáva starostlivosť o matku a dieťa, o občanov vyšších vekových skupín, o zdravotne postihnutých, o onkologických pacientov, o pacientov s kardiovaskulárnymi ochoreniami, dialyzovaných a transplantovaných, o chorých na alergické, neurologické, psychiatrické, infekčné a neinfekčné ochorenia, o drogovú závislosť.

V tomto výpočte sa pravdepodobne nájde každý občan, ibaže nezistí, čo sa v danej oblasti plánuje urobiť. Nenápadne sa však z tejto kapitoly vytratila spolupráca vlády s inými subjektmi, pôsobiacimi v zdravotníctve, napríklad stavovskými organizáciami, s odbornými lekáorskými spoločnosťami, s mimovládnyimi organizáciami, so samosprávami. Nenápadne sa tu prezentuje stanovisko vlády, že i zákonmi umožnené eventuálne delimitované kompetencie na iné ako vládne inštitúcie by najradšej kontrolovala, ak nie zoštatnila. Vláda si kladie ambiciózny cieľ vyriešiť v štvorročnom období temer všetky problémy zlého zdravotného stavu obyvateľstva a zlého stavu zdravotníctva. To však vzbudzuje skôr dojem populizmu a poskytuje to priveľký priestor improvizáciám. Bude zrejme dosť náročné kontrolovať plnenie programového vyhlásenia formou odpočtov. Navyše vláda pri jeho formulovaní vychádzala z troch mylných predstáv:

1.) Prvou je predstieranie, že táto vláda ako vari prvá v histórii Slovenska prišla so zdravotníckou politikou, resp. koncepciou (napríklad: v oblasti vzdelávania chce vypracovať kritériá na akreditáciu pracovísk – tá však existuje od r. 1992).

2.) Materiál v nemalej miere ignoruje existujúce väzby medzirezortné i vnútrorezortné, finančný a mentálny stav našej spoločnosti, ako aj zdravotný stav obyvateľstva a stav zdravotníctva.

3.) Vláda akoby si neuvedomovala si, že na realizáciu svojho programu má časovo ohraničené obdobie.

Materiál nespomína žiadnu zákonnú normu, ktorú plánuje rezort iniciovať. Tým sa síce hlási k predošlým vládam (a teda bude realizovať prijaté právne normy), zároveň si vyhradzuje právo kontroly a regulovania, ibaže bez toho, aby sa rozviedli princípy, z akých sa pri tom bude vychádzať. V materiáli sa iba všeobecne, nekonkrétne konštatuje, že napríklad vláda „stanoví nové kritériá technického a personálneho vybavenia zdravotníckych zariadení“ (avšak bez bližšieho určenia, čo treba mať na mysli pod pojmom „nové“), ďalej že vláda „bude aktualizovať podmienky vyhlásenia prírodných zdrojov“, že „vyrieši niektoré problémy v pregraduálnej a postgraduálnej výchove“ (bez špecifikácie toho, o ktoré problémy ide), že „bude aktualizovať proces privatizácie“ (toto nadobudlo konkrétne kontúry až v máji 1995), že „nedovolí neregulovanú komercializáciu vzťahu poisťovňa – zdravotníctvo“.

ke zariadenie“ (bez rozvedenia toho, čo sa považuje za „neregulovanú“), že „zvýši efektívnosť kontinuálnej kontroly kvality zdravotníckej starostlivosti“ a pod.

Pokiaľ ide o oblasť financovania, vyhlásenia o prioritných programoch v zdravotníckej starostlivosti sú skôr proklamatívne, keďže sa neuvádza potrebné finančné krytie. Keďže štát nie je schopný odvieť ani plné poistné dávky v plnom rozsahu za poistencov, za ktorých je povinný zaplatiť – deti, dôchodcovia a pod. – vyhlásenia o čerpaní zdrojov z mimorozpočtových zdrojov, resp. Štátneho fondu zdravia, nie sú dostatočne reálne podložené. Otázniky vzbudzujú i zdroje zo zahraničia.

Oblasť reštrukturalizácie zdravotníctva, ktorá má byť dominantnou, je spomenutá iba v optimalizácii siete zdravotníckych zariadení. Táto časť je pre reálnu reformu neodmysliteľná. Avšak horizont vytvorenia je predbežne rok 2020.

Konkrétnejším materiálom bolo „Rozpracovanie programového vyhlásenia vlády SR na úseku zdravotníckej starostlivosti“, rozdelené na tri hlavné časti:

- úlohy krátkodobé, t.j. na rok 1995;
- úlohy strednodobé – obdobie rokov 1996-98;
- úlohy dlhodobé – po roku 1998.

V tomto dokumente bolo ministerstvu zdravotníctva ako i vláde SR na rok 1995 uložených 81 úloh. Z nich bolo v termíne splnených 34 úloh, po uplynutí termínu splnených 26 úloh a 21 úloh ostalo nesplnených.

Časť z nich sa prakticky nedá odsledovať, nakoľko sa tam hovorí v nekonkrétnej úrovni, napríklad: „poveriť podriadenú inštitúciu vypracovaním koncepcie“, „vyhodnotiť plnenie úloh“, „aktualizovať špecializáciu“, „spolupracovať s PHARE na projekte...“ a pod.

Najmenej tretina nesplnených úloh je zapríčinená zlou finančnou situáciou v rezorte zdravotníctva. Je to najmä nedobudovanie naplánovaných diagnosticko-terapeutických centier – odboru neurorádiodiagnostika, neurochirurgia, rádioterapia, transplantácia kostnej drene, plazmaferezické centrá, centrá pre liečbu drogových závislostí. Ďalšou významnou časťou nesplnených úloh je spolupráca so zahraničím. Podarilo sa podpísať dohodu o spolupráci s Izraelom a s Kubou, ale zmluvy s bezprostrednými susedmi, ako Česká Republika a Poľsko, sú naďalej nepodpísané.

Podobne nebol pripravený koncepčný, dlho očakávaný materiál o optimálnej sieti zdravotníckych zariadení. Je to pritom jeden zo zásadných materiálov pre realizovanie reformy zdravotníctva, ktorý je určitým meradlom kompetentnosti alebo nekompetentnosti vedenia rezortu. Neboli tiež vypracované ani dlho očakávané kritériá na odštátnenie sekundárnej zdravotníckej starostlivosti (termín bol jún 1995).

6. TRANSFORMÁCIA ZDRAVOTNÍCTVA

6.1. PRIVATIZÁCIA V ZDRAVOTNÍCTVE

Aktualizovaná koncepcia transformácie schválená vládou v máji 1995 vychádza z predpokladu, že primárna ambulantná starostlivosť sa bude prevádzkovať prevažne ako neštátna. Ambulancie sekundárnej starostlivosti sa budú prevádzkovať ako štátne i neštátne. NsP sa budú prevádzkovať ako štátne podľa siete vytvorenej MZ SR, ostatné sa majú odštátnovať. Samostatné, ako i začlenené polikliniky sa budú prevádzkovať ako neštátne. Zo špecializovaných zariadení ambulantnej starostlivosti ostanú štátnymi ambulancie a centrá pre liečbu drogových závislostí. Denné detské sanatóriá sa budú privatizovať. Zo špecializovaných zariadení ústavnej starostlivosti ostanú štátnymi detské domovy, dojčenské ústavy, psychiatrické liečebné a psychiatrické nemocnice. Ozdravovne, týždenné sanatóriá a niektoré odborné liečebné ústavy nezaradené do siete MZ SR sa budú privatizovať. Štátnymi zostanú výskumné ústavy, kontrolné a referenčné zdravotnícke zariadenia, zariadenia na výchovu a výučbu. Transformáciou nie sú dotknuté cirkevné SZŠ (7).

Hoci je súčasná legislatíva pomerne ťažkopádna, predsa len dáva možnosť vytvárať nové zdravotnícke zariadenia podľa aktuálnej potreby regiónov a umožňuje prevod štátnych zariadení do neštátnej sféry. Podľa aktualizovaného postupu privatizácie v rezorte zdravotníctva sa tento proces môže realizovať niekoľkými spôsobmi:

Prenájom existujúcich ambulancií primárnej starostlivosti

Táto forma je dominantná v privatizácii ambulancií primárneho kontaktu (praktický lekár pre deti a dorast, praktický lekár pre dospelých, stomatológ, gynekológ), ale i v privatizácii špecializovanej ambulantnej zložky. Ku koncu roka 1995 bolo odštátnených 3 900 ambulancií. To predstavuje približne 195 odborných lekárov, 1 207 praktických lekárov pre dospelých, 772 praktických lekárov pre deti a dorast, 240 gynekológov, 44 čelústnych ortopédov, 24 psychológov, 4 logopédov a 1 418 stomatológov, ktorí sú v zmluvnom vzťahu s poisťovňami. Niektorí ambulantní lekári pracujú za priame platby svojich klientov na základe zmluvných cien (jedná sa hlavne o stomatológov).

Mnoho žiadateľov o privátnu prax, ktorí vlastnia povolenie vydané ministerstvom zdravotníctva alebo štátnym okresným lekárom, zatiaľ ešte túto možnosť nevyužilo, zrejme vzhľadom k neistote pri financovaní služieb. Takýchto prípadov bolo asi 1 000. Podľa údajov MZ SR v správe o plnení programového vyhlásenia vlády k 31. 12. 1995, bolo vydaných 6 400 povolení (8).

Výsledkom je i to, že mierne vzrástol počet občanov pripadajúcich na jedného lekára prvého kontaktu. Z terénu sú správy aj o tom, že z rôznych dôvodov „nepohodlným“ lekárom sa predkladajú nevýhodné zmluvy s regionálnou

zdravotnou poisťovňou. Jedná sa najmä o nižší limit bodov pre ich ambulanciu v porovnaní s ostatnými, pre schvaľováciu vrchnosť „prijateľnejšími“ kolegami.

Prenesením zriaďovateľskej funkcie a majetku obvodných zdravotných stredísk do majetku obcí (podľa zákona č.518/1990 Zb.)

Dohodou medzi zriaďovateľom – štátom a obcami bola ku koncu roka 1995 prevedená zriaďovateľská funkcia asi na 250 obcí. V týchto zariadeniach môže lekár prevádzkovať neštátnu ambulanciu. Výhodou tejto formy je operatívnejšie zabezpečenie prevádzky obvodného zdravotníckeho zariadenia a ústretový prístup predstaviteľov obcí a miestnych podnikateľov k ich prevádzkovateľom.

Prevodom majetku štátu do vlastníctva fyzických alebo právnických osôb podľa zákona č. 278/1993 Z. z.

Táto forma sa navrhla najmä na odštátnenie závodných zdravotníckych zariadení, ktoré sa prevádzkujú v objektoch závodov. Niektoré väčšie podniky, napríklad Slovnaft, túto formu už realizovali.

Privatizáciou podľa zákona č. 92/1991 Z. z. v znení neskorších predpisov

Touto formou sa môžu privatizovať zdravotnícke zariadenia, najmä polikliniky a nemocnice, a to jednak verejnou súťažou, jednak prevodom do majetku obce. Zatiaľ sa v jednotlivých nemocniciach privatizovali hlavne obslužné činnosti – pracovne, kuchyne, čistenie a pod. K 31. 12. 1995 bolo z 56 samostatných polikliník desať neštátnych.

x x x

V oblasti veľkodistribučných firiem liekov a zdravotníckeho materiálu, oproti monopolnému postaveniu Mediky v úvode transformácie, existovalo ku koncu roka 1995 asi 250 novovzniknutých firiem. Významne to obohacuje sortiment ponúkaného zdravotníckeho materiálu, ale hlavne sa zvýšila pružnosť zásobovania lekární a tým i pacienta (8).

6. 2. LEGISLATÍVA

Prvý polrok roku 1995 bol akýmsi vyvrcholením legislatívnych aktivít ponovembrových vlád, napriek tomu, že terajšia vláda má na ich vzniku najmenšiu zásluhu. V tomto období nadobudli účinnosť alebo sa prijali zásadné právne normy umožňujúce zákonnou formou transformáciu zdravotníctva. Od 1. 1. 1995 nadobudli účinnosť: – zákon č. 272/1994 Z. z. o ochrane zdravia ľudí; – zákon č. 273/1994 Z. z. o zdravotnom poistení, o financovaní zdravotného poistenia, o zriadení Všeobecnej zdravotnej poisťovne a o zriaďovaní rezortných, odvetvových, podnikových a občianskych zdravotných poisťovní, ktorý bol v septembri

1995 už novelizovaný; – zákon č. 277/1994 Z. z. o zdravotnej starostlivosti. Tieto tri zákonné normy boli prijaté ešte za vlády J. Moravčíka. V druhom štvrtroku 1995 bol potom prijatý zákon o liečebnom poriadku. Situáciu v zdravotníctve samozrejme významne ovplyvnili i Programové vyhlásenie vlády SR a zákon o štátnom rozpočte.

Vzhľadom k tomu, že spomínané právne normy v zdravotníctve boli pripravované a modifikované viacerými ministrami, ktorých koncepcie sa častokrát nestotožňovali, ich kvalita je z viacerých hľadísk pochybná. Vcelku platí, že existujúca právna úprava zdravotnej starostlivosti zhrnutá v množstve zákonov má dva hlavné nedostatky. Prvým je nedostatočné premietnutie ústavou priznaných práv do vzťahov vznikajúcich pri poskytovaní medicínskej starostlivosti. Druhým je vnútorný nesúlad medzi ustanoveniami platných zákonov. Tento nedostatok je do istej miery nevyhnutným dôsledkom veľkého počtu zákonov upravujúcich zdravotnícku starostlivosť.

Pokiaľ ide o zákon o liečebnom poriadku, ten prináša zmenu oproti predchádzajúcej legislatíve v tom, že určuje zoznam diagnóz a liekov, kde je nutná spoluúčasť pacienta na financovaní zdravotníckych služieb alebo liekov. Tým sa pacient i svojou vlastnou finančnou účasťou stáva zainteresovanejším na starostlivosti o svoje zdravie. Zákon tak – hoci iba rámcovou a nepresnou formou – naznačuje cenu zdravia a zdravotníckych výkonov. Z tohto pohľadu má okrem finančného dopadu aj určitý osvetový efekt, najmä vo vzťahu k poznatku, že to, čo je úplne zadarmo, nestojí zvyčajne za veľa.

Hlavnou témou tretieho štvrtroku roku 1995 sa stala príprava novelizácie zákona o zdravotných poisťovniach 273/1994 Z. z., a následne jeho schválenie na deviatej schôdzi NR SR, v septembri 1995. Júl a august, ako aj začiatok septembra, boli obdobím razantnej prezentácie zdravotných poisťovní v médiách. Poisťovne tak chceli ovplyvniť poslancov, aby pri hlasovaní buď novelu zamietli alebo akceptovali ich argumentáciu, ktorá nebola prijatá tvorcom predlohy zákona. Dá sa konštatovať, že táto kampaň nebola celkom zbytočná.

Hlavné okruhy pripomienok k novele boli nasledovné:

- Novelizácia zákona je postavená na obavách, nie na faktoch, resp. negatívnych skúsenostiach. Občianske poisťovne začali reálne fungovať až od nadobudnutia účinnosti zákona 98/1995 Z. z. o Liečebnom poriadku, t.j. od mája 1995.
- Je zrejmý rukopis „tretej cesty“ reformy systému na Slovensku. Na jednej strane odštátňovať, ale zároveň odštátnené subjekty držať pod kontrolou štátu.
- Novela pripúšťa, aby sa pravidlá menili počas hry.
- Predkladaná novela zvyhodňuje Všeobecnú zdravotnú poisťovňu, pretože VŠZP má podľa novely garantovanú solventnosť, resp. prežitie. Ostatné poisťovne majú sťažené podmienky vzniku – zvýšený počet predbežne registrovaných poistencov, zvýšený vklad kapitálu, ale zároveň i nutnosť vinkulácie kaučného kapitálu podľa paragrafu 32a, s ktorým disponuje MZ SR.

- Navyše sa novelou mení ešte i zmysel paragrafu 6, v ktorom sa zakazuje používanie ušetrovaných finančných prostriedkov zo základného fondu na nadštandardné služby poistencom.

Novelizovaný zákon je nesystémovým riešením problémov v zdravotníctve. Vyplýva z neho neochota štátu venovať sa zdravotníctvu tak ako si to zasluhuje. Štát, ako hlavný neplatič poisťovní radšej nedovolí rozvinúť kvalitnejší systém hospodárenia s prostriedkami zo zákonného poisťovní, ako by mal priznať, že existujú služby, ktoré predčia štátne zdravotníctvo. Sťažované vznikanie konkurenčných poisťovní, zvýšený štátny dozor, proklamovaná rovnosť poisťovní pri súčasnom reálnom mimoriadnom postavení VŠZP – to všetko ide v línii obmedzovania rozvoja pluralitného zdravotníctva. Reforma sa začala slobodnou voľbou lekára a zdravotníckeho zariadenia občanom, a napokon dospela k významným obmedzeniam – obmedzený počet registrovaných pacientov a obmedzený počet bodov, ktoré môže lekár v ambulancii vykonať, maximálna cena lôžkodňa a pod. Novelizácia určuje ťažšie podmienky pre vznik nových poisťovní, ale núti aj už vzniknuté poisťovne akceptovať zmeny, ktoré pri vzniku nemali: napríklad počet poistencov do dvoch rokov musí byť 300 000, počet predbežne registrovaných 50 000. Výsledkom bude to, že nové poisťovne vzniknú iba veľmi ťažko, a niektoré z už existujúcich pravdepodobne zaniknú.

Jeden z málo výsledkov úspešného lobbovania neštátnych poisťovní bolo, že hoci platby „nadštandardných“ služieb sú novelou paragrafu 6 zakázané, sú však umožnené z rezervného fondu. To podľa zástupcov niektorých poisťovní doteraz ponúkané výhody pre poistencov temer nemení.

Kuriozitou je časť o orgánoch Všeobecnej zdravotnej poisťovne. Jej správna rada je menovaná parlamentom. Jej dozorná rada, ktorá by mala dbať aj o korektnú činnosť správnej rady, teda ju i kontrolovať a kritizovať za nesprávnu činnosť, je však menovaná správnu radou, teda i odvolateľná. Táto časť zákona ostala novelou nedotknutá.

7. FINANCOVANIE ZDRAVOTNÍCTVA

Najdôležitejšou udalosťou v oblasti rezortu zdravotníctva za obdobie prvého štvrtého roka 1995 bola konštrukcia štátneho rozpočtu. Od neho sa v podstatnej miere odvíja možnosť transformácie zdravotníctva, nielen na Slovensku. Zavedenie reálneho poisťovacieho systému je jedným zo základov transformácie zdravotníctva. Je podmienkou sprehľadnenia finančných tokov – jednak príjmovej, ale najmä výdavkovej časti finančnej reformy.

Financovanie zdravotníctva je jednou z najboľavejších kapitol v tomto rezorte. Vychádza z nesúladu medzi riadením odborným a ekonomickým, a z dlhodobou poddi-

menovaného financovania zdravotníctva. Presun hlavnej časti zdravotníckej starostlivosti do nemocničnej, čiže do veľmi drahej liečebnej zložky, viedol k vytvoreniu nadmerného počtu lôžok v nemocniciach a k poddimenzovaniu ambulantnej časti. Systém platieb zdravotníckych služieb nevie dol k ekonomizácii správania sa zdravotníckych manažmentov. Kontrola služieb zo strany klienta – pacienta, z titulu povinnej rajonizácie, temer neexistovala.

Základnou zmenou v systéme financovania bol prechod z platieb „na výkony“ na systém platieb „za výkony“. Tento systém by mal priniesť spravodlivejšie odmeňovanie, umožniť vytvorenie konkurenčného prostredia a oddiferencovať kvalitnejšie a potrebné zariadenia od opačných. Systém platenia cestou zdravotníckych poisťovní je nasledovný: V lôžkových zariadeniach ide o platby za tzv. lôžkodni (to znamená, že za výkon sa tu považuje jeden deň liečby pacienta). V ambulantnej zložke bolo do 1. 4. 1995 ako výkon hodnotená starostlivosť o pacienta v trvaní 6 mesiacov v podobe platby „na hlavu“ (tzv. capitation – kapitácia). Pre odmeňovanie bol rozhodujúci počet uzatvorených zmlúv medzi pacientom a lekárom.

Od 1. 4. 1995 bol tento systém odmeňovania modifikovaný tak, že má dve zložky:

- 1.) kapitáciu, t.j. počet poistencov x paušálna odmena,
- 2.) výkonové parametre na základe Zoznamu zdravotníckych výkonov a ich bodového ohodnotenia (Zákon o zdravotnom poriadku).

Na jednu ambulanciu pripadá platba niečo vyše 40 tis. Sk mesačne. V tomto sú zahrnuté všetky činnosti i platy pracovníkov, nájomné a pod. Zmena oproti predchádzajúcemu stavu v tom, že cca 40% doterajšej platby je za kapitáciu a 60% je podľa aktuálnych vykázaných výkonov.

Zlú finančnú situáciu štát nerieši, čo dáva jednoznačne najavo prijatím zákona o štátnom rozpočte. V roku 1994 platil štát za svojich poistencov, t.j. za neproduktívnu časť obyvateľstva (cca 3 mil. obyv. Slovenska), iba 10% z minimálnej možnej platby (t. j. 13,7% z minimálnej mzdy) cestou odvodov do poisťovního rozpočtu. Do konca roka rôznymi vyrovnávaniami pohľadávok zdravotníckych zariadení to navýšil na cca 50% z časti stanovenej zákonom. V r. 1995 pri schvaľovaní zákona o štátnom rozpočte sa novelizoval i zákon 273/1994 Zb. o poistení. Podľa tejto novelizácie má štát zaplatiť za svojich poistencov 13,7% z minimálnej mzdy – avšak vo výške určenej v zákone o štátnom rozpočte. Zákonom o štátnom rozpočte upravil štát pre seba túto povinnosť tak, že bude odvádzať za svojich poistencov 13,7% z 54% minimálnej mzdy. Vzhľadom k tomu, že obe právne normy majú rovnakú „silu“ v stupnici legislatívnych noriem, účinnou sa stala norma prijatá neskôr, t.j. zákon o štátnom rozpočte.

MZ SR navrhovalo v priebehu roka vláde upraviť odvod poisťovní na 13,7% zo 70% minimálnej mzdy, čo by predstavovalo asi 2,5 mld. Sk. Vláda však namiesto toho rozhodla dofinancovať rezort z mimorozpočtových zdrojov, avšak iba vo výške 610 mil. Sk.

Týmto postupom sa preventívna medicína ako základ modernej medicíny významne oslabila a zákon na ochranu zdravia ľudí, ako i novelizovaný Národný program podpory zdravia, sa stávajú obalmi bez obsahu.

Aj úroveň liečebnej starostlivosti je ovplyvnená nedostatočným rozpočtom. V lôžkových zariadeniach je výrazná zadlženosť. Svoj dlh nemocnice tlačia pred sebou z roka na rok a v takejto pozícii je iba ilúziou myslieť si, že bude dostatok financií na rozvoj zariadenia. Neinvestovaním do technického vybavenia a redukovaním zdrojov na nutnú údržbu narastá i skrytá zadlženosť nemocníc. Dodávatelia služieb, potravín, ale i liekov neraz odmietajú poskytovať svoje služby nemocniciam, ktoré opakovane neuhradili faktúry. Tým sa na niektorých miestach redukuje rozsah zdravotníckych služieb a klesá i úroveň, na akej sú poskytované.

Z reálnej obavy prekročenia rozpočtu sa zaviedli limity, ako napríklad maximálny počet pacientov (napríklad praktický lekár pre dospelých má maximálny počet zmluvných pacientov 2 000 – to je v časti kapitácia, kde za pacienta dostane 8,90 Sk). Takisto je limitovaný počet bodov, ktoré možno získať podľa výkonnostných parametrov. Dôvodom zlej finančnej situácie bola i štátom limitovaná cena výkonov, ktorá je pod hodnotou reálnych cien vstupov. Skutočná hodnota bodu sa pohybuje na úrovni 0,30-0,45 Sk a MF SR určilo maximálnu hodnotu na 0,20 Sk. Tak došlo k paradoxnej situácii, keď zdravotné poisťovne, okrem VŠZP, mali zdroje i na zaplatenie vyššej ceny bodu, ale vzhľadom k tomuto všeobecne platnému právnemu predpisu viac zaplatiť nemohli. Ku koncu roka 1995 bolo skôr výnimkou, že by nemocnica na Slovensku nemala finančný dlh.

Samozrejme, že odmeňovanie pracovníkov je iba logickým, hoci tragickým vyústením z danej finančnej situácii v zdravotníctve. Neprimerané odmeňovanie zdravotníckych pracovníkov permanentne zapríčiňuje odliv kvalifikovaných odborníkov z radov lekárov i sestier mimo republiku alebo mimo rezort. Priemerný mesačný tabuľkový plat (t.j. bez nočných služieb a služieb cez sviatky a dni pokoja a voľna) v zdravotníctve bol cca 5 500 Sk. Tí, čo neodišli zo zdravotníctva, za účelom udržania akej-takej finančnej úrovne seba i svojich rodín, vykonávajú druhé zamestnania, často neadekvátne spoločenskému postaveniu lekára, resp. zdravotnej sestry. Tento fakt rozhodne nepevňuje pozitívny vzťah k povolaniu a navyše obmedzuje i priestor na nutné zdokonaľovanie sa v základnom povolaní.

Zdá sa teda, že štát neberie vážne svoje vlastné zákony, ako napríklad Zákon 277/1994 Z. z., kde paragraf 3 Úlohy štátu pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti hovorí: „Štát utvára podmienky na to, aby sa zdravotná starostlivosť poskytovala na odbornej úrovni, plynule, sústavne a aby bola dostupná“ a kde sa v nasledujúcom paragrafe 4 píše: „zdravotnícku starostlivosť poskytujú zdravotnícke zariadenia štátu, obcí, fyzických osôb a právnických osôb v súlade so súčasnými dostupnými poznatkami lekárskej vedy a s inými biomedicínskymi vedami“.

Je všeobecne známe, že rast výdavkov na zdravotníctvo je rýchlejší ako rast HDP i vo vyspelých krajinách. Preto je nevyhnutná racionálna a radikálna reštrukturalizácia siete zdravotníckych zariadení, prevod časti nemocničných lôžok na tzv. lacné lôžka. Posilnenie prednemocničnej a postnemocničnej starostlivosti o pacienta je imperatívom dnešnej doby. Pomer akútnych lôžok ku chronickým, (drahých k lacným) je vo vyspelom svete 1:2. U nás je tento pomer obrátený, t. j. 2:1.

Problém nedofinancovania zdravotníctva vystúpil na povrch najmä v posledných mesiacoch roka, kedy sa vystupňovala zložitá situácia v zásobovaní liekmi. V SR je v súčasnosti evidovaných viac ako 200 distribútorov liekov, z nich však je ako-tak ekonomicky činných asi 80, pričom iba 35 z nich aktívne dodáva liečivá. Ostatní smerujú ku krachu. Niektorí avizujú prerušenie dodávok liečiv. Problémy v zásobovaní liekmi pramenia v platobnej neschopnosti lekární. Vzniká druhostupňová, treťostupňová atď. platobná neschopnosť a vytvára sa bludný kruh. Kritika VŠZP je v tejto oblasti opodstatnená, nakoľko na nej zostáva najväčší dlh za jej poisťencov, najmä za neproduktívnu časť obyvateľstva (je u nej poistených cca 93%).

Nespokojnosť so situáciou v zdravotníctve v tomto roku vyjadrovali i stavovské organizácie, najmä Slovenská lekárska komora (SLK). V júni žiadala SLK zvýšenie platu lekárov o 200%. Po rokovaní s MZ SR snem SLK túto požiadavku v októbri 1995 revidoval a upravil na zvýšenie o 30% do konca roka a zvýšenie o 50% tarifného platu v r. 1996. O mesiac nato rokoval snem o nátlakových akciách, vrátane štrajku, nakoľko sa rezort zdravotníctva dostal na jedno z posledných miest v spoločenskom záujme, ako i v odmeňovaní. Podľa dostupných prieskumov je asi 73% lekárov ochotných vstúpiť do štrajku, ktorý sa vláde darí oddaľovať množstvom sľubov. Medzi zdravotníkmi to na jednej strane vrie, zároveň však u veľkej časti zavládla apatia. Úroveň odmeňovania slovenských zdravotníkov dosahuje 60% platu českých kolegov.

Aktívne vystúpil aj Slovenský odborový zväz pracovníkov v zdravotníctve, ktorý na podporu požiadaviek zdravotníkov pripravil petičnú akciu. Podporilo ju viac ako 60 000 občanov.

8. STAV NA KONCI ROKU 1995

Zdravotný stav obyvateľstva ku koncu roka, podľa dostupnej štatistiky a na základe odhadov podľa dlhodobých vývojových trendov, nevykazoval zlepšovanie. Je známe, že zdravotníctvo môže ovplyvniť zhruba 20% z množstva faktorov spoluurčujúcich zdravotný stav občanov. Ostatné závisí od iných okolností. Rýchla a kvalitná transformácia je základnou podmienkou toho, aby samotné zdravotníctvo splnilo svoju povinnosť na 100%.

Ďalší rok skromnosti v zdravotníctve spôsobil to, že zdravotníctvo začalo upadať popri stránke ekonomickej i po stránke morálnej. Bludný kruh zadlženosti postupuje po špirále hore. Najviac sa na tom podieľal nedostatočný tok financií zo strany štátu, ale v pozadí je celková nekonceptnosť slovenského zdravotníctva a márne pokusy o jeho ekonomizáciu.

Zlepšujúce sa čiastkové ukazovatele boli založené na nadmernej osobnej iniciatíve jednotlivcov a záujmových skupín. Sem patrí napríklad 100%-ný nárast počtu lekární, ako aj 150% zvýšenie počtu dialyzovaných pacientov. Tie však nemôžu nahradiť systematickú transformáciu rezortu, ani pokryť celospoločenský problém. Na to je nutná demokratizácia spoločenského života, ktorá by mohla slúžiť aj ako hlavný pilier zlepšovania zdravotného stavu obyvateľstva.

RESUMÉ

Príspevok analyzuje situáciu zdravotníctva v SR v r. 1995. Po stručnom popise rezortu zdravotníctva (sieť a činnosť zdravotníckych zariadení, lekárenstvo) si všíma demografickú situáciu obyvateľov SR, najmä očakávanú dĺžku života u mužov a žien, a porovnáva tieto nepriaznivé ukazovatele s podobnými veličinami v štátoch EÚ. Po analýze programového vyhlásenia vlády SR podrobne sa zaoberá problematikou transformácie zdravotníctva – formami privatizácie a legislatívnou situáciou. Kritizuje zlú finančnú situáciu rezortu a poukazuje na vážne nedostatky vo vedení zdravotníctva.

LITERATÚRA

1. Zdravotnícka ročenka SR 1995. Bratislava, Ústav zdravotníckych informácií a štatistiky 1995.
2. Tomek, D.: Lekárne v Európe u nás. Zdravotnícke aktuality, 3, č. 6, 1993. Údaje za SR aktualizované autorom k 31. 12.1995.
3. Ginter, E.: Zdravotní stav Evropy a jeho projekce do roku 2000. Mužská populace. Časopis lékařů českých, str. 134. č. 9, 1995.
4. Ginter, E.: Zdravotní stav Evropy a jeho projekce do roku 2000. Ženská populace. Časopis lékařů českých, str. 135. č. 1, 1996.
5. Ginter, E., Tatara, M., Sipekiová, T.: Nehomogenita strednej dĺžky života na Slovensku. Bratislavské lekárske listy 96, č. 6, 1995.
6. Aktualizácia koncepcie privatizácie v rezorte zdravotníctva. Prijaté vládou SR 9. mája 1995.

7. Údaje z tlačovej konferencie riaditeľa VŠZP, 16. 1. 1996.
8. Aktualizované informácie z tlačových besied vedenia MZ SR a VŠZP koncom roka 1995 a začiatkom roka 1996.

Sociálna politika vlády a sociálna situácia obyvateľov Slovenska v roku 1995

- **PhDr. Helena Woleková, CSc. (1946), sociologička, absolventka FFUK v Bratislave. V r. 1990-91 bola námestníčkou ministra práce a sociálnych vecí ČSFR, v r. 1991-92 ministerkou práce a sociálnych vecí SR, v r. 1994 poradkyňou ministra práce, sociálnych vecí a rodiny SR. Je prezidentkou Centra pre analýzu sociálnej politiky (SPACE Foundation), pôsobí ako externá konzultantka UNICEF. Je autorkou početných odborných štúdií, pravidelne komentuje otázky sociálnej politiky v médiách.**

Kľúčové slová: sociálna politika, sociálna situácia obyvateľstva, tripartita, Generálna dohoda, transformácia sociálnej sféry, dlhodobá nezamestnanosť, rozpočty verejnoprávnych sociálnych fondov.

1. ÚVOD

1. 1. SOCIÁLNA REFORMA – JEJ VÝSLEDKY A PROBLÉMY V ROKOCH 1990 AŽ 1994

Rovnováha medzi hospodárskym a sociálnym pokrokom spoločnosti je základným princípom sociálnej dimenzie úspešnej európskej integrácie (1). Rovnako to platí aj pre úspešnosť transformačného procesu v postkomunistických krajinách. Ba možno ešte viac.

Scenár sociálnej reformy v ČSFR bol vypracovaný koncom augusta 1990, pár mesiacov po prijatí scenára ekonomickej reformy. Vytýčil pre všetky vlády (ČSFR, ČR, SR) dve základné úlohy. Prvou úlohou bolo veľmi rýchlo pripraviť a prijať také legislatívne a inštitucionálne opatrenia, ktoré budú garantovať sociálne zabezpečenie občanov aj pre nové, dovtedy neexistujúce prípady sociálneho ohrozenia, ktoré vyvstali v procese ekonomickej transformácie spoločnosti (nezamestnanosť, prudký rast životných nákladov, liberalizácia odmeňovania). Novými federálnymi zákonmi sa preto existujúce právne inštitúty rozšírili o valorizáciu dôchodkov, minimálnu mzdu,

životné minimum, hmotné zabezpečenie v nezamestnanosti. Zriadili sa úplne nové úrady práce. Novú podobu špecializovanej štátnej správy dostalo sociálne zabezpečenie. Sociálna starostlivosť sa stala súčasťou všeobecnej štátnej správy. Tým bola v rokoch 1990-1991 vytvorená dostatočne účinná záchranná sociálna sieť pred nevyhnutnými dôsledkami ekonomickej reformy, predovšetkým cenovej liberalizácie. Dôsledkom bolo, že sa ešte viac posilnila úloha štátu pri zabezpečovaní občanov a zvyšovali sa výdavky štátneho rozpočtu na transfery domácnostiam. Kým v roku 1989 dosiahli sociálne výdavky 32 miliárd Kčs (a predstavovali 13,8% z vytvoreného HDP na Slovensku), v roku 1994 bolo 65 miliárd Sk (a 16,3% z HDP). Vyššia zodpovednosť štátu za sociálnu situáciu občanov sa od začiatku chápala ako nevyhnutná, dočasná daň transformácii ekonomiky.

Druhou kľúčovou úlohou scenára sociálnej reformy bolo vytvoriť taký nový systém pracovných vzťahov a sociálneho zabezpečenia, ktorý oslabí pozície štátu a bude stimulovať jednotlivcov k prevzatíu zodpovednosti za svoju životnú úroveň. Už v decembri 1990 boli prijaté prvé zákony: zákon o zamestnanosti, zákon o kolektívnom vyjednávaní, novela Zákonníka práce. Približne o rok sa transformačné zmeny v oblasti pracovných vzťahov posilnili prijatím zákona o mzdách pre podnikateľskú sféru a zákona o platoch zamestnancov v rozpočtových organizáciách (bolo zrušených viac ako 400 právnych predpisov, ktoré dovtedy regulovali odmeňovanie za prácu). Tým boli vytvorené základné podmienky pre liberalizáciu odmeňovania v podnikateľskej sfére, ale aj pre primeranú ochranu zamestnancov pred svojvôľou zamestnávateľov. Odbory ako zástupcovia zamestnancov dostali nadštandardné monopolné postavenie vyjednávať a uzatvárať kolektívne zmluvy so zamestnávateľom v mene všetkých zamestnancov. Prejavilo sa to rýchlejšim rastom nominálnych miezd v podnikateľskej sfére ako v rozpočtovej, s čím súvisí aj rozdielna úroveň reálnej hodnoty mzdy v porovnaní s rokom 1989.

Tabuľka 24**Vývoj priemerných nominálnych miezd a priemerných nominálnych platov v SR v r. 1990-1994 (v Sk)**

	1990	1991	1992	1993	1994
priemerná mzda (podnikateľská sféra)	3000	3794	4451	5352	6234
priemerný plat (rozpočtová sféra)	3122	3810	4565	5035	5819
rozdiel	-122	-16	-114	+317	+415

Zdroj: Štatistické ročenky SR 1990-1994, ŠÚ SR, Bratislava

V porovnaní s rokom 1989 reálna hodnota zárobkov na konci roku 1994 bola nižšia o 23,2%. Od roku 1989 reálna hodnota zárobkov stúpila len dvakrát: v roku 1992 a v roku 1994. Kým priemerný rast reálnej mzdy v roku 1994 bol 4,3 boda, v rozpočtových organizáciách vzrástli platy len o 1 bod. Nízka úroveň odmeňovania v rozpočtovej sfére (školsťvo, zdravotníctvo) bola preto na konci roka 1994 oprávnenne považovaná za vážny sociálny problém na Slovensku.

Rozdelenie Československa znemožnilo realizovať pôvodnú federálnu stratégiu transformácie sociálneho zabezpečenia, ktorá nemala na Slovensku jednoznačnú podporu. Od vzniku samostatnej Slovenskej republiky hľadajú preto jednotlivé politické zoskupenia priechodnejšiu podobu sociálnej reformy. Formujúce sa ekonomické prostredie (nová daňová sústava, rozvoj súkromného sektora) si však vyžiadalo, aby sa aj v sociálnej sfére urobili systémové, i keď čiastkové a často problematcky realizované zmeny. Tak napríklad Národná poisťovňa vznikla ako dôsledok zavedenia novej daňovej sústavy a nie ako dôsledok prechodu na sociálne poisťný systém. Už v roku 1994 však parlament prijíma zákony na jej rozdelenie, na oddelenie dôchodkového zabezpečenia a nemocenského poistenia od zdravotného. Nesporným pozitívom je oddelenie týchto fondov od štátneho rozpočtu, čím sa jednoznačne spriehľadňuje priestor pre budúce fungovanie skutočných poisťných systémov.

Najvyššiu dynamiku rastu v rokoch 1989 až 1994 mali výdavky na sociálnu starostlivosť – až 233%. Vysokú dynamiku rastu spôsobili hlavne výdavky na sociálne podpory, pretože výdavky na sociálne služby rástli minimálne. Bezprostredne to súvisí s trvalým trendom narastania dlhodobej nezamestnanosti, keď na konci roka 1994 dosiahol priemerný počet dní evidencie na úrade práce hodnotu 372 (k 31.12.1993 = 227 dní). V praxi to znamená, že väčšina evidovaných uchádzačov o zamestnanie už vyčerpala svoj nárok poberať šesťmesačnú podporu v nezamestnanosti z úradu práce a dostávala sociálnu podporu zo štátneho rozpočtu. Dlhodobá nezamestnanosť je druhým vážnym sociálnym problémom Slovenska na konci roku 1994. Nielen preto, že stále viac zaťažuje štát-

ny rozpočet. Predovšetkým preto, že vytvára veľkú (a v budúcnosti sa reprodukuje) sociálnu skupinu ľudí, ktorí strácajú schopnosť umiestniť sa na trhu práce. Spoločnosť zatiaľ nenašla účinné stimuly na zmenu ich pasívnych postojov k stavu, v ktorom sa nachádzajú.

1. 2. KLÚČOVÉ SOCIÁLNE PROBLEMY ROKU 1995

Po piatich rokoch transformácie Slovenska boli očakávania obyvateľov voči sociálnej politike vlády v roku 1995 relatívne jednoznačne sformulované:

- čo možno najviac zvýšiť reálnu hodnotu príjmov obyvateľstva, a to tak príjmov pracovných, ako aj sociálnych (predovšetkým dôchodkov)
- prinajmenšom vyrovnať pracovné príjmy zamestnancov rozpočtovej sféry s príjmami zamestnancov v podnikateľskej sfére
- výrazne zvýšiť rozdiel medzi sociálnymi dávkami nezamestnaných a najnižšími zárobkami za pracovnú činnosť
- transformovať pracovné, mzdové a sociálne systémy tak, aby sa vyššie uvedené ciele dali dosahovať dlhodobo a neboli stále predmetom jednorazových opatrení vlády.

1. SOCIÁLNA POLITIKA VLÁDY A SOCIÁLNA SITUÁCIA OBYVATEĽOV SLOVENSKA V ROKU 1995

Ako červená niť sa predvolebnou kampaňou HZDS v roku 1994 ťahal prísľub okamžite napraviť chyby, akých sa v sociálnej sfére údajne dopustila vláda premiéra Moravčíka, ako aj urýchlene ukončiť transformáciu sociálnej sféry, ktorú druhá vláda premiéra Mečiaru nemohla dotiahnuť v roku 1994.

Ukázalo sa však, že sociálna politika nepatrila medzi priority tretej Mečiarovej vlády. Skôr možno povedať, že vláda sa ňou zaoberala: 1. len v miere, nevyhnutnej pre riadny chod inštitúcií, ktoré zabezpečujú výkon jednotlivých činností, 2. len natoľko, ako jej ukladali (valorizačné) zákony a 3. len v miere nevyhnutnej pre predchádzanie vážnejším sociálnym konfliktom, ktoré by mohli ohroziť priority vlády v iných oblastiach, predovšetkým v privatizácii. Odlišnosť proklamácií na jednej strane a skutočných zámerov na strane druhej je zjavná už zo základných dokumentov, ktoré vláda počas prvých mesiacov prijala. Je to Programové vyhlásenie vlády SR, Zákon o štátnom rozpočte na rok 1995, Generálna dohoda na rok 1995, Plán legislatívnych úloh vlády a Memorandum vlády SR o hospodárskej politike. Kým v programovom vyhlásení a v Generálnej dohode na rok 1995 sa vláda poslancom a sociálnym partnerom zaväzuje prijať sľubované opatrenia, v ostatných dokumentoch rozhodujúcich pre

vlastnú činnosť vlády bolo uskutočnenie týchto zámerov spochybnené čo do času i rozsahu. Realita roku 1995 rozpornosť slov a činov vlády ešte viac zvýraznila.

2. 1. PLNENIE PROGRAMOVÉHO VYHLÁSENIA VLÁDY A GENERÁLNEJ DOHODY NA ROK 1995

Kľúčovými slovami programového vyhlásenia v časti „Sociálne vzťahy“ sú: „urýchlene riešenie“, „razantný nástup“ a „sociálne partnerstvo“.

1. 1. 1. Zlepšenie sociálnej situácie obyvateľstva s otáznikom

„Urýchlené riešenie“ sa malo týkať „aktuálnych sociálnych problémov ľudí, sociálnej politiky, ktorá bude eliminovať a rešpektovať sociálne dôsledky nevyhnutných štrukturálnych zmien spoločnosti“ (2). V súlade s predvoľbnými sľubmi sa preto v programovom vyhlásení nachádzajú tézy o vládných garanciách vo vzťahu k súčasným i budúcim dôchodcom, o tom, že hospodárska sústava musí (!) každému občanovi, kto chce pracovať, zabezpečiť vhodné zamestnanie. Vláda sľubuje zasadiť sa za odstránenie sociálneho príživníctva, pretože za nespravodlivý považuje fakt, že dávky sociálnej starostlivosti poberajú občania, ktorí môžu, ale nechcú pracovať. V Generálnej dohode k tomu pribudol záväzok zvýšiť hranicu maximálneho príjmu pre nárok na prídavky na deti.

„Urýchlené riešenie“ valorizácie životného minima, ktoré nebolo zvýšené od novembra 1993 a s tým súvisiace automatické zvýšenie prídavkov na deti (a niektorých ďalších dávok) dalo na seba trochu čakať, napriek termínu február v pláne legislatívnych úloh. Dôvodom snahy Ministerstva financií SR čo najviac oddialiť účinnosť takéhoto opatrenia bola obava, že poldruhamiliardová rezerva na zvýšenie sociálnych dávok a jednomiliardová rezerva na dôchodky nebudú postačovať. Životné minimum, prídavky na deti a dôchodky sa napokon zvyšovali od 1. júla po úspešnom tlaku odborárov, keď pôvodný návrh vlády bol od 1. septembra. Dôchodky boli v priemere zvýšené o 8,2%.

Tabuľka 25

Vyplácané dôchodky v SR v roku 1995

Druh dôchodku	Počet	Priemerná výška* v Sk	Priemerná výška** v Sk
Starobný	741 238	2 856	3 102
Invalídny	223 451	2 715	2 950
Čiastočne invalidný	55 668	1 601	1 710
Vdovský	290 827	1 436	1 594
* k 30. júnu 1995 (pred zvýšením)			
** k 31. decembru 1995			

Zdroj: Sociálna poisťovňa a Trend č. 5/1996

Úplným sklamaním pre odbory, ale aj pre mnohých prívržencov vládnej koalície, bola novela zákona o prídavkoch na deti. Vláda v nej nezmenila pôvodný koncept adresnosti dávok, ani nezvýšila hornú hranicu príjmov rodiny nad 2-násobok životného minima – ako sľubovala pred voľbami a ako sa zaviazala aj v GD. Výsledky jednorazového štatistického zisťovania príjemcov prídavkov na deti, ktoré bolo urobené pred prijatím novely (ale zverejnené až po ňom) ukázali, že len 22,6% detí t.j. 158 814 rodín spomedzi príjemcov sa nachádzalo vo vyššom príjmovom pásme od 1,5 do 2-násobku životného minima. Po 1. júli niektoré z týchto rodín pravdepodobne stratili nárok na prídavky na deti, pretože ich príjmy v roku 1994 (ktorých výška je rozhodujúca pre vznik nároku) rástli rýchlejšie ako sumy životného minima. Príjmy domácností v SR sa zvýšili v priemere o 18,8%, zatiaľ čo životné minimum len o 10%. Počet tých, ktorí stratili nárok na prídavky na deti, bude známy až v priebehu roka 1996 po ďalšom štatistickom zisťovaní. Samotná novela zákona o prídavkoch na deti obsahovala len spresnenie a sprísnenie podmienok pre vyplácanie prídavkov.

Zvýšenie sumy, ktorou štát podporuje rodiny s deťmi, nebolo obsahom novely zákona o prídavkoch na deti. Prídavky na deti sa totiž automaticky upravujú vtedy, keď sa zvýši životné minimum, z ktorého sú odvodené (tvoria polovicu alebo tretinu sumy určenej na základné potreby jednotlivca). Zákon o životnom minime bol novelizovaný na tom istom júnovom zasadnutí NR SR, na ktorom bola už skôr prijatá novela zákona o prídavkoch. Prídavky na deti sa zvýšili o 60 korún na každé dieťa, ak je rodina v nižšom príjmovom pásme (do jedenaplnásobku životného minima) a o 40 korún na každé dieťa u lepšie situovaných rodín. Zákon bol schválený len jeden týždeň pred nadobudnutím účinnosti, čo veľmi skomplikovalo jeho realizáciu a minimálne na tri mesiace narušilo pravidelnosť a istotu vo vyplácaní prídavkov na deti rodinám. Výška životného minima pre sociálne odkázaného jednotlivca je po zvýšení 2 180 korún. S narastaním počtu členov v domácnosti sa priemer na hlavu znižuje, takže napr. u šesťčlennej sociálne odkázanej domácnosti s malými deťmi je priemer na jedného člena aj po zvýšení len 1 500 Sk.

Takto realizované „urýchlene riešenie“ životného minima, prídavkov na deti a dôchodkov nezlepšilo výrazným spôsobom sociálnu situáciu obyvateľstva, pretože v podstate išlo o rutinné prispôsobenie týchto dávok rastu životných nákladov. Navyše, valorizácia životného minima spôsobila, že životné minimum je po prvýkrát od svojho zavedenia v roku 1991 vyššie ako minimálna mzda. To bolo v rozpore s pôvodným očakávaním, že sa budú zväčšovať rozdiely medzi najnižšími pracovnými príjmami a sociálnou podporou. Prijatím uvedených zákonov sa významná zmena udiala len pre cca 50 tisíc dôchodcov, ktorí boli poberateľmi dôchodku na úrovni životného minima. Tento dôchodok, ktorý je pre nich jediným zdrojom

príjmu, sa už nerovná životnému minimu, ale od 1. septembra 1995 bol zvýšený na jeho 1,15-násobok. To znamenalo zvýšenie z 1 980 na 2 507 korún pre jednotlivca a z 3 510 na 4 428 korún pre dvojicu.

2. 1. 2. Razantné riešenie transformácie sa nekonalo

„Razantný nástup“ ako ďalšia téza používaná v programovom vyhlásení sa mal týkať transformácie súčasného systému sociálneho zabezpečenia do systémov sociálneho poistenia, štátnej sociálnej podpory a sociálnej pomoci. Programové vyhlásenie zaviazalo vládu vytvoriť nielen nový legislatívny rámec, ale uskutočniť aj „finančné, organizačné a inštitucionálne opatrenia na rozhodujúcu účinnosť nových pilierov sociálnej architektúry od roku 1996“ (3). Je celkom logické, že v Generálnej dohode sa potom objavili záväzky:

1. Pripraviť a do NR SR predložiť v 1. štvrtroku 1995 návrh koncepcie transformácie sociálnej sféry.
2. V 1. polroku 1995 predložiť ucelený súbor zákonov, ktorými sa bude realizovať transformácia sociálnej sféry, najmä sociálne poistenie, štátna sociálna podpora a sociálna pomoc.

Poznajúc praktiky tejto vlády, nikoho by nemalo prekvapiť, že vyhlásenia vo vládnom programe, prijatom v januári 1995 a záväzky v Generálnej dohode, podpísanej v marci 1995, boli v plnom rozsahu negované už v legislatívnom pláne vlády, schválenom na jej zasadnutí 31. januára a upresnenom v apríli. Podľa tohto plánu mal byť návrh zákona o štátnej sociálnej podpore a o sociálnej pomoci predložený do vlády až v novembri a návrh zákona o sociálnom poistení sa v pláne na rok 1995 vôbec neobjavil. Realita však prekonala všetky očakávania. Až v decembri 1995 vláda prerokovala a schválila Koncepciu transformácie sociálnej sféry v SR a Zásady štátnej sociálnej podpory. Napriek okázalým vyhláseniam a záväzkom podpísaným na najvyššej úrovni vláda nepredložila parlamentu žiadny z transformačných zákonov. Navyše, v decembri 1995 vláda zásadným spôsobom zmenila svoju pôvodnú transformačnú stratégiu a v novom harmonograme rozložila vypracovanie transformačných zákonov na celé volebné obdobie, teda až do roku 1998.

Nekoncepčná improvizácia časového harmonogramu transformácie išla ruka v ruku s obsahovou neujasnenosťou sociálnej reformy, čo oboje svedčí o tom, že jej tvorcovia sa ešte stále potácajú medzi pôvodnou federálnou koncepciou a nevydareným pokusom o vlastný, špecificky slovenský model. Výsledkom sú všeobecné deklarácie, z ktorých nemožno dedukovať na konkrétne riešenia. Niektoré z nich sa však v podobe záväzkov objavili v Generálnej dohode. Vláda sa okrem iného zaviazala: – zachovať súčasnú vekovú hranicu pre odchod do dôchodku; – určiť podmienky skoršieho odchodu do dôchodku pre vybranú skupinu pracovníkov; – zaviesť osobitný režim pripoistenia zamestnancov pracujúcich na

rizikových pracoviskách; – pripraviť v rozpočte podmienky pre pripoistenie zamestnancov v rozpočtových a príspevkových organizáciách atď. Treba povedať, že tieto záväzky sú v rozpore s pôvodnými princípmi sociálneho poistenia. Sú len ďalšími zo série ústupkov vlády pred parciálnymi požiadavkami niektorých nátlakových skupín (chronicky známe je každoročné ustupovanie druhej i tretej vlády premiéra Mečiara baníkom v otázke ďalšieho vykazovania pracovných kategórií, zrušených federálnym zákonom už v roku 1992). Odklon od niektorých princípov transformácie bol jedným z dôvodov, prečo o vládných materiáloch sociálni partneri diskutovali niekoľko mesiacov za zatvorenými dverami, takže dodnes nie sú verejnosti známe ani stanoviská odborárov, ani zamestnávateľov. Vtiahnutie sociálnych partnerov do prípravy koncepcie a zákonov je úspešným manévrom vlády predovšetkým k tomu, aby v ďalšom kroku vynechala z hry parlament. Podmienkou úspešnosti každej sociálnej reformy je vysoká miera spoločenskej zhody (nielen väčšinová podpora) o obsahu reformy a spôsoboch jej realizácie. Dosiahnutie zhody na pôde tripartity bude vláda využívať na to, aby ignorovala parlament, aby neaplikovala základný parlamentný postup dosahovania zhody politickým vyjednávaním parlamentných strán.

2. 1. 3. Sociálne partnerstvo: na prospech i na obťaž

Treťou kľúčovou tézou programového vyhlásenia bolo „sociálne partnerstvo“ a sociálny mier, ktorý vláda považuje za základ hospodárskej a sociálnej reformy a prosperity SR. V mene toho vychádzala v ústrety všetkým požiadavkám odborovej konfederácie na posilnenie právomoci odborov v podnikoch a posilnenie právneho rámca tripartity. V legislatívnom pláne vlády pre rok 1995 boli preto zakotvené novely Zákonníka práce, zákona o kolektívnom vyjednávaní a zákona, ktorým sa upravujú vzťahy medzi odborovými organizáciami a zamestnávateľmi. Mal sa pripraviť aj úplne nový zákon o tripartizme. Požiadavky odborovej konfederácie sledovali jednoznačne len vlastný prospech. Preto ani vláda, ani zamestnávatelia v skutočnosti nemali veľkú chuť ich podporovať, napriek prijatým záväzkom. Ani jeden z uvedených návrhov zákonov nebol v parlamente v roku 1995 prerokovaný. Až potom, keď odborári podmienili vyjednávanie o Generálnej dohode na rok 1996 splnením záväzkov z roku 1995, boli dva z nich urýchlene zaradené do programu pléna NR SR v januári 1996. Poslanci vtedy schválili novelu, ktorou v podstate vylúčili menšie odborové organizácie z účasti na kolektívnom vyjednávaní. Parlamentná opozícia síce poukazovala v rozprave na porušenie ústavnej záruky plurality odborového združovania a obhajovania profesionálnych záujmov členov združenia, avšak bezúspešne (4).

Vyhodnotenie Generálnej dohody na rok 1995 (5) sa konalo na zasadnutí Rady hospodárskej a sociálnej dohody (RHSD) 29. februára 1996. Malo viac-menej formálny charakter, pretože:

- a) Väčšina konkrétnych záväzkov zo sociálnej oblasti a niektoré ďalšie neboli splnené, pretože sú odvodené od Koncepcie transformácie sociálnej sféry v SR, ktorá nebola schválená v 1. štvrtroku, ale až v decembri 1995. Sociálni partneri už v priebehu roka 1995 súhlasili s časovým posunom plnenia týchto záväzkov (hoci vládna strana písomne nepožiadala o zmenu termínov v GD). Takže nebolo čo vyhodnocovať.
- b) Mnohé záväzky boli splnené len čiastočne alebo sa s ich plnením začalo až koncom roka 1995. Na tom istom zasadnutí RHSD bol parafovaný aj návrh Generálnej dohody na rok 1996 s viac ako dvojmesačným oneskorením oproti pôvodným zámerom vlády i sociálnych partnerov. Hneď na to, ešte pred podpísaním novej GD, vláda schválila návrh na zvýšenie minimálnej mzdy a vládnym nariadením zvýšila o 10% minimálne mzdové tarify. S oneskorením tak splnila ďalšie dva záväzky z Generálnej dohody pre rok 1995.

2. 2. ŠTÁTNY ROZPOČET A VEREJNOPRÁVNE FONDY

Financovanie sociálnej sféry sa stáva typickým príkladom toho, ako príprava finančného roku už nevystačí so štátnym rozpočtom, prípadne s rozpočtom obcí. Naposledy tomu tak mohlo byť v roku 1993. Od roku 1994 samostatne fungujú verejnoprávne fondy, ktoré nie sú súčasťou štátneho rozpočtu: fond zamestnanosti, fond dôchodkového poistenia, fond nemocenského poistenia a fondy zdravotného poistenia. Bez toho, aby sa brali do úvahy aj rozpočty týchto verejných fondov, nemôže byť obraz o finančnej politike, o stave verejných financií a o celkovej pozícii sociálneho sektora vo vzťahu k HDP úplný. Čas rozpočtového provizória, ktorý si vláda vybrala na prípravu vlastného rozpočtu na rok 1995, nevyužila na to, aby predložila do parlamentu takýto súbor verejných rozpočtov. Predkladacia správa k návrhu štátneho rozpočtu tento fakt priznáva.

Jedným z kritických miest štátneho rozpočtu bývajú plánované výdavky na dávky sociálnej starostlivosti, ktoré sa každoročne prekračujú a rozpočet sa v priebehu roka aj viackrát upravuje. Dynamický rast mali v minulosti hlavne výdavky na sociálne podpory dlhodobozamestnaným. Pre rok 1995 sa po prvýkrát na túto položku plánovali nižšie výdavky ako bola skutočná potreba v predchádzajúcom roku (5 mld. oproti 5,3 mld. v roku 1994) (6). Aby sa ušetrili prostriedky štátneho rozpočtu, počet pobe-
rateľov z radov nezamestnaných sa mal znížiť dvoma spôsobmi:

- reštriktívnejším spôsobom priznávania a vyplácania sociálnej podpory, resp. stratou nároku na takúto podporu po vyradení z evidencie pre nespokojnosť s úradom práce
- zákonným predĺžením nároku na hmotné zabezpečenie nezamestnaných z Fondu zamestnanosti (zo 6 na 8 a 9

mesiacov od 1.1.1995), čím by sa oddialilo poberanie sociálnej podpory.

Vďaka legislatívnym opatreniam, ktoré boli vypracované a prijaté ešte v roku 1994, sa tento predpoklad naplnil. Navyše, v septembri 1995 sa nárok na hmotné zabezpečenie predĺžil na 12 mesiacov pre 50-ročných a starších uchádzačov o zamestnanie. Každý mesiac bolo z evidencie nezamestnaných vyradených priemerne 33 tisíc osôb. Mnohí z nich stratili tým aj ďalší nárok na sociálnu podporu, ak boli vyradení pre nespokojnosť s úradom práce pri hľadaní zamestnania. Počet pobe-
rateľov sociálnych dávok klesol zo 172,5 tisíc v decembri 1994 na 147 tisíc nezamestnaných osôb v decembri 1995. Vo väčšej miere ako v predchádzajúcom roku boli dlhodobozamestnaní zaradovaní na verejnoprospešné práce, ktorých dĺžka sa v roku 1994 predĺžila na 9 mesiacov a v priebehu roka 1995 až na 12 mesiacov (7). Možno povedať, že sa týmito opatreniami naozaj podarilo ušetriť časť prostriedkov štátneho rozpočtu a zaťažiť nimi Fond zamestnanosti.

Kvalita rozpočtov verejnoprávnych fondov nemala v roku 1995 rovnakú úroveň, čo je dané aj tým, že prax zostavovania týchto rozpočtov je krátka. Najambicióznejšie bol zostavený rozpočet Fondu zamestnanosti (8), ktorý kalkuloval len s vlastnými príjmami takmer 7,5 mld. Sk, pretože návrh štátneho rozpočtu nepočítal so žiadnymi dotáciami na aktívnu politiku zamestnanosti. Rozpočet kalkuloval s 93%-nou úspešnosťou výberu príspevkov z priemernej mzdy 6 800 Sk od priemerného počtu 1 milión 890 tisíc pracujúcich. Rozpočet Sociálnej poisťovne (9) kalkuloval s vyšším počtom poistencov, ale s nižšou priemernou mzdou a s nižšou mierou úspešnosti pri výbere príspevkov (len 90%). Rozpočet poisťovne bol v časti príjmov veľmi opatrný, a to aj napriek tomu, že percento príspevku sa zvýšilo z 26,5% na 27,5%.

Skutočná úroveň príjmov v roku 1995 sa líšila od plánovaných v oboch inštitúciách. Vo Fonde zamestnanosti (FZ) boli príjmy nižšie približne o 10%, zatiaľ čo príjmy Sociálnej poisťovne boli vyššie cca o 8% oproti plánu. Nižšie príjmy FZ nebránili v priebehu roka zvýšiť plánovanú sumu výdavkov na verejnoprospešné práce z 380 na 800 miliónov korún. Rezerva sa vytvorila tým, že reálna potreba výdavkov na hmotné zabezpečenie nezamestnaných (napriek predĺženiu doby vyplácania) bola nižšia ako plánovaná.

V Sociálnej poisťovni sa zvýšené príjmy použili čiastočne na valorizáciu dôchodkov a približne 4 mld. Sk pre utváranie rezervného fondu (celkové príjmy poisťovne boli cca 50 miliárd korún).

Pozitívne výsledky hospodárenia Sociálnej poisťovne a Fondu zamestnanosti v roku 1995 im paradoxne sťažili situáciu v ďalšom roku (10). Vláda sa rozhodla presunúť na nich časť svojich úloh a tým odbremeniť štátny rozpočet v roku 1996. Približne 2,6 mld. Sk ušetrila tým, že si štát výrazne znížil svoje platby do poisťovne ako aj tým, že v zákone o štátnom rozpočte parlament na návrh vlády preniesol celú povinnosť financovať valorizáciu dôchodkov na poisťovňu. Vytvorenú rezervu dôchodkového fondu

vláda využila takmer okamžite na utvrdenie svojej popularity medzi staršou generáciou. Už začiatkom marca 1996 predložila parlamentu návrh na zvýšenie dôchodkov o 12%. Neurobila pri tom nič navyše, len si splnila povinnosť, ktorá jej vyplýva z ustanovení zákona o valorizácii dôchodkov.

V prípade Fondu zamestnanosti si vláda najskôr prisvojila právo schvaľovať jeho rozpočet (predtým ho podľa zákona schvaľovalo Predstavenstvo fondu), aby hneď nato rozhodla o vyčlenení 1,5 mld. Sk na financovanie bytovej výstavby, poľnohospodárstva, vedy a techniky v roku 1996. Predstavenstvo fondu v súlade so zákonom trvá na tom, že aj tieto prostriedky bude možné čerpať len po splnení platných podmienok pre financovanie nástrojov aktívnej politiky zamestnanosti. Ani to však nezabráni tomu, aby štátne programy zamestnanosti neodčerpali prostriedky pôvodne určené pre všetkých zamestnávateľov a podnikateľov vytvárajúcich nové pracovné miesta.

Svojevoľné a hrubé zmeny podmienok pre hospodárenie verejnoprávných sociálnych fondov pri schvaľovaní štátneho rozpočtu na rok 1996 sú pre Sociálnu poisťovňu a Fond zamestnanosti veľmi nepríjemným signálom ohrozenia ich nezávislosti a samosprávnosti.

2. 3. SOCIÁLNE PROBLÉMY

V priebehu celého roka rezonovali v spoločnosti tri akútne problémy:

- * zaostávanie zárobkov v rozpočtovej sfére za zárobkami v podnikateľskej sfére
- * vysoký podiel dlhodobo nezamestnaných
- * zvýšenie cien osobnej dopravy a súčasné zrušenie robotníckych zliav na cestovnom (a obmedzenie študentských zliav).

Kým prvé dva problémy majú dlhodobější charakter, otázka vysporiadania sa so zvýšeným cestovným bola najaktuálnejším problémom v tých domácnostiach, kde náklady na osobnú dopravu tvoria významný podiel na celkových výdavkoch. Preto sa jej budeme venovať v kauze roka.

2. 3. 1. Roztváranie nožníc medzi odmeňovaním v podnikateľskej a rozpočtovej sfére

Obrat vo vzťahoch medzi podnikateľskou a štátnou rozpočtovou sférou nastal v roku 1992 a súvisel priamo s prijatím nových zákonov o odmeňovaní a kolektívnom vyjednávaní. Zamestnanci v podnikateľskej sfére mohli a môžu pomocou svojich odborárskych zástupcov vstúpiť priamo do vyjednávania o výške miezd. Platové tarify zamestnancov rozpočtovej sféry sú dané vládnym nariadením a výška osobných príplatkov závisí od stavu štátneho rozpočtu. V prípade zdravotníctva aj od stavu rozpočtu Všeobecnej zdravotnej poisťovne. Možnosti vyjednávania v rozpočtových organizáciách sú preto veľmi obmedzené, výsledky vyjednávania v jednotlivých rezortoch ešte pod-

liehajú schváleniu vládou alebo aj parlamentom. Úspechy sa dosahujú len veľmi ťažko a zdĺhavo. Navonok je tento problém dobre viditeľný aj tým, že kým v podnikateľskej sfére sa priemerné mzdy v r. 1995 pohybovali v rozpätí od 4 900 (odevničstvo a garbiarstvo) po 13 500 Sk (peňažníctvo a poisťovníctvo), v rozpočtovej sfére to bolo iba od 5 200 (sociálne služby) po 8 350 Sk (verejná správa a obrana).

Tabuľka 26

Vývoj reálnej hodnoty dôchodkov a miezd v SR v rokoch 1993-1995

	index (predchádzajúci rok - 100)		
	1993	1994	1995
reálna hodnota starobného dôchodku zamestnanca	85,0	106,1	103,1
reálna hodnota mzdy	96,4	103,0	104,4

Zdroj: „Štatistická správa o základných vývojových tendenciách v hospodárstve SR v roku 1995 a prognóza vývoja na 1. polrok 1996“, Štatistický úrad SR. Bratislava, marec 1996

Iným, rovnako vážnym problémom je miera mzdovej diferenciácie vo vnútri jednotlivých odvetví a odborov činnosti. Kým mzdové rozdiely medzi vrcholovým manažmentom a pomocnými pracovníkmi v podnikateľskej sfére dosahujú desaťnásobky, v rozpočtovej sfére sú rozdiely medzi vysokokvalifikovanými odborníkmi a pomocným personálom rádovo, a teda podstatne menšie.

Nemožno sa preto čudovať, že najväčšiu nespokojnosť s odmeňovaním pociťujú učители a lekári, najvyššie kvalifikované skupiny zamestnancov zo všetkých 250 tisíc pracujúcich v rezorte školstva a zdravotníctva. Nezávisle od seba obe profesné skupiny požadovali v roku 1995 výrazné zvýšenie plátov. Obidve skupiny sa zaktivizovali potom, čo si uvedomili, že valorizácia plátových tarífov o 10% od 1. januára 1995 (schválená ešte vládou premiéra Moravčíka) a tomu zodpovedajúci nárast mzdových prostriedkov v štátnom rozpočte na rok 1995 im nezabezpečia reálny rast zárobkov. Ani jedna z iniciatív však nedosiahla v priebehu roka 1995 výraznejší úspech (11).

Vláda zažehnala nebezpečenstvo otvoreného sociálneho konfliktu s učiteľmi a lekármi, ale problém ostal. Hrozí akútna morálna i odborná devastácia učiteľského a lekárskeho stavu na Slovensku. Hrozí, že každodenná starosť o udržanie životnej úrovne vlastnej rodiny u nich nadobro prehlúši chápanie svojho povolania ako poslania. Ani učители, ani lekári si však v priebehu roka 1995 v dostatočnej miere neuvedomili, že svoje požiadavky môžu presadiť len s podporou verejnosti, využívajúc pre to všetky legálne prostriedky. Až koncom roka 1995 a na začiatku nasledujúceho roka sa objavili prvé signály o systematickejšom úsilí lekárov (povzbudených o. i. príkladom z ČR) zorganizovať sa za obhajobu a presadenie svojich záujmov.

Na porovnanie ešte uvedme vývoj plátov a miezd v kra-

jinách Višeegrádskej štvorky.

Tabuľka 27

Priemerné mesačné nominálne mzdy a platy v krajinách V-4 (Poľsko, Maďarsko, ČR, SR) v rokoch 1993-1995 a výmenný kurz za 1 US dolár v r. 1995

Rok	Poľsko (PZ - zloty)	Poľsko (HUF - forint)	ČR (Kč)	SR (Sk)
Priemerné mesačné nominálne mzdy a platy				
1993	399,50	27 173	5 817	5 379
1994	547,25	33 289	6 894	6 294
1995	726,97	38 900	8 171	7 195
Výmenný kurz za 1 US dolár				
1995	2,4680	119,72	26,60	29,57

Pozn.: Údaje sú uvedené v národných menách (zloty, forint, česká koruna, slovenská koruna). Výmenný kurz za 1 US dolár predstavuje kurz devízy stred, ku konca obdobia.

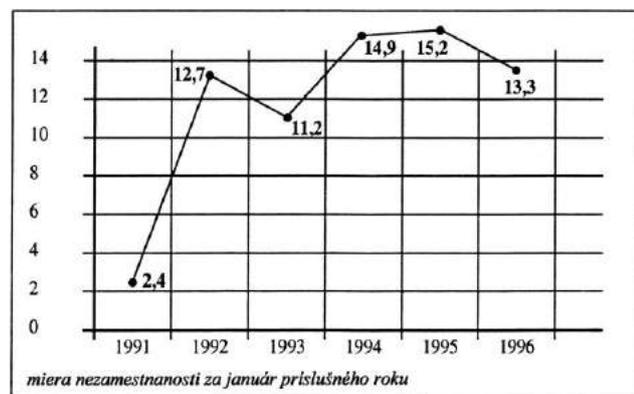
Zdroj: Statistical Bulletin 1995/4. Bratislava, Štatistický úrad SR, apríl 1996 (pripravené spoločne s Českým štatistickým úradom v Prahe, Központi Statisztikai Hivatal v Budapešti a Głównym Urzędem Statystycznym vo Varšave).

2. 3. 2. Dlhodobá nezamestnanosť – stále aktuálny sociálny problém

Nezamestnanosť na Slovensku je nový sociálny jav, ktorý v krátkom časovom úseku roka 1991 dosiahol neočakávané a nepredvídané rozmery. Úroveň poznania tohto javu, jeho vnútornej a vonkajšej dynamiky nie je zatiaľ vysoká. To sťažuje prijímanie účinných opatrení.

Graf 8

Vývoj nezamestnanosti v SR od roku 1991 do 1996 (v %)

Zdroj: Štatistické výsledky o nezamestnanosti v SR, MPSV SR, Správa služieb zamestnanosti, 1991–1996

Základnou, už dobre známou charakteristikou nezamestnanosti je jej sezónnosť. Aj v tých rokoch, keď nezamestnanosť stúpala (1993), nastalo jej sezónne zníženie v apríli a v máji. K rozpoznaní inej tendencie prispel práve rok 1995. Hovorí o tom, že priemerná miera nezamestnanosti sa znižuje vtedy, keď je dostatok prostriedkov na aktívnu politiku zamestnanosti. A to bolo doteraz iba dva razy. Prvýkrát v roku 1992, keď vo federálnom rozpočte bolo pre oblasť zamestnanosti vyčlenených 11 mld. Kčs a Slovensko z nich vyčerpalo viac ako polovicu. Súčasne existovali prvé náznaky celkového oživenia ekonomiky a prvýkrát sa zvýšila reálna hodnota zárobkov (o 8,7%).

Tabuľka 28

Miera nezamestnanosti v SR a výdavky na aktívnu politiku v rokoch 1992-1995

Rok	Miera nezamestnanosti			Výdavky (v mld. Sk) na aktívnu politiku
	január	december	rozdiel	
1992	12,74	10,38	- 2,36	3,8
1993	11,23	14,44	+ 3,21	1,1
1994	14,89	14,59	- 0,30	1,9
1995	15,20	13,11	-2,09	4,4

Zdroj: Správa o sociálnej situácii obyvateľstva v Slovenskej republike, Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR, Bratislava 1992, 1993, 1994; Štatistické výsledky o nezamestnanosti v SR, Správa služieb zamestnanosti, Bratislava 1996

V roku 1995 sa miera nezamestnanosti v priebehu roka rovnako znížila o dva body a súčasne sa na aktívnu politiku zamestnanosti vyčerpalo z Fondu zamestnanosti rekordných 4 mld. korún. Zníženie miery nezamestnanosti a súčasne zvýšenie zamestnanosti považujú makroekonómovia (12) za sprievodné znaky oživenia ekonomiky v roku 1995. Súčasne upozorňujú na to, že tento vývoj na trhu práce sa dosiahol aj vďaka tomu, že sa relatívne znížila dynamika produktivity práce. Keby sa dynamika produktivity práce udržala na úrovni 1994 roka, tá istá dynamika HDP by znamenala stagnáciu zamestnanosti a rast nezamestnanosti až na 15,5% v ročnom priemere. Exminister práce, sociálnych vecí a rodiny Július Brocka tvrdí (13), že zníženie nezamestnanosti je iba vo vykázannej evidencii, ale nie v realite, kde existuje v skrytej forme. Svoje tvrdenie opiera o fakt, že v priebehu roka bolo z evidencie vyradených 44 714 osôb pre nespokojnosť s úradom práce pri hľadaní zamestnania. Ak po vyradení zostali nezamestnanými, miera nezamestnanosti je v skutočnosti o 1% vyššia ako sa uvádza v štatistike – tvrdí tento poslanec z opozičného KDH. Ani oživenie ekonomiky, ani opatrenia vlády na trhu práce neovplyvnili citeľne základný negatívny trend vývoja nezamestnanosti, ktorým je vysoký podiel dlhodobej nezamestnanosti. Tento fenomén sa stáva najväčším sociálnym problémom Slovenska.

Tabuľka 29

Rozloženie uchádzačov o zamestnanie v SR podľa dĺžky evidencie na úrade práce v rokoch 1991-1995 (v %)

Dátum zisťovania	Dĺžka evidencie		
	do 6 mesiacov	7 - 12 mes.	13 a viac mes.
31.12.91	60,3	33,6	6,1
30.06.92	42,1	32,4	25,5
31.12.92	46,0	17,7	36,3
30.06.93	52,5	15,9	31,6
31.12.93	45,8	22,0	32,2
30.06.94	32,7	23,6	43,7
31.12.94	38,0	16,8	45,2
30.06.95	35,7	17,8	46,5
31.12.95	40,7	14,7	44,6

Zdroj: Správa o sociálnej situácii obyvateľstva SR v 1. polroku 1995. Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR, Bratislava, október 1995; Štatistické výsledky o nezamestnanosti v SR, Správa služieb zamestnanosti, Bratislava 1996

V roku 1995 sa počet dlhodobo nezamestnaných mierne znížil, pričom ich podiel na celkovej nezamestnanosti v priebehu roka mierne kolísal. V apríli 1995 vláda schválila Program podpory verejnoprospešných prác, ktorý bol určený hlavne pre krátkodobé zamestnanie dlhodobo nezamestnaných. Aj program prispel k tomu, že na tieto práce bolo umiestnených 33 310 uchádzačov o zamestnanie, dvojnásobne viac ako v predchádzajúcom roku. Podľa predbežných údajov polovicu z nich zamestnali obecné úrady, ďalší pracovali v mimovládnom sektore a v štátnej správe. Ani tento, masívne podporovaný program zo strany úradov práce a Fondu zamestnanosti nezmenil podstatne základnú štruktúru nezamestnaných a nezvrátil nepriaznivý trend, ktorý ďalej pokračuje. Ako ukazuje nasledujúca tabuľka, podiel tých, ktorí sú v evidencii úradu práce dlhšie ako dva roky, rastie absolútne i relatívne.

Tabuľka 30

Nezamestnaní v SR dlhšie ako dva roky v rokoch 1994-1995

Doba zisťovania	31.12.94	31.3.95	31.6.95	31.12.95
Počet osôb	81 954	87 234	92 946	93 498
%	22,1	23,5	27,4	28,0

Zdroj: Štatistické výsledky o nezamestnanosti, Správa služieb nezamestnanosti, Bratislava 1995, 1996

V priemere najdlhšie (viac ako 450 dní) sú evidovaní uchádzači v okresoch s najvyššou mierou nezamestnanosti, ako sú okresy Michalovce, Rožňava, Spišská Nová Ves. Priemerne najmenší počet dní (menej ako 300) majú okresy s najnižšou mierou nezamestnanosti: Trenčín, Bratislava a okolie. Základný problém dlhodobo neza-

mestnaných spočíva v ich nízkej osobnej pripravenosti na trvalý a efektívny výkon práce. Súvisí to s nedostatočným vzdelaním a so stratou alebo absenciou pracovných návykov, čo im sťažuje uplatnenie sa na trhu práce. K tomu sa pridružuje prvotný alebo dlhodobou nezamestnanosťou nadobudnutý nezáujem o prácu, osobná pasivita pri hľadaní vhodného zamestnania. Najväčšou bariérou sa však stáva nezáujem zamestnávateľov o týchto ľudí, pretože spoločnosť si už o dlhodobo nezamestnaných (z ktorých veľká časť je rómskeho pôvodu) vytvorila negatívne stereotypy. Platí to často aj o starostoch obcí v tých prípadoch, keď v obci existujú chronické problémy spolunažívania slovenského a rómskeho obyvateľstva. Iným zas chýba dostatok odhodlania a energie systematicky a dlhodobo venovať sa týmto ľudom, i keď si uvedomujú, že ich dlhodobá nezamestnanosť a sociálna odkázanosť veľmi negatívne ovplyvňuje úroveň spolužitia v obci.

Znižovanie počtu dlhodobo nezamestnaných závisí od zvýšenia intenzity rekvalifikácií a od znižovania medziregionálnych rozdielov v ekonomickej aktivite – tvrdia makroekonómovia (12). Podiel rekvalifikovaných je však trvale nízky (len 3% z celkového počtu) a znižovanie medziregionálnych rozdielov je vec dlhodobá. Preto sa ani v roku 1996 neočakáva citeľné riešenie tohto problému.

2. 3. 3. Kauza roka – blýskalo sa, ale nehrmelo

20. apríla 1995 rokovala Rada hospodárskej a sociálnej dohody. Z programu rokovania bol stiahnutý návrh na úpravu (zvýšenie) cestovného, pretože neobsahoval návrh kompenzačných opatrení, ktorý požadovali odborári.

3. mája sa konalo mimoriadne zasadnutie RHSD. Na programe bol aj návrh na zvýšenie cien a výraznú redukciiu zliav v osobnej hromadnej doprave. Tento návrh sa dostal na program rokovania už po tretíkrát. V roku 1993 ho predložil minister Hofbauer, v roku 1994 minister Dzurinda, v roku 1995 minister Rezeš. Odborári aj tentokrát (ako dvakrát predtým) odmietli predložený návrh, pretože ich požiadavka, aby redukcia zliav bola kompenzovaná sociálnymi opatreniami, nebola dostatočne splnená. Vládou navrhnuté kompenzačné opatrenia mali byť účinné až v roku 1996, zatiaľ čo zrušenie zliav bolo naplánované už od 1. júla 1995.

20. júna vláda na svojom zasadnutí prijala návrh ministra Rezeša. Cestovné na železnici sa zvýšilo o 20% a v autobusovej doprave o 10%. V autobusovej doprave sa zrušila 63,4%-ná zľava na robotnícke lístky a 17%-ná zľava na jednotlivé cesty. Opatrenie sa dotklo 400 tisíc osôb. Zľavy na železničné robotnícke lístky sa znížili z 50% na 20%. Zníženie zliav na cestovnom sa v menšej miere dotklo aj žiakov a študentov, dôchodcov a ťažko zdravotne postihnutých. Príčinou takéhoto rozhodnutia bola zlá ekonomická situácia dopravcov, ktorí takto získa-

jú 730 miliónov v roku 1995 a raz toľko v roku nasledujúcom. Vláda prijala toto rozhodnutie s tvrdením, že s ním súhlasia aj sociálni partneri.

1. júla prijaté rozhodnutie nadobudlo platnosť.

11. júla odovzdávajú odborári vláde protest Konfederácie odborových zväzov proti spôsobu, akým vláda postupovala pri úprave cestovného, najmä proti absencii kompenzačných opatrení, ktoré im vláda sľúbila. Súčasne predkladajú svoj návrh:

- u daní z príjmov zvýšiť odpočítateľnú položku na dopravu z 300 na 1 000 Sk mesačne
- umožniť zamestnávateľovi, aby mohol príspevky na dopravu zamestnancov započítať do svojich nákladov
- zvýšiť odvod do sociálneho fondu z 0,6% na 2,5% a určiť ho na dopravu.

20. júla stiahla vláda z rokovania RHSD návrh na úpravu cien elektriny, plynu a tepla. To bolo prvé a jediné víťazstvo organizovaného odborového protestu. Súčasne vláda sľúbila vypracovať návrh kompenzácií k zvýšenému cestovnému.

10. augusta KOZ rozhodla o zvolaní celoslovenského protestného zhromaždenia, pretože vláda napriek prísľubom na písomný protest odborárov z júla neodpovedala žiadnym konkrétnym návrhom.

V auguste a v septembri sa konali regionálne protestné mítingy.

30. augusta odborári odišli z rokovania tripartity kvôli materiálom, ktorý im vláda predložila. Za kompenzáciu zvýšeného cestovného sa v ňom považovalo zvýšenie životného minima, dôchodkov a prídavkov na deti od 1. júla. Za primeranú kompenzáciu všeobecne vláda považovala zvýšenie miezd, ktoré si musia zamestnanci vybojovať v kolektívnom vyjednaní.

23. septembra sa konal celorepublikový protestný míting v Bratislave za účasti 15 – 30 tisíc ľudí (odhady sa rôznia). Najdôraznejší odborársky protest po novembri 1989 bol starostlivo pripravovaný a organizovaný (podľa výskumu ŠÚ SR ho podporovalo 57% obyvateľov SR). Obava odborových predákov z pokračovania otvoreného konfliktu medzi vládou a odbormi spôsobila, že míting nebol namierený proti vláde, ale neadresne protestoval proti negatívnym sociálnym dôsledkom ponovembrového vývoja. V takomto duchu sa niesla výzva adresovaná vláde, Národnej rade a zamestnávateľom na prijatie účinných opatrení.

27. septembra sociálni partneri vzali so súhlasom na vedomie odborársku výzvu z námestia. Stalo sa tak na rokovaní tripartity. Súčasne sa dohodli na vytvorení trojstrannej pracovnej komisie pre vypracovanie požadovaných návrhov kompenzácií.

17. októbra vláda schválila návrh kompenzačných opatrení. Odborári s ním nesúhlasia a považujú ho za najhorší zo všetkých možných.

24. októbra vláda schválila novely zákonov, ktorými sa bude realizovať prijatý súbor kompenzačných opatrení so spätnou platnosťou od 1. septembra. Odborári požadovali termín od 1. júla a väčší rozsah opatrení.

30. októbra vyhlásila KOZ SR krízový stav, pretože vláda nedostatočne reagovala na požiadavky vyslovené na protestnom mítingu. Chcú ďalej vyjednávať o výhodnejších kompenzáciách. Podpredseda vlády J. Kalman v mene vlády považuje krízový stav za unáhlený a nátlakový. V. Mečiar ho v rozhlasovej desaťminútovke označil za „zbytočné ukazovanie svalov“.

17. novembra Národná rada SR prerokovala a schválila vládny návrh novely zákona o daniach z príjmov a zákona o sociálnom fonde. Odpočítateľná položka u dochádzajúcich zamestnancov s nižším príjmom ako 7 000 Sk sa zvýšila z 300 na 700 korún. Odvody do sociálneho fondu sa zvýšili o 0,5%. Vládne návrhy boli schválené len s jedinou zmenou, napriek intenzívnemu lobovaniu odborárov u politických strán.

18. decembra sa rokovanie RHSD skončilo s tým, že Generálna dohoda na rok 1996 nebude podpísaná v decembri 1995, ako sa pôvodne plánovalo. Odborári jej podpísanie podmienili splnením záväzkov zo starej GD.

31. januára 1996 sa nekoná zasadnutie RHSD, pretože sa nedospelo k dohode o Generálnej dohode na rok 1996. Odborári však už netrvajú na tom, aby obsahovala kompenzácie k zrušeným zľavám cestovného. Požadujú len, aby to riešila ďalšia novela zákona o dani z príjmov s platnosťou od 1. januára 1997.

1. februára 1996 Národná rada prijíma dva návrhy zákonov, ktorými sa plnia záväzky vlády z Generálnej dohody na rok 1995.

20. februára Konfederácia odborových zväzov ruší krízový stav vyhlásený 30. októbra 1995. Od jeho vyhlásenia nedosiahla vo vyjednaní s vládou žiadny pokrok v otázke kompenzácií zrušených zliav cestovného.

Celá kauza je názornou, modelovou ukázkou robenia sociálnej politiky v roku 1995. Vláda rozhodla o ďalšom nutnom kroku v liberalizácii cien, ale nebola pripravená obhájiť ho z trhov konformných pozícií. Preto politicky lavírovala a robila odborárom ústupky, ktoré vyústili do prijatia nesystémových noviel zákonov z hľadiska transformačných cieľov. Odborári museli pri tejto, pre ich členov citlivej otázke, reagovať. Rozhodli sa ukázať vláde svoju silu, ale z pol cesty sa vrátili. Nedočkali (nechceli alebo nemohli?) svoj protest dotiahnuť do konca. Boli vnútorne rozložení a skompromitovaní od začiatku svojou neprincipiálnosťou pri rokovaní so sociálnymi partnermi.

3. TENDENCIE

Rozpornosť slov a činov vlády v sociálnej politike nebola predmetom hodnotenia na pôde parlamentu. Jej väčšie či menšie kauzy sa diali hlavne na pôde tripartity, ktorú vláda povýšila na jediné miesto, kde sa uzatvárajú spoločenské dohody o riešení sociálnych otázok Slovenska. Nízka

úroveň sociálneho dialógu predovšetkým medzi vládou a odbormi prispela k tomu, že si sociálni partneri stále presnejšie definujú svoje postavenie a svoje špecifické záujmy. Tento uvedomovací proces bude pokračovať. Odrazí sa predovšetkým v zosilnení kolektívneho vyjednávania o mzdách medzi odborármi a zamestnávateľmi, čo môže u tých druhých priniesť aj veľmi pozitívne výsledky pri definovaní strednodobých a dlhodobých podnikateľských stratégií. Vo väčšej miere ako doteraz sa bude využívať inštitút sprostredkovateľa a rozhodcu pri vyjednávaní o kolektívnej zmluve a v sporoch o jej plnení. Vyššia miera uvedomenia a formulácie svojich záujmov sa na strane zamestnávateľov prejaví v ich dôraznejšom tlaku na znížovanie daňového a príspevkového zaťaženia podnikateľov, napriek tomu, že ich poprivatizačná závislosť od štátu a FNM bude ešte vysoká.

Pokračujúci hospodársky rast sa podľa Prognostického ústavu SAV prejaví vo zvýšení reálnych miezd v intervale 5,4 až 8,3%. Pri sústredenom tlaku odborárov na mzdy môže byť pravdepodobnejšia horná hranica tohto intervalu. To automaticky vytvorí dostatok prostriedkov vo Fonde dôchodkového zabezpečenia, pretože aj samotné percento príspevku do fondu sa od 1. januára 1996 opäť zvýšilo (z 27,5 na 28,5%). Vláda si nenechá ujsť túto príležitosť a využije konjunktúru fondu na to, aby valorizácia dôchodkov po prvýkrát priniesla aj výraznejšie zvýšenie ich reálnej úrovne. Už sa aj stalo. Vláda už v marci 1996 poslala do parlamentu návrh na zvýšenie dôchodkov o 12% od 1. júna 1996. Zlepšenie celkovej príjmovej situácie by malo byť citeľnejšie ako v predchádzajúcich dvoch rokoch nielen u dôchodcov, ale aj u ostatných, predovšetkým ekonomicky aktívnych skupín obyvateľstva.

Pokračujúci hospodársky rast by sa mal prejavovať vyšším rastom zamestnanosti ako bude prirodzený prírastok na trhu práce, a tým aj miernym, predovšetkým sezónnym znížením nezamestnanosti. Nebude znamenať zásadný zvrat vo vývoji nezamestnanosti na Slovensku, nezmení podstatne existujúce regionálne rozdiely, ani kritický trend utvárania veľmi problémovej skupiny dlhodobo nezamestnaných osôb.

RESUMÉ

Sociálna situácia obyvateľov Slovenska v roku 1995 sa mierne zlepšila. Po druhýkrát za sebou vzrástla reálna hodnota príjmov, osobitne pracovných (cca o 7%). Nezmiernili sa však rozdiely medzi odmeňovaním vysoko-kvalifikovaných zamestnancov v podnikateľskej sfére a v rozpočtovej sfére. Pokles nezamestnanosti nebol len sezónny, ale v priemere dosiahol zníženie takmer 1 bod a bolo sprevádzané rastom zamestnanosti. Zároveň pretrvávali veľké regionálne rozdiely a vysoký podiel dlhodobo nezamestnaných. Kritickú hodnotu 28% dosahoval podiel

osôb, ktorí sú nezamestnaní dlhšie ako dva roky. Ich počet sa zvýšil aj absolútne a na konci roka presiahol 93 tisíc. Vládny program verejnoprospešných prác nezaznamenal u tejto skupiny výrazný efekt.

Realizácia programového vyhlásenia vlády v časti transformácia sociálnej sféry ukázala nedostatočnú pripravenosť vládnej koncepcie. Vláda zanedbala získavanie verejnosti na jej podporu a dala prednosť rokovaniu so sociálnymi partnermi za zatvorenými dverami. Ani to nezmiernilo pretrvávajúcu krízu vzťahov medzi vládou a odbormi, ktorá vyústila do celorepublikového protestného zhromaždenia odborárov v septembri 1995.

LITERATÚRA

1. Pozri Anderson, A.: „Stredná Európa sa borí s nárokmi sociálnej politiky“. Európsky dialóg 1/1996, s. 2-3.
2. Pozri Programové vyhlásenie vlády SR, parlamentná tlač, 1995, s. 47.
3. ibid, s. 49.
4. Pozri denník SME z 2.2.1996.
5. Pozri Správu o plnení záväzkov Generálnej dohody na rok 1995, sekretariát RHSD, Bratislava, február 1996.
6. Pozri Návrh zákona o štátnom rozpočte na rok 1995, parlamentná tlač, február 1995.
7. Pozri „Novela zákonov v oblasti zamestnanosti“ v prílohe mesačníka Sociálna práca a sociálna politika, č. 10/1995.
8. Pozri Návrh rozpočtu príjmov a výdavkov Fondu zamestnanosti SR na rok 1995, Fond zamestnanosti, Bratislava, január 1995.
9. Pozri Návrh rozpočtu Sociálnej poisťovne na rok 1995, parlamentná tlač, Bratislava, február 1995.
10. Pozri články v Národnej obrode zo 17.1.1996 a v Trende č. 5/1996.
11. Pozri kapitoly o zdravotníctve a školstve v tejto publikácii.
12. Pozri materiál Prognostického ústavu SAV „Základné makroekonomické proporcie vývoja ekonomiky Slovenska“ v Trende (dokument) č. 5/1996.
13. Pozri „J. Brocka: Skutočná nezamestnanosť je o percento vyššia ako tvrdí vláda“. SME, 23.2.1996.

Školstvo a veda

● **Doc. RNDr. Vladislav Rosa, CSc. (1939), v r. 1990** vedúci **Katedry základov matematiky a didaktiky matematiky MFF UK, v r. 1991 – 1995 riaditeľ Ústredného inšpekčného centra a hlavný školský inšpektor SR. Okrem vedeckovýskumnej a pedagogickej činnosti je spoluautor Edukačného memoranda vlády SR a strategických záujmov SR v oblasti vzdelávania a vedy i Národného programu výchovy a vzdelávania KONŠTANTÍN. V apríli 1995 bez udania dôvodu odvolaný ministerkou školstva z funkcie.**

Kľúčové slová: základné a stredné školstvo, vysoké školstvo, veda, štruktúra školstva a vedy, trendy vývoja školstva a vedy, programové vyhlásenie vlády.

1. PREHEAD VÝVOJA OD R. 1989 A STAV NA ZAČIATKU R. 1995

1. 1. CHARAKTERISTIKA ZMIEN PO ROKU 1989

Transformácia politického a ekonomického systému sa celkom prirodzene dotkla aj školstva a vedy. Počiatkový pokles výkonnosti ekonomiky v procese transformácie spôsobil pokles investícií do školstva a vedy, štátnej správy, zmenila sa organizácia a riadenie školstva i vedy, zvýšil sa tlak na výkonové parametre vzdelávania i vedy podľa momentálnych potrieb trhu práce i stavu ekonomiky.

Školstvo však ostalo bez jasnej koncepcie výchovy a vzdelávania, nedostatočne je formulovaná budúca potreba a štruktúra kvalifikovaných pracovníkov. Z kritiky socialistickej školskej a vednej politiky paradoxne vzišiel odpor školských a výskumných pracovníkov k politike vôbec. Napriek proklamáciám o podpore a potrebe prednostného rozvoja školstva a vedy dochádza k ich faktickému úpadku.

Aké konkrétne zmeny, priaznivé i nepriaznivé, po roku 1989 nastali?

- a) Postupné rozširovanie možností štúdia na stredných a vysokých školách. Nešlo iba o prostý nárast študujúcich, ale aj o prekonávanie disproporcií medzi ponukou a dopytom a o inštitucionálne i obsahové prispôsobovanie ponúkaného vzdelávania.
- b) Objavili sa nové druhy škôl (dievčenská odborná škola, bilingválne gymnázium, osemročné gymnázia), v odbornom školstve sa rozvíja pomaturitné štúdium, zriadil sa krátky cyklus vysokoškolského vzdelávania (bakalárske štúdium). Otvorenie priestoru pre vznik cirkevných a súkromných škôl (okrem vysokých) ukončilo monopol štátu a prispelo k vytváraniu bohatejšej štruktúry školstva. Neuskutočnila sa však zatiaľ celková štrukturálna reforma.
- c) Uvoľnila sa uniformita učebných plánov a osnov; učitelia získali väčšiu slobodu voľby pedagogických metód, otvoril sa priestor pre autorov učebníc a učebných pomôcok, čo uľahčuje cestu k pluralitnejšiemu školstvu.
- d) Zmenili sa tiež podmienky práce učiteľov na školách, a to znížením počtu žiakov na učiteľa i zmenšením veľkosti tried. Pracovné hodnotenie učiteľov prestalo súvisieť s „politickou angažovanosťou“. Nepodarilo sa však zlepšiť ich odmeňovanie; priemerné platy v školstve dlhodobo zostávajú pod celoštátnym priemerom a sú spolu s rozširovaním iných príležitostí hlavnou príčinou odchodu množstva schopných pedagógov zo školstva (od základného po vysoké). „Únik mozgov“ začína negatívne ovplyvňovať nielen úroveň jednotlivých škôl, ale školskej sústavy ako celku.
- e) Presun niektorých kompetencií na riaditeľov škôl a priznanie právnej subjektivity stredným, ako aj niektorým základným školám zvýšili autonómiu školy z hľadiska pedagogického i z hľadiska riadenia a hospodárenia. Ďalšou významnou zmenou v riadení bol vznik školských správ a rozdelenie rozhodovacích právomocí medzi ne, centrum a školy. Vysokým školám boli navrátené akademické slobody, rozsiahla autonómia a demokratické formy riadenia, aj keď nie v celkom vyváženej podobe. Nepodarilo sa však odstrániť jednu z hlavných deformácií – oddelenie vysokoškolského vzdelávania od vedy a výskumu.
- f) Vo financovaní školstva nedošlo zatiaľ k systémovému riešeniu a vzhľadom k súčasnej fáze vývoja ekonomiky sa dokonca výrazne znížilo. Rozhodujúcu záťaž stále nesie štát, nespriehľadnil a nezobjektívizoval sa však spôsob rozdeľovania prostriedkov štátneho rozpočtu. Nedošlo teda ku kvalitatívne novému vzťahu medzi štátom, vzdelávacími inštitúciami a občanmi.

g) Vývoj po roku 1989 sprevádzala vysoká aktivita rôznych pedagogických iniciatív, združení (aj odborov) i jednotlivcov. Avšak po vyčerpaní „negatívneho náboja“ (úsilie odstrániť najviditeľnejšie deformácie minulosti) značná – a stále väčšia – časť učiteľov prijíma zmeny v školstve skôr pasívne.

1. 2. KVANTITATÍVNE ÚDAJE O ŠKOLSTVE V SR V ROKU 1995

Školy, žiaci a učitelia v školskom roku 1994/1995 (v zátvorke rozdiel oproti predchádzajúcemu školskému roku)

Tabuľka 31
Štátne školy v SR v školskom roku 1994/1995

Druh zariadenia	počet škôl	poč. žiakov	int. učitelia
Predškolské	3333 (-165)	174044 (-10244)	14604 (-1224)
Základné školy	2393 (-8)	650044 (-14440)	37196 (-172)
Gymnázia	150 (+1)	65112 (+1996)	4570 (+449)
SOŠ a OŠ	308 (+14)	101944 (+5959)	7735 (+750)
SOU	342 (+4)	135562 (-799)	5916 (+43)
Zdravotné školy	26 (-1)	10874 (-2204)	771 (+51)
Špeciálne školy	407 (-8)	29737 (+677)	3676 (+152)
Vysoké školy	14 (0)	70667 (+11834)	7781 (+13)
Spolu	6973 (-163)	1137984 (-7222)	82249 (+62)
ostatní pedagogickí pracovníci: 9257 (-1279)			

Zdroj: Štatistická ročenka ŠKOLSTVO SR 1994, Bratislava, ÚPMT 1995

Tabuľka 32
Cirkevné školy v SR v školskom roku 1994/1995

Druh zariadenia	počet škôl	poč. žiakov	int. učitelia
Predškolské	0		
Základné školy	86 (+5)	25673 (+417)	1315 (-186)
Gymnázia	23 (+4)	5942 (+710)	418 (+133)
SOŠ a OŠ	4 (0)	844 (+223)	66 (+16)
Zdravotné školy	7	1568	115
Špeciálne školy	3 (0)	167 (+7)	24 (+1)
ostatní pedagogickí pracovníci: 678			

Zdroj: Štatistická ročenka ŠKOLSTVO SR 1994, Bratislava, ÚPMT 1995

Tabuľka 33
Súkromné školy v SR v školskom roku 1994/1995

Druh zariadenia	počet škôl	poč. žiakov	int. učitelia
Predškolské	10 (+9)	392 (+327)	35 (+29)
Základné školy	1 (0)	96 (+47)	19 (+14)
Gymnázia	10 (+3)	1018 (+362)	85 (+47)
SOŠ a OŠ	16 (+7)	1915 (+1094)	130 (+46)
ostatní pedagogickí pracovníci: 305			

Zdroj: Štatistická ročenka ŠKOLSTVO SR 1994, Bratislava, ÚPMT 1995

Tabuľka 34
Základné umelecké školy (štátne+cirkevné+súkromné) v SR v školskom roku 1994/1995

počet škôl	poč. žiakov	int. učitelia	ext. učitelia
177 (+10)	84702 (+7113)	2961 (+45)	697 (+121)

Zdroj: Štatistická ročenka ŠKOLSTVO SR 1994, Bratislava, ÚPMT 1995

Pozn.: Základné umelecké školy (bývalé ľudové školy umenia) poskytujú ďalšie vzdelávanie v oblasti hudby, pohybovej tvorby a dramatických umení predovšetkým žiakom vo veku 8–18 rokov.

Tabuľka 35
Počet študentov vysokých škôl podľa smerov štúdia (denné štúdium) v SR v školskom roku 1994/1995

smer štúdia	
univerzitný	29989 (+3317)
technický	24554 (+2471)
ekonomický	9061 (+1854)
poľnohospodársky	5456 (+1028)
umelecký	1001 (+134)

Zdroj: Štatistická ročenka ŠKOLSTVO SR 1994, Bratislava, ÚPMT 1995

Tabuľka 36
Podiel štátnych škôl na celkovom počte žiakov v SR v školskom roku 1994/1995 (v %)

Predškolské	Základné	Gymnázia	SOŠ a OŠ	SOU
99,99	96,19	90,34	97,37	98,11

Zdroj: Trend č. 25/95

1. 3. ŠTRUKTÚRA SLOVENSKEHO ŠKOLSTVA PODĽA VYUČOVACIEHO JAZYKA A PODĽA NÁRODNOSTI ŽIAKOV A ŠTUDENTOV

Na doplnenie obrazu o štruktúre školstva nám poslúžia počty škôl podľa vyučovacieho jazyka, resp. podľa národností žiakov a študentov v školskom roku 1994/1995. Pre vysoké školy uvádzam iba počty podľa národností v dennom štúdiu. Všetky tieto údaje zachytávajú iba štátne školy:

Tabuľka 37
Počty škôl v štátnych školách SR podľa vyučovacieho jazyka, resp. podľa národností žiakov a študentov v školskom roku 1994/1995

Materské školy	počet škôl	počet tried	počet detí	
slovenský jazyk	2 882	6 716	160 463	
maďarský jazyk	297	586	12 350	
ukrajinský jazyk	46	63	1 161	
slov. a maď. jazyk	106			
slov. a ukr. jazyk	1			
nemecký jazyk	1	3	70	
Základné školy	ročník 1.-9.	ročník 1.-4.	triedy	žiaci (spolu)
slovenský jazyk	1 287	795	25 031	603 807
maďarský jazyk	117	151	2 081	45 467
ukrajinský jazyk	9	2	61	770
slov. a maď. jazyk	18	13		
slov. a ukr. jazyk	2			
Národnosť žiakov	Gymnázia	SOŠ a OŠ	Zdravotné školy	SOU
slovenský jazyk	129	284	23	323
maďarský jazyk	11	25		6
ukrajinský jazyk	1	6		
slov. a maď. jazyk	8	17	3	30
slov. a ukr. jazyk	1	2		
Národnosť žiakov	Materské školy	Základné školy	Špeciálne školy	
slovenská	155 554	575 741	24 016	
maďarská	15 731	57 002	2 017	
rómska	1 870	12 451	3 600	
ukrajinská	268	1 725	4	
česká	187	1 682	53	
iná	600	850	6	
cudzinci	102	501	41	
Národnosť žiakov	Gymnázia	SOŠ a OŠ	Zdravotné školy	SOU
slovenská	58 631	94 186	9 796	123 401
maďarská	5 798	6 690	949	11 169
rómska	2	69	12	210
ukrajinská	154	224	56	166
česká	254	498	30	426
iná	145	155	10	114
cudzinci	121	112	21	76
Národnosť študentov denného štúdia VŠ				
slovenská	63 075			
maďarská	3 078			
rómska	7			
ukrajinská	281			
česká	333			
iná	126			
cudzinci	2 141			
spolu	69 042			

Zdroj: Štatistická ročenka ŠKOLSTVO SR 1994, Bratislava, ÚPMT

Veľmi hľadanými a niekedy účelovo využívanými informáciami sú údaje o školstve na národnostne zmiešanom území. Niektoré boli uvedené v predchádzajúcom texte. Teraz ich doplníme o ďalšie pre porovnanie niektorých významných ukazovateľov. Robíme tak najmä preto, že býva nepekným zvykom poukazovať na to, že školstvo určitej národnostnej menšiny je nedobré či privilegované a pod., a to bez toho, aby sa uviedlo, aké je slovenské školstvo ako celok alebo aby sa prezentovalo komplexné porovnanie. Tieto údaje sú teda určené najmä na prekrytie nevedomosti, ako toto školstvo (a v ňom najmä školy s vyučovacím jazykom maďarským) vlastne vyzerá, na zdokumentovanie stavu pred jeho hodnotením.

Začnime základnou ekonomickou informáciou, ako ju formulovala ministerka školstva dňa 20.11.1995 v NR SR: „V rozpise rozpočtu na rok 1995 neboli na príslušných paragrafoch osobitne rozpísané prostriedky účelovo určené pre potreby škôl s vyučovacím jazykom národnosti. Zvýšené požiadavky na mzdové prostriedky, výdavky na zabezpečenie učebníc a pomôcok, investičné výdavky na výstavbu, dostavbu a rekonštrukciu škôl ... zabezpečujú školské správy v rámci prideleného rozpočtu.“ Doplniť ju môžeme konštatovaním ďalšieho faktu, že v rámci personálnych zmien (pozri časť 3.4) z 11 okresov Slovenska s najvyšším podielom občanov národnosti došlo v deviatich prípadoch v r. 1995 k odvolaniu riaditeľov školských správ.

Všimnime si teraz trend vývoja materských a základných škôl s výchovným/vyučovacím jazykom maďarským na území Slovenska.

Tabuľka 38

Vývoj počtu materských škôl s výchovným jazykom maďarským a počtu navštevujúcich detí na Slovensku v r. 1970-1995

rok	počet MŠ	počet detí	% z celej populácie
1970	358	12 447	10,4
1980	341	10 002	6,8
teraz	287 + 103*	10 391	6,4
* = počet škôl so spoločným riadením			

Zdroj: Szigeti, L.: Oktatásügyünk helyzete, Bratislava 1995

Tabuľka 39

Vývoj počtu základných škôl s vyučovacím jazykom maďarským a ich žiakov na Slovensku v r. 1960-1995

rok	počet ZŠ	počet žiakov	% z celej populácie
1960	555	72144	10,2
1970	490	68902	9,1
1980	309	51379	7,9
1990	245	48756	6,7
teraz	267 + 31*	44655	7,0
* = počet škôl so spoločným riadením			

Zdroj: Szigeti, L.: Oktatásügyünk helyzete, Bratislava 1995

K tomu treba dodať, že na prvom stupni ZŠ s vyučovacím jazykom maďarským pôsobí vyše 14% nekvalifikovaných učiteľiek. navyše s hrozivo vysokým vekovým priemerom bez prejavu záujmu operatívne aj perspektívne riešiť tento stav (pozri materiály ÚIP v literatúre).

Najväčšiu odozvu v oblasti národnostného školstva vyvolal návrh koncepcie výchovy a vzdelávania na národnostne zmiešanom území SR (o alternatívnom vyučovaní pozri aj časť 2.2). Neobsahuje však žiadne kvantitatívne ukazovatele ani v oblasti zdôvodnenia, ani v oblasti rozhodovania. Ukazovateľom reálnej situácie môžu byť zistenia školskej inšpekcie v r. 1994, uvedené v správe „**Súlad podmienok pre vzdelávanie príslušníkov národnostných menšín s podmienkami medzinárodných dokumentov o práve na vzdelanie**“ (1). Poskytuje autentické údaje, z ktorých vyberáme:

- Prakticky všetci (96,6%) maďarskí rodičia považujú prítomnosť svojich detí na školách s vyučovacím jazykom maďarským za dostatočný prejav rešpektovania ich práva na výchovu a vzdelávanie v materinskom jazyku. Znamená to, že akýkoľvek zásah do organizácie alebo obsahu výučby na týchto školách sa pociťuje ako zásah do týchto práv.
- Iba 1% týchto rodičov uviedlo, že pre ich dieťa nie je potrebné ovládať slovenský jazyk a iba 23,3%, že ich dieťa ho bude potrebovať „v najnutnejšom rozsahu“. Až 40,1% z nich považuje ovládanie slovenského jazyka za povinnosť občana a ďalších 34,4% považuje toto ovládanie za zvýhodnenie dieťaťa. Znamená to, že vyše 2/3 rodičov detí maďarskej národnosti deklaruje pozitívny vzťah k primeranému ovládaniu slovenského jazyka u svojich detí. Odpoveď rovnako signalizuje ochotu väčšiny z nich podieľať sa na hľadaní spôsobov, ako túto primeranosť v praxi zabezpečiť.
- Správa veľmi pozitívne hodnotí zistenie, že rodičia všetkých sledovaných národností (slovenskej 58,1%, maďarskej 43,9%, ukrajinskej 65,8%) najčastejšie volili odpoveď, že národné a občianske povedomie sa vzájomne podporujú a majú byť formované súčasne. Prednosť národnému povedomiu pred občianskym dalo iba 4,3% rodičov detí maďarskej národnosti.

- Komplikovanejšou sa ukázala situácia týkajúca sa diskriminácie (zákonnými normami alebo administratívnymi praktikami) detí (podľa vnímania rodičov). Kým na školách s vyučovacím jazykom maďarským ju pociťuje 73,7% rodičov, na školách s vyučovacím jazykom slovenským a ukrajinským iba 16-25% rodičov.
- Podobná situácia je v názore na vytváranie rovnakých podmienok na vzdelávanie zo strany štátu. 24,8% rodičov maďarskej národnosti sa domnieva, že o ich deti sa štát stará horšie, zatiaľ čo medzi rodičmi detí slovenskej a ukrajinskej národnosti nepozorujú horšiu starostlivosť štátu o deti niektorých národností. Závety uvedených a ďalších zistení ukazujú, že rodičia všetkých národností si uvedomovali význam ovládania slovenského jazyka pre ich deti. Dalo by sa preto očakávať, že efektívne úsilie ministerstva školstva o zlepšenie kvality by mohli podporiť tak rodičia, ako aj učitelia. Keďže sa však nepodarilo dosiahnuť zhodu ohľadne najvhodnejších metód vyučovania, ako aj ohľadne toho, čo sa považuje za primeranú úroveň ovládania slovenského jazyka, úmysel vlády podporovať tzv. alternatívne školstvo bez presnejšej špecifikácie tohto označenia rodičia aj učitelia maďarskej národnosti vnímali ako ohrozenie ich práv vo vzdelávaní. „Na tejto skutočnosti nemôže nič zmeniť ani možný prínos zavedenia bilingválneho vyučovania niektorých predmetov. Tento spôsob rozšírenia možnosti sa vníma ako taký, ktorý sa dosiahne na úkor ovládania materinského (maďarského) jazyka a je považovaný za skrytú formu asimilácie občanov maďarskej národnosti“ – píše sa v citovanom materiáli školskej inšpekcie (1).

1. 4. ŠTRÚKTURA VEDY NA SLOVENSKU

Na pracoviskách Slovenskej akadémie vied pôsobilo k 31.12.1994 1 306 vedeckých pracovníkov: 220 doktorov vied a 1 086 kandidátov vied. Z nich je 30 profesorov a 95 docentov. Ďalej v SAV pôsobilo 47 vedeckých asistentov. Podľa kvalifikačnej štruktúry v SAV pracovalo 381 vedúcich vedeckých pracovníkov a 600 samostatných vedeckých pracovníkov. Školiace pracoviská SAV mali spolu 604 vedeckých aspirantov: 235 interných, 45 externých, školených pre vlastnú potrebu na iných pracoviskách a 163 externých, školených v SAV pre iné inštitúcie, 5 aspirantov na účelovej aspirantúre a 165 vedeckých aspirantov školiacich pracovísk.

SAV a vysoké školy majú 13 spoločných pracovísk zameraných na využívanie prístrojov a zariadení na výučbu a spoločné riešenie projektov.

Na vysokých školách k 31.12.1994 pôsobilo 7 781 interných učiteľov, ktorí v súlade so zákonom časťou pracovného úväzku (od 500 do 1 200 hodín ročne) pracujú

aj vo vede a výskume. Z tohto počtu je 539 profesorov, z toho 291 s vedeckou hodnosťou DrSc. a 2 230 docentov, z toho 58 s hodnosťou DrSc. a 2 047 s hodnosťou CSc. Na VŠ pôsobí tiež 1 470 vedeckých pracovníkov s plným pracovným úväzkom vo vede a výskume. Vo vedeckej výchove bolo k uvedenému dátumu 4 045 účastníkov.

V uplynulom roku sa na vysokých školách riešilo 675 vedeckých projektov, ktoré prešli grantovou súťažou a získali grant; ukončilo sa z nich 141 a podľa vyhodnotenia nespĺnilo ciele iba 9. Riešilo sa tiež 1 088 inštitucionálnych projektov, z ktorých sa dokončilo 346, z toho 324 úspešne. Navyše sa v rezorte riešili 2 vedeckotechnické projekty.

Samy osebe tieto čísla ešte veľa nehovoria. Jedným z kontextov, do ktorých ich možno zasadiť, je porovnanie s nedávnou minulosťou. V analýze časopisu FORUM Scientiae 7-8/95, z ktorej sme vybrali uvedené údaje, sa o. i. uvádza: „Podiel pridelených prostriedkov zo štátneho rozpočtu (investičných aj neinvestičných) v porovnaní s rokom 1992 predstavuje index 67,1. Rast cien materiálových vstupov do vedy a výskumu, inflácia, odchod takmer 1 000 vedeckých pracovníkov z pracovísk rezortu školstva a vedy (v porovnaní s rokom 1990) a množstva učiteľov má veľmi negatívny dopad na rozvoj vedy na vysokých školách“ (2).

2. PROBLEMY A PERSPEKTÍVY V OBLASTI ŠKOLSTVA A VEDY Z POHĽADU PROGRAMOVÉHO VYHLÁSENIA VLÁDY SR

Rok 1995 začínal rezort (ako aj celá republika) rozpočtovým provizóriom. Pretože rozpočtová kapitola školstva a vedy sa už niekoľko rokov „zoštíhľovala“, čím sa stále výraznejšie vyhrocovala mzdová situácia pracovníkov rezortu, s veľkým očakávaním sa pedagogická verejnosť sústreďovala na vyhlásené priority. Porovnajme ich so situáciou, ako sa vyvíjala v priebehu roka. Na ilustráciu sa pristavme práve pri mzdových problémoch:

- „Za jednu z priorít bude vláda považovať rozvoj osobnosti učiteľa a posilnenie jeho spoločenského postavenia, morálneho a hmotného ocenenia i sociálnych istôt. V spolupráci s odborními navrhne časový harmonogram riešenia mzdových problémov školstva.“

Situácia: Už v čase prípravy rozpočtu sa stupňovalo napätie v učiteľskej verejnosti spôsobené známou petičnou aktivitou učiteľov z konca r. 1994 požadujúcou 100% zvýšenie miezd a pasívnou výkonnej moci. Schválený rozpočet na r. 1995 jasne signalizoval, že v tomto roku sa nepodarí zlepšiť ich odmeňovanie a že dlhodobé zaostávanie priemerných plátov sa ešte zvýši.

Ved' v predchádzajúcom roku priemerná mesačná mzda v školstve bola v porovnaní s priemernou mzdou v národnom hospodárstve nižšia o 17,9% a v porovnaní s minulým rokom sa zvýšila iba o 9,6%, keď celoštátny nárast bol 17% (3). Vláda po jarnom vyhlásení odborárov, že sa do vyriešenia mzdových problémov necítia viazaní Generálnou dohodou na rok 1995, odmietla s nimi vôbec jednať. Vznikla tzv. „iniciatívna skupina zástupcov pracovníkov rezortu školstva“, ktorá po rokovaní s premiérom, ministrom financií a ministerkou školstva „vybojovala“ zvýšenie mzdových prostriedkov o 530 mil. korún. Spôsob rozdelenia týchto peňazí v poslednom štvrtroku formou zvyšovania nenárokovej zložky mzdy iba pre určité kategórie či zamerania pracovníkov jednak nie je systémovým opatrením, jednak je v priamom rozpore s vládnym nariadením o podmienkach určovania osobných príplatkov pracovníkov.

Všimnime si teraz stav v jednotlivých oblastiach.

2. 1. OBLASŤ ZÁKLADNÉHO A STREDNÉHO ŠKOLSTVA

- „Vláda bude pokračovať vo vytváraní primeraných podmienok na rovnoprávnú existenciu štátnych, cirkevných a súkromných škôl.“

Situácia: Predovšetkým treba uviesť, že neexistuje oficiálny materiál, ktorý by špecifikoval „primerané podmienky na rovnoprávnú existenciu“ rôznych foriem škôl. Podľa odhadov ministerstva školstva (odhadov preto, lebo v štatistikách SR sa neuvádzajú prepočty výdavkov na jednotlivé typy škôl a na jedného žiaka či študenta) štátne výdavky na žiaka v súkromnej škole v r.1995 predstavovali len cca 70% výdavkov vynakladaných na žiaka štátnej školy. Doterajšia právna úprava neumožňuje tiež súkromným školám využiť okrem denného štúdia ďalšie formy ako štúdium popri zamestnaní, kombinované štúdium či štúdium jednotlivých predmetov.

Ďalej, podľa platného školského zákona sa predpisy, ktoré stanovujú podmienky prijímania, nevzťahujú na súkromné a cirkevné školy, čím môže dochádzať v prijímacom konaní k neregulárnostiam. Podobne všeobecná povinnosť škôl viesť dokumentáciu je určená iba vykonávacou vyhláškou, ktorá nie je pre neštátne školy záväzná. Táto skutočnosť znemožňuje napríklad kontrolu úrovne poskytovaného vzdelávania.

- „Zvýšenú pozornosť zameriame na vypracovanie systému starostlivosti o nadané a talentované deti a mládež.“

Situácia: Hoci sa počty žiakov pripadajúcich na jedného učiteľa znižujú a taktiež sa znižuje naplnenosť tried, tieto priaznivé okolnosti sú vyvolané najmä demografickým vývojom a strnulosťou inštitucionalizovanej podoby školského systému. Zároveň platí, že sa bohužiaľ (najmä kvôli zlej ekonomickej situácii) nevykonali žiadne kroky,

ktoré by umožnili častejšie deliť triedy na skupiny či rozširovať škálu voliteľných predmetov. Neprijali sa ani žiadne opatrenia uľahčujúce ďalšie formy vnútornej diferenciacie a nevyhodnotili sa viaceré dlhodobé prebiehajúce experimentálne overovania. Nedá sa teda hovoriť o uplatňovaní „systémotvorných“ prvkov v starostlivosti o nadané a talentované deti a mládež. Navyše na strane škôl a učiteľov všeobecne badať absolútny pokles záujmových aktivít pre žiakov (krúžky, súťaže, prehlídky a pod.). Pre drvivú väčšinu učiteľskej i rodičovskej verejnosti bola prekvapujúca informácia, ktorú ministerka školstva E. Slavkovská predniesla v Správe o stave rezortu školstva 20.11.1995 na 11. schôdzi NR SR, keď o. i. povedala: „Pripravili sme tiež dôležitý materiál Návrh systému starostlivosti o nadané a talentované deti a zároveň sme skoncipovali návrh vyhlášky o podmienkach na rozvíjanie mimoriadneho nadania a talentu žiakov.“ O tomto materiáli nebolo zainteresovanej verejnosti nič známe. Ostatne, možno pochybovať o tom, či takýto materiál v kompletnej podobe vôbec existoval. O šesť týždňov na „novoročnom“ stretnutí s pracovníkmi ministerstva školstva pri formulovaní úloh rezortu na rok 1996 totiž ministerka školstva povedala: „Bude sa robiť návrh Koncepcie systému starostlivosti o nadané a talentované deti a mládež.“

- „Vláda bude pokračovať v tvorbe variabilného systému stredného školstva v súlade s potrebami spoločenskej praxe a regiónov.“

Situácia: Aktuálnym a prakticky nedoriešeným problémom ostáva členenie na tzv. tri prúdy stredných škôl. Ich deklarovaná „priestupnosť“ (t.j. možnosť prechodu z jedného typu do iného) funguje (ak vôbec!) iba jednosmerne (t.j. z gymnázií a odborných škôl do učilíšť, nie však naopak). V súčasnosti prebieha veľa experimentov, vychádzajúcich najmä z medzinárodných projektov, v ktorých sa overuje nová organizácia, formy a obsah výučby v profesijnej príprave. Zisťuje sa v nich, ako účelnejšie upraviť sústavu študijných a učebných odborov na široko-koncipované smery s možnosťou špecializácie vo vyšších ročníkoch prípravy. Overuje sa tiež tvorba príslušných štandardov a pedagogických dokumentov. Rozhodujúce bude zabezpečiť odborné vyhodnotenie takéhoto pokusného overovania s konkrétnymi návrhmi využitia pozitívnych skúseností, vrátane ich ekonomického a personálneho zabezpečenia.

- „Vláda podporí rozvoj učňovského školstva podľa perspektívnej potreby trhu práce a regiónov.“

Situácia: Učňovské školstvo bolo popri mzdovej problematike a otázkach národnostného školstva najčastejšou „školskou“ témou rokovaní vlády, skupín ministrov, tripartity či rôznych expertných a poradných skupín. Pozornosť sa však väčšmi sústreďovala na oblasť financovania a riadenia ako na obsahovú a pedagogickú stránku. Informácie o postupe sa obmedzovali až utajovali, predloženie

návrhu riešenia do vlády sa odkladalo. Všeobecne známou a zverejnenou sa stala podstatná názorová rozdielnosť dvoch najviac dotknutých rezortov, reprezentovaných ministerstvami školstva a hospodárstva na otázky zriaďovateľských kompetencií a foriem viaczdrojového financovania učňovského školstva. Návrh na riešenie problémov riadenia, financovania a obsahu vzdelávania a prípravy v SOU schválila vláda SR až v októbri ako uznesenie č. 748. Odložila ním zásadné riešenie na rok 1996.

Doposiaľ neboli načrtnuté zásadné koncepčné zmeny. Navrhované riešenia sa sústreďujú na otázky kompetenčné, organizačné a finančné. V ich rámci ide predovšetkým o to, kto bude mať právo či možnosť disponovať majetkom v účtovnej hodnote desiatok miliárd korún. V žiadnych sprístupnených materiáloch však neboli zatiaľ definované nové ciele či trendy profesionálnej prípravy mládeže v prostredí meniaceho sa trhu práce a nábívkou schopností rýchlejšej adaptácie na nové podmienky v zamestnaní a občianskom živote – čo by malo byť z koncepčného hľadiska prvoradé. Doposiaľ tiež nie sú vôbec spracované kvalifikované aktuálne ani perspektívne regionálne potreby (počty, štruktúra a kvalifikácia) pracovníkov.

Významným indikátorom nerovnováhy medzi aktuálnymi spoločenskými požiadavkami a vzdelávacími ponukami je priam hrozivý vývoj nezamestnanosti absolventov učilíšť, stredných a vysokých škôl na Slovensku. Veď absolventi škôl a mladiství po ukončení povinnej školskej dochádzky tvorili v septembri 1995 19,8% všetkých nezamestnaných v SR. Pritom trend vývoja nezamestnanosti tejto skupiny potvrdzuje vyjadrenie o kritickej situácii: máj – 12%, jún – 15,4%, júl – 18%, august – 18,5%, september – 19,6%! Zarážajúce tiež je, že nie sú známe žiadne chystané opatrenia zo strany ministerstva školstva, ktoré by operatívne reagovali na túto skutočnosť.

- „Vláda bude na jazykovo zmiešanom území SR vytvárať podmienky pre dôsledné osvojenie si štátneho jazyka. V tejto súvislosti podporíme konštituovanie dvojjazyčného alternatívneho vyučovania na štátnych školách, pôsobiacich na jazykovo zmiešanom území.“

Situácia: Táto pasáž z programového vyhlásenia vlády SR sa ukázala byť spoločensky i politicky najexplozívnejšia. Po roztržke medzi zástupkyňou MŠ a predstaviteľmi maďarských pedagógov koncom marca 1995 v Rožňave, ktorá vyústila zo strany školskej správy do odvolania niekoľkých riadiacich pracovníkov a zo strany maďarskej komunity do série protestov, tento problém prekročil hranice republiky. Stal sa predmetom rokovania na pôde maďarského parlamentu i európskych štruktúr a patril medzi stále témy rozhovorov oficiálnych predstaviteľov týchto inštitúcií s našimi politickými a ústavnými činiteľmi pri ich návštevách SR.

Vládne vyhlásenie nie celkom presne hovorí o „konštituovaní dvojjazyčného alternatívneho vyučovania“. Avšak už uznesenie vlády SR č. 147 z roku 1992 zaväzovalo

ministerstvo školstva novelizovať „Zásady zriaďovania a prevádzky škôl a školských zariadení na národnostne zmiešanom území“, čo sa aj v nasledujúcom roku uskutočnilo. Tieto novelizované zásady (ktoré neboli nikdy zrušené) popisujú možnosti, podmienky a formy, ktoré súčasná ministerka školstva prezentovala ako nóvum.

Ministerstvo školstva síce zdôrazňovalo pri zavádzaní alternatívneho vyučovania princíp dobrovoľnosti, bolo však kritizované za neprofesionálny a nekompetentný prístup a konfrontačný štýl konania. V atmosfére narastajúcej nedôvery bol nakoniec záujem rodičov detí maďarskej národnosti minimálny. Podľa oficiálneho vyhlásenia sa začalo v r. 1995 s realizáciou podľa koncepcie v 28 MŠ a na 1 ZŠ.

2. 2. OBLASŤ VYSOKÉHO ŠKOLSTVA

- „Vláda dorieši otázku transformácie vysokého školstva.“

Situácia: Novela vysokoškolského zákona, v podstate pripravená ešte v predošlom volebnom období, sa začiatkom leta konečne dostala na rokovanie Legislatívnej rady vlády, kde bol vysoko ocenený jej obsah i forma spracovania. Napriek tomu po prerokovaní návrhu vo vláde došlo k požiadavke na podstatnú úpravu veľkej časti pripraveného obsahu (konkrétne 34 zo 44 paragrafov zákona). Ministerstvo si touto úpravou vyhradilo právo rozhodovať o vnútornej štruktúre vysokých škôl, určovať počty prijímaných študentov, právo rozhodovať o študijných odboroch i právo zasahovať do kompetencií vedeckých rád pri udeľovaní vedecko-pedagogických titulov.

Rada vysokých škôl a Konferencia rektorov takéto zmeny rozhodne odmietli. Vo svojom stanovisku o. i. konštatovali: „Navrhované zmeny hrubo narúšajú akademické práva, slobodu a samosprávu vysokých škôl a sú v rozpore s dikciou platného zákona o vysokých školách, s uzneseniami Rady vysokých škôl SR a s európskou vysokoškolskou legislatívou.“ Predstavitelia Rady VŠ a Konferencie rektorov sa opakovane obracali na predsedu vlády SR, aby ich prijal a prerokoval s nimi sporné otázky novely – žiaľ, bezúspešne. Uskutočnilo sa iba rokovanie zástupcov ministerstva za účasti rektorov, zástupcov Rady VŠ a predstaviteľov Slovenskej akadémie vied, kde nedošlo k dohode. Všetci 17 rektori slovenských vysokých škôl takto koncipovanú novelu odmietli ako celok. Podľa nich obsahuje zmeny, ktoré „zásadným spôsobom potláčajú a okliešťujú akademické práva a slobody a samosprávny charakter vysokých škôl v demokratickej spoločnosti.“

Podľa viacerých individuálnych i spoločných vystúpení rektorov a akademických senátov na väčšine vysokých škôl v SR by prijatie takejto novely znamenalo krok späť a malo za následok prerušenie transformačného procesu prebiehajúceho vo vysokom školstve od r. 1990. Znamenalo by to stratu postupne získavanej kompatibility nášho

vysokého školstva s vyspelými demokratickými krajinami. Viacerí rektori tiež zdôraznili, že ich postoj nemožno chápať ako nedostatok komunikatívности vysokých škôl voči vláde SR a ministerstvu školstva ani ako „prihrávku na smeč opozícii“, ale ako zásadnú obranu základných princípov vysokého školstva. Trvanie na pôvodnom návrhu nie je ničím iným ako snahou o udržanie pozície vysokých škôl. K zásadným odporcom novely sa pripojili aj odbory. Zdôvodňujú to najmä neprípustnou retroaktivitou, pretože prijatím navrhovaného znenia by došlo ku zmene pracovnoprávného vzťahu z doby neurčitej na určitú u cca 70 vysokoškolských učiteľov.

Keďže sa do konca kalendárneho roku 1995 nepodarilo dosiahnuť zmenu postojov žiadnej strany, ministerka školstva nepredložila doteraz návrh upravenej novely na rokovanie vlády SR.

Prejavmi nepriaznivej situácie vo vysokom školstve boli o. i. zrušenie trnavskej fakulty Slovenskej technickej univerzity; sociálne nezabezpečenie doktorandského štúdia; nemožnosť vzniku neštátnych vysokých škôl; ďalší útlm vedeckovýskumnej činnosti na vysokých školách.

V apríli začalo spochybňovanie činnosti Academie Istropolitany zo strany Ministerstva školstva SR. Prejavilo sa okamžitým pozastavením poskytovania prostriedkov na prevádzku, pokračovalo zmenou štatútu organizácie, ktorým sa znížili kompetencie správnej rady a zvýšili ministerské a zatiaľ vyvrcholilo odvolaním riaditeľky Doc. Ing. A. Brunovskej, DrSc. ministerkou školstva (február 1996).

Academia Istropolitana bola založená v roku 1990, koncipovaná ako vedecko-pedagogická organizácia, orientovaná na výchovu špičkových pracovníkov verejnej správy i politikov na princípe úplnej apolitičnosti. Rýchlo nadviazala široké medzinárodné kontakty (prominentní zahraniční lektori programov, spolupráca na projektoch a pod.) a získala renomé. Svedčí o tom aj nominácia na prestížnu cenu Hannah Arendt (ako jediná inštitúcia zo SR) a opätovná nominácia na túto cenu v roku 1996.

AI realizovala v r. 1995 štyri programy:

- škola verejnej správy (dvojročný program)
- aplikovaná ekonómia (dvojročný program)
- ochrana architektonických pamiatok a sídel (ročný program)
- ochrana kultúrnych pamiatok, niekoľko seminárov, projekt TEMPUS zameraný na európske štúdie (ročný program).

Neblahým náznakom vládnej predstavy transformácie vysokého školstva sa stala celý prvý polrok výdatne medializovaná kauza AKREDITAČNÁ KOMISIA, ktorá vyústila do novely vládneho nariadenia, do odvolania doterajších členov komisie pár mesiacov pred vypršaním časového mandátu a do vymenovania 20 nových členov AK, v niektorých prípadoch v rozpore s platnými predpismi (bez prejednávania návrhov s Radou vysokých škôl a pod.). Nová akreditačná komisia už začala svoju činnosť. Z výstupov za druhý polrok sú najzaujímavejšie tieto:

– Predseda AK prof. PhDr. J. Kačala, DrSc. konštatoval, že tri nové fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici vznikli a začali fungovať bez vyjadrenia AK a rešpektovania jej noriem, čo bolo v rozpore so zákonom.

– AK odporučila ministerstvu školstva zrušiť Ekonomickú fakultu Technickej univerzity v Košiciach. Konštatovala, že táto fakulta nie je spôsobilá konať štátne záverečné skúšky v nijakom študijnom odbore.

– V prípade Fakulty ošetrovateľstva Trnavskej univerzity jej AK prideliť právo konať štátne skúšky v študijných odboroch bakalárskeho štúdia ošetrovateľstvo a v magisterskom štúdiu verejné zdravotníctvo a sociálna práca. V týchto odboroch môže fakulta uskutočňovať aj habilitačné konanie a konanie na vymenovanie profesorov. Vo februári 1996 bolo habilitovaných prvých päť docentov tejto fakulty.

AK však ostala „mimo hry“ počas všetkých diskusií o novele zákona o vysokých školách, ako aj pri ďalších dôležitých návrhoch (napr. pri návrhu zriadenia Vysoké školy výrobnotechnologickej v Prešove, prerokúvanom vo vláde SR 19.12.1995).

- „Prístup k vysokoškolskému vzdelaniu pre všetky spoločenské a sociálne vrstvy zabezpečíme systémom pôžičiek, nadväzne na postupné zavedenie úhrady časti nákladov za vysokoškolské štúdium a poplatkov za sociálne služby študentom.“

Situácia: Tento záväzok vlády sa začal sčasti naplňovať až v decembri 1995, kedy boli zverejnené podmienky poskytovania pôžičiek vybranej časti študentov z „rotačného“ fondu vo výške 100 miliónov korún. Podpisovanie zmlúv sa prakticky presunulo na rok 1996. Možno teda povedať, že zvyšujúce sa finančné zaťaženie vysokoškôľakov (naposledy redukcia cestových zliav) bolo doposiaľ „monopolne“ kryté výlučne peňaženkami študentov, prípadne ich rodičov. Dnes už nejedni študenti musia mať nejaké vedľajšie zamestnanie, aby vôbec mohli študovať. Mnohí najschopnejší absolventi vysokých škôl v dôsledku sociálnych problémov nepokračujú v doktorandskom štúdiu, ale odchádzajú do lukratívnejších zamestnaní alebo do cudziny. Našťastie sa (zatiaľ) nehovorí nahlas o požiadavke platiť za štúdium na VŠ, ako je to explicitne uvedené v Programovom vyhlásení vlády SR.

2. 3. OBLASŤ VEDY

- „V oblasti vedy a techniky vláda novými systémovými opatreniami zabráni rozpadu výskumno-vývojovej základne na Slovensku a zabezpečí jej novú funkčnosť a stabilizáciu. V tejto súvislosti bude vláda riešiť štátnu podporu vedy a techniky tak, aby došlo k sprehľadneniu a diferencovaniu financovania vedy a techniky formou grantového systému, štátnych objednávok a daňových nástrojov.“

Situácia: V tejto oblasti sú z vykonaných opatrení významné najmä personálne výmeny členov GAV (grantová agentúra pre vedu) a GAT (grantová agentúra pre techniku) a vládou schválené rozdelenie účelovo viazanej rezervy štátneho rozpočtu na štátne objednávky a úlohy rozvoja vedy a techniky vo výške 110 mil. Sk. Personálne výmeny spôsobili výrazný časový posun v spracúvaní agendy. Ešte ani v polovici roku 1995 mnohé vedecké pracoviská, fakulty a riešiteľské kolektívy, prípadne vedúci projektov nedostali oficiálne rozhodnutie o prijatí alebo zamietnutí grantovej prihlášky a doklad o určení výšky grantu pre daný rok. Reálny prísun schválených (a spravidla podstatne redukovaných) finančných prostriedkov sa uskutočnil až v samom závere roka.

Spôsob rozdelenia rezervy vyvolal negatívny ohlas najmä preto, že na oblasť vedy sa neušla ani koruna, celá suma bola rozdelená na technické projekty.

Z pohľadu rozvoja vedy sa ako stále väčší handicap ukazuje neexistencia zákona o fonde vedy a techniky – najmä v období, keď sa privatizuje aj vedeckovýskumná základňa na Slovensku.

- „Vláda zväži možnosť vytvorenia inštitúcie štátnej správy pre stratégiu rozvoja spoločnosti a vedy.“

Situácia: Zákom č. 74/1995 Z. z., ktorým sa mení zákon o organizácii ministerstiev a ostatných ústredných orgánov štátnej správy SR, sa nielen zmenil názov ministerstva, ale bol aj zriadený Úrad pre stratégiu rozvoja spoločnosti, vedy a techniky. Jeho personálnu základňu tvoria delimitovaní ministerskí pracovníci zo sekcie vedy a vysokých škôl. Do konca roka neboli zverejnené nijaké oficiálne materiály (štatút, organizačný poriadok a pod.) tejto novej inštitúcie. Veľký počet vedúcich postov je v nej obsadený externými pracovníkmi.

3. TRENDY VÝVOJA ŠKOLSTVA A VEDY NA SLOVENSKU

3.1. MZDOVÉ A EKONOMICKÉ PODMIENKY

Rezort školstva spravuje približne 15 000 škôl a školských zariadení, 1 200 inštitúcií pre prácu s deťmi a mládežou a ďalšie športové a telovýchovné inštitúcie. Na začiatku roku 1995 mal 152 269 pracovníkov, z toho 93 717 učiteľov. Pedagogickí pracovníci tvoria 62% zamestnancov rezortu. Zastúpenie žien predstavuje na základných školách 82%, na stredných školách 57% a na vysokých školách 35%. Až 25% učiteľov základných a stredných škôl je v dôchodkovom veku (t.j. cca 20 000 dôchodcov!). Podľa údajov Štatistického úradu SR bol v roku 1994 v odvetví školstva jednak najvyšší podiel vysokoškolsky vzdelaných pracovníkov (40,5% oproti 12,5% priemeru za všetky odvetvia), jednak absolútne

najvyšší počet vysokoškolsky vzdelaných pracovníkov – vyše 71 tisíc. Zároveň však priemerná mzda v školstve dosiahla iba 5 435 Sk, čo predstavovalo 86% priemeru za všetky odvetvia. Školstvo bolo teda z 12 porovnávaných odvetví vzdelanostnou úrovňou na 1. mieste, ale výškou priemerných miezd až na 10. mieste. V roku 1995 bol priemerný plat v školstve SR 6 565 Sk, čo predstavovalo 91% z celoštátneho priemeru (ten bol 7 195 Sk).

Ani schválený vyšší objem mzdových prostriedkov v rozpočte školstva na rok 1995 (10,9 mld. oproti 10,02 mld. SK v predchádzajúcom roku) nie je východiskom. Ak vezmeme do úvahy mieru inflácie a najmä ak prihliadneme na metodickú zmenu, podľa ktorej 38% schváleného objemu pohltia poisťné odvody, potom sa ani spomínaným „vylepšením“ o 530 miliónov (opäť mínus 38%!) nedá hovoriť o naplnení programového vyhlásenia vlády.

Na Slovensku na rozdiel od väčšiny členských štátov EÚ či OECD rozhodujúcu záťaž financovania vzdelávania nesie naďalej štát. Prakticky žiadny podiel nemajú rozpočty obcí. Postupne zavádzanie finančnej spoluúčasti rodiny sa v celkových nákladoch prejavuje iba okrajovo. Príspevok podnikovej sféry sa vzhľadom k súčasnej fáze ekonomického vývoja a k neukončenému systémovému riešeniu odbornej prípravy („štátni učni“) bohužiaľ dokonca výrazne znížil. Pritom podiel súkromných, resp. neverejných zdrojov na financovaní školstva dosahuje napríklad v Nemecku 27,1%, v Japonsku 26,1% a v Španielsku 19%.

Ako už bolo uvedené, napriek prísľubu vytvoriť priehľadný a objektivizovaný spôsob prerozdelenia rozpočtových zdrojov na školy a školské zariadenia, nič také zatiaľ na Slovensku nie je. Vychádzajúc z oficiálnych školských materiálov týždenník TREND zistil, že priemerný podiel výdavkov na jedného žiaka v štátnych školách SR predstavuje 9 874 Sk (4). TREND ďalej porovnal naše pomery s Českou republikou, kde sa základom financovania stali tzv. republikové normatívy, ktoré podľa typu školy určujú v prepočte na žiaka, koľko jednotlivé školy dostanú na neinvestičné výdavky a na mzdy. V r. 1994 bol republikový normatív v ČR na žiaka základnej školy (štátnej i neštátnej) 12 696 Kč na neinvestičné výdavky a 6 200 Kč na mzdové prostriedky. Pri gymnáziách to predstavovalo 17 094 Kč, resp. 9 044 Kč, plus príplatky za výučbu v inom jazyku a na žiakov športových gymnázií.

Podľa vyjadrenia českého ministra školstva J. Pilipa bola priemerná mzda v ČR v r. 1994 okolo 6 900 Kč, priemerný plat riaditeľa na menšej ZŠ 10-12 tisíc korún, na väčšej 12-14 tisíc a na strednej škole okolo 15 tisíc (5).

Aj z týchto porovnaní sa črtá obraz mzdových a ekonomických podmienok, v akých žije naše školstvo. Stále viac sa potvrdzuje, že autonómnosť a verejnoprávny charakter získa škola ako výchovnovzdelávacia inštitúcia až vtedy, keď sa jej štátne financovanie stane normatívnym, čiže materiálne podmienky jej fungovania sa nebudú vytvárať na základe rozpočtových a politických vyjednávanií.

3. 2. LEGISLATÍVNE PODMIENKY

Podľa plánu legislatívnych úloh vlády SR na r. 1995, prijatého v januári a doplneného v marci, mala byť aktivita rezortu pomerne chudobná. Plán obsahoval iba štyri legislatívne úlohy: v apríli novela zákona o vysokých školách, v máji návrh zásad zákona o ďalšom vzdelávaní, v októbri novela zákona o telesnej kultúre a v decembri návrh zákona o ďalšom vzdelávaní. Ku koncu roka ani jedna z týchto úloh nebola dotiahnutá dokonca. Predsa však došlo na tomto úseku k zmene, a to novelou kľúčového zákona o štátnej správe v školstve a školskej samospráve, ktorou sa mení kompetencia samosprávnych školských orgánov (t.j. na rozdiel od predchádzajúceho stavu orgán štátnej správy v školstve môže venovať aj odvolať riaditeľa školy, školského zariadenia, školskej správy bez návrhu či súhlasu samosprávneho školského orgánu). Legislatívny dopad (zatiaľ bližšie nešpecifikovaný) bude mať i prijatý zákon o štátnom jazyku. Ukážkou dopadu tohto zákona môže byť napríklad skutočnosť, že tesne pred uskutočnením okresného kola Matematickej olympiády rozhodol riaditeľ školskej správy v Rimavskej Soboty v rozpore s platnými normami aj štatútom súťaže, že účastníkom zo škôl s iným vyučovacím jazykom neposkytnú zadania úloh v materinskom jazyku, ale všetci súťažiaci budú mať iba texty v slovenskom jazyku. Vyvolalo to demonštratívny odchod týchto súťažiacich a následne interpeláciu v NR SR.

Každodenná školská prax pritom jednoznačne potvrdzuje, že dozrieva čas na zásadné prepracovanie zákonov, ktoré vznikli po roku 1989. Dôvodov je viac, podstatné sú dva:

- V celom vzdelávacom systéme (a nielen v ňom) máme príliš veľa podzákonných noriem – vykonávacích vyhlášok, smerníc, nariadení a pod. – vzťahujúcich sa k jednotlivým zákonom. Podľa článku 13 Ústavy SR však „povinnosti možno ukladať len na základe zákona, v jeho medziach a pri zachovaní základných práv a slobôd“. Tým vzniká v praktickom živote veľa komplikácií pri kontrole dodržiavania záväzných predpisov a prípadnom sankcionovaní ich nerešpektovania. Preto treba starostlivo posúdiť, ktoré normy majú mať charakter zákona.

- Podľa Programového vyhlásenia vlády „prioritou je cieľavedomé približovanie sa k Európskej únii so zámerom získať plné členstvo do roku 2000“. Súčasťou tohto približovania je aj postupná kompatibilita právnych noriem, k čomu sa týmto vytvárajú priaznivé možnosti.

Nový pozmenený právny rámec by mal lepšie zodpovedať dosiahnutému stupňu vývoja (vznik nových typov škôl, zásady zaraďovania škôl a školských zariadení do siete, kodifikácia rozpisu prostriedkov štátneho rozpočtu, vymedzenie pôsobnosti školskej inšpekcie a pod.).

V oblasti vedy sa na úseku legislatívy (okrem zmien v organizácii SAV) s najväčším ohlasom stretol návrh zákona, z názvu ktorého nemožno vyčítať, že je podstatne spätý s vedou. Bol to návrh zákona o Matici slovenskej, ktorý mocensky zasahuje nielen do systému vedy, ale i

školstva, kultúry a ministerstiev. Charakterizuje totiž Maticu slovenskú apriórne ako vrcholnú, najvýznamnejšiu ustanovizeň slovenského národa v oblasti kultúrnej, spoločenskej i vedeckej činnosti, čím ju nadraduje vysokým školám, SAV, ako aj kultúrnej a školskej štátnej správe a samospráve. Na návrh zákona kriticky reagovali vedúci predstavitelia a viacerí riaditelia spoločenskovedných ústavov SAV, ktorí sa ohradili proti tomu, že by tieto ústavy SAV mali byť podriadené Matici slovenskej. Podľa prieskumu FOCUSu z decembra 1995 sa k tendencii nadradovať MS nad iné inštitúcie negatívne postavila veľká väčšina verejnosti.

Dopad neexistencie zákona o fonde vedy a kultúry sa spomínal už predtým.

3. 3. PEDAGOGICKE PODMIENKY

O pedagogických podmienkach, t.j. otázkach cieľa vzdelávania, obsahu a metód, jeho úrovne, organizácie, hodnotenia atď. sa vo verejnosti hovorí a rokuje podstatne menej než o predošlých dvoch. Neznamená to, že v tejto oblasti sa nič neudialo.

V priebehu roka sa napríklad analyzovali a prehodnocovali učebné plány a učebné osnovy, prezentovali sa prvé vzdelávacie štandardy, rozbieha sa funkčné štúdium, vydávajú sa nové učebnice a pod.

Vcelku je však táto oblasť vo viditeľnom útlme. Jednou z príčin je, že dominantnou stratégiou na stále väčšom počte škôl a školských zariadení (a platí to rovnako pre vedeckovýskumné pracoviská) sa stávala stratégia prežitia. Treba len dúfať, že nenadobudne „kanibalský“ charakter – prežiť za každú cenu. Iným dôvodom tohto stavu môžu byť nedostatočne zreteľne formulované poslanie a ciele vzdelávania zo strany vrcholných politických a odborných grémií, ako aj zväčšovanie najmä vertikálnych informačných bariér, čo vedie k nižšej akceptácii riadiacich rozhodnutí odbornou i laickou verejnosťou.

3. 4. SPOLOČENSKÉ PODMIENKY

Spomínaná novela zákona o štátnej správe odštartovala v rezorte školstva razantné personálne zmeny. Mnohé riadiace posty boli obsadené novými ľuďmi, často bez skúseností z riadiacej práce. Výrazne sa začal meniť aj štýl riadiacej práce, často vedúci k vyvolávaniu či narastaniu konfrontačných prejavov, k demonštrovaniu mocenských pozícií a pod.

Hoci je školská problematika relatívne frekventovanou témou vo verejnom i politickom živote, závery z rokovaní vlády, z porad skupín ministrov, zo zasadnutí Rady hospodárskej a sociálnej dohody, z rokovaní výborov parlamentu či z plenárnych zasadnutí Národnej rady ako aj z rokovaní politických subjektov (pokiaľ sa vôbec nejaké závery prijímú) zväčša nepredstavujú koncepčné materiály, ktoré

by poukazovali na hlavné smery vývoja školstva a vedy a vyjadrovali opatrenia, ktoré by žiaduci vývoj umožňovali či podporovali. Týkajú sa spravidla parciálnych záležitostí, bez komplexnosti v prístupe a systémovosti v rozhodnutiach.

A ďalej, hoci sú problémy školstva a vedy značne medializované, aj tu sa hlavná pozornosť sústreďuje prevažne na javové otázky. Neraz sa tak stáva, že konkrétna udalosť, daná škola či vedecké pracovisko predstavuje iba arénu, kde sa neriešia problémy školstva, vedy či výskumu, ale problémy iného charakteru, spoločensky či politicky podfarbené. Možno to dokumentovať aj nízkym počtom analytických materiálov z oblasti školstva a vedy v časopisoch typu VÝBER, FAKTY, NOVÉ SLOVO bez rešpektu, TREND a pod. Iným dokladom je skutočnosť, že ani také dôležité udalosti, akou bola správa ministerky školstva E. Slavkovskej „O stave rezortu školstva“ či „Správa o stave Slovenskej republiky v roku 1995“ prezidenta M. Kováča, ktoré odzneli na plenárnych schôdzkach Národnej rady SR, nevyvolali žiadnu diskusiu ani v poslaneckom pléne, ani v médiách. Pritom napríklad prezident v pasáži týkajúcej sa situácie v našom školstve, vede a kultúre o. i. uviedol: „Podobne v školstve, vede a kultúre sa napilo také kritické množstvo problémov, že už ich rozsah predstavuje výrazné politikum v našej súčasnosti. Ak sa prístup k nim neodpolitizuje, ak sa v dohľadnom čase nepodarí nahradiť často sporadické a torzovité riešenia systémovými riešeniami, hrozí nám, že tieto problémy udusia nádejne sa rozbiehajúce hospodárske oživenie... Varujem pred ďalším podceňovaním rastúcej sociálnej nespokojnosti a pred ignorovaním latentných procesov hroziacej spoločenskej krízy.“

4. VYHLIADKY SLOVENSKEHO ŠKOLSTVA A VEDY NA ROK 1996

Už piaty rok sa prejavuje akútny nedostatok peňazí v školstve a vede. Snaha udržať vysoký štandard vzdelávania tak naráža na limity dané nižšími rozpočtovými prostriedkami.

Jedným z kľúčových problémov celého školstva je pripravenosť a profesionalita učiteľov. Dosiahnuť ju možno tak zvýšením príťažlivosti práce učiteľa, ako aj zmenou ich vysokoškolskej prípravy, ich ďalšieho vzdelávania a účinnou podporou kvalitných škôl. Aby sa vzdelávanie skutočne stalo celoživotným procesom, ktorý nie je viazaný iba na jedno obdobie života, je nutné novo koncipovať oblasť ďalšieho vzdelávania a vzdelávania dospelých ako rovnocennú ostatným sektorom z hľadiska získanej kvalifikácie. V blízkej budúcnosti bude treba riešiť rad závažných úloh. Pokúsime sa o ich stručne načrtnutie pre jednotlivé oblasti.

4. 1. ZÁKLADNÉ A STREDNÉ ŠKOLSTVO

V základnom školstve je potrebné umožniť vnútornú diferenciáciu výučby, aby sa mohla prispôbovať rozmanitosti nadania a záujmu žiakov, ako aj rozdielnemu priebehu ich duševného i telesného a rozumového vývoja (6). Dôležité je aj zhodnotiť poznatky zo začleňovania časti handicapovaných detí do ZŠ. Súčasne je nutné odstraňovať značnú nevyváženosť medzi cieľmi základného vzdelávania v oblasti vedomostí, zručností a návykov (postojov), pretrvávajúcu preferenciu encyklopedických poznatkov.

V strednom školstve je žiaduce zvýšenie podielu všeobecného vzdelávania, posun úzkej profesijnej špecializácie do vyššieho veku, ako aj výrazná diverzifikácia ponúkaných vzdelávacích programov reagujúca na možnosti uplatnenia absolventov. Ďalej treba skoordinať riadenie stredného školstva a najmä nevyčleňovať prípravu učňov zo systému odborného školstva. Pred strednými školami stoja aj závažné úlohy pri profesijnej rekvalifikácii občanov.

4. 2. VYSOKÉ ŠKOLSTVO

Vo vysokom školstve pretrváva neuspokojený záujem o vysokoškolské vzdelávanie, ktorý takmer dvakrát prevyšuje súčasnú kapacitu a nezodpovedá mu ani odborová štruktúra štúdiá. Treba vytvoriť nástroje na to, aby vysoké školy lepšie uspokojovali individuálne potreby občanov, dokázali pružnejšie reagovať na požiadavky vyplývajúce z ekonomických a sociálnych zmien, boli ústretovejšie k požiadavkám svojich prirodzených regiónov a získali väčší záujem o tesnejšiu spoluprácu s hospodárskou sférou. Dôležité je tiež obnoviť tradičný vzťah medzi pedagogickou a vedeckou prácou na vysokých školách.

4. 3. VEDA

Málo sa hovorí a píše o výsledkoch práce vedcov a vedeckých ústavov, o ich prestíži doma i v zahraničí. Stratilo sa povedomie našich občanov o tom, že naša veda je potrebná a užitočná, že čosi doma aj vo svete znamená, že má „konvertibilnú“ hodnotu v kontexte európskej a niekde i svetovej vedy. Potvrdzujú to články našich popredných vedeckých pracovníkov (doktori vied Š. Luby, F. Čiampor, P. Pelikán, Š. Markuš a i [7]). Ani medzi politikmi niet veľa osobností, ktoré by vyzdvihovali vedeckosť, potrebu vedeckej optiky. V rebríčku spoločenských priorit (podporených finančným vyjadrením) sa veda ocitla takmer na samom spodku. Tu treba jasne povedať, že naši politici majú zodpovednosť aj za tento typ výmennej hodnoty, za to, aby produkty slovenskej vedy boli „konvertibilné“ v prostredí, kde platia európske či svetové kritériá.

5. ZÁVER

Rezort školstva a vedy sa v mnohých smeroch stále krúti v bludnom kruhu. Všetky reči o potrebe jeho pozdvihnutia zo dna, na ktoré sa dostal predovšetkým vďaka nedostatku financií, vyznievajú ako hádzanie hrachu na stenu. Schválenie kapitoly rozpočtu školstva a vedy na rok 1996 opätovne potvrdilo, že najväčšie bohatstvo krajiny – vzdelanie jej obyvateľov – nie je a zrejme ani tak skoro nebude v popredí záujmu poslancov. Sféra školstva a vedy (ale aj kultúry, zdravotníctva) sa udržiava „pri holom živote“, pod kepienkom budovania „mladého štátu“ sa podporuje rozvoj iných oblastí, napríklad mocenských zložiek – SIS, armády, štátnej správy.

Je dôležité mať na pamäti, že každý štát bude vždy zodpovedať aj za stav vzdelania a vedy. A mal by pevne sformulovať, čo od vzdelávacieho systému a od vedeckovo-výskumnej základne vyžaduje. Súčasne musí garantovať, že svoje požiadavky je schopný finančne pokryť. Štát by mal presne určiť, aký podiel zodpovednosti za školstvo a vedu si ponechá a aký podiel chce presunúť na iné subjekty, resp. na samotného občana. Takýto „záväzok“ vlády SR ani ministerstva školstva však dodnes nebol stanovený. Diskusia o návrhu národného programu výchovy a vzdelávania nebola vyhodnotená (t.j. nezaujalo sa žiadne verejné stanovisko).

Navyše, začiatkom r. 1996 ministerstvo školstva prerokovalo s Úradom vlády materiál o ukončení transformácie školského systému, ktorý sa však nestal verejne prístupný. Na mnohé otázky tak dnes vlastne nik nevie kvalifikovane odpovedať. Pritom platí, že v oblasti vzdelávania a vedy by sme v európskom meradle mohli zaujímať solídnu pozíciu. Zdá sa však, že to, čo mnohí politici produkujú nielen na chodbách, ale aj v rokovacích miestnostiach parlamentu, je dosť vzdialené prezentácii spomínanej „konvertibilnej“ hodnoty nášho vzdelania a vedy.

RESUMÉ

V prvej časti štúdie sú okrem charakterizácie podstatných zmien po roku 1989 uvedené základné štatistické údaje o štruktúre školstva a vedy na Slovensku v roku 1995. Druhá časť podáva prehľad problémov a perspektív školstva a vedy na Slovensku z pohľadu Programového vyhlásenia vlády SR v oblasti základného a stredného školstva, oblasti vysokého školstva a oblasti vedy. Tretia časť na základe analýzy ekonomických, legislatívnych, pedagogických a spoločenských podmienok naznačuje trendy vývoja slovenského školstva a vedy. Vo štvrtej časti sa vo väzbe na predchádzajúce analýzy a hodnotenia uvádzajú vyhliadky slovenského školstva a vedy na rok 1996, opäť v členení na oblasti základného a stredného školstva, vysokého školstva a vedy.

LITERATÚRA

1. Súlad podmienok pre vzdelávanie príslušníkov národnostných menšín s podmienkami medzinárodných dokumentov o práve na vzdelanie. Materiál Ústrednej školskej inšpekcie SR, Bratislava 1994.
2. Prítomnosť a budúcnosť SAV. FORUM scientiae 7-8/95 str. 1-3.
3. Mzdy v rozpočtových a príspevkových organizáciách za rok 1994 v SR. PRÁCA A MZDA 7-8/95, str. 22-27.
4. „Téma týždňa – súkromné školy.“ TREND 25/95, str. 1A, 4A-5A.
5. „Problémy by sa mali riešiť racionálne a s noblesou.“ NOVÉ SLOVO bez rešpektu 25/95, str. 8-9.
6. Čo hovoria čísla o základnom školstve v SR? Bratislava, ÚIP 1994. Učitelia v regionálnom školstve SR. Bratislava, ÚIP 1996.
7. Pozri napríklad články:
„Náš zápas o pravdu sa nekončí.“ FORUM scientiae 1-2-3/95;
„Môj pohľad na minulosť grantovej agentúry a na jej perspektívu v budúcnosti“ FORUM scientiae 4-5-6/95, str. 19-21;
„Zásady financovania vysokých škôl.“ FORUM scientiae 4-5-6/95, str. 22-27;
„Malé zamyslenie nad veľkým dôsledkom.“ FORUM scientiae 9/95, str. 7-8;
„Doterajšia činnosť GAV z pohľadu jej bývalého predsedu.“ FORUM scientiae 9/95 str. 9-10 (pozn. GAV = grantová agentúra pre vedu).

Kultúra

- **Doc. PhDr. Peter Zajac, DrSc. (1946), literárny vedec, absolvent slovakistiky a germanistiky na FFUK v Bratislave, v roku 1989 spoluzakladateľ Verejnosti proti násiliu. Pracuje ako vedúci vedecký pracovník v Ústave slovenskej literatúry SAV v Bratislave a prednáša teóriu komunikácie na Univerzite v Trnave. Venuje sa literárnej teórii (Tvorivosť literatúry, 1990; Pulzovanie literatúry, 1993) a po roku 1989 aj kultúrno-spoločenskej esejistike a politickej publicistike.**

Kľúčové slová: štátna kultúra, koncepcia kultúry, dominantné postavenie Matice Slovenskej, etatizácia regionálnej kultúry, národno-metodické centrá pri MK SR.

1. ZMENY V KULTÚRE V ROKOCH 1989 – 1992

Kultúra hrala v novembrovom obrate v roku 1989 osobitnú rolu. Boli to umelci, výtvarníci, divadelníci, filmári, spisovatelia, televízni pracovníci, ktorí patrili vedno so sekulárnym a kresťanským disentom, s ochrancami prírody a s vedcami k tým skupinám, ktoré sa spojili po 17. novembri 1989 a založili na Slovensku občiansku iniciatívu Verejnosť proti násiliu.

Boli to predovšetkým výtvarníci, ktorí zorganizovali prvé stretnutie v Umeleckej besede v nedeľu 19. novembra 1989, na ktorom okolo päťsto účastníkov podpísalo prvú rezolúciu proti totalitnému režimu, v ktorej vyzvali „všetky umelecké zväzy a kultúrne inštitúcie, aby si osvojili vyhlásenie za očistu verejného života od stalinských živlov.“

Tento postoj nevznikol náhodou. Na pôde Zväzu slovenských výtvarníkov, Zväzu slovenských spisovateľov, ale aj ostatných umeleckých zväzov vznikli v druhej polovici osemdesiatych rokov viaceré občianske aktivity za reintegráciu všetkých komunikačných okruhov slovenskej kultúry (verejne publikovanej tvorby, disentu, exilu), za

zrovnoprávnenie všetkých umeleckých prístupov, ako aj za otvorenie sa umeleckých zväzov všetkým umelcom bez ohľadu na ich umeleckú a politickú orientáciu.

Slovo pluralita bolo pred rokom 1989 oficiálne tabuizované, či už šlo o pluralitu tvorby, kultúrneho života, kultúrnych inštitúcií, o pluralitu poznávania kultúrnych procesov či pluralitu kultúrnej výchovy a vzdelávania. Stranícka a štátna moc boli, a právom, presvedčené, že pluralita kultúry je len predsieňou k pluralite celého spoločenského a politického života. Možno povedať, že už pred rokom 1989 sa voči oficiálnej kultúrnej línii vytvorila alternatívna kultúra a postupne sa rozvíjala paralelná kultúra disentu.

Nie náhodou to bola potom práve sféra kultúry, v ktorej došlo po novembri 1989 k radikálnym zmenám. Už v „Programovom vyhlásení Verejnosti proti násiliu a Koordinačného výboru slovenských vysokoškolákov z 25. novembra 1989“ sa v bode 5 žiadalo „odideologizovať školstvo a kultúru a oddeliť kultúru od štátneho riadenia“, nastoliť „úplnú slobodu tlače (a médií), ako aj odluku cirkvi od štátu“ ako formu jej nezávislosti.

V oblasti kultúry došlo k rýchlej výmene ministra a jeho námestníkov: po krátkom pôsobení L. Chudíka vo funkcii ministra kultúry ho vystriedal L. Snopko, ktorý bol ministrom kultúry Slovenskej republiky až do volieb v roku 1992. V jednotlivých umeleckých oblastiach sa konštitovali samosprávne orgány, vznikli nové alebo sa transformovali staré umelecké organizácie, osamostatnili sa viaceré organizácie spadajúce pod Ministerstvo kultúry. Utvorili sa samosprávne orgány rozhodujúce o rozdeľovaní štátnych finančných zdrojov, začal sa rozvíjať tretí sektor ako diverzifikovaný zdroj podpory kultúrnych aktivít prostredníctvom nadácií a občianskych združení.

Po novembri 1989 sa oživila činnosť spolkovej zložky Matice slovenskej, bol zvolený jej nový výbor a nový predseda. Matica slovenská najprv ohlásenou účasťou do predvolebnej kampane v roku 1990 priamo vstúpila do politickej činnosti. Po odstúpení z tejto kampane sa politizovala nepriamo, najprv požiadavkou na schválenie zákona o úradnom jazyku, ktorý by bez výnimky zne-možňoval príslušníkom národnostných menšín používať svoj jazyk v úradnom styku (tzv. Matičný návrh jazykového zákona) a vzápätí požiadavkou na štátnu zvrchovanosť Slovenskej republiky, ktorá prerástla po voľbách v roku 1992 na požiadavku štátnej samostatnosti.

K systémovým zmenám v oblasti kultúry došlo až po voľbách v roku 1990. V tom čase boli prijaté kľúčové zákony:

1. Zákon o štátnom fonde kultúry Pro Slovakia zo 14. februára 1991, ktorý bol medzitým viackrát novelizovaný až do súčasnej podoby z 27. apríla 1994.

Fond Pro Slovakia sa stal prvým kultúrnym fondom v krajinách strednej a východnej Európy po roku 1989 vytvoreným na základe samosprávneho princípu. Bol zložený z dvanástich osobitných výborov, ktorých členov volili jednotlivé združenia. Tieto výbory volili svojich predstaviteľov, ktorí sa spolu s dvanástimi zástupcami menovanými ministrom kultúry stali členmi výboru celého fondu. Výbor fondu rozhodoval o projektoch predkladaných jednotlivými sekciami. Tento systém dával výboru fondu rozsiahle právomoci, pravda, ministrom kultúry ostávalo ako poistka podpisové právo.

2. Zákony SNR o Slovenskej televízii č. 254/1991 Zb., a o Slovenskom rozhlase č. 255/1991 Zb., ktoré boli postavené na dvoch princípoch. Prvým bolo odštátnenie masových médií ich novým konštituovaním ako verejnoprávných inštitúcií. Druhým bolo vytvorenie duálneho systému, ktorý predpokladal paralelnú existenciu verejnoprávných a súkromných televíznych a rozhlasových spoločností.

Na tento zákon nadväzovali **zákony o prevádzkovaní rozhlasového a televízneho vysielania č. 463/1991 (o udeľovaní licencií) a Zákon NR SR zo 14. júla 1993 o opatreniach v oblasti rozhlasového a televízneho vysielania, ako aj Zákon o Rade Slovenskej republiky pre rozhlasové a televízne vysielanie č. 294/1992,** ktoré stanovovali podmienky pre udeľovanie licencií.

3. Zákon SNR o Matici slovenskej z 26. apríla 1991 č. 196/1991 Zb., ktorý nanovo zadefinoval vzťah inštitucionálnej a spolkovej zložky činnosti Matice slovenskej. Zákon potvrdil funkciu inštitucionálnej zložky Matice slovenskej a rehabilitoval jej spolkovú činnosť, ktorá bola po roku 1968 fakticky zakázaná. Pravda, v novom demokratickom prostredí zároveň spolkovú činnosť vyčlenil z oblasti občianskych združení, ktoré sa stali po roku 1989 zo zákona vedno s nadáciami demokratickými inštitúciami občianskeho života a celého tretieho sektora. Tým nadobudla spolková zložka Matice slovenskej v občianskom živote výsadné postavenie.

4. Zákonné opatrenie Predsedníctva Slovenskej národnej rady z 29. mája 1990 č. 211, čiastka 36 o usporiadaní majetkových vzťahov medzi gréckokatolíckou a pravoslávnu cirkvou, Zákon FZ ČSFR zo 4. júla 1991 o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností č. 308, čiastka 57, na ktoré nadväzoval **Zákon Národnej rady Slovenskej republiky z 27. októbra 1993 o zmierení niektorých majetkových krívd spôsobených cirkvám a náboženským spoločnostiam č. 282, čiastka 69.** Týmto zákonmi, ako aj **Vyhláškou Ministerstva školstva, mládeže a športu Slovenskej republiky z 30. októbra 1990 o zriaďovaní a činnosti**

cirkevných škôl, č. 536, čiastka 87 a Zákonom o Ženských kláštoroch v Slovenskej republike č. 338, čiastka 66 z roka 1991, sa stanovili zásadné zákonné vzťahy v oblasti cirkví, ktoré umožňovali ich nehatený rozvoj.

Po zrušení KNV a ONV ostali im podliehajúce organizácie bezprizorné. Vznikla otázka, či sa správa pamiatok, múzeí, galérií, knižníc a okresných kultúrnych stredísk presunie pod pôsobnosť obvodných a okresných úradov, ktoré vznikli 1. 1. 1991, ale ostali bez príslušných finančných zdrojov, alebo či prejde pod Ministerstvo kultúry SR.

V októbri a v novembri 1990 sa na stretnutiach s ministrom kultúry L. Snopkom rozhodli predstavitelia všetkých kultúrnych organizácií (v priebehu roka ich bolo vyše 220), že až do vyriešenia nového, decentralizovaného modelu kultúry a naň nadväzujúceho daňového systému ostanú tieto kultúrne organizácie v správe Ministerstva kultúry SR so štatútom samostatných právnych subjektov, riadiacich sa podľa hospodárskeho zákonníka.

Za týmto prvým krokom, zaručujúcim jednotlivým kultúrnym organizáciám pri samostatnej právnej subjektivite finančné krytie ich činnosti, mal po roku 1992 nasledovať druhý krok, spojený so zmenou daňového systému v prospech samospráv. V tomto druhom kroku sa mal vytvoriť systém diverzifikácie finančných zdrojov medzi obce, mestá, štát, tretí sektor a individuálnych sponzorov.

Po roku 1992 však k tomuto druhému kroku nedošlo. Z troch na seba nadväzujúcich krokov – nové územné a správne členenie Slovenska, nové vymedzenie kompetencií vo verejnej správe, smerujúce k posilneniu samospráv a nový daňový systém – sa uskutočnil len prvý krok, a tak sa samosprávny princíp v kultúre nielenže neposilnil, ale naopak, po roku 1994 v oblasti kultúrnych organizácií podstatne zosilneli centralistické a etatistické tendencie.

2. VÝVOJ V ROKOCH 1992 – 1994

V rokoch 1992 – 1994 sa uskutočnilo v legislatívnej oblasti niekoľko kľúčových novelizácií zákonov. V roku 1992 došlo predovšetkým k zásadnej zmene v oblasti verejnoprávnej televízie a rozhlasu.

Zmenil sa princíp tvorby Televíznej a rozhlasovej rady. Namiesto poročného systému, ktorý zaručoval istú pluralitu pri uplatňovaní občianskych a politických záujmov vo verejnoprávných inštitúciách, bol zavedený tzv. systém „nezávislých odborníkov“. Týmto novým postupom sa však len zakrývali politické preferencie jednotlivých členov v prospech (ktorejkoľvek) vládnucej moci, keďže podľa zákona sú členovia rád s rozsiahlymi právomocami volení v parlamente jednoducho, t. j. vládnu väčšinou.

Rovnako došlo k novelizácii zákona o Štátnom fonde Pro Slovakia, ktorá umožňovala ďalekosiahle zásahy štátnej moci do jeho rozhodovania.

Vcelku však v rokoch 1992 – 1994 nedošlo za druhej vlády V. Mečiara (minister kultúry D. Slobodník) ani za vlády J. Moravčíka (minister kultúry Ľ. Roman) v oblasti kultúry k základným systémovým zmenám.

Zásahy vládnej moci mali do marca 1994 ráz jednotlivých násilných aktov, či sa to týkalo porušenia ústavného princípu rovnosti pred zákonom pri dotovaní jednotlivých umeleckých združení alebo odobratia finančných štátnych zdrojov časopisom Slovenské pohľady, Kultúrny život a Aréna, čo viedlo k ich zániku, respektíve v prípade Slovenských pohľadov k ich „dislokácii“ pod Maticu slovenskú.

Prípad Slovenských pohľadov svojím charakterom (odobratie štátnej finančnej podpory jednej inštitúcie /AOSS/ a jej predisponovanie do inej inštitúcie /Matica slovenská/) vytvoril precedens pre ďalšie prípady.

Štátne zásahy ostali však v tomto období vcelku na úrovni „jednotlivých káz“, tak ako sa na úrovni káz odvíjali po roku 1993 oficiálne kultúrne vzťahy medzi Slovenskou a Českou republikou (kauza Bojnický oltár a ďalšie požiadavky návratu kultúrneho dedičstva na Slovensko).

Situácia v oblasti kultúry sa zásadne nezmenila ani za vlády J. Moravčíka. V priebehu jej polročného vládnutia nedošlo v oblasti kultúry k nijakým zásadným zmenám, ani k faktickej náprave v jednotlivých kauzách.

3. PRINCÍPY PROGRAMOVÉHO VYHLÁSENIA VLÁDY SR Z JANUÁRA 1995 PRE OBLASŤ KULTÚRY

Kľúčovým bodom zvratu v kultúrnej politike HZDS bol prejav V. Mečiara v Zlatej Idke v roku 1993. Tu HZDS ústami svojho predsedu prvý raz stranicky naplno zadefinovalo systémovú zmenu koncepcie v oblasti kultúry. Jej uplatnenie sa stalo zrejme po predčasných voľbách v roku 1994 z Programového vyhlásenia vlády týkajúceho sa kultúry, zaradené do prvého bodu jeho štvrtej kapitoly pod názvom Morálna obroda spoločnosti.

Programové vyhlásenie prijaté v januári 1995 deklarovalo všeobecné uplatnenie myšlienky prirodzenej kontinuity duchovnomorálnych a národných hodnôt, čo znamenalo fakticky návrat ku kontinuite s kultúrno-politickou koncepciou spred roka 1989 a najmä k princípu dirigistického, etatistického a ideologického chápania kultúrnej politiky štátu.

Cieľom kultúrnej politiky vlády sa stalo „upevnenie štátnosti“. Národné kultúrne hodnoty sa v programovom vyhlásení zadefinovali ako „podstata a zmysel štátnosti“. Kultúra tak opäť programovo nadobudla štátnoreprezentatívnu funkciu.

V praktickej polohe to znamenalo zadefinovanie kodifikovanej formy spisovného slovenského jazyka za „základ

štátnosti“, čo v dôsledku znamená návrat ku kultúrnej a etnickej koncepcii národa z prvej polovice devätnásteho storočia, keď sa neprítomnosť právnej a ekonomickej homogenity národa nahrádzala v strednej Európe jeho kultúrnou homogenitou. V tomto zmysle sa programové vyhlásenie zaviazalo pripraviť Zákon o štátnom jazyku.

Vláda sa ďalej zaviazala zabrániť „vytváraniu bariér medzi príslušníkmi rôznych etníc žijúcich na území Slovenskej republiky“. V oblasti kultúry to v praktickej podobe znamenalo zmenu pridelovania finančných zdrojov zo štátneho rozpočtu samosprávnymi grémiami samotných menšín na direktívny spôsob, v ktorom rozhoduje štát alebo ním menované grémiá.

V oblasti verejnoprávnych médií a štátnej tlačovej agentúry zadefinovalo programové vyhlásenie potrebu, aby vychádzali „z národnoštátnych, kultúrnych a verejných záujmov Slovenskej republiky“. Vzhľadom na ústavnú verejnoprávnu funkciu televízie a rozhlasu to znamenalo principiálnu zmenu presadzovania záujmov občanov na záujmy štátu.

V oblasti tvorby kultúrnych hodnôt bolo programové vyhlásenie vlády založené na „preferencii pozitívnych tendencií, ktorých cieľom je duchovná a materiálna prosperita nezávislej, demokratickej Slovenskej republiky“. Rozhodnutie o tom, čo sú a čo nie sú „pozitívne hodnoty“, si ponecháva vláda vo vlastných rukách. V tomto bode opúšťa programové vyhlásenie vlády princíp pluralitnej selekcie kultúrnych hodnôt vnútornými mechanizmami kultúrneho života a kultúrnej kritiky.

Ten istý princíp uplatňuje programové vyhlásenie aj v oblasti prezentácie slovenskej kultúry v zahraničí, kde sa chce opierať o „skutočnú reprezentáciu národných hodnôt“, pričom zabúda na to, že medzinárodný výber kultúrnych hodnôt slovenskej kultúry závisí od hodnotových kritérií, uplatňovaných s výnimkou vzťahov medzi štátnymi inštitúciami predovšetkým samotnými medzinárodnými príjemcami slovenskej kultúry a ich hodnotovým kontextom.

Programové vyhlásenie vlády definuje ako najvýznamnejšiu kultúrnu organizáciu Maticu slovenskú. Tým obchádza elementárny princíp rovnosti pred zákonom ako základný princíp demokratického právneho štátu.

Programové vyhlásenie vlády spočíva v štyroch bodoch:

- v apriórnej preferencii Matice slovenskej ako „najvýznamnejšej“ kultúrnej ustanovizne;
- v preferencii záujmov štátu (vládnej moci) pred verejnoprávnymi záujmami občanov v masových médiách;
- v preferencii štátneho modelu kultúry pred samosprávnym;
- v štátnodirigistickom vzťahu k menšinovým kultúram.

Z týchto štyroch hľadísk možno sledovať priebežný vývin slovenskej kultúry v roku 1995.

4. VYBRANÉ UDALOSTI A TENDENCIE V ROKU 1995

Udalosti v kultúre mali v roku 1995, ale aj v prvých mesiacoch roka 1996, často povahu kampaní, ktoré smerovali k dosiahnutiu cieľov vytýčených vládny programom. Neraz nadobudli podobu jednotlivých „káz“, čo prekrylo systémové a systematické spravovanie kultúry.

Celkovú kultúrnu koncepciu vlády možno v roku 1995 odčítať zo samotnej činnosti ministerstva kultúry a z jeho sebaaprezentácie, zo schválených alebo navrhovaných zákonných úprav, ako aj z jednotlivých „prípadov“.

4. 1. ŠTÁTNY ROZPOČET

Štátny rozpočet Ministerstva kultúry SR tvorilo:

1990 – 2 129 000 000 Sk
1991 – 2 400 000 000 Sk
1992 – 2 442 000 000 Sk
1993 – 2 556 000 000 Sk
1994 – 2 005 000 000 Sk
1995 – 2 713 000 000 Sk
1996 – 2 900 000 000 Sk.

Z prehľadu je zrejmé, že po miernom každoročnom raste rozpočtu v rokoch 1990 – 1993 nastalo v roku 1994 redukovanie rozpočtu v oblasti kultúry fakticky o jednu pätinu, no v rokoch 1995 – 1996 vzrástol rozpočet v oblasti kultúry v porovnaní s rokom 1990 takmer o tretinu.

Tieto čísla vypovedajú o dvoch skutočnostiach. Predovšetkým treba povedať, že vzhľadom na reálnu infláciu v rokoch 1990 – 1995 znamená absolútny rast finančných zdrojov fakticky ich relatívny pokles.

V rámci vnútornej proporcionality štátneho rozpočtu znamenajú potom výsledné čísla znižovanie percentuálneho podielu kultúry na štátnom rozpočte.

4. 2. ČINNOSŤ MINISTERSTVA KULTÚRY SR

Po nástupe vládnej koalície došlo na Ministerstve kultúry k značným personálnym výmenám, a to nielen na špičkových politických postoch (minister: I. Hudec, štátna tajomníčka: O. Šalagová, hovorkyňa: M. Podhradská, vedúci úradu: Doc. JUDr. J. Králik, CSc., generálny riaditeľ organizačného útvaru: Mgr. M. Obuch, riaditeľ sekretariátu ministra: RSDr. P. Dinka, generálny riaditeľ útvaru poradcovských a koncepčných činností: PhDr. P. Števček, CSc., generálny riaditeľ sekcie krajiny a pamiatok: Ing. arch. I. Móro, CSc., generálny riaditeľ sekcie verejných informácií: I. Reguli, riaditeľ odboru európskej integrácie: Ing. I. Kšiňan, generálny riaditeľ sekcie umenia: PhDr. J. Gerbóc, generálny riaditeľ sekcie miestnej a osobitej kultúry: D. Mikolaj, riaditeľ odboru zahraničných stykov:

JUDr. F. Poredoš, riaditeľka odboru miestnej a regionálnej kultúry: PhDr. Z. Burdanová, generálny riaditeľ odboru štátneho písomníctva: JUDr. M. Ferko, riaditeľka odboru štátneho jazyka: Mgr. D. Števčeková, riaditeľ odboru rezortnej kontroly: JUDr. M. Dobrovič, riaditeľ legislatívno-právneho odboru: JUDr. D. Vilim, riaditeľ personálneho odboru: Ing. J. Piatnica), ale aj v jednotlivých odboroch, čo zasiahlo hlbkovo celú personálnu štruktúru ministerstva.

Ministerstvo kultúry zasiahlo v roku 1995 svojou autoritou orgánu ústrednej štátnej správy viackrát priamo do politického života.

4. októbra 1995 rozoslal riaditeľ sekretariátu MK SR všetkým orgánom štátnej správy v pôsobnosti ministerstva kultúry fax s Vyhlásením ústredných orgánov štátnej správy, v ktorom žiada obratom o podpis pod žiadosť o odstúpenie prezidenta republiky. Tým sa ministerstvo kultúry aj so svojimi podriadenými ustanovizňami vo sfére štátnej správy priamo zapojilo do protiprezidentskej kampane. Keďže neexistuje zákon o štátnej službe, ktorý by definoval základné princípy apolitického postavenia štátneho úradníka a jeho lojalitu voči štátnej správe a nie voči vládnucemu politickému zoskupeniu, ostalo toto zjavné porušenie apolitického postavenia štátneho úradníka bez praktických dôsledkov.

Týmto krokom nadviazalo ministerstvo kultúry priamo na aktivity provládnych podporných skupín, združených pod spoločné Vyhlásenie Organizácií slovenskej inteligencie 24. mája 1995 žiadajúce odchod prezidenta M. Kováča z funkcie. Pozoruhodné na tomto vyhlásení bolo to, že sa proti nemu zdvihla vlna odporu jednotlivých osobností vnútri samotných provládnych zoskupení. Medzi najvýznamnejšie prejavy odporu patrili individuálne vyhlásenia R. Kaliského a B. Beláka, ako aj vyhlásenie Výboru Slovenského združenia pre politické vedy.

26. októbra 1995 rozoslal generálny riaditeľ sekcie verejných informácií I. Reguli list predstaviteľom kultúrnych organizácií so žiadosťou o inzerovanie štátnych inštitúcií v tlači „naklonenej vláde SR“.

Tretím verejne známym prípadom potenciálneho zasahovania ministerstva kultúry do mediálnej činnosti sa stal vnútroministeriálny príkaz ministra o „spracovaní vývoja masmediálnych názorov za týždenné a mesačné obdobia“, ako aj príkaz komplexne monitorovať celoštátne a regionálne elektronické médiá.

Všetkými týmito aktivitami prekročilo ministerstvo kultúry vo svojej vnútornej činnosti kompetencie ústredného orgánu štátnej správy v prospech priameho politického nátlaku vládnych strán na jednotlivé kultúrne organizácie.

V personálnej sfére sa vyznačoval rok 1995 masívnym odvolávaním vedúcich pracovníkov vo sfére štátom riadenej kultúry, a to najmä v oblasti miestnej a regionálnej kultúry ako aj v oblasti riadenia galérií. Od začiatku januára do konca júla boli odvolaní riaditeľ Galérie P. M. Bohúňa v Liptovskom Mikuláši, riaditeľka Východosloven-

skej galérie v Košiciach, riaditeľka Galérie v Banskej Bystrici, riaditeľ Regionálneho kultúrneho strediska v Považskej Bystrici, riaditeľ Tekovského múzea v Levciciach, riaditeľ Žiarskeho regionálneho kultúrneho strediska, a to zväčša bez udania dôvodov.

Proti tomuto postupu ministerstva kultúry protestovala 26. júla Rada galérii Slovenska v Žiline, zastupujúca záujmy bežná 40 slovenských galérií.

Začiatkom roka 1996 prebehli v jednotlivých kultúrnych inštitúciách finančné kontroly, ktoré zistili neoprávnené hospodárenie s finančnými prostriedkami v košickom divadle, v divadle Nová scéna, v múzeu Antol, na hrade Červený kameň, kde došlo k výmene riaditeľa a pod. Vzhľadom na to, že niektoré z týchto prípadov (napríklad problém košického a prešovského divadla, otázka odstúpenia riaditeľa divadla Nová scéna L. Romana a následne aj problém divadla West) majú od začiatku politický podtón, nezriedka ťažko určiť, do akej miery ide o finančné problémy a do akej o politický postih.

K podobným personálnym krokom došlo aj v organizáciách riadených Ministerstvom kultúry. Došlo k výmene riaditeľky Slovenskej filharmónie A. Rajterovej, riaditeľa SEUKu J. Kupču, riaditeľa ÚEUV-u Ing. M. Beljaka. Slovenský komorný orchester opustil jeho dlhoročný vedúci B. Warchal, spory vznikli aj okolo šéfdirigenta Slovenskej filharmónie O. Lenarda, na základe zásahov do koncepcie výstavy o Bratislave odišli z Bibiany dve profilujúce pracovníčky.

4. 3. KONCEPCIA KULTÚRY

Na otázku denníka Slovenská Republika, čo považuje za najdôležitejšie v činnosti rezortu kultúry v roku 1995, odpovedal 9. decembra 1995 minister kultúry I. Hudec, že „za mimoriadne dôležité považuje aj to, že sa podarilo naštartovať také projekty, ako je napríklad nový systém organizácie štátnej kultúry... že sa podarilo oživiť také funkcie národných metodických centier, ktoré v budúcnosti zabezpečia dlhodobý rozvoj slovenskej kultúry nielen v oblasti umenia či v oblasti aktivít, ktoré označujeme za rýdzo kultúrne, ale ktoré majú aj širší spoločenský dosah“.

V tomto rozhovore sa prvý raz po roku 1989 objavuje z úst vysokého ústavného činiteľa pojem štátnej kultúry. Nehovorí sa už o kultúre podporovanej zo štátneho rozpočtu, z peňazí daňových poplatníkov, ktoré sa rozdeľujú prostredníctvom štátu, ale opäť sa začína ideologicky rozlišovať medzi štátnou a neštátnou kultúrou. Na rozdiel od sedemdesiatych rokov sa ideologické nástroje nepremiatajú do priamych zákazov verejného publikovania, ale do ekonomických sankcií, pričom sa ako rozlišovacie kritérium štátnej podpory používajú práve ideologické nástroje.

Kultúrnu ideológiu vládnej garnitúry prezentoval anonymný materiál „Koncepcia slovenskej kultúry“ vo vládom denníku Slovenská Republika dňa 14. júna 1995.

Obsahoval šesť kľúčových bodov:

- Nerešpektovanie plurality súčasného umenia ako jeho základného princípu.
- Svojoľnú manipuláciu s finančnými prostriedkami daňových poplatníkov pri rozdeľovaní štátnych dotácií občianskym združeniam a národnostným kultúrnym zväzom.
- Stratéziu ministerstva kultúry založenú na sústredení rozhodovacích právomocí Fondu Pro Slovakia v rukách ministra kultúry zmenou jeho štatútu v apríli 1995. Na základe tejto zmeny sa dostal na čelo fondu minister, pričom mu nový štatút priznáva právo rozhodovať vo výnimočných prípadoch o použití prostriedkov priamo, aj bez odporúčania komisie alebo Rady fondu. Tým sa celkom zrušil samosprávny charakter tohto štátneho fondu. Po rekonštrukcii Rady fondu bolo jedným z dôsledkov týchto zmien aj odvolanie predsedu Rady Pro Slovakia P. Traubnera z funkcie 25. októbra 1995, na základe čoho sa P. Traubner spolu s rektorom Ekonomickej univerzity v Bratislave J. Sternom vzdal aj členstva v Rade Pro Slovakia.
- Opätovnú centralizáciu riadenia kultúrnych inštitúcií, riadených priamo štátom, predovšetkým kultúrnych stredísk, galérií a divadiel.
- Vytesňovanie mladej a alternatívnej kultúry zo štátnej podpory, zrejme z tvrdenia, že „Pro Slovakia sa nemesie stať kanálom, cez ktorý budú unikať štátne prostriedky na podujatia bezcenné, či dokonca protištátne. V Holandsku (napríklad) štát nepodporuje nijaké avantgardné počiny ani prvotiny“.
- Ideologizáciu kultúry, založenú na falošnom chápaní „slovenskosti“, obsiahnutú vo vete, že „nemožno trpieť, že spoločenskovedné ústavy SAV sú semeniskami protislovenských síl...“

Proti tomuto anonymnému materiálu protestovali 18. júla 1995 v denníku SME signatári „Znepokojenia osobností nad takzvanou koncepciou slovenskej kultúry“ J. Geržová, J. Mojžiš, M. Hlavajová, ku ktorým sa za mesiac pridalo okolo 500 osobností a kultúrnej verejnosti z oblasti kultúry.

Ministerstvo kultúry sa nepriamo k anonymnému materiálu kultúrnej koncepcie prihlásilo reakciou, v ktorej označilo protestné vyhlásenie za „zmes lži a demagógie“ a zoznam podpísaných intelektuálov označilo „za naposol zhodný s tými osobnosťami slovenskej kultúry, ktorí sa nezamazateľne hérostratovsky zapísali do mladučkých dejín našej slobody a nezávislosti“.

Jednotlivé kroky ministerstva kultúry však argumenty protestného vyhlásenia naplno potvrdili.

4. 4. REGIONÁLNA KULTÚRA

V prvom polroku 1995 sa vytvoril návrh nového, centralistického riadenia regionálnej kultúry (knížnice, kultúrne strediská, múzeá, galérie, hvezdárne, divadlá, Zoo v Boj-

nicia), ktorý sa začal experimentálne overovať v júni v okrese Čadca, kde bol menovaný za riaditeľa manžel poslankyne HZDS P. Muška. Proti tomuto modelu sa postavili prakticky všetky zložky miestnej kultúry. Celý model totiž len prenáša etatický spôsob riadenia kultúry z úrovne centra na úroveň regiónov, zbavuje miestnu kultúru možnosti riadiť si svoje záležitosti na základe poznania miestnych podmienok a potrieb, vytvára umelé spojenia, narúšajúce často prirodzené regionálne tradície.

Charakter štátnych intendatúr a regionálnych kultúrnych centier osvetlilo o. i. stretnutie ministra kultúry 1. Hudeca s riaditeľmi a pracovníkmi slovenských múzeí 28. septembra 1995, z ktorého vyplynulo, že okrem experimentálneho kysuckého kultúrneho centra sa má vytvoriť 4-5 intendatúr na čele s intendantmi, ktorí budú plniť funkciu akýchsi ministerských splnomocnencov v danom regióne. V tejto súvislosti vyslovili pracovníci múzeí oprávnenú pochybnosť o garantovaní ich apolitickosti.

Na valnom zhromaždení Zväzu múzeí na Slovensku 27. marca 1996 združujúcom 77 múzeí a 18 pobočiek sa konštatovalo, že vertikálny princíp riadenia múzeí pripravovaný ministerstvom kultúry je pre múzeá nevýhodný. Návrh múzeí však pracovníci ministerstva vôbec neposúdili.

Typickým dôsledkom „zlučovacej“ koncepcie regionálnej kultúry sa stalo umelé spájanie divadiel. Projekt, pripravený ministerstvom kultúry v roku 1995 v súvislosti s utváraním regionálnych kultúrnych centier, sa rozbehol 1. januára 1996 spojením Divadla Jonáša Záborského v Prešove s Divadlom Janka Borodáča (Štátneho divadla) v Košiciach a vytvorením Východoslovenského národného divadla so sídlom v Prešove, pričom spolu s týmto projektom sa rátalo v koncepcii aj s vytvorením Stredoslovenského národného divadla spojením Divadla J. G. Tajovského vo Zvolene so Štátnou operou a Bábkovým divadlom na Rázcestí v Banskej Bystrici so sídlom vo Zvolene.

Po štrajkovej pohotovosti a štrajku v oboch divadlách, po odmietavom stanovisku Združenia divadelníkov na Slovensku k zlučovaniu divadiel bez dohody samotných divadiel, bez legislatívneho riešenia postavenia divadiel a zväženia ekonomických výhod a nevýhod zlučovania, po petičných akciách občanov v Prešove a v Košiciach a po sprostredkovaní košického primátora R. Schustera bolo nakoniec začiatkom marca prijaté riešenie, ktoré podľa J. Horvátha, predsedu závodného výboru ZO Združenia divadelných odborov SR v Košiciach, „neakceptovalo právnu subjektivitu a samostatnosť oboch divadiel“, čo bolo základnou petičnou požiadavkou obyvateľov Košíc a Prešova. Vyhodnotenie ekonomických výsledkov za prvý štvrtrok 1996 zároveň podľa predsedu odborovej organizácie v DJZ v Prešove V. Semana ukázalo, že spojenie oboch divadiel neprineslo nijaký ekonomický efekt.

Spor okolo spájania košického a prešovského divadla prekryl ostatné problémy slovenského divadelníctva. Rovnakú podobu ako na východnom Slovensku mal však aj projekt spájania divadiel v Banskej Bystrici a vo Zvole-

ne. Problém skracovania finančných zdrojov pre martin-ské divadlo s odôvodnením, že „dostane financie, keď bude slovenskejšie“ poukázal na možnosť ekonomického vydierania na základe pseudoideologických kritérií. Na úrovni mesta sa celý problém zopakoval v Žiline, kde dotuje Mestské divadlo mesto. Začiatkom mája 1996 riaditeľ divadla J. Bureš priznal, že došlo k zmene štatútu divadla, na základe ktorého „nebude repertoár, ktorý bol v bývalom štatúte.“ Inými slovami povedané, mesto ako sponzor divadla zmenou štatútu zasiahlo priamo do umeleckej činnosti divadla, čím sa vrátilo k ideologickým praktikám spreď roka 1989.

K ďalšiemu odvolaniu riaditeľa divadla došlo aj v prípade riaditeľa košického divadla Thália P. Kolára. Podobne ako v ostatných prípadoch, aj tu argumentovalo ministerstvo kultúry „nehospodárnym využívaním finančných prostriedkov“.

4. 5. PODPORA ŠTÁTU MLADEJ A ALTERNATÍVNEJ KULTÚRE

Osobitným prípadom koncepcie kultúry moderného demokratického štátu je otázka vzťahu štátu k sociokultúre, t. j. k tretej zložke kultúry (reprezentatívna kultúra, komerčná kultúra, kultúra avantgardnej scény). Ide predovšetkým o to, či štát okrem reprezentatívnej a regionálnej podporuje zo svojich zdrojov aj mladú a alternatívnu kultúru.

Tým totiž vyjadruje každá politická sila svoj postoj k zrodu nových kultúrnych hodnôt, ktoré vznikajú veľmi často v prostredí mladej a alternatívnej kultúry, pričom je to nezriedka práve ona, čo svojou inovačnou podobou nachádza najväčšiu odozvu v medzinárodnom kontexte.

Z tohto hľadiska treba vidieť aj prípad bratislavského alternatívneho divadla Stoka. Divadlo vzniklo v roku 1991 a napriek neujasneným pomeroch dostávalo až do roku 1994 finančnú podporu zo štátnych zdrojov. Podľa B. Uhlára v roku 1995 divadlo na základe štátneho rozpočtu rátalo so sumou 2 000 000 Sk, ktorú však nedostalo, hoci sa tým porušil zákon o štátnom rozpočte.

Štát tak vyjadril svoj vzťah k divadlu, ktoré je v posledných rokoch najúspešnejším reprezentantom slovenskej divadelnej kultúry v európskych krajinách. Paradoxom celej situácie je potom už len to, že divadlo prežilo rok 1995 len vďaka podpore Českého centra v Bratislave, švajčiarskej nadácie Pro Helvetia, Open Society Fund a Soros Center for Contemporary Arts v Bratislave.

4. 6. DOTOVANIE UMELECKÝCH ZDRUŽENÍ ZO ŠTÁTNEHO ROZPOČTU

V roku 1995 (a v ešte väčšej miere v roku 1996) došlo k radikálnemu zníženiu štátnych dotácií pre činnosť jednotlivých umeleckých združení a k ich prerozdeľovaniu v prospech tých združení, ktoré sa verejne deklarujú ako

provládne, a to či už v oblasti divadla, výtvarného umenia alebo literatúry. Výrečné sú najmä prípady prerozdeľovania v oblasti výtvarného umenia a literatúry, ktoré majú doslova likvidačný ráz.

V roku 1995 sa podstatne znížili dotácie Ministerstva kultúry SR jednotlivým združeniam fakticky vo všetkých oblastiach umenia, najcitelnejšie v divadelníctve, v literatúre a vo výtvarnom umení, kde dostala Slovenská výtvarná únia namiesto 6 mil. Sk z roku 1994 len 3 mil. Sk.

V roku 1996 táto tendencia pokračovala aj ďalej, pričom financovanie jednotlivých združení bolo prenesené z ministerstva kultúry na štátny Fond Pro Slovakia, personálne prepojený osobou Ing. F. Krasňanského, riaditeľa Štátneho fondu kultúry Pro Slovakia a zároveň riaditeľa hospodárskeho úseku na ministerstve kultúry. Namiesto dotácií jednotlivé združenia teraz žiadajú o príspevky.

Do konca mája 1996 dostala napríklad Slovenská výtvarná únia zo žiadostí o príspevok v celkovej výške 22 000 000 Sk len jeden grant vo výške 20 000 Sk na projekt Združenia výtvarných umelcov stredného Slovenska, zastúpených P. Muškom. Fakticky pred zastavením sa pre neposkytnutie finančných prostriedkov ocitol časopis *Výtvarný život*.

Podobne dostala do toho istého dátumu Asociácia organizácií spisovateľov Slovenska (AOSS) na svoju činnosť len 100 000 Sk, čo je asi desatina príspevku z predchádzajúceho roku a časopis *Romboid* príspevok 100 000 Sk, čo je rovnako desatina sumy potrebnej na vydávanie časopisu.

Vzhľadom na to, že Spolok slovenských spisovateľov dostal napriek približne rovnakému počtu členov a podobnému objemu aktivít päťnásobok sumy, že časopisy Spolku slovenských spisovateľov *Literárny týždenník* a *Dotyky* prešli do štátneho Národného literárneho centra a s tým aj pod štátnu kontrolu, vznikla medzi oboma spisovateľskými organizáciami obrovská nerovnováha pri udeľovaní štátnej podpory, ktorú ešte väčšmi zdôrazňuje účasť Spolku slovenských spisovateľov na privatizácii Trnavských tlačiarň, kde sa Spolok po nadobudnutých 34 percentách z predmetného majetku usiluje o ďalších 17 percent, a teda o majoritnú účasť.

Sem patrí aj podstatné zníženie štátnej dotácie na menšinové kultúry na rok 1995, v prípade kultúrnej organizácie CSEMADOK o 40%, čo CSEMADOK prinútilo nielen zredukovať stav pracovníkov, ale aj fakticky pozastaviť či zrušiť vydávanie niektorých menšinových periodík. V roku 1996 nedostal CSEMADOK z fondu Pro Slovakia nijaké finančné prostriedky, proti čomu protestoval na zasadnutí svojho ústredného výboru 1. júna 1996.

4. 7. NÁRODNÉ METODICKÉ CENTRÁ

V roku 1995 vzniklo pri Ministerstve kultúry SR národné divadelné, národné osvetové a národné literárne centrum. Ich činnosť je zatiaľ dosť nepriehľadná. Národné divadelné centrum stálo pri zrode koncepcie spájania regionál-

nych divadiel. Vnútorne problémy Národného osvetového centra, ventilované pracovníkmi NOC na tlačovej konferencii 14. novembra 1995, riešilo ministerstvo kultúry odvolaním riaditeľa NOC J. Tazberika. Štruktúru činnosti metodických centier možno zatiaľ najlepšie dokumentovať na prípade Národného literárneho centra.

Na základe tlačovej konferencie riaditeľa Národného literárneho centra P. Števčeka začiatkom roka 1996 možno konštatovať, že:

- Národné literárne centrum bude združovať prakticky všetky štátom podporované literárne časopisy.
- Národné literárne centrum bude inštitucionalizovať oblasť literárnej kritiky.
- Národné literárne centrum bude podporovať v zahraničí knižné projekty slovenskej literatúry, v ktorých bude presadzovať štátnu politiku v oblasti literárnych hodnôt.
- Národné literárne centrum uzavrie komunikačný okruh, v ktorom doplní vydávanie (vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov) a štátnu podporu (Fond Pro Slovakia) distribúciou kníh (sieť kníhkupectiev Mateja Hrebendu, zaručujúca finančné krytie časti alebo celých nákladov kníh, distribuovaných touto štátnou sieťou).
- Národné literárne centrum so svojim ročným rozpočtom 30 – 40 miliónov Sk a počtom pracovníkov (50 – 60) desaťnásobne prekračuje štátny rozpočet porovnatel'ných vedeckých pracovísk SAV.

Národné literárne centrum sa týmito funkciami stáva nezrovnateľným štátnym konkurentom neštátnych vydavateľstiev, neštátnej distribúcie, neštátneho honorovania publikácií a neštátneho literárneho života. Tým sa do slovenskej literatúry fakticky potichu zavádza (a opätovne vracia) dvojité literárne komunikačné systémy s dvoma okruhmi tvorby, publikovania, distribúcie a literárneho života, pričom je zrejmé, že celú situáciu by bolo možné posudzovať ako porušovanie rovných podmienok ekonomickej súťaže.

4. 8. ZÁKONY

V roku 1995 sa začali pripravovať a čiastočne boli schválené štyri kľúčové zákony v oblasti kultúry:

- a/ Zákon o štátnom jazyku
- b/ Zákon o audiovizuálnych médiách
- c/ Zákon o Matici slovenskej
- d/ Zákon o národnom kultúrnom dedičstve.

a/ V prvom polroku 1995 pripravilo Ministerstvo kultúry v spolupráci s Maticou slovenskou Návrh zásad zákona o štátnom jazyku, ktorý bol publikovaný začiatkom júla 1995 v časopise *Literárny týždenník*.

Napriek opakovaným vyjadreniam predstaviteľov Matice slovenskej, ako aj zástupcov Ministerstva kultúry, boli vo všetkých jeho verziách, od „najhrubšej“ v zásadách až po „prečistenú“ v paragrafovanom znení schválenom vládou SR v októbri 1995, prítomné dva protiústavné prvky.

Prvý vznikol definovaním kodifikovanej spisovnej slovenčiny ako štátneho jazyka, bol namierený proti bežným používateľom slovenčiny a odporuje Základnej listine ľudských práv.

Druhý bol zameraný proti menšinám, lebo rušil Zákon o úradnom jazyku z roku 1990, na ktorý nadviazal aj článok 34 Ústavy Slovenskej republiky.

Celý zákon bol okrem toho namierený aj proti používaniu medzinárodných jazykov a češtiny, a to najmä v masových médiách, v návodoch na výrobkoch a v hospodárskej komunikácii.

Po viacnásobných odkladoch a prerokovaní návrhu zákona o štátnom jazyku v Rade vlády pre národnosti 18. októbra 1995 ho napokon vláda 25. októbra prijala v takmer nezmenenej podobe, a to napriek protestom medzinárodnej verejnosti. Zaradený na rokovanie NR SR bol aj napriek poukazom Liberálnej a socialistickej internacionály na jeho protidemokratický charakter, odporujúci európskym štandardom.

15. novembra bol po prijatí mnohých pozmeňovacích návrhov Zákon o štátnom jazyku schválený Národnou radou Slovenskej republiky.

Prijatý zákon aj napriek vypusteniu všeobecne záväznej formy kodifikovaného spisovného jazyka v osobitnom paragrafe prikazuje v mnohých ďalších paragrafoch v parciálnych prípadoch jeho používanie.

V mnohých prípadoch ostal zákon aj v prijatej podobe nepriateľský voči používaniu cudzích jazykov a češtiny a napriek opačným tvrdeniam zasahuje do používania jazyka menšín v úradnom styku.

Množstvo prijatých pripomienok okrem toho celkom znejasnilo výklad mnohých paragrafov, ktoré tak ostali vydané napospas ľubovôli štátnych úradníkov.

Samotný akt prijímania zákona v priamom televíznom prenose s menovitým verejným hlasovaním zastrešil mnohých opozičných poslancov napriek tomu, že podporný míting prívržencov zákona pred budovou parlamentu, na ktorom sa zúčastnilo len okolo 200 občanov, nemal tú silu a účinok, aký od neho presadzovatelia zákona očakávali.

V tejto atmosfére hlasovali za prijatie zákona za posmešného smiechu poslancov vládnej koalície aj poslanci DÚ s výnimkou V. Vaškoviča, ktorý sa zdržal hlasovania a J. Moravčíka, ktorý vyšiel z miestnosti a všetci poslanci SDE s výnimkou M. Ftáčnika, ktorý sa hlasovania zdržal. Poslanci KDH a J. Langoš z DS odmietli hlasovať a opakovali formuláciu: „Keďže neprešli zásadné pozmeňovacie návrhy, nemôžeme hlasovať za takýto zákon.“ Poslanci MK hlasovali proti zneniu zákona.

28. novembra podpísal zákon aj prezident republiky M. Kováč. Zároveň vyzval parlament na bezodkladné prijatie „zákona o používaní iných jazykov v úradnom styku“, ako aj k tomu, aby parlament upravil „vydávanie periodickej a neperiodickej tlače v jazyku národnostných menšín, vydávanie iných publikácií v cudzích jazykoch, najmä vedeckých, turistických a propagačných“.

Prezident zároveň vzal na vedomie záväzný prísľub predsedu vlády i predsedu parlamentu, že zákon o používaní jazyka menšín v úradnom styku, ktorý vyžaduje článok 34 Ústavy, čoskoro predložia NR SR.

8. decembra avizoval po zasadnutí Rady vlády pre národnosti minister kultúry I. Hudec zriadenie pracovnej skupiny na prípravu návrhu zákona o používaní jazykov národnostných menšín.

V priebehu prvého polroka 1996 nesignalizovalo však nič, že by vládna koalícia návrh zákona o používaní jazyka národnostných menšín v úradnom styku pripravovala. Takýto návrh zákona nie je ani zaradený do legislatívnych úloh vlády na rok 1996, takže slovo „čoskoro“ z novembra 1995 bude mať zrejme dlhé trvanie. Jediný návrh zákona predložila zatiaľ opozičným stranám Maďarská koalícia.

Od januára 1996 sa začal prvý rok fungovania Zákona o štátnom jazyku s tým, že pokuty za jeho vymáhanie začnú platiť od 1. 1. 1997. Tým sa síce o rok odložila jeho reštriktívna funkcia, začiatkom januára však boli vymenovaní jazykovi inšpektori v okresoch Zvolen, Prešov, Galanta a v prvom bratislavskom obvode, ktorí mali po nástupe od 1. 2. 1996 podľa riaditeľky sekcie štátneho jazyka D. Števkovej „trpezlivo upozorňovať na prípadné nedostatky v miestnej tlači a miestnom vysielaní rozhlasu a televízie“.

V konkrétnej praxi sa ukázalo, že zákon vyvoláva medzi používateľmi slovenčiny a cudzích jazykov vrátane češtiny značnú neistotu a rozkolísanosť, ktorú od prípadu k prípadu riešia ad hoc pracovníci ministerstva kultúry.

Rovnako sa ukázalo, že zákon zasiahol do používania češtiny pri označovaní tovarov na potravinárskych a nepotravinárskych výrobkoch, kde bude prebiehať kontrola od 1. 7. 1996 a od 1. 1. 1997.

Prijatý zákon vzbudil pochybnosti aj o používaní menšinových jazykoch v úradnom styku vo svojom katastrálnom území, pričom v spore s M. Ferkom argumentovali predstavitelia MK ústavným zákonom a jeho článkom 34, ako aj zákonom o obecnom zriadení, ktorý umožňuje obciam vydávať všeobecné záväzné nariadenia.

1. 3. 1996 oznámil M. Ferko odboru všeobecnej vnútornej správy MV SR stanovisko MK SR k aplikácii zákona o štátnom jazyku pri sobášnom obrade, v ktorom oznamuje, že „vlastný úradný akt sa musí vykonať v štátnom jazyku“ (prípadne s tlmočnikom), čo však neplatí pri uzatváraní manželstva pred cirkevnými orgánmi“. Minimálne týmto poprel M. Ferko rétoriku vládnych poslancov, ale aj poslancov DÚ a SDE pri schvaľovaní návrhu zákona v parlamente, že prijatý zákon nijako nezasiahne do práva na používanie menšinových jazykov.

To isté možno povedať aj o odstraňovaní nápisov v maďarčine v Podunajskom múzeu v Komárne, ktorého úlohou je dokumentovať kultúrne prejavy Maďarov na území Slovenska.

21. marca 1996 vymenoval minister kultúry I. Hudec členov Ústrednej jazykovej rady (J. Doruľa, J. Kačala, M. Majtán, I. Masár, J. Mistrík, J. Mlacek, Š. Ondruš, M. Pisárčiko-

vá, M. Považaj, I. Ripka, J. Sabol), ktorá má „navrhovať opatrenia na dodržiavanie zákona o štátnom jazyku SR, prinášať podnety na ochranu a vedecký výskum slovenského jazyka a jeho dialektov ako aj poskytovať odborné stanoviská v sporných otázkach používania štátneho jazyka“.

b/ 14. decembra 1995 schválila NR SR zákon o audiovizii, ktorý prispôbil legislatívu v oblasti ochrany autorských a vlastníckych práv k dielu vyspelému svetu. Okrem toho stanovil, že pri 10 % všetkých uvádzaných audiovizuálnych dielach sa má uprednostňovať ich slovenský pôvod, 40 % všetkých diel musí byť dabovaných a všetky diela pre deti do 12 rokov musia byť dabované do slovenčiny.

Proti zneniu zákona protestovali 8. 11. 1995 Únia filmových distribútorov SR a Združenie prevádzkovateľov a pracovníkov kín, ktoré poukazovali najmä na rozpor zákona s realitou a s medzinárodnými trendami pri dabovaní a titulovaní filmov, ako aj na záujem mladej generácie o zdokonalenie svojich znalostí cudzích jazykov.

Kontroverzia okolo tohto reštriktívneho a distribútermi ostro kritizovaného zákona vznikla aj o tom, či z „pohľadu potreby zrozumiteľnosti z hľadiska štátneho jazyka“ spadá pod túto kategóriu čeština. Ak to ešte 25. októbra 1995 hovorkyňa MK popierala, v písomnom výklade riaditeľa legislatívneho a právneho odboru MK SR JUDr. D. Viliama sa pojem „zrozumiteľnosti“ rozšíril z češtiny na „každý slovanský jazyk“.

c/ V lete 1995 sa prvý raz objavili na verejnosti zásady zákona o Matici slovenskej. 25. októbra 1995 ich predseda Matice slovenskej J. Markuš a M. Ferko za ministerstvo kultúry predložili Výboru NR SR pre školstvo, vedu a výchovu, ktorý ho neprijal.

Z návrhu zásad, no najmä z komentára oboch predkladateľov bolo jasné, že návrh zákona chce včleniť do Matice slovenskej tzv. slovakistické pracoviská Slovenskej akadémie vied, t.j. fakticky polovicu všetkých spoločenskovedných ústavov SAV.

Proti tomuto návrhu sa zdvihla značná vlna odporu predovšetkým z pracovísk SAV, avšak aj zo širšej kultúrnej verejnosti.

Návrh zákona fakticky zodpovedal programovému vyhláseniu vlády SR, ktoré prisudzovalo Matici slovenskej dominantné a výsadné postavenie v slovenskej kultúre, ako aj koncepcii kultúry publikovanej v denníku Slovenská Republika 14. júna 1995, v ktorej sa tvrdilo, že „nemožno trpieť, že spoločenskovedné ústavy SAV sú semeniskami protislovenských síl...“

Matica slovenská sa stala v Programovom vyhlásení vlády automaticky dominantnou silou v slovenskej kultúre. To sa odrazilo už od začiatku roka 1995 v ekonomickom, ideologickom a mediálnom postavení Matice. Po prevzatí budovy Ligy v Bratislave a po obdržaní tlačiarne Neografia v Martine za symbolickú 1 Sk predal 13. júna primátor mesta Žilina Matici slovenskej budovu PKO taktiež za symbolickú sumu 1 Sk. Tým pokračoval proces nadobú-

dania majetku Maticou slovenskou za „symbolickú sumu“, ktorý je v procese privatizácie celkom ojedinelý.

Matica slovenská zaujala význačné postavenie v STV. Predstavitelia MS sa vyjadrujú vo verejnoprávnej televízii prakticky ku všetkým významnejším spoločenským a politickým udalostiam, spravodajstvo STV bohato komentuje činnosť Matice slovenskej, a to najmä na južnom Slovensku, v televíznych programoch sa objavujú konfrontačné publicistické programy v duchu ideológie Matice slovenskej, týkajúce sa historického obdobia rokov 1938 – 1945.

Matica slovenská sa ideologicky výrazne zviditeľnila 20. januára 1995, kedy sa vyslovila ústami D. Mikolaja za izolacionistickú koncepciu slovenskej kultúry, za „ochranu národnej kultúry pred vplyvom zahraničnej nadnárodnej pakultúry, ktorá k nám preniká a má škodlivý vplyv porovnateľný s importom drog.“

Výstavou o Alttöttingu (pútnické miesto v SRN spojené s internáciou prezidenta slovenského štátu J. Tisa po r. 1945) v apríli 1995 sa MS prihlásila k dedičstvu režimu Slovenskej republiky 1939 – 1945 a k národnej koncepcii SNS, čo dokumentovala návštevou na vernisáži výstavy aj ministerka školstva E. Slavkovská.

V tejto súvislosti sa treba vrátiť k ideologickej koncepcii Matice slovenskej. Tá je postavená na troch historických pilieroch. Prvým je skresľovanie najstarších dejín Slovenska koncepciou tzv. Veľkoslovenskej ríše (t. j. namiesto Veľkomoravskej), čo odporuje historickým faktom a archeologickým nálezom a vnáša do dejín Slovenska mýty na úrovni devätnásteho storočia.

Druhým je postoj k dejinám Slovenska dvadsiateho storočia, najmä odmietanie Slovenského národného povstania ako „protislovenského puču“, čo odporuje štátnej doktríne Slovenskej republiky, založenej na tradícii SNP.

Tretím je postoj súčasnej Matice slovenskej k vstupu Slovenskej republiky do Európskej únie. Na valnom zhromaždení Matice slovenskej 24. septembra 1995, na ktorom bol tretí raz zvolený za predsedu MS J. Markuš, schválili delegáti valného zhromaždenia memorandum, v ktorom vyjadrili stanovisko, že MS „neprijíma obmedzovanie štátnej suverenity Slovenskej republiky pri začleňovaní Slovenska do medzinárodných štruktúr“, čo fakticky znamená odmietavý postoj voči začleňovaniu Slovenskej republiky do EÚ a NATO, keďže oboje je nevyhnutne spojené s „obmedzovaním štátnej suverenity SR“.

V marci 1993 predložilo Ministerstvo kultúry SR návrh Zákona o Matici slovenskej legislatívnej rade vlády SR. V návrhu sa definuje Matica slovenská ako neštátna organizácia dotovaná zo štátneho rozpočtu; zmocňuje sa Historického ústavu SAV a Ústavu slovenskej literatúry SAV, získava odborné garancie pri vydávaní učebníc a právo zakladať v zahraničí kultúrne inštitúty.

Okrem protiústavnosti návrhu zákona (články 12, 13 a 26 Ústavy SR) tvorí návrh zákona ucelený systém, na základe ktorého sa má stať Matica slovenská „štátom v štáte“ a ideologickým dominátorom dejín Slovenska a národnej literatúry, a to nielen odborným, ale prostredníctvom

tvorby učebníc aj tvorcom historického vedomia celej mladej generácie a obrazu dejín Slovenska a slovenskej literatúry v zahraničí.

Proti tejto role Matice slovenskej sa zdvihol masívny verejný odpor SAV, vysokých škôl a zahraničných slavistov a historikov. Podľa vyhlásenia riaditeľky tlačového odboru MK SR M. Podhradskej zo dňa 2. mája 1996 sa pripravuje po vrátení návrhu zákona z legislatívnej rady vlády a dopracovaní na MK SR rýchle predloženie zákona vládou parlamentu, pri ktorom nie je podľa nej „v záujme MK SR, aby sa do Matice slovenskej umelo prenášali ústavy Slovenskej akadémie vied“...

d/ 19. mája 1995 zverejnil Literárny týždenník tézu Zákona o národnom kultúrnom dedičstve a jeho ochrane, pripravovaného MK SR, na ktorý reagoval 15. júna Slovenský komitét Medzinárodnej rady pre pamiatkovú starostlivosť ICOMOS deklaráciou, v ktorej vyslovil kritický postoj k niektorým zásadám zákona. Slovenský komitét sa vyslovil kriticky predovšetkým k navrhovaným pokutám (až do 15 miliónov Sk), ktoré podľa názoru predsedu Slovenského komitétu Ing. arch. J. Kiliána „nepriamo stanovujú taxu, za ktorú možno stanovený objekt zničiť“. Ďalej deklarácia Komitétu zdôrazňuje rolu občianskych združení pri sponzorovaní kultúrnych pamiatok, ekonomických nástrojov pri klasifikovaní opráv kultúrnych pamiatok ako nákladov odratúvaných z daní, rolu nezávislého posudzovania z radov odborníkov mimo politických a administratívnych štruktúr ako aj nevyhnutnosť ochraňovať kultúrne dedičstvo ako dedičstvo multikultúrneho charakteru historicky spojené nielen s etnicky slovenskou kultúrou, ale s celou kultúrou vzniknutou na dnešnom území Slovenska.

Návrh zákona ostal napriek dôležitosti a problematike jeho dikcie zatiaľ mimo pozornosť kultúrnej a odbornej verejnosti napriek tomu, že už prešiel legislatívnou radou vlády SR a na jeseň 1996 sa má dostať do NR SR.

4. 9. NÁVRAT KULTÚRNEHO DEDIČSTVA NA SLOVENSKO

V roku 1993 sa v súvislosti s dôsledkami delenia Československa rozvinul spor okolo Bojnického oltára a jeho prinávratenia z pražskej Národnej galérie do Bojníc. V roku 1994 uzavrel dohodu vtedajší minister kultúry L. Roman s českým ministrom kultúry P. Tigridom o výmene Bojnického oltára za desať slovaciek zo zbierky Slovenskej národnej galérie.

Po vyše ročných ťahaniciach bol napokon Bojnický oltár 15. 12. 1995 slávnostne prenesený do Bojníc, kde sa na jeho inštalovaní zúčastnili členovia vlády na čele s predsedom vlády V. Mečiarom a obraz požehnal a vysvätil biskup D. Hrušovský. Nielen účasť vlády, ale aj akt požehnaní a vysvätenia svedčil o výnimočnom symbolickom význame, ktorý sa tomuto aktu pripisoval, keďže

svätenie prislúcha len liturgickým predmetom.

V úzadí celej kauzy však ostali dva momenty.

Prvý sa týkal samotného Bojnického oltára. Časť pracovníkov SNG, ku ktorým sa pridali aj slovenskí umenovedci, protestovala proti tomuto aktu z hľadiska nerovnej historickej ceny Bojnického oltára a gotických tabúl zo zbierky SNG pre dejiny slovenského výtvarného umenia. Predseda Slovenskej umeleckohistorickej spoločnosti J. Bakoš označil dokonca výmenu za „prehru slovenského dejepisu umenia“ a bývalý hovorca SNG I. Lenhart za „debakel slovenskej diplomacie“. (Pravda, celý protest prišiel neskoro, keď už bolo o všetkom rozhodnuté...)

Druhý moment je však ešte závažnejší, lebo zasadzujú kauzu Bojnického oltára do širšieho kultúrno-politického kontextu. 5. apríla 1996 oznámil minister kultúry SR I. Hudec predsedovi výboru pre vedu, vzdelanie, kultúru, mládež a telovýchovu českého parlamentu F. Kozelovi, že Bojnický oltár nebol bodkou za procesom delenia kultúrneho majetku federácie a že slovenská strana vznáša ďalšie požiadavky na vrátenie kultúrneho dedičstva, ktoré sa nachádza na území ČR. Okrem Bojnického oltára obsahuje 18 položiek, medzi nimi súbor judaík tzv. Bárkanyho zbierky, historických zvonov, časti interiéru kaštieľa v Topoľčiankach, svätováclavských zlatých dukátov, časti pozostalosti M. R. Štefánika, keramického materiálu z habánskych dielní, cenných predmetov zadržaných na colných prechodoch na území SR a odovzdaných do trezoru NB v Prahe, technických pamiatok zo Slovenska, „židovského zlata“, vyvezeného na príkaz K. Bacílka v roku 1952, ale aj speleologického materiálu zo slovenských jaskýň, gánovský nález zvyšku lebky pračloveka, zakladajúcu listinu lekárskej spoločnosti na Slovensku s otváracou rečou jej predsedu dr. Guotha, či 207 ks slovaciek – dokumentov tzv. prohibít z Knihnice bývalého Ústavu marxizmu-leninizmu ÚV KSČ atď.

O tom, že nejde o náhodné počínanie, svedčí aj odporúčanie M. Ferku na tlačovej besede MK SR dňa 8. marca 1996, na ktorej navrhol CSEMADOKU okrem zmeny „zastaraného názvu“, aby žiadal od Maďarskej republiky návrat pamiatok a písomníctva, ktoré sa vzťahujú na región južného Slovenska.

Tieto „historizujúce“ požiadavky vytvárajú nekonečnú špirálu požiadaviek, ktoré by bolo možné začať odvíjať od príchodu Slovanov na dnešné územie Slovenska. Ich cieľom môže byť návrat týchto kultúrnych pamiatok na Slovensko; ich dôsledkom je však umelá konfrontácia v kultúrnych vzťahoch medzi SR a ČR či SR a MR.

4. 10. CIRKVI

Pokiaľ ide o katolícku cirkev, tá hrá na Slovensku v cirkevnom živote dominantnú úlohu. Vzhľadom na svoj historický vývin sa opiera vo vieroučných otázkach o tradičné cirkevné názory, rovnako ako aj vo vzťahu k interrupciám či ku kultúrnemu liberalizmu.

Vo vzťahu k politike oscilovala katolícka cirkev vo voľbách v roku 1990 medzi zdržanlivosťou a transparentnou politickou podporou KDH. V súvislosti s delením Československa sa jej priazeň rozdelila medzi KSÚ, HZDS a KDH, z čoho vyplynul aj jej rozkolísaný vzťah k vládam HZDS a ku koalícijnej vláde KDH, SDL, DÚ.

V roku 1995 si však začala katolícka cirkev budovať niektorými jednoznačnými postojmi autentickú občiansku autoritu. Predovšetkým sa postavila na obranu prezidenta republiky ako hlavy štátu. Jednoznačne protirasistický postoj zaujala účasťou biskupa Baláža na pohrebe Róma Mária Gorala v Žiari nad Hronom 3. augusta 1995. Na podporu demokratickej spoločnosti prijali katolícki biskupi SR a ČR 9. novembra spoločné vyhlásenie v Olomouci. 7. februára 1996 sa Konferencia biskupov Slovenska pripojila k obavám maďarských biskupov o jazykové práva maďarských veriacich.

Týmto krokmi, ako aj odmietnutím premeny Trnavskej univerzity na katolícku univerzitu štátnym zásahom, sa katolícka cirkev dostala do priameho rozporu so súčasnou vládnuou mocou, ktorá sa síce vo všeobecnej rovine hlási ku kresťanským zásadám, no prakticky zaujíma skôr postoj z mítingov HZDS, burácajúcich pri citáte z listu na margo vrátenia majetku cirkvám, že „škoda peňazi na to štvanie...“.

Občiansku autoritu katolíckej cirkvi posilnila aj návšteva pápeža Jána Pavla II. na Slovensku na prelome júna a júla 1995, ktorá sa premenila na výzvu „nemať strach“, nabádala k zmieru medzi katolíkmi a evanjelikmi a obrátila sa s mravným posolstvom na mládež.

Vládna moc si rovnako ako v iných prípadoch, v ktorých chcela očierniť svojho oponenta, pomohla vyfabrikovanou kauzou. V sídle bansko-bystrického diecézneho biskupa a predsedu Konferencie biskupov Slovenska Rudolfa Baláža vykonala polícia 17. júla domovú prehliadku v súvislosti s predajom obrazu Klaňanie troch kráľov. Šlo pritom o predaj obrazu, ktorý nebol v súpise chránených kultúrnych pamiatok a bolo len vecou cirkvi, ako s ním narába.

Samotný fakt domovej prehliadky na pôde cirkvi nemal od päťdesiatych rokov obdobu. Prehliadka však nadobudla kriminálnu podobu až potom, keď vyšetrovatelka Okresného úradu vyšetrovania v Žiari nad Hronom Ing. D. Gocníková vznesla 29. novembra 1995 voči riaditeľovi biskupského úradu v Banskej Bystrici J. Hrtúsovi obvinenie z trestného činu zneužívania vlastníctva podľa paragrafu 258 Tr. zákona. 9. februára 1996 vznesol poslanec za KDH F. Mikloško otázku, do akej miery je v celej kauze zapletená SIS, čo predstaviteľ SIS J. Svěchota potvrdil s odôvodnením, že ide o „dôležitý štátny záujem“. 29. marca 1996 oznámila napokon vyšetrovatelka D. Gocníková, že zastavuje trestné stíhanie voči J. Hrtúsovi. Tým celá vyfabrikovaná kauza, pripomínajúca ťaženie štátu voči cirkvám z päťdesiatych rokov, ktorá nemala iný význam ako šikanovanie cirkevných hodnostárov, ich vládnenie na verejnosti a diskriminovanie, spľasla.

Prípád napokon slúžil len na zastrašovanie a kriminalizovanie cirkevných kruhov, o čom svedčí aj to, že 20. septembra 1995 začalo ministerstvo kultúry s komplexnou inšpekciou kultúrnych pamiatok patriacich cirkvi.

Začiatkom mája 1996 sa dostal na verejnosť materiál SIS, podpísaný jej riaditeľom I. Lexom, ktorý je tajnou správou o stave katolíckej cirkvi na Slovensku. Jej účelom je najmä posudzovanie jednotlivých cirkevných hodnostárov z hľadiska možného pozitívneho postoja k vláde. Správa je svedectvom o tom, že aj vo vzťahu k cirkvám rozlišuje súčasná vládna koalícia medzi tými, čo sú „ochotní spolupracovať“ a „tými druhými“.

8. marca 1996 vyvrcholil občiansky protest biskupov katolíckej cirkvi verejným odmietnutím novely Trestného zákona, ktoré podpísalo osem biskupov na čele s predsedom Biskupskej konferencie R. Balážom. K tomuto vyhláseniu sa postupne pripojili desiatky katolíckych kňazov. Negatívny vzťah k novele Trestného zákona zaujali aj predstavitelia evanjelickej cirkvi a Židovskej náboženskej obce.

Pozitívne deklarovaný vzťah štátu a katolíckej cirkvi sa tak v roku 1995 zmenil na principiálny konflikt. Vzťah štátu k evanjelickej cirkvi ostal skôr neutrálny, vo vzťahu k Židovskej náboženskej obci ostal otvorený problém nedostatočného odporu vládnych kruhov voči prejavom antisemitizmu, a to aj z kruhov blízkych vláde. Rovnako nedoriešený ostal aj tlejúci konflikt medzi gréckokatolíckou a pravoslávnuou cirkvou.

5. TENDENCIE V ROKU 1996

Základné systémové zmeny v kultúre, meniace ponovembrové smerovanie kultúry, sa odohrali v koncepcijnej rovine v roku 1995. Ich charakteristickými črtami sa stali pokus o návrat k štátnej kultúre a výrazná ideologizácia kultúry. Prakticky všetky jednotlivé prípady, ktoré sa otvorili v roku 1995, či už ide o zákony, o národné metodické centrá, o regionálnu kultúru, o umelecké združenia, o privatizačné projekty v oblasti kultúry mali svoje pokračovanie alebo dopad aj v roku 1996. K jednotlivým kauzám pribudol v roku 1996 ešte problém privatizácie filmových ateliérov na Kolibe a s tým súvisiaci personálny rozruch okolo riaditeľa Filmového ústavu Š. Vraštiaka a jeho odvolania-neodvolania.

Na cestu do Štrasburgu sa vydal súdny spor D. Slobodníka s I. Feldekom o to, či možno minulosť D. Slobodníka označiť za fašistickú. V septembri 1995 poslal Feldek advokát dr. E. Valko príslušnú sťažnosť na Európsky súd v Štrasburgu. V októbri 1995 stiahol („späťvzal“) D. Slobodník časť obžaloby týkajúcu sa metafory o „objatí esesáka s eštabákom“, ktorú D. Slobodník pôvodne vzťahoval na seba. 14. apríla 1996 zamietol napokon Mestský súd v Bratislave požiadavku D. Slobodníka o

peňažnú náhradu, keďže podľa sudkyne M. Šrámkovej „žalobca D. Slobodník nevedel a nedokázal žiadne relevantné dôkazy počas sporu predložiť“.

6. ZÁVEROM

Po voľbách v roku 1994 sa v oblasti kultúry zásadne zmenila ponovembrová trajektória jej vývinu. Celkom sa zastavil proces decentralizácie kultúry a posilnenia jej samosprávnych funkcií. Vznikol akýsi hybridný model kultúry, ktorý sa ekonomickými a ideologickými pákami usiluje postupne obmedziť pôsobenie mechanizmov zaručujúcich nezávislosť kultúry a v mnohých prípadoch túto nezávislosť až zlikvidovať.

V roku 1995 sa v kultúre skončilo na Slovensku ponovembrové obdobie. Nastal čas odvratu od hodnôt, ktoré si kultúra vybojovala v zápase s kultúrnou politikou komunistického štátu pred novembrom a v novembri 1989. Opäť nastal čas rozdvojenia oficiálnych a samotnou kultúrnou obcou aprobovaných kultúrnych hodnôt.

V novej situácii však nejde o protiklad verejne a neverejne prezentovanej kultúry ako pred rokom 1989, ale o protiklad štátnej a nezávislej kultúry. Je pritom len otázkou kultúry samotnej, do akej miery bude vedieť a vládvať štátnemu nátlaku odolávať.

Z istého poodstúpenia od udalostí roka 1995 vyzerá situácia tak, akoby si slovenská kultúra musela vnútorne vybojovať vnútorný zápas o nezávislosť a pluralitu, ktorý ako celok tak trochu zmeškala v rokoch 1970 – 1989.

RESUMÉ

Štúdiá analyzuje vývoj slovenskej kultúry po roku 1989 a situáciu v roku 1995 s pokračujúcimi tendenciami v roku 1996. Všíma si zmeny koncepcie kultúrnej politiky tretej vlády V. Mečiara, vyjadrené v programovom vyhlásení vlády a koncepčné zmeny pripravené v roku 1995 Ministerstvom kultúry SR.

Štúdiá si všíma zmeny organizácie ministerstva kultúry, schválené či pripravované zmeny zákonov (Zákon o štátnom jazyku, Zákon o Matici slovenskej, Zákon o audiovizii, Zákon o národnom kultúrnom dedičstve), dôsledky vyplývajúce z tvorby národných metodických centier spravovaných MK SR, zmeny v riadení Fondu Pro Slovakia, zmeny v riadení regionálnej kultúry (divadlá, galérie, múzeá, regionálne kultúrne centrá), zmeny v postojoch kultúrnej verejnosti voči štátnej koncepcii kultúry, ako aj zmeny vo vzťahu štátu a cirkví.

LITERATÚRA

Pri spracovaní štúdie boli použité materiály z periodickej tlače (Slovenská republika, Pravda, SME, Národná obroda, Literárny týždenník).

Tretí sektor, dobrovoľníctvo a mimovládne organizácie na Slovensku (1995 – jar 1996)

- **Doc. PhDr. Martin Bútorá (1944), sociológ a spisovateľ.** Vyštudoval FFUK v Bratislave, habilitoval sa na Karlovej univerzite v Prahe. V rokoch 1991-96 vyučoval najprv na Fakulte sociálnych vied KU v Prahe, neskôr na Fakulte humanistiky v Trnave. Bol spoluzakladateľom Verejnosti proti násiliu, v r. 1990-92 bol riaditeľom sekcie pre ľudské práva v Kancelárii prezidenta ČSFR. Popri sociologických textoch, knižných i časopiseckých, vrátane dvoch knižných monografií, je autorom beletristických kníh a ďalších literárnych prác.
- **Mgr. Katarína Košťálová (1954)** absolvovala FFUK v Bratislave, kde študovala jazyky. V r. 1990-92 pracovala na odbore medzinárodných vzťahov Ministerstva školstva SR, od r. 1992 pôsobí vo funkcii riaditeľky Slovenskej akademickej informačnej agentúry – Servisného centra pre tretí sektor. Koordinovala dobrovoľnícky program zahraničných lektorov angličtiny Education for Democracy, podieľa sa na práci medzinárodných odborných skupín pre tretí sektor.
- **RNDr. Pavol Demeš, CSc. (1956)** absolvoval Karlovu Univerzitu v Prahe. Po dlhšom pôsobení v biomedicínskom výskume na Univerzite Komenského v Bratislave sa v r. 1990-91 stal riaditeľom odboru zahraničných vzťahov Ministerstva školstva, mládeže a športu SR. V r. 1991-92 bol ministrom medzinárodných vzťahov SR a stal sa tiež prezidentom Slovenskej akademickej informačnej agentúry. Od r. 1993 pôsobí ako riaditeľ odboru zahraničnej politiky Kancelárie prezidenta SR. V apríli 1995 bol zvolený za hovorcu Grémia tretieho sektora.
- **PhDr. Zora Bútorová, CSc. (1949)** vyštudovala sociológiu na FF UK v Bratislave. Od jari 1990 sa venuje výskumu verejnej mienky. V rokoch 1990-1992 pôsobila na Univerzite Komenského v Bratislave a v Centre pre sociálnu analýzu, od roku 1993 pracuje v agentúre FOCUS, kde vedie výskum politických a hodnotových orientácií, ktorého výsledky prináša séria štúdií Aktuálne problémy Slovenska. Je autorkou početných časopiseckých i knižných štúdií, naposledy publikácie Ona a on na Slovensku – ženský údel vo svetle verejnej mienky.

Kľúčové slová: tretí sektor, neziskový sektor, dobrovoľníctvo, mimovládne/neštátne/neziskové organizácie, občianske združenia, nadácie, zákon o nadáciách, grémium tretieho sektora, kampaň „Tretí sektor SOS“, verejná mienka o MVO a dobrovoľníctve, občianska spoločnosť.

1. ÚVOD: TRETÍ SEKTOR A DOBROVOĽNÍCTVO V ŠIRŠOM SPOLOČENSKOM KONTEXTE

1. 1. ŠTYRI ROKY ČAKANIA NA ZÁKON O NADÁCIÁCH

Téma, ktorá je predmetom nášho záujmu, si vzhľadom na svoju osobitosť vyžaduje obsiahlejší úvod ako ostatné kapitoly tejto publikácie.

V čase uzávierky tejto štúdie sa zhodou okolností ukončila jedna dôležitá etapa vo vývoji tretieho sektora a dobrovoľníctva na Slovensku. Práve v druhej polovici mája 1996 sa totiž uzavrela parlamentná rozprava venovaná vládnemu návrhu zákona o nadáciách, ktorý bol napokon prijatý v takej podobe, voči ktorej sa v predchádzajúcich piatich mesiacoch intenzívne ohradzovali demokraticky zvolení zástupcovia Grémia tretieho sektora. Päťmesačná kampaň vyhlásená pod názvom TRETÍ SEKTOR SOS tak nedosiahla prinajmenšom jeden z cieľov, aký si stanovila – nepodarilo sa „zastaviť legislatívny proces smerujúci k prijatiu zákona o nadáciách v predloženej podobe“. Vládni predstavitelia síce tvrdili, že „doposiaľ ešte nikdy pri žiadnom zákone tak intenzívne a tak často nekomunikovali s nikým ako práve so zástupcami tretieho sektora“ a poukazovali na to, že v niektorých ohľadoch „došlo ku kompromisu“, je však očividné, že obaja partneri výsledok tejto komunikácie hodnotia odlišne. Podľa zástupcov tretieho sektora v skutočnosti išlo o minimálne zmeny a návrh naďalej zostal reštriktívny (1). Zákon má nadobudnúť účinnosť dňom 1. septembra 1996.

Hneď na začiatku treba povedať, že zákon o nadáciách pôvodne nebol v pláne legislatívnych úloh vlády na rok 1995. Začal sa potichu pripravovať na jeseň 1995 na ministerstve spravodlivosti po tom, keď sporadické útoky

proti niektorým predstaviteľom tretieho sektora prerástli do systematickejšieho ťaženia. Vládna koalícia potrebu zákona odôvodňovala o. i. „nutnosťou právne usporiadať oblasť nadácií i potrebou kontroly finančných tokov zo zahraničia, hroziacich napríklad podľa poslanca R. Hofbauera (HZDS) zneužitím na protištátne ciele, na pranie špinavých peňazí, na daňové úniky“ (2). Avšak oficiálna správa Ústredného daňového riaditeľstva konštatovala, že kontroly uskutočnené na príkaz Ministerstva financií SR v druhej polovici roku 1995 našli pri previerke 335 nadácií iba 25 čiastkových nedostatkov: podľa nej „výrazné nedostatky pri kontrole použitia prostriedkov pri nadáciách zistené neboli“ – inými slovami, nie je pravdou, že by nadácie „prali špinavé peniaze“ (3).

Poslanci zároveň uznesením zaviazali vládu, aby do NR SR predložila návrhy ďalších troch zákonov, a to zákona upravujúceho činnosť neziskových verejnoprospešných organizácií, ďalej zákona o neinvestičných fondoch, ako aj zákona o daňových úľavách a colných zvýhodneniach pre neziskové subjekty, ktoré vykonávajú verejnoprospešnú činnosť. Tieto zákony má vláda predložiť v dostatočnom časovom predstihu, a to tak, aby nadobudli účinnosť od 1. októbra 1996 (2). K týmto trom zákonným úpravám treba ešte pridať legislatívne vyhladky pre pôsobenie občianskych združení. Podpredsedníčka vlády zodpovedná za legislatívu K. Tóthová tesne pred prijatím zákona o nadáciách zdôraznila, že „názov nadácie sa stal módnym“, pričom podľa nej všetky tvrdenia o tom, že „zákon o nadáciách je nasmerovaný na potlačanie občianskej spoločnosti a jej aktivít, sú nepravdivé“. Odmietla tiež názory, podľa ktorých je zákon namierený proti občianskym združeniam: „Občianske združenia majú svoju právnu podobu, existujú podľa nej a pôsobia nezávisle a slobodne... na rozvíjaní občianskych združení má vláda eminentný záujem“ (1). Podľa iných informácií však K. Tóthová na februárovom stretnutí so zástupcami Grémia tretieho sektora „konštatovala, že vláda má záujem novelizovať zákon o občianskych združeníach, a to ešte počas roka 1996“ (4).

Z vyššie uvedených informácií je vidno, že legislatívne prostredie rozhodujúce pre činnosť celého tretieho sektora zahrňujúceho mimovládne organizácie, občianske združenia, nadácie, kluby, spolky atd., čiže celú oblasť dobrovoľníctva, sa definitívne dotvorí až po prijatí všetkých spomínaných zákonných noriem. Až súhrou všetkých týchto legislatívnych úprav, ako aj príslušnej praxe sa ukáže, aké prostredie sa pre činnosť občanov i organizácií pôsobiacich v treťom sektore utvorilo.

Zákon o nadáciách sa stal jednou z najdiskutovanejších právnych noriem v histórii slovenského zákonodarstva. Podľa jeho predkladateľov malo ísť o vytvorenie podmienok na úspešný rozvoj tretieho sektora. Podľa jeho kritikov ide v skutočnosti o pokus zlikvidovať nezávislé občianske aktivity, o „etatizmus stojaci proti občianskej spoločnosti“ praktizovaný vládou, ktorá „za každou občianskou iniciatívou vidí potenciálneho nepriateľa“ a robí

„všetko pre to, aby byrokratickou kazajkou znechutila dobrovoľných aktivistov a darcov“ (1).

Existuje obava, že zákon namiesto podpory a rozvíjania úcty k právu nastolí stav, keď sa fakticky budú hľadať cesty, ako obísť jeho najtvrdšie ustanovenia.

Príznačné tiež je, že zákon bol prijímaný v ten istý deň, keď v slovenskom parlamente odznela správa o plnení úloh Slovenskej informačnej služby, v ktorej jej riaditeľ I. Lexa o. i. povedal: „Oveľa významnejšie ovplyvňujú vývoj na Slovensku rozličné nadnárodné či medzinárodné inštitúcie, nadácie, zahraničné záujmové skupiny a lobby. Ich činnosť SIS monitoruje a vyhodnocuje ciele, s ktorými sa u nás angažujú. Registrujeme pritom aj také aktivity, ktoré nie sú v súlade so štátnymi záujmami Slovenskej republiky: napríklad informačné vyťažovanie účastníkov odborných podujatí, vytypúvanie informátorov, využívanie zahraničných stáží našich odborníkov na získanie detailných informácií o situácií v odvetví, v ktorom pôsobia a pod.“ (5). Tento prokurátorský tón procesov z 50. a 70. rokov iba dokrešľuje atmosféru počas prijímania zákona, o ktorej sa jeden z komentárov vyslovil: „Zvíťazila fobia.“

Ironickou a symbolickou bodkou za novoprijatým zákonom je skutočnosť, že sa tak stalo práve štyri roky po tom, čo koncom jari 1992 skupina expertov pri Federálnej vláde ČSFR spracovala a rozoslala na pripomienkovanie poslednú verziu návrhu zákona o nadáciách. Ako sa píše v príslušnej dôvodovej správe, návrh zákona predstavuje ďalší krok pri opúšťaní štátneho dirigizmu a paternalizmu, pričom „základnou zásadou je rešpektovanie autonómie vôle osôb ako občiansko-právneho výrazu princípu slobody“, spolu s ústavnou zásadou „všetko je dovolené, čo nie je výslovne zakázané“. Pri formulácii návrhu zákona vychádzali spracovatelia zo záverov konferencie nadácií ČSFR z novembra 1991 v Stupave, zo skúseností ďalších európskych krajín, Kanady a USA a z legislatívneho poňatia nadačného práva rešpektujúceho stredoeurópske poňatie nadácií, uplatňovaného najmä v práve rakúskom a nemeckom, prípadne francúzskom a talianskom. Jedna z iniciátoriek spomínanej Prvej stupavskej konferencie neziskového sektora Z. Szatmáry, vtedajšia spoluvydavateľka časopisu NonProfit, vo svojom komentári z júla 1992 o pripravovanom zákone konštatovala, že „precízne reguluje činnosť nadácií, podarilo sa nám zahrnúť všetko, čo sme chceli, dokonca aj možnosť hospodárskej činnosti nadácií“. Ako je však známe, Federálne zhromaždenie, ktoré vzišlo z volieb v júni 1992, už tento zákon neprijalo, takže obe republiky sa museli s úpravou pôsobenia nadácií vyrovnávať samostatne. Treba povedať, že slovenský výsledok sa svojím duchom, zmyslom i celým radom reglementačných ustanovení od návrhu spred štyroch rokov, na ktorom sa podieľali aj zástupcovia slovenských nadácií, značne líši (6).

„Je to dobrý a dôležitý zákon,“ povedala o nadačnom zákone pripravovanom pred štyrmi rokmi Z. Szatmáry.

Koncom mája 1996 hovorca Grémia tretieho sektora Pavol Demeš lakonicky konštatoval: „Výsledný tvar zákona o nadáciách je zlý“ (7).

Napriek tomuto výsledku však nemožno povedať, že by sa nenaplnilo vôbec nič z druhého hlavného cieľa kampane TRETÍ SEKTOR SOS: „začať verejnú diskusiu o podmienkach existencie a fungovania organizácií tretieho sektora na Slovensku“. Možno sa domnievať, že táto diskusia i celá kampaň, svojim rozsahom i dosahom ojedinelá, potvrdili nielen všeobecné tendencie súčasnej vládnucej reprezentácie smerujúce ku koncentrácii moci, k snahe kontrolovať a ovládnuť čo najširšie priestory života spoločnosti, ale zároveň tiež dokumentovali nezanedbateľnú životaschopnosť, pribojnosť a obetavosť ľudí, ktorí sa prostredníctvom svojich organizácií združených v treťom sektore rozhodli obnoviť a rozvíjať ideu dobročinnosti. Kampaň sa stala testom vyspelosti občianskej spoločnosti na Slovensku, jedným z prejavov zápasu o charakter demokracie v novom štáte.

1. 2. TERMINOLOGICKÉ VYMEDZENIE

1. 2. 1. Tretí sektor a občianska spoločnosť

Spoločenské zmeny po novembri 1989 vniesli do nášho života viaceré nové skutočnosti. Niektoré pojmy označujúce novú spoločenskú realitu najmä spočiatku nevzbudzujú nijaké konkrétne asociácie a môžu vyznieť skôr ako abstraktné koncepty (napríklad „občianska spoločnosť“, „konštitucionalizmus“). Môže sa to stať aj vtedy, keď ide vlastne o pojmy staronové (napríklad akcie, dlhopisy, daňové priznanie a pod.). Inokedy zas je sociálna skutočnosť natoľko bohatá a pestrá, že vzdoruje presnejšiemu terminologickému uchopeniu, ťažko sa pre ňu hľadajú pojmové nuansy. Existujú tiež pojmy, ktoré v našej spoločnosti kedysi niečo znamenali, neskôr sa však (často pod tlakom nedemokratickej politickej reality) zo života vytratil (napríklad „charita“) alebo nadobudli iné významové konotácie (napríklad tzv. dobrovoľné aktivity). A napokon sú aj pojmy prenesené k nám z iného prostredia, kde mohli mať iný význam, inú históriu, iný spoločenský či právny status.

To do istej miery platí i pre pojmy používané v oblasti, pre ktorú sa ako jedno zo súhrnných označení vžil názov „tretí sektor“ („tretí“ preto, lebo ide o sektor pôsobiaci v priestore medzi štátom a trhom). Okrem sféry štátu a sféry trhu existuje totiž v spoločnosti ešte tretia oblasť, ktorá má svoje stáročné tradície i celkom moderné podoby a ktorej význam v nedávnej minulosti vzrástol doslova na celom svete – od rozvinutých krajín západnej Európy, Severnej Ameriky a Ázie, cez krajiny bývalého sovietskeho bloku až po rozvojové krajiny Afriky, Ázie a Latinskej Ameriky. Rozmanitosť tretieho sektora, mnohohrstevnatosť a pestrosť jednotlivých aktivít si často vyžaduje používať aj iné termíny, pričom každé zo zaužívaných označení zdôrazňu-

je niektorú stránku: „neziskový sektor“, „dobrovoľnícky sektor“, „verejnoprospešný sektor“, „mimovládne organizácie“ (MVO, v medzinárodnej komunikácii je tento termín zaužívaný pod skratkou NGOs – „non-governmental organizations“), „neštátne organizácie“ (čiže organizácie „neštátneho charakteru“), „charitatívne (humanitárne, filantropické, dobročinné) organizácie“, „svojpomocné skupiny, kluby, organizácie“, britský termín „non-statutory sector“ (t. j. neustanovený, nevyžadovaný zákonom) či „informal sector“, jedno z amerických označení „sektor oslobodený od daní“ (tax-exempt sector), francúzsky termín „économie sociale“ (používaný vo Francúzsku a Belgicku a v rastúcej miere v inštitúciách Európskej únie), nemecké označenia ako „gemeinnützige Organisationen“ a „gemeinwirtschaftliche Unternehmen“ (8).

Osobitný význam má „občianska“ dimenzia sektora, úzka súvislosť s utváraním občianskej spoločnosti. „Dobrovoľnícky sektor“, píše sa v dokumente **Za životaschopný dobrovoľnícky sektor**, ktorý je spoločným vyhlásením kľúčových osobností z celého sveta, teoretikov, praktikov a odborníkov pôsobiacich v tejto oblasti, „stojí na hodnotách nezávislosti, osobnej iniciatívy, pluralizmu a solidarity“ (9). Podľa signatárov dobrovoľníckych organizácií pomáhajú uspokojiť materiálne, spoločenské, psychologické, duchovné a iné potreby a túžby, ktoré nemôže uspokojiť ani štát, ani trh. Tieto organizácie umožňujú jednotlivcom združovať sa na podporu spoločných záujmov, na ochranu práv skupín a jedincov, na podporu konkrétnych programov na zlepšenie kvality života.

Pojmu „občianska spoločnosť“ sa v priebehu 80-tych rokov prikladali rôzne významy – od „priestoru pre rozvoj nezávislých občianskych iniciatív“ cez „oslobodzujúcu silu stojacu proti utlačovateľskému štátu“ až po „terén, kde sa môžu uplatňovať a pestovať občianske postoje a ctnosti“. Po páde komunizmu sa situácia v krajinách bývalého socialistického tábora zmenila okrem iného v tom zmysle, že viaceré hnutia, ktoré dovtedy pôsobili v rámci široko chápanej občianskej spoločnosti, sa postupne pretvorili na politické strany, v nemalej miere odčerpávajúce intelektuálne kapacity angažujúce sa predtým v sieťach občianskej spoločnosti (10). Podľa maďarského politológa A. Bozókého trvalo niekoľko rokov, kým sa význam občianskej spoločnosti zmenil: dnes sa pod ním ani tak nerozumie vzbura voči utlačovateľskému štátu, ale skôr **samoorganizujúca sa spoločnosť existujúca popri demokratickom štáte**, ktorej kostru tvoria mimovládne organizácie a neziskový sektor. Podobne M. Foley a B. Edwards rozlišujú dve základné „odrody“ občianskej spoločnosti. Prvá z nich spájajúca sa najmä so známym dielom A. de Tocquevilla „Demokracia v Amerike“, s predchodcami v prácach škótskych moralistov, kladie osobitný dôraz na socializačný efekt združení, na to, že prostredníctvom združovania sa v ľuďoch podporujú a povzbudzujú prvky

občianskosti (voľne povedané, ide o peroutkovské „budovanie demokratického štátu“). Druhá z nich väčšmi súvisí so stratégiou, akú voči komunistickému režimu v Poľsku vyvinuli disidenti a intelektuáli ako J. Kuroń a A. Michnik, ktorá však nachádza odozvu aj v súčasnej literatúre o procesoch „redemokratickej“ (obnovovania demokracie) v Južnej Amerike: tu sa občianska spoločnosť chápe ako sféra nezávislosti, ako „stavanie hrádze odporu voči tyran-skému štátu“. Prvý koncept postuluje pozitívne účinky združovania pre demokratické spravovanie krajiny, druhý koncept naopak zdôrazňuje význam občianskeho združovania ako protiváhy voči nedemokratickému vládnutiu. V nedemokratických režimoch dobrovoľné združenia inklinujú k tomu, že vytvárajú „paralelné štruktúry“ (kul-túrne, vzdelávacie, náboženské, odborové atď.) voči štruktúram oficiálnym, v transformujúcich sa demokraciách o. i. pomáhajú pri presadzovaní právneho štátu, pri ochra-ne ľudských práv, pri zvyšovaní účasti občanov na spravo-vaní, pri riešení spoločenských konfliktov a pod. (11).

Otázky tretieho sektora a občianskej spoločnosti naďalej priťahujú pozornosť politikov i teoretikov v postkomunistických krajinách. Tak napríklad V. Havel vníma pôsobenie tretieho sektora ako „rozsiahlu vrstvu toho, čo síce väčšinou nie je privátne, čo by však zároveň nemalo byť štátne, čo nie je zamerané na zisk, čo je však zároveň pre spoločnosť veľmi dôležité“. Rozkvet tretieho sektora v ČR považuje za prostriedok posilnenia občianskej účasti vo verejnom živote, za „neodmysliteľnú súčasť vyzretej občianskej spoločnosti, ba priam za ukazovateľ jej vyzrelosti“. V tomto zmysle poukazuje na to, že demokraciu možno skvalitniť i tým, že záujmy ľudí nebudú sprostredkovať len politické strany, ale aj nepolitické zložky občianskej spoločnosti (12).

Naproti tomu niektorí vyznávači liberálnodemokratického modelu demokracie vyslovujú obavy zo vstupu nepolitických subjektov občianskej spoločnosti do politiky, pretože by to podľa nich mohlo oslabiť politické strany, ktoré sú najdôležitejšími sprostredkovateľmi záujmov a slúžia ako „hlavný mechanizmus procesov artikulácie, manifestácie, agregovania, reprezentácie a presadzovania týchto záujmov“ (13). Ak sa tretí sektor v zmysle neokorporativistického modelu vníma ako určitá „nárazníková zóna“ medzi štátom a spoločnosťou zmierňujúca sociálne napätia a politické konflikty, potom sa tým vlastne obmedzuje rola spomínaných tradičných politických mediátorov čiže politických strán. Pôvodný liberálnodemokratický systém by takýmto „prerastaním“ mohol strácať pružnosť, obmedzila by sa „tvorivá hra plurality síl“. Podobne ako M. Olson (11) vidia títo autori v tocquevillovskej „hustej sieti združení“ skôr hrozbu pre hladké a rovnovážne fungovanie moderného štátu a trhu. V takejto perspektíve je silná občianska spoločnosť pre liberálny demokratický štát paradoxne skôr záťažou a predstavuje preň vlastne podobné ohrozenie ako pre štát autoritársky (11) – spolky a združenia vlastne ohrozujú demokraciu, pretože „sprostredkujú a reprezentujú

čiasťkový záujem (profesný, skupinový), nie všeobecný, agregovaný, politický. Tento čiasťkový záujem je pre širokú spoločnosť ťažko preložiteľný, je nepriehľadný a teda širokou (politickou) verejnosťou nekontrolovateľný“ (13).

Ak sa vrátíme k úvahám o dvoch „základných odrodách“ občianskej spoločnosti, potom sa nám núka hypotéza, podľa ktorej občianska spoločnosť na Slovensku (a podobne aj v niektorých iných transformujúcich sa krajinách) sa bude tým väčšmi formovať do svojej prvej podoby (t. j. ako samoorganizujúca sa spoločnosť existujúca popri demokratickom štáte, ako priestor zapájajúci občanov do účasti na „budovaní demokratického štátu“), čím väčšmi skutočne pôjde o štát demokratický. Naopak, s narastaním prvkov autokratickosti, autoritástva, nedemokratickosti v existujúcom režime pravdepodobne výraznejšie vystúpi do popredia snaha občianskej spoločnosti o nezávislosť, jej rezistencia voči všetkým formám etatistického útlaku.

1. 2. 2. Základné charakteristiky

Hoci je dosť ťažké zhodnúť sa na jednom názve, pri všetkej rozmanitosti platí, že nadácie, mimovládne neziskové organizácie a ďalšie dobrovoľné združenia pôsobiace v treťom sektore majú zvyčajne niekoľko spoločných základných črt:

- Sú verejnoprospešné, ich prostredníctvom sa občania podieľajú na verejnoprospešných aktivitách (napríklad v oblasti humanitarnej a charity, sociálnej starostlivosti, v starostlivosti o mládež, deti, starých ľudí, zdravotne postihnutých, v oblasti vzdelávania, kultúry, životného prostredia, ochrany ľudských práv a pod.).
- Majú formálnu štruktúru, sú do istej miery inštitucionalizované, zväčša ako právne subjekty. Tým môžu vstupovať do zmluvných vzťahov.
- Rešpektujú neziskové rozdeľovanie finančných prostriedkov, to znamená, že ich cieľom nie je vytvárať zisk pre svojich majiteľov. Eventuálny zisk sa vracia späť do programov súvisiacich so základným poslaním organizácie. Tým sa odlišujú od podnikateľského sektora.
- Sú súkromné, čiže inštitucionálne oddelené od štátu. Nie sú súčasťou štátneho aparátu, v ich správnych radoch neprevládajú vládni úradníci.
- Fungujú na princípe samosprávy, nekontroluje ich ani štát, ani inštitúcie stojace mimo nich. Po zaregistrovaní sa ich činnosť riadi zriaďovacími dokumentmi. Majú vlastné kontrolné mechanizmy určené správnu či dozornou radou, prípadne členskou základňou. Ich finančné operácie má právo kontrolovať sponzor a riadia sa daňovými predpismi.
- Hoci sú súkromné, samosprávne a nezávislé od štátu, slúžia verejnoprospešným cieľom, a preto zvyknú dostávať príspevky od štátneho sektora, či už z centrálnych, regionálnych alebo miestnych zdrojov. Štát ich činnosť podporuje aj daňovými úľavami.

- Predstavujú doplňujúce zdroje na riešenie verejných problémov, nenahrádzajú štát, súkromný sektor či vládnych zamestnancov, sú skôr potenciálnymi partnermi pre podnikateľov a štát.
- Mávajú dobrovoľnícky charakter, to znamená, že sa v nich významne prejavuje určitý stupeň dobrovoľnej účasti. Platí to tak pre dobrovoľných pracovníkov, ako aj pre členov správnych rád. Prijímajú dary i dobrovoľné príspevky v podobe neplatené práce. Často organizujú zbierky na humanitné a charitatívne ciele.

V nasledujúcom texte budeme najčastejšie používať pojem mimovládne organizácie (MVO), pričom budeme mať na mysli všetok pestrý svet organizácií, nadácií a ďalších dobrovoľných združení pôsobiach v treťom sektore.

1. 3. SPOLOČENSKÝ KONTEXT ROZVOJA DOBROVOĽNÉHO ZDRUŽOVANIA A MIMOVLÁDNYCH ORGANIZÁCIÍ

1. 3. 1. Historický kontext

Ak je pre ponovembrový vývoj na Slovensku charakteristický pozoruhodný rozvoj tretieho sektora, potom treba pripomenúť, že nie náhodou sa združovaniu na Slovensku dobre darilo v demokratických pomeroch. Po rozpade Rakúsko-Uhorska vypukla priam „Spolková horúčka“. Medzi oboma vojnami vo vtedajšej ČSR pôsobilo na Slovensku vyše 16 000 osvetových, vzdelávacích, spoločenských, telovýchovných, náboženských, obchodných, divadelných spolkov a združení, miestnych i celoslovenských. Ako píše historik L. Lipták, nestarali sa iba o zábavu a poučenie, ale tiež „priťahovali ľudí k verejnej činnosti, učili krôčik po krôčiku demokracii.“ Začala sa formovať slovenská stredná vrstva, „z **obyvateľov** Slovenska sa stávali čoraz zreteľnejšie **občania**“ (14).

A znovu nie náhodou zmrazili dobrovoľné spolčovanie a združovanie oba autoritárske režimy, ktoré prekryli pomerne krátke obdobie prvej ČSR. Ako to dokumentuje historička E. Mannová (15), prvý úder prišiel počas existencie Slovenského štátu v r. 1939-45: mnohé spolky boli rozpustené, posilnil sa policajný dozor nad nimi, oslabil sa vnútrospolková demokracia. Spolky prispôbili svoje stanovky oficiálnej vládnucej národno-emancipačnej ideológii, založenej na korporatívnom národnom štáte vyznávajúcom vodcovský princíp, s jedinou monopolnou politickou stranou. Niektoré spomedzi svojich členov vylúčili Židov a Čechov.

Po krátkom povojnovom oživení nasledoval ďalší násilný zásah. Po komunistickom prevrate v r. 1948 činnosť spolkov postupne prestala byť hodnotená ako súkromná. Bola odstránená tzv. negatívna úprava (ktorá obmedzovala zásahy štátu) a bola prijatá tzv. pozitívna úprava určujúca, aké spoločenské aktivity sú prípustné. „Likvidáciu pestrého a ťažko zmanipulovateľného spektra slobodných spolkov, stratu autonómnosti voči štátu možno hodnotiť ako

hlboké rozrušenie základov občianskej spoločnosti, ktorú zdecimoval už režim v r. 1939-45,“ konštatuje E. Mannová. Neboli sme sami; stalo sa tak všade, kde sa komunisti dostali k moci. V Maďarsku (16), aby sme uviedli aspoň jeden príklad za všetky, takto za tri roky zničili autonómiu cirkvi: zrušili 4 tisíc katolíckych združení a klubov, rozpustili väčšinu rádov (z 59 ostalo 8), zlikvidovali cirkevné nakladateľstvá (zo 48 ostali 2), poštátnili cirkevné školy (z 300 ostalo 8), zrušili noviny a časopisy (zo 48 ostali 2) i väčšinu teologických akadémií (z 21 ostalo 9).

Súčasný zápas o vybojovanie priaznivých podmienok pre fungovanie nadácií a iných MVO, úsilie o vytvorenie solídnej legislatívnej bázy treba posudzovať aj v tomto historickom kontexte. Bolo by smutným zlyhaním demokracie, keby – v historicky krátkom čase už po tretí raz – štát dostal pod svoju výlučnú a autoritársky uplatňovanú kontrolu autonómnu sféru dobrovoľných občianskych aktivít.

1. 3. 2. Civilizačný kontext

V pozadí súčasného pozoruhodného rozvoja dobrovoľníctva na Slovensku po roku 1989 stoja nielen vnútropolitické okolnosti, ale aj faktory **univerzálnejšej** povahy, ktoré sa vyskytli v rôznych krajinách a rôznych spoločenských systémoch. Ako sa píše v jednom z najnovších materiálov European Foundation Centre (Európskeho nadačného centra) vypracovanom pre Európsku komisiu v máji 1996, tretí sektor zaznamenal za posledné desaťročia doslova fenomenálny rast na celom svete. Nadácie, spolky a združenia umožňujú občanom hrať čoraz dôležitejšiu úlohu vo všetkých sférach verejného života a podieľať sa tak spolu s vládami a svetom obchodu na budovaní občianskej spoločnosti. Rast možno doložiť štatistickými údajmi, podľa ktorých tretí sektor v krajinách Európskej únie predstavuje nezanedbateľnú ekonomickú silu podieľajúcu sa na tvorbe HDP niekde 2%, niekde 4-5%. V súčasnosti tento sektor zamestnáva v rámci EÚ 10 miliónov pracovníkov, ktorí stimulujú prácu ďalších 80 miliónov dobrovoľníkov. Vo Francúzsku, Nemecku a Veľkej Británii každé ôsme novoutvorené pracovné miesto vzniklo v oblasti tretieho sektora. Keďže v mnohých krajinách klesá členstvo v odboroch, narastá úloha mimovládnych organizácií v sociálnom dialógu s vládami a so zamestnávateľmi (17).

Popredný teoretik L. Salamon hovorí o „revolúcii v združovaní“, pričom medzi univerzálne faktory zaraďuje krízu sociálneho či opatrovateľského štátu („welfare state“), ktorá postihla tak západné demokracie, ako aj bývalé socialistické krajiny. Ďalej uvádza nárast aktívnejších stredných vrstiev, ako aj revolúciu v komunikáciách, vďaka ktorej sa idey, poznatky, praktiky a techniky uplatňované v oblasti tretieho sektora intenzívnejšie šíria po celom svete a priťahujú stále viac záujemcov (18).

Patrí sem aj oživenie „participačného étosu“ zo 60-tych rokov v konkrétnejších, menších meradlách. Podľa neho v mnohých oblastiach (od zdravotníckej starostlivosti, cez

vzdelávanie a bývanie až po ekológiu) súčasťou riešenia ktoréhokolvek problému sú aj ľudia, ktorí tento problém majú. Neexistujú nijaké „geniálne riešenia“ či návody pochádzajúce od expertov a technokratov; aj tie najdokonalejšie projekty strácajú na hodnote, ak sa k nim nemôžu vysloviť a na ich riešení participovať aj laici, najmä tí ľudia, ktorých sa problém i jeho možné riešenie týka.

1. 3. 3. MVO a prekonávanie dedičstva socialistickej modernizácie

Slovensko je krajinou oneskorenej a doposiaľ neukončenej modernizácie (19). Procesy urbanizácie a industrializácie tu prebehli neskôr ako v Českej republike, pričom ich ťažisko spadalo do obdobia socializmu. To znamená, že modernizačné procesy sa odohrávali v podmienkach absencie trhovej ekonomiky a politickej demokracie, keď bolo Slovensko ako súčasť Československa izolované od západnej kultúry a civilizácie.

Sociológovia poukazujú na to, že tieto okolnosti mali za následok rozšírenie špecifickej **mentality** ľudí, špecifickej konfigurácie hodnôt, presvedčení a vzorcov správania. Po prvé, proces socialistickej modernizácie na Slovensku prebehol v podobe sociálneho inžinierstva: nezrodil a nestimuloval individualizmus. Naopak, ľudia boli zbavení iniciatívnosti, tvorivosti, individuálnej zodpovednosti. Zvykli si spoliehať sa na štát i na veľké podniky a priemyselné monokultúry, ktoré spravidla doslova kolonizovali ich pracovný a sociálny život. Po druhé, keďže sa v spoločnosti dosiahli niektoré sociálne práva pri obmedzených právach občianskych a politických, ujalo sa medzi ľuďmi presvedčenie, že civilizačný vzostup je na rozdiel od krajín demokratického Západu možný aj mimo slobody a demokracie. Po tretie, keďže socialistickej modernizácii prebiehala izolovane od vývoja vo vyspelých krajinách sveta a neodohrávala sa v rámci právneho štátu, v ľuďoch sa nevyvinulo vedomie konštitucionalizmu, úcty k zákonomu a k ústave.

Normy a hodnoty uplatňované a rozvíjané v treťom sektore čelia – či už vedome alebo aj mimovoľne – práve mentalite sformovanej na Slovensku v procese neukončenej modernizácie. Inými slovami, MVO stimulujú individuálne schopnosti a individuálnu zodpovednosť; v duchu presvedčenia, že „malé je pekné“ („small is beautiful“) uprednostňujú malé, prehľadné a zrozumiteľné štruktúry pred megaútvarmi; zvyšujú citlivosť na občianske a ľudské práva i na právny kontext, v akom sa tieto práva uplatňujú.

1. 3. 4. MVO a prekonávanie občianskej bezradnosti

Jedným z dedičstiev socialistickej mentality je pretrvávajúce dichotómie „my tu dole“ a „oni tam hore“. Dnešné stereotypy o politike, politikoch a demokracii sa nevelmi líšia od predstáv z čias pred rokom 1989. S istou dávkou zjednodušenia možno povedať, že politika v očiach väčšiny občanov SR nie je služba veci verejnej, ale skôr presa-

dzovanie egoistických záujmov amorálnych držiteľov moci, ktoré sa vymyká spod kontroly občanov. Prevládajúcim postojom je kombinácia občianskej bezradnosti a odsudzovania politiky ako takej (20).

Za takejto situácie má osobitný význam utváranie priestoru, kde sa táto dichotómia narušuje. Občania, ktorí sa angažujú v MVO, zvyčajne **nepatria k oným celkom „bezradným“ a „bezmocným“**. Hoci nemusia dôverovať „veľkej politike“, učia sa – napríklad spoluprácou so štátnymi či verejnými inštitúciami – pohybovať vo svete politiky, komunikovať s ňou, orientovať sa v ňom, klásť voči nemu svoje požiadavky – a napokon tiež prichádzať so svojimi vlastnými, osobnou účasťou garantovanými ponukami.

Osobitný prínos pre prekonávanie občianskej bezradnosti predstavujú MVO zamerané na ochranu ľudských práv. Svojou činnosťou na jednej strane oslovujú ľudí odhodlaných brániť demokratické pravidlá hry, na druhej strane pomáhajú takýchto ľudí „produkovať“. Prispievajú k reprodukcii spoločenstva či akejsi niky „trvalo udržateľnej občianskej demokratickej kultúry“ schopnej čeliť pokusom o nastolenie autoritárskeho režimu. Toto prostredie je už svojím založením pripravené na dlhodobejší zápas o demokraciu.

1. 3. 5. MVO a upevňovanie sociálnej dôvery

Ako to potvrdzujú viaceré sociologické výskumy, pre slovenskú spoločnosť je charakteristická zvýšená hladina nedôvery ľudí voči neosobným, „zmluvným“, resp. inštitucionálnym vzťahom. Prejavuje sa tu určitý stereotyp, podľa ktorého človek musí byť pri styku s druhými ľuďmi opatrný: dôverovať možno iba tým, ktorí sú z okruhu rodinných príslušníkov, prípadne blízkych, osobných známych.

Mimovládne organizácie sú akýmsi mostom medzi čisto anonymnými inštitúciami, kde panujú výlučne zmluvné vzťahy a medzi čisto osobným svetom rodiny a známymi. Často majú neanonymný, osobný charakter; zároveň však zväčša fungujú aj ako určité inštitúcie. V ich činnosti je mnoho prvkov občianskej zapojenosti, vzájomnosti a dôvery. Preto pôsobenie a rozvoj MVO môže prispieť **k zvýšeniu celkovej hladiny dôvery v spoločnosti**.

Dôležitosť tejto súvislosti možno doceniť v kontexte zistení známeho amerického politológa R. Putnama, ktorý v longitudinálnom výskume po dve desaťročia skúmal odlišnosti vo výkonnosti a úspešnosti regiónov severného a južného Talianska v súvislosti s decentralizáciou, so zriadením regionálnych stupňov verejnej správy. Rozdiely medzi oboma typmi regiónov, ktoré vyzneli v prospech talianskeho severu oproti talianskemu juhu, interpretoval okrem iného aj pomocou kategórie tzv. občianskosti („civicness“) a indexu úrovne občianskej spoločnosti. Občianske tradície súvisia podľa Putnama s tzv. sociálnym kapitálom: ten je podľa neho tvorený práve dôverou, normami vzájomnosti, sieťami občianskej zapojenosti či

účasti. Podľa autora existujú dva druhy spoločenskej rovnováhy: a) občianska rovnováha ("civic equilibrium") charakterizovaná vzájomnosťou a dôverou, lepším výkonom inštitúcií a ekonomiky a demokratizáciou; b) hobbesovská rovnováha (podľa filozofa T. Hobbesa - "Hobbesian equilibrium") charakteristická vzájomnou nedôverou, vertikálnou závislosťou a vykorisťovaním, klientelizmom, izoláciou, neporiadkom a bezzákonnosťou, neefektívnou vládou a ekonomickou stagnáciou (21).

Ako upozorňuje Putnam, „občianske združenia sú úzko previazané s efektívnymi verejnými inštitúciami... Sociálny kapitál stelesnený v horizontálnych sieťach občianskej zapojenosti podporuje výkonnosť štátu a ekonomiky“. Na inom mieste autor túto myšlienku rozvádza podrobnejšie: „V občianskych regiónoch Talianska, na rozdiel od Neapola, je sociálna dôvera už dlho kľúčovou zložkou étosu podporujúceho ekonomický dynamizmus a výkonnosť vlády. Často sa vyžaduje kooperácia medzi legislatívou a exekutívou, medzi pracovníkmi a manažérmi, medzi politickými stranami, medzi vládou a súkromnými skupinami, medzi malými firmami a pod.“ Takáto kooperácia nebýva zvyčajne „pokrytá“ osobitnými zmluvami, pretože to by bolo „nákladné alebo nemožné“ a donucovanie niekým iným, nejakou tretou stranou, by bolo nepraktické. Je to práve dôvera, ktorá uľahčuje kooperáciu: „čím vyššia je hladina dôvery v danej komunite, tým väčšia je pravdepodobnosť kooperácie. A kooperácia spätne plodí dôveru“ (22).

1. 3. 6. MVO a premost'ovanie antagonistických polarizácií

Slovenská spoločnosť je dnes rozdelená politickou schizmou, politickou polarizáciou, ktorá je značne vzdialená od klasického politického pluralizmu. Súčasná vládna koalícia a opozícia vyznávajú diametrálne odlišné interpretácie demokracie a ústavnosti. Spoločnosti chýba zjednocujúca vízia, sociálny tmel či integrujúca spoločenská väzba.

Predsa však existujú oblasti, kde deliace línie politickej či stránickej príslušnosti nemusia byť až také významné, pretože riešené problémy sú univerzálneho charakteru a môžu spájať všetkých ľudí bez ohľadu na politické rozdiely. Podobne na úrovni lokálnej komunity, bokom od tzv. veľkej politiky, prebieha svojbytný život, ktorý môže vytvárať vhodnejšiu pôdu pre spoluprácu ľudí odlišných politických profilov. Prinajmenšom niektoré organizácie tretieho sektora môžu predstavovať taký priestor, kde sa v priebehu kooperácie antagonistické polarizácie zmierňujú, otupujú či ustupujú do pozadia, pričom prevláda vedomie **dôležitosti spoločného cieľa**.

1. 3. 7. MVO a tvorba špecifického spoločenského bohatstva

Spoločným menovateľom mimovládnych organizácií je, že utvárajú, rozširujú a reprodukovujú tri druhy špecifického spoločenského bohatstva. Tým prvým je **bohatstvo kog-**

nitívne: MVO prinášajú koncepty, stratégie či teoretické prístupy reagujúce tak na veľké výzvy konca 20. storočia globálneho charakteru (napríklad environmentálne problémy), ako aj na rádovo odlišné lokálne či komunitné problémy. Druhým je **bohatstvo praktických skúseností**, zručností, schopností zvládnuť komplikovanú životnú okolnosť. Tretím je **bohatstvo prosociálnych vzorov správania**: solidarita, autonómnosť, dobročinnosť, altruizmus, obetavosť, a pod. – hodnoty, ktoré sa reprodukovujú a kultivujú práve v prostredí MVO.

Podobne ako mnohé sociálne hnutia, aj MVO obohacujú spoločnosť tým, že spoluutvárajú a rozširujú jej kognitívny priestor i jej skúsenostno-zážitkové obzory (23). Udržujú rôznosť prístupov k spoločenským problémom, uchovávajú **pluralitu pohľadov**. Robia to napríklad tým, že ponúkajú reálne uskutočniteľné **alternatívne spôsoby** riešenia spoločenských problémov, často **lacnejšie a efektívnejšie** než riešenia, aké je schopný poskytnúť štát (napríklad zásadne iný prístup v starostlivosti o deti z detských domovov) (24). Navyše často vnášajú do životného a sémantického priestoru spoločnosti také spôsoby uvažovania o kolektívnych hodnotách, ktoré sa neriadia iba normami štátu (byrokratizácia) či normami trhu (instrumentálnosť a technická efektívnosť) (25). Mnohé MVO tiež ľuďom umožňujú, aby sa neobracali a nespoliehali výlučne či prevažne na „expertov“ a profesionálov, ale aby sa sami podieľali na hľadaní receptov pre riešenie svojich problémov (26).

Napokon hodno pripomenúť, že vyššie opísaný prístup zväčša nie je odskúšavaním hotových modelov skonštruovaných akademickými intelektuálmi. Ide skôr o kognitívno-skúsenostný proces, pri ktorom poznanie často vzniká v interakcii; je to poznávanie prostredníctvom činnosti.

Keďže, ako sme vraveli, MVO slúžia na to, aby sa ich prostredníctvom uchovávala alternatívnosť a pluralita v nazeraní na spoločenskú skutočnosť, nemožno prirodzene očakávať, že by spolu tvorili akýsi jednotný názorový front. Neprekvapuje, ak iné názory zastávajú zamestnanci zapojení do odborov, iné zas zamestnávateľia združení do svojej vlastnej asociácie. Inak sa na postavenie žien a s tým spojené zákonodarstvo o právach rodičov na výchovu detí po rozvode pozerajú dobrovoľnícke organizácie žien, inak tí muži, ktorí súčasnú pozíciu otcov vnímajú ako právne slabú a ktorí za tým účelom založili združenie kladúce si za cieľ úpravu v legislatíve v prospech mužov. Podobne sa budú od seba líšiť pohľady aktivistov spoločnosti propagujúcej plánované rodičovstvo a názorov členov kresťanských spolkov. Odlišné budú akcenty v činnosti funkcionárov pobočiek Matice Slovenskej zasadzujúcich sa za skvalitnenie siete škôl pre slovenské deti žijúce v oblastiach južného Slovenska, kde prevažujú občania maďarskej národnosti a naopak priority, aké si vo svojej práci kladie Zväz maďarských pedagógov obhajujúci práva maďarskej menšiny na čo najrozsiahlšie vzdelávanie v ich materinskom jazyku.

Takto by sa dalo pokračovať ešte dlho. Pre zdravú a vyspelú demokraciu sú dôležité dve zásady. **Prvou zásadou** je, že všetkým týmto nezávislým občianskym aktivitám treba ponechať voľný priebeh, pokiaľ sa tým neporušujú platné zákony a Ústava. **Druhá zásada** sa týka vyváženej štátnej politiky voči jednotlivým združeniam, spoločom, organizáciám a nadáciám činným v treťom sektore, kde by nemalo dochádzať k jednostranným preferenciám pre tie MVO, ktoré stoja bližšie momentálnej vláde (v angličtine je pre takýto neblahý jav zavedený termín „GoNGO“ („governmental non-governmental organizations“ čiže „vládne mimovládne organizácie“). Štát samozrejme môže mať svoju politiku, napríklad v oblasti ľudských práv môže klásať dôraz na akcie proti rasizmu a v tomto zmysle uprednostňovať príslušné ľudskoprávne organizácie a na druhej strane monitorovať kroky skinheadov a čeliť ich zhubnému vplyvu. To je však prípad politiky, na uplatňovaní ktorej by mal panovať všeobecný konsenzus.

1. 3. 8. MVO a občianska spoločnosť: význam domáceho zakorenenia

Na rozdiel od niektorých iných inštitúcií či mechanizmov fungujúceho trhu, kde sa možno oprieť o overené modely (napríklad na rozdiel od pravidiel pre fungovanie bánk, búrz, kapitálového trhu a pod), pri utváraní občianskej spoločnosti je popri existujúcich vzoroch a poučeniach zo skúseností iných mimoriadne dôležitý domáci kontext. Významný sociológ R. Dahrendorf, sám propagátor myšlienky medzinárodnej občianskej spoločnosti a utvárania siete medzinárodných kontaktov, zároveň triezvo pripomína, že „ľudia zvonka nemôžu prísť a povedať, založíme vám občiansku spoločnosť. Môžete požiadať ľudí zo zahraničia, aby prišli a povedali vám, ako by sa najlepšie privatizovalo a oni vám môžu dať niekoľko technických rád. Ak však občianska spoločnosť nevzniká z iniciatívy vašich ľudí, nevydrží“ (28). Slovanmi sociológa J. Stenu, ide o sféru, ktorej podobu treba vybojovať doma, ktorá bude produktom domácich zápasov, ktorú si ešte bude treba osvojiť v historicko-politickom zmysle (29). To, aká tvár tretieho sektora a dobrovoľníctva sa v týchto zápasoch vyprofiluje, významne ovplyvní charakter slovenskej spoločnosti.

Možno povedať, že dnes sa v činnosti MVO spája niekoľko navzájom súvisiacich a v praktickej činnosti prepájaných skladobných komponentov života na Slovensku. Pritom v pozadí každého z nich stojí osobitná hodnotová stavba s osobitným étosom. Jedným z nich je **tradičný kresťanský založený étos sociálnej solidarity a služby** napájajúci sa okrem iného z katolíckych zdrojov, ktorý motivuje ľudí zapájať sa do činností MVO sociálno-charitatívneho zamerania. Ďalším je **étos sebazvedelania a sebazdokonaľovania**, v pozadí ktorého stojí buď osvietená reformistická racionalita alebo protestantsky chápaná svojpovinnosť (30). Významný je aj **občiansky**

založený étos sociálnej participácie, ktorého aktéri sú zároveň potenciálnymi alebo reálnymi nositeľmi modernizácie. Ďalším komponentom je **postmoderná senzitivita**, náklonnosť k fluktuujúcim, meniacim sa štruktúram (ad hoc skupiny, združenia, organizácie, ktoré rýchlo vznikajú a rýchlo zanikajú). Napokon osobitným komponentom sú **globalisticko-civilizačné aktivity** vyznačujúce sa ekologickou citlivosťou na ohrozenia nového druhu: takéto združenia obvykle bývajú vecne, akčne, materiálne i duchovne napojené na obdobné hnutia a aktivity vo svete.

Pre silný tretí sektor, a teda aj pre silnú občiansku spoločnosť, sú dôležité všetky tieto komponenty. Takisto je významná ich vzájomná prepojenosť: za spoločensky užitočný cieľ možno pokladať ich vzájomné prelínanie a kooperáciu.

1. 3. 9. MVO a integrácia Slovenska do Európskej únie

V demokratických spoločnostiach panuje presvedčenie, že sloboda združovania v konečnom dôsledku posilňuje štát. Zvyšovaním zodpovednosti, efektívnosti, otvorenosti pre participáciu, a teda aj legitimacy politického systému ľudia postupne nadobúdajú úctu k štátu. Miestne MVO môžu odbremeniť štát od nadmerných očakávaní, oživovať prirodzené spojivá solidarity, vzájomnej súčinnosti a podpory. **„Demokracia nemôže existovať bez množstva združení a organizácií, ktoré nekontroluje štát,“** povedal v máji 1995 na 3. celoslovenskej konferencii neziskových organizácií veľvyslanec Európskej komisie G. Zavvos. Pre EÚ je samozrejmosťou, že vlády členských štátov, zástupcovia súkromného sektora i predstavitelia mimovládnych organizácií spoločne posudzujú a prehodnocujú existujúce zákonodarstvo a spoločne uvažujú o eventúálnych reformách, s cieľom vytvoriť také legislatívne prostredie, ktoré by podnecovalo financovanie tretieho sektora, chránilo darcov i daňových poplatníkov a zaručovalo, aby MVO skutočne pracovali pre ciele ktoré si sami stanovili. To bol, mimochodom, jeden z dôvodov, pre ktoré Európska komisia ponúkla slovenskej strane svoje poznatky a expertízu (17).

Vytvorenie vhodných podmienok pre činnosť MVO je štandardnou súčasťou „štrukturovaného dialógu“, ktorý Slovenská republika, podobne ako deväť ostatných pridružených členov, vedie s Európskou úniou (31).

2. VÝVOJ V ROKU 1995

2. 1. TRETÍ SEKTOR V ČÍSLACH

Podľa Štatistického úradu SR v roku 1993 bolo na Slovensku zaregistrovaných takmer 6 000 nadácií a iných MVO pôsobiacich v treťom sektore, v roku 1994 ich už

bolo 9 800. Formálna štatistika ešte nič nehovorí o skutočnom rozsahu fungovania. Zďaleka nie všetky zaregistrované MVO dnes pracujú naplno: niekedy počiatočné nadšenie vyprchalo, inokedy sa objavili iné prekážky. Nasledujúce údaje čerpajú z databázy Slovenskej akademickej informačnej agentúry – Servisného centra pre tretí sektor (SAIA-SCTS) a zachytávajú najmä tie MVO, ktoré sú skutočne aktívne a ktoré zaslali o sebe do databázy údaje. Okrem nich však pôsobia aj občianske združenia a iné MVO, ktoré sa z tých či oných dôvodov do databázy nedostali.

Vcelku platí, že asi tretinu z počtu zaznamenaného v databáze SAIA-SCTS tvoria nadácie, dve tretiny občianske združenia a charitatívne organizácie. Citovaný materiál European Foundation Centre hovorí o približne 500 nadáciách tvoriacich na Slovensku životaschopný a rozvíjajúci sa tretí sektor, ktorý vytvára pracovné príležitosti, poskytuje služby, podporuje demokraciu a predstavuje tak „základňu, akú si pluralistická demokracia potrebuje rozvíjať“ (17).

Ako vidno z **tabuľky 40** zachytávajúcej rok vzniku mimovládnych organizácií, väčšina z MVO zaregistrovaných v databáze SAIA v roku 1996 má za sebou iba veľmi krátku históriu. Iba dve organizácie (Živena – spolok slovenských žien a Spolok Sv. Vojtecha) boli založené pred rokom 1900; 1,1% z nich vzniklo v období 1900-1945 (medzi nimi napríklad Katolícka jednota Slovenska a Slovenský Červený kríž); 3,0% vzniklo v r. 1946-1990 (napríklad Medzinárodné združenie študentov ekonómie a obchodu AIESEC, Slovenský zväz ochrancov prírody a krajiny či rôzne športové kluby). Dramatickú zmenu zaznamenávame po novembri 1989. V roku 1990 sa zaregistroval viac ako dvojnásobný počet (10,1%) organizácií v porovnaní s počtom tých, ktoré existovali v predchádzajúcich 45 rokoch. Vzostupný trend sa udržal aj v ďalších rokoch.

Tabuľka 40

Zloženie súčasných MVO v SR podľa roku ich založenia (stav k 1. 4. 1996; vzorka: 1 639 organizácií)

Obdobie	Počet organizácií	% organizácií podľa roku založenia
Do r. 1900	2	0,1
1900-1945	18	1,1
1946-1959	12	0,7
1960-1969	16	1,0
1970-1979	12	0,7
1980-1989	10	0,6
1990	165	10,1
1991	153	9,3
1992	201	12,3
1993	298	18,2
1994	258	15,7
1995-1996	82	5,0
Neuvedené	412	25,1
Spolu	1 639	100,0

Zdroj: Slovenská akademickej informačná agentúra – Servisné centrum pre tretí sektor, Bratislava, 1996

Údaje SAIA dosvedčujú, že nadácie a iné MVO pôsobiace v treťom sektore nie sú činné iba v Bratislave. Ako vidno z **tabuľky 41**, zachytávajúcej stav z apríla 1996, aj keď v hlavnom meste je ich počet najvyšší (35,0%), sektor sa rovnomerne rozvíja na celom Slovensku (19,6% v západoslovenskom regióne, 24,0% v stredoslovenskom regióne a 21,4% vo východoslovenskom regióne). Význam týchto zistení vynikne najmä vtedy, ak ich uvedieme do súvislosti s údajmi pochádzajúcimi z výskumu regiónov Slovenska, kde sa dokázali značné rozdiely medzi jednotlivými regiónmi v neprospech vidieckych oblastí v porovnaní s Bratislavou (pozri štúdiu V. Krivého „Regióny Slovenska: východisková situácia a nedávny vývoj“ v tejto publikácii).

Tabuľka 41

Regionálne rozloženie MVO na Slovensku v r. 1996 (stav k 1. 4. 1996; vzorka: 1 639 organizácií)

Región	Nadácie	Iné MVO	Spolu
Bratislava	209 (39,0%)	364 (33,0%)	573 (35,0%)
Západoslovenský	92 (17,2%)	230 (20,8%)	322 (19,6%)
Stredoslovenský	135 (25,2%)	258 (23,4%)	393 (24,0%)
Východoslovenský	100 (18,6%)	251 (22,8%)	351 (21,4%)
Spolu	536 (100,0%)	1 103 (100,0%)	1 639 (100,0%)

Zdroj: Slovenská akademickej informačná agentúra – Servisné centrum pre tretí sektor, Bratislava, 1996

Najviac MVO pôsobí vo vzdelávaní (dospelých, detí i mládeže), v sociálnom zabezpečení, v športe, turistike, rekreácii, v zdravotníckej, humanitnej a charitatívnej ob-

lasti, ďalej v oblasti umenia a kultúry, životného prostredia, ale aj v ochrane a rozvoji ľudských práv a pod. Prehľad tematického zamerania vzorky 1 639 organizácií zaznamenávajúcej stav v apríli 1996 prináša **tabuľka 42**.

Špecializovanú činnosť vyvíjali servisné a zastrešujúce organizácie usilujúce sa prekonať informačné vákuum a poskytovať tretiemu sektoru rozličné služby. Tomuto poslaniu sa venujú napríklad Servisné centrum pre tretí sektor pri Slovenskej akademickej informačnej agentúre (SAIA-SCTS), Slovenská humanitná rada (SHR), Rada mládeže Slovenska (RMS), Slovenský zväz ochrancov prírody a krajiny (SZOPK), Slovenská katolícka charita (SKCH), Strom života (SŽ), Centrum podpory miestnemu aktivizmu (CPMA). Ako to zhŕňa Z. Fialová (32), servis sa poskytoval vo viacerých oblastiach: – v legislatíve (pripomienkovanie zákonov, lobbovanie v parlamente, vypracúvanie návrhov nových zákonov a pod.); – vo vzťahu so štátnou správou (podpora MVO zo štátnych zdrojov, najmä v prípade zdravotníctva, sociálneho zabezpečenia a pod.); – poradenstvo (ekonomické a právne konzultácie, regionálne poradenské centrá); – školenia (kurzy pre platených i dobrovoľných pracovníkov zamerané na úspešné vedenie organizácií, na hospodárenie, na získavanie financií, na prácu s dobrovoľníkmi, na kontakt s verejnosťou); – informácie (databáza adres domácností MVO, vydávanie bulletinov, spravodajov a iných informačných periodík, referenčná knižnica, budovanie informačnej siete); – kontakt so zahraničím (zastupovanie v medzinárodných organizáciách, sprostredkúvanie informácií o zahraničných aktivitách, o finančných zdrojoch, štipendiách, školeniach a iných ponukách); – materiálna pomoc („rozbehové dotácie“ pre novovzniknuté organizácie, pomoc pri vybavení ich úradov, udeľovanie grantov pre projekty). Víťaným poradcom uľahčujúcim servis sa stal mesačník NonProfit, ktorý vychádza od roku 1991 (33).

Tabuľka 42

Tematické zameranie VMO na Slovensku v r. 1996 (stav k 1. 4. 1996; vzorka: 1 639 organizácií)

Tematická oblasť činnosti	Nadácie	Iné MVO	Spolu
Šport, turistika, rekreácia	102	489	591
Vzdelávanie - dospelí a iné	178	357	535
Sociálne zabezpečenie	103	425	528
Umenie, kultúra	137	379	516
Vzdelávanie - stredoškolská a vysokoškolská mládež	208	242	450
Zdravotníctvo	115	318	433
Životné prostredie	121	293	414
Ľudské práva	56	264	320

Zdroj: Slovenská akademickej informačná agentúra – Servisné centrum pre tretí sektor, Bratislava, 1996

Napokon **tabuľka 43** prináša údaje o platených pracovníkoch a dobrovoľníkoch pôsobiach v MVO.

Tabuľka 43

Platení pracovníci a dobrovoľníci v MVO na Slovensku (stav k 1. 4. 1996; vzorka: 1 639 organizácií)

Typ organizácie	Počet pracovníkov na plný úväzok	Počet pracovníkov na čiastočný úväzok	Počet dobrovoľníkov
Nadácie	698	230	6 689
Iné MVO	2 870	1 272	374 806
Spolu	3 568	1 502	381 495

Zdroj: Slovenská akademickej informačná agentúra – Servisné centrum pre tretí sektor, Bratislava, 1996

Ako vidno, MVO na Slovensku k 1. 4. 1996 zamestnávali 3 568 pracovníkov na plný úväzok a 1 502 pracovníkov na čiastočný úväzok. Počet dobrovoľníkov presiahol úctyhodné číslo 381 000 osôb, čo svedčí o pozoruhodnom záujme občanov prispieť takouto formou k riešeniu problémov ich mesta, obce, komunity či celej spoločnosti. Ak porovnáme priemerný počet dobrovoľníkov pripadajúci na jednu organizáciu v apríli 1996 so stavom v r. 1994, zistíme nárast počtu dobrovoľníkov o dve tretiny (zo 142 na 233 dobrovoľníkov pripadajúcich na jednu organizáciu – ide samozrejme o priemerný údaj, ktorý vykazuje veľké odchýlky). Dôležitý však nie je iba kvantitatívny rast počtu dobrovoľníkov. Hĺbkové rozhovory s predstaviteľmi MVO uskutočnené v r. 1995 sociologičkou Z. Fialovou z agentúry FOCUS v rámci situačnej štúdie o podmienkach a perspektívach detí a mládeže na Slovensku dokumentovali zvýšenie sebauvedomenia týchto organizácií: „Ľudia z mimovládnych organizácií definujú tento sektor ako pružný, schopný reagovať na aktuálne problémy, obsahujúci na rozdiel od štátnych organizácií potenciál rozvoja“ (34).

2. 2. SAMOORGANIZÁCIA, ČINNOSŤ GRÉMIA TRETIEHO SEKTORA

Pozoruhodná je schopnosť samoorganizácie tretieho sektora na Slovensku, ktorú v porovnaní s niektorými inými postkomunistickými krajinami možno hodnotiť ako úspešnú. Mimovládne organizácie sa začali stretávať na tzv. **Stupavských konferenciách neziskového sektora**, kde sa každoročne diskutuje o problémoch, úspechoch, záujmoch a formách spolupráce tak v rámci sektora, ako aj smerom k vláde, k podnikateľom či k zahraničiu. Prvá takáto konferencia nadácií a mimovládnych neziskových organizácií sa konala v októbri 1991 v Stupave za účasti slovenských i českých zástupcov, na druhej stupavskej konferencii v marci 1994 sa už zišlo okolo 150 zástupcov MVO. V apríli 1995 sa uskutočnila tretia konferencia s témou „Tretí sektor a občianska spoločnosť“. Stretlo sa na nej 250 zástupcov slovenských mimovládnych neziskových organi-

zácii a 20 zahraničných pozorovateľov, za účasti podpredsedu vlády SR J. Kalmana a viacerých zástupcov štátnej správy i samosprávy, ako aj G. Zavvosa, veľvyslanca Európskej komisie a T. E. Russella, vtedajšieho veľvyslanca Spojených štátov amerických, teda zástupcov krajín, odkiaľ prichádza najväčšia podpora pre rozvoj tretieho sektora na Slovensku. Stretnutiu venovali značnú pozornosť aj zástupcovia médií.

Delegáti konferencie si zvolili 17-členné Grémium tretieho sektora, ktoré zabezpečuje vnútrosektorovú spoluprácu a informovanosť a zastupuje sektor pri styku s vládou, parlamentom, podnikateľskými subjektmi a verejnosťou (35).

Dôležitú úlohu v rozvoji tretieho sektora zohrávajú organizácie poskytujúce servis. Spomedzi nich treba uviesť Slovenskú akademickú informačnú agentúru – Servisné centrum pre tretí sektor, ktorá s touto činnosťou začala v r. 1993. SAIA-SCTS zriadila päť regionálnych pobočiek (Nitra, Banská Bystrica, Košice, Žilina, Poprad) s referenčnými knižnicami pre tretí sektor a s vyškolenými pracovníkmi, ktorí pripravujú manažérske školenia a poskytujú konzultácie v oblasti získavania finančných prostriedkov, pri registrácii nových organizácií a pod. SAIA-SCTS tiež zostavila adresár MVO na Slovensku.

Ako významná strešná organizácia pôsobí Slovenská humanitná rada (SHR) združujúca vyše 130 dobrovoľných humanitných a charitatívnych organizácií, nadácií a fondov na Slovensku. Rada vznikla v r. 1990 ako súčasť bývalej Československej rady pre humanitnú spoluprácu, ktorá pôvodne získala základné finančné obnosy prevodom prostriedkov z bývalého odborárskeho Fondu solidarity i z ďalších zdrojov. SHR je informačným, metodickým, školiacim a koordinačným centrom, ktoré sa okrem iného orientuje na získavanie finančných prostriedkov a vecných darov pre neziskové subjekty, často prostredníctvom organizovaných kampaní. V r. 1995 takto SHR získala pre svoje organizácie 5,875 milióna Sk. SHR nadväzuje medzinárodné kontakty, hľadá pre humanitné dobrovoľné organizácie zahraničných partnerov, organizuje dovoz humanitnej pomoci zo zahraničia. Zabezpečuje tiež vývoz pomoci do zahraničia (napríklad v r. 1995 to bola hmotná pomoc za vyše 800 tisíc Sk určená pre Ukrajinu pre siroty, školy, zakarpatských Slovákov, ako aj hmotná pomoc Sarajevu). V jej členskej základni nájdeme združenia zdravotne postihnutých občanov a ich rodinných príslušníkov, ďalej organizácie orientované na sociálne odkázané skupiny ako sú deti z detských domovov, bezdomovci, utečenci, sociálne slabé rodiny, časť dôchodcov, ale aj osamelé matky či ľudia, ktorí majú problémy s drogami. Vďaka počiatočnému finančnému vkladu i vďaka vlastným aktivitám je SHR jednou z mála neziskových organizácií s relatívnou finančnou sebestačnosťou. Poskytuje granty a dotácie predovšetkým pre svojich členov, zabezpečuje kontakt s médiami, úspešne prezentuje svoju činnosť vo verejnosti. Vydáva časopis *Humanita*, informácie o svojej práci a službách vysiela prostredníctvom

teletextu na VTV. Je členom medzinárodných združení dobrovoľníckych organizácií (napríklad International Association for Volunteer Effort), zabezpečuje pobočku humanitnej organizácie United Way na Slovensku. Podľa vyjadrenia riaditeľky Úradu SHR B. Zániovej SHR podporuje partnerskú spoluprácu s orgánmi štátnej správy (36).

Rada Mládeže Slovenska (RMS), ktorá vznikla v r. 1990, združovala v r. 1995 vyše 40 politických, profesionálnych, národnostných a iných organizácií mládeže (na Slovensku bolo vcelku zaregistrovaných vyše 250 občianskych združení mládeže). RMS si kladie za cieľ reprezentovať sociálne a politické záujmy jednotlivých mládežníckych inštitúcií vo vzťahu k štátnej správe, ako aj zastupovanie Slovenska v medzinárodných štruktúrach, sprostredkovať zahraničné ponuky pre slovenské organizácie (granty, semináre, študijné pobyty), organizuje školenia v ekonomickej oblasti.

Na jar roku 1996 vznikla nová strešná mládežnícka organizácia, Slovenský mládežnícky snem (SMS), ktorej cieľom je „stať sa alternatívou voči Rade mládeže Slovenska“, pomáhať organizáciám a nadáciám pôsobiacim na regionálnej úrovni. Dôvodom jeho vzniku však bolo aj „politické angažovanie sa predstaviteľov RMS“ (na zasadnutí jeho Hornej komory v máji 1996 sa zúčastnili aj Slovenská národná mládež a Hnutie mládeže za demokratické Slovensko). SMS sa kriticky postavil k činnosti Grémia tretieho sektora, ktorú jeho predstaviteľ označil za „lacné gestá, koordinované s určitými populistickými aktivitami opozičných strán“. SMS očakáva, že svojou politikou si získa lepší prístup k finančným prostriedkom a dotáciám zo strany štátu: „Sme presvedčení, že práve racionálna komunikácia a argumentácia bez politických podtónov a podpásovej demagógie prinesie východisko v podobe vzájomného porozumenia a reálneho riešenia v intenciách programového vyhlásenia vlády. Už dnes sa dá povedať, že sme RMS predstihli v komunikácii s orgánmi štátnej správy... V spolupráci s ministerkou Evou Slavkovskou hľadáme tiež konkrétne riešenia problémov mládeže“ (37). V jednom z komentárov k takému postupu sa však poukazuje na to, že zatiaľ čo Rada mládeže Slovenska „počas svojej šesťročnej histórie neraz darmo klopala na dvere ústredných inštitúcií“, delegácii nedávno založeného SMS, ktorý „združuje najmä regionálnych náčelníkov mládežníckych štruktúr HZDS a SNS“, sa rýchlo podarilo dosiahnuť prijatie u tajomníka Rady vlády pre verejnú správu a diskutovať o podmienkach pre činnosť SMS. Členské organizácie Rady mládeže Slovenska „po tieto dni horúčkovo obieha šéf Hnutia mládeže za demokratického Slovenska a presviedča ich predstaviteľov, aby sa zaregistrovali v jeho trucpodniku. Nešetří pri tom sľubmi ľahšieho prístupu k štátnym dotáciám“ (38).

Koncom mája 1996 sa rozdeľovali štátne dotácie ministerstva školstva pre detské a mládežnícke organizácie. Celkový objem finančných prostriedkov pridelených 27 organizáciám predstavoval sumu 18 miliónov Sk, čo bolo

o 8 mil. Sk viac ako v r. 1995. Predstavitelia Rady mládeže Slovenska však upozornili na problémy so schválením štátnej dotácie pre RMS, čo podľa nich môže mať súvislosť so vznikom SMS (39).

Pozornosť verejnosti vzbudil aj nedávny krok Demokracickej únie žien Slovenska, ktorá sa po dlhú dobu nevyslovovala k vnútropolitickému daniu. Keď sa však rozhodla podporiť kandidatúru podpredsedníčky HZDS na miesto veľvyslankyne SR pri OSN, predstaviteľky DÚŽS prijal predseda vlády. V rámci prebiehajúcej diskusie o chystanom zákone o nadáciách vedenie DÚŽS neodporučilo svojim funkcionárkam zúčastniť sa kampane TRETÍ SEKTOR SOS. Za tým nasledovalo podpísanie dohody o spolupráci s HZDS, čo vzbudilo obavy z oživovania idey Národného frontu, tentoraz pod patronátom vládnuceho hnutia (38).

Tieto príklady naznačujú očakávaný trend: ani oblasť tretieho sektora sa v budúcnosti zrejme nevyhne polarizácii, takej príznačnej pre súčasnú slovenskú spoločnosť. Nevznikla iba nová mládežnícka strešná organizácia – rovnako môže vzniknúť aj alternatívna zastupiteľská strešná organizácia k doposiaľ existujúcemu grémiu tretieho sektora. Obdobná situácia dnes panuje v združeniach novinárov, spisovateľov, v spolkoch rôznych skupín slovenskej inteligencie a pod.

2. 3. LEGISLATÍVA

Základný právny rámec pre činnosť mimovládnych neziskových organizácií poskytuje Ústava Slovenskej republiky, ktorá zaručuje občanom slobodu prejavu (článok 26), slobodu zhromažďovania (článok 28) a slobodu združovania (články 29 a 37).

Pojem „mimovládna organizácia“ v našej legislatíve nie je zakotvený. Samostatnými zákonmi je upravená činnosť občianskych združení, nadácií a náboženských spoločností. Občianske združenia sa registrujú na Ministerstve vnútra v súlade so zákonom č. 83/1990 Zb. prijatým 27. marca 1990. Tento zákon a jeho ďalšie dodatky (300/1990 Zb., 513/1990 Zb., 63/1993 Z. z.) garantujú právo na slobodné združovanie. Zaregistrovaním získavajú občianske združenia status právnickej osoby. Na rozdiel od úpravy z roku 1951, ktorá vychádzala zo sovietskej koncepcie, zákon č. 83/1990 vychádza z registračného princípu, čiže neponecháva na voľnú úvahu správneho orgánu, či organizačný poriadok organizácie schváli alebo nie. Ministerstvo len overí, či občianske združenie vyhovuje ustanoveniam zákona, pričom voči jeho rozhodnutiu možno uplatniť opravné prostriedky.

Po celý rok 1995 sa pôsobenie nadácií riadilo ustanoveniami Občianskeho zákonníka, odst. 20b-20e a zákonom č. 509/1991. Nadácia sa v ňom chápe ako zvláštny druh právnickej osoby, ktorá nemá za svoj substrát osoby (spoločníkov, akcionárov, členov), ale majetok, ktorý je práv-

ne, účtovne i ekonomicky oddelený od majetku zriaďovateľa. Nadáciou sa rozumie majetok venovaný fyzickou alebo právnickou osobou jednotlivo alebo spoločne určitému zákonom predpokladanému účelu (konkrétne napríklad na podporu rozvoja duchovných hodnôt, na ochranu ľudských práv, na ochranu kultúrnych pamiatok, na humanitné ciele, na ochranu životného prostredia a prírody). Nadácie sa registrovali na príslušnom úrade miestnej samosprávy.

Medzi ďalšie zákony súvisiace s pôsobnosťou nadácií a občianskych združení patrí zákon o daniach z príjmov č. 286/1992 Zb., okrem iných časti §15, § 18, § 19 a § 20 upravujúce zdaňovanie i sponzorstvo týchto organizácií. Treba povedať, že náš daňový systém zatiaľ iba vo veľmi malej miere motivuje podnikateľov pre podporu mimovládnych organizácií. Pre sponzorstvo zo strany fyzických osôb – podnikateľských subjektov – možno odpočítať zo základu dane 2%. Na mimovládne organizácie sa vzťahuje daň z pridanej hodnoty, ktorú musia platiť pri každom nákupe, ako aj pri dovoze hmotných darov zo zahraničia. Tak dochádzalo k tomu, že darované predmety, napríklad cenné zdravotnícke prístrojové vybavenie pre nemocnice, niekedy stáli na hraniciach, pretože obdarovaná organizácia nemala na zaplatenie cla vo výške DPH. Podľa vyhlášky ministerstva financií z r. 1995 taxatívne obmedzený okruh charitatívnych organizácií bol síce oslobodený od cla, avšak táto výnimka neplatí pre celý tretí sektor. Ďalšiu záťaž predstavujú platby za sociálne a zdravotné poistenie pre zamestnancov v treťom sektore vo výške 38% ich mzdy.

Po celý rok 1995 platilo, že legislatívny rámec pre činnosť MVO bol nedostatočne vymedzený a existujúce daňové zákony vytvárali pre podnikateľské subjekty len minimálny priestor na sponzorovanie – čo prirodzene brzdilo efektívnu činnosť tretieho sektora (39).

Predstavitelia MVO sa prostredníctvom Grémia tretieho sektora podieľali na vypracovaní návrhov nových legislatívnych úprav. Koncom roku 1995 však vládni úradníci náhle prerušili spoluprácu a Ministerstvo spravodlivosti SR nečakane prišlo s neprekonzultovaným návrhom zákona o nadáciách, ktorý, ako sme sa už zmienili, napokon schválila NR SR. I po jeho prijatí však naďalej ostali neďoriešené daňové úpravy, ktoré by umožnili širší rozmach sponzorovania zo strany súkromného sektora.

2. 4. ZDROJE FINANCOVANIA

Predovšetkým sa treba zmieniť o praxi bežne zaužívanej vo svete, podľa ktorej tretí sektor dostáva podporu zo strany štátu. Tento postup je výsledkom racionálnej úvahy o schopnosti MVO riešiť problémy, ktorými sa štát nechce zaoberať alebo ktoré nevie riešiť – preto sa mu „oplatí“ vložiť peniaze daňových poplatníkov tam, kde možno očakávať ich „sociálnu návratnosť“. Podľa veľkého medzi-

národného komparatívneho výskumu z r. 1994 uskutočneného súběžne tak vo vyspelých, ako aj v rozvojových krajinách (v USA, Veľkej Británii, Nemecku, Taliansku, Francúzsku, Japonsku, Maďarsku, Brazílii, Ghane, Egypte, Thajsku a Indii) sú MVO do značnej miery podporované vládami, čo zodpovedá duchu čoraz výraznejšie sa uplatňujúcej „paradigmy partnerstva“ (namiesto „paradigmy konfliktu“). Iba 10 percent svojich príjmov dostávali od súkromných darcov, 47 percent si zarobili sami a 43 percent im poskytol štát. V decentralizovanom Nemecku i centralizovanejšom Francúzsku boli vlády dokonca hlavným zdrojom príjmov (40).

Pokiaľ ide o Slovensko, vláda SR sa vo svojom programovom vyhlásení z januára 1995 prihlásila ku „konceptnému riešeniu podmienok pre razantný vstup neštátnych subjektov v sociálnej sfére“. Experti však považujú podporu neštátnych zariadení zo strany štátu za nízku. Podľa údajov H. Wolekovej z Nadácie SPACE v r. 1994 dostala príspevok na činnosť len polovica zo 120 žiadateľov z neziskového sektora, pričom príspevok predstavoval len štvrtinu požadovanej sumy. Z existujúcej siete 250 štátnych ústavov sociálnej starostlivosti s 25 tisíc miestami sa neodštátnil ani jeden. Navyše štát zriaďuje ďalšie nové zariadenia, hoci nimi poskytované služby sú mnohé neštátne organizácie schopné poskytovať vo väčšom rozsahu a v lepšej kvalite; ich postavenie však nie je zrovnoprávnené so štátnymi inštitúciami (41).

Finančná situácia MVO na Slovensku má ďaleko od optimálnej podoby (42). Ako sme už naznačili v prípade detských a mládežníckych organizácií, finančné príspevky zo **štátnych zdrojov** sú vyčleňované z rozpočtu jednotlivých rezortov. Dotácie dostávajú predovšetkým organizácie zdravotne postihnutých, ktoré zabezpečujú základné služby pre tieto skupiny obyvateľstva. Je všeobecne známe, že poskytované prostriedky nestačia kryť všetky potreby. Ďalej sa poskytujú príspevky organizáciám, ktoré vykonávajú určité služby „na štátnu objednávku“ (ako napríklad Slovenský Červený kríž, ktorý organizuje darčovstvo krvi, kurzy prvej pomoci a pod.). Účelové príspevky sa poskytujú aj na niektoré špecifické aktivity MVO (služby sociálnej starostlivosti, vydávanie detských časopisov a literatúry a i.).

Niektoré ministerstvá si zriadili vlastné fondy, ktoré poskytovali príspevky aj MVO (napríklad fond ministerstva kultúry Pro Slovakia, Štátny fond životného prostredia SR). Činnosť niektorých fondov sa stala predmetom kritiky pre zaujatosť pri poskytovaní podpôr (napríklad preferencia vláde naklonených umeleckých združení pred inými), resp. pre rezervovaný postoj voči mimovládnym organizáciám (napríklad finančná podpora mimovládnym environmentálnym organizáciám zaznamenala za posledné 3 roky rekordný pokles a takmer sa blíži k nule). Kritizuje sa tiež neujasnená grantová politika, netransparenosť poskytovania štátnych dotácií. Atmosféra, v ktorej

sú jedny organizácie považované zo strany štátnych inštitúcií za „lepšie“ a teda aj hodné podpory, druhé za „horšie“, vyvolávajúce podozrenie, vedie k rozširovaniu klientelizmu. Tak napríklad v oblasti kultúry bolo možné pozorovať, že súčasná vládna moc na Slovensku jednostranne preferovala všetky tie združenia, spolky a iné subjekty, ktoré mali blízko k vládnej interpretácii demokracie, k vládnym predstavám o národnej kultúre, ktoré prejavovali svoju lojalitu voči vládnucej administratíve.

Výhľadovo sa ako sľubná javí **spolupráca s miestnymi samosprávami**, ktoré by zväčša boli ochotné podporovať regionálne projekty, majú však na to málo prostriedkov.

V **podnikateľskom sektore** sa sponzorovanie udomáčuje iba postupne. Tak ako štátne podniky a banky, aj súkromné podniky sa obmedzovali najmä na podporu športových, kultúrnych, humanitárnych či charitatívnych projektov. Rozbehli sa prvé nadácie založené známymi osobnosťami (napríklad operným spevákom P. Dvorským, kráľovnou krásy I. Christovou, manželkou prezidenta SR E. Kováčovou). Nádejný trend predstavujú komunitné nadácie podporované rôznymi zložkami danej komunity, od samospráv cez podniky až po významné osobnosti, ktoré majú k danej komunite osobitný vzťah (napríklad Komunitná nadácia Petržalka v Bratislave). Hoci ide zatiaľ o ojedinelé prípady, predsa sme svedkami znovuobjavovanej filantropie, rodiacej sa kultúry darčovstva. Benefičné koncerty a zbierky sa stávajú pravidelnou súčasťou spoločenského života.

Príjmy z vlastnej činnosti a členské príspevky – pokiaľ ich organizácie vôbec vyberajú – tvorili iba veľmi malú časť ich príjmov. V obmedzenej miere MVO využívali aj finančné príspevky poskytované **slovenskými grantovými nadáciami** (takými sú napríklad Slovenská humanitná rada, Open Society Fund, Slovenský výbor Európskej kultúrnej nadácie, Centrum pre analýzu sociálnej politiky SPACE, Vzdelávacia nadácia Jana Husa a i.).

Organizácie zväčša kombinovali financie z rôznych zdrojov, inak by nemali šancu na prežitie. Ako jeden z príkladov môžeme uviesť Slovenskú katolícku charitu (SKCH), ktorá v r. 1994 na krytie svojej sociálno-charitatívnej činnosti získala 33,5% prostriedkov z darov, 24,8% prostriedkov zo zbierok, 18,3% od štátu, 2,6% od samospráv a 20,9% z iných zdrojov.

Medzi takéto iné zdroje patria **zahraničné finančné zdroje**, ktoré v niektorých prípadoch predstavujú veľmi dôležitú či rozhodujúcu položku, nech už sú súkromného alebo vládneho charakteru. Pomoc poskytovali a poskytujú vlády krajín Európskej únie, Spojených štátov amerických, Kanady, ako aj medzinárodné inštitúcie ako sú OSN, Rada Európy, OBSE a i., ďalej zahraničné nadácie (nemecké, americké, britské, japonské a ďalšie), zahraničné cirkvi i filantropicky založení jedinici. Z európskych programov patrí medzi najznámejšie a najrozsiahlejšie program PHARE, v rámci ktorého bola zriadená Nadácia pre podporu občianskych aktivít v SR. Medzi programami podporovanými vládami možno ako príklad uviesť

britský Know-How Fund, ďalej nedávno ustanovenú slovenskú kanceláriu americkej Foundation for a Civil Society (Nadácia pre občiansku spoločnosť), ktorá z prostriedkov vyčlenených americkou vládou realizuje program Democracy Network zameraný na rozvoj demokracie a na podporu rozvoja tretieho sektora na Slovensku, či americkú nadáciu financovanú Kongresom USA National Endowment for Democracy. Z medzinárodných organizácií podporujúcich tretí sektor na Slovensku možno uviesť environmentálne zameraný Worldwide Fund for Nature či Projekt ochrany biodiverzity. Dôležitú úlohu pri podpore environmentálnych programov má nadácia Environmental Partnership for Central Europe so sídlom v Banskej Bystrici, ktorá združuje finančne prostriedky súkromných nadácií z USA, Európy a Japonska. Zo súkromných nadácií sú známe napríklad nemecké (Nadácia Konrada Adenauera, Nadácia Friedricha Eberta, Nadácia Friedricha Naumanna, Nadácia Heinricha Bölla), americké (Rockefeller Brothers Fund, Ford Foundation, German Marshall Fund, Charles Stewart Mott Foundation, Pew Charitable Trust), anglické (Prince of Wales Business Leaders Forum) či japonská Sasakawa Peace Foundation. Rozbiehajú sa tiež aktivity nových nadácií, ktoré už začínajú poskytovať finančné prostriedky na nové projekty (Fond pre rozvoj karpatského euroregiónu, Nadácia pre deti a mládež).

Zdravotne postihnutým na Slovensku výrazne pomáha celý rad dôležitých zahraničných nadácií, ktoré poskytujú jednak špecializované znalosti a zručnosti, jednak priamu materiálnu pomoc. Tak napríklad programy pre zdravotne postihnutých a sociálne slabých podporované cirkvami prichádzali z Holandska, kde sa tamojšie organizácie pre tento účel spojili do spolupracujúcich holandských nadácií pre strednú a východnú Európu. Medzinárodná spolupráca je v niektorých prípadoch kľúčová: bez podpory a solidarity zahraničných nadácií z vyspelého demokratického sveta by sme si existenciu mnohých projektov na Slovensku sotva vedeli predstaviť.

2. 5. MOZAIKA ČINNOSTÍ (PRÍKLADY)

O rozsiahlej a pestrej činnosti stoviek MVO by sa dnes dali zostaviť obširne publikácie. V nasledujúcich ilustráciách ide len o načrtnutie niektorých druhov aktivít, ktoré si nijako nenárokuje na vyčerpávajúci prehľad.

Humanitné a charitatívne organizácie, zdravotnícka a sociálna starostlivosť. V roku 1995 oslovovali najširší okruh obyvateľstva. Treba pripomenúť, že na Slovensku žije pomerne veľa invalidných ľudí. V roku 1995 poberalo invalidný dôchodok takmer štvrt' milióna (223 451) občanov, zdravotne postihnutých je spolu okolo 400 až 450 tisíc ľudí. Ak vezmeme do úvahy, že starostlivosť o invalidnú osobu sa môže dotýkať ďalších dvoch až troch ľudí (členov domácnosti, príbuzných, susedov a pod.), potom

možno odhadnúť, že s takýmito sťaženými životnými podmienkami sa v tej či onej podobe denne konfrontuje pol až tri štvrté milióna ľudí. Výplata invalidného dôchodku samozrejme nie je jedinou životnou potrebou tejto kategórie občanov a preto je pochopiteľné, že ľudia vítajú pomoc mimovládnych organizácií.

Štvrtinu populácie u nás tvoria dôchodcovia, mnohí žijú v neutešených bytových, materiálnych i emocionálnych pomeroch a sú závislí od pomoci zvonka. Ako príklad môžeme uviesť charitatívnu službu v rodinách pre starých, chorých a opustených ľudí poskytovanú Slovenskou katolíckou charitou (SKCH), ktorá vznikla ešte v r. 1927 a svoju činnosť musela v 50-tych rokoch prerušiť. SKCH má sedem diecéznych charít (Trnava, Nitra, Banská Bystrica, Spišská Nová Ves, Rožňava, Košice, Prešov), pôsobí v teréne i v stálych zariadeniach, ako sú domovy pre mentálne postihnutých, útulky pre bezdomovcov. SKCH prevádzkuje jedálne pre sociálne odkázaných, diecézne lekárne, denné stacionáre pre starých ľudí, vzdelávacie a poradenské centrá, sociálno-charitatívne centrá, letné rekondičné tábory pre deti zo sociálne slabých rodín alebo detských domov, opatrovateľskú službu v domácnostiach. Ako uvádza informačný bulletin SKCH, len v rámci tejto poslednej, ktorá svojím spôsobom zlučuje opatrovateľskú, ošetrovateľskú a geriatrickú službu a umožňuje ľuďom ostať v rodinnom prostredí, vykonávalo v r. 1994 službu v 36 obciach Slovenska 132 platených a 394 dobrovoľných pracovníkov SKCH. Humanitná a charitatívna činnosť je aj doménou Slovenskej humanitnej rady, o ktorej sme referovali vyššie.

Intenzívnu činnosť vyvíja Slovenský Červený kríž (SČK), ktorého kontinuita siaha až k založeniu Československého červeného kríža v r. 1919. 42 územných klubov má vlastnú právnu subjektivitu. SČK má 29 sociálnych centier vybudovaných v spolupráci s miestnymi samosprávami a špecializovaných podľa potrieb regiónu (denné geriatrické stacionáre, informačné centrá sociálnych a zdravotníckych služieb, centrá pre mentálne a telesne postihnutú mládež, psychologické, právne a zdravotné poradenstvo, opatrovateľské centrá pre starých ľudí po hospitalizácii, denná opatrovateľská služba v domácnostiach, útulky pre bezdomovcov). SČK tiež organizuje kurzy prvej pomoci, letné rekondičné tábory pre zdravotne oslabené alebo mentálne postihnuté deti a najmä nábor a oceňovanie dobrovoľných darcov krvi. V marci 1995 sa v Žiari nad Hronom uskutočnilo zhromaždenie zástupcov klubov darcov krvi, ktoré sa zaoberalo otázkami rodinného darcovstva krvi, autotransfúziou a získavaním nových darcov; za 35 rokov sa na Slovensku urobilo vyše 3 milióny bezpríspevkových odberov krvi, čo predstavovalo pre štát úsporu viac ako 650 mil. Sk. SČK je jedinečnou národnou organizáciou s masovým členstvom, množstvom dobrovoľníkov, širokou škálou aktivít a značnou spoločenskou prestížou.

Slovenský zväz sclerosis multiplex vznikol v r. 1990 iniciatívou zdola a združuje tak postihnutých, ako aj ich rodinných príslušníkov a zdravých ľudí ochotných pomôcť. Slovenský zväz sluchovo postihnutých, Únia nevidiacich a slabozrakých, Slovenský zväz telesne postihnutých, Zväz postihnutých civilizačnými chorobami predstavujú príklady svojpomocných dobrovoľných združení, ktoré sa ustanovili na báze niekdajšieho jednotného Zväzu invalidov. Zabezpečujú informačný a technický servis, vzdelávacie a kultúrne aktivity, sprostredkujú zdravotnícku starostlivosť, získavajú pomoc zo zahraničia. Ojedinelým príkladom je Spoločnosť priateľov detských domovov – Úsmev ako dar (SPDD), založená v r. 1991 ako výsledok 20-ročnej aktivity pracovníkov Slovenskej televízie, ktorí prevzali patronát nad Detským domovom v Holíči a neskôr i v Bernolákov. Vianočný benefičný koncert pod názvom Úsmev ako dar vysielala STV v priamom prenose. SPDD sa usiluje ochraňovať práva detí z detských domovov, pomáhať pri ich integrácii do spoločnosti, presadiť legislatívne zmeny v ich prospech.

Pozoruhodný pokus predstavuje Nadácia Betlehem zameraná na podporu duševného a duchovného zdravia a na pomoc ľuďom v duševnej kríze. Spolupracuje s ministerstvami a štátnou správou, so samosprávou, s odbornými organizáciami z oblasti duševného zdravia, s cirkvami. Staví na myšlienke spolupráce a účasti, chce zapojiť ľudí, ktorí pociťujú potrebu pomáhať druhým. Zriadila si sieť regionálnych nadácií (zatiaľ 11), z ktorých úspešne pokročili najmä v Rimavskej Sobote, kde zrekonštruovali a zariadili budovu slúžiacu potrebám duševne chorých a ich rodín, ako aj potrebám výcviku, školenia a vzdelávania v oblasti prevencie a liečby duševných chorôb.

V tejto oblasti pôsobí i Open Society Fund (Nadácia otvorenej spoločnosti) sponzorované americkým filantropom G. Sorosom. Jej program okrem iného zahŕňa pomoc deťom predškolského veku so slabým sociálnym zázemím, ďalej kurzy a semináre zdravotnej výchovy pre učiteľov, sociálnych a zdravotných pracovníkov s tematikou prevencia alkoholovej a drogovej závislosti, prevencia fajčenia, riešenie konfliktov medzi deťmi a pod. Táto nadácia tiež podporila SOS centrum pre deti z detských domovov a Anonymné psychologické centrum pre alkoholikov.

Napriek varovným údajom o rozšírenosti abúzu drog až doposiaľ pôsobilo iba málo mimovládnych organizácií, ktoré by sa tejto problematike systematicky a rozsiahlejšie venovali. Za asistencie bratislavského Centra pre liečbu drogových závislostí vznikla Únia pre problematiku drogových závislostí, ktorú tvorí päť nadácií a mimovládnych organizácií. Na Slovensku existuje sieť protialkoholických klubov. Pomoc ponúkajú aj rozličné zahraničné organizácie, či už z USA alebo Európy (napríklad belgický projekt „Kým nie je neskoro“).

Protidrogovo orientované MVO nikdy netrpeli nedostatkom finančných prostriedkov a nemôžu sa veľmi

spoliehať na pomoc štátu. Tým viac očakávajú také legislatívne úpravy, ktoré by ich činnosť uľahčili. Nový zákon o nadáciách medzi takéto právne normy nepatrí. Možno to ilustrovať na príklade malej privedzkej nadácie FILLIA zameranej na prevenciu drogových závislostí, ktorá sa prijatím zákona ocitla na „hrobárovej lopate“: „Všetky akcie, ktoré robíme, financujeme z vlastných vrecák. Nikdy sme nežiadali štát o peniaze, štátna správa prostriedky nemá a súkromné firmy len sľubujú“, konštatoval jej predstaviteľ. Nadácia vznikla v marci 1996 a funguje ako pobočka Centra pre liečbu drogových závislostí v Nových Zámkoch. Zameriava sa najmä na žiakov ZŠ a stredoškolákov hornej Nitry, keďže marihuana a iné drogy sa stali nebezpečným lákadlom pre mladých ľudí aj v tomto regióne. Nadácia začala so základným imanom 500 Sk, ktorý sa jej zatiaľ nepodarilo zvýšiť: „Financie na činnosť však potrebujeme, lebo si uvedomujeme, čo dokáže droga“ (43). Problematiký legislatívny vývoj v poslednom období vystaví túto a stovky ďalších drobných nadácií tlaku, pod ktorým im hrozí zánik: ľudia nebudú donekonečna ochotní vkladať peniaze, energiu a čas do podujatia, ktoré nemá dlhodobější perspektívu.

Mládež a vzdelávanie, veda a výskum. Okrem tradičného programu SAIA-SCTS sprostredkujúceho študentom štipendijné pobyty v zahraničí zaujala pozornosť Baťova nadácia pre mladých podnikateľov (Bata Junior Achievement) ponúkajúca slovenským študentom výuku aplikovanej ekonomiky a základov podnikania. Špeciálnej problematike sa venuje Nadácia na podporu učňovského školstva. Do kontextu diskusií o výstavbe nového planetária v Bratislave patrí vznik Štefánikovej nadácie pre podporu astronómie na Slovensku.

Do pestrého vzdelávacieho programu nadácie Open Society Fund možno zahrnúť štipendijné pobyty na britských univerzitách, na Stredoeurópskej univerzite v Prahe a Budapešti, na International Management Center v Budapešti, na amerických stredných školách, ďalej štipendia pre jedenásťtýždenné programy z oblasti obchodu, inovácie, finančného manažmentu, medzinárodného marketingu, svetových trendov v ekonomike, pre pobyty lekárov na prestížnych amerických zdravotníckych inštitúciách. Ďalšie štipendia boli určené na trojročnú prípravu budúcich doktorandov v rámci postgraduálneho štúdia, ako aj štipendia na desiatky odborných konferencií v zahraničí pre učiteľov, akademikov, výskumníkov. Ďalšie prostriedky boli vyčlenené na podporu reforiem učebných osnov a vzniku nových oddelení (napríklad nový odbor „Americké štúdiá“ na Univerzite Mateja Bela v B. Bystrici, „Britské a americké štúdiá“ na Šafárikovej univerzite v Prešove, Inštitút ekonomických štúdií na Vysokej škole poľnohospodárskej v Nitre). Open Society Fund tiež poskytl prostriedky na technické vybavenie, nákup kníh a časopisov pre desiatky knižníc, na desiatky prekladov z oblasti filozofie, psychológie, sociológie a ekonomiky i na pôvodné slovenské tituly. Atraktívne sú programy pre

stredné školy. 308 z nich dostalo finančné granty pre mimoškolskú činnosť iniciovanú študentmi samotnými – školské kluby angličtiny, literárno-dramatické krúžky, školské časopisy, džezové skupiny, ekologické kluby, debatné krúžky pre študentov na zdokonalenie sa v diskusii a argumentácii na témy, ktoré zaujímajú mladých ľudí. Ďalší program podporil sprístupnenie E-mailu (elektronickej pošty) študentom a učiteľom stredných škôl, s cieľom naučiť ich používať celosvetový INTERNET. Granty boli poskytnuté aj na vzdelávacie centrá pre rómske deti, na školiace programy pre podnikateľov, na jazykové kurzy pre Slovákov z oblasti Černobyľ, na environmentálne vzdelávanie. Open Society Fund podporuje špecializovanú nadáciu InfoRoma, ktorá je dokumentačným a informačným centrom a právnou poradňou pre Rómov. Sorosovo centrum súčasného umenia podporuje študentov umenia i programy z oblasti filmového umenia.

Ako príklad nadácie sledujúcej výchovno-vzdelávacie ciele s praktickou aplikáciou možno uviesť Nadáciu Banskej Štiavnice 91 zameranej na ochranu kultúrneho dedičstva. Táto nadácia sa okrem iného zaslúžila o záchranu mnoho rokov neobývaného a chátrajúceho renesančno-barokového meštianskeho domu na Remeselníckej ulici v Banskej Štiavnici, ktorý zhodou okolností práve v čase podania návrhu na zaradenie Banskej Štiavnice do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva bol určený na demoláciu. Vďaka spojenému úsiliu niekoľkých MVO bolo demolačné povolenie zrušené a rozpracoval sa plán na využitie domu ako vzdelávacieho centra pre verejnosť v oblasti ochrany pamiatok a kultúrneho dedičstva. Prevod vlastníctva bol zavŕšený v r. 1995, práce na záchrane domu pokračujú. Centrum sa zameria na miestnych obyvateľov, najmä na deti a mládež, keďže, ako sa hovorí v jednom z informačných letáčikov tejto nadácie, „ani najväčšie úsilie profesionálnych pamiatkárov nemôže byť úspešné bez podpory a záujmu verejnosti“. V máji 1996 usporiadala Nadácia Banskej Štiavnice v spolupráci so Slovenskou filharmóniou benefičný koncert pre Banskú Štiavnicu, ktorého výťažok bol určený na záchranné práce.

Niektoré mládežnícke organizácie apelovali v roku 1995 na poslancov, členov vlády a na ministerstvá, aby aktívnejšie podporovali voľnočasové aktivity deti a mládeže (detská organizácia Pionier, ktorá má v súčasnosti 8 000 členov), iné sa opäť vrátili k otázke majetku bývalého SZM a jeho spravovaniu Fondom detí a mládeže (Kresťanské združenie YMCA). Konferencia rektorov slovenských vysokých škôl a Rada vysokých škôl sa opakovane kriticky vyslovili k niektorým krokom ministerstva školstva (akreditačná komisia, odďaľovanie menovania nových profesorov, návrh nového vysokoškolského zákona, finančné problémy vysokého školstva, vedy a výskumu). Slovenské skautky si vo februári 1995 pripomenuli spolu s ďalšími 8 miliónmi dievčat na celom svete Deň sesterstva. Naznačili sme už, že rozmach sponzorovania zo strany súkromného sektora brzdia nedorie-

šené legislatívne a daňové úpravy. To platí aj pre oblasť vzdelávania. Tak napríklad vysoké školy sú na jednej strane nabádané k tomu, aby si na podporu vedeckovýskumnej činnosti zháňali prostriedky z mimorozpočtových, t.j. neštátnych zdrojov, zároveň im však absencia zákona o neziskových a verejnoprospešných organizáciách neumožňuje daňové zvýhodnenie. Novoprijatý zákon o nadáciách z mája 1996 navyše skomplikuje postavenie a činnosť účelových nadácií založených pri mnohých vedeckovýskumných inštitúciách, pri vysokých školách či pri ústavoch Slovenskej akadémie vied. Prostredníctvom týchto malých nadácií sa vede a výskumu v SR dostáva podpora zo strany kolegov a partnerov zo zahraničných univerzít a výskumných ústavov, ktorí dôverne poznajú našu domácu neutešenú finančnú a materiálovú situáciu a sú schopní pomôcť obnosmi, ktoré sú pre nich pomerne zanedbateľné, pre výskumnú prácu na Slovensku však znamenajú výdatnú podporu (sú to napríklad vzácne chemikálie, časopisy, knihy a pod.) Ako to konštatoval predstaviteľ jednej z takýchto nadácií (Nadácia Bioekogen), limitácia základného imania v podobe „umŕtvených 100 tis. Sk“ vyznieva v ich prípade „nezmyselne“, pričom hrozí, že sa tým „zlikviduje aj to málo, čoho sa nám prostredníctvom našich nadácií pre vedeckú činnosť dostáva“ (44).

Životné prostredie, rozvoj lokalít a regiónov. Medzi aktuálne témy na začiatku roku 1995 patrila dostavba jadrovej elektrárne v Mochovciach. Environmentálne skupiny na Slovensku kritizujúce túto dostavbu vytvorili neformálnu koalíciu viacerých slovenských dobrovoľníckych organizácií, pritiahli pozornosť širšej verejnosti, zmobilizovali podporu partnerských zahraničných, najmä rakúskych a medzinárodných organizácií. Svedčí o tom list vyše 220 organizácií na ochranu životného prostredia z 30 krajín zaslaný Európskej banke pre obnovu a rozvoj (EBRD). Slovenské environmentálne organizácie v tomto prípade argumentovali z pozície odborníkov, ktorí problematike rozumejú a nemajú problém byť partnermi tak vládnym štruktúram, ako aj predstaviteľom EBRD, s ktorými sa osobne stretli v Londýne a ktorým predložili list 83 slovenských mimovládnych organizácií, s celým radom odborných analýz a odporúčaní, ako aj petíciu s 1 200 018 podpismi proti dostavbe elektrárne.

Environmentálne skupiny upozorňovali verejnosť aj na mnohé ďalšie problémy súvisiace so životným prostredím i s kvalitou života vôbec. Okrem dobre známych mien environmentálnych MVO ako Slovenský zväz ochrancov prírody a krajiny (SZOPK), Spoločnosť pre trvalo udržateľný život (STUŽ) sa objavovali aj mená menej známych, často len začínajúcich organizácií. SZOPK sa zaujímalo o to, akým spôsobom sa využili finančné prostriedky vyčlenené zo štátneho rozpočtu na podporu kandidatury Popradu-Tatier na usporiadanie ZOH 2002. SZOPK, STUŽ a Slovenská riečna sieť vyslovili obavy z presunu niektorých kompetencií z Ministerstva životného prostredia SR do rezortu stavebníctva a z kumulovania

výkonnej a kontrolnej moci v oblasti územného plánovania a stavebného poriadku. Senický FEMINA klub upozornil na toxicitu niektorých čínskych hračiek. Odborníci zo STUŽ upozornili, že príspevok do Štátneho fondu životného prostredia predstavuje menej ako 0,15 percenta zo štátneho rozpočtu, pričom celkové výdavky na životné prostredie zaostávajú za odporúčaniami OSN.

Slovenská riečna sieť, ochranárska organizácia Ľudia a voda pri SZOPK Košice a lesoochranárske zoskupenie VLK (spolu so Stromom života laureát prestížnej japonskej ceny udelenej Sasakawa Peace Foundation) sa zaoberali problematikou alternatívneho projektu na toku Torusy (projekt „Modrej alternatívy“), ktorý vychádza z princípov trvale udržateľného života, je lacnejší a šetrnejší voči životnému prostrediu ako rozbehnutý projekt z dielne vodohospodárskeho priemyslu. MVO Ľudia a voda zorganizovala v januári až marci 1995 verejné zhromaždenia občanov, kde ich oboznámila s alternatívnym programom tvorby vodných zdrojov v oblasti Tichého Potoka na hornom toku Torusy. V júli 1995 jej aktivisti pripravili jedinečný ochranársky tábor, v rámci ktorého so súhlasom obecného zastupiteľstva v obci Nižné Repaše zrealizovali časť pilotného projektu na maličkom potoku Pod Špenárom, aby ukázali, že alternatívne riešenie (nazvané „Modrou alternatívou“) je schodné. Proces environmentálneho hodnotenia investičných zámerov pokračoval a začiatkom januára 1996 starostovia postihnutých obecných zastupiteľstiev protestovali proti tomu, že sa neprihliadalo na výsledky referenda v obciach ani na „Modrú alternatívu“ (45).

Na environmentálnu výchovu mládeže sa pri príležitosti Roku ochrany európskej prírody sústredila Nadácia Rosnička založená Stranou zelených na Slovensku. Spoločnosť na ochranu vtáctva na Slovensku, SZOPK a Združenie miest a obcí vranovského regiónu zorganizovali kampaň, v ktorej upozorňovali na nebezpečenstvo vypaľovania trávy a následných požiarov. Zástupcovia nového občianskeho združenia Ekológia turistických oblastí z regiónu Spiša informovali o znepokojujúcom zámere postaviť podľa návrhu Naftoprojektu Poprad sklad pohonných látok a mazív v lokalite Vydrník v okrese Poprad. Osem mimovládnych ochranárskych organizácií vyslovilo v otvorenom liste primátorovi hlavného mesta SR nesúhlas s výstavbou akéhokoľvek zariadenia nadnárodnej spoločnosti McDonald's v Bratislave; na jar 1996 ochranárski aktivisti protestovali proti otvoreniu prvej predajne v Bratislave. V r. 1995 si aktivisti hnutia Greenpeace pripomenuli deväť rokov od tragédie v atómovej elektrárni Černobyl'. Na jar 1996 zorganizovali Greenpeace, Spoločnosť pre trvalo udržateľný život (STUŽ), Za Matku Zem, bratislavský MV SZOPK a Deti Zeme verejnú diskusiu pod názvom „Svedectvá obetí – Černobyl' v nás a dnes“ (za účasti občanov Ukrajiny, ktorí sa dodnes angažujú v zmiernovaní následkov tragédie) a výstavu fotografií z černobyľskej zóny.

V uplynulom období sa zaktivizovalo hnutie na ochranu zvierat, najmä prostredníctvom organizácie Sloboda zvierat. Jej zástupcovia rokovali s predstaviteľmi ministerstva pôdohospodárstva a podpredsedom vlády SR M. Andelom, pripravili protestný propagačný týždeň proti predaju kožuchovej, zorganizovali podujatie pred bratislavskou zoologickou záhradou, v Košiciach protestovali proti drezure zvierat v cirkuse, požadovali zmenu legislatívy pri testovaní kozmetických výrobkov, nakoľko pri doterajších procedúrach každoročne hynú veľké počty zvierat pri pokusoch v laboratóriách. Členovia organizácie tiež odovzdaním petície so 41 tisíc podpismi čínskej veľvyslankyňi ukončili vyše polroka trvajúcu celosvetovú kampaň za skončenie chovu medveďov v Číne.

Ochranárske aktivity sa prirodzene neobmedzujú iba na protesty. Pozoruhodným príkladom mnohovrstevnatého pôsobenia na rozhraní ekologickej, rekreačnej a vzdelávacej tematiky je bratislavská Nadácia Horský park nadväzujúca svojimi osobnosťami i zameraním na činnosť dynamického ochranárskeho hnutia spreď roku 1989 (46). Má zreteľne definované, všeobecne zrozumiteľné a prítlačivé verejnoprospešné ciele: zachrániť a zveľadiť cenné územie Vnútorých hôr, centrálnej časti Bratislavy medzi Hradom a Patrónkou, revitalizovať jeho originálne hodnoty, rozvinúť ho ako obľúbené stredisko prírody, oddychu, nekomerčnej kultúry, neškolského vzdelávania, ako priestor občianskej komunikácie, vzájomnosti a solidárneho susedstva, ako miesto pre stretávanie sa generácií, ako priestor pohody, ako terén pre nenásilný nácvik prosociálneho správania. Oživenie miestneho „genia loci“ sa uskutočňuje na území, ktoré si ešte sčasti uchovalo svoj malebný romantický ráz. Jedným z prvých viditeľných krokov bola renovácia budovy starej horárne i príľahlej záhrady v bratislavskej lokalite Horský park a jej sprístupnenie verejnosti v podobe lesnej kaviarne. Prostredníctvom Nadácie Horský park sa rozvíjajú životné štýly, ktoré priamo alebo sprostredkované čelia devastačnej urbanizácii z obdobia socialistickej modernizácie, o čom sme písali v úvode tejto štúdie: v duchu paradigmy „small is beautiful“ („malé je pekné“) sa v týchto životných štýloch uprednostňujú malé, obsiahnuteľné, prístupné štruktúry oproti typizovanosti, prehustenosti a masovosti, čo umožňuje uchovávať nielen biodiverzitu, ale aj sociodiverzitu. Nadácia pracuje transparentne, publicitu o svojich programoch víta, verejnosť je nielen adresátom, ale aj spolutvorcom jej projektov. Spája kapacity rôzneho druhu, na jej projektoch spolupracujú odborníci a profesionáli s nadšencami a dobrovoľníkmi, ktorí sa tak vo svojej činnosti navzájom dopĺňajú. Je podporovaná mestom, získava zdroje od miestnej správy, od podnikateľských subjektov, od individuálnych donátorov, uchádza sa o granty, usiluje sa aj o vlastné výnosy; presadzuje sa tak kooperatívnosť a komplementárnosť, zmiernuje sa odkázanosť na jediný druh podpory.

O rozvoj regiónu Gemera-Malohontu sa usiluje nadácia GEMMA združujúca sympatizantov zdravého lokálpatriotizmu, demokracie a občianskej spoločnosti. Získava a šíri informácie o spoločenskom a ekonomickom stave okresov Rimavská Sobota a Rožňava, organizuje diskusie v rámci občianskych klubov s cieľom zapojiť verejnosť do riešenia problémov.

Ľudské práva, občianske práva, menšiny. Problematika ľudských a občianskych práv sa stala témou, ktorej sa v rôznej podobe dotýkali mnohé organizácie. Na ilustráciu širokého záberu uvedme aspoň niekoľko príkladov. Nadácia na ochranu spotrebiteľa a Združenie slovenských spotrebiteľov sú zamerané na uvedomenie spotrebiteľov a obhajobu ich práv. Medzi najznámejšie aktívne organizácie patrí Nadácia Charty 77, ktorá sa popri iných činnostiach spolu so Slovenskou úniou pre mier a ľudské práva (táto bola tiež organizátorkou Veľkonočného mierového pochodu) a Radou mládeže Slovenska podieľala na príprave Európskeho akčného týždňa proti rasizmu, xenofóbii, antisemitizmu a netolerancii. Proti rasizmu, na obhajobu demokracie a slobody prejavu vystupovali aj Slovenský helsinský výbor, Helsinské občianske združenie v SR, Slovenská spoločnosť na ochranu humanity a demokracie, Slovenská únia pre mier a ľudské práva, hnutie Human, Slobodná alternatíva ďalšie. Hnutie Human a Slobodná alternatíva sa okrem iných aktivít zapísali do povedomia verejnosti kampaňou proti skrytým či zjavnejším podobám fašizmu. Helsinské občianske združenie v SR, Slovenská spoločnosť na ochranu humanity a demokracie, Slovenská únia pre mier a ľudské práva a Slovenská sieť protestovali napríklad proti návrhu zmeny volebného zákona posilňujúceho pozície strán na úkor voličov. Viaceré z vyššie uvedených i ďalších nadácií a združení (napríklad Nadácia Milana Šimečku) pôsobia v oblasti výchovy k ľudským právam, organizujú verejné diskusie a semináre o otázkach demokracie. Organizácia na pomoc utečencom pomáha svojim klientom pri problémoch so získaním práce a bydliska. Slovenská pobočka Amnesty International orientuje pozornosť občanov Slovenska na situáciu politických väzňov na celom svete a organizuje akcie na ich prepustenie. Na protest proti zrušeniu druhej vlny kupónovej privatizácie a na obhajobu práv jej účastníkov vznikol Výbor na obranu práv majiteľov investičných kupónov. V menšinovej problematike sa angažovala napríklad Nadácia Sándora Máraiho, ktorá o. i. pripravila sociologický a psychologický výskum etnických otázok a tréningy zamerané na zvládanie konfliktov etnického charakteru. Zväz maďarských pedagógov na Slovensku kriticky reagoval na vládnú politiku v oblasti národnostného školstva a kultúry, najmä v súvislosti s programom tzv. alternatívneho školstva, ktorý rodičia maďarských detí odmietli. Nadácia pre práva menšín Minority Rights Group Slovakia okrem svojho publikačno-vzdelávacieho programu vystúpila na obranu práv rómskej menšiny. Kultúrne podujatia pre občanov českej národnosti žijúcich na Slovensku pripravuje Český spolok. Ústredný zväz

židovských náboženských obcí naliehal na zastúpenie židovskej menšiny v Rade vlády SR pre národnosti.

Celý rad ľudskoprávných občianskych združení, ako aj ad hoc vzniknutá strešná organizácia Asociácia občianskych združení SR protestovali na viacerých mítingoch proti obmedzovaniu slobody a demokracie na Slovensku. Koncom marca 1996 vznikla Akčná iniciatíva za zachovanie slobody združujúca 11 občianskych organizácií, ktorá sa sformovala ako výraz odporu proti prijatiu novely Trestného zákona (vo verejnosti známej ako tzv. „zákon na ochranu republiky“). Jej aktivisti zorganizovali protestné zhromaždenie pred budovou NR SR a tichý protest pred sídlom prezidenta SR apelujúci na to, aby prezident nepodpísal spornú novelu. Jej „Výzvu za zachovanie slobody“ začiatkom apríla 1996 signovalo 35 občianskych organizácií a združení. Možno povedať, že z politických udalostí v uplynulom období to bola najmä táto novela Trestného zákona, ktorá vyvolala rozsiahle protesty, či už vo forme protestných vyhlásení, apelov alebo v podobe účasti na mítingoch a zhromaždeniach. Od Konferencie biskupov Slovenska cez občianske, profesné, stavovské a mládežnícke politické organizácie, cez Radu vysokých škôl a Slovenskú rektorskú konferenciu, Slovenské centrum P.E.N. klubu, Slovenské združenie pre politické vedy až po Konfederáciu odborových zväzov – zástupcovia takmer všetkých vrstiev verejnosti dali najavo, že im nie je ľahostajný osud slobody a demokracie. Ďalšia protestná akcia dlhšieho trvania a s masovejšou účasťou sa rozbehla na jar 1996 a týkala sa pripravovaného zákona o Matici slovenskej, ktorým by sa táto inštitúcia mala zmocniť dvoch vedeckých ústavov Slovenskej akadémie vied (Historického ústavu a Ústavu slovenskej literatúry).

Osobitnú pozoruhodnú kapitolu svedčiacu o schopnosti mobilizovať sa na obhajobu svojich záujmov predstavuje kampaň TRETÍ SEKTOR SOS proti vládnej verzii zákona o nadáciách.

x x x

Napriek svojej neľahkej ekonomickej situácii niektoré slovenské mimovládne organizácie nezabúdali na svetové tragédie a organizovali aj pomoc zahraničiu. Príkladom bola finančná zbierka (500 tis. Sk) pre Rwandu, zbierka potravín, zdravotníckeho materiálu a financií na pomoc Čechensku (obe zorganizoval Slovenský Červený kríž), ďalej potravinová pomoc pre trpiacich v krajinách bývalej Juhoslávie organizovaná Slovenskou katolíckou charitou v spolupráci so španielskou a francúzskou charitou (v roku 1995 predstavovala dovedna 30 kamiónov s potravinami v hodnote 20 miliónov korún). Slovenské združenia sa tiež vyjadrovali k diani v zahraničí: tak napríklad šestnásť MVO sa obrátilo na ministra zahraničných vecí SR a vyzvalo ho, aby protestoval proti neľudskému riešeniu sporov v Čechensku.

2. 6. TRETÍ SEKTOR A MVO OČAMI VEREJNEJ MIENKY

Rozvoj spoločovania, združovania a dobrovoľníctva znamenali aj výskumy verejnej mienky (47). Podľa reprezentatívneho výskumu FOCUSu z decembra 1994 15% občanov SR bolo členmi rozmanitých spolkov a združení. Občania vnímali právo zakladať organizácie, spolky, združenia ako jedno zo svojich relatívne najlepšie uspokojovaných práv a slobôd. Zapájanie sa občanov do riešenia lokálnych problémov, ako aj do činnosti záujmových skupín či organizácií patrilo v nedávnej minulosti (t. j. približne v období 1990-94) medzi najfrekventovanejšie formy politickej aktivity.

Podľa iného výskumu uskutočneného na Slovensku v apríli 1994 v rámci medzinárodného projektu EUROVOL (European Research on Voluntarism, koordinovaný londýnskym Volunteer Centre UK; vzorka 1 015 respondentov bola pre Slovensko reprezentatívna, s výnimkou maďarsky hovoriacej populácie) 11% opýtaných vykonávalo v uplynulom roku nejakú neplatenú aktivitu. Hoci respondenti zo Slovenska prejavili ochotu zapojiť sa do dobrovoľníckej práce v budúcnosti, keby o to boli požiadaní, vcelku ich bolo v populácii menej ako v ostatných skúmaných krajinách (priemer za sedem západoeurópskych krajín predstavoval 25%, v niekdajšom východnom Nemecku zistili 20% a v Bulharsku 14% dobrovoľníkov v populácii).

Ďalší výskum FOCUSu z februára 1996 (1 011 respondentov, vzorka bola reprezentatívna pre dospelú populáciu Slovenska z hľadiska pohlavia, veku, vzdelania, veľkosti sídla, regiónu a národnosti) sa venoval imidžu mimovládnych organizácií, ich užitočnosti a viditeľnosti v očiach obyvateľov, rozsahu, v akom sa ľudia zapájajú do dobrovoľných činností, ako aj tomu, nakoľko občania sledovali diskusiu o pripravovaných legislatívnych opatreniach pre túto oblasť. Podrobnejšia správa o tomto výskume je spracovaná v samostatnej publikácii (48).

2. 6. 1. Imidž mimovládnych organizácií

Zisťovaniu názorov respondentov na MVO predchádzala otvorená otázka tohto znenia: „**Čo vám napadne, keď počujete pojmy ako nadácia, mimovládna, neštátna či nezisková organizácia, tretí sektor?**“ Táto otázka smerovala k zisteniu, či občania vôbec poznajú uvedené pojmy a aký obsah im pripisujú. Analýza odpovedí ukázala, že MVO nie sú pre väčšinu ľudí na Slovensku „veľká neznáma“: až 78% opýtaných tieto pojmy poznalo, iba 22% dospelých si pod nimi nevedelo nič predstaviť. Spomedzi týchto 78%, ktorým uvedené pojmy niečo hovoria, veľmi výrazne prevažovali pozitívne asociácie: až 93 percentám tieto pojmy evokovali niečo pozitívne, užitočné. Výskum potvrdil dominantný kontext tradičnej sociálnej solidarity – MVO sa v mysliach respondentov spájali predovšetkým s pomocou pre ľudí zdravotne postihnutých, bezmocných, pre deti i starých ľudí, pre

sociálne odkázaných a slabých. To svedčí o skutočnosti, že ľuďom na Slovensku najviac leží na srdci ťažké zdravotné a sociálne polozenie niektorých ich spoluobčanov, a preto oceňujú predovšetkým tie MVO, ktoré sa ho snažia uľahčiť. MVO, ktoré sa pohybujú v kontexte tradičnej sociálnej solidarity, dokážu najľahšie, s najväčšou samozrejmosťou osloviť občanov a disponujú najlepšími prostriedkami na zdôvodnenie zmysluplnosti svojho pôsobenia. To súvisí aj s celkovou historicky zafixovanou hodnotovou orientáciou slovenskej populácie a s jej primárnym dôrazom na uspokojovanie sociálnych práv (49).

Zriedkavejšie vnímali respondenti MVO v kontexte rozvojových, resp. netradičných aktivít (napr. podpora vzdelávania, podpora kultúry a umeleckej činnosti, pomoc nadaným študentom, vrátane organizovania štúdia v zahraničí, podpora športovej a rekreačnej činnosti, rozvoj životného prostredia, výchova a ochrana ľudských práv). MVO vykračujúce za rámec tradičnej sociálnej solidarity musia vynaložiť viac úsilia na oslovenie svojho špeciálneho „publika“, na získanie väčšej viditeľnosti a na presvedčenie širšej verejnosti o spoločenskej prospešnosti svojho snaženia.

Iba 7% respondentov vyslovilo v súvislosti s MVO pochybnosti či obavy. Týkali sa nedostatočnej kontroly použitia zozbieraných finančných prostriedkov, hrozby neoprávneného obohacovania sa či eventuálneho využitia MVO na pestovanie osobnej popularity. V čase konania výskumu sa v povedomí verejnosti pôsobenie nadácií a iných MVO prakticky vôbec nespájalo s protištátnymi aktivitami: z 875 odpovedí zazneli takéto výroky iba dva.

2. 6. 2. Užitočnosť mimovládnych organizácií

Respondenti ďalej odpovedali na otázku: „**Na Slovensku pôsobí mnoho mimovládnych či neštátnych organizácií – nadácií, občianskych združení, spolkov, klubov a pod. Budem vám postupne čítať jednotlivé oblasti, v ktorých pôsobia a vy mi, prosím, povedzte, do akej miery pokladáte tieto organizácie za užitočné.**“

Svoje stanovisko mali umiestniť na škále, kde 1 znamená, že sú užitočné, štát by mal vytvárať podmienky pre ich prácu a 5 znamená, že nie sú užitočné, štát by nemal vytvárať podmienky pre ich existenciu. Percentuálne rozloženie odpovedí dokumentuje **tabuľka 44**. Ako ukazujú posledný stĺpec tabuľky, priemerné hodnotenie všetkých skúmaných MVO vyrátané z odpovedí všetkých respondentov, ktorí vedeli zaujať hodnotiace stanovisko, je nižšie ako 3.

Tabuľka 44
Mimovládne organizácie na Slovensku vo februári 1996
podľa ich užitočnosti

	1 (%)	2 (%)	3 (%)	4 (%)	5 (%)	neviem	priem. hodn.
MVO na pomoc nemocniciam, zdravotníckym a sociálnym zariadeniam (napr. detským domovom či domovom dôchodcov)	83	9	4	1	1	2	1,22
MVO na pomoc zdravotne postihnutým a ťažko chorým	78	13	5	1	1	2	1,29
MVO na pomoc ľuďom v núdzi (starým, opusteným, mnohohodným rodinám, bezdomovcom)	57	25	13	2	1	2	1,64
MVO na pomoc školám	44	27	18	5	4	2	1,94
MVO na ochranu a rozvoj životného prostredia	41	26	20	6	3	4	2,00
MVO na rozvoj obcí, sídlisk	33	25	25	7	7	3	2,27
MVO na pomoc ľuďom, ktorí si hľadajú prácu	34	23	25	9	6	3	2,28
MVO poskytujúce human. pomoc krajinám postih. katastrofou a utečencom z iných krajín	31	24	23	10	9	3	2,40
MVO na prevenciu a pomoc ľuďom závislým od alkoholu a drog	33	22	19	9	12	5	2,42
MVO na podporu kultúry a umeleckej činnosti	24	23	29	12	9	3	2,56
MVO na ochranu a výchovu k ľudským právam	27	18	26	13	10	6	2,58
MVO na podporu športovej a rekreačnej činnosti	23	21	32	12	9	3	2,62
MVO zabezpečujúce štúdium v zahraničí	20	22	28	14	12	4	2,74

Zdroj: FOCUS, február 1996

Prevažovalo teda priaznivé hodnotenie: väčšina respondentov pokladala MVO za užitočné a zastávala názor, že štát by mal vytvárať podmienky pre ich prácu. Okruh respondentov, ktorí sa prikláňajú k názoru, že niektorá z uvedených MVO nie je užitočná a štát by nemal vytvárať podmienky pre jej existenciu, bol úzky a dosahoval maximálne štvrtinu respondentov. V zmysle našich úvodných úvah možno predpokladať, že to vytvára predpoklady pre rozšírenie priestoru dôvery v spoločnosti. Výskum

tiež potvrdil najsilnejšiu pozíciu sociálno-charitatívnych MVO, ktoré sa venujú zdravotne postihnutým, sociálne odkázaným a slabým, čiže umiestňujú sa v kontexte tradičnej sociálnej solidarity. Takéto MVO sú najviac na očiach verejnosti: do ich činnosti sa ľudia najčastejšie zapájajú, pričom ich pokladajú za najpríťažlivejšie pre eventúálnu dobrovoľnícku aktivitu v budúcnosti. Ostatné, menej tradičné či rozvojové MVO sú síce takisto vnímané v zásade ako užitočné a takisto majú nezanedbateľný potenciál získať si ďalších aktivistov – nedosahujú však zatiaľ takú podporu a uznanie ako tie predchádzajúce.

2. 6. 3. Ako sa ľudia zapájajú do činnosti mimovládnych organizácií

Rozsah dobrovoľníckej aktivity. V r. 1995 sa oproti roku 1993 mierne zvýšil počet ľudí, ktorí vykonávali dobrovoľnú a bezplatnú prácu pre mimovládne organizácie. Túto skutočnosť znázorňuje **tabuľka 45**.

Tabuľka 45
„Vykonávali ste v uplynulom roku dobrovoľne a bezplatne prácu pre nejakú MVO?“

	Rok 1993	Rok 1995
Áno	11	13
Nie	85	82
Neviem, neodpovedal/a	4	5

Zdroj: FOCUS, 1993 a 1996

Pokiaľ ide o špeciálne znaky odlišujúce dobrovoľníkov od nedobrovoľníkov, mierne zvýšenou aktivitou sa vyznačujú ľudia s vyšším vzdelaním. Podobne bývajú vzdelaní ľudia častejšie aj členmi občianskych združení, spolkov, klubov a dobrovoľníckych organizácií. Obe konštatovania o vyššom asociatívnom potenciáli platia aj pre príslušníkov maďarskej národnosti v porovnaní s občanmi slovenskej národnosti.

Do akých oblastí bola v uplynulom roku nasmerovaná dobrovoľnícka a neplatená činnosť? Odpoveď na túto otázku poskytuje nasledujúca **tabuľka 46**.

Tabuľka 46**Percentuálny podiel respondentov vykonávajúcich roku 1995 dobrovoľnícku činnosť pre MVO rozličného zamerania**

MVO na pomoc nemocniciam, zdravotníckym a sociálnym zariadeniam (napr. detským domovom alebo domovom dôchodcov)	5,4
MVO na pomoc zdravotne postihnutým a ťažko chorým	3,9
MVO poskytujúce humanitnú pomoc krajinám postihnutým katastrofou a utečencom z iných krajín	2,8
MVO na podporu kultúry a umeleckej činnosti	2,4
MVO na pomoc ľuďom v núdzi (starým, opusteným, mnohohdetným rodinám, bezdomovcom)	1,9
MVO na pomoc školám	1,8
MVO na ochranu a rozvoj životného prostredia	1,3
MVO na podporu športovej a rekreačnej činnosti	1,2
MVO zamerané na rozvoj obcí, sídlisk a pod.	1,1
MVO na prevenciu a pomoc ľuďom závislým od alkoholu a drog	0,9
MVO na pomoc ľuďom, ktorí si hľadajú prácu	0,4
MVO zabezpečujúce štúdium v zahraničí	0,2
MVO na ochranu a výchovu k ľudským právam	0,1
iné	1,2

Pozn.: Súčet percent v tabuľke (22,8%) presahuje percento tých, ktorí podľa údajov v tabuľke 6 vykonávali v roku 1995 dobrovoľnícku činnosť pre nejakú MVO. Je to spôsobené tým, že nejedna MVO sa venovala činnostiam viac ako jedného zamerania.

Zdroj: FOCUS, február 1996

Dobrovoľnícka činnosť a členstvo v MVO. 25% respondentov uviedlo, že sú členmi nejakého občianskeho združenia, spolku, klubu, dobrovoľníckej organizácie. 74% je nečlenov a 1% respondentov nevedelo, resp. odmietlo odpovedať. Členstvo v občianskom združení, spolku, klube, dobrovoľnej organizácii sa mierne zvyšuje s pribúdajúcim vzdelaním (uvádza ho 22% respondentov so základným vzdelaním, 25% so stredným vzdelaním bez maturity, 28% so stredoškolským vzdelaním a 32% s vysokoškolským vzdelaním). Výrazne častejšie ho uvádzajú občania maďarskej národnosti (41% oproti 23% Slovákov).

Členovia občianskych združení, spolkov, klubov a ďalších MVO sa líšia od nečlenov nielen vyššou participáciou na dobrovoľníckej práci, ale aj na darcovstve pre MVO. Pripisujú mimovládny organizáciám výrazne vyššiu užitočnosť. Potenciál ich budúcej dobrovoľníckej aktivity je výrazne vyšší (50).

Dobrovoľnícka činnosť a darcovstvo. Na Slovensku je pomerne rozšírené darcovstvo. 56% respondentov uviedlo, že v uplynulom roku darovali nejaké veci alebo peniaze na zbierku alebo pre činnosť niektorej mimovládnej organizácie (napr. zbierka šatstva, lotéria na podporu Národného divadla, Konto nádeje a pod.). 42% respondentov nedarovalo nič a 2% nevedeli, resp. nechceli odpovedať. Darcovstvo vecí alebo peňazí na zbierku alebo pre činnosť MVO častejšie uvádzajú ženy (59%) ako muži (51%). Medzi ľuďmi rozdielneho vzdelania, odlišnej ná-

rodnosti, medzi obyvateľmi obcí rozdielnej veľkosti neboli zistené štatisticky významné rozdiely. Ukazuje sa ďalej, že darcovstvo a dobrovoľnícka činnosť spolu úzko súvisia. Zvýšenou dobrovoľníckou aktivitou sa vyznačovali v minulom roku ľudia, ktorí zároveň darovali nejaké peniaze alebo veci na zbierku alebo pre činnosť niektorej MVO. Spomedzi darcov vykonávalo dobrovoľnícku činnosť 21%, kým spomedzi tých, ktorí nič nedarovali, iba 5 percent.

2. 6. 4. Ochota zapojiť sa do dobrovoľníckej práce v budúcnosti

Výskum ďalej zisťoval reakcie respondentov na fiktívnu situáciu, v ktorej by boli osobne oslovení, aby sa zapojili do práce MVO. Takáto formulácia otázky bola zvolená preto, lebo práve takýmto spôsobom sa ľudia na Slovensku najčastejšie stávajú dobrovoľníkmi. Roku 1994 uviedlo 68% respondentov spomedzi dobrovoľníkov, že sa do stali k dobrovoľníckej práci tak, že boli požiadaní o pomoc. Takisto o možnosti vykonávať dobrovoľnícku prácu sa väčšina dozvedela na základe osobných kontaktov (51).

Ukázalo sa, že služby pre MVO sociálno-charitatívneho zamerania sú skôr ochotné vykonávať ženy ako muži (52). Zapojiť sa do činnosti menej tradičných a rozvojových organizácií, akými sú napríklad nadácie a iné MVO na ochranu a rozvoj životného prostredia, na pomoc školám, na podporu kultúrnej, umeleckej a športovej činnosti sú zas väčšmi ochotní vzdelanejší ľudia. Aj tu sa potvrdila vyššia pripravenosť občanov maďarskej národnosti.

Možno konštatovať, že existujú tri navzájom sa prelínajúce kruhy dobrovoľníctva, darcovstva a členstva v občianskych združeniach, spolkoch a iných MVO. Najsilnejšie jadro reálne praktikovaného dobrovoľníctva možno nájsť práve v priestore prieniku týchto troch kruhov.

Údaje o nemalej ochote ľudí zapojiť sa do činnosti mimovládnych organizácií naznačujú, že je u nás viac „verejne oduševnených jedincov“ (ako o nich hovorí významný americký filozof slovenského pôvodu M. Novak), než by sme azda mohli súdiť podľa často pociťovanej všeobecnej apatie voči veciam verejným (53). Pre MVO to znamená výzvu: ako týchto ľudí osloviť a ako ich potenciál zužitkovať, a to aj napriek sťaženým podmienkam, aké sa pre prácu mimovládnych organizácií v súčasnosti črtajú.

2. 6. 5. Viditeľnosť mimovládnych organizácií

Výskum FOCUSu sa zaujímal aj o to, či ľudia poznajú niektoré konkrétne MVO a ak áno, ktoré z nich sú najväčšími na očiach verejnosti. Respondenti si spomenuli na názvy vyše 160 MVO. Prehľad najčastejšie uvádzaných MVO prináša **tabuľka 47**.

Ako sa dalo očakávať, najznámejšie sú humanitárne nadácie spájajúce sa s menami známych osobností: nadácia P. Dvorského Harmony (slávny operný spevák), nadácia I. Christovej (kráľovná krásy), nadácia E. Kováčovej (manželka prezidenta SR) či nadácia Olgy Havlovej (manželka prezidenta ČR). Známe sú aj tie, ktoré sa často objavovali v televízii, ako Konto nádeje, Liga proti rako-

vine, Slovenský Červený kríž, Spoločnosť priateľov detských domovov Úsmev ako dar. Oboznámenosť s nadáciou Open Society Fund súvisí jednak s jej rozsiahlou ponukou vzdelávacích programov pre študentov pravidelne uverejňovanou v novinách, jednak s frekventovaným uvádzaním mena G. Sorosa a jeho nadácie v uplynulom období.

Osobitne treba spomenúť pomerne vysoký počet respondentov, ktorí uviedli zbierku, konto či nadáciu späť s menom postihnutého dieťaťa (Veronika, Barborka, Paľko, Miško a ďalších 10 mien, ktoré spolu uviedlo 5% respondentov).

Tabuľka 47

Najviditeľnejšie MVO na Slovensku vo februári 1996 (% respondentov, ktorí uviedli danú MVO)

Názov nadácie/občianskeho združenia	% respondentov ktorí uviedli danú MVO
Nadácia Emilie Kováčovej	21,2
Konto nádeje	17,7
Nadácia Petra Dvorského (Harmony)	14,7
Nadácia Ivana Christová d'et'om	7,0
Nadácia Olgy Havlovej	4,3
Nadácia Heleny Ružičkovej - SLON	2,6
Open Society Fund	2,4
Slovenský Červený Kríž	2,2
Liga proti rakovine	2,0
Bližšie nešpec. MVO na pomoc zdrav. postihnutým a ťažko chorým	1,9
Spoločnosť priateľov detských domovov Úsmev ako dar	1,6
Bližšie nešpecifikované MVO pre detské domovy	1,4
Nadácia na novostavbu SND	1,2
Slovenská katolícka charita	1,1
Sloboda zvierat	0,8
Greenpeace	0,7
Nadácia Sándora Máraiho	0,7
Unicef	0,6
Phare - Nadácia pre podporu občianskych aktivít	0,5
Strom života	0,5
Betlehem	0,4
Kvapka života	0,4
Nadácia Humanita	0,4
PRO SLOVAKIA	0,4
Nadácia Od srdca k srdcu	0,4
Bližšie nešpecifikované MVO na pomoc krajinám bývalej Juhoslávie	0,4
Nadácia Forum	0,3
Bližšie nešpecifikované MVO na boj proti AIDS	0,3
Bližšie nešpecifikované MVO na boj proti drogám	0,3
Nadácia Charty 77	0,2
Csemadok	0,2
Matica slovenská	0,2
Nadácia Human	0,2
Nadácia M. Mečiarovej	0,2
Nadácia Gymnázia V. Paulínyho-Tótha	0,2
Posonium	0,2
Nadácia Milana Šimečku	0,2
Nadácia Sosna	0,2
Študentská banka	0,2

Pozn.: V niektorých prípadoch respondenti neuviedli názov MVO, ale skôr ich zameranie, takže sa nedá presne identifikovať, ktoré MVO mali na mysli. Ojedinele sa tiež uvádzajú nadácie, o ktorých sa nepodarilo zistiť, či skutočne pôsobia. V záujme úplnosti sme však do tabuľky zahrnuli aj tieto odpovede.

Zdroj: FOCUS, február 1996

3. KAUSA UPLYNULÉHO OBDOBIA: ZÁKON O NADÁCIÁCH A KAMPAŇ „TRETÍ SEKTOR SOS”

Od začiatku roka 1996 sa v treťom sektore na Slovensku, ale i mimo jeho rámec spustil pozoruhodný pohyb – celoštátna kampaň pod názvom TRETÍ SEKTOR SOS proti prijatiu vládneho návrhu zákona o nadáciách. Bola to doposiaľ najrozsiahlejšia a najsystematickejšia kampaň za rozvoj občianskej spoločnosti od vzniku Slovenskej republiky.

3. 1. POKUSY O DISKREDITÁCIU TRETIEHO SEKTORA

V širšom pohľade bola kampaň reakciou predstaviteľov časti občianskej spoločnosti na centralistické snahy moci dostať pod kontrolu čo najviac zložiek spoločensko-politického života. Ďalšie štúdie v tejto publikácii (pozri napríklad príspevky G. Mesežnikova, I. Mikloša, M. Hubu, E. Gindla, P. Zajaca) obsiahne dokumentujú, ako sa toto úsilie o „kolonizáciu“ verejného a politického života prejavovalo v prerušenom dialógu vládnej koalície s opozíciou a v paralyzácii účasti opozície na politickom živote, v čistkách v štátnej správe, v ovládnutí elektronických médií, privatizačného procesu a bezpečnostných zložiek, v štátnom dirigizme v oblasti kultúry a pod. Z tohto hľadiska nie je prekvapujúce, že sa dostali na rad aj nezávislé občianske aktivity uskutočňované v rámci tretieho sektora. Decentralizovaný, nehierarchický systém tisícov malých verejnoprospešných organizácií, združení, nadácií, spolkov vytvárajúci jemnú pavučinu občianskej spoločnosti, sa najprv stal predmetom pozornosti a kritiky niektorých vládných predstaviteľov posadnutých obrazom nepriateľa. Sporadické ataky voči niektorým predstaviteľom MVO prerástli od leta 1995 do systematického ťaženia. Vládna koalícia sa aj v oblasti tretieho sektora rozhodla presadiť etatisticko-reglementačný model, v pozadí ktorého akoby stála oprášená predstava idey Národného frontu, kde strana a vláda mala dokonalý prehľad a dohľad nad tým, čo sa deje.

V júni 1995 minister financií vydal príkaz riaditeľovi daňového úradu uskutočniť plošnú kontrolu používania prostriedkov v nadáciách (až neskôr vyšlo najavo, že daňové kontroly nijaké závažné priestupky nezistili). Krátko potom ministrov financií i vnútra oslovil z pozície predsedu výboru NR SR pre hospodárstvo, privatizáciu a podnikanie poslanec R. Hofbauer (HZDS). Požiadal o poskytnutie zoznamu strán, hnutí, občianskych organizácií a združení, čím si pripravoval podklady pre vystúpenie v parlamente.

V júli 1995 podpredsedníčka Slovenskej národnej strany A. Malíková vyhlásila: „Máme informácie, že aktivity Sorosovej nadácie sú zamerané proti našej republike.

Práve jednostranné pôsobenie na našu mládež považujeme za veľmi nebezpečné a zákerné. My presadzujeme výchovu v národnom duchu. Oželieme peniaze, ktoré možno expresívne nazvať ako špinavé.“ SNS dala neskôr podnet na Generálnu prokuratúru prešetrit' činnosť nadácie, s cieľom zakázať jej pôsobenie.

Koncom júla 1995 minister životného prostredia vydal svojim podriadeným pokyn nezúčastňovať sa na podujatiach usporadúvaných mimovládnyimi organizáciami. Aj iné ministerstvá začali prejavovať zdržanlivosť spolupracovať s niektorými určitými mimovládnyimi organizáciami, napríklad pri organizovaní kvalifikačných kurzov, školení, výcvikov, seminárov.

V septembri 1995 ministerka školstva bez udania dôvodu vypovedala dohodu o spolupráci so Slovenskou akademickou informačnou agentúrou (neskôr bola pod tlakom zahraničných partnerov znovu obnovená).

Koncom septembra 1995 R. Hofbauer z HZDS vystúpil s pamätným prejavom v slovenskom parlamente, v ktorom frontálne zaútočil na tretí sektor. „Kofkože to máme rôznych nadácií a spolkov?“ – pod týmto titulkom uverejnil denník Slovenská Republika úryvok z parlamentného vystúpenia tohto poslanca, ktorého ohromil „neuveriteľný údaj“ o tom, že na Slovensku pôsobí asi desať tisíc rôznych spolkov, občianskych združení a nadácií. Mentálne pozadie tohto vystúpenia primerane vystihuje veta: **„Priznávam sa, že v tejto neprehľadnej džungli som stratil prehľad, kto je kto, kto je za kým, čo je za čím, kto je čo a čo je vlastne v prospech koho a čoho.“** Ako to, ohradil sa Hofbauer, že nadácie nepodliehajú žiadnemu schvaľovaciemu konaniu, že nik neskúma ich finančné prostriedky, ktorými môžu „v rozpore so záujmami občanov tejto republiky vytvoriť obraz politického chaosu ako hrom“? (54).

V decembri 1995 tajomník HZDS G. Krajčí vyjaviť, že v tretom sektore sú predovšetkým „ľudia z iného tábora“ a že hnutie sa pokúsi doň preniknúť. Nepriaznivá atmosféra voči mimovládnym, neziskovým, dobrovoľníckym organizáciám, združeniam a nadáciám sa vo vládných kruhoch šírila ďalej; nadácie boli niekoľkokrát napadnuté aj na verejných mítingoch vládneho hnutia so svojimi priaznivcami, kde bolo prisľúbené prijatie zákona, ktorý „zjedná nápravu“.

Začiatkom roku 1996 si poslanec Hofbauer popri iných zobral na mušku Nadáciu pre občiansku spoločnosť pôsobiacu v USA pod názvom The Foundation for a Civil Society (FCS – bývalá newyorská nadácia Charty 77), ktorá má už svoju kanceláriu aj na Slovensku. V jednom zo svojich článkov o tejto nadácii, ktorá pred časom vyhrala súťaž o americký vládny grant vo výške 3 miliónov dolárov pre svoje projekty na Slovensku a v ČR, napísal: „Mnohí naši obyvatelia sa čudujú, odkiaľ sa berie v celosvetovej informačnej sieti Internet úplná presila jednostranných, tendenčných a aj úplne lživých informácií o Slovensku. Vysvetlenie je nadmieru jedno-

duché. Ak ústredie FCS v New Yorku disponuje pre kontakt s Internetom dvoma pracovníkmi, Česká republika troma pracovníkmi, slovenská kancelária má vyčlenených pracovníkov päť, ktorí dňom i nocou informujú svet o Slovensku... Nadácia zapratáva Internet Jóbovými zvestami o Slovensku rozsahom pracovníkov v porovnaní s ČR 6-krát viac a v porovnaní s USA 40-krát viac.“ Hofbauer potom prirovnal túto činnosť k poskytovaniu skreslených informácií v „leteckej navigácii“ a usúdil, že „informačný banditizmus“ v podobe „lživých, falošných, nesprávnych informácií o našom štáte a národe... existencne ohrozuje milióny občanov tohto štátu“. Súčasný stav nemožno trpieť, vyhlásil poslanec HZDS, „je krajne naliehavé zaviesť poriadok“ (55). Jeho slová vzápätí dementovala slovenská kancelária nadácie, ktorej program zameraný na posilnenie demokracie, trhu a občianskej spoločnosti je financovaný oficiálnou vládnuou agentúrou pre medzinárodný rozvoj (USAID). Spomínaní „interns“, konštatovala riaditeľka kancelárie C. Sleese, nie sú „pracovníci pre kontakt s Internetom“ chriaci „dňom a nocou“ dezinformácie o Slovensku. Sú to vlastne stážisti, mladí ľudia na praxi (v angličtine znamená „internship“ čosi ako prax), v prevažnej miere študenti vysokých škôl pracujúci na čiastočný úväzok za nízku odmenu s cieľom získať odborné skúsenosti. „Medzi anglickými pojmami „intern“ a „Internet“ nie je žiadna súvislosť“, vysvetlila bývalému ministrovi dopravy a spojov a súčasnému predsedovi parlamentného výboru pre privatizáciu riaditeľka kancelárie a dodala: „Ani jedna z našich kancelárií neposkytuje informácie do Internetu“; pritom kancelária v Bratislave v tom čase vôbec nebola na Internet napojená (56).

Nezamýšľanou pointou tejto príhody je, že na Internete si možno denne čítať (popri množstve iných) práve tie noviny, ktoré Hofbauerov príspevok uverejnili – totiž Slovenskú Republiku...

3. 2. POSTUP MIMOVLÁDNYCH ORGANIZÁCIÍ

Zástupcovia MVO združení v Grémiu tretieho sektora na jednej strane protestovali proti znevažovaniu, na druhej strane spolupracovali s vládnymi úradníkmi na príprave nového zákona dovtedy, kým neboli z tejto prípravy vylúčení.

V auguste 1995 na svojom mimoriadnom zasadnutí Grémium tretieho sektora protestovalo proti „znevažovaniu a spochybňovaniu dobrovoľných občianskych aktivít“ a zdôrazňuje ich prospešnosť pre rozvoj Slovenska. V októbri 1995 grémium zorganizovalo tlačovú besedu „Tretí sektor v ohrození“ (57). Ohrozenému postaveniu MVO na Slovensku venovala pozornosť aj Európska únia, ktorá vo svojom demarši z októbra 1995 o. i. vyslovila znepokojenie nad „ťažkosťami, s ktorými sa mimovládne organizácie stretávajú pri výkone svojej práce“ (58).

Vo vyhlásení Grémia tretieho sektora pri príležitosti Medzinárodného dňa dobrovoľníkov 5. decembra sa prvýkrát objavila varovná zmienka o zákone o nadáciách, ktorého znenie grémium nemalo ešte v rukách a ktorý, ako sme už spomenuli, nebol v pláne legislatívnych úloh vlády na rok 1995. Zákon sa pripravoval prakticky v tajnosti, zástupcov grémia k jeho tvorbe neprizvali, hoci boli členmi ministrom spravodlivosti vymenovanej legislatívnej skupiny pre prípravu zákonov pre neziskový sektor. Ministerstvo spravodlivosti ako predkladateľ uviedlo, že návrh bol vypracovaný „na základe vlastnej iniciatívy“, odôvodňujúc tento postup bližšie nešpecifikovanou „naliehavosťou“ (jej politické pozadie sme osvetlili vyššie) a až tesne pred vianočnými sviatkami zaslalo Grémiu tretieho sektora a Slovenskej humanitnej rade hotové, paragrafované znenie zákona (bez predchádzajúceho prerokovania zásad) na urýchlene niekoľkodňové pripomienkovanie. Napriek extrémne krátkej lehote Grémium tretieho sektora pripravilo písomné pripomienky, ktoré však ministerstvo spravodlivosti vo verzii návrhu zákona z januára 1996 nevzalo do úvahy.

Na porade k zákonu zvolanej na 21. decembra JUDr. M. Ukrop z Ministerstva spravodlivosti SR oznámil, že základné imanie navrhované v návrhu zákona na 100 tis. Sk sa má zmeniť na 10 mil. Sk. Grémium okamžite v ten deň vydalo stanovisko s uvedením tejto skutočnosti, čo spôsobilo v predvianočnej atmosfére veľké prebudenie komunity MVO, ale aj širokej verejnosti. Začal rásť aj záujem médií a na prelome roku 1995 – 1996 sa objavili články o zákone vo väčšine denníkov (59).

3. 3. VYHLÁSENIE A PRIEBEH KAMPANE

Rozhodnutie vyhlásiť celoslovenskú protestnú kampaň pod názvom TRETÍ SEKTOR SOS padlo na stretnutí grémia dňa 9. januára 1996. Po príprave základnej dokumentácie a dopracovaní stratégie bola kampaň v dňoch 15. – 16. januára odštartovaná verejným vyhlásením a následnou tlačovou konferenciou. Zároveň boli písomne požiadani o stretnutia podpredsedníčka vlády K. Tóthová a sociálni partneri – Konfederácia odborových zväzov a Asociácia zamestnávateľských zväzov a združení SR. Nasledovalo rozoslanie listov 1 500 mimovládnych organizáciám obsiahnutým v adresári vydanom SAIA-SCTS. Listy dostali aj veľvyslanci členských krajín Európskej únie, USA a Kanady.

Na žiadosť o stretnutie promptne zareagovali sociálni partneri z tripartity – Konfederácia odborových zväzov a Asociácia zamestnávateľských zväzov a združení SR, ktorí vyjadrili porozumenie pre požiadavky tretieho sektora.

Ciele kampane boli zhrnuté do dvoch požiadaviek:

- zastaviť legislatívny proces smerujúci k prijatiu zákona o nadáciách v predloženej podobe,
- začať verejnú diskusiu o podmienkach existencie a fungovania organizácií tretieho sektora na Slovensku.

Grémium tretieho sektora zhrnulo najvážnejšie výhrady predstaviteľov MVO na Slovensku voči návrhu zákona do desiatich bodov (DESATORO NIE!), o obsahu ktorých informovali viaceré noviny a časopisy (60). S jednoznačným odsúdením sa stretol predpokladaný dvojstupňový schvaľovací proces. Pred registráciou sa totiž v návrhu vyžadovalo ešte získanie súhlasu so založením nadácie od ústredného orgánu štátnej správy, ktorý mal okrem iného skúmať, či je účel nadácie všeobecne prospešný. Navyše registráciu nadácií by podľa návrhu malo vykonávať ministerstvo vnútra, a nie nezávislé súdy, čo vyvolávalo obavy zo zneužitia, keďže sa ponechávalo na ľubovôli úradníkov rozhodovať o tom, čo je a čo nie je „všeobecne prospešné“. Tento bod sa stal aj predmetom kritiky washingtonského Medzinárodného centra pre neziskové právo, ktoré vo svojom odbornom posudku napísalo: „Podmieňovanie registrácie udelením súhlasu štátneho orgánu nie je v súlade s demokratickými princípmi. Preto krajiny od Albánska až po Estónsko túto požiadavku zrušili.“ Návrh zákona obsahoval ďalšie možnosti neoprávneného šikanovania zo strany štátnej byrokracie: permanentná kontrola nadácií; jednotná šablóna na vytváranie, obmenu a fungovanie riadiacich orgánov nadácií; obmedzujúce predpisy o hospodárení, vrátane povinnosti pripomínajúcej časy socialistického plánovania, totiž povinnosti hospodáriť podľa rozpočtu, ktorý musí byť schválený do 31. marca; požadovaná povinnosť oznamovať všetkých darcov a výšku darov daňovému úradu; vylúčenie možnosti spolufinancovania projektov (dotáciami zo štátneho rozpočtu a súčasne rozpočtov obcí); povinnosť auditu aj pri nižšom obrate a pod. Viaceré výrazné osobnosti z tretieho sektora vyslovili svoje obavy z likvidácie nezávislých občianskych aktivít (4).

Pri organizácii kampane grémium spolupracovalo s mnohými dobrovoľníkmi z radov slovenských MVO. Administratívne kampaň zabezpečovali Slovenská riečna sieť, SAIA-SCTS, Centrum na podporu miestneho aktivizmu a ďalšie MVO, vrátane regionálnych (61).

List, ktorým grémium oslovilo asi 1 500 domácich MVO, obsahoval základné údaje o zákone, pripomienky k nemu zo strany grémia, ako aj výzvu, aby MVO zaslali predsedovi vlády, predsedovi parlamentu a svojim poslancom list, v ktorom sa pripájajú ku kampani. Počas prvých dvoch týždňov kampane členovia grémia uskutočnili sériu verejných stretnutí s predstaviteľmi MVO v rôznych regiónoch Slovenska (Senica, Trenčín, Prešov, Banská Bystrica, Lučenec, Košice, Bratislava), kde vysvetľovali charakter zákona a získavali podporu pre kampaň. Z niektorých stretnutí vzišli spoločné výzvy pre predstaviteľov vlády. Dobrý ohlas mali aj samostatné stretnutia jednotlivých skupín MVO – zdravotne postihnutí v Bratislave, Ekofórum vo Zvolene.

Krokom zásadného významu v kampani sa v priebehu februára 1996 stalo vypracovanie občianskeho návrhu zákona o nadáciách, ktorý odráža predstavy slovenských

MVO a zohľadňuje pripomienky zahraničných expertov. Návrh bol vypracovaný v Centre na podporu miestneho aktivizmu v Ponickéj Hute v spolupráci s členmi legislatívnej skupiny grémia. Legislatívna rada vlády sa ním zaoberala paralelne s vládny návrhom zákona dňa 6. marca 1996. Týmto aktom zástupcovia MVO dokázali, že zákon ako taký nezamietajú a okrem svojej občianskej pripravenosti sú vybavení aj odbornou spôsobilosťou pripraviť vlastnú verziu zákona (62).

Ku kampani sa postupne verejne pridalo vyše 300 MVO (nielen nadácie, ale aj občianske združenia) (63). Niektoré MVO vyjadrili obavy pridať sa ku kampani vzhľadom na to, že dostávajú podporu zo štátnych prostriedkov – avšak s výnimkou ojedinelých hlasov (Slovenský mládežnícky snem, Demokratická únia žien) prakticky až do prijatia zákona v NR SR nevznikli nijaké frakčné zoskupenia, ktoré by vládny návrh zákona vítali alebo verejne vystúpili proti kampani.

Určitým vyvrcholením kampane boli tri protestné mítingy zorganizované v predvečer rokovania parlamentu dňa 14. mája 1996 občianskymi združeniami, nadáciami a inými mimovládny organizáciami v Košiciach, Banskej Bystrici a Bratislave pod heslom „Slúžime dobrovoľne, slúžime občanom“, na ktorých stovky zástupcov tretieho sektora vyzvali poslancov NR SR, aby odložili prerokovanie vládneho návrhu na neskorší termín, „vyšli v ústrety občanom svojej krajiny“ a pripravili „dobrú legislatívu pre všetky typy občianskych organizácií“. Apel z týchto troch zhromaždení bol odovzdaný spoločnému spravodajcovi vládneho návrhu zákona o nadáciách poslancovi B. Kuncovi.

Záujem médií o tému kampane bol od začiatku veľký, čo, ako sme už spomínali, spôsobila aj informácia o tom, že základné imanie nadácie má tvoriť 10 miliónov Sk, ktorú spočiatku nikto z vládnych kruhov nedementoval. Ak odhliadneme od iných, politických motivácií, z vecného hľadiska za touto navrhovanou sumou stála podľa neoficiálnych prameňov mechanická úvaha o tom, že takýto počítačový objem finančných prostriedkov je potrebný na to, aby nadácie (základiny) mohli prostredníctvom získaných úrokov rozvíjať svoju programy. V texte návrhu zákona napokon zostala výška základného imania 100 tis. Sk, ktorú potom ešte parlament zmenil na 10 tis. Sk s tým, že do výšky 100 tis. Sk sa musí doplniť do 6 mesiacov po založení nadácie. Na úvodnú tlačovú konferenciu v Dome novinárov prišli zástupcovia všetkých významných denníkov aj rozhlasové stanice (Slovenský rozhlas, Rádio TWIST, Rádio Slobodná Európa) a súkromná televízna stanica VTV. Naproti tomu Slovenská televízia (STV) priniesla nielen na úvod, ale aj počas kampane minimum informácií. Podobne aj provládny denník Slovenská Republika dlhšiu dobu kampaň ignoroval a začal proti nej ostro vystupovať až neskôr. Vcelku možno povedať, že ostatná tlač, všetky hlavné denníky i niektoré týždenníky (vrátane napríklad Trendu či Slovenského Profítu) sa voči kampani postavili priaz-

nivo a venovali jej systematickú pozornosť. Postupne prešli od rozhovorov s členmi grémia, uverejňovania správ z tlačových konferencií, krátkych zmienok o kampani a článkov predstaviteľov MVO k rozsiahlejším analytickým materiálom a komentárom. Bez prehánania možno doložiť, že boom článkov o pestrom svete dobročinnosti a dobrovoľnosti nemá obdobu v nijakej postkomunistickú krajinu po roku 1989. Podľa monitoringu tlače pripravenom K. Čarnou zo SAIA-SCTS za obdobie december 1995 – máj 1996 bolo v slovenskej tlači uverejnených spolu 430 kratších i dlhších príspevkov s tematikou tretieho sektora, nadácií, občianskych združení a iných MVO (zmienok, stručných informácií, článkov, rozhovorov, rozborov, údajov z prieskumov verejnej mienky a pod.); ak by sme k nemu pridali články uverejnené v maďarskej tlači vychádzajúcej na Slovensku, toto číslo by ešte vzrástlo (64).

Diskusia o treťom sektore vzbudila pozornosť vo verejnosti. Podľa výskumu FOCUSu z februára 1996 iba 34% obyvateľov Slovenska si vôbec nevšimlo prebiehajúcu diskusiu o MVO. 52% respondentov túto diskusiu zaregistrovalo, hoci ich až natoľko nezaujímala a 14% uviedlo, že túto diskusiu sleduje so záujmom. Podľa očakávania táto tematika väčšmi zaujala predovšetkým tých ľudí, ktorí majú osobnú skúsenosť s dobrovoľníckou prácou pre nejakú MVO, ktorí sú členmi nejakého občianskeho združenia, spolku, klubu, dobrovoľnej organizácie či ktorí majú nejakú skúsenosť s darovstvom. Záujem o kampaň tiež stúpal so zvyšujúcim sa vzdelaním (65).

3. 4. VYJEDNÁVANIE S PREDKLADATEĽMI ZÁKONA

Predstavitelia vládnej moci spočiatku na masívnu mediálnu odozvu a protesty MVO nereagovali. Keď však novinári unisono podrobili kritike viaceré problematické body, premiér Mečiar sa vo vystúpení pre Rádiožurnál vyslovil, že „návrh zákona, ktorý by bolo možné považovať za vládny materiál, neexistuje“. Podľa neho existovali len názory pracovníkov, ktorí na takejto koncepcii pracujú. „Členovia grémia už vedia, čo je v zákone, a ja ešte nie,“ uviedol. A navyše svojím typickým spôsobom dodal, že „existujú aj falzitikáty takýchto materiálov, ktoré sa podsúvajú vláde, ale ani ona, ani ministerstvá sa takýmto materiálom nezaoberali“. Ministerstvo spravodlivosti začalo odrazu svoj produkt, pripravený na urýchlené schválenie vo vláde, nazývať „pracovným dokumentom“. Médiá však priniesli správu, že návrh zákona rozoslal na pripomienkové konanie minister spravodlivosti J. Liščák, ktorý to sám potvrdil. O krátky čas ho aj uverejnili v tlači. Podpredsedníčka vlády K. Tóthová síce grémiu prisľúbila prijatie, no vzhľadom na zaneprázdnenosť neurčila termín.

K snahám vlády obmedzovať tretí sektor sa kriticky vyslovili opozičné parlamentné strany.

Novinárom sa dosť dlho nedarilo získať od tvorcov návrhu zákona jasné stanoviská. Napokon sa objavuje sa scéne JUDr. M. Ukrop z Ministerstva spravodlivosti SR, jeden zo spracovateľov legislatívy pre tretí sektor. Členovia legislatívnej skupiny grémia ho poznali z niekoľkých stretnutí, či už na ministerstve spravodlivosti alebo na seminároch. M. Ukrop sa stáva exkluzívnym hovorcom exekutívy, obhajcom vládneho návrhu zákona o nadáciách. Jeho úlohou bolo navodiť dojem odbornosti, „čistého zámeru“ zákonodarcu a hlbokú znalosť problematiky tretieho sektora. Zúčastnil sa aj na troch verejných stretnutiach v Banskej Bystrici, Lučenci a Košiciach. Po zdrvujucej kritike návrhu zákona zo strany zástupcov MVO povedal, že jeho osobný názor je jedna vec, ale že on je zamestnanec ministerstva (66). Toto poznanie mu nebránilo v médiách hrať rolu presvedčeného, nestranného odborníka, odvolávajúceho sa na „európske skúsenosti“ a tradície z čias Rakúsko-Uhorska a prvej ČSR (67). Politické zázemie a východiská pre tvorbu zákona, pôvod desaťmilionovej úvahy a reštriktívnosť zákona odmietol komentovať.

Po mesiaci od začatia kampane došlo 16. februára 1996 k prvému stretnutiu zástupcov grémia s K. Tóthovou na pôde Slovenského strediska pre ľudské práva, kde je podpredsedníčka vlády členkou správnej rady. Šlo teda o stretnutie správnej rady strediska s členmi grémia v záujme hľadania kompromisu. Prizvaný bol aj M. Ukrop. Úvod asi šesťhodinového stretnutia bol veľmi napätý. Grémium bolo obvinená zo zapálenia požiaru, umelého vyvolávania problémov, ktoré škodia Slovensku v zahraničí: cieľom vlády vraj nie je likvidácia nadácií, ale urobenie poriadku a zabránenie prania špinavých peňazí v nadáciách. K. Tóthová prejavila ochotu ustúpiť od dvojstupňového schvaľovacieho procesu (68), ale s registráciou na súdoch nesúhlasila: podľa nej sú preťažené, pričom ministerstvo vnútra nové úlohy zvládne. Vicepremiérka prisľúbila, že na nadchádzajúcom stretnutí sa zúčastnia aj odborníci z ministerstva financií a spravodlivosti.

Druhé stretnutie sa konalo 22. februára na tej istej pôde. Skončilo sa asi po dvoch hodinách v napätej atmosfére. Nedohodli sa na ňom ďalšie zmeny a vicepremiérka nesúhlasila s návrhmi grémia vytvoriť zmiešanú legislatívnu skupinu, ktorá by sa zaoberala otvorenými otázkami. K. Tóthová ako predsedníčka Legislatívnej rady vlády oznámila, že návrh urýchlene postúpi do tejto rady, aby mohol byť po schválení vo vláde prerokovaný na májovom zasadnutí NR SR. Legislatívna rada vlády sa ním zaoberala 6. marca; účasť členov grémia na tomto zasadnutí K. Tóthová odmietla i napriek tomu, že sa rada obsiahlo zaoberala porovnávaním vládneho návrhu zákona s občianskym návrhom zákona, ktorý doručilo grémium tri dni pred zasadnutím rady jej členom. Nakoniec pôvodný návrh ministra Liščáka legislatívna rada schválila a s pripomienkami odporučila vláde prijať. Podľa správ pre médiá sa v návrhu urobili „mnohé zmeny“. Písomná

žiadosť o zaslanie týchto zmien grémiu bola neúspešná. Až 16. apríla 1996 Ministerstvo spravodlivosti SR zaslalo grémiu na vedomie prepracovaný text návrhu zákona, ktorý bol zároveň zaslaný členom kabinetu na prerokovanie vo vláde.

Návrh zákona ostal naďalej reštriktívny. Tak napríklad, napriek prisľubom zo strany vládnych činiteľov sa v konečnej verzii nepriamo zaviedla dvojstupňovosť, keďže Ministerstvo vnútra SR, kde sa majú nadácie registrovať, môže pred registráciou požiadať o stanovisko príslušný štátny orgán. Grémium sa vzápätí listom obrátilo na všetkých členov vlády a upozornilo na nedostatky vo vládnom návrhu. Vláda napriek tomu na svojom zasadnutí dňa 23. 4. návrh zákona o nadáciách schválila a postúpila ho do Národnej rady SR. Zástupcovia grémia tlmochli svoje pripomienky na zasadnutiach niekoľkých parlamentných výborov a so stanoviskami grémia oboznámili aj všetky poslanecké kluby. V rozsiahlej rozprave o návrhu zákona odznelo vyše 150 pozmeňovacích návrhov, avšak takmer všetky z nich boli zamietnuté. Národná rada Slovenskej republiky napokon zákon väčšinou hlasov schválila (81 z vládnej koalície za, 60 opozičných proti, 4 sa zdržali hlasovania).

Možno povedať, že v postupe pri príprave a prijímaní zákona o nadáciách sa odráža „legislatívny štýl“ súčasnej moci. Chystané zákonné normy sú neraz zahalené rúskom tajomstva, novinári k nim nemajú prístup, zainteresovaná verejnosť nedostane dostatočný časový priestor na zaujatie stanoviska alebo je z legislatívneho konania úplne vyradená, jednotlivé parlamentné výbory nedostávajú načas náležité podklady na to, aby sa mohli zodpovedne vyjadriť. Navyše, nejedni vládni úradníci reagujú na kritiku s arogantnou povýšenosťou: „Veď to sa v konečnej navrhovanej verzii už vôbec nenachádza!“ – tvrdia. Lenže čo sa tam v skutočnosti nachádza, to celkom dobre nevie nik. V každom prípade takýto postup znemožňuje verejnú diskusiu o danej problematike. Podľa toho potom neraz vyzerá aj posudzovanie zákona v parlamente a následne hlasovanie, pričom sa opakovane stáva, že pozmeňovacie návrhy opozície (osobitne tie, ktoré pochádzajú od niektorých poslancov KDĽ, DS, DÚ či Maďarskej koalície) sú zo zásady odmietané.

Postoj vládnej koalície voči tretiemu sektoru naznačil už tesne pred prijatím zákona napríklad čestný predseda SNS poslanec V. Moric, podľa ktorého „na nadačných peniazoch sa živí kopa ľudí, bez trestne, bez toho, aby pracovali“. Rétorika, s akou denník Slovenská Republika napádal niektorých predstaviteľov Grémia tretieho sektora, silne pripomínala duch 50-tych rokov či akcie typu „Anticharty“ z polovice 70-tych rokov (za všetky vyberme príznačný titul jedného z článkov: „Stroskotanci na plytčine úctolovej humanity“) (69). Vládne presvedčenie naplno vyjaval v TV relácii „Kroky“ vysielanej po schválení zákona dňa 26. 5. 1996 podpredseda NR SR a súčasne podpredseda HZDS A. M. Húska, keď na výhradu ďalšieho diskutujúceho, predsedu Demokratickej únie J. Moravčíka,

že „vláda zákona o nadáciách spolitizovala“, odpovedal: „Samozrejme, opozícia chce premeniť tretí sektor na svoju baštu, pomocou ktorej by vyvíjala nátlak na spoločnosť.“ Ak k tomuto hodnoteniu pridáme slová riaditeľa Slovenskej informačnej služby I. Lexu zo správy o plnení úloh SIS o tom, že SIS monitoruje a vyhodnocuje ciele, s ktorými sa u nás angažujú „rozličné nadnárodné či medzinárodné inštitúcie, nadácie, zahraničné záujmové skupiny a lobby“, ktoré významne ovplyvňujú vývoj na Slovensku, pričom SIS registruje „aj také aktivity, ktoré nie sú v súlade so štátnymi záujmami Slovenskej republiky“ – ocitáme sa v mrazivej atmosfére, kde je duch demokracie neskrývané dusenými manierami vládnucej strany a jej nástrojov.

3. 5. REAKCIE ZO ZAHRANIČIA

K návrhu zákona sa viackrát vyjadriло Medzinárodné centrum pre neziskové právo (International Center for Not-for-Profit Law – ICNL) so sídlom vo Washingtone, ktoré spolupracovalo tak s Ministerstvom spravodlivosti SR, ako aj s Grémiom tretieho sektora. ICNL ako medzinárodná organizácia, ktorá sa špecializuje na poskytovanie technickej pomoci v oblasti legislatívy pre neziskový sektor v krajinách celého sveta, vypracovala dňa 7. mája 1996 odborné stanovisko, ktoré okrem pobočky americkej vládnej agentúry USAID sídliajcej v Bratislave zaslalo aj Ministerstvu spravodlivosti SR. Hodnotenie návrhu zákona touto organizáciou sa takmer zhodovalo so stanoviskami Grémia tretieho sektora. Osobitne dôležité je záverečné konštatovanie stanoviska ICNL: „Vzhľadom na známu súvislosť medzi návrhom zákona o nadáciách a očakávanými návrhmi zákonov o združeniach a neziskových právnických osobách sa nám vidí, že najefektívnejším riešením by bolo, keby parlament posudzoval všetky tri návrhy súčasne. Tak budú všetky strany informované o účinku tohto a ďalších prvkov právneho rámca pre mimovládne organizácie na neziskový sektor. V opačnom prípade postupné schvaľovanie jednotlivých prvkov legislatívy povedie k zmätku a k neistote o tom, do akej miery tento právny rámec podporuje občiansku spoločnosť na Slovensku“ (70).

Po vyhlásení kampane zaslalo grémium list všetkým veľvyslancom EÚ, USA a Kanady, teda krajinám, ktoré podporujú rozvoj občianskej spoločnosti na Slovensku. V liste grémium informovalo o dôvodoch a cieľoch kampane a priložilo im základné dokumenty vrátane anglického prekladu zákona a stanovisk k nemu. Ďalší list nasledoval po mesiaci. O problém sa od začiatku živo zaujímal predchádzajúci americký veľvyslanec T. E. Russel, ako aj jeho nástupca R. Johnson, ktorý o ňom diskutoval so zástupcami slovenskej exekutívy i parlamentu. Odbornú pomoc sa usilovala sprostredkovať USAID v Bratislave. Britské veľvyslanectvo pozvalo v marci na návštevu Slovenska hlavného komisára Charitatívnej komisie pre Anglicko a Wales pána R. Friesa, ktorý mal stretnutia s pred-

stavitel'mi vlády i MVO, ako aj verejnú prednášku. O problematiku nadačného zákona sa zaujímal aj komisár EÚ H. van den Broek a spravodajcovia Európskeho parlamentu počas ich oficiálnych návštev v Bratislave. K prijatej verzii zákona sa van den Broek kriticky vyslovil aj počas ďalšieho stretnutia spoločného parlamentného výboru SR a EÚ začiatkom júna 1996 v Bruseli. Ku kampani sa prihlásila poslankyňa nemeckého Bundestagu E. Altmann, ktorá vo februári poslala listy predsedovi vlády a parlamentu a začiatkom mája navštívila Slovensko. V prospech kampane sa v januári 1996 vyslovil aj vedúci úradu Vysokého komisára OSN pre utečencov (UNHCR) so sídlom v Bratislave V. Cochetel. V polovici mája tlačová tajomníčka UNHCR informovala o stanovisku, v ktorom sa táto organizácia pôsobiaca pod záštitou OSN kriticky vyslovila k zrodu zákona: „UNHCR sa jednoznačne nazdáva, že predstavitelia vlády a poslanci NR SR by mali pozornejšie načúvať hlasom predstaviteľov tretieho sektora a snažiť sa prihliadnúť na ich požiadavky. Vládny návrh zákona je podľa nášho názoru príliš reštriktívny, pričom dáva právomoc štátu do značnej miery zasahovať do činnosti nadácií“ (71).

Prejavom zahraničnej solidarity medzi MVO bola expertíza, akú v marci 1996 k vládnej verzii návrhu zákona o nadáciách vypracovala Stála komisia konferencie neziskových nevládných organizácií v ČR. Expertíza podpísaná P. Pajasom je sformovaná do 14 bodov a odmietajú sa v nej snahy niektorých slovenských vládnych úradníkov odvolávať sa na obdobný zákon prerokovaný v Českej republike. Podľa nej „nie je možné tieto zákony porovnať“, pretože „na rozdiel od českého zákona slovenský návrh nevytvorí podmienky pre silný a nezávislý nadačný sektor“. V expertíze sa o. i. kriticky hodnotí navrhované priveľmi úzke vymedzenie nadácie ako účelového združenia majetku, čo „prakticky znamená ochromenie nadačného života“, ako aj navrhované schvaľovacie konanie zo strany štátnych úradov a spôsob kontroly zo strany štátu, ktoré považuje za „diskriminačné a úplne neprijateľné“. Vyslovuje tiež znepokojenie nad rozsiahlymi kontrolnými právomocami štátu zabudovanými do návrhu zákona i nad rozsiahlymi obmedzeniami pri narábaní s majetkom nadácie. Obdobným prejavom solidarity bolo i stanovisko, ktoré poslancom NR SR zaslali účastníci III. medzinárodnej konferencie v strednej a východnej Európe „Právne úpravy pre občiansku spoločnosť“ organizovanej ICNL začiatkom mája 1996 v Budapešti (72).

V apríli 1996 dostalo grémium expertné stanovisko od R. G. Strachwitza, riaditeľa Dokumentačného centra nemeckých nadácií Maecenata Management GmbH, ktoré tiež vyvracia tvrdenia o podobnosti zákona s nemeckým vzorom. Vládni úradníci expertné zahraničné posudky v podstate nevzali do úvahy, aj keď to navonok deklarovali.

10. mája 1996 vznikol špeciálny podrobnejší rozbor chystaného zákona vypracovaný pre Európsku komisiu

odborníkmi z European Foundation Centre (EFC – Európskeho nadačného centra) a právnymi poradcami EFC z Loeff Claeys Verbreke pod názvom „Posúdenie a odporúčania k návrhu slovenského Zákona o nadáciách“. Materiál identifikoval **najdôležitejšie nezrovnalosti zákona** a odporučil 14 pozmeňovacích návrhov, ktoré by „umožnili nadáciám efektívne prispievať k budúcej prosperite a blahobytu občanov Slovenska“. Medzi hlavnými odporúčaniami boli o. i. tieto body (73):

- zjednodušiť proces registrácie
- neuvádzať požiadavku na výšku minimálneho imania
- neobmedzovať použitie aktív nadácií, ktoré zahŕňajú základné imanie
- zrušiť 10%-ný limit na administratívne výdavky a predefinovať ho ako doporučenú úroveň
- zrušiť požiadavku na nezávislý audit a poveriť dozornú radu nadácie alebo ministerstvo vnútra požiadať o nezávislý audit väčších nadácií, ak to považujú za potrebné
- zrušiť obmedzenia na spolufinancovanie
- upraviť požiadavku poskytovať identifikáciu darcov v kontrolných orgánoch tak, aby sa týkala iba významných darcov
- povoliť nadáciám organizovať vlastné programy
- povoliť nadáciám uskutočňovať s tým súvisiace podnikateľské aktivity
- redefinovať obmedzenie politického financovania
- povoliť zakladateľom rozhodovať o personálnom obsadení a právomociach riadiacich orgánov
- ustanoviť povinnosť súdu stanoviť lehotu pre nápravné opatrenia pred rozhodnutím o zrušení nadácie.

Hoci toto expertné stanovisko z inštitúcie, do ktorej sa Slovensko oficiálne hlási, ostalo predbežne bez odozvy, podľa vyjadrenia zástupcov Grémia tretieho sektora sa v kampani bude pokračovať, pretože zákon sa netýka nadácií verejných, do ktorých prispieva štát, ale súkromných, pre ktoré je nevyhovujúci. Grémium chce využiť všetky ústavné možnosti na to, aby zákon nevstúpil do platnosti: „Naši právní experti skúmajú, do akej miery zákon obmedzuje právo na nakladanie so súkromným majetkom... Vynasnažíme sa tiež, aby zákon posúdili odborníci z Rady Európy a Európskej únie. Ide o mimoriadne dôležitú normu, ktorá sa priamo dotýka občanov tejto krajiny a je dôležitá, aby bola zlučiteľná s právnymi normami platnými v EÚ“ (74).

5. júna 1996 prezident SR M. Kováč zákon o nadáciách vrátil Národnej Rade SR na opätovné prerokovanie. Vo svojom zdôvodnení o. i. uviedol, že zákon „nie je stimulačný, ale reštriktívny, nedostatočne rešpektuje samosprávne princípy jestvovania nadácií, bezdôvodne zužuje spektrum nadácií na jediný typ, ktorý nevyhovuje majetkovým a zárobkovým pomerom v štáte, ani poslaniu a reálnej situácii prevažnej väčšiny jestvujúcich nadácií“. Prijatý zákon podľa prezidenta nie je v súlade s Kódexom praxe pre nadácie, ktorý z poverenia Európskej komisie vytvorilo Európske nadačné centrum, a tým ani aproximá-

ciou (približovaním) právneho systému Slovenskej republiky s právom Európskej únie. Prezident tiež považuje za nevyhnutné, aby sa zákon o nadáciách prerokoval spolu so zákonmi, ktoré upravujú právne postavenie neziskových všeobecne prospešných právnických osôb, neinvestičných fondov so všeobecne prospešným zameraním a pod. (75).

3. 6. ZHRNUTIE VÝZNAMU KAMPANE: TRETÍ SEKTOR „VYSTÚPIL Z TIEŇA“

V istom zmysle bola kampaň testom toho, do akej miery je spoločnosť na Slovensku schopná sebaobčenia, nakoľko sú v nej rozvinuté účinné sebaobránné mechanizmy korigujúce nadmerné a neprimerané tendencie štátu kontrolovať spontánne občianske aktivity. Zapojením sa do kampane viaceré organizácie „vystúpili z tieňa“, verejne sa deklarovali, identifikovali sa s ostatnými. To podporilo sebauvedomovací proces a posilnilo vedomie solidarity, účasti na spoločnom diele, vedomie, že bez vzájomnej podpory sa spoločný záujem nepodarí presadiť. Kultivovala sa tým občianska stránka dobrovoľníctva: účastníci tohto zápasu akoby si mimovoľne uvedomovali, aký zmysel vlastne mal november 89, čo to znamená byť svojprávnym, sebavedomým občanom (76).

Vďaka kampani sa tiež začalo vecne písať o tom, čo tretí sektor vlastne je, čo sú a komu slúžia nadácie a občianske združenia. Občania sa tak dozvedeli viac jednak o tom, v akej veľkej miere je spoločnosť zanedbaná, jednak o tom, čo sa proti tejto zanedbanosti robí – totiž akým konkrétnym cieľom sa nadácie a iné MVO venujú. Niektorí predstavitelia tretieho sektora však pripomínajú, že v kampani sa angažovali predovšetkým postihnutí; nepodarilo sa dostatočne vyburcovať väčší počet občanov (77).

Kampaň potvrdila, že zápas o občiansku spoločnosť na Slovensku bude ešte dlhý a ťažký – pre zrod moderného, demokratického Slovenska má však zásadný význam.

RESUMÉ

Štúdia podrobne analyzuje vývoj v oblasti tretieho sektora, dobrovoľníctva a mimovládnych organizácií na Slovensku v roku 1995 a na jar 1996. Podáva terminologické upresnenie používaných pojmov, všíma si historické a civilizačné pozadie súčasného rozvoja dobrovoľníctva a jeho význam pri budovaní občianskej spoločnosti. Prináša základné kvantitatívne údaje o rozvoji tretieho sektora na Slovensku (vývoj počtu organizácií z hľadiska roku ich založenia, regionálne rozloženie a tematické zameranie, počty pracovníkov a dobrovoľníkov pôsobiacich v treťom sektore). Referuje o organizovanosti tretieho sektora na Slovensku, o poskytovaných službách, o vývoji príslušnej legislatívy, o finančných zdrojoch. Uvádza príklady čin-

nosti mimovládnych organizácií rôzneho zamerania a informuje o výskumoch verejnej mienky, ktoré sa venovali imidžu mimovládnych organizácií, ich užitočnosti a viditeľnosti v očiach obyvateľov, rozsahu, v akom sa ľudia zapájajú do dobrovoľných činností, ako aj tomu, nakoľko občania sledovali diskusiu o pripravovaných legislatívnych opatreniach pre túto oblasť. Osobitná kapitola je venovaná kampani TRETÍ SEKTOR SOS vyhlásenej Grémiom tretieho sektora v súvislosti s pripravovaným zákonom o nadáciách, ktorý v máji 1996 schválila Národná rada SR.

POZNÁMKY A LITERATÚRA

1. K vládnym argumentom pozri napríklad rozhovor s K. Tóthovou „Pojem nadácie sa stal módnym.“ Slovenská Republika, 20. 5. 1996, ako aj sériu článkov od poslancu HZDS R. Hofbauera obhajujúceho štátny dozor nad nadáciami, napríklad Hofbauer, R.: „Slovenský hurhaj okolo nadácií.“ Slovenská Republika, 21. 5. 1996. Pohľad zo strany zástupcov tretieho sektora v čase pred prijatím zákona prinášajú príspevky: Holub, M.: „Nežičlivosť vlády k tretiemu sektoru. Napriek kozmetickým úpravám zostal zákon o nadáciách likvidačný.“ Slovenský Profit 18/1996 (30. 4. 1996); Mezežník, G.: „Zákon o nadáciách: etatizmus proti občianskej spoločnosti.“ Mosty 20/96; „Tretí sektor: slúžime občanom. Návrh zákona o nadáciách je pre mimovládne organizácie neprijateľný.“ Práca, 15. 5. 1996; Čarnogurská, M.: „Neúcta k dobrovoľnej práci a k súkromnému právu.“ SME, 17. 5. 1996; Krno, M.: „Darmo hluchému vravíš...“ Pravda, 20. 5. 1996; Sámel, I.: „Politikum, ktoré postihne nielen nadácie.“ Národná obroda, 20. 5. 1996; Dostál, O.: „Zákon na ochranu republiky pred nadáciami.“ SME, 21. 5. 1996.
2. „Zákon o nadáciách schválilo 81 poslancov, zamietnuté boli takmer všetky návrhy opozície.“ SME, 23. 5. 1996.
3. Lauková, E.: „Nadácie podľa kontrol neperú špinavé peniaze.“ Pravda, 17. 5. 1996.
4. Pozri napríklad materiál vydaný dvoma významnými predstaviteľmi MVO Zamkovský, J. – Mesík, J.: Ohrozenie tretieho sektora na Slovensku (Kontext, v ktorom sa rodí vládny návrh zákona o nadáciách). Bratislava, apríl 1996.
5. Denník Slovenská Republika uverejnil správu I. Lexu pod príznačným titulkom: „Prezidenta M. Kováča usvedčili zo zneužívania tajnej služby. Správa o plnení úloh Slovenskej informačnej služby.“ Slovenská Republika, 23. 5. 1996.
6. Z. Szatmáry, riaditeľka Nadácie Charty 77, vtedy ďalej uvažovala o tom, čo sa so zákonom stane, ak sa po rozdelení štátu neziskový sektor znova ocitne na nullovej štartovacej čiare: „Budeme musieť vyhovovať akýmisi bližšie neurčeným špecifikám? Aká bude cena, ak vládna strana neustále zdôrazňuje rolu silného štátu, čo pochopiteľne predpokladá oslabenie non-profit sektora a posilnenie jeho závislosti od štátu?“ Pozri príspevky „Návrh zákona o nadáciách“ a Szatmáry, Z.: „Namiesto tretieho úvodníka“ uverejnené v časopise NonProfit (občasník tretieho sektora, nadácií, nezábokových organizácií vydávaný Československým výborom Európskej kultúrnej nadácie a slovenskou kanceláriou Charty 77) v júli 1992.
7. Sámel, I. – Žitňanský, E.: „Zákon o nadáciách prijatý iba s malými zmenami.“ Národná obroda, 23. 5. 1996. „Hovorca Grémia 3. sektora P. Demeš uviedol, že tretí sektor je za spoluprácu, ale partnerskú.“ SME, 25. 5. 1996.
8. K terminológii a definíciám pozri Anheier, H. – Seibel, W. (Eds.): The Third Sector: Comparative Studies of Nonprofit Organizations. Berlin – New York, De Gruyter 1990; Salamon, L. – Anheier, H.: In Search of the Nonprofit Sector 1: The Questions of Definition. Working Papers of the Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project, No. 2. Baltimore, The Johns Hopkins Institute for Policy Studies 1992.
9. Pozri dokument Za životaschopný dobrovoľnícky sektor. Medzinárodné vyhlásenie základných princípov. Bratislava, SAIA 1994.
10. „V novembri minulého roku odišli chlapi robiť politiku; okrem iných tak odišla celá redakčná rada Ochrancu prírody,“ píše Z. K. Paulíniová v úvode k špeciálnemu číslu časopisu Ochrana prírody (14, 1990, č. 1-4), ktoré si ako jedno z kľúčových tém zvolilo diskusiu na tému „Čo zostalo z hnutia?“. Vývoj ochranárskeho hnutia a ekologických občianskych iniciatív je zdokumentovaný v publikácii Huba, M. (red.): Ponovembrové Slovensko vo vzťahu k životnému prostrediu a trvalo udržateľnému životu I-II. Bratislava, Spoločnosť pre trvalo udržateľný život 1994. Prehľad o vývoji environmentálneho hnutia v krajinách strednej a východnej Európy zachytáva štúdia Fischer, D.: The Environmental Movement in Central and Eastern Europe: The Emergence and Role in the Political Changes of 1989. In: Fischer, D. – Davis, C. – Juras, A. – Pavlovic, V.: Civil Society and the Environment in Central and Eastern Europe. London, Ecological Studies Institute 1992, s. 182-207.
11. „Peroutkovské budovanie demokratického štátu“ – odkaz na vynikajúceho českého žurnalistu a demokrata Františka Peroutku, autora monumentálneho 5-zväzkového diela Budování státu. Československá politika v letech popřevratových. Praha, Fr., Borový 1933-36. K dvom konceptom občianskej spoločnosti pozri Foley, M. – Edwards, B.: The Paradox of Civil Society and Social Change. A Reading Group on Putnam's „Social Capital“, ARNOVA, November 1995. O rozdieloch v poslaní MVO v demokratických a autori-

- társkych režimoch pozri napríklad Coble, R.: Comparing the Roles of Nonprofits in the United States with the Roles of Nonprofits in Emerging Democracies. „Building and Sustaining Democracies: The Role of the NOGs“, Salzburg Seminar, July 1995.
12. Citát pochádza z novoročného prejavu V. Havla z 1. januára 1994.
 13. Ako príklad kritiky Havlovho nazerania citujeme články Brokl, L.: „Neokorporativizmus: Sen o novém sociálním řádu překonávajícím nedostatky liberální demokracie.“ Lidové noviny, 24. 5. 1996 a „Naši neokorporativisté a volby.“ Lidové noviny, 29. 5. 1996.
 14. Pozri Lipták, L.: Slovensko medzi dvoma vojnami. In: Marsina, R. – Čičaj, V. – Kováč, D. – Lipták, L.: Slovenské dejiny. Bratislava, Vydavateľstvo Matice slovenskej 1992, s. 221-242.
 15. Mannová, E.: Spolky v období sociálno-politických zmien na Slovensku 1938-1951. Analýza spolkových stanov. In: Občianska spoločnosť na prahu znovuzrodenia. Bratislava, Sociologický ústav SAV 1992, s. 21-30.
 16. Pozri Hegyesi, G.: The Revival of the Nonprofit Sector in Hungary. In: McCarthy, K. – Hodgkinson, V. – Sumarivalla, R.: The Nonprofit Sector in the Global Community. San Francisco, Jossey-Bass Publishers 1992, s. 316-317.
 17. Gallop, B. – Kemp, E.: Review and Recommendations on the Proposed Slovak Law on Foundations. Prepared for the European Commission by European Foundation Centre and Loeff Claey's Verbreke, Brussels, May 1996. Pracovný slovenský preklad distribuovalo Grémium tretieho sektora pod názvom „Posúdenie a odporúčania k návrhu slovenského Zákona o nadáciách“.
 18. Salamon, L.: The Rise of the Non-Profit Sector. Foreign Affairs, 73, No. 4 (July-August 1994). Pozri tiež prehľad o celosvetovom rozvoji tretieho sektora a občianskej spoločnosti v publikácii Citizens. Strengthening Global Civil Society. Washington, CIVICUS (World Alliance for Citizen Participation) 1994.
 19. Táto časť sa opiera o zistenia viacerých sociológov zaoberajúcich sa výskumom sociálnej štruktúry, hodnotových orientácii, politickou sociológiou či urbánou sociológiou (napríklad P. Machonin, J. Musil, S. Szomolányi, V. Krivý, J. Pašiak a ďalší).
 20. Prevalenciu týchto postojov k politike empiricky dokumentuje výskumná správa Aktuálne problémy Slovenska – december 1994. Bratislava, FOCUS 1995.
 21. Pozri Putnam, R.: Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy. Princeton, Princeton University Press 1993 a recenziu Z. Vajdovej v Sociologickom časopise, 3, s. 388-390.
 22. Making Democracy Work..., 1993, s. 170-171 a 176.
 23. Pozri recenziu F. Znebejánka na publikáciu Eyerma, R. – Janison, A.: Social Movements: A Cognitive Approach. Cambridge, Polity Press 1991 uverejnenú v Sociologickom časopise, 30, 1994, č. 3, s. 386-388.
 24. Pozri úvahy H. Wolekovej v príspevku Alternatívna sociálna politika, in: Radičová, I. (red.): Pre ľudí a o ľuďoch. Otázky formovania sociálnej politiky na Slovensku. Bratislava, S.P.A.C.E. 1995, s. 83-84.
 25. Pozri Habermas, J.: The Structural Transformation of the Public Sphere. Cambridge, MIT Press 1989.
 26. Pozri Wuthnow, R.: The Voluntary Sector: Legacy of the Past, Hope for the Future? In: Wuthnow, R. (Ed.): Between States and Markets. The Voluntary Sector in Comparative Perspective. Princeton, Princeton University Press 1991, s. 3-29.
 27. Tak napríklad je viac ako sporné, ak oficiálny štátny orgán dovoľí zaregistrovať Spoločnosť Jozefa Tisa, politika, ktorého meno je neodmysliteľne späté s fašistickým vyústením vojnového Slovenského štátu, s tragédiou slovenských Židov a Židov a s utrpením účastníkov Slovenského národného povstania.
 28. Pozri záznam z jeho prednášky v Bratislave v máji 1995: Dahrendorf, R.: Nová Európa. Bratislava, Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku 1995.
 29. Pozri Stena, J.: Vízie spoločnosti a politikum modernizačného procesu, Sociológia, 28, 1996, č. 1, s. 13-20.
 30. W. Seibel a H. Anheier poukazujú na rozdielne prístupy, s akými k diskusiám o treťom sektore pristupujú americkí a európski bádatelia. Zatiaľ čo spoločenskí vedci v USA často nazerali na tretí sektor v toquevillovskom duchu ako na základnú zložku občianskej liberálnej demokratickej spoločnosti, niektorí európski autori poukazovali na historický význam tretieho sektora v konzervatívnej politickej agende, pripomínajúc jeho rolu v 19. storočí ako nástroja cirkvi slúžiaceho proti ateizmu a socializmu. Pozri Seibel, W. – Anheier, H.: Sociological and Political Science Approaches to the Third Sector. In: Anheier, H. – Seibel, W. (Eds.): The Third Sector..., 1990, s. 8. Pozoruhodným príspevkom k analýze „katolíckych“ a „protestantských“ tradícií dobročinnosti je štúdia Blažek, B.: Dobročinnosť: skryté souvislosti. Revolver Revue, Kritická príloha, č. 4/1996.
 31. Ako príklad môžeme zvoliť jednu z najnovších správ na tému integrácie desiatich štátov stredovýchodnej Európy do Európskej únie (tieto krajiny už sú pridruženými členmi EÚ), pripravenú významnou a politicky vplyvnou nemeckou nadáciou Bertelsmann Stiftung. V tomto komplexnom materiáli, zostavenom medzinárodným tímom expertov, sa sleduje pripravenosť jednotlivých krajín na integráciu a sumarizujú sa odporúčania pre stratégiu EÚ. V každej krajine sa okrem iného skúma aj situácia v oblasti mimovládnych organizácií, v duchu presvedčenia, že „je dôležité podporovať mimovládne a súkromné iniciatívy, ktoré zohrávajú rastúcu úlohu vo všetkých reformných štátoch. Spolupráca s mimovládnymi inštitúciami bude hrať rozhodujúcu rolu pri úzdrave sociálneho sektora a mala by

- byť podporovaná všetkými prostriedkami“. Pozri Weidenfeld, W. (ed.): *Central and Eastern Europe on the Way into the European Union. Problems and Prospects of Integration*. Gütersloh, Bertelsmann Foundation Publishers 1995.
32. Pozri kapitoly Z. Fialovej v publikácii *Neziskový sektor a dobrovoľníctvo na Slovensku*. Bratislava, SAIA-SCTS a FOCUS 1995.
 33. NonProfit (Občasník tretieho sektora, nadácií, nezárobkových organizácií) vydávali od r. 1991 Československý výbor Európskej kultúrnej nadácie a slovenská kancelária Charty 77. Od r. 1994 ho vydáva SAIA-SCTS za podpory grantov od nadácií Ch. S. Mott Foundation, Rockefeller Brothers Fund, Ford Foundation, The Foundation for a Civil Society a Nadácie pre podporu občianskych aktivít. Publikácia je distribuovaná bezplatne.
 34. Pozri *Neziskový sektor...*, 1995.
 35. V apríli 1996 členmi Grémia tretieho sektora boli: I. Baumannová, Vzdelávacia nadácia Jána Husa; A. K. Brunovská, Združenie sudcov Slovenska; M. Čarnogurská, Pomoc pre Vás; P. Demeš, hovorca Grémia tretieho sektora; F. Divok, Slovenský zväz ochrancov prírody a krajiny; J. Drozd, Slovenská únia pre mier a ľudské práva; L. Fifík, Únia slovenských televíznych tvorcov; V. Grežo, Rada mládeže Slovenska; A. Hanudel'ová, KIDS – Spoločenstvo detí a mládeže; A. Chorváthová, Slovenská riečna sieť; M. Kliment, Slovenská spoločnosť pre plánované rodičovstvo; J. Mesík, Environmental Partnership for Central Europe; M. Zemčíková, Slovenská katolícka charita; Z. Szatmáry, Nadácia Charty 77; H. Woleková, Centrum pre analýzu sociálnej politiky; V. Záhorcová, Združenie pre pomoc ľuďom s mentálnym postihnutím. Do apríla 1996 v Grémiu pracovali aj O. Makýš, Strom života a B. Slabý, Slovenská humanitná rada, ktorý dnes pôsobí v Nadácii Alexandra Dubčeka.
 36. „Zákona o nadáciách sa neboja. Slovenská humanitná rada chce mať vlastný dom“ (Rozhovor A. Korimovej s riaditeľkou Úradu SHR B. Zániovou). *Slovenská Republika*, 28. 2. 1996. Činčárová, A.: „Slovenská humanitná rada.“ *Národná obroda*, 7. 5. 1996.
 37. Pozri rozhovor s tajomníkom Slovenského mládežníckeho snemu F. Kaveckým „Spoločné hľadanie optimálnych východísk“. *Slovenská Republika*, 18. 5. 1996.
 38. Krno, M.: „Národný front vstáva z mŕtvych“. *Pravda*, 14. 5. 1996.
 39. Tak napríklad podľa riaditeľky Úradu Slovenskej humanitnej rady B. Zániovej prácu SHR najviac brzdí okolnosť, že organizácie, ktoré do nej patria, nemajú daňové zvýhodnenie. „Ak vedú napríklad vývarovňu na bohumilé účely, platia DPH, akoby podnikali so ziskom. Pritom si na to musia zabezpečiť peniaze od sponzorov. Percento, ktoré môžu dať sponzori na hu-
 - manitné ciele, je nízke. Daň z príjmu fyzických osôb v humanitných organizáciách by sa mala zrušiť alebo aspoň znížiť“. „Zákona o nadáciách sa neboja...“, 28. 2. 1996.
 40. Pozri výskumnú správu Salamon, L. – Anheier, H.: *The Emerging Sector: The Nonprofit Sector in Comparative Perspective – An Overview*. Baltimore, Institute for Policy Studies, The Johns Hopkins University 1994.
 41. Woleková, H.: „Alternatívna...“, 1995. Informácie o plánoch na rok 1996 uvádza napríklad príspevok „Štátne dotácie pre detské a mládežnícke organizácie o 8 miliónov Sk vyššie ako vlni“. *SME*, 23. 5. 1996.
 42. Pozri napríklad Demeš, P.: „Kontrolné mechanizmy a finančné zdroje pre neziskový sektor na Slovensku.“ *SME*, 18. 8. 1995.
 43. Pozri Čiliak, O.: „Nadácie na hrobárovej lopate. Prievidzská FILLIA bojuje proti drogám s imaním 500 korún.“ *SMER DNES*, 28. 5. 1996.
 44. Podľa predsedu Predstavenstva nadácie Bioekogen pri ÚBGŽ SAV M. Greksáka „tí, čo tento zákon schválili, jednoducho neveria, že nadácie môžu vykonávať spoločensky prospešnú činnosť aj s minimálnymi prostriedkami... Takmer v každom paragrafe tohto zákona dominuje kontrola orgánov štátnej správy, ktorá svojou nedôverčivosťou takto supljuje správne a kontrolné orgány nadácií, pričom pre činnosť nadácií a ich podporu nič neprináša.“ Greksák, M.: „Zákon o nadáciách a veda“, *SME*, 1. 6. 1996.
 45. Pozri brožúrku Kravčík, M.: *Nahlas o Tichom Potoku*. Slovenský zväz ochrancov prírody a krajiny, ZO „Ľudia a voda“ Košice, Košice 1996.
 46. Kľúčovými osobnosťami Nadácie Horský park sú K. Procházka a M. Filková, dlhoroční aktivisti ochrannárskeho spoločenstva. O ústrednom projekte nadácie pozri materiály Procházka, K.: *25 otázok o Vnútorných horách*. Bratislava, Spoločenstvo Horský park a Nadácia Horský Park 1994 a *Projekt Vnútorné hory* Bratislava. *Obrysy*. Bratislava, Nadácia Horský park 1995.
 47. Výskum v tejto oblasti je na Slovensku zatiaľ iba v začiatkoch. Jedným zo širšie založených podujatí bol projekt *Občianstvo a občianska participácia* 1995. Pozri Macháček, L. a kol.: *Občianske združenia: aktéri transformácie a modernizácie Slovenska*. Bratislava, Slyica – Akadémia vzdelávania – Otvorená univerzita Slovenska 1995. Pozoruhodným príspevkom k typológii MVO je publikácia Ondrušek, D. – Poláková, Z. – Bednařík, A.: *Prieskum aktuálnych vzdelávacích potrieb mimovládnych organizácií na Slovensku (k projektu „Efektívnosť a organizačný rozvoj tretieho sektora“)*. Bratislava, PDCS 1996. O niektorých ďalších výskumných sondách pozri publikáciu *Neziskový sektor...*, 1995.
 48. Bútorová, Z. – Bútor, M.: *Mimovládne organizácie a dobrovoľníctvo na Slovensku očami verejnej mienky I*.

- Edícia „Tretí sektor a dobrovoľníctvo“ 1/96. Bratislava, SPACE (Centrum pre analýzu sociálnej politiky) 1996.
49. Pozri Aktuálne problémy Slovenska..., 1995.
 50. Tieto zistenia možno uviesť do súvislosti s výsledkami L. Macháčka, ktorý v reprezentatívnom výskume v júni 1995 zistil, že členovia občianskych združení sa od nečlenov líšia jednak vyššou účasťou v parlamentných i komunálnych voľbách, jednak vyššou participáciou na netradičných formách politického správania (ako sú napríklad petície). Ďalej sa v tomto výskume zistilo, že členovia občianskych združení na rozdiel od nečlenov kladú väčší dôraz na uplatňovanie trhu v transformácii spoločnosti, ako aj väčší dôraz na individuálnu zodpovednosť za vlastný osud. Zároveň však presadzujú silnejšiu zodpovednosť štátu v oblasti vzdelania, kultúry, vedy a výskumu. Pozri Macháček, L.: Asociatívnosť a občianska participácia. Sociológia. 28, 1996, č. 1, s. 55-62.
 51. Pozri Neziskový sektor..., 1995.
 52. Potvrďuje sa tak zistenie predchádzajúceho výskumu, podľa ktorého medzi dobrovoľníkmi v MVO vo sfére sociálnej starostlivosti majú miernu prevahu ženy, čo je dané ich prirodzenou inklináciou k tomuto typu práce, ako aj tým, že tento typ práce vykonávajú ľudia s pedagogickým vzdelaním alebo so vzdelaním v odbore sociálna práca, medzi ktorými takisto prevažujú ženy. Pozri Neziskový sektor..., 1995.
 53. Pozri Novak, M.: An Essay on „Public“ and „Private“. In: Philanthropy: Four Views. New Brunswick – London, Transaction Publishers 1988.
 54. Úryvky z vystúpenia R. Hofbauera uverejnila o. i. Slovenská Republika v dňoch 28. 9. 1995 a 4. 10. 1995.
 55. Hofbauer, R.: „Informačná vojna o Slovensko.“ Slovenská Republika, 4. 1. 1996.
 56. „Vyhlásenie Nadácie pre občiansku spoločnosť.“ Pravda, 19. 1. 1996. Pozri tiež Zamkovský, J.: „Internie je Internet.“ SME, 19. 1. 1996.
 57. V tejto súvislosti hodno pripomenúť zásady citovaného Medzinárodného vyhlásenia, podľa ktorých vlády by sa mali „vyhnúť neodôvodnenému porušovaniu nezávislosti dobrovoľníckeho sektora. Ak by boli dobrovoľnícke organizácie obvinené zo zneužitia, musia mať možnosť obrátiť sa na súd. Definitívne rozhodnutie by malo byť v právomoci súdu, a nie vládnej administratívy, pretože sa má posudzovať iba nezákonnosť danej činnosti, a nie súlad aktivít organizácie so súčasťou vládou politikou.“ Pozri dokument Za životaschopný dobrovoľnícky sektor..., 1994.
 58. Pozri napríklad Dostál, O.: „Vizitka slovenskej demokracie.“ SME, 14. novembra 1995.
 59. Najčítanejší denník Nový čas uverejnil 29. 12. 1995 rozhovor P. Škorňu s hovorcom Grémia tretieho sektora P. Demešom „Bude znamenať schválenie pripravovaného zákona o nadáciách ich definitívny zánik?“ a venoval tiež tejto téme úvodník: Škorňa, P.: „O etape dirigizmu“. Nový čas, 29. 12. 1995. Ďalej pozri napríklad Miškufová, H.: „Pracujú bez hĺby peňazí, ale zato s veľkým nadšením. Zákon o nadáciách ohrozuje existenciu spoločensky prospešných spoločností.“ Práca, 2. 1. 1996; Woleková, H.: „Stanovisko k návrhu zákona o neziskových všeobecne prospešných právnických osobách.“ SME, 3. 1. 1996; Mesík, J.: „Zákon o zákaze nadácií.“ SME, 4. 1. 1996 a SMER DNES, 8. 1. 1996; Holub, M.: „Demarše vládu nepomýlili. Prichystaný je zákon, ktorý by mal na Slovensku zlikvidovať súkromné nadácie.“ Slovenský Profit, 2/1996 (9. 1. 1996); Sýkora, P.: „Návrh zákona na zánik nadácií.“ Pravda, 11. 1. 1996; Čiampor, F.: „Nadácia moci.“ Národná obroda, 13. 1. 1996.
 60. „Grémium tretieho sektora: Desatoro NIE!“ SME, 17. 1. 1996. „Najvážnejšie výhrady voči návrhu vládneho zákona o nadáciách alebo Desatoro NIE! vládne návrhu zákona o nadáciách.“ NonProfit, február 1996.
 61. Za Slovenskú riečnu sieť kampaň koordinovala A. Chorváthová; tlačové konferencie Grémia tretieho sektora pripravovala S. Hanzelová zo SAIA-SCTS; desiatky rozhovorov a iných výstupov pre médiá poskytli H. Woleková, P. Demeš, J. Zamkovský, M. Huba, Z. Magurová a ďalší členovia grémia a osobnosti pôsobiace v MVO. Monitoringu tlače sa venovala K. Čarná zo SAIA-SCTS. O kampani pravidelne informoval mesačník NonProfit. O zmysle a priebehu kampane pozri napríklad Szatmáry, Z.: „Rešpekt pre tradíciu a skúsenosť.“ NonProfit, február 1996; ďalej rozhovor s členkou Grémia tretieho sektora A. Chorvátovou „SOS je volanie o pomoc.“ NonProfit, február 1996; rozhovor s členom legislatívnej skupiny grémia M. Giertlom „Mimovládny neznamená nevládny. Nehádzať flintu do žita.“ NonProfit, marec 1996; Činčárová, A.: „Naše vízie sú optimistické, lebo vzniká občianska spoločnosť.“ (Rozhovor so Z. Szatmáry a M. Giertlom). Národná obroda, 1. 4. 1996.
 62. „Občiansky návrh zákona o nadáciách.“ NonProfit, marec 1996. O návrhu informovali aj denníky, napríklad Národná obroda v osobitnom celostranovom materiáli uverejnenom 6. 3. 1996, kde ho podrobne vysvetlil riaditeľ Centra pre podporu miestneho aktivizmu z Ponickéj Huty J. Zamkovský. Pozri Zamkovský, J.: „Ponuka na otvorenú diskusiu. Odlišnosti tzv. občianskeho návrhu.“ Národná obroda, 6. 3. 1996.
 63. „Objavili sme doma i v zahraničí obetavých a nezištných pracovníkov i darcov,“ píše sa v jednom z ohlasov na kampaň, ktoré sú pozoruhodným svedectvom o ľuďoch vytrvávajúcich v úsilí o kvalitu života. „Ak som nechcela, aby deti z divadelných súborov pri našom Malom centre kultúry a poznania neprešli medzi klientov Centra pre liečbu drogových závislostí, písala som žiadosti a chodila leštiť kľučky po všetkých nadáciách. Vďaka Bohu som sa stretla s porozumením...“ „Nadácia v tomto roku financuje v prírodnej rezervácii Žitavský luh kosenie lúk, čo už poľnohos-

- podári dávno vzdali a štát sa o to nestará.“ „Aby však život nebol len utrpením plným bolesti, zákazov a obmedzení, je potrebné sa naučiť s chorobou žiť – o to sa usiluje naša nadácia.“
64. V decembri bolo uverejnených 13 príspevkov, v januári už počet stúpil na 90; vo februári ich bolo 71, v marci 83, v apríli 55 a v máji 118. Monitoring nezachytáva maďarskú tlač vychádzajúcu na Slovensku (o kampani napríklad často referoval aj denník Új Szó). Z celoštátnych periodík pravidelne o kampani písali najmä denníky SME, Práca, Pravda, Národná obroda. Osobitné rozsiahlejšie materiály uverejnil napríklad denník Národná obroda (6. 3. 1996) a týždenník TREND (11/1996); Nedel'ná Pravda si zvolila tretí sektor ako tému týždňa. Pozri napríklad Ondrušek, D.: „Štyridsaťročné omeškanie v postoji k nadáciám“ SME, 4. 3. 1996; Sámel, I.: „Právna úprava nadácií vyvoláva širokú diskusiu.“ Národná obroda, 6. 3. 1996; Magurová, Z.: „Návrh slovenského zákona sa hodí len pre verejnoprávne nadácie.“ Národná obroda, 6. 3. 1996; „V neziskovom sektore sa na Slovensku angažuje sedmina občanov.“ TREND 11/1996 (13. 3. 96); Lajdová, Z.: „Horúci nadačný zemiak.“ Nedel'ná Pravda, 15. 3. 1996; Čeredejev, I.: „Nadácie nezávislých trŕňom v oku mocných.“ Práca, 20. 3. 1996; Huba, M.: „Vlády nebojujú s nadáciami. List Spoločnosti pre trvalo udržateľný život predsedovi NR SR.“ SME, 21. 3. 1996
65. Pozri Bútorová, Z. – Bútor, M.: *Mimovládne...*, 1996.
66. „Zaujímavé sú postoje príslušných štátnych úradníkov,“ píše Z. Szatmáry. „V súkromí priznávajú, že napomáhajú škodlivej veci. Mnohí aj vysoko postavení neváhajú uchádzať sa o podporu napríklad pre svoje deti na štúdium v zahraničí alebo na konferencie. Neraza sa mi stalo, že to alebo ono ministerstvo dáva kontakt na našu nadáciu (Nadácia Charty 77 – pozn. aut.) svojim ľuďom, ba dokonca neváha aj písomne žiadosť podporiť. Najzarážajúcejšie je „právne bezvedomie“. Neschopnosť a nevôľa akceptovať aj tú našu nedokonalú ústavu ako zdroj práva, ako najvyšší zákon. Ak nedodržíme základný zákon, môžeme očakávať dodržiavanie zákonov odvodených?“ Szatmáry, Z.: „Rešpekt...“, 1996.
67. Pozri Zamkovský, J.: „O argumentoch začudovaného úradníka“ a Čarnogurská, M.: „Návrh zákona nezohľadňuje ciele nadácií.“ SME, 15. 3. 1996.
68. Alner, J.: „Legislatívna rada podľa Kataríny Tóthovej akceptovala pripomienky tretieho sektora.“ Národná obroda, 12. 3. 1996;
69. Sujová, Z.: „Podľa V. Morica sú pracovníci nadácií príživníkmi, UNHCR má výhrady k návrhu zákona o nadáciách.“ Národná obroda, 17. 5. 1996. Dudinský, M.: „Stroskotanci na plytčine účelovej humanity.“ Slovenská Republika, 6. 5. 1996.
70. Citované podľa materiálu ICNL zaslaného americkej vládej agentúre USAID v Bratislave.
71. Pozri rozhovor M. Čiernej s V. Cochetelom „Humanitné organizácie v ohrození. Vedúci Úradu Vysokého komisára OSN pre utečencov na Slovensku k zákonu o nadáciách.“ Pravda, 22. 1. 1996 a komuniké pre TASR poskytnuté M. Čiernou dňa 14. mája 1996.
72. Oba materiály sú k dispozícii v SAIA-SCTS, odkiaľ aj pochádzajú citácie.
73. Pozri Gallop, B. – Kemp, E.: *Review and Recommendations...*, 1996.
74. Čeredejev, I.: „Miesto Tretieho sektora Národný Front? Rozhovor s hovorcem Grémia Tretieho sektora Pavlom Demešom.“ Práca, 30. 5. 1996. Obdobné úvahy sú rozvinuté v príspevku Melichárková, A.: „Zásah do súkromia darcov.“ Hospodárske noviny, 23. 5. 1996.
75. „Prezident vrátil NR SR zákon o nadáciách.“ SME, 6. 6. 1996. „Prezident vrátil zákon.“ Pravda, 6. 6. 1996.
76. „Legislatívny proces sa nám zastaviť nepodarilo. Podarilo sa však to, čo súčasnému Slovensku čoraz viac chýba. Občania sa začali správať ako príslušníci skutočnej občianskej spoločnosti (predovšetkým aktivisti organizácií tretieho sektora, novinári, veľká časť verejnosti aj politikov)... Škoda, že vždy sa tak stane, až keď je neskoro. Najdôležitejšie je, že dnes už dostáva slovenská aj zahraničná verejnosť komplexné informácie a exekutíve sa nepodarilo v tichosti urýchliť legislatívny proces.“ Rozhovor s M. Giertlom „Mimovládny...“, 1996.
77. Hoci kampaň „nepochybne patrí k tomu najlepšiemu, čo sa vo sfére koordinovaného spoločného úsilia mimovládneho sektora podarilo na Slovensku v posledných rokoch uskutočniť“, predsa sa nepodarilo „dostatočne vyburcovať občanov, aby pripomenuli svojim voleným zástupcom, že sú tu v prvom rade na to, aby v parlamente presadzovali ich, teda voličské a občianske záujmy, a nie svoje straníkomocenské, pričasto protiočianske zámery, obsiahnuté o. i. v návrhu zákona o nadáciách“. Huba, M.: „Právna úprava nadácií – zrkadlo nastavené moci.“ Národná obroda, 30. 5. 1996.

Médiá

- **Eugen Gindl (1944) ukončil štúdium na FFUK v Bratislave na katedre novinárstva. Pracoval ako reportér a scenárista, v r. 1987 bol spoluautorom publikácie ochranárskeho hnutia Bratislava nahlas. Bol členom prvého Koordinačného výboru Verejnosti proti násiliu, v r. 1989 založil časopis Verejnosť a bol jeho prvým šéfredaktorom. V súčasnosti pôsobí ako šéfredaktor astronomického časopisu Kozmos a vedúci redaktor stredo európskej prílohy denníka SME.**

Kľúčové slová: masmédiá, sloboda šírenia informácií, privatizácia médií, transformácia systému tlače, duálny systém, verejnoprávne médiá, mediálne rady, licencie, usmernená inzercia, cenzúra, vytváranie tlačového monopolu, tlačový zákon, novela trestného zákona, ekonomické podmienky fungovania médií.

1. MASMEDIÁLNY SYSTÉM PRED REVOLÚCIOU

Do novembra 1989 boli médiá riadené z jediného mocenského a ideologického centra. Za jedinú formu vlastníctva tlače, rozhlasu a televízie sa považovalo štátne a stranické vlastníctvo, v prípade tlače i vlastníctvo štátom kontrolovaných organizácií. Sloboda prejavu bola iba proklamovaná, monopol na informovanie verejnosti mal štát. Takýto stav sa utvoril čoskoro po prevzatí moci komunistami, keď začiatkom päťdesiatych rokov, bezmála sto rokov po prijatí prvého tlačového zákona v Rakúsko – Uhorsku, sa tlačové právo na našom území vrátilo k nulovému stavu: tlačové zákony a ich novely boli zrušené, médiá sa vrátili do tlačového praveku. Ústava ČSR z r. 1948 obsahovala ešte vágnu formuláciu „v zásade nie je dovolené podrobovať tlač predbežnej cenzúre“. V novej, „socialistickej“ ústave prijatej v r. 1960 už ustanovenia o zákaze cenzúry chýbali, takže uplatňovanie cenzúry nebolo možné pova-

žovať za protiústavné. Na tom nič nemenili ani podpisy predstaviteľov ČSSR pod celým radom medzinárodných dohôd, vrátane záverečného aktu Helsinskej konferencie. Obnova stavu bez cenzúry bola uskutočnená až po zmene systému, zákazom cenzúry v zákone č. 86/1990.

Štát, pravda, médiá pomerne štedro financoval. Štátne subvencie vyživovali i pomerne chudobný systém tlače, čo umožňovalo aj vydávanie celého radu stratových periodík. Tento systém tlače bol rigidný, nepružný a najmä po roku 1970 čoraz menej schopný reflektovať diferencované a meniace sa potreby ľudí. Napriek určitej šedivosti mali médiá značný vplyv. Začiatkom 80. rokov pôsobili televízia a rozhlas na 97% populácie, náklady dennej tlače sa pohybovali okolo európskeho priemeru, dennú tlač pravidelne čítalo okolo 75% dospelých obyvateľov a aspoň jeden časopis si kúpilo 950 z každej tisíciky občanov.

Masmediálny systém vychoval množstvo profesionálnych pracovníkov, ich rozmiestnenie v jednotlivých druhoch médií však bolo v porovnaní so západnými médiami paradoxné. Zatiaľ čo elektronické médiá, najmä televízia, zamestnávali v porovnaní s verejnoprávnymi elektronickými médiami na západe nepomerne viac zamestnancov (príznačný bol najmä nepomer počtu úradníkov a tvorivých ľudí), väčšina periodík bola čo do počtu novinárov poddimenzovaná. Menovite denníky a veľké týždenníky mali menej zamestnancov nielen oproti svojim protějškám na západe, ale aj v porovnaní so susednými socialistickými krajinami.

2. MASMEDIÁLNY SYSTÉM PO REVOLÚCII

Zmeny, ktoré prebiehajú po novembri 1989, sú dlhodobé, nie sú ešte ani zďaleka ukončené a majú počas jednotlivých vlád isté špecifiká. Najpozitívnejším plodom novembra 1989 bolo v tomto smere nepochybne odstránenie mocenského monopolu KSČ a vytvorenie celej škály názorovo diferencovaných médií. 15. decembra 1989 vznikli nezávislé noviny občianskych hnutí Verejnosti proti násiliu (Verejnosť) a Maďarskej nezávislej iniciatívy (Nap), ktoré až do predvolebnej kampane vychádzali dvakrát do týždňa, potom sa premenili na denníky. Odstránil sa stranícko-štátny monopol v rozhlase i televízii, nahradil ho systém provizórny, ktorý mal vyústiť do duálneho, t. j. do paralelnej existencie verejnoprávnych a súkromných médií, tak ako je to v iných demokratických krajinách.

Rýchla liberalizácia vydávania novín a časopisov vyvolala zmenu vlastníckych vzťahov, inšpirovala redakcie i ambiciózných vydavateľov k najrozličnejším formám a spôsobom privatizácie.

Nová situácia sa vytvorila po vzniku samostatnej Slovenskej republiky. Po 1. januári 1993 sa ukázala potreba dobudovať masové médiá s prihliadnutím na potreby nového štátu. Zánikom federálneho rozhlasu a televízie došlo k zásadným zmenám vysielačích okruhov v televízii. Slovenský rozhlas začal pripravovať aj vysielenie do zahraničia, ktoré sa predtým uskutočňovalo len z Prahy. Tlačová agentúra Slovenskej republiky (TASR) začala veľmi rýchlo v plnom rozsahu plniť funkcie samostatného subjektu smerom k domácim i zahraničným klientom, ale i vo vydávaní spravodajstva zo zahraničia.

2. 1. ZMENY PERIODICKEJ TLAČE

Koncom roku 1989 noviny a časopisy prestali byť závislé od politických strán, spoločenských organizácií a iných inštitúcií, z ktorých časť zanikla, alebo sa transformovala. Vytvorila sa nová vydavateľská základňa za účasti súkromného, ale sčasti už i zahraničného kapitálu. Na vlastníctve novín sa vo viacerých prípadoch podieľali aj redakcie. V tomto období v gravitácii nových politických zoskupení, hnutí a strán vznikali aj noviny, ktoré napriek informačnej otvorenosti oslovovali najmä sympatizantov týchto politických subjektov (napríklad Verejnosc' prívržencov VPN, Slovenský denník priaznivcov KDH). Na čoraz pluralitnejšom podhubí však takáto politická inklinácia obmedzovala ich prirodzený rozvoj a po explozívnom nástupe (Verejnosc' tlačila v januári 1990 220 000 výtlačkov) postupne ohrozovala ich postavenie na mediálnom trhu, až napokon spôsobila ich zánik.

Vlastnícku transformáciu sprevádzal vysoký stupeň rozdrobenosti vydavateľských aktivít. V tituloch, ktoré prežili revolučný zlom, došlo k zásadnej zmene obsahu avo väčšine prípadov i k zmene vedenia redakcie, pričom nové vedenie si volili redaktori sami. Objavilo sa množstvo nových titulov. Mnohé sa v rastúcej konkurencii neuchytili a zanikli. Napriek tomu je systém tlače, v porovnaní s elektronickými médiami, najdiferencovanejší.

Tabuľka 48
Vývoj počtu titulov periodickej tlače na Slovensku v r. 1989 –1995

Rok	Spolu	Denníky	Celoslovenské časopisy	Regionálne Periodiká
1989	326	12	192	122
1990	492	17	293	182
1991	533	18	341	174
1992	697	19	385	293
1993	753	20	414	319
1994	785	20	493	302
1995	871	20	498	353

Zdroj: Holina, V.: Zmeny v systéme prostriedkov masovej komunikácie na Slovensku. In: Žurnalistika XXI-XXII/1996 (v tlači)

Ako vidno z **tabuľky 48**, počet vydávaných titulov sa od roku 1989 zvýšil dvaaplnásobne. Explózia vydavateľských aktivít bola prirodzená. Celý rad vydavateľov chcel v otvorenom mediálnom prostredí vydávať časopisy, ktoré komunistický systém tabuizoval (porno, mystika, kriminalistika, niektoré druhy využívania voľného času), obmedzoval (humor a satira) alebo tlmil. Veľký boom zaznamenala ešte za existencie spoločného štátu nacionalisticky zameraná tlač, ktorej konjunktúra však začala slabnúť ešte pred vznikom samostatného Slovenska. Vcelku platí, že liberalizácia vydavateľských činností sa opierala nielen o politické, ale najmä o komerčné zámery. Tabuľka pochopteľne neodzrkadľuje naplno búrlivé zmeny v štruktúre tlače – nič napríklad nehovorí najmä o neúspešných vydavateľských pokusoch. Len v priebehu posledného roka zaniklo napríklad, napriek celkovému nárastu počtu titulov, 82 periodík a 18 ďalších znížilo periodicitu. Aj tak však počet nových titulov i v tomto roku, tak ako po roky minulé, prevýšil počet zaniknutých periodík. Od roku 1989 celkový počet periodík nepretržite stúpa. Najrýchlejšie sa zvyšuje počet periodík regionálnych.

2. 2. NIEKTORÉ ZVLÁŠTNOSTI VÝVOJA DENNÍKOV

Vysoké náklady zabezpečujú denníkom v systéme tlače osobitné postavenie. Rozlišujeme denníky s celoslovenskou pôsobnosťou, regionálne denníky (tie pokrývajú územia bývalých krajov s počtom cca 1,5 milióna obyvateľov) a mestské denníky, ktoré sa šíria vo väčších mestách a ich okolí. Kritériom nasledujúcej **tabuľky 49** nie je miesto vydávania, ale územie, na ktorom sa denník šíri.

Tabuľka 49

Zmeny v počte a štruktúre denníkov na Slovensku v r. 1989–1995

Rok	Celoslovenské	Regionálne	Mestské	Spolu
1989	7	3	2	12
1990	11	3	3	17
1991	11	3	4	18
1992	13	3	3	19
1993	12	4	4	20
1994	11	5	4	20
1995	10	5	4	19

Pozn.: V júni 1995 sa zlúčili denníky SME a Smena, čím počet denníkov klesol na 19.

Zdroj: Holina, V.: Zmeny v systéme prostriedkov masovej komunikácie na Slovensku, In: Žurnalistika XXI-XXII/1996 (v tlači)

Zmeny vo vydávaní denníkov po novembri 1989 by sa dali zhrnúť takto:

- boom do roku 1992 prežívali najmä denníky,
- vznikli nové tituly, ktoré vytvorili základ názorovej diferenciacie a plurality,
- v prvom období vznikali i denníky politických strán a hnutí, ktoré však postupne zanikli,
- denníky, ktoré si zachovali pôvodné označenie, zmenili obsahové zameranie, vo väčšine prípadoch aj polygrafickú úpravu, ale pretrvali,
- podstatne sa rozšíril rozsah a polygrafická úroveň denníkov,
- väčšina denníkov vydáva raz týždenne rozšírené vydanie
- plochu denníkov výrazne pokrýva inzercia
- objem celkových nákladov výrazne poklesol, pričom pokles postihol väčšinu denníkov vydávaných pred novembrom,
- najväčší pokles nákladu zaznamenali regionálne denníky,
- pri raste počtu titulov a poklese nákladov výrazne poklesol priemerný náklad a postupne sa zvyšovali ceny (v priemere na 10-12 násobok ceny v novembri 1989)

Neproporciálnym prvkom štruktúry tlače je, že v hlavnom meste Slovenska vychádzajú všetky celoslovenské denníky, jeden denník regionálny a mestský večerník. Takúto nepriaznivú štruktúru okrem excentrickej polohy Bratislavy spôsobil i centralizmus posledných desaťročí, časté a pritom neprírodné zmeny územno-administratívneho usporiadania, ale do istej miery aj rozmiestnenie polygrafických kapacít.

O počte a štruktúre vydávaných denníkov rozhodujú a v čoraz väčšej miere budú rozhodovať aj ekonomické podmienky vydávania, do ktorých sa premietajú výrobné náklady, ceny vstupov, ceny predaja, najmä však ceny

inzercie. Roku 1994 dosiahli príjmy médií z reklamy na Slovensku hranicu 2 miliárd korún (v ČR šesťkrát viac). Na týchto príjmoch sa denníky podieľali 31 percentami, ostatná tlač získala z reklamy 18 percent celkového objemu. Vplyv inzercie bude o to závažnejší, že možno rátať s čoraz výraznejším politicky podfarbeným usmerňovaním inzercie s jasným zámerom – vyradiť z mediálneho trhu vláde nenaklonené periodiká.

2. 3. NIEKTORÉ ZVLÁŠTNOSTI VÝVOJA ČASOPISOV

Časopisy s celoslovenskou pôsobnosťou sa podieľajú na celkovom počte vydávaných titulov 57 percentami. Táto skupina je však veľmi diferencovaná a to tak podľa periodicity, ako aj podľa typologického zamerania. Nasledujúca **tabuľka 50** zaznamenáva tendencie zmien v poslednom období.

Tabuľka 50

Vývoj vydávania časopisov na Slovensku v r. 1993-1995

Rok	Týždenníky	Dvojtyždenníky	Mesačníky	Tituly s menej častou periodicitou	Spolu
1993	50	31	183	150	414
1995	56	36	201	205	489

Zdroj: Holina, V.: Zmeny v systéme prostriedkov masovej komunikácie na Slovensku. In: Žurnalistika XXI-XXII/1996 (v tlači)

Počet vydávaných týždenníkov a dvojtyždenníkov sa mení pomerne pomaly. Najrýchlejšie stúpajú tituly s menej častou periodicitou. Aj v tejto kategórii možno vystopovať určité charakteristické zmeny:

- presadili sa najmä čitateľsky menej náročné tituly (Bosorka s nákladom 477 000, Fiškál 370 000),
- konjunktúru majú obrázkové, rodinné a zábavné časopisy (Život – náklad 260 000),
- objavili sa tri nové typologické skupiny časopisov, ktoré pred rokom 1989 nevychádzali: inzertné, ezoterické a erotické časopisy,
- po počiatocnom rozmachu došlo k stagnácii až úpadku časopisov humoristických, cirkevných a športových,
- hoci niektoré denníky priamo vydávané politickými stranami či hnutiami zanikli (napríklad Verejnosc', Slovenský denník), resp. náklad časti časopisov značne poklesol, zároveň s tým výrazne stúpol počet spoločenských a politických časopisov tej najrôznejšej politickej orientácie,

- odborné a vedecké časopisy, čo sa týka počtu titulov, reagovali na spoločenské zmeny pomalšie: ich počet pozvoľna stúpa, dochádza však k poklesu nákladov,
- zanikli viaceré časopisy popularizujúce vedu a techniku a tie, ktoré pretrvali, bojujú s nízkym nákladom.

Aj pri vydávaní časopisov došlo k podstatným vlastným zmenám. Vznikli rôzne typy vydavateľských spoločností. Málo informácií je k dispozícii o účasti a rozsahu zahraničného kapitálu.

Špecifická je situácia vo vydávaní tlače v regiónoch a v mestách či obciach, ktorú približuje **tabuľka 51**.

Tabuľka 51

Vývoj titulov v malých regiónoch Slovenska podľa typu periodík v r. 1989-1995

Rok	Regiónálne periodiká	Miestne noviny	Podnikové časopisy	Inzertné	Spolu
1989	40	-	82	-	122
1995	100	150	74	29	353

Zdroj: Holina, V.: Zmeny v systéme prostriedkov masovej komunikácie na Slovensku. In: Žurnalistika XXI-XXII/1996 (v tlači)

Najrýchlejšie sa rozvíjala skupina regionálnej a lokálnej tlače, kde sa uskutočnili aj najväčšie zmeny. Vznikli nové typy regionálnych periodík. Do roku 1989 patrili do tejto skupiny iba okresné a podnikové noviny, ktoré boli riadené okresnými a podnikovými výbormi komunistickej strany. Už začiatkom roka 1990 začali vznikať nové periodiká s okresnou pôsobnosťou, ktorých vydavateľmi boli najprv politické subjekty a rozličné organizácie. Neskôr sa rozšírili najmä regionálne časopisy s univerzálnym zameraním. Periodickú tlač začali vydávať aj mestá a obce, vznikli dokonca regionálne inzertné časopisy.

Zaujímavým procesom v tejto skupine časopisov bola postupná politická neutralizácia vzťahu k rozličným politickým subjektom. Spôsobovala to najmä nutnosť udržať si primeraný náklad, čo je možné iba obmedzovaním čitateľného politického zamerania. Zároveň však platí, že časopisy, ktorých existencia závisí od lokálnej inzercie, začali v poslednom čase viac alebo menej otvorene sympatizovať s HZDS, najmä tam, kde je okresné ekonomické lobby prepojené s politickými štruktúrami koalície. Vládi či presnejšie HZDS blízke regionálne a okresné periodiká (t.j. konkrétne tituly) vymenoval koncom októbra 1995 podpredseda HZDS A. Matejka na školení pracovníkov OK HZDS. Podľa jeho odhadu môže HZDS uverejniť svoje materiály (rozumej ideologicko – organizačno – inštruktívne) v jednej tretine periodík, ak sa počítajú aj tie, ktoré berú od HZDS iba inzerciu. Nálepky, ktorými jednotlivé periodiká hodnotil, obsahovali tieto epiteta: protivládny, protištátny, opozičný, promaďarský, apologický,

vyložené opozičný, neproblematiký. O politickom zameraní okresných týždenníkov napovie i nasledujúci údaj: denník SME v rámci skvalitnenia regionálneho spravodajstva oslovil 34 okresných týždenníkov, 14 z nich zareagovalo pozitívne a prihlásilo sa k spolupráci. Dá sa očakávať, že nové územno-správne členenie Slovenska pomerne rýchlo zmení i štruktúru regionálnej tlače. Vzhľadom na čoraz zrejmejšiu závislosť regionálnych médií od lokálnej moci možno očakávať, že počet zglajchšaltovaných periodík i na vidieku porastie.

Celkový náklad regionálnych periodík opäť narastá: začiatkom roka 1996 bolo možné súhrnný náklad 34 okresných týždenníkov odhadnúť na 1 200 000 výtlačkov. Počet čitateľov týchto periodík sa odhaduje na trojnásobok.

Proces vytvárania novej inštitucionálnej základne tlače pokračuje a nie je ukončený. Okrem politických väzieb sa ešte stále a dosť zásadne menia najmä ekonomické podmienky vydávania, ktoré už majú svoju históriu. Roku 1991 sa zaviedla daň z obratu. Vzrástli náklady na výrobu a služby. Roku 1992 sa podstatne zvýšili poštové tarify, ktoré sa prejavili v raste nákladov na distribúciu. V tom istom roku podarilo sa po koordinovanom odpore novinárskych organizácií ČR a SR znížiť daň z pridanej hodnoty v ČSFR z navrhovaných 22 percent (čo by bolo bývalo najväčšie takéto zdanenie tlače v Európe) na prijateľných 11 percent. Bola to prvá, vtedy ešte „federálna“ vzbura novinárov proti takejto dani, navrhovanej v tom čase byrokratmi z Federálneho ministerstva financií za podpory federálnej vlády. Od roku 1993 daň z obratu nahradila daň z pridanej hodnoty: 6% za výrobu, 25% za inzerciu.

V priebehu roka 1995 odrazila novinárska obec niekoľko pokusov vláduceho hnutia odstrániť z mediálneho priestoru najnepohodnejšie periodiká. Pokus zvýšiť daň z pridanej hodnoty pri novinách a časopisoch so zahraničnou účasťou na 25 percent (s návrhom vyšiel poslanec za HZDS J. Fekete) sa skončil nezdarom najmä vďaka spoločnej obrane postihnutých časopisov. Tie, podporené Slovenským syndikátom novinárov, ako aj Združením vydavateľov periodickej tlače, publikovali text „**Znepokojenie**“ na prvých, vybielených stranách denníkov. Účinnnejším nástrojom represie sa však ukazuje byť zákonné obmedzenie reklamy a inzercie štátnych podnikov na 3 percentá zo zisku. Skrytejšou, o to však brutálnejšou formou je direktívne usmerňovanie reklamy a inzercie do tých médií a periodík, na udržaní ktorých má vláda a koalíčné strany záujem. Tieto opatrenia už postihli a nepochybne ešte postihnú najmä nezávislú a opozičnú tlač.

2. 4. NÁRODNOSTNÁ TLAČ NA SLOVENSKU

Maďarská menšina

Po novembri 1989 bol denník Új Szó i jeho farebný víkendový magazín privatizovaný. V roku 1992 vznikla akciová spoločnosť Vox Nova s väčšinovou majetkovou účasťou francúzskej firmy Hersant. 49% akcií zakúpili redaktori. Táto spoločnosť získala vydavateľské práva Új Szó a Vasárnap. V roku 1995 francúzske akcie odkúpila nemecká firma Rheinisch-Bergische Druckerei und Verlagsgesellschaft Düsseldorf. Z týždenníka Szabad Földműves vznikol Szabad Újság, ktorého vydavateľom je Madách-Posonium, s.r.o. Bratislava. Z mládežníckeho týždenníka Új Ifjúság vznikol týždenník Héti Ifi, z ktorého jeho súčasný vydavateľ Tashy Agrotrade, s.r.o. Dunajská Streda, vytvoril mesačník. Obrázkový týždenník Hét prestal vychádzať v roku 1995 pre finančné problémy jeho vydavateľa CSEMADOK-u. (Začiatkom marca 1996 sa objavilo nulté, pokusné číslo tohto obnoveného týždenníka, novým vydavateľom je MGM-7, s.r.o.). Inovovaný ženský časopis Új Nő vychádza taktiež mesačne, jeho vydavateľom je LOAR, s.r.o. Dunajská Streda.

Po roku 1989 vznikli aj nové časopisy. Treba spomenúť najmä liberálny týždenník Nap, ktorý sa mal stať denníkom, ostal však týždenníkom liberálne orientovanej maďarskej inteligencie na Slovensku. Zanikol ako posledný mohykán nežnej revolúcie v auguste 1995.

Roku 1990 začal vychádzať katolícky týždenník Remény, ktorý dodnes vydáva Glória, s.r.o. Bratislava.

Na Slovensku popri Irodalmi Szemle vychádza ďalší maďarský literárny mesačník Kalligram. Jeho redakcia sídli v Bratislave, rovnomený vydavateľ je zaregistrovaný v Dunajskej Strede. Na Vianoce roku 1995 po prvýkrát vyšiel s podporou štátneho fondu Pro Slovakia týždenník Életünk, ktorého vydavateľom je Nadácia Megbékélés.

Z ostatných periodík treba spomenúť detské mesačníky Tücsök a Tábortűz, z okresných dvojjazyčných (slovensko-maďarských) týždenníkov má najlepšiu úroveň Žitný ostrov – Csallóköz (Dunajská Streda) a Komárňanské noviny – Komáromi lapok.

V súčasnom období maďarskú národnostnú tlač decimujú popri ťažkostiach, ktoré majú spoločné so slovenskou tlačou, ešte aj niektoré špecifické problémy:

- Podobne ako slovenské, aj maďarské noviny majú neobvyčajne vysoké distribučné náklady – u týždenníkov 40-50 percent, u denníka Új Szó až vyše 50 percent, čo je asi celosvetový rekord.
- Vláda čoraz väčšmi kontroluje reklamný trh, čo sa odzrkadľuje na stále menšom počte inzertných objednávok i pre národnostnú tlač.
- Znižujú sa štátne dotácie pre národnostné kultúry a pre národnostnú tlač. V roku 1994 podpora schválená parlamentom predstavovala sumu 140 miliónov Sk. V roku 1995 i v r. 1996 to bolo iba 58 miliónov, ktoré navyše podľa nových pravidiel rozdeľuje štátny fond Pro Slovakia. Vlnajšia prax jednoznačne potvrdzuje fakt,

že peniaze sa nerozdeľujú podľa odborných, ale na základe ideovo-politických kritérií. Z týchto peňazí sa financuje napríklad národnostná príloha Slovenskej Republiky (ktorú maďarskí čitatelia takmer vôbec nečítajú), vlni aj príloha Hlasu ľudu a iné propagandistické materiály politického charakteru (podrobnejšie o tom pozri kapitolu O. Dostala „Menšiny“ v tejto publikácii).

- Špecifickým problémom maďarskej národnostnej tlače na Slovensku je nedostatok nových novinárskych adeptov, resp. ich slabá jazykovo-štylistická pripravenosť, čo sa negatívne odzrkadľuje na úrovni týchto periodík.

2. 5. TLAČ OSTATNÝCH MENŠÍN

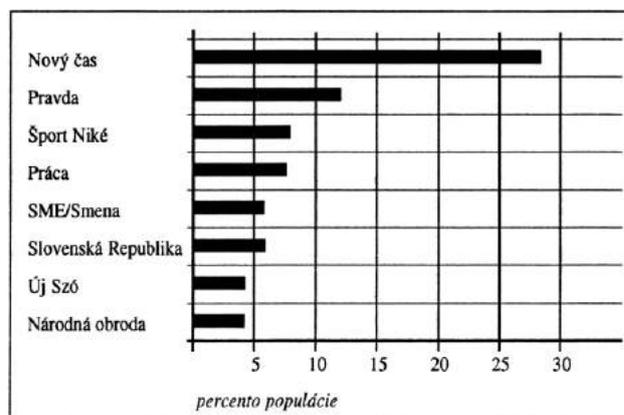
Rómska menšina

Rómovia majú problémy s vydávaním svojich periodík od roku 1993. V roku 1992 dostal týždenník Romano l'il nevo vyše 2 milióny Sk, kým o rok neskôr už len 650 000 Sk. Mesačník Roma dostal na rok 1995 len 770 000 Sk, pričom náklady na tlač jedného čísla predstavujú 80 000 Sk.

Na záver časti v situácii tlače prinášame prehľad čítanosti denníkov, týždenníkov, dvojtýždenníkov a mesačníkov zistený v prieskume agentúr AISA/GfK v rámci MEDIAPROJEKT na jeseň roku 1995.

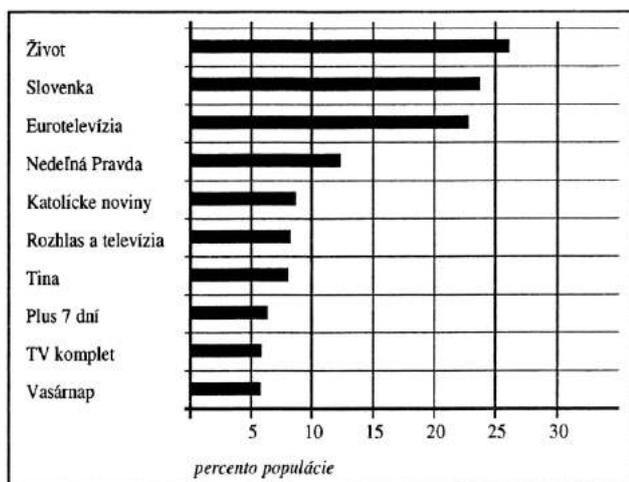
Graf 9

Celoštátne denníky v SR – čítanosť včera (jeseň 1995)

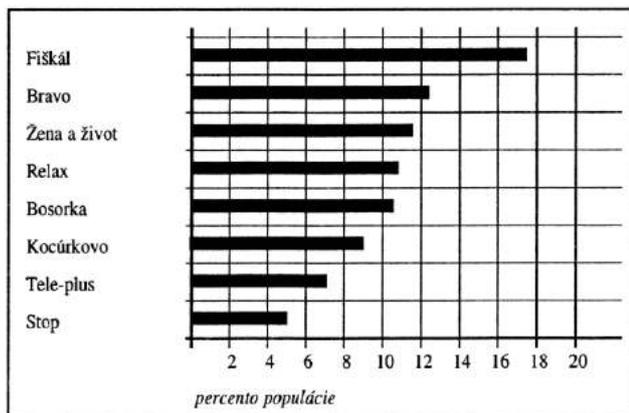
Zdroj: MEDIAPROJEKT 95 AISA/GfK

Graf 10
Týždenníky v SR – čítanosť posledný týždeň (jeseň 1995)

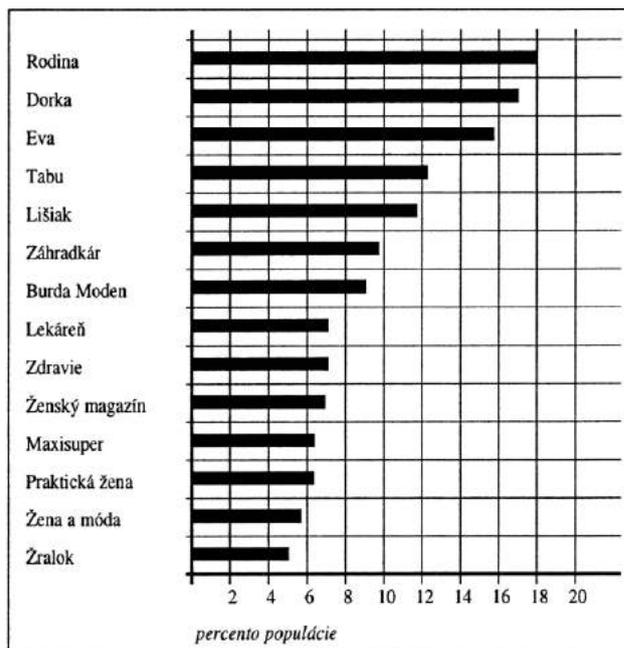
Zdroj: MEDIAPROJEKT 95 AISA/GfK

Graf 11
Dvojtyždenníky v SR – čítanosť posledné dva týždne (jeseň 1995)

Zdroj: MEDIAPROJEKT 95 AISA/GfK

Graf 12
Mesačníky v SR – čítal v poslednom mesiaci (jeseň 1995)

Zdroj: MEDIAPROJEKT 95 AISA/GfK

3. ROZHLAS PO ROKU 1989

Zánik mediálneho monopolu komunistickej strany vytvoril predpoklady vzniku názorovej plurality aj v rozhlasovom vysielaní. Tento proces prebiehal oveľa pomalšie ako v oblasti periodík, pretože na Slovensku neexistovala sieť regionálnych a lokálnych štúdií, ktoré sa dali prevziať, transformovať a privatizovať. Bolo ich treba vytvoriť, vybaviť potrebnou technikou a kvalifikovaným personálom. Súkromné rádiá začali vysielat' postupne (vznikla Asociácia vlastníkov súkromných rozhlasových staníc ako základ licenčného systému). Už v roku 1993 sa ich počet ustálil na dvadsiatich a odvtedy viac-menej stagnuje. Aj tak sa však podarilo vytvoriť síce zďaleka nie vyváženú, ale čoraz sľubnejšiu fungujúcu maketu duálneho systému.

3. 1. VEREJNOPRÁVNÝ SLOVENSKÝ ROZHLAS

Pod „verejnoprávnosťou“ sa v tomto kontexte má na mysli minimálny vplyv štátu na vysielanie a čo najobjektívnejšiu, najvyváženejšiu, politicky najpluralitnejšiu skladbu a charakter vysielania.

Treba povedať, že Slovenský rozhlas (SRo) bol už za čias totality považovaný z hľadiska štruktúry a kvality vysielaných programov za najkvalitnejšie slovenské médium – možno práve preto sa „normalizácia“ po roku 1992

neprejavila do tej miery na kvalite jeho vysielania ako v iných médiách. Ani SRo sa však neubránil živej politickej zácii v porevolučných rokoch, keď verejnoprávnu objektivitu, garantovanú proporčnou pluralitou politických názorov, v istých obdobiach, neušetril. Naopak: najpočítavnejšie publicistické relácie (napríklad Rádiožurnál) sa stali jednostrannou tribúnou účelového populizmu, najmä v službách HZDS. Horúce etapy porevolučného rozhlasu pôsobili aj ako odstredivka: časť redaktorov odišla (i dobrovoľne) do iných rádii, časť sa vyšvihla medzi špičkových propagandistov, ba i politických predstaviteľov vládneho hnutia.

V uplynulom období bola názorová pluralita v tomto médiu výrazne porušovaná. Dokumentujú to o. i. prípady, ktoré zaevidovala komisia Predstavenstva Slovenského syndikátu novinárov na ochranu profesionálnych práv svojich členov. Podľa komisie tieto prípady vzbudzujú vážne podozrenie, že sa v tejto verejnoprávnej inštitúcii práva novinárov nerešpektujú tak ako v štandardných demokratických krajinách. Spomeňme aspoň niektoré: odvolanie zahraničného spravodajcu SRo v Spojených štátoch P. Suska pre jeho kritické výroky na adresu spôsobu zahraničnej reprezentácie Slovenska, ďalej odvolanie redaktorky K. Škvarkovej po odvysielaní Živých slov spisovateľa I. Štrpku venovaných 6. výročiu Novembra 89, zákaz odvysielat' kritickú reláciu Zrkadlo týždňa, ktorej autorkou bola redaktorka Rádiožurnálu T. Valková. Celkom bežné boli aj výmeny autorov komentárov týždňa, najmä pri háklivých udalostiach, akými boli v r. 1995 napríklad odovzdávanie demaršov zo strany EÚ či vlády USA a podobne. Drastickým opatrením bolo okamžité zrušenie pracovného pomeru s redaktorom M. Berkom kvôli údajnému „tendenčnému a jednostrannému komentovaniu vnútorných a zahraničných udalostí“, najmä jednej z nich (spojenie s únosom M. Kováča ml. – po tomto komentári vedúci spravodajstva M. Michalčík údajne dostal imperatívny telefonát zhora). V duchu línie vládnej moci sa postupovalo i v banskobystrickom štúdiu SRo, ktorého riaditeľ Z. Oravec prepustil špičkového moderátora Ľ. Motyčku a odvolal z funkcie zástupcu riaditeľa spravodajstva a publicistiky F. Mikoviča, pretože redaktori štúdia sa koncom r. 1995 a začiatkom r. 1996 odvážili pustiť do vysielania niekoľkominútové rozhovory s J. Langošom a J. Budajom. (V apríli 1996 bol napokon odvolaný i riaditeľ Oravec, nahradil ho režisér umeleckých programov L. Hyža.)

Riaditeľ Slovenského rozhlasu J. Tužinský na sťažnosti postihnutých redaktorov nereagoval. Ukazuje sa, že ani on, donedávna ešte poslanec HZDS, ktorý sa zjavne chcel pokúsiť o „mäkšiu normalizáciu“ verejnoprávneho rozhlasu (v porovnaní s metódami riaditeľa Slovenskej televízie J. Darma), nedokázal plniť mediálne požiadavky vládnej koalície na SRo elegantnejšie. V SRo nie je síce zvyčajňovanie vládnej koalície (pokiaľ ide o počet hostí či o minútáž poskytovanú jednotlivým názorom) až také ná-

padné ako v STV, ale už aj tu narastajúci strach redaktorov berie spravodajstvu, no najmä publicistike, ich pestrosť a rozmanitosť. Vedenie SRo sa v prípade mocenských zásahov do výkonu povolania odvoláva na interný, s väčšinou redaktorov spravodajstva nekonzultovaný a neprijatý dokument – Pravidlá spravodajstva a publicistiky. (Ide o materiál okopírovaný z BBC – avšak podľa predstaviteľov BBC vedenie SRo interpretuje tento dokument tendenčne a účelovo.) Svojevôľi nedôstojnej verejnoprávneho média nedokáže predbežne čeliť ani dvanásťčlenná Redaktorská rada. „Dvanásťka“ síce môže proti porušovaniu slobody slova na pôde SRo protestovať, ale riaditeľ ju zatiaľ absolútne nerešpektuje.

Celkom osobitnú kapitolu tvorí rozhlasové vysielanie pre národnostné menšiny. Maďarské vysielanie slovenského rozhlasu predstavuje v súčasnej dobe 41 hodín týždenne, pričom nie je jasné, akým spôsobom sa na jeho postavení prejaví prijatý zákon o štátnom jazyku.

3. 2. DUÁLNY SYSTÉM A SÚKROMNÉ ROZHLASOVÉ STANICE

Verejnoprávny rozhlas by mal vyžiť z poplatkov koncesionárov a zo štátnej subvencie, ktorá sa však ustavične znižuje. Súčasný štatút však SRo umožňuje predávať svoj vysielací čas aj inzerentom, o ktorých nemá núdzu, lebo zatiaľ iba táto stanica pokrýva celé územie Slovenska. Využíva na to najmä Rádio Rock FM, ktoré je z právneho hľadiska komerčne zameranou filiálkou SRo. Pritom od svojho založenia až podnes využíva voči súkromným konkurentom všetky výhody celoplošného signálu, čím spomaľuje, ba ohrozuje rozvoj a existenciu rádii súkromníkov.

Aký veľký kus z koláča inzercie a reklamy SRo ujedá? Počas ostatných dvoch rokov sa celkové inzercie do rozhlasovej reklamy odhadujú na 260 miliónov korún ročne. Vyše 160 miliónov z tejto sumy získal roku 1994 SRo, zvyšných sto miliónov dostali súkromníci. Vláda novelou Zákona o televíznom a rozhlasovom vysielaní roku 1993 znížila objem reklamy na programoch SRo na 0,5% vysielacieho času. Už o rok neskôršie však parlament pred ťarchou dilemy – zvýšiť subvencie do SRo alebo povoliť viac reklamy – stanovil percento reklamy na 3% vysielacieho času. To pri 24-hodinovom vysielaní znamená 45 minút reklamy denne, do ktorých sa zmestí bezmála 90 „spotov“. Takéto parazitovanie verejnoprávneho rozhlasu na súkromných konkurentoch znevýhodňuje a povážlivo porušuje rovnováhu duálneho systému.

Súkromní vysielatelia zápasia aj s ďalšími problémami. Jedným z nich je faktický (hoci právne už zrušený) monopol Slovenských telekomunikácií (ST). Poplatky za využívanie ich zariadení (vysielačov) sú pre väčšinu súkromníkov veľmi vysoké. Ak si súkromná stanica požičia peniaze a chce si vysielateľ postaviť na najvýhodnejšom mieste, ST im povolenie zväčša nevydajú, aby neohrozili

svoj monopol. Byrokratické prekážky vytvára ST aj v procese koordinácie frekvencií, pretože príslušný úrad patrí tiež pod túto organizáciu.

Približne desatinu príjmov súkromných rozhlasových staníc pohlcujú autorské poplatky. Platia ich zo zisku, nie z obratu. Ochranné autorské organizácie však vyvíjajú tlak na ďalšie zvyšovanie poplatkov.

Rada SR pre rozhlasové a televízne vysielanie je jediným nadriadeným orgánom súkromných rozhlasových staníc. Udeľuje a odoberá licencie na vysielanie a reguluje tak rozhlasový (i televízny) trh. Zákon, na základe ktorého rada vznikla a funguje, je však nedôsledný. Nepredvídal celý rad konkrétnych problémov a preto rada pri ich riešení improvizuje. Neexistencia zákona o reklame na dôvažok spôsobuje, že aj v tejto, takej chúlостivej a politicky korumpovateľnej oblasti neexistujú jasné pravidlá rada musí improvizovať. Ak si uvedomíme, že v tejto rade (podobne ako v ostatných radách pre médiá – pozri prehľad na konci tejto kapitoly) takmer niet zástupcov opozície a zástupcov nezávislých, s vládnucimi politickými štruktúrami neprepojených médií (napríklad Slovenský syndikát novinárov má v nich iba jediného zástupcu), pochopíme, že rada sa môže stať závažím, ktoré reálny duálny systém v oblasti rozhlasového, ale i televízneho vysielania bude účelovo vychyľovať.

Trend ďalšieho rozvoja však naznačuje, že hoci celkový počet rozhlasových staníc stagnuje, zároveň neustále rástol počet poslucháčov súkromných rádii. Roku 1993 predstavoval počet poslucháčov súkromných rádii sotva 100 000 denných poslucháčov, roku 1994 vzrástol už na bežmála 750 000, roku 1995 na 1 200 000. Naopak, počúvateľnosť verejnoprávnych staníc (S1, S2 a S3 – Rock FM) od roku 1994 výrazne klesá. Možno tento trend ovplyvní aj distribútorov inzercie. Jednoznačnú politickú orientáciu má spomedzi súkromníkov iba Rádio NITRA, ktorého majiteľom je šéf nitrianskej organizácie HZDS. Za znepokojujúcu informáciu možno označiť snahy VSŽ získať kontrolu najpočúvanejšej súkromnej rozhlasovej stanice FUN rádio.

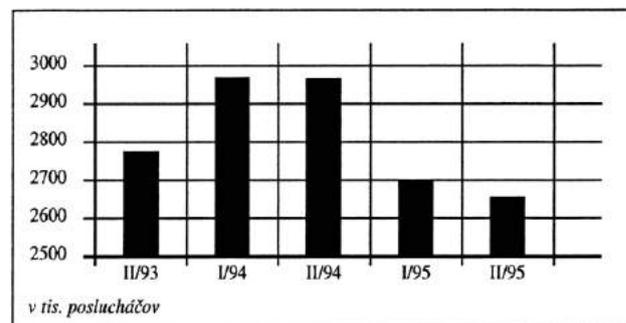
3. 3. RÁDIO SLOBODNÁ EURÓPA

Chronické obštrukcie pri udeľovaní licencie Rádiu Slobodná Európa sa v tomto roku prejavili ostrou kritikou tejto americkej rozhlasovej stanice a udelením licencie iba na jeden rok. Hlavným dôvodom trvalej nepriazne vlády voči Rádiu Slobodná Európa je dôsledná snaha tejto stanice systematicky informovať o najpálčivejších témach slovenského politického života. Takáto pravidelná a čo najúplnejšia analýza je o to dôležitejšia, že väčšina elektronických médií na Slovensku informuje o udalostiach a ich pozadí neúplne, niektoré dokonca nevyvážené až skreslene, s narastajúcimi prejavmi manipulácie verejnej mienky. Nezávislosť Rádiu Slobodná Európa je garantovaná tým, že ide o americkú rozhlasovú stanicu, takže nezávislosť je garantovaná a jej redaktori nepodliehajú

nijakým tlakom z oblasti, o ktorej informujú a ktorú komentujú. Iné zahraničné stanice, ako napríklad BBC či Hlas Ameriky, majú odlišný profil, slovenským záležitosťiam sa venujú podstatne menej a problémy obdobné Slobodnej Európe nemajú.

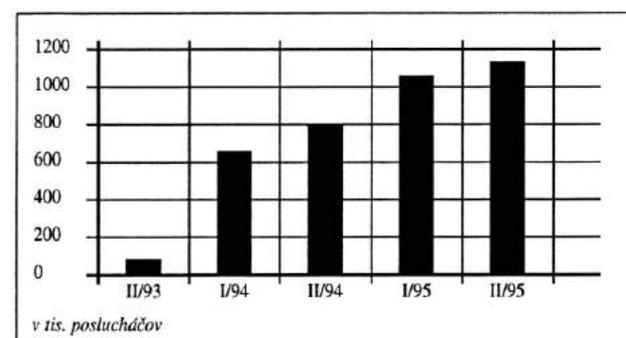
Prehľad počúvanosti jednotlivých rozhlasových staníc znázorňujú nasledujúce grafy zostavené podľa údajov z výskumu MEDIAPROJEKT agentúr AISA/GfK na jeseň 1995.

Graf 13
Vývoj počúvanosti verejnoprávneho rozhlasu v SR (jeseň 1995)

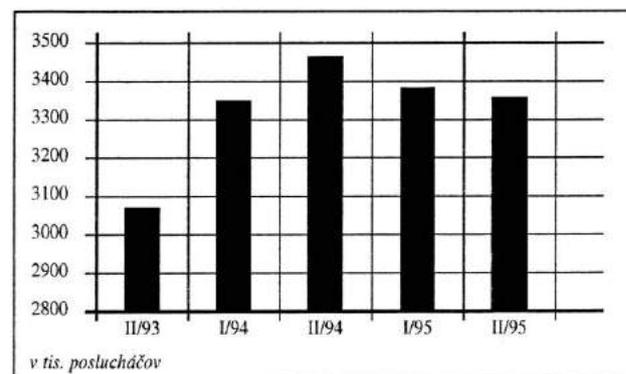
Zdroj: MEDIAPROJEKT 95 AISA/GfK

Graf č. 14
Vývoj počúvanosti súkromných rádii v SR (jeseň 1995)

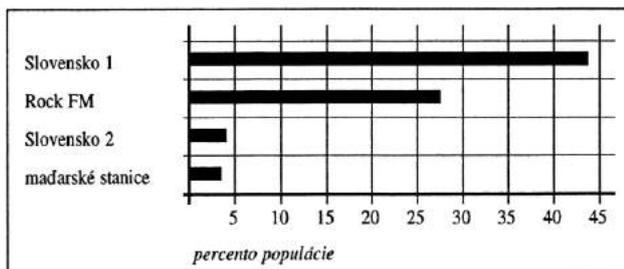
Zdroj: MEDIAPROJEKT 95 AISA/GfK

Graf 15
Vývoj počúvanosti všetkých rozhlasových staníc v SR (jeseň 1995)

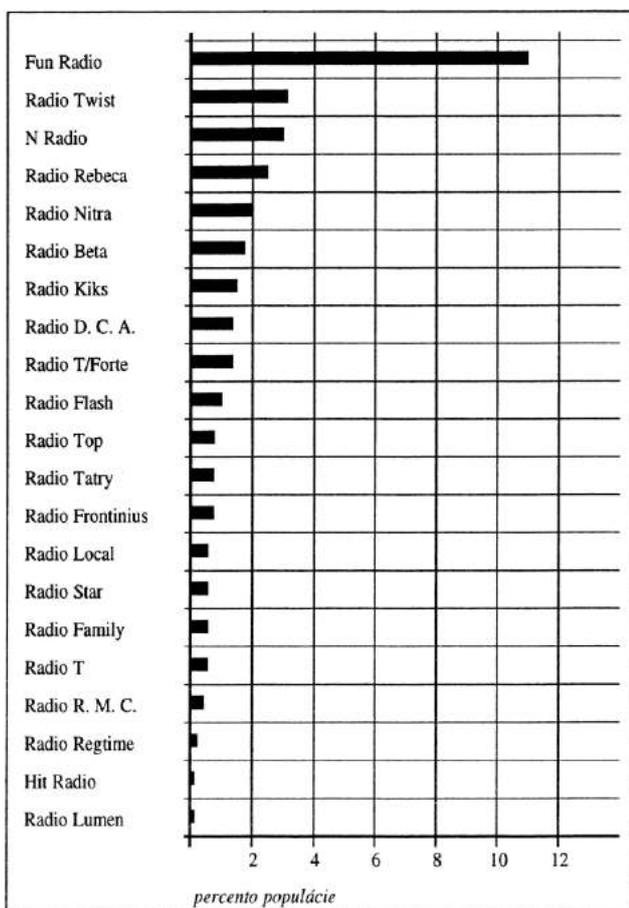
Zdroj: MEDIAPROJEKT 95 AISA/GfK

Graf 16
Celoplošné rozhlasové stanice v SR – včera počúval
(jeseň 1995)

Zdroj: MEDIAPROJEKT 95 AISA/GfK

Graf 17
Súkromné rozhlasové stanice v SR – včera počúval
(jeseň 1995)

Zdroj: MEDIAPROJEKT 95 AISA/GfK

4. TELEVÍZIA PO ROKU 1989

Podľa viacerých renomovaných agentúr skúmajúcich slobodu šírenia informácií Slovensko v tejto oblasti vykazovalo určité nedostatky. Podľa štúdie IPI, ktorú 1. marca

1996 vydali aj ČTK a TASR (pozri literatúru), sa Slovensko ocitlo čo do slobody tlače až v druhej šesťdesiatke štátov, medzi Rumunskom, Bulharskom a Ukrajinou. Do prvej šesťdesiatky, kam sa z postkomunistických štátov dostali nielen Česko, Maďarsko a Poľsko, ale aj Litva a Estónsko, sme sa neprebojovali i vďaka priam škandalóznejšej „televíznej politike“ vlády.

4. 1. VEREJNOPRÁVNNA TELEVÍZIA STV

Na pôde verejnoprávnej televízie realizuje vládnu politiku no novembri 1989 už siedmy riaditeľ STV J. Darmo. Treba uviesť, že riaditeľ najvýznamnejšieho verejnoprávneho média je zároveň predsedom Združenia slovenských novinárov, ktorý je jeden z dvoch hlavných profesiových združení novinárov, s vyhranene provládny politickým profilom. Existuje celý rad závažných dôkazov o tom, že J. Darmo riadi STV nie ako verejnoprávnu, ale ako štátnostranícku televíziu. Množstvo personálnych zmien, masové čistky, na ktoré doplatili nielen pracovníci bývalého manažmentu, ale najmä najtvorivejší redaktori, nemajú v modernej demokratickej Európe obdobu. Podobne celoplošná likvidácia najúspešnejších satirických programov (Večery Milana Markoviča, Apropos TV, Halušky) nemá v postkomunistickom svete analógiu. Zrušenie redakcie publicistiky a v rámci neho i zánik viacerých úspešných a sledovaných relácií (Akcent, Eko ďalej) s následným prepustením skúsených redaktorov a dramaturgov pre ich nesúhlas s cenzúrou, prekonáva však aj roky normalizácie. Počas volieb na jeseň 1994 porušila STV volebný zákon, keď jej vtedajší riaditeľ Stadruker umožnil vstup do vysielania V. Mečiarovi v zinscenovanej apelácii na voličov ohľadne jeho údajnej občianskej diskriminácie. Súčasný riaditeľ STV neváhal porušiť ani ústavný zákon, keď v júni 1995 vo verejnoprávnej televízii zabránil prezidentovi republiky M. Kováčovi predniesť v predvečer návštevy pápeža Jána Pavla II. príhovor.

Svoje rozhodnutia sa J. Darmo pokúša ospravedlniť racionalizáciou televízie. Rekonštrukcia programovej štruktúry a s ňou súvisiace personálne presuny spadajú síce s prízvukom oboch očí pod jeho kompetenciu (STV dodržala zákonné predpisy pri prepúšťaní), ale politicky motivované čistky v masovom meradle nemožno označiť inak ako arogantný, nedemokratický akt politickej svojvôle. Nezakrytá politická manipulácia glajchšaltovala aj tie relácie, ktoré ešte prežili: do politickej diskusnej relácie „Kroky“, kde si vymieňali názory prominenti vládnej koalície i opozície, začali pozývať často iba predstaviteľov vládnej moci a čoraz servilnejších vládných úradníkov. Z týždňa na týždeň sa stával nudnejším aj Pressklub: do relácie, kde novinári kládli politickým prominentom otázky na telo, sa opozičný novinár v uplynulom období dostal iba zriedka. Za škandalózne možno označiť bojkot opozície redakciou spravodajstva STV: záznamy usvedčujú

STV z neslýchaného preferovania koalíčných prominentov v hlavných spravodajských a publicistických reláciách. Lídri opozície sa musia v spravodajstve uspokojiť s krátkymi, tendenčne pristrhnutými „štekmi“, zatiaľ čo koalíční politici počas niekoľkých mesiacov roku 1995 dostali až 15-násobne väčší priestor. Konkrétne, podľa monitoringu spravodajstva slovenskej televízie, vypracovaného na žiadosť Rady STV v období od 1. 4. do 26. 5. 1995, mali osobnosti z vládnej koalície celkovo k dispozícii 276,6 minút, zatiaľ čo predstavitelia opozičných parlamentných subjektov iba 16,4 minút.

Veľmi kriticky hodnotia stav v STV po mocenských rošádach v manažmente a po čistkách v tvorivom podpalubí zástupcovia odborov. V jednom z materiálov pripravenom v januári 1996 odborármi zastupujúcimi audiovizuálnych tvorcov podávajú dramaticky vyznievajúcu analýzu „najhlbšej krízy v dejinách STV“: „Riaditeľ Darmo a jeho manažment nedokázali po 14 mesiacoch predložiť Rade STV ani celkovú stratégiu, ani programovú stavbu, ani prijateľnú podobu vysielajúcej štruktúry na rok 1996, hoci verejnoprávne televízie v susedných štátoch už predkladajú na schválenie vysielaciu štruktúru na rok 1997 a výhľadový plán na rok 1998! Racionalizácia sa zmenila na hromadné prepúšťanie, najmä tvorivých pracovníkov. V STV neexistuje objektívne hodnotenie programov. Finančné a programové škody sa už začínajú prejavovať (pribúdajú zmeny programu z technických príčin). STV prežíva najhlbšiu krízu vo svojej existencii. Spôsobujú ju deformácie etických hodnôt tvorby, manažment pokračuje v deštrukcii programového prostredia. Príprava dramaturgického programu trvá 2 roky, seriálu 3 – 4 roky, kvalitného publicistického cyklu 6 mesiacov až 1 rok.“

Riaditeľ STV v rozhovore pre český mediálny časopis KMIT v r. 1995 vyhlásil: „...Táto televízia musí byť televíziou nestraničnou. Stále ešte pracujem na eliminácii akéhokoľvek partajného lobbyizmu... Mám tri zásady. Sú to zákon o Slovenskej televízii, profesionalita a svedomie.“ Roku 1996 sa však straníckosť STV ďalej prehĺbila. STV sa za pasívnej asistencie Televíznej rady stala poslušným nástrojom vládnej politiky, čo sa prejavuje najmä straníckym selektovaním informácií v spravodajstve a ich účelovou, často veľmi primitívnou manipuláciou. Výroba objednaných relácií podľa scenárov a zámerov vládnej koalície (najmä v kauze zavraždenia syna prezidenta SR, M. Kováča mladšieho, s cieľom diskreditácie hlavy štátu), na ktorých realizácii sa podieľajú poloanonymné alebo celkom utajené štáby infiltrované pracovníkmi tajnej služby (SIS), je v demokratickej Európe nepredstaviteľná.

Veľmi znepokojujúce je i metodické a cieľavedomé zdokonaľovanie mechanizmu priamej a nepriamej cenzúry, ktorá sa uskutočňuje na všetkých úrovniach. Menovanie stranícky verného manažmentu a jednofarebné zloženie Televíznej rady sú zárukou takej personálnej politiky, ktorá namiesto kompetentných, tvorivých, vnútorne nezá-

vislých ľudí a rozhodovacieho procesu ľudí servilných, či pasívne pragmatických. Tí potom určujú a schvaľujú témy i ľudí, ktorí témy realizujú, zasahujú do tvorivého procesu, či už počas realizácie, alebo v čoraz prísnejšom procese schvaľovania. Svedectvá zvnútra STV hovoria o cenzúrnych strihoch, manipulácii komentárov i o čoraz častejšom prizývaní externých cenzorov z inštitúcií, ktorých sa téma dotýka. Pracovní, ktorí cenzúru a manipuláciu odmietajú, sú prepúšťaní, väčšina sa však prispôsobuje. Špeciálna komisia (Slovenského syndikátu novinárov) zbiera „utajené príbehy“ cenzúry a mieni ich so súhlasom postihnutých postupne publikovať.

Nečudo, že v takýchto podmienkach neustále stúpa i počet programov s nulovou sledovanosťou. Hoci STV si stále udržiava dominantné postavenie (STV 1 denne sleduje 65-70% divákov – pozri **graf 18**), treba konštatovať, že jej vyrastajú konkurenti. Sledovanosť českej súkromnej televízie NOVA, aj keď jej signál pokrýva sotva pätinu slovenského územia, sa pohybuje medzi 18-20% (na územiach pokrytých jej signálom je to okolo 40%, v Bratislave okolo 70%, čiže NOVU tu dnes pozerá viac divákov ako STV 1, ktorej sledovanosť je v hlavnom meste Slovenska nižšia). 10-15%-nú sledovanosť dosahovala súkromná televízna stanica VTV. Tradične silné postavenie majú aj maďarské stanice MT 1 (sledovanosť až do 10%) a MT 2 (do 4%). Niekoľko percent ľudí na Slovensku pozerá aj ČT 1 (od 4 do 7%). V druhom polroku 1996 začne vysielat' ďalšia súkromná TV stanica Markíza. To všetko vytvára voči STV silnejúce konkurenčné prostredie, ktoré sa v nej zrejme už v roku 1996 prejaví na poklese inzercie. Z akých zdrojov sa potom zabezpečí prestavba a „racionalizácia“, avizovaná vedením STV? Podľa všetkého najmä zvýšením koncesionárskych poplatkov a zvýšenou štátnou dotáciou.

Televízia na Slovensku nie je po roku 1995 ani duálna, ani pluralitná. STV kritériá verejnoprávnosti ešte dlho spĺňať nebude a politicky ovplyvňované komerčné televízie v súčasnosti požiadavku plurality nezabezpečujú.

4. 2. SÚKROMNÉ TELEVÍZNE STANICE

Duálny systém na papieri už existuje, ale pochybnosti o skutočnej nezávislosti súkromných médií trvajú odvtedy, ako Rada SR pre rozhlas a televíziu pridělila prvé licencie. Vôbec prvú televíznu licenciu v postkomunistických krajinách udelila Rada SR pre rozhlas a televíziu (vtedy ešte pluralitná) v máji 1992 na základe konkurzu firmám Perfects a Medium. Postupne sa však ukázalo, že úlohou spoločnosti Medium 5 bolo vlastne torpédovanie spolupráce s Perfects, s cieľom zabrániť tomu, aby sa prvá súkromná televízna stanica dostala do rúk opozície. Po zdĺhavých obštrukciách riadených HZDS Rada pre rozhlas a televíziu v novembri 1992 obom spoločnostiam licenciu odobrala. Jednofarebné zloženie tejto rady po po-

sledných parlamentných voľbách, kde majú 95%-nú väčšinu tzv. „nezavislí odborníci“, ktorí zastupujú priamo strany vládnej koalície, alebo s nimi sympatizujú, premenila konkurz uchádzačov o pridelenie licencie na trápnu formalitu. Káblovú parketu obsadila VTV, ktorej prepojenie na HZDS bolo od samého začiatku zjavné (napríklad jedným z jej spolumajiteľov bol bývalý hovorca predsedu HZDS B. Géci). Terestriálnu sieť TA3 na jar 1994 rada najprv pridelenia košickej televíznej spoločnosti CTV, ktorej nomináciu však parlament neschválil. Licenciu potom získala spoločnosť Markíza-Slovakia, ktorá spolu so zahraničným investorom CME (ide o americkú spoločnosť, ktorá vlastní i českú súkromnú televíziu NOVA a expanduje do ďalších šiestich postkomunistických krajín) vytvorila Slovenskú televíznu spoločnosť, s.r.o. (podiel CME 49%, Markíza 51%). O jej budúcej tvári sa predbežne veľa nevie, faktom však je, že popri niektorých skúsených odborníkoch (napríklad redaktori a dramaturgovia literárno-dramatickej a zábavnej produkcie) sa na rozhodujúcich postoch vo vedení, v spravodajstve a v publicistike objavili mená späté s vládnymi kruhmi.

Osud ďalších troch súkromných televízií je viac než neistý. DCTV využívajúca digitálny satelit (kvôli čomu je súkromníkom nedostupná) po rozpačitom nábehu prerušila vysielanie. MAC TV zápasí s detskými chorobami. TV Sever, prvá súkromná televízia, ktorá sa celkom dobre uchytala, sa topí v dlhoch. Dlhy umocnila i pokuta vo výške 500 000 korún, ktorú jej vyrubila Rada SR pre rozhlasové a televízne vysielanie kvôli tomu, že stanica údajne prekročila zákon prekročením regiónu vymedzeného licenciou. Zdá sa, že majiteľovi TV Sever ostáva iba ako vynútený krok predat' svoju televíziu aj s dlhmi. Ako najpravdepodobnejší kandidát sa zatiaľ črtá Slovenská televízna spoločnosť (Markíza). Dodnes nie je jasné, kto získa terestriálnu sieť po STV 2, ktorá sa má premiestniť na satelit.

V poslednom čase sa zo všetkých častí politického spektra ozývajú hlasy, že verejnoprávna STV bez druhého programu nemôže splniť všetky funkcie, ktoré zákon od verejnoprávnej televízie požaduje: ide najmä o vzdelávacie relácie, jazykové kurzy, vysielanie pre školy a pod., ale i o šport, ktorý by vypadnutím z STV 2 a výlučným presunutím do STV 1 podstatne eliminoval spravodajstvo, publicistiku a zábavu na STV 1. Pokus o rozdelenie STV 2 medzi verejnoprávnu a súkromnú televíziu (najprv schválené a vzápätí zrušené), vyznieval absurdne. Nemá v Európe obdobu a nevyhovuje preto ani verejnoprávnej STV, ani súkromnému záujemcovi o licenciu.

Došlo teda k formálnej diverzifikácii televízie, ale vízia naozaj demokratického duálneho vysielania je zatiaľ iba utópiou. Začnime od prvej podmienky pre takéto vysielanie, od ekonomickej základne. Objem inzercie a reklamy, z ktorého majú súkromné televízie žiť, predstavuje 800 miliónov korún. To je príliš málo na to, aby trh všetkých nositeľov licencií uživil. Prežijú iba

najsilnejší. Aj tí však budú pracovať v čoraz náročnejšom konkurenčnom prostredí, lebo vzhľadom na vysokú sledovanosť inzerenti už dnes začínajú ponúkať reklamu českej televízii NOVA.

Je otázne, ktorá zo súkromných TV sa presadí. Publikované správy o VTV hovoria o tom, že táto televízna spoločnosť dnes nemá na honoráre externistom a so sklzom vypláca aj mzdy kmeňových zamestnancov. Dumpingové ceny ňou ponúkanej reklamy (10 000 Sk za 30 sek.), ktorými chce prilákať inzerentov, neveštía nič dobrého. Najväčší inzerenti a sponzori (Slovnaft, VÚB, Slovenská sporiteľňa, ale aj niektorí vlastníci, napríklad J. Kabát, trnavský veľkopodnikateľ s mäsom a veľkopodnikateľ J. Pór, inak obaja štedrý donátori HZDS, ktorí vlastnia po 25 percent akcií VTV), sotva budú spokojní s televíziou, ktorá si postavila nerealistický cieľ analógovo cez satelit a pomocou káblových sietí pokryť do jedného roku 30% Slovenska. Káblová televízia sa šíri oveľa pomalšie ako sa predpokladalo a EUTELSAT II. môžu „nenakáblovani“ diváci chytiť iba pomocou servomotorčekov, ktoré diaľkovo preladujú antény. Nemožno vylúčiť, že VTV čo nevidieť zanikne, pričom jej majitelia by spolu s ďalšími subjektmi (hovorí sa o skupine ľudí okolo inzertnej agentúry DONAR, ktorá spoluprivatizuje aj filmové ateliéry Koliba) mohli dostať licenciu na uprázdnený terestriálny kanál po STV 2.

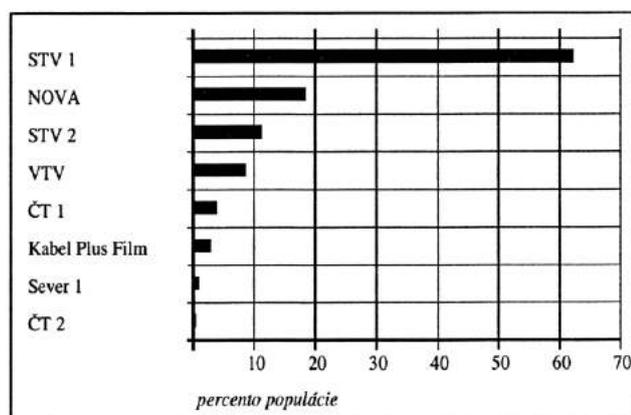
Oveľa väčšie šance má preto Slovenská televízna spoločnosť (STS-Markíza), hoci dnes nikto nevie, či sa jej aspoň do roku 2000 podarí zrekonštruovať zdevastovanú terestriálnu sieť po TA3. Jej rekonštrukcia si podľa trizvých odhadov vyžiada minimálne 500 miliónov Sk. Najnovšie sa objavili úvahy o tom, že štát by s touto rekonštrukciou podstatne pomohol.

Druhá podmienka a zároveň druhý okruh pochybností nad rozvojom súkromných televízií súvisí s nedostatkom kvalifikovaných pracovníkov. Chýba tvorivý potenciál, chýbajú technické kádre. V programovej skladbe komerčnej televízie hrá veľkú rolu zábava. Koľkí profesionáli však dokážu na Slovensku robiť dobrú zábavu? Takých je iba zopár, a zväčša majú s STV a VTV len tie najhoršie skúsenosti. Pozitívnu satiru robiť nechcú a tú kritickejšiu do vysielania nepustili dokonca ani šéfovia VTV, nehovoriac už o trápnej cenzúre v STV. Nedostatok technických kádrov možno nepriamo vyčítať i z honorárových listín. NOVA platí v Prahe šenkrovi (pomocník kameramana) okolo 1500 Kč denne. STS/Markíza platí niekedy až dvojnásobok, lebo na rozdiel od Prahy nemá Bratislava dost' schopných asistentov: ak ich chcú získať, musia preplácať. Pod takýmto tlakom sa podpisujú takmer všetky pracovné zmluvy, čo výrobu veľmi predražuje. Vzhľadom na spomenuté i ďalšie problémy je dost' otázne, či STS/Markíza bude schopná zabezpečiť záväznú programovú štruktúru tak, ako to prikazuje licencia.

Ani tretiu podmienku zdravého duálneho vysielania existujúce súkromné televízie nespĺňajú. Nie sú nezávislé.

Napríklad VTV v politickom spravodajstve, v publicistike, ale ako sme sa presvedčili aj v zábavných programoch odvádzala daň tým politickým silám, ktoré jej (na úkor viacerých iných, pravdepodobne perspektívnejších projektov) prideliť licenciu. Škandály s externými i internými spolupracovníkmi, výpovede a demonštratívne odchody pracovníkov boli v uplynulom období na dennom poriadku. Uskutočnili sa priame cenzúrne zásahy do pripravovaných relácií i postihy za „politické chyby“ v živom vysielaní. Je otázne, či STS/Markíza bude v tomto smere odlišná.

Graf 18
Televízne stanice v SR – včera sledoval (jeseň 1995)

Zdroj: MEDIAPROJEKT 95 AISA/GfK

5. MASMEDIÁLNY (TLAČOVÝ) ZÁKON

Zákon o prostriedkoch verejných informácií (známejší ako masmediálny či tlačový zákon) sa pripravuje už bezmála päť rokov. Začiatkom marca 1996 posúdila Rada vlády SR pre masmédiá jeho štrnásty variant. Nemá to byť zákon univerzálny – vzhľadom na špecifické podmienky SR to bude skôr masmediálny zákon v užšom zmysle slova. Už pred začatím prác na ňom vznikla diskusia, či ho vôbec potrebujeme. Časť diskutérov argumentovala, že takýto osobitný zákon je zbytočný, nakoľko slobodu informácií garantujú príslušné články Ústavy SR o politických právach, ako aj medzinárodné dohody o ľudských právach, ktoré SR podpísala. Skeptici, najmä medzi novinármi, oponovali, že politický vývoj a s ním spojené snahy obmedzovať slobodu médií schválenie takéhoto zákona vyžadujú. Treba povedať, že mediálna politika vlády ich obavy skôr prehlbovala ako zmiernovala. Paradoxné pritom je, že po masmediálnom zákone volali aj niektorí politickí predstavitelia strán vládnej koalície, ktorí od neho očakávajú aj ustanovenia na ich vlastnú ochranu pred novinármi.

Dvanástu verziu návrhu zákona spracovalo v novembri 1995 Ministerstvo kultúry SR, v gescii ktorého sa zákon pripravuje. Nepridržovalo sa však v nej záverov Rady vlády SR pre masmédiá z októbra 1995. Tento ministerský „Návrh zákona o prostriedkoch verejných informácií“ vyvolal všeobecnú nespokojnosť. V januári 1996 sa preto stretli zástupcovia Slovenského syndikátu novinárov (SSN – 2 200 členov), Združenia slovenských novinárov (ZSN – 1 100 členov) a Združenia vydavateľov periodickej tlače s generálnym riaditeľom odboru verejných informácií MK SR. Dohodli sa na troch mimoriadne závažných záveroch:

- Z návrhu zákona sa vyškrtnú ustanovenia, ktoré sa dotýkali nie právnych, ale etických stránok pôsobenia žurnalistiky. Týmito otázkami sa bude zaoberať novozaložená Tlačová rada, vytvorená pod gesciou štátneho orgánu Ministerstva kultúry SR.
- Z návrhu zákona sa vynechá ustanovenie, podľa ktorého registračný úrad môže odmietnuť registráciu novín (to totiž nie je v súlade s Ústavou SR).
- Vynechá sa aj sporný paragraf o pokutách.

Slovenský syndikát novinárov na základe odporúčaní expertov medzinárodného práva a Rady Európy predložil aj ďalšie požiadavky:

- Spresniť ustanovenia o možnosti obmedziť vyhľadávanie a poskytovanie informácií.
- Rozšíriť ustanovenia o ochrane zdrojov informácií ako aj o (obmedzenom) prístupe štátu do súkromných médií.

Prvý záver by mal odstrániť rozpornosť medzi právom na súkromie a právom na informovanosť tak, aby sa zachovalo právo na súkromie, avšak bez obmedzenia slobody prejavu. Malo sa teda odstrániť latentné nebezpečenstvo vyplývajúce z požiadavky „etickej samoregulácie“, ktorá by mohla – proti verejnému záujmu – ohroziť poskytovanie informácií o verejných činiteľoch.

Druhý záver eliminuje požiadavky časti súčasnej vládnej koalície udeľovať registráciu iba vyvoleným. Naplnenie pôvodného ustanovenia by totiž bolo znamenalo obnovenie totalitných praktík zameraných proti slobode vydávať noviny a časopisy.

O tretom závere sa diskutovalo najdlhšie. Zavedenie pokút sa stalo jednou z hlavných požiadaviek „koaličného krídla“ konateľov s jasným zámerom zastrašiť novinárov, ba využiť tento paragraf ako jednu z možných foriem ekonomickej likvidácie periodika. Je príznačné, že výška navrhovaných pokút narastala úmerne s tým, ako návrh zákona stúpala jednotlivými úrovňami nahor k špičke politickej pyramídy. Najvyššie pokuty navrhovali niektorí členovia parlamentných klubov – až 2 milióny Sk.

Prvá z doplňujúcich požiadaviek SSN reagovala na vlnajšie pokusy vládnej koalície obmedziť prístup nepohodlných novinárov k prvotným zdrojom informácií. Takýto postup vládnucej moci bol ešte umocnený informačným bojkotom niektorých periodík zo strany viacerých

politických strán i organizácií (napríklad redaktora SME nepustili na tlačovku Ministerstva zahraničia SR). Na kritiku novinárov reagovala vláda na jar 1995 nenáležitým afektom, keď v rozpore so základnými pravidlami demokratickej politickej kultúry odmietla priamy kontakt s tlačou a jej názory tlmočili často nepripravení hovorcovia jednotlivých ministrov.

Druhá dopĺňajúca požiadavka mala dve časti. Prvou bola ochrana zdrojov informácií na všetkých stupňoch spoločenského života, bez ktorých sa novinár nemôže zaobiť. Takáto ochrana má vylúčiť akékoľvek represívne opatrenia voči zdroju informácie. Druhá časť požadovala upresniť pravidlá pre prístup štátu do súkromných médií. Išlo tu o snahu ochrániť médiá pred možnosťou politického či ekonomického nátlaku, ktorého cieľom by bola účelová sebaaprezentácia a jednostranná manipulácia verejnej mienky. Rovnako nežiaduca je podľa tejto požiadavky i priama alebo nepriama účasť štátu pri zakladaní nového periodika alebo sanovaní periodika strácajúceho čitateľov (divákov), poslucháčov a inzerentov.

Zástupcovia SSN okrem toho navrhli spresniť znenie paragrafu o cenzúre, čo je s prihliadnutím na čoraz častejšie cenzúrne zásahy, najmä vo verejnoprávnych médiách, neobyčajne aktuálny problém. Do trinástej verzie návrhu zákona z februára 1996 sa však nijaké ustanovenia o cenzúre nedostali (argumentovalo sa tým, že sú zakotvené v Ústave). Vcelku však trinásť verzia rešpektovala základné pripomienky a najmä tri spomínané závery z rokovaní zástupcov médií, zástupcov vydavateľov a ministerstva kultúry. Rada vlády pre masmédiá mala pôvodne schváliť na svojom zasadnutí 6. marca 1996 spomínanú trinásť verziu Tlačového zákona. Prekladatelia (riaditeľ legislatívneho odboru ministerstva kultúry D. Vilím a riaditeľ mediálneho odboru I. Sečík) však predložili rade, na čele ktorej vystriedal medzitým podpredsedníčku vlády K. Tóthovú minister kultúry I. Hudec, úplne novú, štrnásť verziu návrhu zákona. Tento nový návrh z dielne ministerstva kultúry nikto neoponoval, nik zo zástupcov novinársko-vydavateľskej obce nemal možnosť sa k nemu vyjadriť. Oproti pôvodnému návrhu, ktorý obsahoval 25 paragrafov, obsahoval „Hudecov návrh“ 35 paragrafov a navyše ešte aj preambulu.

V preambule sú zakotvené aj tzv. etické problémy, ktoré boli z predchádzajúcej verzie vyškrtnuté s tým, že sa nimi bude zaoberať novozaložená Tlačová rada. V najnovšom návrhu niet ani zmienky o zákaze cenzúry. Naproti tomu sa v ňom opäť objavil paragraf o pokutách s hornou hranicou 1 milión korún, čo môže najmä po opakovanom uplatnení paragrafu zlikvidovať nejedno kritické médium. Minister Hudec pri presadení tohto paragrafu striktno odmietol názor právnej komisie SSN a nezohľadnil ani jedinú z ďalších pripomienok, ktoré sa na zasadnutí rady objavili. Predseda právnej komisie SSN E. Šefčák v pripomienkach k tejto verzii Návrhu tlačového zákona konštatoval: „Väčšina novonafomulovaných ustanovení je zameraná proti novinárom, naopak vypustené boli také ustanovenia, ktoré

mali novinárov a ich prácu chrániť“. Niektoré médiá označili masmediálny zákon v tejto forme ako „náhubkový“.

Rada vlády SR pre masmédiá však túto verziu návrhu tlačového zákona schválila. Onedlho nato ho v trochu pozmenenom vydaní, v podobe pätnástej verzie, schválila aj Legislatívna rada vlády SR, hoci niektoré časti „Hudecovej verzie“ boli zmiernené, iné zasa vypustené. Po schválení zákona vo vláde prejde potom návrh do parlamentu. Pripomienky politických klubov môžu ešte všeličo pozmeniť, hlasovacia mašinéria v parlamente však zabezpečí schválenie zákona v takej podobe, v akej si ho bude želať vládna koalícia.

„Náhubkový“ masmediálny zákon má doplniť a zaokrúhliť aj jedna z noviel Trestného zákona už schválených v parlamente, ktorá má postihovať „rozširovanie nepravdivých informácií“ s úmyslom „poškodiť záujmy republiky“. Problémom tejto novely je a bude najmä fakt, že vládna moc pokladá za informácie poškodzujúce záujmy republiky aj pravdivé informácie o Slovensku. Ak by Ústavný súd novelu Trestného zákona v schválenej podobe nezrušil, problematickým sa stane najmä dokazovanie „úmyslu“ – pokiaľ ho, pravda, budú dokazovať nezávislé súdy.

6. MEDIÁLNY PROGRAM VLÁDY A SKUTOČNOSŤ

Mediálny program nebol koncepčne rozpracovaný zatiaľ ani v jednom z programových vyhlásení porevolučných vlád. Určité náznaky koncepciejšieho prístupu obsahuje iba vyhlásenie Moravčíkovej vlády, ani tá ho však nestačila podrobnejšie rozpracovať či dotiahnuť do podoby návrhu masmediálneho zákona.

Aj mediálny program súčasnej vládnej koalície je stručný a lakonický. Okrem iného sa v ňom píše: „Vláda považuje prístup k informáciám za základné občianske právo. Preto bude vytvárať podmienky na dosiahnutie nerušeného informačného prostredia... Hlavnou úlohou je zabezpečiť slobodu informácií a vylúčiť možnosť, aby ktorýkoľvek subjekt alebo skupina subjektov mali monopolné postavenie vo sfére informácií. Tieto ciele splníme tak, aby boli v súlade s európskym štandardom.“ Viacerí predstavitelia vládnej koalície sa verejne, doma i v zahraničí, vyslovili, že Slovensko má najväčšiu slobodu prejavu zo všetkých európskych štátov. Aká je však skutočnosť?

Citovaný príklad nerešpektovania dohodnutej verzie návrhu masmediálneho zákona ministrom kultúry a súčasne predsedom Rady vlády pre masmédiá a voluntaristické, nedemokratické skonštruovanie jeho ďalšej verzie vládu usvedčuje, že sa touto časťou svojho programu nemieni riadiť. Nie je to, bohužiaľ, príklad ojedinelý:

- Do Rady pre rozhlasové a televízne vysielanie, ktorá udeľuje súkromné licencie, boli menovaní (až na jednu výnimku) iba lojálni prívrženci vládnej koalície. Jeden z dôsledkov: licencie dostali spoločnosti VTV a Markíza s úzkymi väzbami na HZDS.

- Jednofarebne preobsadené boli i Rada Slovenského rozhlasu a Rada Slovenskej televízie.
- Do vedenia SRo i STV boli dosadení ľudia blízki HZDS.

K týmto opatreniam sa neskôr pridali i ďalšie:

- Do Rady vlády SR pre masmédiá boli s jedinou výnimkou menovaní iba ľudia lojálni voči koalícii. Hodno pripomenúť, že Slovenský syndikát novinárov, ktorý reprezentuje dve tretiny novinárov Slovenska, nemá v mediálnych radách, ani vo vedení elektronických médií až na jednu výnimku jediného zástupcu, hoci práve táto organizácia (a nie Združenie slovenských novinárov) je členom Medzinárodnej federácie novinárov.
- Po uverejnení „Znepokojenia“ vyhlásila vláda informačný bojkot proti médiám, ktorý trval takmer rok až do marca 1996, keď sa tlačové desaťminútovky opäť zaviedli, ale možno na nich položiť iba tri otázky.

Voluntarizmus vo sfére mediálnej politiky je umocnený skutočnosťou, že neexistuje orgán, ktorý by oblasť masmédií riadil. Neexistencia jasných pravidiel hry (okrem masmediálneho zákona mešká i zákon o reklame) umožňuje manipulácie médií zo strany vlády a to tak priamymi, ako aj nepriamymi prostriedkami. Napríklad financovanie nekomerčných periodík zo štátnych prostriedkov koordinovala kedysi Rada vlády SR pre masmédiá v spolupráci so Združením vydavateľov periodickej tlače a s Asociáciou nezávislých rozhlasových staníc. Špeciálna komisia, v ktorej vtedy boli (rovnako ako v Rade vlády pre masmédiá) proporčne zastúpené všetky politické subjekty, navrhla a zdôvodnila sumu, ktorou vláda subvencovala jednotlivé periodiká. Druhá Mečiarova vláda túto zásadu porušila, vtedajší minister kultúry, D. Slobodník svojvoľne zrušil dotácie časopisom Kultúrny život a Aréna a po prvýkrát priškrtil i subvencovanie menšinovej tlače. Dnešný systém dotácií je vyslovene subjektívny.

Iným príkladom je už dávnejšie datovaný pokus mediálneho odboru ministerstva kultúry ovplyvňovať tok inzercie do vláde naklonených médií a naopak zastrášať inzerentov umiestňujúcich svoje reklamy do médií nezávislých. Po zverejnení jedného z nátlakových listov bol síce odvolaný riaditeľ mediálneho odboru MK I. Reguli, usmerňovanie inzercie, hoci diskretnejším spôsobom nátlaku, však pretrváva (I. Reguli je dnes šéfom protokolu MK a členom Rady vlády SR pre masmédiá). Hodno tiež pripomenúť, že do pripravovaného zákona o reklame neboli zatiaľ včlenené paragrafy, ktoré by mocenské usmerňovanie inzercie do vyvolených médií postihovali.

6. 1. POKUSY O OVPLYVNĚOVANIE DENNÍKOV

Situáciu najlepšie osvetlí niekoľko modelových príkladov:

Model Pravda: Po revolúcii sa všetok majetok Komunistickej strany mal vrátiť ľudu. Redaktori sa preto rozhodli ešte pred prijatím zákona Pravdu sprivatizovať. Roku 1990 vytvorili podnikateľský subjekt a sami sa stali ak-

cionármi. Jednu akciu si mohli kúpiť za 5 000 korún. Roku 1995 predali svoje akcie Harvardským investičným fondom. Niektorí sa stali miliónármi. Noví majitelia časť redakcie prepustili a postupne znižovali náklad. Niektorí publicisti z týchto novín, ktoré sa vyprofilovali ako profesionálny ľavicový denník, odišli. Je všeobecne známe, že „harvardskí investori“ sú prepletení z HZDS. Vďaka Mečiarovej priazni získali majetok, ktorý im umožnil kúpiť tento druhý najčítanejší slovenský denník. Garantom tohto prepojenia bol otec terajšieho šéfa slovenskej tajnej služby SIS, člen poslednej komunistickej a prvej porevolučnej vlády V. Lexa. Podľa niektorých zdrojov nový majiteľ neskôr dosadil priamo do redakcie svojho kontrolóra politickej línie a začiatkom marca 1996 údajne predal 13 percent svojho balíka Východoslovenským železiarňam, ktoré si pomaly, ale isto budujú pozíciu tlačového monopolu.

Model SME: Harvardská investičná spoločnosť zamiešala karty aj v rafinovanom pokuse o likvidáciu denníka SME, ktorý vznikol roku 1993 potom, ako druhá Mečiarova vláda, krátko po vyhlásení nezávislosti Slovenska, odvolala šéfredaktora i riaditeľa populárneho denníka Smena. Redaktori na protest odišli a založili SME. Nový denník potreboval finančnú injekciu. Kapitál poskytl Prvá slovenská investičná spoločnosť (PSIS), ktorá vlastnila niekoľko najúspešnejších privatizačných fondov i podiely niektorých slovenských a českých podnikov. Keďže tretia Mečiarova vláda SME zrušiť nemohla, rozhodla sa zrušiť PSIS. Za dodnes nevyjasnených okolností vyhlásilo ministerstvo financií na jar 1995 nad PSIS nútnú správu, ktorú prevzala Harvardská investičná spoločnosť. (O tom pozri stať I. Mikloša „Privatizácia“ v tejto publikácii.) Na jeseň roku 1995 bola rozhodnutím Najvyššieho súdu SR táto správa zrušená, ale celá záležitosť nie je dodnes právne ani finančne doriešená. Denník SME útok prežil, ba dokonca ďalej zvyšoval náklad. Vzápätí prišla ďalšia rana: súkromná tlačiareň Concordia (napriek šesťmesačnej výpovednej lehote) z hodiny na hodinu odmietla SME tlačiť. Údajný dôvod: vysoký dlh. Väčšina slovenských denníkov malo v tom čase oveľa väčšie dlhy, navyše štátna Prvá novinová služba (PNS) dlhovala SME v tom istom čase niekoľko miliónov korún. Vláda využila okolnosť, že majiteľ Concordie mal vysoký úver v Slovenskej štátnej sporiteľni. Tlak štátnej sporiteľne postavil súkromného majiteľa pred dilemu: buď potopíš SME alebo seba. SME odmietli tlačiť aj ďalšie tlačiarne, medzi inými i štátny Danubiaprint, hoci mal voľné kapacity. SME sa mnoho mesiacov tlačilo v Komárne a v Žiline (Žilinská súkromná tlačiareň však 15. marca 1996 zmluvu zrušila, čo dočasne sťažilo distribúciu najmä na východné Slovensko). Začiatkom apríla sa však SME podarilo inštalovať vlastné tlačiarenské kapacity v Bratislave. Náklad dočasne stúpol nad 100 000, čo umožňuje reálne uvažovať o vytvorení stálych príloh pre východné i stredné Slovensko a postupne i pre Bratislavu. Zlepšená situácia sa odrazí aj vo vyšších platoch redaktorov SME, ktorí patrili medzi najslabšie platených dennikárov na Slovensku.

Model Slovenský východ: Tieto noviny vlastnila súkromná spoločnosť, v ktorej mal hlavný balík akcií šéfredaktor D. Klinger. Denník mal na východe Slovenska veľký vplyv a dokázal predať bezmála toľko výtlačkov ako stredne silné celoslovenské denníky. Jeho línia bola jasne opozičná. Po čase začal v Košiciach vychádzať ďalší denník – provládne zameraný Lúč. Noviny s takým nízkym nákladom doteraz na Slovensku vari ani nevychádzali. Napriek tomu sa predávali za dve koruny (Klingerove noviny stáli dvakrát toľko). Slovenský východ by síce v priamej konkurencii bol obstatný, lenže košičskí investori, najmä tí, čo boli spojení s VSŽ, postupne presmerovali tok inzercie a Klinger musel svoje noviny predať novému subjektu. Nakoniec došlo k vynútenej fúzii a Slovenský východ aj na titulku splynul s Lúčom, ktorý dnes vychádza pod názvom Lúč. Východoslovenské noviny v náklade 50 000 kusov, ale ešte vždy za 2 koruny. Jeho línia je jednoznačne provládna. Niektorí redaktori Slovenského východu dnes svojmu šéfredaktorovi vyčítajú, že o svoje noviny dostatočne nebojoval.

Model Národná obroda: Aj tento umiernené opozičný denník vlastnila časť redaktorov, pričom významný balík akcií patril i zahraničnému vlastníkovi (Hersant). Po odstúpení Hersanta hľadali slovenskí majitelia opäť partnera v zahraničí. Našli ho v nemeckej firme Rheinisch-Bergische Druckerei und Verlagsgesellschaft Düsseldorf (táto firma kúpila okrem Národnej obrody aj Új Szó a v ČR denníky Mladá fronta dnes, Rovnosť a Sloboda), ktorá vlastní 49% akcií Národnej obrody. Svoj podiel sa redaktori vzhľadom na klesajúci náklad a potrebu rekonštrukcie denníka rozhodli predať. Novým majiteľom sa stala firma J & L Advertising a neskôr z nej vyčlenená firma Topmédiá. Úver v banke zagarantovali VSŽ. S nástupom novej šéfredaktorky sa štruktúra Národnej obrody zmenila. Dovedávna ťažisková, mienkotvorná tretia strana sa presunula do vnútra časopisu. Obavy, že nový majiteľ postupne uvoľní šesť kľúčových novinárov, sa predbežne nenaplnili. Prioritne ekonomická profilácia zatiaľ opozičnú politickú líniu neprekryla a to napriek tomu, že NO zverejnila obsah zmluvy o nepriamej kúpe denníka prostredníctvom J+L Advertising/Topmédiá (zmluva sa mala utajovať 2 roky) a verejne zviditeľnila nového spolumajiteľa – VSŽ. Inovovaná Národná obroda stratila po zmene majiteľa, najmä vďaka neprehľadnosti transakcie, približne dve pätiny svojich čitateľov. Podľa predbežných prieskumov posilnili títo čitatelia najmä SME. V posledných týždňoch sa však náklad NO opäť zvyšuje: najviac nových čitateľov pravdepodobne prichádza z okruhu čitateľov denníka Hospodárske noviny, čo by svedčilo v prospech kvality ekonomického spravodajstva v NO.

Model Práca: Náklad tohto odborárskeho denníka klesal a priblížil sa k stavu, ktorý už môže byť pre vydavateľa (odbory) stratový. Prísun inzercie začal ustávať. Pravdepodobne nielen kvôli nízkemu nákladu – trňom v očiach vládnej koalície sú aj v Práci traja profiloví komentátori. Koncom februára 1996 podmienil riaditeľ STV priame

vysielanie z oslavy jubilujúcej Práce prepustením spomínaných troch redaktorov, k čomu však zatiaľ nedošlo.

Model Nová Smena mladých: Tento denník vznikol podľa vládneho projektu. Vláda mu dala priamu dotáciu 15 miliónov Sk, pričom vydavateľovi, ktorým je štátna akciová spoločnosť Denník Smena, kde je majoritným vlastníkom štátny Fond detí a mládeže, pridala na štart ďalších 35 miliónov. Cieľom založenia nového časopisu bolo vytvorenie mládežníckeho denníka, ktorý by „šíril národné idey a posilňoval zvrchovanosť Slovenskej republiky“. Z praktického hľadiska to malo znamenať pokúsiť sa o prepojenie slepo provládnej línie Slovenskej republiky so suterénnym nacionalizmom bulvárneho týždenníka Zmena. Takýto spôsob dotovania vzbudil všeobecné pohoršenie: zatiaľ čo v okolitých štátoch majú pre tento účel vyvinutý nezávislý mechanizmus, ktorý rozhoduje o objektívnom prerozdeľovaní štátnych peňazí, na Slovensku o dotáciách rozhodol štátny orgán.

Nová Smena mladých má zatiaľ náklad 60 000 a obrovskú remitendu. Podľa dôverných zdrojov sa preto koncom januára 1996 na pôde reklamnej agentúry DONAR stretli zástupcovia HZDS – A. M. Húska a J. Straňák s F. Flašíkom, riaditeľom DONARu a potencionálni privatizéri finančných inštitúcií I. Kiňo (prezident Slovenskej sporiteľne), J. Gabriel (prezident VÚB), J. Tkáč (prezident IRB) a Št. Jaška (člen predstavenstva a riaditeľ marketingu Slovenskej poisťovne). Údajne sa dohodli, že každá zo spomínaných inštitúcií podporí Novú Smenu mladých sumou 5 miliónov Sk (dohromady 20 mil. Sk) Tento model je dômyselnou inováciou stvorenia denníka Slovenská Republika „zhora“ (po predchádzajúcom krachu denníka Koridor), keď štátne peniaze určené na založenie denníka prechádzali cez účelovo vytvorenú spoločnosť TA SR-Slovakia, ktorá sa prevetlila neskôr do súkromnej firmy SALUS patriacej najzaslúžilejším redaktorom denníka Slovenská Republika.

Proti takýmto praktikám je aj najdemokratickejšia verzia pripravovaného tlačového zákona bezmocná. Stranícka diktatúra jedného politického hnutia v nových podmienkach kopíruje metódy komunistickej totality, čo je v priamom rozpore nielen s programovým vyhlásením vlády, ale aj s programom HZDS, najmä časti pojednávajúcej o slobode šírenia informácií.

6. 2. ĎALŠIE FORMY NEPRIAMEHO NÁTLAKU NA NEZÁVISLÉ MÉDIÁ

Vládna koalícia cieľavedome a metodicky vytvára podmienky, aby sa opozičné médiá položili alebo aspoň politicky preorientovali.

Ani jeden slovenský denník nemá vlastnú tlačiareň (s výnimkou SME od 15. marca 1996). Na päťmiliónovom Slovensku existujú pritom iba dve tlačiarne schopné kvalitne vytlačiť denník. Obe sú štátne, obe sú v Bratislave. Ďalšie dve, tiež štátne, ale zastarané, sú v Žiline a v Košiciach. Dnešná vláda má pritom tak štátne, ako i súk-

romné tlačiarne v rukách: štátnym môže prikázať, aby opozičný denník netlačili, súkromné môže vydierať neposkytnutím úveru na rozvoj alebo tlakom na správne a dozorné rady. Onedlho sprivatizovaný bratislavský tlačiarenský kombinát Danubiaprint bude v tomto ohľade sotva slobodnejší než v časoch, keď ešte patril štátu.

Vláda môže tlač ovplyvňovať i prostredníctvom novínového papiera. Na Slovensku nemáme ani jediný papierený stroj schopný vyrobiť rotačkový papier. Väčšina papiera sa dováža, a to najmä zo Štétí v ČR. Zahraniční vlastníci tejto papierne majú však podobné fabriky aj v susednom Rakúsku a preto ceny svojej produkcie prispôbujú cenám svetovým. Ešte pred rokom kupovali slovenské denníky kilogram papiera zo Štétí za 20 Sk. Dnes už platia bezmála 30 Sk, takže pokojne môžu nakupovať papier aj v Rakúsku. Niektoré denníky dovážajú nekvalitný papier z Ruska a Ukrajiny, ale dodávky nie sú príliš spoľahlivé. Výtlačok denníka v Rakúsku stojí v priemere 10 šilingov. Na Slovensku sa denníky predávajú za 5 – 6 Sk, z čoho je jasné, že predaj novín nemôže vyrovnať ani len tlačiarenské náklady. Preto má väčšina redakcií i v porovnaní so susednými štátmi oveľa menej a oveľa slabšie platených redaktorov, ktorí čoraz menej cestujú. Navyše musia pracovať na technicky zastaraných zariadeniach. Premiér Mečiar koncom februára 1996 po stretnutí s vedením severoslovenských celulózok a papierní v Ružomberku vyhlásil, že do dvoch rokov bude tento závod novinový papier vyrábať. Bude ho však vyrábať pre všetkých, nielen pre poslušné noviny? Ceny papiera pritom neustále rastú. V minulom roku kvôli drahšiemu papieru zdraželi denníky až o pätinu. Scenár je možno napísaný takto: lacnejší slovenský papier budú dostávať iba provládné a neutrálne denníky. Opozičné budú musieť nakupovať drahý papier zo zahraničia.

Ďalším prostriedkom ovládania tlače vládou je distribučná sieť. Prvá novinová spoločnosť (PNS) je dodnes štátnym podnikom. Zabezpečuje distribúciu novín a časopisov do všetkých kútov Slovenska, na stánky i predplatiteľom. Ak si niektorý denník vypýta zoznam svojich predplatiteľov, aby aspoň časť presunul na súkromnú konkurenciu, PNS ho nevydá. Považuje ho za svoj majetok. Za rozvoz jedného výtlačku pritom požaduje cenu, ktorá pri niektorých tituloch (ceny sa určujú podľa periodika) predstavuje až 50% predajnej ceny jedného výtlačku. Napriek tomu ani tieto peniaze nestačia PNS na to, aby sa vymanila z chronických dlhov. PNS dlhuje všetkým redakciám bez rozdielu niekoľkomesačné platby. Sú to milióny korún, ktoré chýbajú najmä chudobnejším, zväčša opozičným redakciám. Druhá distribučná sieť Mediaprint Kapa je súkromná. Dokáže predať sotva tretinu nákladov denníkov. Ostatní súkromníci si zatiaľ na denníky netrúfajú.

Všetky vyššie spomínané okolnosti vplývajú na neustále rastúce ceny denníkov. Pred šiestimi rokmi sa noviny predávali za korunu. Teraz v priemere za 5 – 6 Sk. Prepych nižšej ceny (dvojkorunový Lúč) si môžu dovoliť iba

vyslovene provládné noviny dotované štátom alebo usmernými inzerciami. Tretina obyvateľov Slovenska dnes nečíta ani jediný denník, zväčša preto, že si to finančne nemôže dovoliť.

Čoraz väčšiu rolu v zákulisnom ovplyvňovaní tlače, ale aj ostatných médií hrá inzertná politika. Väčšinu štátnych podnikov kontroluje rozhodujúcim spôsobom Fond národného majetku, ktorý úplne ovláda vládna koalícia. Politická lojalita je dnes hlavným kritériom výberu potenciálnych privatizérov. Vláda „svojím“ súkromníkom určuje, v ktorých médiách majú inzerovať. Monopol na slovenskom trhu inzercie a reklamy ovládli dve vláde blízke agentúry – Artmédiá a DONAR. Tie rozhodujú o tom, kam inzercia pôjde a kam nesmie ísť. Monopolné postavenie, so silnými domácimi podnikmi a finančnými inštitúciami v pozadí, umožňuje im usmerňovať aj inzerciu ďalších inzertných agentúr, ktoré sa už priamo (Dorland) alebo nepriamo dostali do závislého postavenia, prinajmenšom čo sa týka objednávok slovenských zákazníkov. Nie je ďaleko doba, keď usmernená inzercia zaseje provládnu lojalitu nielen do väčšiny ústredných, ale aj do regionálnych a lokálnych médií.

Istou kuriozitou v procese usmerňovania inzercie bolo krátkodobé, niekoľkotýždenné zadávanie inzercie VSŽ do denníkov SME a Új Szó, ktoré sa však koncom mája skončilo. Nevedno, či išlo o krátkodobú, zámernú manifestáciu „nezávislosti“ finančnej skupiny VSŽ voči HZDS, alebo iba o účelový prostriedok, ktorý mal spochybniť dôkazy o politicky motivovanom usmerňovaní inzercie do médií poslušných vláde.

Jednostranne oddáľované prijatie zákona o reklame tento trend posilňuje, pričom jednotlivé paragrafy návrhu tohto zákona sa problémami korupcie inzerciou nezaoberajú. Venujú sa etike reklamy a inzercie, nie však etike politicky usmerňovanej inzercie. Opatrenia vlády už pred prijatím tohto zákona sú alarmujúce:

- na Slovensku bol schválený zákon obmedzujúci výdaje na reklamu štátnych podnikov,
- podniky, v ktorých má 38%-tný podiel štát, sú nútené zmeniť redukované rozpočty na reklamu v prospech agentúr založených za podpory vládnucej strany – HZDS,
- niektorí veľkí zadávatelia reklamy zmenili svoje rozpočty po upozornení v prospech agentúr, v pozadí ktorých je HZDS,
- za týchto podmienok je pre mnohé reklamné agentúry, v pozadí ktorých nestojí HZDS, získať nových klientov prakticky nemožné.

7. ZÁVER

Ako vidno, v uplynulom období súčasná vláda presadzovala vplyv v čoraz väčšom počte mienkotvorných denníkov i regionálnych týždenníkov. Vláde blízke subjekty získavajú rozhodujúci balík akcií (neraz i prostredníctvom tieňových organizácií), a to buď jednorazovo alebo postupne. Ukazuje sa, že VSŽ sa v dohľadnej dobe môžu stať významným tlačovým magnátom v Slovenskej republike (už dnes vlastní 51 percent Národnej obrody, 100 percent denníka Lúč, 13 percent Pravdy a predbežne neznámy podiel v košickom Korze). Lákavé ponuky od VSŽ dostali aj ďalšie periodiká a súkromné rozhlasové stanice. V prípade, že sa potvrdia správy o kúpe FUN rádia, hrozí porušenie zákona, ktorý nepripúšťa multimediálne vlastníctvo.

Treba tiež pripomenúť, že masmediálna legislatíva SR nie je dostatočne kompatibilná s legislatívou Európskej únie. Pritom z hľadiska EÚ je sloboda tlače jedným z hlavných ukazovateľov stavu demokracie v krajine, a teda aj nevyhnutnou podmienkou jej prijatia do EÚ, ako o tom nedávno hovoril G. Zavvos, vedúci delegácie komisie EÚ v Bratislave.

Tabuľka 52

Prehľad zloženia jednotlivých masmediálnych rád na Slovensku (stav v januári 1996)

Rada SR pre rozhlasové televízne vysielanie (RSR-RTV)	Rada Slovenskej televízie (R-STV)	Rada Slovenského rozhlasu (R-SRo)
Ing. Peter Juráš <i>predseda</i>	Mgr. Dušan Jariabek <i>predseda</i>	JUDr. Jozef Bobok <i>predseda</i>
Mgr. Juraj Sarvaš <i>podpredseda</i>	Ing. Jerguš Fergo <i>podpredseda</i>	Jaroslav Rezník <i>podpredseda</i>
	Mgr. Štefan Drozd <i>podpredseda</i>	
Ing. Peter Alakša	Eva Kristínová	Marína Čeretková-Gáľlová
Mgr. Štefan Debnár	Ján Majerník	Jozef Malovec
Rudolf Dobiáš	Mgr. Emil Spišák	Pavol Bley
PhDr. Peter Kováč	PhDr. Ján Števec, Dr.Sc.	Maroš Púchovský
Doc. JUDr. Mojmir	PhDr. Viera Urbanová	PhDr. Eva Perašinová
Mamojka, CSc.	PhDr. Miroslav Čurma	PhDr. Jozef Mazár
RNDr. Milan Ožvold, CSc.		Mgr. Edita Planková
PhDr. Pavol Števec, CSc.		

Rada SR pre rozhlasové a televízne vysielania udeľuje licencie na súkromné televízne a rozhlasové vysielanie a kontroluje podmienky spojené s uplatňovaním licencie.

Rada Slovenskej televízie je nezávislým poradným orgánom riaditeľa Slovenskej televízie. Jednou z jej hlavných úloh je kontrola verejnoprávnosti a plurality vysielania STV.

Rada Slovenského rozhlasu je nezávislým poradným orgánom Slovenského rozhlasu. Jednou z jej hlavných úloh je kontrola verejnoprávnosti a plurality vysielania Slovenského rozhlasu.

Rada vlády SR pre masmédiá prijíma a posudzuje legislatívnu iniciatívu novinárskych a vydateľských organizácií a postupuje ju Legislatívnej rade vlády.

Rada vlády SR pre masmédiá

Vláda Slovenskej republiky vymenovala 21. 2. 1995 podpredsedníčku vlády SR Katarínu Tóthovú za predsedníčku Rady vlády SR pre masmédiá a ministra kultúry Ivana Hudeca za podpredsedu tejto Rady (od marca 1996 stal sa Ivan Hudec predsedom Rady vlády). Členmi tohto poradného orgánu sa stali: Dr. Peter Kováčik, pracovník Úradu vlády SR; Ing. Štefan Condík, CSc., predseda Štatistického úradu SR; PhDr. Jozef Darmo, CSc., ústredný riaditeľ Slovenskej televízie, predseda Združenia slovenských novinárov; Ladislav Hagara, člen prezídia Združenia vydavateľov periodickej tlače; doc. PhDr. Vladimír Holina, člen predstavenstva Rady a kancelár Slovenského syndikátu novinárov; JUDr. Dušan Kleiman, generálny riaditeľ Tlačovej agentúry SR; Ing. Ján Kovařík, obchodný riaditeľ súkromnej rozhlasovej stanice Rádio Nitra; Mgr. Ľudmila Mušková, poslankyňa NR SR; členka výboru pre vzdelanie, vedu, kultúru a šport; Marta Podhradská, riaditeľka odboru tlače a masmédií Ministerstva kultúry SR, členka Rady Združenia slovenských novinárov; Mgr. Ivan Regulí, riaditeľ sekcie verejných informácií Ministerstva kultúry SR; Mgr. Juraj Sarvaš, člen činohry SND, podpredseda Rady SR pre rozhlasové a televízne vysielanie; Mgr. Ivan Selčík, CSc., vedúci oddelenia Novinárskeho študijného ústavu; Ing. Jaroslav Šišolák, obchodný riaditeľ Prvej novinovej spoločnosti, a.s.; doc. JUDr. Ján Švidroň, CSc., člen katedry občianskeho práva Právnickej fakulty Univerzity Komenského; Ján Tužinský, ústredný riaditeľ Slovenského rozhlasu, poslanec NS SR, člen zahraničného výboru; doc. PhDr. Jozef Virčík, CSc., člen katedry žurnalistiky FiF UK; Ing. Vladimír Zeman, hlavný riaditeľ sekcie spojov Ministerstva dopravy, spojov a verejných prác SR; Ing. Eva Zelenayová, poslankyňa NR SR, členka zahraničného výboru. Za tajomníka Rady vlády SR pre masmédiá vymenovali PhDr. Pavla Štukovského, odborného poradcu podpredsedníčky vlády SR.

RESUMÉ

V minulom roku vláda upevnila svoju kontrolu nad médiami, čo sa prejavilo najmä v televízii, ale i v rozhlase. Jednofarebné mediálne rady nestrážia verejnoprávnosť elektronických médií ako hlavnú prioritu, naopak, svojou pasivitou a občasnými účelovými vyhláseniami podporujú štátostranícku líniu riaditeľov. Nepriamo, ale metodicky získava vláda vplyv aj na denníky, pričom čoraz efektívnejším spôsobom ovplyvňovania je usmerňovaná inzercia a následná kúpa ekonomicky podlomeného denníka. Vážnou hrozbou slobody šírenia informácií je i pripravovaný Tlačový zákon a príslušné kapitoly Trestného zákona. Možno predpokladať, že vplyv vláde blízkych subjektov sa v tomto roku prejaví i v regionálnych denníkoch a súkromných rozhlasových stanicach, pričom územnosprávna reorganizácia môže tento trend ešte urýchliť.

LITERATÚRA

1. David, M.: „Kto a s akým úmyslom ovláda masmédiá?“ Extra S, 26. 10. 1995
2. Fitz, J.: Správa Freedom House. ČTK, TASR 1. 3. 1996
3. Füle, J.: „Slovenské denníky v roku nula“. Mosty 4/1996
4. Gindl, E. – Füle, J.: „Mediální spartakiáda“. Lidové noviny, 6. 12. 1995
5. Holina, V.: Zmeny v systéme prostriedkov masovej komunikácie na Slovensku. Žurnalistika, XXI., XXII. / 1996 (v tlači)
6. Mistríková, Z.: „Súkromným rozhlasovým staniciam chýbajú jasné a pevné pravidlá“. Trend 36/1995.

Verejná mienka na Slovensku v roku 1995

- **PhDr. Zora Bútorová, CSc. (1949)** vyštudovala sociológiu na FF UK v Bratislave. Od jari 1990 sa venuje výskumu verejnej mienky. V rokoch 1990-1992 pôsobila na Univerzite Komenského v Bratislave a v Centre pre sociálnu analýzu, od roku 1993 pracuje v agentúre FOCUS, kde vedie výskum politických a hodnotových orientácií, ktorého výsledky prináša séria štúdií *Aktuálne problémy Slovenska*. Je autorkou početných časopiseckých i knižných štúdií, naposledy publikácie *Ona a on na Slovensku – ženský údel vo svetle verejnej mienky*.

Kľúčové slová: verejná mienka, politické preferencie, profil prívržencov politických strán, dôvera v politické inštitúcie, názory na privatizáciu, hodnotenie ekonomickej situácie, zahraničnopolitické orientácie obyvateľstva, názory na vstup do EÚ a do NATO, slovensko-maďarské vzťahy.

1. POLITICKÉ DIANIE OČAMI OBČANOV

1. 1. VÝVOJ VOLEBNÝCH PREFERENCIÍ

Rok 1995 bol z hľadiska vývoja verejnej mienky **rokom paradoxným**. Na jednej strane sa stabilizovalo rozloženie politických preferencií a dôvery občanov v kľúčové politické inštitúcie. Na druhej strane občania kriticky hodnotili viaceré aspekty politiky vládnej koalície – zmeny v systéme privatizácie, zásahy do slobody médií, tlak vládnej koalície na odvolanie prezidenta M. Kováča a i. Čiastočnú nespokojnosť pociťovali aj voliči samotnej vládnej koalície, najmä priaznivci Združenia robotníkov Slovenska (ZRS). Táto nespokojnosť nemala za následok ani výraznú stratu voličskej podpory vládnej koalície, ani zlepšenie imidžu strán politickej opozície. Naopak, rok 1995 bol z hľadiska vývoja politických preferencií **rokom stabilizácie**. Tým sa zásadne odlišoval od roku 1993, prvého povolebného roku v samostatnej SR, keď počas

prvých mesiacov po voľbách rapídne klesla podpora vtedajšieho víťaza volieb, Hnutia za demokratické Slovensko (HZDS).

Hoci počas roku 1995 viaceré strany zaznamenali kolísanie počtu svojich prívržencov, ostalo rozloženie politických preferencií na začiatku roku 1996 približne rovnaké ako na začiatku roku 1995. Ako dokladá tabuľka v závere štúdie G. Mesežnikova (pozri jeho kapitolu Vnútropolitický vývoj SR a slovenská politická scéna v r. 1995 v tejto publikácii), v postavení kľúčových politických strán nenastali v priebehu roka 1995 významné posuny. Suverénne prvenstvo si udržalo HZDS, ktorého podpora sa pohybovala okolo 30%, v niektorých prieskumoch i vyššie. Sily ďalších štyroch politických subjektov – Kresťanskodemokratického hnutia (KDH), Maďarskej koalície (MK), Strany demokratickej ľavice (SDE) a Demokratickej únie (DÚ) boli pomerne vyrovnané. Najmä KDH a MK sa pomerne spoľahlivo udržiavali nad hranicou 10%. V ich tesnej blízkosti sa nachádzala aj SDE a DÚ. Slovenská národná strana (SNS) sa vo väčšine výskumov umiestnila nad hranicou 5% a jej podpora bola pomerne stabilizovaná. Oproti voľbám 1994 a začiatku roku 1995 sa oslabil pozícia ZRS a mierne sa zlepšila pozícia Demokratickej strany (DS). Obe sa s určitými výkyvmi pohybovali okolo hranice 5%. Pomerne stabilizovaný – približne tretinový – ostal podiel potenciálnych nevoličov a/alebo nerozhodnutých, t. j. respondentov, ktorí vo výskumoch uvádzali, že by sa volieb nezúčastnili alebo že by nevedeli, koho voliť.

Do akej miery sa zachovalo **jadro stúpcov** jednotlivých politických strán? (2) Od čias parlamentných volieb na jeseň 1994 sa najmenej zmenil okruh prívržencov MK: podľa výskumu FOCUSu by sa vo februári 1996 opäť rovnako rozhodlo až 90% voličov MK z roku 1994. Pevné jadro má aj okruh prívržencov HZDS (72%) a KDH (70%). Z pôvodných voličov SNS by svoju voľbu zopakovalo 59%, zo SDE 56%, z DÚ 51%, z DS 50%. Z pôvodných voličov ZRS by sa dnes rovnako rozhodlo iba 33%.

Keď obrátíme uhol pohľadu a opýtame sa, koho v r. 1994 volili súčasní prívrženci jednotlivých strán, dostávame podobné poradie. Medzi súčasnými prívržencami MK je až 90% nedávnych voličov tejto formácie, medzi súčasnými prívržencami HZDS je pôvodných voličov 85%. Väčšiu obmenu voličskej základne zaznamenali ďalšie strany: vo februári 1996 bolo v KDH a SNS pô-

vodných voličov z parlamentných volieb 69%, v SDL 65%, v DÚ 53%, v ZRS 56% a v DS 52%.

Ako ukazuje **tabuľka 53**, na rozdiel od výsledkov parlamentných volieb 1994 bolo rozloženie politických preferencií medzi potenciálnymi voličmi na začiatku roku 1996 nachýlené v prospech strán parlamentnej opozície.

Tabuľka 53

Podpora strán vládnej koalície a parlamentnej opozície v SR vo voľbách 1994 a začiatkom roka 1996 (%)

	HZDS+SNS+ZRS	KDH+DÚ+SDL+SDSS+SZS+SM+DS
Voľby 1994	47,7	39,9
Február 1996*	42,1	52,9
Marec 1996	41,4	53,6

Pozn.: Výpočet voličskej podpory koalície vychádza z údajov v tabuľke 3. Vychádza zo zloženia politických strán zastúpených v parlamente a odhliada od toho, či tieto strany v čase výskumu prekročili 5%-né pásmo preferencií. Medzi strany parlamentnej opozície bola zahrnutá aj DS.

Zdroj: Metodicko-výskumný kabinet Slovenského rozhlasu, Bratislava 1996

1. 2. PROFIL PRÍVRŽENCOV POLITICKÝCH STRÁN

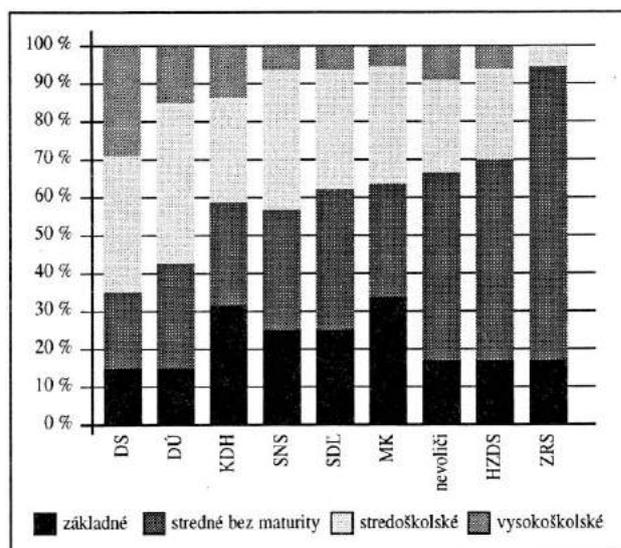
Znakom „usadenia“ politickej scény roku 1995 bolo aj to, že sa zachovali niektoré dôležité odlišnosti v sociálno-demografickom a v hodnotovom profile prívržencov politických strán. (3)

V prvom rade sa reprodukovali rozdiely vo **vzdelanostnej štruktúre** prívržencov strán vládnej koalície a parlamentnej opozície. Podobne ako koncom roku 1994, aj o rok neskôr strany parlamentnej opozície zastupovali najmä vyššie vzdelanostné kategórie. Pre porovnanie: medzi respondentmi so základným vzdelaním by dalo hlasy vládnej koalícii 25%, parlamentnej opozícii 29% a až 43% tvorili nevoliči a/alebo nerozhodnutí. Medzi vysokoškolsky vzdelanými bolo 25% prívržencov vládnej koalície, až 60% prívržencov opozície a 25% nevoličov a/alebo nerozhodnutých.

Ak obrátíme uhol pohľadu, potom spomedzi politických strán mali koncom roka 1995 najpriaznivejšie vzdelanostné zloženie DS a DÚ. Naopak, najmenej vzdelaných priaznivcov malo ZRS a HZDS (**graf 19**).

Graf 19

Vzdelanostné zloženie prívržencov politických strán v SR (FOCUS, december 1995)

Z **vekového hľadiska** protipóly koncom roka 1995 tvorilo na jednej strane HZDS s podštandardným podielom prívržencov vo veku do 34 rokov a nadštandardným podielom prívržencov nad 55 rokov a na druhej strane DÚ a SNS, ktoré mali naopak súčasne nadštandardný podiel prívržencov vo veku do 34 rokov a podštandardný podiel prívržencov nad 55 rokov. Menší podiel mladších prívržencov vo veku do 34 rokov mali aj KDH a MK. Pre prívržencov DS, SDL, nevoličov a/alebo nerozhodnutých bola charakteristická najmenšia odchýlka od vekového priemeru. ZRS malo mierne zvýšený podiel prívržencov vo veku do 34 rokov. Podobnosti a odlišnosti vekového zloženia prívržencov politických strán odráža **tabuľka 54**.

Tabuľka 54

Vekové zloženie prívržencov politických strán v SR – december 1995 (%)

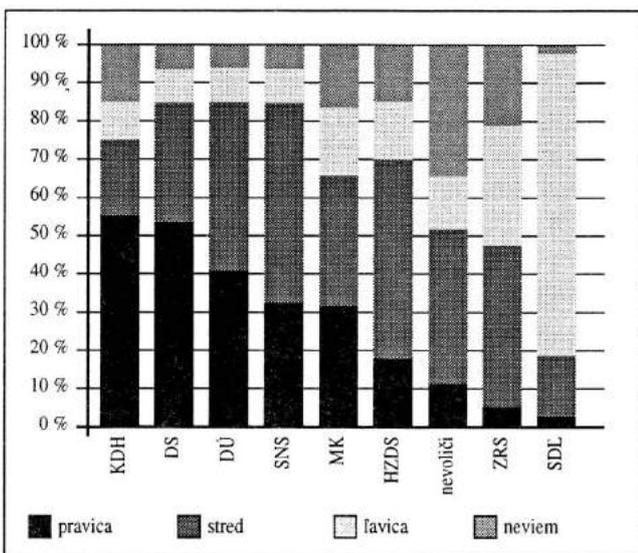
	18-34	35-54	55 a viac
MK	25	46	30
KDH	25	45	29
HZDS	27	32	41
DS	38	40	22
SDL	38	30	32
Nevoliči a/alebo nerozhodnutí	39	37	24
ZRS	43	29	28
SNS	44	40	17
DÚ	48	37	16
Populácia SR	37	36	29

Zdroj: FOCUS, december 1995

Všimnime si teraz rozdiely v **hodnotových profiloch** prívržencov jednotlivých strán, aké sa zistili vo výskume FOCUSu v decembri 1995.

Kam sa stúpenci jednotlivých strán zaraďujú na škále ľavica-stred-pravica? Podľa **proklamovaných politických orientácií** (graf 20) dva krajné póly pravoľavého spektra predstavujú KDH a DS s prevažujúcou pravicovou sebaidentifikáciou svojich prívržencov a SDL s prevažujúcou ľavicovou sebaidentifikáciou. DÚ, SNS a MK sú stranami, v ktorých je centristická a pravicová sebaidentifikácia ich priaznivcov silnejšia ako ľavicová. V HZDS je najvýraznejšia centristická orientácia ich voličov, pričom pravicová i ľavicová orientácia sú zastúpené v rovnakej miere. Aj v ZRS je najsilnejšia centristická orientácia, za ktorou nasleduje ľavicová sebaidentifikácia.

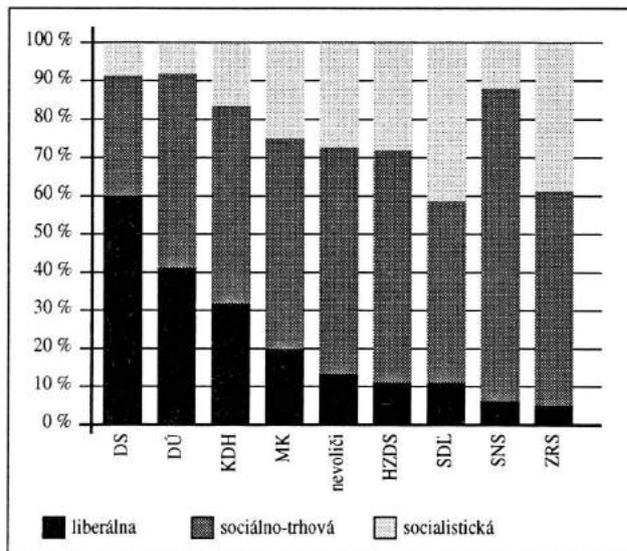
Graf 20
Proklamované politické orientácie (podľa prívržencov politických strán v SR – FOCUS, december 1995)

Podľa **ekonomických orientácií** (4) predstavuje jeden pól Demokratická strana, v ktorej prevažujú nositelia liberálnej orientácie a druhý pól ZRS a SDL, v ktorých má socialistickú orientáciu až 40% vyznavačov. Vo všetkých stranách s výnimkou DS sú najpočetnejšou kategóriou prívrženci stredovej, sociálno-trhovej orientácie (graf 21).

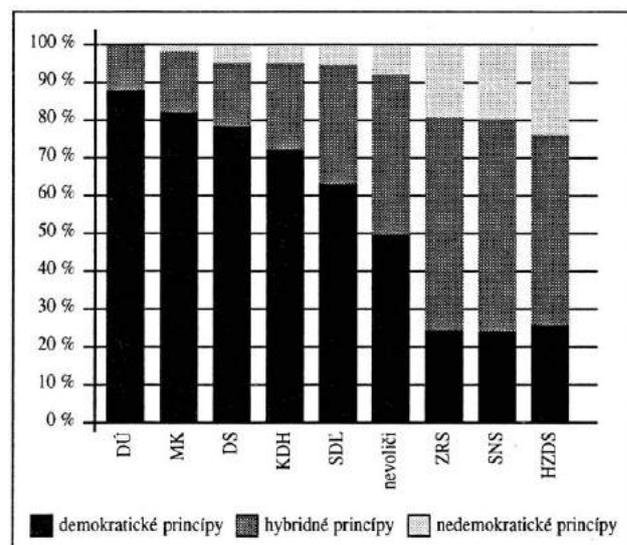
Z porovnania výsledkov výskumu FOCUSu z decembra 1994 a 1995 vyplýva, že v priebehu roka 1995 nastali mierne protransformačné posuny v ekonomických orientáciách prívržencov viacerých strán. V radoch DS, DÚ a MK sa zvýšilo zastúpenie nositeľov liberálnej orientácie. V radoch ZRS a SNS sa posilnila sociálno-trhová orientácia, a to na úkor socialistickej. Medzi prívržencami HZDS stúpol podiel nositeľov liberálnej orientácie, a to na úkor socialistickej orientácie.

Graf 21
Ekonomické orientácie prívržencov politických strán v SR (FOCUS, december 1995)

Podľa **vyznávaných politických princípov** (5) sa väčšina prívržencov všetkých opozičných strán zaraďuje medzi vyznavačov demokratických princípov (graf 22). Naopak medzi prívržencami strán vládnej koalície dominujú hybridné predstavy o demokracii, pričom demokratické a nedemokratické princípy majú približne rovnakú podporu.

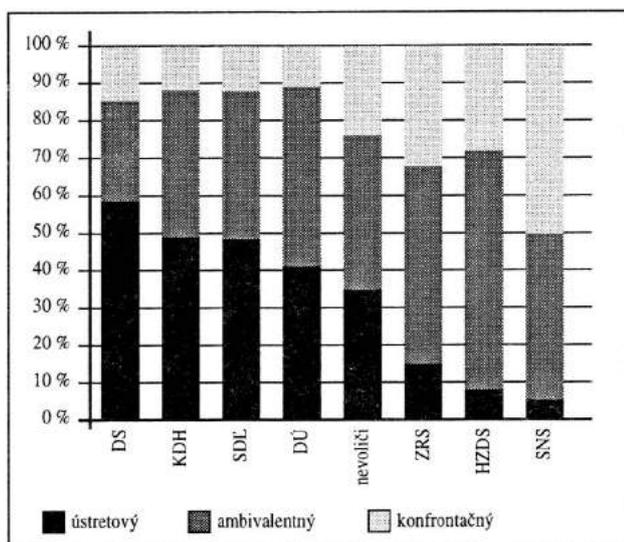
Graf 22
Vyznávané politické princípy (podľa prívržencov politických strán v SR – FOCUS, december 1995)

Podľa **postoja k maďarskej menšine** (6) k tolerantnejšiemu a ústretovjšiemu pólu inklinujú slovenské opozičné strany a ku konfrontačnejšiemu pólu strany vládnej koalície (**graf 23**).

Za posledný rok sa zvýšila ústretovosť voči maďarskej menšine u prívržencov SDL. Prístup prívržencov ostatných strán ostal približne rovnaký.

Graf 23
Postoj Slovákov k maďarskej menšine (podľa prívržencov politických strán v SR – FOCUS, december 1995)

1. 3. DÔVERA OBČANOV V POLITICKÉ INŠTITÚCIE

1. 3. 1. Rebríček dôveryhodnosti vrcholových inštitúcií

Podľa pravidelných zisťovaní agentúry FOCUS (7) znázornených v **tabuľke 55** si z vrcholných politických inštitúcií najvyššiu kredibilitu počas celého roku 1995 udržal Ústavný súd. Inštitúcia prezidenta SR vzbudzovala v občanoch po celé obdobie vyššiu dôveru ako Národná rada SR a vláda SR. Dôvera voči vláde sa pohybovala počas celého roku pod hladinou 50%. Dôveryhodnosť inštitúcie prezidenta, Národnej rady SR i vlády SR bola koncom roka 1995 nižšia ako koncom roka 1994.

Tabuľka 55
Vývoj dôvery voči politickým inštitúciám v SR v rokoch 1994–1995 (% dôverujúcich)

	December 1994	Marec 1995	Jún 1995	Október 1995	December 1995
Ústavný súd	61	61	58	-	65
Prezident	67	66	55	48	59
NR SR	57	51	41	41	53
Vláda SR	52	45	39	40	42

Pozn.: Kvôli prehľadnosti sú zlúčené varianty odpovedí „rozhodne dôverujem“ a „skôr dôverujem“. Všetky údaje pochádzajú z výskumov FOCUSu.

Najuniverzálnejšiu základňu dôvery mal Ústavný súd. Inštitúcii prezidenta SR vo zvýšenej miere dôverovali prívrženci politickej opozície, kým na vládu a parlament sa viazala najmä dôvera priaznivcov vládnej koalície. Najpolarizovanejšie reakcie vyvolávala vláda. Nadštandardnú dôveru voči nej pocítovali starší ľudia, ďalej ľudia s nižším vzdelaním, ako aj obyvatelia Stredoslovenského kraja.

1. 3. 2. Hodnotenie politiky vlády SR

Tabuľka 56 znázorňuje, ktoré oblasti vládnej politiky hodnotili občania najpriaznivejšie a ktoré najkritickejšie.

Tabuľka 56
Názory občanov na politiku vlády SR – december 1995 (%)

	správna	v niečom správna, v niečom nie	nesprávna	neviem
Politika voči maďarskej menšine	36	34	21	9
Zahraničná politika	11	48	22	19
Politika voči médiám	6	46	35	13
Sociálna politika	5	48	41	6
Ochrana občanov pred zločinnosťou	7	44	45	4
Privatizačná politika	3	30	53	14

Zdroj: FOCUS, december 1995

Respondenti vnímali ako relatívne najsprávnejšiu politiku vlády V. Mečiara voči maďarskej menšine a zahraničnú politiku; naopak, najmenej priaznivo hodnotili privatizačnú politiku a ochranu občanov pred zločinnosťou.

Pre interpretáciu týchto zistení je dôležité porovnanie s údajmi z mája 1994, keď respondenti hodnotili politiku vtedajšej vlády J. Moravčika (8). Táto komparácia vyznela v neprospech Mečiarovho kabinetu oproti Moravčíkovmu, pokiaľ ide o hodnotenie privatizačnej, mediálnej, zahra-

ničnej a bezpečnostnej politiky. Naopak, výrazne lepšie dopadla v očiach občanov politika Mečiarovej vlády voči maďarskej menšine a mierne sa zlepšilo aj hodnotenie sociálnej politiky Mečiarovho kabinetu. Zdá sa, že práve v menej ústretovom prístupe voči maďarskej menšine vyvolávajúcom dojem ráznejšej obhajoby „slovenských záujmov“ a sčasti aj v presvedčivejšej a populistckej prezentácii úsilia o zlepšenie sociálnej situácie občanov treba vidieť dva dôležité faktory stabilnej pozície Mečiarovho kabinetu. K tomuto hypotetickému vysvetleniu sa vrátíme neskôr, keď na jeho podporu uvedieme ďalšie zistenia.

1. 3. 3. Pozícia prezidenta

Hoci prezident M. Kováč bol počas celého roka 1995 terčom útokov vládnej koalície, zachoval si v očiach verejnosti pomerne silnú pozíciu. Idea jeho odvolania z funkcie prezidenta, ktorá počas roka 1995 opakovane zaznievala z kruhov vládnej koalície, nezískala podporu väčšiny občanov. V decembri 1995 vo výskume FOCUSu uviedlo 46% respondentov, že by v referende hlasovali proti odvolaniu M. Kováča; 26% by hlasovalo za, 22% by sa referenda nezúčastnilo (tabuľka 57). To v prepočte znamená, že 64% spomedzi účastníkov fiktívneho referenda by hlasovalo proti odvolaniu prezidenta a 36% by ho podporilo.

Tabuľka 57

Predstavte si, že by sa budúci víkend konalo referendum. Ako by ste sa zachovali, keby v ňom bola položená otázka: „Ste za to, aby bol prezident Michal Kováč odvolaný zo svojej funkcie?“ (%)

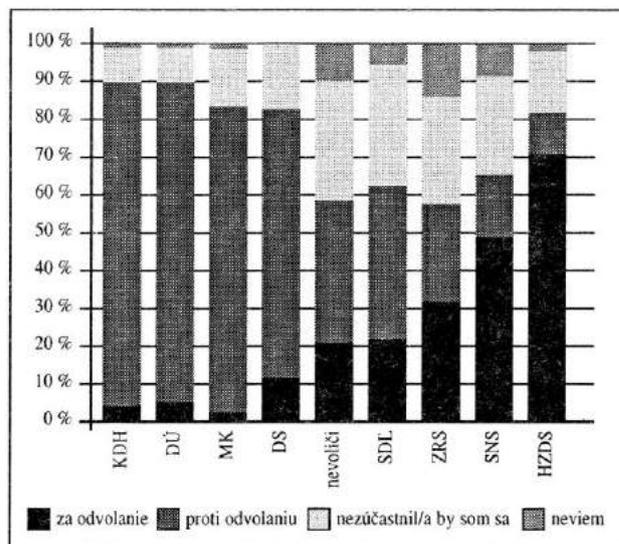
	Jún'95	December'95
Odpovedal/a by som „áno“	22	26
Odpovedal/a by som „nie“	44	46
Referenda by som sa nezúčastnil/a	27	22
Neviem	6	6

Zdroj: FOCUS 1995

Ako ukazuje graf 24, spomedzi prívržencov koaličných strán by v decembri 1995 odvolanie prezidenta podporila väčšina prívržencov HZDS (71%), nie však SNS (49%), ani ZRS (33%). Z prívržencov opozície by sa v referende výrazná väčšina vyslovila proti odvolaniu M. Kováča.

Graf 24

„Ako by ste hlasovali pri referende za odvolanie M. Kováča?“ (názory prívržencov politických strán v SR – FOCUS, december 1995)

1. 3. 4. Kauza únosu prezidentovho syna

Zaťažkávajúcou skúškou dôveryhodnosti prezidenta v očiach verejnosti bolo zavlčenie jeho syna do Rakúska. Ako ukázal decembrový výskum FOCUSu, mierne nadpolovičná časť občanov vnímala túto kauzu v kontexte snahy premiéra Mečiar a vládnej koalície o odstúpenie prezidenta Kováča. 56% respondentov pokladalo za pravdepodobné a 26% za nepravdepodobné, že strojcovia únosu Michala Kováča mladšieho chceli dosiahnuť oslabenie pozície prezidenta. Dojem, že vláda nemá záujem na dôslednom vyšetrení únosu M. Kováča ml., vyslovilo 54% a zamietlo 22% respondentov. Verziu tzv. samoúnosu, ktorá sa v tom čase objavila v provládnych médiách a ktorú na jar 1996 začala intenzívnejšie medializovať najmä Slovenská televízia, označilo v decembri 1995 za nepravdepodobnú 68% a za pravdepodobnú 10% respondentov. Naproti tomu účasť SIS na únose M. Kováča ml. sa zdala pravdepodobná pre 50% a nepravdepodobná pre 16% respondentov.

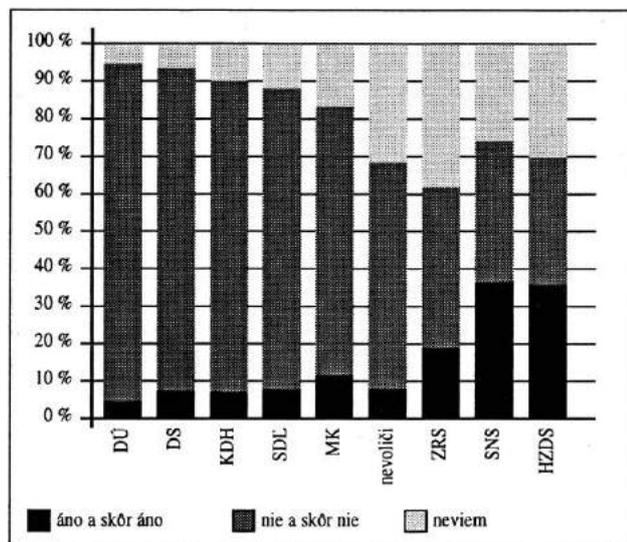
Pri posudzovaní kauzy únosu sa na jednom pole ocitli prívrženci všetkých opozičných strán. Druhý pól obsadili prívrženci HZDS a SNS. Ani medzi nimi však neprevažovalo bezvýhradné presvedčenie o „politckej nevinnosti“ únosu. Tak napríklad, účasť SIS na únose sa zdala nepravdepodobná iba 36% prívržencov HZDS a 40% SNS. Vôbec najmenej zástancov si získala verzia tzv. samoúnosu, ktorú pokladalo za pravdepodobnú iba 25% prívržencov HZDS a 21% SNS.

1. 3. 5. Názory občanov na Slovenskú informačnú službu a na potrebu jej kontroly

V súvislosti s únosom M. Kováča mladšieho vystúpil do popredia problém nízkej dôveryhodnosti Slovenskej informačnej služby (SIS). V decembri 1995 voči nej pociťovalo dôveru iba 15% respondentov, kým nedôveru vyslovilo 62% a vyhýbavo sa vyjadrilo 23% respondentov. Vo februári 1996 bolo rozloženie postojov rovnaké. Ako znázorňuje **graf 25**, u prívržencov strán parlamentnej opozície nedôvera voči SIS jednoznačne prevažovala. Dôveru voči SIS však nemala ani väčšina spomedzi tých respondentov, ktorí by volili strany súčasnej vládnej koalície.

Graf 25

„Do akej miery dôverujete Slovenskej informačnej službe?“ (podľa prívržencov politických strán v SR – FOCUS, december 1995)

Občania kriticky hodnotili skutočnosť, že parlamentný kontrolný orgán OKO, ktorý má dozor nad SIS, je zložený iba zo zástupcov vládnej koalície. V decembri 1995 podľa výskumu FOCUSu požadovalo 69% respondentov, aby sa výbor rozšíril aj o predstaviteľov opozície. Iba 11% sa prihovárало za to, aby ostalo doterajšie zloženie výboru. 22% respondentov nevedelo zaujať stanovisko. Za rozšírenie o zástupcov opozície sa vyslovila väčšina prívržencov všetkých parlamentných politických strán, s výnimkou HZDS a SNS. Ani v týchto dvoch stranách však neprevažoval názor, že súčasné zloženie OKO je správne. Takéhoto názoru bolo iba 41% prívržencov HZDS a 26% SNS. Spomedzi voličov ZRS bola presvedčená o správnosti jednofarebného zloženia OKO iba necelá pätina (19%).

1. 4. HODNOTENIE STAVU DEMOKRACIE

V roku 1995 bol medzi radovými občanmi na Slovensku značne rozšírený **pocit odcudzenosti od politiky**. V prvom rade, politika bola pre značnú časť občanov **málo prehľadná**. V decembrovom výskume FOCUSu sa 55% respondentov vyjadrilo, že nerozumejú tomu, čo sa v politike deje. Pritom sa nedá povedať, že by sa väčšina ľudí o politiku nezaujímal. Naopak, z tohto hľadiska sa respondenti rozdelili na dve polovice: 51% sa o politické dianie nezaujímal, 49% áno. Politika bola málo prehľadná a zaujímavá najmä pre ľudí s nižším vzdelaním; ďalej pre ženy; pre najmladšie a najstaršie ročníky; pre obyvateľov menších obcí.

Značne rozšírené boli aj **obavy vyjadrovať sa k politike**. 53% respondentov pokladalo za najistejšie nepúšťať sa s nikým do rečí o politike alebo sa o nej zhovárať iba v úzkom kruhu, kým 43% nemalo obavy rozprávať sa o politike s mnohými ľuďmi, resp. s kýmkoľvek. Obavy z prejavovania svojich politických názorov mali vo zvýšenej miere ľudia s nižším vzdelaním; ženy; zamestnanci štátnych podnikov na rozdiel od súkromných podnikateľov.

Počas celého roka 1995 prevládala **nespokojnosť so stavom demokracie**. Podľa zistenia ÚVVM pri ŠÚ SR ju v marci 1995 pociťovalo 68% respondentov, kým spokojných bolo iba 29% respondentov (9). K prakticky rovnakému zisteniu dospel aj medzinárodný komparatívny výskum EUROBAROMETER v novembri 1995: 67% respondentov v ňom vyjadrilo nespokojnosť so stavom demokracie a iba 27% bolo spokojných (10).

Pre porovnanie uvedme porovnateľné údaje zo susedných krajín. V Českej republike pociťovalo nespokojnosť so stavom demokracie 50% respondentov, v Poľsku 38% respondentov a v Maďarsku 77%.

Nespokojnosť občanov SR so stavom demokracie súvisí so značne rozšíreným **sklamaním zo stranykej politiky** (11). Podľa výskumu FOCUSu z decembra 1995 61% respondentov zastávalo názor, že súčasné politické strany na Slovensku nie sú dostatočnou zárukou demokratickej politiky. Iba 24% respondentov bolo opačného názoru, pričom to boli z pochopiteľných dôvodov častejšie prívrženci HZDS (66% z nich) a SNS (49%).

Ako ďalej zaznamenal EUROBAROMETER, v priebehu roku 1995 sa radikálne zvýšil podiel občanov, podľa ktorých sa na Slovensku **nerespektujú ľudské práva**, a to z 29% roku 1994 na 51% roku 1995.

V apríli 1995 sa podľa výskumu ÚVVM pri ŠÚ SR iba 38% respondentov domnievalo, že na Slovensku existuje **sloboda slova, prejavu a tlače**. Medzi príčinami obmedzenej slobody slova, prejavu a tlače respondenti najčastejšie uvádzali najmä jednostrannosť informácií v médiách, znižovanie priestoru pre kritické postoje, obavy ľudí otvorene vyjadrovať svoje názory, postihy za opozičné kritické názory, obavy diskutovať na pracovisku (9).

Videli sme, že ľudia na Slovensku boli v priebehu roku 1995 značne kritickí voči stavu demokracie ako takej. Túto nespokojnosť možno interpretovať z dvoch navzájom sa dopĺňajúcich perspektív. Po prvé, možno v nej vidieť symptóm reálneho zhoršenia demokratickej politickej klímy na Slovensku. Po druhé, možno ju interpretovať ako výraz toho, že občania nechcú zľaviť zo svojich nárokov na úroveň demokracie a dodržiavania ľudských práv, že sa k týmto svojim nárokom aspoň formálne, deklaratívne hlásia.

Všimnime si teraz, ako reagovali občania na niektoré **konkrétne prejavy zhoršenia stavu demokracie v oblasti médií.**

Ako to dokumentuje samostatná kapitola o médiách v tejto publikácii (pozri analýzu E. Gindla „Médiá“), v roku 1995 uskutočnila vládna koalícia viaceré kroky smerujúce k obmedzeniu slobody tlače a médií, čo vyvolalo **kolektívne protesty občanov.** Po tom, ako viaceré denníky uverejnili bielu titulnú stránku s textom „Znepokojenie“, aby vyjadrili obavy z ohrozenia slobody tlače a médií na Slovensku, označilo 52% respondentov marcového výskumu FOCUSu takéto obavy za zdôvodnené a iba 28% za nezdôvodnené. Podobne vyzneli aj zistenia ÚVVM pri ŠÚ SR z apríla 1995: 57% respondentov podporovalo a 29% nepodporovalo mítingy občanov za obnovenie vysielania humoristických programov v STV, 54% súhlasilo a 29% nesúhlasilo s petičnou akciou „Protí porušovaniu slobody slova v SR“ v súvislosti so zrušením humoristických relácií.

Počas roka 1995 vládna koalícia najúčinnejšie kontrolovala najvplyvnejšie elektronické médium – Slovenskú televíziu. Na takmer bezvýhradnú politickú lojalitu STV občania reagovali zníženou dôverou. Podľa výskumov FOCUSu v decembri 1995 vyjadrilo dôveru STV 43% respondentov, a to na rozdiel od 51% respondentov v decembri 1994. Pre porovnanie: menej reglementovaný Slovenský rozhlas požíval dôveru 60% respondentov, čo bolo rovnako veľa ako v decembri 1994.

1. 5. PREDSTAVY O PRINCÍPOCH POLITICKÉHO ŽIVOTA

Počas roka 1995 sa mierne zvýšil podiel respondentov, ktorí sa deklaratívne hlásili k princípom demokracie a právneho štátu. Vyplýva to z porovnania výskumov FOCUSu z decembra 1994 a 1995 (**tabuľka 58**).

Tabuľka 58
Princípy politického života podľa občanov SR – december 1994 a 1995 (%)

Princípy politického života (výrok A verzus výrok B)	Rok	Preferencia A vs. nerozhodnutí vs. preferencia B
DODRŽIAVANIE ZÁKONOV A. Je neprípustné, aby politik porušoval zákon, a to ani so zdôvodnením, že chce občanom dobre B. Politik, ktorý chce pre občanov dobre, môže v záujme toho občana porušiť zákon	1994 1995	66 : 6 : 28 69 : 11 : 20
VYJEDNÁVANIE ČI „PEVNÁ RUKA“ ? A. V politike je dôležité trezlivé vyjednávanie B. Dôležitá je rozhodnosť a pevná ruka silnej osobnosti	1994 1995	51 : 23 : 26 54 : 25 : 21
PLURALITA NÁZOROV ČI JEDNOTA NÁRODA? A. Prvoradá je pluralita názorov a demokracia B. Prvoradá je jednota a zomknutosť národa	1994 1995	36 : 28 : 36 39 : 32 : 29
PRÁVA MENŠÍN A. V demokracii treba dôsledne rešpektovať aj práva menšiny B. V demokracii má väčšina právo rozhodnúť aj na úkor menšiny	1994 1995	50 : 23 : 27 51 : 24 : 25
SLOBODA MÉDIÍ A. Vláda by nemala riadiť a kontrolovať činnosť televízie, rozhlasu, tlače B. Vláda by mala riadiť a kontrolovať činnosť televízie, rozhlasu a tlače	1994 1995	68 : 8 : 24 72 : 10 : 18

Zdroj: FOCUS, december 1994 a december 1995.

Paradoxnosť tohto trendu spočíva nielen v tom, že v reálnom politickom živote sa čoraz väčšími udomáňovali autoritárske tendencie, ale aj v tom, že anonymná podpora demokratických princípov respondentmi dotazníkových výskumov ostala v reálnom politickom správaní prevažne pasívna; iba v ojedinelých prípadoch sa pretransformovala do kolektívnych protestných akcií. A v ešte ojedinejších prípadoch boli tieto akcie efektívne a vynútili si zmenu politiky vládnej koalície (12).

Verbálna podpora či naopak odmietanie princípov demokracie neboli v populácii rozložené rovnomerne. Najvýraznejšia deliaca čiara viedla medzi prívržencami politickej opozície a vládnej koalície (pozri **graf 22**), ako aj medzi vzdelanejšími a menej vzdelanými ľuďmi. Menej výrazná čiara viedla medzi obyvateľmi väčších a menších sídel.

Možno teda konštatovať, že počas roka 1995 sa ešte väčšími **roztvorili nožnice medzi verbálnymi deklará-**

ciami respondentov vyjadrujúcimi podporu demokratických princípov a medzi reálnym politickým správaním občanov, konkrétne ich schopnosťou čeliť autoritárskym tendenciám.

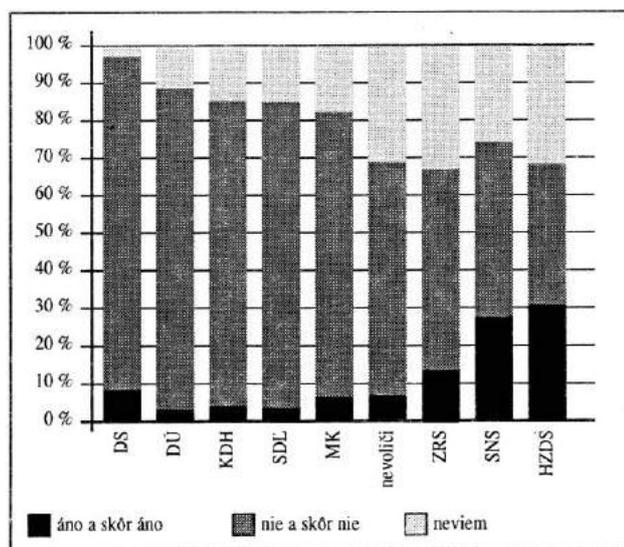
2. EKONOMICKÉ DIANIE OČAMI OBČANOV

2. 1. POSTOJE K SÚČASNÉMU SYSTÉMU PRIVATIZÁCIE

Privatizačná politika súčasnej vládnej koalície v r. 1995 vyvolávala pochybnosti a **kritickú reakciu** nielen u opozičných politikov, ale aj v **značnej časti verejnosti**. Na otázku, či sa privatizácia uberá správnym smerom, odpovedalo v decembri 1995 záporne 65% a kladne iba 12% respondentov. Zvyšných 23% odpovedí bolo vyhýbavých. Ako to znázorňuje **graf 26**, kritika privatizačného procesu prevažovala u prívržencov všetkých opozičných strán, pričom prichádzala **zľava i sprava**. O správnom smerovaní privatizácie nebola presvedčená dokonca ani väčšina prívržencov vládnej koalície: takýto názor zastávalo iba 32% prívržencov HZDS, 28% prívržencov SNS a 14% prívržencov ZRS. Kritické názory na privatizáciu pribúdali so zvyšujúcim sa vzdelaním.

Graf 26

„Uberá sa privatizácia správnym smerom?“ (názory prívržencov politických strán v SR – FOCUS, december 1995)

Proces privatizácie vnímala väčšina občanov ako **nedostatočne transparentný**: iba 31% respondentov malo pocit, že rozumejú, čo sa v privatizácii deje. Je paradoxom, že spomedzi prívržencov HZDS sa v privatizácii orientovalo iba 30% a spomedzi ZRS 24%. Podstatne viac takýchto

ľudí bolo medzi priaznivcami SNS (47%). Medzi tými, ktorí sa v privatizácii menej vyznali, boli častejšie ľudia s nižším vzdelaním a ženy.

Ako vidno z **tabuľky 59**, občania hodnotili privatizačnú politiku vlády V. Mečiara **kritickejšie** ako privatizačnú politiku vlády J. Moravčíka a vlády J. Čarnogurského.

Tabuľka 59

Hodnotenie privatizačnej politiky vlád v SR v rokoch 1991–1995 (%)

	správna	v niečom áno, v niečom nie	nesprávna	neviem
Vláda J. Čarnogurského	11	34	26	29
Vláda J. Moravčíka	12	42	16	31
Terajšia vláda V. Mečiara	6	28	40	25

Zdroj: FOCUS 1995

Tabuľka 60 ukazuje, že podľa miery akceptácie občanmi možno zmeny v systéme privatizácie urobené vládou V. Mečiara zoradiť od najkritizovanejších po najmenej kritizované takto:

Tabuľka 60

Hodnotenie zmien v systéme privatizácie v SR (%)

	správna	v niečom áno, v niečom nie	nesprávna	neviem
Uprednostňovanie priamych predajov štátneho majetku vopred určeným vlastníkom pred verejnými súťažami	3	12	61	24
Zrušenie kupónovej privatizácie a jej nahradenie dlhopismi	9	19	51	20
Vylúčenie investičných fondov z 2. vlny privatizácie	15	18	40	28
Vylúčenie strategických podnikov z privatizácie	45	19	11	24

Zdroj: FOCUS 1995

Všimnime si, prečo občania kriticky vnímajú jednotlivé zmeny v systéme privatizácie. Ako ukázal decembrový výskum FOCUSu, v pozadí kritiky **priameho predaja podnikov vopred určeným vlastníkom** stoja obavy z nasledujúcich skutočností: – riziko korupcie ľudí rozhodujúcich o výbere budúcich vlastníkov (v decembri 1995 ho vyjadrilo 69% respondentov); – rozdávanie štátneho majetku za symbolickú cenu (66%); – uprednostňovanie politicky lojálnych vlastníkov (57%).

Pokiaľ ide o **zrušenie kupónovej privatizácie a jej nahradenie dlhopismi**, 64% respondentov odsudzovalo zmenu pravidiel privatizácie po zaregistrovaní občanov a 57% neverilo vo finančnú výhodnosť dlhopisovej metódy v porovnaní s kupónovou metódou.

Ako sa dalo predpokladať, na **vylúčenie investičných fondov z druhej vlny privatizácie** reagovali obzvlášť citlivo ľudia, ktorí investovali v prvom kole kupónovej privatizácie do investičných fondov alebo vložili úspory do Sporofondu či iného investičného fondu.

Pri celkovom hodnotení terajšieho systému privatizácie 54% respondentov zastávalo názor, že vládna koalícia zmenila spôsob privatizácie tak, aby si upevnila politickú moc. Podľa 49% respondentov terajší spôsob privatizácie odrádza zahraničný kapitál od vstupu na Slovensko. S obidvoma názormi sa stotožnila výrazná väčšina prívržencov opozičných strán.

Na prvý pohľad vyznieva prekvapujúco zistenie, že ani medzi prívržencami vládnej koalície neprevládla opačná mienka. Vysvetlenie možno hľadať v tom, že značná časť voličov HZDS, SNS a ZRS zrejme nepokladá oba tieto parametre súčasného systému privatizácie (t. j. upevnenie politickej moci vládnej koalície a obmedzenie vstupu zahraničného kapitálu) za odsúdeniahodné, ale skôr za želateľné.

Celkovo sa systém privatizácie kabinetu V. Mečiara stretol s najdôslednejšími a najkritickejšími výhradami medzi prívržencami DÚ, DS a KDĽ – teda medzi ľuďmi, ktorí sú zároveň najpresvedčenejšími zástancami princípov trhovej ekonomiky (pozri **graf 21**). Prívrženci SDE a MK zaujímali taktiež prevažne kritické stanovisko, no predsa boli o čosi zhovievavejší.

Najpriaznivejšie hodnotili súčasný systém privatizácie prívrženci HZDS, SNS a ZRS. Ani u nich však neprevládlo jednoznačné schvaľovanie súčasných privatizačných praktík (13). Skôr bol pre nich typický ambivalentný postoj a nadštandardne vysoké zastúpenie vyhýbavých odpovedí, ktoré pri posudzovaní niektorých aspektov privatizácie dosahovalo takmer 50%.

Podpora vládnej koalície ľuďmi, ktorí súčasne kritizujú jej privatizačné praktiky, akoby nasvedčovala, že k týmto praktikám pristupujú v duchu tézy „účel svätí prostriedok“, resp. podľa sloganu hodnotiaceho privatizáciu ako „špinavú, ale našu“. Inými slovami, prívrženci HZDS a SNS nepredpokladajú, že by mohli mať privatizačné praktiky vládnej koalície negatívny dopad na uspokojovanie ich potrieb.

Kritický postoj k terajšiemu systému privatizácie sa zvyšuje s rastúcim vzdelaním. Vysokoškolský vzdelaní respondenti síce najčastejšie podporujú privatizáciu, ale zároveň najrazantnejšie kritizujú jej súčasnú podobu. U ľudí s nižším vzdelaním sa väčší odstup od privatizácie ako takej spája s menšou zorientovanosťou v jej konkrétnom priebehu.

Možno zhrnúť, že koncom roka 1995 sa negatívne názory verejnosti na privatizáciu zakladali **na kritike súčas-**

ného netransparentného, nedemokratického a neškrupulózne klientelistického spôsobu privatizovania. Treba však upozorniť aj na to, že dnešný kritický odstup občanov SR od privatizácie sa navrstvuje na **historicky zakorenené negatívne stereotypy a predsudky voči privatizácii ako takej**, ktoré boli na Slovensku značne rozšírené ešte v čase, keď sa privatizácia uberala podľa rovnakého scenára ako v Českej republike (14).

Z doterajších zistení sa natiška otázka, prečo nesúhlas s privatizačnými praktikami, vyhrotený najmä u prívržencov opozičných strán, neprerástol v účinné protestné akcie. Táto otázka nás na jednej strane privádza k problému politickej kultúry na Slovensku: k stereotypu pasívnej adaptácie a k nerozvinutosti kultúry politického protestu. Na druhej strane nás vedie k ďalšej otázke, totiž k tomu, aby sme skúmali, ako vlastne občania vnímajú doterajšie dopady privatizácie a do akej miery sa do ich postojov premietajú aj ich doterajšie osobné skúsenosti s privatizáciou.

2. 2. HODNOTENIE DOPADOV PRIVATIZÁCIE

Odpoveď nám pomôže sformulovať **tabuľka 61**, ktorá ukazuje, ako občania hodnotili koncom roka 1995 doterajšie dopady privatizácie na svoju rodinu, svoju obec či mesto, okres a krajinu ako celok.

Tabuľka 61
„Aký mala doteraz privatizácia v SR dopad?“ (%)

	kladý	kladný aj záporný	záporný	nijaký	neviem
Na Vašu rodinu	11	30	18	36	5
Na Vašu obec/mesto	6	24	14	23	33
Na Váš okres	4	24	12	13	47
Na Slovensko	5	33	18	7	38

Zdroj: FOCUS 1995

Značná časť respondentov buď nezaregistrovala nijaké dopady privatizácie na svoju rodinu, obec/mesto, okres a na Slovensko ako celok, alebo tieto dopady nevedela posúdiť. Ambivalentné hodnotenie doterajších dopadov privatizácie na všetkých štyroch úrovniach spoločnosti bolo koncom roka 1995 častejšie ako jednoznačne negatívne i jednoznačne pozitívne hodnotenie.

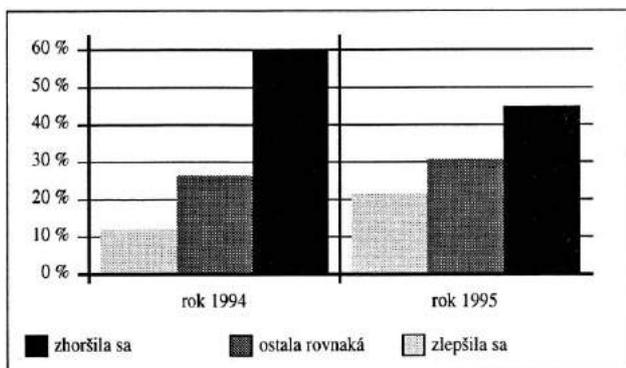
Na rozdiel od názorov na súčasné privatizačné praktiky, bolo hodnotenie dopadov privatizácie v populácii rovnomerne rozložené a nesúviselo s politickými preferenciami respondentov. Ukazuje sa teda, že pri **formovaní názorov na súčasný systém privatizácie zohrával mienkotvornú rolu najmä intenzívne medializovaný politický zápas o podobu privatizácie medzi vládou koalíciou a opozíciou, a nie bezprostredné dopady privatizácie na každodenný život občanov.**

2.3. HODNOTENIE VÝVOJA EKONOMICKEJ SITUÁCIE SLOVENSKA A FINANČNEJ SITUÁCIE VLASTNEJ DOMÁCNOSTI

Málo dramatickými dopadmi privatizácie na každodenný život respondentov možno zrejme sčasti vysvetliť aj zdanko paradoxnú skutočnosť, že hoci väčšina občanov kriticky hodnotila súčasný systém privatizácie, predsa sa zároveň počas roka 1995 otupilo ostrie ich kritiky voči celkovému ekonomickému vývoju na Slovensku (**graf 27**), ako aj voči vývoju finančnej situácie svojej vlastnej domácnosti (**graf 28**).

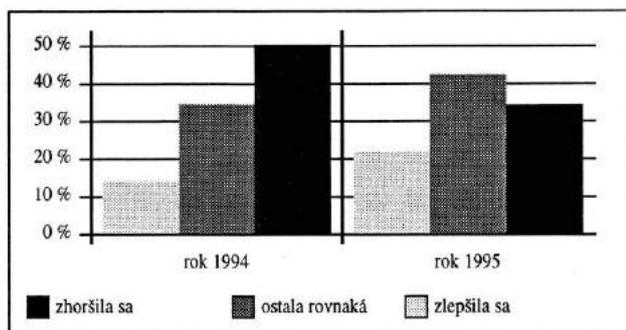
Graf 28

„Aká je ekonomická situácia na Slovensku v porovnaní so situáciou pred rokom?“ (FOCUS, december 1994 a 1995)

Graf 29

„Aká je finančná situácia Vašej domácnosti v porovnaní so situáciou pred rokom?“ (FOCUS, december 1994 a 1995)

Je pravda, že keď respondenti v decembri 1995 posudzovali vývoj **ekonomickú situáciu na Slovensku** za uplynulý rok, prevažovalo negatívne hodnotenie (45%) nad konštatovaním nezmeneného stavu (31%) a pozitívnym hodnotením (21%). Lenže koncom roka 1994 bol pomer uvedených hodnotení výrazne kritickejší: 60% : 26% : 12%.

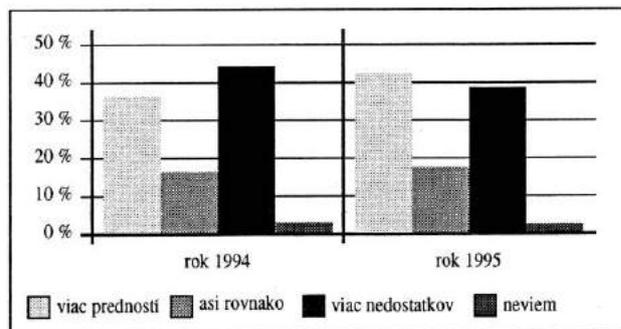
Pri hodnotení **vývoja finančnej situácie svojej domácnosti** konštatovalo 42% respondentov nezmenený stav, 34% zhoršenie a 23% zlepšenie. Pred rokom bol pomer uvedených hodnotení nepriaznivejší: 50% konštatovalo zhoršenie, 34% nezmenený stav a 14% zlepšenie.

Aj keď priaznivé hodnotenie ekonomického vývoja na makro- i mikroúrovni zďaleka nezískalo medzi respondentmi prevahu, predsa sa objavili náznaky, že sa **občania odrážajú odo dna ekonomického pesimizmu či katastrofizmu**. Tento trend je v súlade s priaznivým vývojom niektorých objektívnych ekonomických a sociálnych ukazovateľov (pozri kapitolu H. Wolekovej o sociálnej politike v tejto publikácii). Čo je však ešte dôležitejšie, svedčí to o schopnosti kabinetu V. Mečiara presvedčiť o správnosti svojej ekonomickej a sociálnej politiky pomerne veľkú časť občanov. Ako sme to už konštatovali vyššie, možno predpokladať, že tu spočíva jeden z pilierov stability mocenskej pozície V. Mečiara i vládnej koalície ako celku.

Synchrónnosť priaznivého makroekonomického vývoja a zmiernenia sociálnej frustrácie prispela k tomu, že v priebehu roka 1995 sa rozšírili rady ľudí, ktorí vidia v súčasnom režime viac predností ako v prednovembrovom (**graf 29**). Kým koncom roka 1994 37% respondentov konštatovalo, že súčasný režim má viac predností, 16% pripisovalo obom režimom rovnako veľa predností a nedostatkov a 45% pokladalo za lepší režim prednovembrový, koncom roka 1995 sa pomer uvedených postojov mierne prevrátil v prospech súčasného režimu (43% : 17% : 39%). Treba zdôrazniť, že k takémuto posunu, t. j. k priaznivejšiemu hodnoteniu terajšieho režimu došlo napriek tomu, že v roku 1995 sa zmiernenie sociálneho napätia kombinovalo s vyostrením politického napätia a s kritickejším hodnotením stavu demokracie a dodržiavania ľudských práv (pozri predchádzajúcu kapitolu). Toto zistenie naznačuje, že ľudia na Slovensku kladú väčší dôraz na uspokojovanie svojich ekonomických potrieb a sociálnych istôt než na zabezpečenie občianskych práv.

Graf 29

Terajší režim v SR má v porovnaní s režimom pred r. 1989: (FOCUS, december 1994 a 1995)

3. ZAHRANIČNOPOLITICKÉ ORIENTÁCIE

Uvažovanie o zahraničnej politike a o širšom geopolitickom kontexte už tradične nepatrí medzi témy, ktoré zamestnávajú myseľ väčšiny občanov Slovenska. Nebolo tomu inak ani roku 1995, a to aj napriek tomu, že politický diskurz o integrácii Slovenska do EÚ a NATO sa v tomto období zintenzívnil. Podľa výskumu FOCUSu z decembra 1995 sa o zahraničnú politiku nezaujímal 58% a zaujímal 41% respondentov. **Pomerne malý záujem občanov SR o zahraničnú politiku** ilustrujú aj výsledky výskumu FOCUSu z júna 1995, v ktorom sa medzi odpoveďami respondentov na otvorenú otázku „Ktoré problémy považujete za najnaliehavejšie?“ vôbec neobjavili problémy zahraničnej politiky či zahraničnopolitického smerovania Slovenska (15).

Pomerne malý záujem občanov o zahraničnopolitické otázky nie je nijakým slovenským špecifikom. Problémom však je, že práve ľudia, ktorí sa nezaujímajú o zahraničnú politiku, sú častejšie odporcami integrácie Slovenska do západných štruktúr.

3. 1. PREDSTAVY O ZAHRANIČNOPOLITICKOM SMEROVANÍ SLOVENSKA

Rok 1995 bol z hľadiska zahraničnopolitického rokom rozporuplným. Hoci oficiálne miesta deklarovali záujem o integráciu Slovenska do EÚ a do NATO, neprinášala domáca politika dostatok dôkazov o napĺňaní tohto záujmu. Navyše, počas roku 1995 zosilneli hlasy spochybňujúce želiteľnosť prointegračnej línie a vyzdvihujúce potrebu tzv. vlastnej cesty Slovenska, a to najmä z radov SNS a ZRS. **Tabuľka 62** naznačuje, ako na túto rozporuplnú politiku vládnej koalície reagovali samotní občania.

Tabuľka 62

„Ktoré zo zahraničnopolitických smerovaní považujete za najsprávnejšie pre úspešný rozvoj našej vlasti?“ (%)

Slovensko by sa malo usilovať o členstvo v EÚ a v NATO	50
Slovensko by sa malo orientovať na spojenectvo s Ruskou federáciou, na jej politické a bezpečnostné štruktúry	3
Slovensko by nemalo nikam vstupovať, malo by ísť vlastnou cestou	27
Iná odpoveď	3
Neviem, nerozmysľal/a som o tom	17

Zdroj: FOCUS 1995

Koncom decembra 1995 sa za integráciu Slovenska do EÚ i do NATO vyslovila polovica respondentov. Pomerne početná, vyše štvrtinová bola kategória zástancov tzv. vlastnej cesty a nevstupovania do blokov. Iba 3% respon-

dentov by uprednostnili politickú a bezpečnostnú orientáciu na Ruskú federáciu. Relatívne vysoký bol podiel respondentov bez vyhraneneho názoru.

Všimnime si **odlišnosti v straníckej optike**, ako ich zachytáva **tabuľka 63**. Hoci prointegračná orientácia bola medzi prívržencami HZDS a ZRS zastúpená najsilnejšie, nemala v decembri 1995 podporu väčšiny z nich. U stúpcov HZDS jej konkurovala najmä vízia „vlastnej cesty“. U voličov SNS táto vízia dokonca mierne prevážila nad prozápadnou líniou. Z opozičných strán k zahraničnopolitickým predstavám strán vládnej koalície mali blízko prívrženci SDL. Naopak, výrazná väčšina prívržencov neľavicovej opozície – DÚ, DS, MK a KDH preferovala integráciu Slovenska do EÚ a NATO.

Treba tiež zdôrazniť, že orientácia na politické a bezpečnostné spojenectvo s Ruskom mala marginálnu, prakticky zanedbateľnú podporu medzi prívržencami všetkých politických strán.

Tabuľka 63

„Ktoré z nasledujúcich smerovaní považujete za najsprávnejšie pre úspešný rozvoj našej vlasti?“ (%)

	orientácia na členstvo v EÚ a NATO	orientácia na spojenectvo s Ruskom	nikam nevstupovať, ísť vlastnou cestou	nevím, iná odpoveď
SDE	38	5	32	24
SNS	40	2	44	14
ZRS	43	10	19	29
HZDS	44	4	38	14
KDH	72	2	15	11
MK	77	1	10	11
DS	80	0	18	2
DÚ	84	1	9	6

Zdroj: FOCUS 1995

Kam však Slovensko podľa svojich občanov smeruje v skutočnosti? Ako ukazuje **tabuľka 64**, názory na túto otázku odrážajú celkovú neprehľadnosť situácie. Napriek ubezpečeniam vlády o prointegračnej politike Slovenska si v decembri roka 1995 iba necelá tretina respondentov myslela, že sa táto oficiálne deklarovaná politika skutočne realizuje. Takmer pätina sa naopak domnievala, že prevážuje proruské smerovanie. Ďalšia pätina predpokladala, že Slovensko ide vlastnou cestou, ktorá nevedie ani do EÚ, ani k zblíženiu s Ruskom. Až štvrtina nevedela odpovedať.

Tabuľka 64

„Kam podľa Vás Slovensko smeruje v skutočnosti?“ (%)

Slovensko smeruje do Európskej únie	30
Slovensko smeruje k zblíženiu s Ruskom	19
Slovensko ide vlastnou cestou	20
Iná odpoveď	7
Neviem, nerozmyšľal/a som o tom	24

Zdroj: FOCUS 1995

Mnohí občania teda mali **pocit, že skutočné zahranično-politické smerovanie Slovenska sa odchyľuje od cesty, ktorú by pokladali za najsprávnejšiu**. Ako ukazuje porovnanie **tabuliek 64 a 62**, smerovanie do EÚ konštatovalo oveľa menej respondentov, ako bolo tých, ktorí si to želajú. Naopak obavy z proruského smerovania vyslovila takmer pätina respondentov. Tieto obavy pociťovali najmä vzdelaní ľudia.

Paradoxne, hoci možno príznačne vyznievajú odlišnosti v straníckej optike znázornené v **tabuľke 65**. Dojem, že Slovensko smeruje do EÚ, bol najrozšírenejší medzi prívržencami HZDS, SNS a SDE. U prívržencov HZDS bol dokonca rozšírený vo vyššej miere, ako by si to sami želali. Naopak, najväčšie obavy, že Slovensko smeruje k zblíženiu s Ruskom, mali prívrženci KDĽ, DÚ, DS a MK. Medzi nimi bolo zároveň najmenej tých, čo sa domnievali, že Slovensko smeruje do EÚ, hoci práve oni by si to želali najviac.

Tabuľka 65

„Kam podľa Vás Slovensko smeruje v skutočnosti?“ (%), podľa prívržencov politických strán)

	do EÚ	k zblíženiu s Ruskom	vlastnou cestou	neviem, iná odpoveď
DÚ	11	40	29	20
KDĽ	13	46	13	30
MK	16	30	29	26
DS	27	36	27	11
ZRS	29	14	29	29
SDE	35	14	18	34
SNS	44	9	28	19
HZDS	55	5	22	19

Zdroj: FOCUS 1995

3. 2. DÔVERA VOČI EÚ A NATO

Ako ukazuje **tabuľka 66**, vývoj dôvery občanov SR voči EÚ a NATO má od vzniku samostatnej SR vlnovitý priebeh. **Ľudia nedôverujúci EÚ i ľudia nedôverujúci NATO tvorili po celý čas iba menšiu časť populácie**. Koncom roka 1995 dôveru voči EÚ pociťovalo 55% a nedôveru 20% respondentov. Dôvera voči NATO dosahovala 45% a prevyšovala nedôveru (27%). Oproti predchádzajúcim rokom bol zaznamenaný pokles nedôvery voči obom inštitúciám.

Tabuľka 66

Vývoj pomeru dôverujúcich, nedôverujúcich a nevyhranených postojov v SR voči EÚ a NATO (%)

	Október 1993	December 1994	December 1995
EÚ	57 : 28 : 15	48 : 28 : 24	55 : 20 : 25
NATO	45 : 38 : 17	42 : 33 : 25	45 : 27 : 28

Zdroj: FOCUS 1993, 1994 a 1995

V priebehu roka 1995 sa posilnila dôvera voči EÚ a NATO u prívržencov všetkých opozičných strán a ZRS a naopak, oslabil sa dôvera prívržencov SNS. Dôvera prívržencov HZDS ostala nezmenená (16).

3. 3. V REFERENDE BY PREVÁŽILI PROINTEGRAČNÉ TENDENCIE

Iným spôsobom zachytili vôľu občanov integrovať svoju krajinu do EÚ a NATO tzv. referendové otázky v **tabuľke 67**.

Tabuľka 67

Predstavte si, že by sa nasledujúci víkend konalo referendum. Ako by ste sa zachovali, keby v ňom boli položené nasledujúce otázky: „Súhlasíte so vstupom Slovenska do Európskej únie? Súhlasíte so vstupom Slovenska do NATO?“ (%)

	EÚ	NATO
Odpovedal/a by som „áno“	59	43
Odpovedal/a by som „nie“	13	22
Referenda by som sa nezúčastnil/a	15	18
Neviem	13	18

Zdroj: FOCUS 1995

Ak vezmeme za základ iba respondentov, ktorí by sa referenda o vstupe do EÚ zúčastnili, potom v decembri 1995 by hlasovalo **82% účastníkov referenda za integráciu Slovenska do EÚ**. K podobnému záveru dospel v novembri EUROBAROMETER, podľa ktorého by za vstup Slovenska do EÚ hlasovalo 88% účastníkov referenda (17).

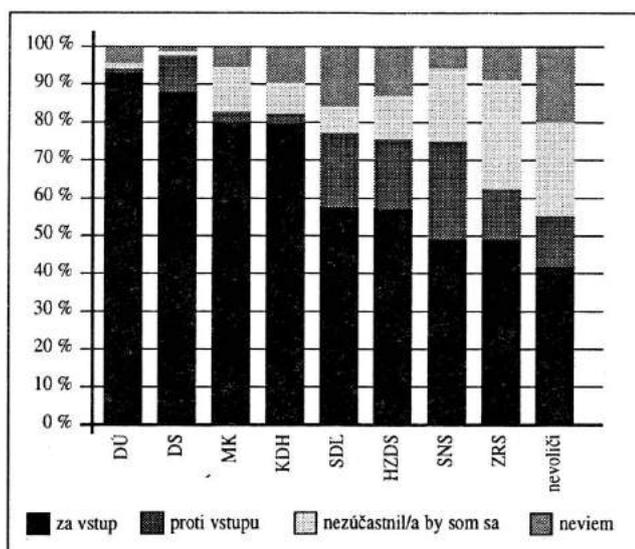
Aké dôsledky vstupu Slovenska do EÚ ľudia na Slovensku očakávajú? Podľa výskumu ÚVVM pri ŠÚ SR z prelomu apríla a mája 1995 medzi najčastejšie pozitívne očakávania patrilo posilnenie medzinárodnej pozície SR; celkový prínos pre hospodársky rozvoj SR; možnosť využívať jednotný trh EÚ. Ako najčastejšie negatívne očakávania respondenti uvádzali ohrozenie domácej výroby a domácich výrobkov; rast cien; podriadenie sa právnemu systému EÚ (9).

Podpora vstupu do NATO bola slabšia ako podpora integrácie do EÚ a podiel nevyhranených postojov bol vyšší. Vcelku by však aj toto referendum dopadlo **v prospech integrácie SR do NATO**. Kladne by hlasovalo 66% spomedzi ľudí, ktorí by sa zúčastnili referenda. K obdobným záverom dospel už spomínaný EUROBAROMETER: 63% spomedzi účastníkov referenda by hlasovalo za vstup do NATO.

Rozdiely v straneckej optike znázorňujú **grafy 30 a 31**. Vidno z nich, že na **prozápadnej, prointegračnej línii sa sústreďujú priaznivci DÚ, DS, MK a KDH**. Medzi **prívržencami SDL, SNS, ZRS a HZDS a nevoličmi a/alebo nerozhodnutými sú výraznejšie zastúpené nevyhranené, ambivalentné orientácie**. Podporu prointegračnej politiky prejavuje iba polovica, resp. menej prívržencov týchto strán, pričom početná je aj skupina priaznivcov tzv. „vlastnej cesty“.

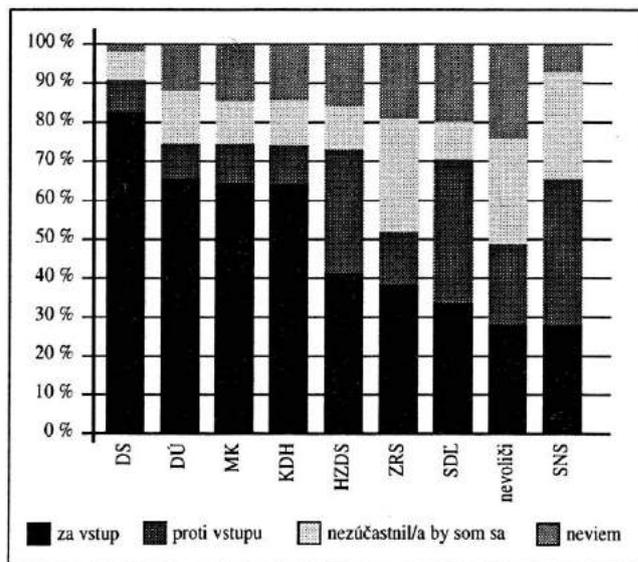
Graf 30

„Ako by ste hlasovali pri referende o vstupe SR do EU?“ (názory prívržencov politických strán v SR – FOCUS, december 1995)

Graf 31

„Ako by ste hlasovali pri referende o vstupe SR do NATO?“ (názory prívržencov politických strán v SR – FOCUS, december 1995)

Skombinujme teraz odpovede respondentov na obe referendové otázky a pozrime sa, aké bolo koncom roka 1995 celkové rozloženie takýchto odpovedí. Výrazne najsilnejšiu skupinu tvorili respondenti, ktorí súčasne podporovali integráciu do EÚ i do NATO (40%), Druhou najpočetnejšou kategóriou (24%) boli nositelia nevyhranených postojov voči vstupu do EÚ i do NATO, t. j. respondenti, ktorí by sa nezúčastnili ani jedného referenda, alebo by nevedeli, ako hlasovať. Za nimi nasledovali stúpenci vstupu do EÚ, ktorí nemali vyhraný názor na vstup do NATO (11%), alebo vstup do NATO odmietali (8%). A napokon, iba desatina respondentov (11%) súčasne odmietala integráciu do EÚ i do NATO.

3. 4. NEJASNOSTI OKOLO NEUTRALITY

Videli sme, že obyvateľstvo Slovenska sa prednostne vyslovuje za integráciu do EÚ a NATO. Keďže v priebehu roku 1995 boli na Slovensku častejšie ako predtým vyslovované požiadavky na „vlastnú cestu“ či neutralitu SR, považovali sme za užitočné uviesť názory o začleňovaní do západných štruktúr do súvislostí s predstavami o potenciálnej neutralite.

Tabuľka 68

Predstavte si, že by sa nasledujúci víkend konalo referendum. Ako by ste sa zachovali, keby v ňom bola položená nasledujúca otázka: „Súhlasíte s tým, aby sa Slovensko stalo neutrálnym štátom?“ (%)

Odpovedal/a by som „áno“	33
Odpovedal/a by som „nie“	30
Referenda by som sa nezúčastnil/a	13
Neviem	24

Zdroj: FOCUS 1995

Údaje v **tabuľke 68** svedčia o značnej názorovej diferenciácii a neujasnenosti. Populácia Slovenska sa koncom roka 1995 rozdelila podľa vzťahu k neutralite do troch približne rovnakých častí: tretinu tvorili jej zástancovia, necelú tretinu jej odporcovia a viac ako tretinu ľudí s nevyhraneným názorom. Podiel ľudí odmietajúcich neutralitu bol vyšší vo vzdelanejších vrstvách.

Neutralitu Slovenska by v referende podporilo na jednej strane 44% voličov HZDS, 43% SNS, 42% SDE a 38% ZRS, druhej strane iba 14% prívržencov KDĽ, 18% DS a 21% DÚ. Podiel zástancov neutrality medzi prívržencami MK tvoril 26%, medzi nevoličmi a/alebo nerozhodnutými 33%.

Ešte zaujímavejšie je, ako respondenti vnímali **súvislosti medzi integráciou Slovenska do EÚ a NATO a medzi možnosťou neutrality**. Ako ukázala analýza, pre značnú časť respondentov to nie je vzťah vzájomného vylúčovania sa. Spomedzi zástancov neutrality 47% zároveň podporovalo integráciu do EÚ a 22% podporovalo pridruženie k NATO. Konzistentnejšiu predstavu mali odporcovia neutrality. 91% z nich sa vyslovilo za integráciu do EÚ a 79% za pridruženie k NATO.

Ak obrátíme uhol pohľadu, potom z prívržencov integrácie Slovenska do EÚ by v referende neutralitu odmietlo 45%; z prívržencov pridruženia k NATO by neutralitu odmietlo 55%. Naopak, neutralitu by podporilo 26% prívržencov integrácie do EÚ a 17% prívržencov pridruženia k NATO. Ostatní nemali na otázku neutrality vyhranený názor. Hoci teda respondenti iba v menšej miere pripúšťali zlučiteľnosť integrácie SR do NATO s neutralitou SR, predsa 17% zástancov takejto zlučiteľnosti medzi prívržencami vstupu do NATO signalizuje neujasnenosť a nepochopenie základných zahraničnopolitických orientácií.

Pokiaľ ide o vzťahy k EÚ, ilúzie o tom, že pre Slovensko ako potenciálneho člena EÚ by bolo možné zároveň dosiahnuť neutralitu, väčšmi zapustili korene medzi prívržencami vládnej koalície než prívržencami opozície. Neutralitu Slovenska by si želalo 34% prívržencov integrácie Slovenska do EÚ z radov HZDS a 38% z radov SNS, oproti 9% prívržencov integrácie do EÚ z radov KDĽ, 13% z radov DS a 19% z radov DÚ.

Možno teda konštatovať, že slogany „**vlastnej cesty**“ či „odmietania veľmocenského diktátu Západu“, zaznievajúce z niektorých provládnych médií a občas aj z úst politikov, našli medzi časťou občanov odozvu. Nejde tu však iba o izolacionistickú rétoriku SNS či o protiimperialistické heslá ZRS. Ešte podstatnejšia je skutočnosť, ktorú sme dokumentovali v kapitole 1.2., že prívrženci strán vládnej koalície sú najmä svojimi predstavami o princípoch politického života vzdialenejší západnej kultúre a civilizácii, menej zdieľajú jej hodnoty, menej sa cítia prináležať do jeho duchovného priestoru. Otázka zahraničnopolitického smerovania Slovenska nie je pre nich vecou hlbokého vnútorného presvedčenia či zdieľaných hodnôt, ale skôr otázkou pragmatickou či situačnou. Práve tejto hodnotovo nevyhranenej kategórii občanov sa môže prihovárať prístup vyjadrený výrokom „ak nás neprijmú na Západe, obrátíme sa na Východ“.

3. 5. REAKCIE NA KRITIKU ERÓPSKEHO PARLAMENTU A EURÓPSKEJ ÚNIE

Hoci v júni Slovensko podalo prihlášku za člena EÚ, vládna koalícia zároveň podnikala kroky na upevnenie autoritárskeho režimu. Západné krajiny reagovali viacnásobným upozornením na nezlučiteľnosť vnútropolitických pomerov na Slovensku s princípmi demokracie. Je všeobecne známe, že rezolúcia Európskeho parlamentu z novembra 1995 vyvolala podráždenú reakciu vládnej koalície.

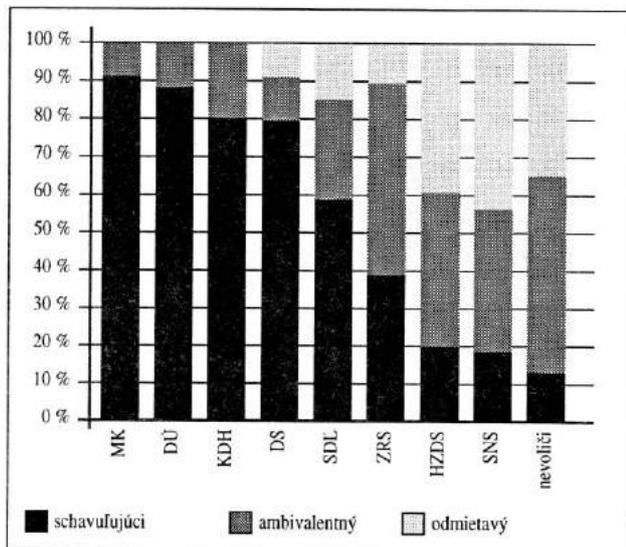
Názory radových občanov na túto kritiku boli menej odmietavé. 69% respondentov decembrového výskumu FOCUSu sa zhodlo v názore, že Európska únia má právo požadovať, aby sa Slovensko riadilo rovnakými zásadami ako ostatné krajiny združené v Európskej únii. Podľa 65% by mala vládna koalícia odstrániť zo svojej politiky nedemokratické prvky, ktoré boli predmetom kritiky Európskeho parlamentu. Opačné názory zastávalo iba 14%, resp. 12% respondentov. Ďalších 17%, resp. 22% respondentov nevedelo, resp. nechcelo zaujať stanovisko. Rezolúciu Európskeho parlamentu označilo za neprijateľné zasahovanie do vnútorných záležitostí Slovenska 36% respondentov. Častý argument vládnej koalície, že kritiku Európskeho parlamentu má na svedomí politická opozícia, akceptovalo rovnakých 36% respondentov.

Na základe týchto štyroch výrokov sme zostavili syntetickú typológiu postojov občanov SR. **Schvaľujúci postoj ku kritike zo strany EP a EÚ zaujalo 49%, ambivalentný, resp. nezorientovaný postoj 36% a odmietavý postoj 15% respondentov.**

Kritiku zo strany EP a EÚ schvaľovala väčšina respondentov so stredoškolským a vysokoškolským vzdelaním, a to na rozdiel od ľudí s nižším vzdelaním. Ako vidno z **grafu 32**, súhlas s kritikou prevažoval u prívržencov všetkých opozičných strán, a to najmä na rozdiel od SNS a HZDS, medzi ktorými dominovali ľudia s ambivalentnými a odmietavými postojmi.

Graf 32

Postoj ku kritike Slovenska zo strany EÚ a EP (podľa prívržencov politických strán v SR – FOCUS, december 1995)

V nastávajúcom období sa zintenzívni verejný diskurz o výhodách a nevýhodách integrácie Slovenska do EÚ a NATO. Vzhľadom na nepredikovateľnosť správania vládnej koalície je dnes otvorenou otázkou, či sa u jej prívržencov posilnia prozápadné orientácie, alebo či prevážia izolacionistické či euroskeptické orientácie.

4. SLOVENSKO-MAĎARSKÉ VZŤAHY

4. 1. NÁZORY NA POSTAVENIE MAĎARSKEJ MENŠINY

Tabuľka 69 dokumentuje, že počas roka 1995 sa názory Slovákov a Maďarov na postavenie maďarskej menšiny **od seba ešte viac** ako v predchádzajúcom období. Hoci viaceré konkrétne politické rozhodnutia spôsobili faktické obmedzenie práv národnostných menšín, resp. poskytli vážny dôvod na znepokojenie (napríklad znížené dotácie na rozvoj menšiny v jej kultúry, prijatie zákona o štátnom jazyku, snaha ministerstva školstva zaviesť tzv. alternatívne vyučovanie a i. – bližšie pozri kapitolu O. Dostala o menšinách v tejto publikácii), Slováci svoj pohľad na postavenie maďarskej menšiny **prakticky nezmenili**: naďalej medzi nimi prevažuje názor, že maďarská menšina má na Slovensku vcelku priaznivé podmienky pre svoj rozvoj. Naopak väčšina občanov maďarskej národnosti je presvedčená, že maďarská menšina má iba obmedzené práva a možnosti rozvoja. Pritom koncom roka 1995 **hodnotili Maďari svoje postavenie oveľa kritickejšie ako pred rokom**.

Tabuľka 69

„Ako hodnotíte postavenie maďarskej menšiny na Slovensku?“ (%)

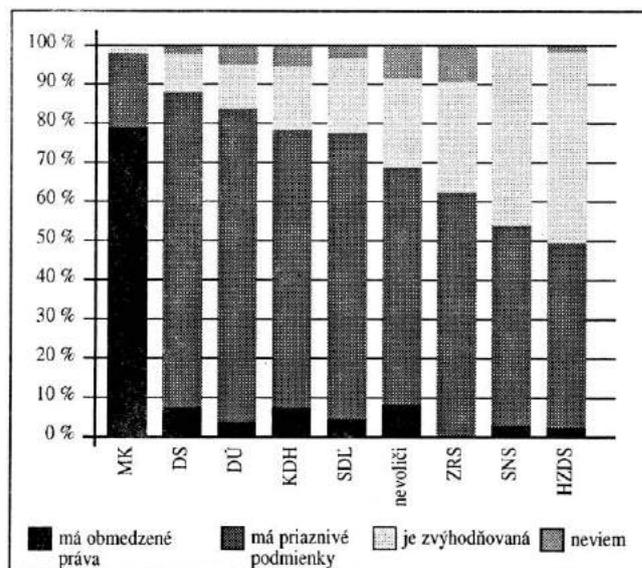
	December 1994		December 1995	
	Slováci	Maďari	Slováci	Maďari
Maďarská menšina má iba obmedzené práva a možnosti rozvoja	2	47	2	73
Maďarská menšina má vcelku priaznivé podmienky pre svoj rozvoj	63	49	65	24
Maďarská menšina je oproti Slovákom zvýhodňovaná	31	0	28	1
Neviem	5	4	5	2

Zdroj: FOCUS 1995

Ako ilustruje **graf 33**, prívržencov politických strán možno podľa ich názoru na postavenie maďarskej menšiny rozdeliť do troch skupín. Prvú skupinu tvoria strany Maďarskej koalície, v ktorých dominuje presvedčenie, že maďarská menšina má iba obmedzené práva a možnosti rozvoja. Druhú skupinu predstavujú KDH, DÚ, SDĽ a v slabšej miere aj ZRS, v ktorých zreteľne prevažoval názor, že maďarská menšina má vcelku priaznivé podmienky pre svoj rozvoj. A napokon, tretiu skupinu tvoria HZDS a SNS: až polovica ich prívržencov sa domnievala, že maďarská menšina má nadštandardné práva.

Graf 33

„Ako hodnotíte postavenie maďarskej menšiny na Slovensku?“ (podľa prívržencov politických strán v SR – FOCUS, december 1995)

4. 2. NÁZORY NA POLITIKU VLÁDY VOČI MAĎARSKEJ MENŠINE

Počas roka 1995 sa reprodukovali rozdiely v pohľade Slovákov a Maďarov na princípy, ktorými by sa mala riadiť politika vlády voči maďarskej menšine. Podľa výskumu FOCUSu z februára 1996 sa iba 34% respondentov slovenskej národnosti vyjadrilo, že uprednostňuje „hľadanie vzájomne prijateľnej dohody na základe trpezlivého rokovania s predstaviteľmi maďarskej menšiny“, kým 49% preferovalo „ráznejšie presadzovanie záujmov slovenského národa“. Medzi respondentmi maďarskej národnosti panovala zhoda (96%) v podpore prvého typu politiky.

Tieto rozdiely sa premietli aj do **zrkadlovo odlišného vnímania politiky vlády V. Mečiara voči maďarskej menšine**. Kým tri štvrtiny Maďarov videli koncom roka 1995 menšinovú politiku Mečiarovho kabinetu v negatívnom svetle, tri štvrtiny Slovákov ju hodnotili pozitívne alebo ambivalentne.

A čo je azda ešte dôležitejšie, koncom roka 1995 Slováci hodnotili politiku vlády V. Mečiara priaznivejšie, ako hodnotili v máji 1994 politiku vlády J. Moravčíka. Naopak, občania maďarskej národnosti ju hodnotili podstatne kritickejšie (**tabuľka 70**).

Tabuľka 70

Názory Maďarov a Slovákov na politiku vlády J. Moravčíka (máj 1994) a vlády V. Mečiara (december 1995) voči maďarskej menšine (%)

	December 1994		December 1995	
	Slováci	Maďari	Slováci	Maďari
Správna	19	14	41	0
V niečom správna, v niečom nie	40	58	35	21
Nesprávna	33	24	14	78
Neviem	8	4	10	1

Zdroj: FOCUS 1994 a 1995

Diametrálne rozdielny názor mali Maďari a Slováci aj na otázku, či je politika slovenskej vlády v súlade s medzinárodnými normami. Kým vo februári 1996 medzi Slovákami 78% odpovedalo na túto otázku kladne a iba 10% záporne, z Maďarov odpovedalo kladne 16% a záporne 77%. **Navyše, za posledné roky sa pohľad Maďarov vyostřil.** Ako to dokumentoval výskum FOCUSu z októbra 1993, v tom čase konštatovalo súlad vládnej menšinovej politiky s medzinárodnými normami 23% a nesúlad 66% respondentov maďarskej národnosti (18).

Vidíme teda, že v priebehu roka 1995 v príslušníkoch maďarskej menšiny na Slovensku zosilnel pocit, že ich

práva a postavenie sú ohrozené, resp. čoraz oklieštenejšie. Na druhej strane slovenská populácia podporovala politiku vlády V. Mečiara voči maďarskej menšine väčšmi, ako podporovala na jar 1994 politiku vlády J. Moravčíka. To naznačuje znepokojujúcu skutočnosť, že konfrontačná menšinová politika má u značnej časti občanov slovenskej národnosti vyššiu nádej na úspech ako politika ústretová a konsenzuálna.

4. 3. REAKCIE NA ZÁKON O ŠTÁTNOJ JAZYKU

Rozdiely maďarskej a slovenskej optiky sa naplno prejavili v reakciách na zákon o štátnom jazyku, ktorý podporila pri hlasovaní v parlamente v novembri 1995 nielen vládna koalícia, ale aj väčšina poslancov opozičnej DÚ a SĎE.

Kým 79% Maďarov hodnotilo tento zákon kritickejšie, 14% ambivalentne a iba 1% pozitívne, pohľad Slovákov bol podstatne zhovievavejší: 39% ho posudzovalo priaznivo, 32% ambivalentne a iba 8% negatívne. 86% Maďarov očakávalo, že uplatňovanie zákona o štátnom jazyku prinesie zvýšenie spoločenského napätia, kým medzi Slovákami to predpokladalo 42%.

Z prijatého zákona vyplynulo obmedzenie práva Maďarov používať v úradnom styku materinský jazyk. 97% respondentov maďarskej národnosti pokladalo túto zmenu za nesprávnu. Naopak medzi Slovákami malo takýto názor iba 25%. Spomedzi slovenských strán najväčšmi schvalovali obmedzenie práva Maďarov používať v úradnom styku svoj materinský jazyk prívrženci HZDS (82%) a SNS (77%), najmenej prívrženci KDĽ a DS (38%).

4. 4. MEDZIŠTÁTNA ZMLUVA MEDZI SLOVENSKOM A MAĎARSKOM

Podpísanie medzištátnej slovensko-maďarskej zmluvy V. Mečiarom a G. Hornom v marci 1995 vyvolalo na Slovensku priaznivé reakcie medzi občanmi maďarskej národnosti. Reakcie občanov slovenskej národnosti boli tiež súhlasné, avšak trochu rozpačitejšie.

Podľa výskumu ÚVVM pri ŠÚ SR na prelome apríla a mája 1995 schvalovalo podpísanie slovensko-maďarskej zmluvy 55% respondentov (54% Slovákov a 61% Maďarov); neschvalovalo 8% respondentov (8% Slovákov a 8% Maďarov); nezaujímalo sa, resp. sa nevedelo vyjadriť 37% respondentov (38% Slovákov a 31% Maďarov). Medzi dôvodmi kladného hodnotenia respondenti najčastejšie uvádzali upevnenie susedských vzťahov a tolerancie; vzájomné zblíženie a uvoľnenie napätia medzi Slovenskom a Maďarskom; to, že obe krajiny ukázali svetu schopnosť dohodnúť sa. Medzi zápornými stránkami najčastejšie figurovali ústupky voči maďarskej menšine; nejasnosť formulácií pripúšťajúcich rozdielne interpretácie; zahrnutie odporúčania Rady Európy č. 1201 do zmluvy (9).

O desať mesiacov neskôr, vo februári 1996, sa FOCUS vo svojom výskume zaujímal, ako respondenti hodnotia dôsledky odkladania ratifikácie medzištátnej zmluvy Národnou radou SR na zahraničnopolitické postavenie Slovenska v EÚ a v NATO. 43% respondentov sa domnievalo, že sa tým oslabuje postavenie Slovenska; naopak podľa 19% to nemá nijaký vplyv. Až 38% respondentov sa k tejto otázke nevedelo vyjadriť. Záporné dôsledky odkladu ratifikácie zmluvy zdôrazňovala väčšina prívržencov opozičných strán. Naopak, spomedzi prívržencov HZDS a SNS najväčšia časť záporné dôsledky bagatelizovala a spomedzi prívržencov ZRS takmer polovica nevedela zaujať stanovisko. Negatívne dôsledky odkladania ratifikácie zmluvy častejšie zdôrazňovali občania maďarskej národnosti a ľudia s vyšším vzdelaním.

Mesiac pred plánovanou ratifikáciou slovensko-maďarskej zmluvy v NR SR sme rozloženie názorov na ratifikáciu testovali hypotetickou otázkou.

Tabuľka 71

„Keby ste Vy boli poslancom NR SR, hlasovali by ste za schválenie medzištátnej zmluvy medzi Slovenskom a Maďarskom?“ (%)

	Slováci	Maďari	Spolu
Rozhodne áno a skôr áno	46	82	51
Skôr nie a rozhodne nie	18	2	16
Neviem	36	16	33

Zdroj: FOCUS 1996

Ako vidno z **tabuľky 71**, určité rozpaky ohľadne medzištátnej zmluvy v nemalej miere pretrvali. Za ratifikáciu zmluvy by hlasovalo 51% respondentov, proti 16%. Nevyhranené stanovisko vyjadrilo 33%. Ratifikáciu podporovalo 82% Maďarov a 46% Slovákov.

Za schválenie zmluvy by mesiac pred plánovanou ratifikáciou bola hlasovala iba mierne nadpolovičná väčšina prívržencov HZDS (55%). Až 45% z priaznivcov HZDS zaujímal nevyhranené alebo odmietavé stanovisko, a to aj napriek tomu, že zmluvu podpísal svojimi voličmi inak nespochybňovaný líder V. Mečiar. Výraznejšie by sa za zmluvu zasadili prívrženci opozičných strán (91% prívržencov MK, 78% DS, 65% DÚ, 64% KDĽ, 64% SDĽ). Naopak zmluvu by podporila iba menšia časť voličov ZRS (42%) a SNS (41%). **Potrebu ratifikácie medzištátnej zmluvy si teda uvedomovali najmä prívrženci politickej opozície.**

4. 5. HESLO ÚZEMNEJ AUTONÓMIE AKO POTENCIÁLNY FAKTOR ESKALÁCIE NAPÄTIA

V súvislosti s prípravou nového územnosprávneho členenia Slovenska bola v politických diskusiách častejšie prítomná téma autonómie. Februárový výskum FOCUSu sa preto zaujímal o to, do akej miery je idea územnej autonómie pre občanov Slovenska prijateľná. Rozdiely medzi respondentmi slovenskej a maďarskej národnosti znázornené v **tabuľke 72** sú výrazné a výrečné. Spomedzi Maďarov žijúcich na Slovensku ju pokladala za správnu takmer polovica respondentov. Naopak reakcie Slovákov boli výrazne odmietavé.

Tabuľka 72

„Čo myslíte, bolo by správne zaviesť územnú autonómiu na južnom Slovensku?“ (%)

	Slováci	Maďari	Spolu
Správne a skôr správne	5	45	9
Skôr nesprávne a nesprávne	82	35	77
Neviem, nie som informovaný/á	13	20	14

Zdroj: FOCUS 1996

Skutočnosť, že Slováci tak vehementne odmietajú územnú autonómiu na južnom Slovensku, vyvierajú z ich **pomerne rozšírených obáv z narušenia územnej celistvosti Slovenska**. Podobne ako v decembri 1994, aj vo februári 1996 sa totiž 34% respondentov slovenskej národnosti sa priklonilo k názoru, že skrytým cieľom väčšiny Maďarov žijúcich na Slovensku je zmena hraníc a pripojenie južných oblastí Slovenska k Maďarsku. Takmer rovnaká, 30%-ná je skupina Slovákov zastávajúcich opačný názor, že „väčšina Maďarov odmieta zmenu hraníc a pripojenie južných oblastí Slovenska k Maďarsku“. Zvyšných 30% nevedelo povedať, ktorý z protikladných názorov je im bližší.

Reakcia respondentov maďarskej národnosti na toto podozrenie bola jednoznačne odmietavá: podľa 92% z nich Maďari žijúci na Slovensku o zmenu hraníc neusilujú. Iba 3% sa hlásilo k opačnému názoru. 4% zaujímali stredovú pozíciu.

Vidíme teda, že **rok 1995 vniesol do slovensko-maďarských vzťahov viaceré znepokojujúce prvky**. Zhoršila sa komunikácia medzi vládou koalíciou a Maďarskou koalíciou a máločo naznačuje, že by mohlo dôjsť k zlepšeniu. Vzhľadom na odlišné názory na postavenie maďarskej menšiny však možno očakávať, že bude mimoriadne náročné dosiahnuť aj efektívnejšiu spoluprácu medzi slovenskou a maďarskou opozíciou.

5. ZÁVER

Vývoj verejnej mienky na Slovensku roku 1995 charakterizovalo niekoľko rozporuplných tendencií.

Po prvé, počas roka 1995 sa zásadne nezmenila voličská podpora pre vládnu koalíciu a opozíciu, ani profil prívržencov jednotlivých politických strán. Dominantné postavenie na politickej scéne si udržalo HZDS. Nezmenili sa ani názory občanov na pôsobenie vrcholových politických inštitúcií: za naj dôveryhodnejším Ústavným súdom nasledovala inštitúcia prezidenta, Národnej rady SR a vlády SR. Dôveru voči vláde SR pociťovala menej ako polovica občanov SR, pričom najviac nesúhlasu vyvolávala jej politika v oblasti privatizácie, ochrany občanov pred zločinnosťou a v oblasti sociálnej. O čosi menej kriticky, aj keď nie prevažne priaznivo hodnotili občania zahraničnú politiku vlády, mediálnu politiku a politiku voči maďarskej menšine.

Po druhé, väčšina občanov kriticky hodnotila stav demokracie na Slovensku. Zároveň respondenti deklarovali oproti roku 1994 zvýšený dôraz na potrebu dodržiavať demokratické princípy. Spolu so zvýšenou politickou frustráciou však zároveň pretrvával stav politickej dezorientovanosti a občianskej bezradnosti.

Po tretie, značne rozporuplné boli názory občanov na vývoj ekonomiky. Občania akoby sa odrážali odo dna ekonomického pesimizmu či katastrofizmu: oproti roku 1994 sa zlepšilo hodnotenie ekonomickej situácie Slovenska a finančnej situácie domácností. To možno zrejme pokladať za dôležitý faktor politickej stabilizácie. Na druhej strane si značnú kritiku vyslúžil súčasný systém privatizácie, ktorý väčšina občanov pokladala za málo prehľadný, umožňujúci korupciu, smerujúci k upevneniu moci vládnej koalície. V rozpore s touto kritikou systému privatizácie však neprevažovalo negatívne hodnotenie konkrétnych dopadov privatizácie na život rodiny respondentov, ich obce, regiónu či Slovenska ako celku.

Po štvrté, zahraničnopolitické orientácie občanov SR sa počas roka 1994 zásadne nezmenili. Najvýraznejšiu podporu vyslovovali respondenti prointegračnej či prozápadnej línie zahraničnej politiky. Táto orientácia však presvedčivo prevažovala iba medzi prívržencami neľavicovej opozície. U prívržencov ostatných strán bola pomerne rozšírená, aj keď nie dominantná podpora „vlastnej cesty“, resp. neutrality Slovenska. Najmenšiu, iba okrajovú podporu mala orientácia Slovenska na politické a vojenské zblížovanie s Ruskom. U značnej časti občanov pretrvával nízky záujem o zahraničnú politiku, pričom ich predstavy o zahraničnopolitickej orientácii Slovenska boli konfúzne a rozporuplné. Občania pomerne citlivo vnímali rozpor medzi faktickou politikou vládnej koalície a medzi proklamovanou prointegračnou politikou Slovenska: iba necelá tretina respondentov sa koncom roka 1995 domnievala, že Slovensko skutočne smeruje do Európskej únie.

Po piate, počas roku 1995 sa ešte väčšmi ako predtým od seba vzdialili názory občanov slovenskej a maďarskej národnosti na postavenie maďarskej menšiny. Príslušníci maďarskej menšiny hodnotili svoje postavenie oveľa kritickejšie ako pred rokom. Na druhej strane výskum ukázal, že konfrontačná politika Mečiarovho kabinetu voči maďarskej menšine má u značnej časti občanov slovenskej národnosti vyššiu nádej na úspech ako konsenzuálny prístup Moravčíkovho kabinetu.

Čo vyplýva z týchto rozporuplných zistení? Stabilizácia politickej scény ukazuje, že aj keď občania pociťovali nespokojnosť s viacerými závažnými rozhodnutiami a praktikami vládnej koalície, vo verejnej mienke sa nepresadila presvedčivá politická alternatíva k súčasnému štýlu uplatňovania moci. Možno súhlasiť s názorom, že pri terajšom stabilizovanom stave voličskej podpory opozičných strán by bola takáto alternatíva možná iba za predpokladu, že by sa podstatne zlepšila spolupráca opozičných strán pri obhajobe princípov demokracie, a to bez ohľadu na to, na ktorom mieste pravo-ľavej škály sa nachádzajú a aká je ich národnosť. Vzhľadom na heterogénnosť opozičných strán a súčasný stav politickej kultúry je však táto požiadavka v krátkodobom horizonte sotva reálna.

Navyše treba mať na pamäti dve podstatné prekážky zvyšovania voličskej podpory opozičných strán: kontrolu elektronických médií vládnu koalíciu a postupné prerastanie jej politickej moci s ekonomickou.

Vzhľadom na všetky uvedené okolnosti sa pre nastávajúce obdobie zdá byť najpravdepodobnejší taký model tranzície slovenskej spoločnosti, ktorý bude kombinovať relatívne úspešnú ekonomickú reformu s autoritárskym režimom. To znamená, že možno rátať s pokračujúcim úsilím vládnej koalície o okliešťovanie demokracie, čo zrejme bude viesť k ďalšej politickej polarizácii a k eskalácii politického napätia v spoločnosti.

Zároveň možno predpokladať, že v reakcii na tieto tlaky sa bude odohrávať proces „otužovania“ občianskej spoločnosti, ako aj posilňovania doteraz málo rozvinutej kultúry politického protestu. To by mohlo dlhodobo prispieť k oslabeniu historicky zakoreneného syndrómu naučenej bezmocnosti a bezradnosti občanov. V každom prípade sa zdá pravdepodobné, že údelom Slovenska v nastávajúcim období bude nekonsolidovaná demokracia.

RESUMÉ

Štúdia analyzuje vývoj verejnej mienky na Slovensku v roku 1995 a jej stav na prelome rokov 1995-1996. Opiera sa predovšetkým o výsledky výskumov agentúry FOCUS, ktoré dopĺňa zisteniami iných výskumných inštitúcií. Analyzuje vývoj volebných preferencií a profil prívržen-

cov politických strán; dôveryhodnosť vrcholových politických inštitúcií v očiach verejnosti. Popisuje celkovú politickú klímu i vnímanie stavu demokracie na Slovensku. Rozoberá názory občanov na súčasný systém privatizácie i na doterajšie dopady privatizácie. Ukazuje, ako sa počas roku 1995 zmenilo hodnotenie ekonomickej situácie Slovenska i orientáciám občanov, najmä postojom voči integrácii Slovenska do EÚ a do NATO. Charakterizuje aj reakcie občanov na kritiku zo strany Európskej únie. Posledná časť analyzuje trendy vo vývoji slovensko-maďarských vzťahov.

POZNÁMKY A LITERATÚRA

1. Táto štúdia sa opiera najmä o reprezentatívne výskumy, ktoré uskutočnila agentúra FOCUS, Centrum pre sociálnu a marketingovú analýzu v marci, júni, októbri, decembri 1995 a februári 1996. Pri analýze dlhodobějších trendov čerpá aj zo zistení starších výskumov obsiahnutých v periodicky publikovaných výskumných správach. Štúdia využíva ako doplnkový zdroj informácií aj zistenia ďalších inštitúcií, najmä Ústavu pre výskum verejnej mienky pri Štatistickom úrade SR, Metodicko-výskumného kabinetu Slovenského rozhlasu a agentúry AISA (EUROBAROMETER).
2. Podrobnejšie analyzuje tento problém O. Gyarfášová v štúdií Bútorová, Z. – Gyarfášová, O. – Kúska, M.: Aktuálne problémy Slovenska na prelome rokov 1995-1996. Bratislava, FOCUS 1996.
3. Porovnaj Aktuálne problémy Slovenska – december 1994. Bratislava, FOCUS 1995.
4. K spôsobu konštrukcie syntetického ukazovateľa ekonomických orientácií pozri Aktuálne problémy Slovenska – december 1994. Bratislava, FOCUS 1995.
5. K spôsobu konštrukcie syntetického znaku vyjadrujúceho vyznávané politické princípy pozri Aktuálne problémy Slovenska na prelome rokov 1995-1996. Bratislava, FOCUS 1996.
6. K spôsobu konštrukcie syntetického znaku vyjadrujúceho postoj Slovákov k maďarskej menšine pozri Aktuálne problémy Slovenska na prelome rokov 1995-1996. Bratislava, FOCUS 1996.
7. Pre úplnosť uvedme, že v publikovaných prieskumoch Ústavu pre výskum verejnej mienky pri Štatistickom úrade SR (ÚVVM pri ŠÚ SR) z marca, júna a septembra 1995 bola dôveryhodnosť inštitúcie prezidenta. NR SR i vlády nižšia ako v prieskumoch FOCUSu, pričom najmenšiu dôveru zo všetkých troch inštitúcií mala NR SR. Žiaľ, analýza príčin rozdielných zistení FOCUSu a ÚVVM pri ŠÚ SR je prakticky nemožná, pretože ÚVVM pri SU SR vylúčil z okruhu sledovaných skutočností politické preferencie občanov. Porovnaj Názory. Informačný bulletin 1995, č. 1, 3, 4, ročník VI. Bratislava, ÚVVM pri ŠÚ SR 1995.
8. Pre porovnanie: sociálnu politiku vlády J. Moravčíka považovalo v máji 1994 za správnu 7% respondentov, za čiastočne správnu, čiastočne nie 50%, za nesprávnu 38%. Politiku vlády voči maďarskej menšiny považovalo za správnu 19% respondentov, za čiastočne správnu, čiastočne nie 42%, za nesprávnu 32% respondentov. Pozri Aktuálne problémy Slovenska – máj 1994. Bratislava, FOCUS 1994.
9. Pozri Názory. Informačný bulletin 1995, č. 1, ročník VI. Bratislava, ÚVVM pri ŠÚ SR 1995.
10. Pozri informácie o výskume EUROBAROMETER „Na Slovensku prevláda názor, že sa nerešpektujú ľudské práva“. Pravda, 23. marca 1996. „Občania Slovenska zostávajú vo vzťahu k EÚ a NATO skeptickí“. Národná obroda, 27. marca 1996.
11. Práve v tomto ohľade sú dosť výrazné rozdiely medzi SR a ČR. Už koncom roka 1994 v rámci spoločného výskumu s FOCUSom agentúra STEM zistila, že v Českej republike pociťujú občania väčšiu dôveru v efektívnosť existujúceho systému politických strán pri zabezpečovaní demokracie. Kým na Slovensku videlo v súčasných politických stranách záruku demokratickej politiky 23% respondentov, v ČR ich bolo 53%. V ČR pociťovali občania aj menšie obavy diskutovať o politike (42% v ČR oproti 52% na Slovensku). Pozri Aktuálne problémy Slovenska – december 1994. Bratislava, FOCUS 1995.
12. Medzi ojedinelé príklady patrila reakcia príslušníkov maďarskej menšiny proti zavedeniu alternatívneho vyučovania. Pozri kapitolu O. Dostála v tejto knihe, ako aj príspevok Bútorová, Z. – Bútorová, M.: „Alternatívne vzdelávanie – schodná cesta k lepšej znalosti slovenčiny maďarských detí?“ Národná obroda, 13. 7. 1995.
13. Podrobnejšie analyzuje názory prívržencov jednotlivých strán na privatizáciu M. Kúska v štúdií Bútorová, Z. – Gyarfášová, O. – Kúska, M.: Aktuálne problémy Slovenska na prelome rokov 1995-1996. Bratislava, FOCUS 1996.
14. Porovnaj Krivý, V. – Radičová, I.: Privatizácia. In: Aktuálne problémy Česko-Slovenska – január 1992. Bratislava, C.S.A. 1992.
15. Pozri Bútorová, Z. a kol.: Ona a on na Slovensku. Ženský údel vo svetle verejnej mienky. Bratislava, Aliancia žien Slovenska a FOCUS 1996.
16. Dokumentáciu týchto trendov obsahuje štúdia Bútorová, Z. – Gyarfášová, O. – Kúska, M.: Aktuálne problémy Slovenska na prelome rokov 1995-1996. Bratislava, FOCUS 1996.
17. Občania Slovenska zostávajú vo vzťahu k EÚ a NATO skeptickí. Národná obroda, 27. marca 1996.
18. Pozri Aktuálne problémy Slovenska po rozpade ČSFR – október 1993. Bratislava, FOCUS 1993.

Regióny Slovenska: východisková situácia a nedávny vývin

- **PhDr. Vladimír Krivý, CSc. (1948) absolvoval sociológiu na FFUK v Bratislave (1971). V r. 1972 – 1994 vyučoval sociológiu na UK, v r. 1992-93 pôsobil v Inštitúte stredoeurópskych štúdií pri UK. Od r. 1994 je výskumníkom na Sociologickom ústave SAV. V prvom polroku 1990 bol poslancom Slovenskej národnej rady. Je autorom početných štúdií o sociokultúrnom pozadí vývinu Slovenska, o problémoch kontinuity a zmeny v spoločenskom vývoji, o hodnotových orientáciách, o regionálnej diferencovanosti Slovenska a o volebnom správaní. V r. 1996 mu vychádza rozsiahla monografia „Slovensko a jeho regióny: sociokultúrne súvislosti volebného správania“. Popri štúdiách v knižkách a v odborných časopisoch prispieva aj do týždenníkov a denníkov.**

Kľúčové slová: marginalizácia, regionálna politika, lokálne samosprávy, rozpočty obcí, regionálna diferencovanosť, demografický vývin, nezamestnanosť, zahraničný kapitál, súkromníci, umelé prerušenia tehotenstva, sociokultúrna modernizácia, problémové okresy, územnosprávne členenie SR, Európska Charta miestnej samosprávy, cezhraničná spolupráca, euroregión, klientelistický režim.

1. VÝCHODISKOVÁ SITUÁCIA

1. 1. OD HISTORICKEJ MARGINALIZÁCIE K „ROZTVÁRAJÚCIM SA NOŽNICIAM“?

1. 1. 1. Historicky dané diferencie

Slovensko je významne **regionálne diferencované**. Napríklad v severnom okrese Dolný Kubín je obyvateľstvo z 99 % slovenské, v južnej Dunajskej Strede iba z 11 %. V okrese Čadca je 87 % rímskych katolíkov, vo Svidníku na 55 % dominujú iné vierovyznania (silne zastúpené je grécko-katolícke), v Bratislave predstavuje zasa kategória ľudí bez vyznania (spolu s nezisteným vierovyznaním) až 48 %. V roku 1994 v Rimavskej Sobote pripadlo 992 a v

Bratislave 970 umelých prerušení tehotenstva na 1 000 živonarodených – v Dolnom Kubíne však iba 132. Vo Veľkom Krtíši má maturitu či vyššie vzdelanie iba 22 % obyvateľov starších ako 15 rokov, v Bratislave 54 %. V roku 1994 bol HDP v prepočte na obyvateľa v Bratislave 309 643 Sk, vo Svidníku iba 21 393 Sk. Zahraničný kapitál v prepočte na obyvateľa predstavoval koncom roka 1995 v Bratislave 30 050 Sk, v Bardejove 23 Sk. Miera nezamestnanosti koncom roka 1995 bola v Bratislave 4,7 %, v Rimavskej Sobote však 26,4 %. Pritom v prvom prípade bolo medzi uchádzačmi o zamestnanie iba 10,9 %, v Rimavskej Sobote však až 41,0 % dlhodobo nezamestnaných. Na 100 osôb v produktívnom veku pripadalo vtedy v Bratislave 16 súkromníkov (jedná sa najmä o živnostníkov), v Prievidzi iba päť. Na 1 000 osôb pôsobilo v Bratislave až 27,1 súkromných organizácií zameraných na tvorbu zisku, v Starej Ľubovni však iba 3,1.

Regionálne rozdiely sú dané historicky, kultúrne, politicky a geograficky, ako aj odlišným ekonomickým a demografickým rozvojom. Sú určované odlišným etnickým zložením, odlišnou štruktúrou vierovyznaní, ako aj niekdajšími kultúrnymi a administratívnymi centrami. Sú tiež spoluurčované tým, ako boli jednotlivé oblasti vystavené externým kultúrnym vplyvom, akú mali polohu na ose západ-východ, aká bola miera ich otvorenosti, resp. uzavretosti. Svoju úlohu zohrali aj zámerne zásahy (socialistického) štátu do regiónov, miera a vývoj industrializácie a urbanizácie, vzdelanostná a veková štruktúra oblastí a pod. Ľudia v jednotlivých regiónoch sa nielenže v mnohom nachádzajú v inej situácii, často sa líšia tiež svojou „sociálnou definíciou situácie“ a dosť sa odlišujú aj svojou mentalitou.

Sociológovia zaoberajúci sa územím a sídlami (25) (8) zdôrazňujú, že pre dynamiku regiónov bola dôležitá **industrializácia a urbanizácia** – a tie boli na Slovensku **historicky oneskorené**, intenzívnejšie sa začali rozvíjať v druhej polovici 20. stor., teda v čase, kedy v urbanizovaných krajinách končila etapa klasickej urbanizácie.

Tabuľka 73

Podiel mestského obyvateľstva v západnej Európe a na Slovensku v rokoch 1920 – 1990 (v %)

rok	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1980	1990
záp. Európa	46,2	49,5	52,8	55,2	62,6	69,4	75,9	82,4
Slovensko	18,0	22,6	24,5	26,2	29,8	37,0	50,2	56,0

Zdroj: Pašiak, J.: Socio-priestorová situácia Slovenska. Sociológia 25 (1993), č. 4-5

Tabuľka 74

Podiely obyvateľstva v obciach SR podľa veľkostných skupín v rokoch 1950-1991 (v %)

veľkostné skupiny obcí	rok				
	1950	1961	1970	1980	1991
- 199	1,3	0,8	0,6	0,6	0,8
200 - 499	12,0	7,9	6,7	5,0	5,4
500 - 999	20,3	17,4	15,4	11,4	10,5
1 000 - 2 000	22,3	21,8	20,0	16,1	14,0
2 000 - 5 000	17,9	22,3	20,5	16,6	13,2
5 000 - 10 000	8,2	9,2	8,2	7,5	6,6
10 000 - 20 000	6,5	7,0	7,6	10,9	8,8
20 000 - 50 000	4,1	5,9	11,6	11,8	15,8
50 000 - 100 000	1,8	1,9	0,0	8,4	12,1
nad 100 000	5,6	5,8	9,4	11,7	12,8
spolu	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Zdroj: Historická Štatistická ročenka ČSSR. Praha, FSÚ, SNTL, Alfa 1985; Sčítanie ľudu, domov a bytov. Praha, FSÚ 1991

Niektoré regióny boli a sú silne handicapované tým, čo sociológovia (Gajdoš, Pašiak, Falt'an) nazývajú **historickou marginalizáciou**. Sú to územia, ktorých sa industrializačné procesy od ich počiatkov dotkli iba okrajovo. Tieto územia boli zväčša tiež bokom od komunikačných ťahov a tak sa ich civilizačné zaostávanie prehlbovalo. V druhej polovici 20. storočia sa industrializácia síce dotkla aj týchto území, nedošlo však k prelomeniu spomínaného dedičstva. Zväčšovali sa rozdiely medzi urbanizovanými a (marginalizovanými) neurbanizovanými oblasťami, a to aj v rámci jedného a toho istého okresu. Riadená a extenzívne zameraná industriálna urbanizácia tak spôsobila, že do marginálnych pozícií bola zatlačená značná časť dedinských sídiel, ale aj celé regióny v tzv. mimourbanizačnom priestore. Mnohé sídla a územia boli prakticky odsúdené na úpadok. Severné a južné pohraničie predstavuje v súčasnosti ťažisko marginality, sú to však odlišné typy marginality – odlišujú sa vzorcami populačného správania a demografickým potenciálom, charakterom hospodárskej základne a i. (6: 32, 34) (25).

Vtedy, keď sa v urbanizovaných krajinách už prejavovala decentralizácia obyvateľstva v sídlach a dekoncentrá-

cia činností, na Slovensku dochádzalo naopak k zintenzívňovaniu koncentrácie a centralizácie, čo malo aj podobu politického a administratívneho zlučovania obcí. Regióny sa polarizovali tak, že na jednej strane boli urbanizačné pásy v stredných polohách Slovenska, na druhej strane vznikali periférne oblasti pohraničných území, kde dochádzalo k marginalizácii. Administratívna a štátno-paternalisticky koncipovaná urbanizácia v 70. a 80. rokoch navyše nevedla k dostatočnej **kultúrnej modernizácii** – medziiným k individualizácii a k výraznejšej racionálnosti myslenia.

1. 1. 2. Vývin po roku 1989

„**Nožnice**“, ktoré sa po roku 1989 roztvárajú vo vývine regiónov, sú predovšetkým dôsledkom ich rozdielnych historicky nahromadených ekonomických, demografických a socio-kultúrnych potenciálov. Sú dôsledkom rozdielnej dovtedajšej **modernizácie** regiónov, kde i samotná technická stránka modernizácie niektoré regióny obchádzala. Tak napríklad oproti okresom nadpriemerne vybaveným fixným kapitálom (v zmysle základných prostriedkov) – Bratislave, Košiciam, Trnave, Žiline, Banskej Bystrici a Liptovskému Mikulášu – naopak v silne „podkapitalizovanom“ stave vstupovali do transformácie okresy Košice-vidiek, Čadca, Stará Ľubovňa, Bardejov, Spišská Nová Ves, Dolný Kubín a Nové Zámky. Obdobné „štartovacie“ rozdiely existovali medzi okresmi z hľadiska pracovného kapitálu (v zmysle podielu ekonomicky aktívneho obyvateľstva) (14:6).

To všetko vrátane regionálne odlišných ekonomických štruktúr vyústilo aj do veľmi **rozdielneho tempa transformačnej adaptácie** jednotlivých regiónov po roku 1989. Nerozvinuté regióny majú horší sociálny potenciál, sú pasívnejšie a začali upadať rýchlejšie (nezamestnanosť a i.). Pri územnom pohľade do ťažkej situácie sa dostali pohraničné okresy na juhu, východe a severe. Pri inom pohľade vidíme, že problémy s adaptáciou mali najmä okresy s konverziou; – okresy s problematickou odvetvovou štruktúrou ekonomiky v kombinácii s nadmernou veľkosťou podnikov; – okresy s dôrazom na poľnohospodársku výrobu; – ako aj okresy odbytovo orientované na východne trhy. Aktivizujú sa skôr schopné regióny.

Aké správanie „regionálnych nožnic“ môžeme očakávať v budúcnosti? Budú sa ďalej roztvárať, alebo privierat'?

Téza T. Häggerstranda, podľa ktorej šírenie akejkoľvek teritoriálne definovateľnej zmeny je územne nerovnomerné a šírenie inovácie je vo svojej prvej fáze charakteristické zväčšovaním rozdielov medzi regiónmi, môže viesť k formulácii inej hypotézy, že zväčšovanie rozdielov medzi slovenskými regiónmi sa neskôr, v druhej fáze, spomalí, prípadne časť disparit sa zmenší.

Iný pohľad ponúka R. Putnam (27), ktorý pri skúmaní vývinu v Taliansku zistil, že v jeho regiónoch existujú dve rozdielne, historicky sformované kultúry, ktoré sa ďalej potvrdzujú a upevňujú. Každá z oboch kultúr (talianskeho severu a talianskeho juhu) predstavuje zároveň aj odlišný

potenciál pre ekonomický rozvoj toho-ktorého regiónu. Hypotéza vytvorená na základe Putnamovho zistenia by potom skôr hovorila o značnej trvácnosti roztvorených nožníc na Slovensku. Opierajúc sa o ekonomickú analýzu, autorská trojica Kárász – Renčko – Pauhofová pokladá za pravdepodobné ďalšie prehlbovanie už i tak značných rozdielov v ekonomickej úrovni a výkonnosti. Hodno tiež pripomenúť iný Putnamov záver: **decentralizácia** nepôsobí liečivo na všetky regióny, ale **uvoľňuje ruky najmä vyspelejším regiónom**.

1. 2. REGIONÁLNA POLITIKA

„Roztvárajúce sa nožnice“ regionálneho vývoja sú však v značnej miere dôsledkom **málo účinných mechanizmov regionálnej politiky v SR** (uvažovanej na úrovni centra) i nedostatočne otváraných možností regionálnych politík koncipovaných na úrovni jednotlivých regiónov. Je síce pravdou, že v 90. rokoch sa postupne zrodilo niekoľko vládnych programov, ktoré mali svoj regionálny rozmer. Patrí medzi ne program konverzie zbrojnej výroby (vláda ČSFR, neskôr vláda SR); – program rozvojových impulzov; – programy politiky trhu práce; – agrárna politika. Kľúčové boli zásady regionálnej hospodárskej politiky z roku 1991. V nadväznosti na ne prijala vtedajšia vláda SR viaceré opatrenia a nástroje: – preferovanie 11 najproblémovejších okresov; – ekonomické stimuly pre podnikateľov a obce v týchto problémových regiónoch; – monitorovanie situácie; – založenie Národnej agentúry pre malé a stredné podnikanie; – založenie a podpora viacerých fondov, agentúr a nadácií pre podporu regionálnych hospodárskych aktivít a i. (22). Celkové vyhodnotenie účinnosti týchto minulých a čiastkových programov a opatrení však nie je dostatočne známe. Tak či onak, v súčasnosti prakticky chýbajú mechanizmy podpory regionálneho rozvoja.

1. 2. 1. Regionálne otázky v programovom vyhlásení vlády

Vo svojom programovom vyhlásení sa vláda SR o. i. zaviazala, že vypracuje a bude realizovať novú koncepciu regionálnej politiky. Ak sa tým myslí dopracovanie legislatívneho a systémového rámca, ktorý zastreší parciálne opatrenia (22), tak v roku 1995 tento sľub zostal nesplnený.

Transformáciu regionálnej politiky chcela vláda koordinovať o. i. so zmenou územno-správneho členenia SR. Ako prioritné kritérium sa v tejto súvislosti vyzdvihovalo „vytvorenie ekonomicky homogénnych územných celkov“. Možno len dúfať, že sa tým myslí niečo iné (funkčná spôsobilosť), než čo bolo napísané. Niektorí odborníci totiž upozorňujú, že súčasťou nadokresného územnosprávneho celku musí byť aspoň jeden okres, ktoré ekonomická výkonnosť presahuje celoslovenský priemer a ktorý zároveň má diverzifikovanú štruktúru ekonomických aktivít a v ich rámci vyšší podiel služieb (14).

V Programovom vyhlásení chýba čo len zmienka o cezhraničnej spolupráci obcí, miest a regiónov, o euroregiónoch – o tom, či uľahčenie v týchto veciach považuje vláda za dôležité a ako to chce legislatívne alebo inak podporiť.

Všeobecnejšie platí, že priestor venovaný samosprávam v Programovom vyhlásení vlády bol relatívne malý.

1. 3. NEVHODNÉ PRAVIDLÁ HRY PRE LOKÁLNE SAMOSPRÁVY

Analýza ekonomických podmienok fungovania samospráv od roku 1990 (1) (20) prináša o. i. nasledovné zistenia:

- Súčasným najväčším reálnym ohrozením nezávislosti miestnych samospráv je ekonomická situácia miest a obcí. Nejde pritom len o výšku dotácií zo štátneho rozpočtu, ale o celkový prístup k postaveniu miest a obcí v spoločnosti, o celkový prístup k formovaniu občianskej spoločnosti, o uplatnenie princípu subsidiarity a princípu delegovania právomocí a zodpovednosti zdola, od občana, cez obec, región, až na úroveň celoštátnu.
- V rokoch 1990 – 1994 podiel štátneho rozpočtu SR na hrubom domácom produkte vzrástol až o 10 – 14 percent, ale podiely miestnych rozpočtov na HDP **poklesli** z 21,6 % na menej ako 5%. Tieto „nožnice“ sa pritom v SR roztvárali omnoho intenzívnejšie než v ČR.
- Pre všetky vyspelé krajiny platí, že obce sa podieľajú aj na príjmoch štátneho rozpočtu a že štát podporuje takú aktivitu obcí, ktorá je z celospoločenských hľadísk dôležitá. Predovšetkým ide o podporu investícií obcí do infraštruktúry, do ekológie a do sociálnych bytov. Z hľadiska analýzy vývoja dotácií štátneho rozpočtu do rozpočtov miest a obcí v Slovenskej republike možno konštatovať, že **u nás štát túto svoju funkciu nenapĺňa** a že na ňu pod tlakom ekonomických ťažkostí, najmä pod tlakom narastajúceho rozpočtového napätia, rezignoval. Systém dotácií zo štátneho rozpočtu je nepostačujúci, nespravodlivý a nestimulujúci.
- Štát nemal a nemá vypracovanú jasnú a stabilnú koncepciu systému **podielu na centrálnych daniach v prospech obcí**. V SR neexistuje stabilný (čo len strednodobo stabilný) systém ekonomických pravidiel, voči ktorému by samosprávy mohli orientovať svoje stratégie.
- Stanovovanie konkrétnych podielov miestnych rozpočtov na centrálnych daniach v konkrétnych rokoch sa deje tzv. **zvýškovou metódou**: podiel sa určuje podľa konečnej sumy, ktorá sa zostavovateľom rozpočtu zdá byť akceptovateľná z hľadiska obrovskej napätosti vo všetkých iných kapitolách štátneho rozpočtu.
- **Nízky je podiel stabilných príjmov samospráv** na celkových príjmoch, vysoký je podiel dlhodobu nereprodukovateľných, ako aj náhodných a neopakovateľných príjmov.

- Dosiaľ **absentujúci regionálny stupeň samosprávy** častokrát fakticky stavia starostov a primátorov do postavenia podriadených voči orgánom štátnej správy – tie totiž „zaberajú“ územne väčšiu plochu (1).

Autori iného rozboru (13) zisťujú, že v najvýkonnejších okresoch sú príjmy rozpočtov obcí podhodnotené. V okresoch Bratislava, Košice, Tmava a Trenčín sa vytvára viac než 51 percent HDP ekonomiky Slovenska, ale príjmy rozpočtov obcí v týchto okresoch sa podieľajú na celkovom príjme rozpočtov obcí Slovenska necelými 21 percentami.

Zmenená situácia po roku 1989 o. i. znamená, že niektoré regióny stratili výhody **starého klientelistického režimu**, ochrannú ruku svojho „patrona“ i ďalšie výhody zo starých pravidiel hry. Nové nerovnosti, ktoré dnes vznikajú či aspoň „vystupujú z tieňa“, sú v tomto zmysle väčšími „prirodzené“. Zároveň platí, že od jesene 1994 sa na Slovensku podľa mnohých príznakov formuje **nový klientelistický režim**. Pri podpore miest či okresov štátna exekutíva vo viacerých prípadoch postupovala podľa politických sympatií.

1. 4. „TOPOGRAFIA“ REGIONÁLNYCH NEROVNOSTÍ

„Topografiu“ slovenských regionálnych nerovností možno vyznačiť podľa rôznych ekonomických, sociálnodemografických, historických a kultúrnych ukazovateľov. Viaceré z nich uvádzame v tabuľkovej podobe v prílohe.

Celková ekonomická situácia:

Z **ekonomického** hľadiska pre problematické okresy a mikroregióny sú charakteristické:

- vysoká miera nezamestnanosti (osobitne mladých ľudí),
- vysoké zastúpenie dlhodobej nezamestnanosti,
- slabá absorpčná schopnosť malých a stredných podnikov v oblasti zamestnanosti,
- nedostatočný rozvoj súkromného podnikania (a jeho koncentrácia iba do sféry obchodu),
- odchod dobrých odborníkov po transformácii vedeckovýskumných a vzdelávacích inštitúcií,
- limitácia nedostatočnou technickou infraštruktúrou (28).

Monitorovanie situácie v jednotlivých regiónoch uskuotočňované Centrom strategických štúdií SR ukázalo, že z **celkového sociálne-ekonomického hľadiska** medzi problémovými sú už dlhšie okresy Bardejov, Čadca, Dolný Kubín, Lučenec, Rimavská Sobota, Trebišov, Veľký Krtíš, Rožňava, Spišská Nová Ves, Stará Ľubovňa. K tomu pristupujú tzv. mikroregióny Bidovce, Brezno, Detva, Handlová, Kežmarok, Malacky, Sereď, Snina, Sobrance, Spišská Stará Ves, Stropkov, Svidník, Veľký Meder, Vráble. Je to spôsobené najmä nevhodnou štruktúrou priemyselných podnikov z hľadiska ich veľkosti (s tým súvisí ich nepružnosť); ďalej útlmom baníctva; rozpadom

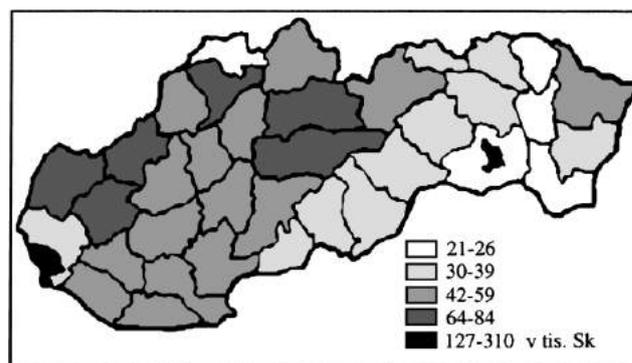
stavebníctva; zhoršením situácie v poľnohospodárstve (a to aj podnikov v regiónoch, ktoré do roku 1989 vykazovali najväčšiu produkčnosť, resp. efektívnosť).

Technická infraštruktúra vôbec nevyhovuje v okresoch Veľký Krtíš, Vranov nad Topľou, Čadca, Bardejov, Dolný Kubín, Košice – vidiek, Svidník. Infraštruktúrne podvybavené okresy zaostávajú aj celkove v rozvoji za priemerom SR (28).

Priemyselná základňa sa dosiaľ dobre adaptuje v okresoch Bratislava – mesto, Trenčín, Košice – mesto, Banská Bystrica, Liptovský Mikuláš, Senica, Žilina, Tmava, Nitra, Humenné, Poprad. Celkove sa lepšie darí okresom s diverzifikovanejšou a exportne orientovanou hospodárskou štruktúrou.

Ďalej znázorníme na mapke Slovenska okresné hodnoty **hrubého domáceho produktu v prepočte na obyvateľa**. Prepočet hrubého domáceho produktu na obyvateľa (tu na báze pridanej hodnoty) sa používa ako základný indikátor ekonomickej výkonnosti určitého celku.

Obr. 2
Okresy SR podľa HDP na obyvateľa v roku 1994

Zdroj: Prognostický ústav SAV

Medzi okresmi Slovenska sú značné rozdiely. Pozícia **Bratislavy je** výnimočná. Celkový pohľad na mapu evokuje hypotézu (vyslovovanú inými aj v globálnejšom meradle), že prosperita a výkonnosť sa šíri od západu.

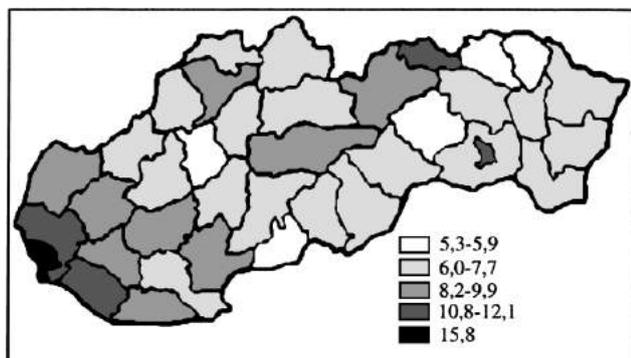
Celoslovenský priemer ekonomickej výkonnosti (vyjadrenej prostredníctvom HDP na obyvateľa) v dvoch rokoch – 1993 a 1994 – prekračovali iba Bratislava, Košice a Tmava. Do týchto okresov spolu s Trenčínom (nad priemerom v roku 1994) boli umiestnené dve tretiny investícií z ich celkového objemu v SR. Poukazuje to na vysokú územnú koncentráciu ekonomických aktivít a výkonnosti do malého počtu okresov. Na druhej strane až polovica z celkového počtu okresov bola v oboch uvedených rokoch pod úrovňou 60 % priemeru SR. Najslabšia výkonnosť sa týkala okresov Čadca, Košice – vidiek a Svidník (14).

Veľká diferencovanosť existuje medzi okresmi aj podľa ďalšieho dôležitého ukazovateľa, totiž **miery evidovanej nezamestnanosti**.

spoločnosti prechádzajúcej k trhu by nebolo realistické očakávať nikdy nekončiaci rast počtu súkromníkov, porovnanie s ČR, ako aj existujúce podmienky pre súkromníkov naznačujú, že v tomto prípade bol pokles pravdepodobne spôsobený skôr množstvom prekážok než „prirodeným odpadom po dosiahnutí maximálneho stavu“.

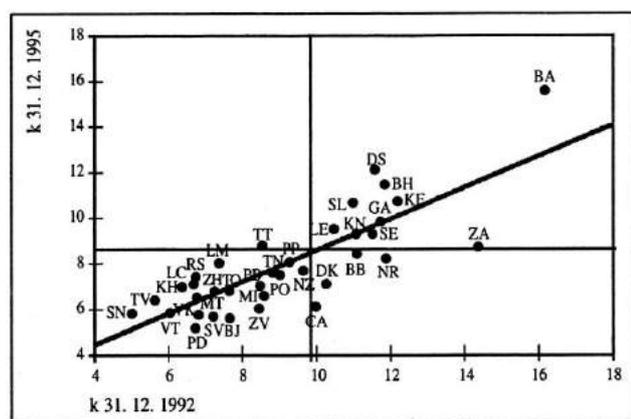
Najväčší podiel živnostníkov je na západnom Slovensku, kde je relatívne vysoká podnikateľská aktivita. V stredoslovenskej oblasti sú to iba ojedinele okresy, dominuje Žilina. Na východnom Slovensku vyniká v tomto okrese Košice – mesto, Prešov a Poprad. Iba málo živnostníkov podniká v primárnej sfére (pomerne dosť v okresoch Stará Ľubovňa, Zvolen, Žilina a Lučenec) (28).

Obr. 5
Podnikanie – zastúpenie súkromníkov v okresoch SR k 31.12.1995

Zdroj: Výpočet z údajov ŠÚ SR

Graf 36
Zastúpenie súkromníkov v okresoch SR v r. 1992 a 1995

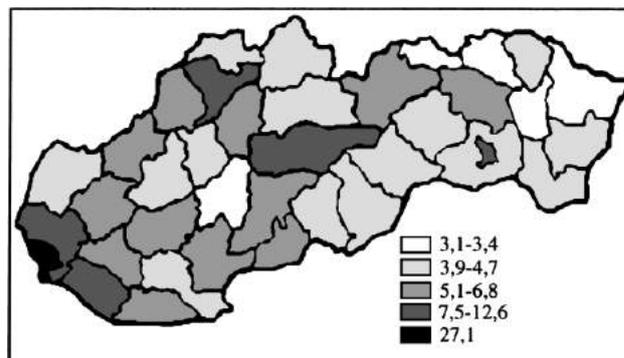

Zdroj: Výpočet z údajov ŠÚ SR

Výnimočná pozícia Bratislavy v rámci Slovenska je aj z týchto ilustrácií zrejماً. V priemere 16 obyvateľov na každých 100 ľudí v tzv. produktívnom veku tu má živnosť či slobodné povolanie. Na druhej strane je až 17 okresov, kde je takýchto iba 5 – 7.

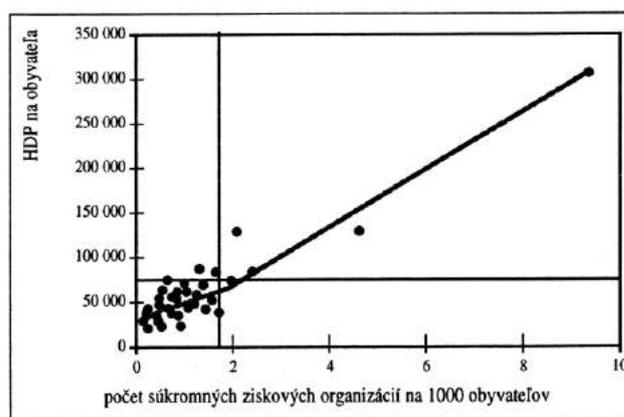
V niektorých prípadoch – napríklad v prípade okresu Stará Ľubovňa – dochádza k tomu, že je tu značné množstvo súkromníkov (nezapísaných v obchodnom registri), ale minimálny počet súkromných firiem zameraných na tvorbu zisku. Nazdávame sa, že lepším ukazovateľom ekonomickej zdatnosti je práve početnosť takýchto súkromných firiem (registrovaných v obchodnom registri), o čom svedčí mimoriadne vysoká korelácia s výškou HDP na obyvateľa v okrese. Ostatná „drobná“ podnikavosť má, samozrejme, tiež svoj ekonomický, ale aj sociokultúrny význam.

Obr. 6
Súkromné ziskové organizácie v okresoch SR v r. 1995

Zdroj: Výpočet z údajov ŠÚ SR

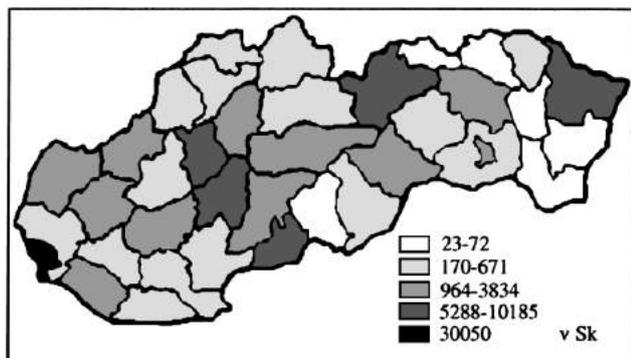
Graf 37
Súkromné ziskové organizácie a HDP na obyvateľa v okresoch SR v r. 1995/94

Zdroj: Prognostický ústav SAV (HDP za rok 1994), výpočet z údajov ŠÚ SR

V Bratislave dosahuje aj ukazovateľ relatívneho množstva súkromných firiem bezkonkurenčnú hodnotu. Táto hodnota až 9-násobne prevyšuje relatívny výskyt súkromných firiem v najslabšom okrese Stará Ľubovňa, obdobne vo Vranove nad Topľou či Bardejove, Humennom a v Žiari nad Hronom.

Obr. 7
Okresy SR podľa zahraničného kapitálu na obyvateľa k 31. 12. 1995

Zdroj: Výpočet z údajov ŠÚ SR

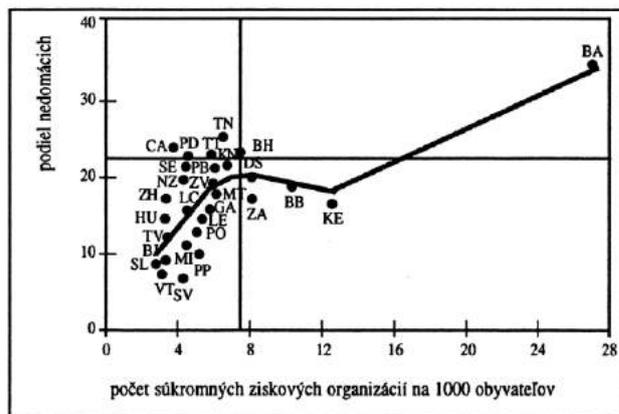
Regionálne nasmerovanie **zahraničného kapitálu** taktiež napovedá o príležitosti jednotlivých regiónov, nech už je to podmienené atraktívnymi podnikmi, dostupnými informáciami, technickou infraštruktúrou, geografickou blízkosťou, potrebnou pracovnou silou (požadovaná kvalifikácia, cena, adaptabilita, a pod.) alebo inak. Neslobodno však zabudnúť, že v niektorých prípadoch slušná štatistická pozícia okresu je prejavom vloženia kapitálu iba do jedného podniku. Príkladom môže byť okres Humenné, ktorý sa koncom roka 1992 nachádzal so zahraničným kapitálom 154 tis. Sk na poslednom mieste medzi okresmi Slovenska, aby sa po vložení 816 mil. Sk dostal o krátky čas na 3. miesto v SR. V roku 1995 sa trochu menší „skok“ podaril okresu Žiar nad Hronom: z 15. miesta do 2. pozície. A tak nie div, že všetky okresy s nízkym zahraničným kapitálom sa vyznačujú aj nízkym HDP (v prepočte na obyvateľa), ale nie všetky okresy s nízkym HDP (v prepočte na obyvateľa) majú nízky podiel zahraničného kapitálu. Na „horných poschodiach“ upútava opätovne **Bratislava, kde sa koncentruje (k 31.12.1995) až 62,1 % (!) z celkového objemu zahraničného kapitálu v SR.** V poradí ďalšie úspešné okresy nachádzame v rozmanitých častiach Slovenska. V štyroch najúspešnejších okresoch je umiestnených 75 % z celkového objemu zahraničného kapitálu v SR. Na 30 okresov pripadá iba necelých 14 % z takéhoto celkového objemu. Najobchádzanejšie okresy sa nachádzajú na východnom Slovensku.

Porovnanie situácie v roku 1992 a 1995 ukazuje, že 21 (spomedzi 38) okresov sa nachádzalo i nachádza v pásme pod 700 korún na obyvateľa, dokonca 10 z nich v pásme pod 200 Sk na obyvateľa. Zatiaľ čo koncom roka 1992 bol pomer medzi neváženým priemerom 10 najsilnejších a neváženým priemerom 10 najslabších okresov z hľadiska zahraničného kapitálu na 1 obyvateľa 2 343 Kčs : 10 Kčs, koncom roka 1994 to bolo 5 918 : 63 Sk a koncom roka 1995 7 851 : 95 Sk. Zatiaľ čo rozdiel medzi týmito dvoma priermi bol koncom roka 1992 2 333 Sk, o dva roky neskôr už 5 855 Sk a koncom roka 1995 až 7 756 Sk na

obyvateľa. Alebo ešte inak: zatiaľ čo priemer 10 (v tomto) najsilnejších okresov narástol za tri roky o 5 508 Sk na obyvateľa, priemer 10 najslabších okresov narástol o 85 Sk na obyvateľa.

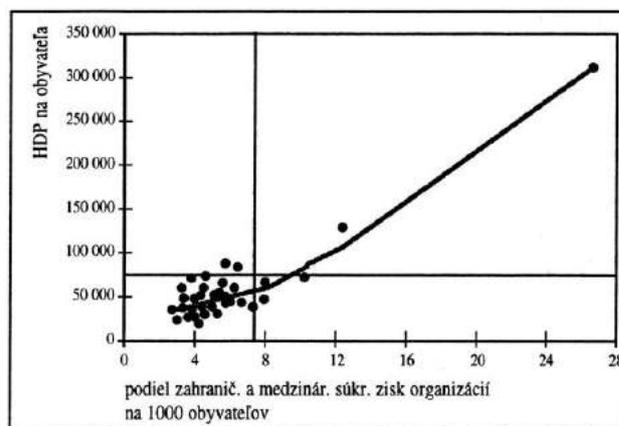
V rozvinutejších a „podnikaniu naklonenejších“ okresoch je tiež väčšia relatívna **početnosť zahraničných a medzinárodných súkromných firiem** zameranými na tvorbu zisku, ako aj ich podiel medzi všetkými takýmito súkromnými firmami.

Graf 38
Súkromné ziskové organizácie v okresoch SR a podiel zahraničných a medzinárodných súkromných organizácií v r. 1995

Zdroj: Výpočet z údajov ŠÚ SR.

Graf 39
Zahraničné a medzinárodné súkromné ziskové organizácie a HDP na obyvateľa v okresoch SR v r. 1995/1994

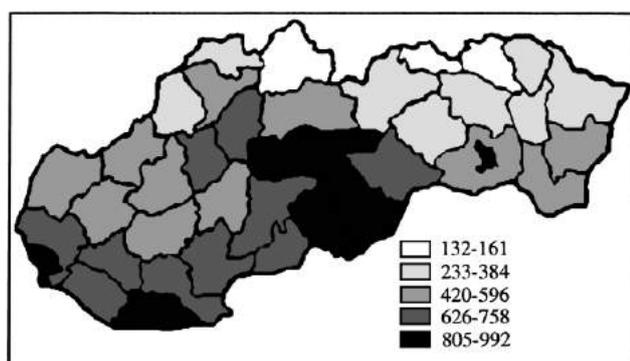
Zdroj: Prognostický ústav SAV (HDP za rok 1994), výpočet z údajov ŠÚ SR

Demografické a sociokultúrne rozdiely. Rozdelenie okresov podľa **demografických charakteristík (28)**:

- S dynamickým rozvojom: oblasť Oravy a severovýchodného Slovenska (vysoký prírastok). K tomu sa približujú i okresy Horného Považia i celá Východoslovenská oblasť.
- S negatívnym populačným vývinom: región južného pásu (od okresu Nové Zámky až po Rimavskú Sobotu a obvod Krupinu). Dochádza tu dokonca aj k prirodzenému úbytku obyvateľstva;
- S priemerným vývinom: nejužne okresy západného Slovenska, Horné Ponitrie, stredné Slovensko.
- S osobitným vývinom: Bratislava a Košice, ktoré rástli dosiaľ najmä z migrácie.

Demografickým i zaujímavým sociokultúrnym regionálnym ukazovateľom je **miera umelých prerušení tehotenstva**.

Obr. 8
Okresy SR podľa miery umelých prerušení tehotenstva v r. 1994

Zdroj: Výpočet z údajov ŠÚ SR

Vysoká miera umelých prerušení tehotenstva môže byť ovplyvnená niektorým z viacerých faktorov: vysokým stupňom urbanizácie; etnicko-konfesionálnymi tradíciami jednodetných rodín (v časti južných okresov); sociálnou degradáciou spoločnosti. Pre okresy s vysokou mierou tak nemožno podať jednotné vysvetlenie. Oproti tomu všetky okresy s nízkou mierou umelých prerušení tehotenstva sa vyznačujú vysokou (katolíckou) religiozitou a zároveň nízkym stupňom urbanizácie – v tom zrejme spočíva hlavné vysvetlenie.

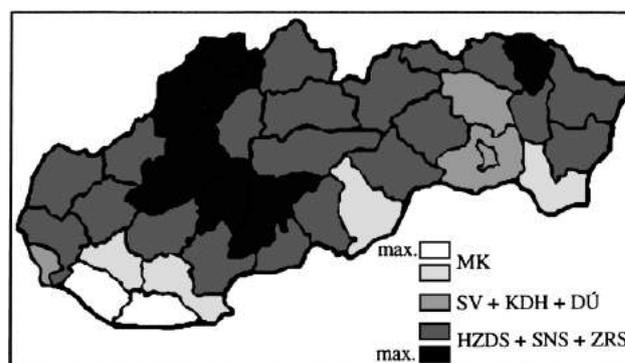
Životná úroveň, vzdelanie. Z hľadiska životnej úrovne dosiahli okresy takéto hodnotenie: – Najlepšie: Bratislava – mesto, Banská Bystrica, Košice – mesto, Martin, Žiar nad Hronom, Trenčín, Zvolen, Levice, Liptovský Mikuláš, Trnava, Nitra. – Najhoršie: Vranov nad Topľou, Čadca, Trebišov, Stará Ľubovňa, Dolný Kubín, Veľký Krtíš, Spišská Nová Ves, Bardejov, Komárno, Galanta, Rimavská Sobotka. V týchto okresoch existuje tiež vysoká miera nezamestnanosti a kumulujú sa tu aj ďalšie negatívne okolnosti.

Z hľadiska vzdelania:

- Nedokončené základné vzdelanie je najsilnejšie zastúpené v okresoch Stará Ľubovňa, Košice – vidiek, Humenné, Michalovce, Vranov nad Topľou.
- Základné vzdelanie je vysoko zastúpené v okresoch Veľký Krtíš, Rimavská Sobotka, Komárno, Nové Zámky.
- Najvyššie zastúpenie obyvateľstva so stredoškolským a vysokoškolským vzdelaním je v okresoch Bratislava – mesto, Košice – mesto, Banská Bystrica, Martin, Žilina. (28)

Volebné správanie. Všetky slobodné voľby na Slovensku sú spojené s veľkou regionálnou odlišnosťou výsledkov. Všimnime si **regionálne výsledky v parlamentných voľbách 1994**, a to tak, že sčítame hlasy strán po voľbách sformovanej vládnej koalície, ako aj strán parlamentnej opozície, pričom z opozície zvlášť vyčleníme Maďarskú koalíciu pre špecifickosť jej elektorátu.

Obr. 9
Dominancia neskorších zoskupení vo voľbách 1994

Zdroj: Výpočet z údajov ŠÚ SR

Vidíme, že v 28 okresoch dominovalo neskoršie zoskupenie strán vládnej koalície HZDS+SNS+ZRS. Z toho v ôsmich okresoch – v Čadci, Žiari nad Hronom, Považskej Bystrici, Topoľčanoch, Prievidzi, Žiline, Zvolene a vo Svidníku – získali tieto strany spolu viac než 60 % odovzdaných platných hlasov. Celkove je 19 okresov, v ktorých toto zoskupenie dosiahlo majoritu, t. j. získalo viac než 50 % hlasov.

Bratislava – mesto Košice – mesto, Košice – vidiek a „tesne“ aj Prešov – to sú oblasti, v ktorých najviac hlasov pripadlo spolu stranám neskoršej parlamentnej opozície bez MK: SV+KDH+DÚ.

V šiestich okresoch najviac hlasov dostala Maďarská koalícia: okrem majority v Dunajskej Strede a Komárne dominovala tiež v Galante, Rimavskej Sobotke, Nových Zámkoch a Trebišove.

Výsledky väčšiny strán a koalícií majú významnú územnú väzbu na niektorú z národností (Slováci – Maďari). Sú dokonca dve strany, resp. koalície, pre ktoré je to najsilnejšia väzba: MK a HZDS.

Popri väzbe na podiel Slovákov v okrese, regionálne i preskúmané lokálne **výsledky HZDS** ako dlhodobé najúspešnejšieho subjektu najsilnejšie súvisia s minulosťou regionálnou a lokálnou úspešnosťou, resp. neúspešnosťou **Hlinkovej SES** (v 20. a 30. rokoch). Táto súvislosť platí tak pre voľby 1992, ako aj pre voľby 1994. Je to otázka koreňov politickej kultúry na danom území a výberu strany, ktorá je cez takúto hodnotovú prizmu v príslušnom území favorizovaná. V prvých slobodných voľbách 1990 bola zistená (11 : 244) vo vzťahu k HSLS určitá historická priestorová nadväznosť dvoch strán: SNS a KDĽ. K najzaujímavejším a najcharakteristickejším posunom po roku 1989 potom patrí striedanie v zložení tejto diskutabilnej historickej „štafety“. Zisťujeme, že smerom k voľbám 1992 a 1994 sa vzťah KDĽ zoslabuje a naopak, dedičom niekdajšieho dominantného priestoru HSLS sa stáva najmä HZDS, v menšej miere aj SNS. Vzorec politickej kultúry sytený a spojený s HSLS je zrejme na Slovensku vpečatený do politickej kultúry územne najkonzistentnejšie (bližšie pozri 17).

1. 5. SÚHRNNÉ HODNOTENIE REGIÓNOV A FAKTORY ICH ÚSPEŠNOSTI

Klasifikovať súhrnne okresy Slovenska možno viacerými spôsobmi a s rôznym výsledným poradím. V ekonomických pohľadoch hrá centrálnu úlohu HDP vytvorený v okresoch (prípadne pridaná hodnota ako jeho rozhodujúca štruktúrna zložka) a miera nezamestnanosti. Popri týchto kritériách sme použili pomocne aj ďalšie: etnografické zistenia o reagovaní obyvateľstva po roku 1989 v okresoch; štatistické, ale aj kvalitatívne poznatky o podnikavosti či migrácii; už uvedené vyhodnotenia technickej infraštruktúry, adaptácie priemyslu; údaje o smerovaní zahraničného kapitálu, demografické údaje a i. Z takýchto hľadísk ekonomického a sociokultúrneho oživenia (a ekonomickej výkonnosti) sa ako mimoriadne **úspešný** región javí Bratislava; so zreteľným odstupom za tým nasledujú Košice. Ako ďalšie okresy medzi úspešnými možno menovať okresy Tmava, Trenčín, ale aj Nitra, Banská Bystrica, Senica a Bratislava – vidiek. Na opačnej strane pomyselného „rebríčka“ nachádzame potom **problémové okresy** (v abecednom poradí) Bardejov, Čadca, Rimavská Sobota, Rožňava, Spišská Nová Ves, Stará Ľubovňa, Svidník, Trebišov, Veľký Krtíš a Vranov nad Topľou.

Je možné uplatniť aj ďalšie charakteristiky okresov. Ukazuje sa, že pre úspech je rozhodujúce, nakoľko pokročila celková **sociokultúrna modernizácia**, kedy historicky v regiónoch „štartovala“. Modernita (do ktorej patria, pravda, aj technické a ďalšie iné civilizačné znaky) zvyšuje niektoré spoločnosti a regióny pred inými, predmodernými. Takúto modernitu sme v spolupráci s etnológmi (V. Feglová) zachytili predovšetkým prostredníctvom rozšírených vzorcov peňažnej kooperácie v spo-

ločenstve (na rozdiel od častej „reciprocity služieb“) a nadštandardného rozšírenia ekonomicke-liberálnych orientácií medzi obyvateľstvom a niektorých regiónov (analýzy z výberových zisťovaní agentúry FOCUS). Prejavuje sa tiež väčšou otvorenosťou daného spoločstva, akceptáciou spoločenských nerovností, výraznejšou ekonomickou racionalitou, vyššou mierou podnikavosti a i. Tieto znaky sú najvýraznejšie prítomné vo veľkých mestách a vo viacerých regiónoch západného Slovenska.

Porovnania vývoja ČR, Maďarska, Poľska a Slovenska signalizujú, že úspešnosť je väčšmi podmienená dosiahnutým stupňom sociokultúrnej modernosti než charakterom obdobia pred politickými zmenami (stupňom liberalizovanosti „starého režimu“ v poslednej fáze) (porovnaj 32: 24-26). Význam takejto modernosti podporujú tiež zistenia z vývoja regiónov na Slovensku.

2. NIEKTORÉ AKTUÁLNE OTÁZKY VÝVINU 1995 – 1996

2. 1. ÚZEMNOSPRAVNÉ ČLENENIE SR A REFORMA VEREJNEJ SPRÁVY

Kroky na tomto poli po roku 1989 majú už svoju históriu. Komunálne voľby 1990 ustanovili samosprávu prvého stupňa, došlo aj k reorganizácii štátnej správy. Na návrhoch nového územnosprávneho členenia pracovali odborníci už od roku 1990. Tri od seba nezávislé skupiny expertov dospeli v roku 1992 k trom návrhom. Predseda SNR F. Mikloško hovoril vtedy o jari 1992 ako o potrebnom termíne prijatia zákona, keďže neskôr by táto citlivá problematika mohla byť neprimerane využitá v predvolebnej kampani.

Združenie miest a obcí Slovenska (ktoré v súčasnosti združuje už približne 2700 miest a obcí, teda viac ako 95 % z ich celkového počtu) v tom čase navrhovalo odložiť prijatie na leto 1992, resp. 1. 1. 1993, kým sa nevyjasnia kompetenčné vzťahy medzi štátnou správou a samosprávou.

V prvej polovici roka 1992 schválila vtedajšia vláda J. Čarnogurského tzv. župný variant. Nová vláda V. Mečiara však toto rozhodnutie neakceptovala a začala pripravovať nový návrh územnosprávneho členenia. ZMOS a neskôr i vláda vyjadrili názor, že rozhodnúť treba najskôr o kompetenciách orgánov a až potom rozhodnúť o území ich pôsobnosti. Zhoda ZMOS a vlády v tomto panovala až do októbra 1995.

2.1.1. Postup vlády

Súčasná, v poradí tretia vláda V. Mečiara zvolila nakoniec obrátené poradie krokov, vybrala si „členenie“, s tým, že postup cez prednostné riešenie kompetencií je „príliš zdĺhavý“. 17. októbra 1995 sa vláda SR rozhodla, že sa

prikláňa k variantu vytvorenia 8 vyšších správnych celkov na Slovensku. Návrh zákona o územno-správnom členení prijala vláda SR začiatkom marca 1996; počítalo sa v ňom so 74 okresmi, pričom Zákon mal nadobudnúť účinnosť už od 1. 7. 1996. Súčasne s tým sa obce majú pričleniť do jednotlivých okresov a stanovia sa hranice okresov a krajov. Vláda tiež má posúdiť zákon o prechode kompetencií z ústredných štátnych orgánov na nižšie zložky štátnej správy a ďalej na samosprávu. Do konca roka by mal byť pripravený taktiež zákon o vyšších samosprávnych územných celkoch, tie však majú fungovať až od komunálnych volieb 1998.

Tento vývoj je symptomatický vo viacerých ohľadoch:

- a) Vládne rozhodnutie prišlo po ovládnutí štátnej správy v okresoch (v roku 1995), neprijateľnom z hľadiska rozsahu i uplatnených spôsobov (akčné päťky). Spôľahlivosť personálnych zmien bola politicky testovaná výzvou skupiny okresných prednostov na odstúpenie prezidenta, kritériá selekcie a pravidlá personálnej hry boli zasa de facto oznámené odvolaním prednostu (prívrženca HZDS) za jeho privítanie prezidenta republiky pri návšteve okresu.
- b) Existuje všeobecne známa priorita ZMOS, ktorá kládla dôraz na vyjasnenie a rozdelenie kompetencií; až potom možno podľa ZMOS hovoriť o členení. V rozpore s týmto stanoviskom, napriek účasti zástupcov ZMOS v Rade vlády pre verejnú správu (predseda ZMOS M. Sýkora je jej členom), ako aj napriek deklarovanému partnerstvu vláda uprednostnila protikladné riešenie: najprv členenie. Je signifikantné, že aj v tomto prípade sa rozhodla proti predstavám samosprávnych orgánov. Podľa vyjadrenia podpredsedu ZMOS J. Mrvu pripomienky ZMOS sa nebrali do úvahy.
- c) Náhly obrat vysvetľovala vláda neproduktívnosťou predchádzajúceho postupu. S princípom „najprv kompetencie, potom členenie“ „sme začínali v roku 1991 a nedospeli sme prakticky k žiadnemu konsenzu“ (S. Bečica, riaditeľ sekcie verejnej správy MV SR).
- d) Najprepracovanejší alternatívny „Župný variant“ bol odbavený krátkou vetou premiéra V. Mečiara, že je „historicky prekonaný“.
- e) K odovzdávaniu kompetencií samosprávam sa z úrovne vlády hovorí najmä to, že je to vec háklivá a treba postupovať pomaly. „Z hľadiska vzťahu obec – štátna správa predpokladám vývoj niekoľko rokov“ (V. Mečiar). Možno to chápať ako signál, že na rýchlejší postup a citeľnejší rozsah presunu kompetencií nie je v súčasnej vládnej koalícii dost' politickej vôle.
- f) Začalo sa zároveň hovoriť o potrebe, aby štátna správa kontrolovala samosprávy. „Keď obec bude používať prostriedky štátneho rozpočtu, štát musí kontrolovať ich využitie, či je v súlade s potrebami štátu“ (V. Mečiar). Hrozí, že okresný úrad dostane právo kontrolovať v tomto zmysle rozhodnutia mestských alebo obecných zastupiteľstiev.

2. 1. 2. Reakcie na postup vlády

a/ **Združenie miest a obcí.** ZMOS mal voči októbrovému uzneseniu vlády najmä tieto výhrady a požiadavky:

- nie sú známe kompetencie, ktoré by mali byť presunuté z ústredných orgánov štátnej správy na pripravované vyššie správne celky;
- vláda by mala zdôvodniť, prečo presadzuje práve 8 vyšších celkov, prečo v navrhovaných územiach a aké sú na to vytvorené podmienky;
- treba riešiť presun kompetencií na samosprávu a stanoviť spôsob tohto prechodu;
- existuje riziko, že sa najprv stabilizuje nová štruktúra posilnená miestnou štátnou správou, ktorá sa neskôr môže zdráhať odovzdávať kompetencie samosprávam;
- presun kompetencií musí byť sprevádzaný aj adekvátnym presunom finančných zdrojov, pritom otázka financovania miest a obcí sa vo vládnom návrhu (z novembra 1995) postupu prác na reforme miestnej verejnej správy nenachádzala;
- územnosprávne členenie SR by malo byť prijaté formou ústavného zákona;
- všetky novoprijaté zákony týkajúce sa reformy verejnej správy by mali nadobudnúť účinnosť k jednému termínu;
- nevyhnutnou súčasťou reformy musí byť podpísanie a ratifikácia Európskej charty miestnej samosprávy, čomu sa Slovensko dosiaľ vyhýba a oddaľuje to.

ZMOS zisťoval názory svojich 50 regionálnych združení na to, ktorý variant územnosprávneho členenia SR preferujú. Miera nezhody bola pozoruhodná. Variant 8 správnych celkov podporilo najviac – 18 regionálnych združení, ani to však neznamenalo väčšinovú podporu. Keďže ZMOS sa už skôr rozhodol, že aspoň 70%-ný konsenzus je podmienkou toho, aby sa združenie uznieslo na konkrétnom stanovisku, nepodporil zatiaľ nijaký variant. Navrhol však pokračovať v diskusii a hlbšie posúdiť varianty „8“ a „3+1“.

Možno povedať, že aj v dôsledku váhavosti ZMOS-u, jeho nerozhodnosti a neschopnosti vyvinúť väčší sústredený protitlak došlo k tomu, že jeho politická váha sa do veľkej miery vytratila a pri konečnom rozhodovaní bol ZMOS odsunutý bokom.

b/ Únia miest. Predstavuje združenie miest, ktoré chceli presadiť hlboko prepracovaný, tzv. **župný variant**, dnes označovaný ako alternatívny. V súčasnosti Únia združuje 24 miest (1,5 mil. obyvateľov) a aktívne s ňou spolupracuje aj Bratislava.

Predložený vládny návrh bol pre Úniu miest prijateľný čo do tvorby okresov. Na úrovni tvorby krajov Únia „spárovaním“ kompromisne redukovala svoju predstavu 16 žúp na vládou preferovaných 8 vyšších celkov, pravda, iba pre oblasť štátnej správy. Pohľady (vlády a Únie) na regionálne členenie boli najodlišnejšie pri posudzovaní východného Slovenska. Vládnemu návrhu Únia miest vyčítala, že neriešil otázku prenosu kompetencií na nižšie úrovne štátnej správy a najmä na samosprávu, ale ani stabilné finančné zabezpečenie samosprávy.

Návrhy Únie miest malí podporu najmä vlastných členov – miest, Klubu primátorov a Regionálneho združenia stredného Považia. Politicky podporovala návrhy Únie predovšetkým nemaďarská časť opozície, obzvlášť KDH a Demokratická strana. Únia sa už dlhšie podieľa na vypracúvaní návrhov legislatívnych noriem z oblasti verejnej správy. Za ústredný bod prijímania týchto noriem v NR SR považovala Únia miest prijatie preambuly v podobe ústavného zákona: v nej by sa mal zakotviť spoločný termín nadobudnutia účinnosti všetkých týchto zákonov.

c/ Mestské zastupiteľstvo Bratislavy odsúdilo vládny návrh zákona ako jednoznačne neprijateľný pokus nie zlepšiť, ale zhoršiť pozíciu hlavného mesta. Dodajme, že Bratislava, kde v komunálnych voľbách boli najúspešnejšie dnešné opozičné strany, sa stretáva s dlhodobou nepriazňou vlády.

d/ Politické strany. Opozičné parlamentné strany kritizovali vládny návrh ako unáhlený. Niektoré z nich pôvodne naznačili, že podporia to, k čomu sa prikloní ZMOS, iné uvažovali o vlastných návrhoch (napr. SDL, maďarské strany).

Medzi najtvrdších kritikov vládneho návrhu patrili strany **Maďarskej koalície**. Spoluzitíe ho považovali za snahu centralizovať moc a znemožniť prirodzený vývoj samospráv; obávalo sa tiež zmien etnických pomerov na južnom Slovensku a negatívnych úprav volebného zákona. **Maďarská občianska strana** vytykala návrhu vytrhnutosť z prirodzeného kontextu reformy verejnej správy. Pri presadzovaní návrhu sa podľa MOS na škodu veci nehľadal konsenzus, chýbala diskusia. Na rozdiel od iných oblastí na južnom Slovensku sú budúce sídla od seba väčšími vzdialené. Na zmiešanom území vznikne relatívne menej okresov ako inde.

Dokonca aj koalíčné strany **SNS** a **ZRS** až do prijatia vládneho návrhu pripúšťali návrat k členeniu na tri kraje a Bratislavu.

Koncom februára 1996 odovzdal poslanec I. Šimko z opozičného **KDH** návrh skupiny poslancov prerokovať **súbor zásad siedmich zákonov o organizácii verejnej správy a územného a správneho členenia SR**. Návrh je výsledkom niekoľkoročnej činnosti pracovnej skupiny (zriadenej vládou SR v roku 1990) na alternatívnom, tzv. župnom variante.

e/ Verejnosť. Podľa zistenia agentúry FOCUS z decembra 1995 67 percentám odpovedajúcich (úplne či viacmenej) vyhovovalo existujúce územne členenie SR a ďalších 26 % na tento problém nemalo dokonca ani názor.

2. 1. 3. Usmernenie zápasu: kto dostane okres?

Do centra pozornosti a záujmových úsilí na lokálnej a regionálnej úrovni sa od istej fázy (odtedy, ako sa stalo zrejme, že vláda sa pevne rozhodla presadiť svoju predstavu) dostala otázka lokalizácie sídiel okresov. Vyjadrenie V. Mečiara, že ešte niektoré okresy sa vytvoria tam, kde ponúknu najlepšie podmienky, bolo ponukou sýtenou klientelizmom. Adekvátne tomu boli aj reakcie. Medzi mnohými zverejnenými argumentmi predstaviteľov Novej Bane sa objavil aj jeden špeciálny: „dobré politické pred-

poklady“ – HZDS tam podporilo viac voličov ako v konkurenčnej Žarnovici. Ani odpoveď Žarnovice nebola odchodnejšia: zaznel napríklad argument, že tam existovala prvá jedenásťročná stredná škola, „na ktorej maturoval i pán Mečiar“.

2. 1. 4. Niektoré latentné politické súvislosti územnosprávneho členenia a reformy verejnej správy

Medzi najcitlivejšie súvislosti územnosprávneho členenia patrí **dopad zmien na pomery na etnicky zmiešanom území**. K všeobecnejšej nechote presúvať kompetencie na samosprávy pristupujú potom aj špeciálne dôvody. Tak napr. riaditeľ školskej správy z Bratislavy M. Pius uviedol s varovným podtónom, že „odovzdanie kompetencií mestám a obciam na slovenskom juhu by prakticky znamenalo vytvorenie školskej autonómie pre maďarskú menšinu“. V rovnakom zmysle sa **proti odovzdávaniu školských právomocí obecným samosprávam** vyslovilo v marci 1996 aj valné zhromaždenie pedagogického odboru **Matiče slovenskej**.

Štruktúrne a personálne zmeny v štátnej správe umožnia koalíčnému zoskupeniu HZDS, SNS a ZRS ďalej upevniť svoje pozície na miestnej a regionálnej úrovni.

Na zákon o členení SR bude zrejme nadväzovať návrh na úpravu **volebného zákona**, na ktorú stačí jednoduchá parlamentná väčšina. Štátny tajomník ministerstva vnútra P. Kačic vyjadril názor, že takáto zmena bude asi potrebná. Potvrdil to aj V. Mečiar na sneme HZDS v marci 1996. Najčastejšie sa uvažuje o zmene z pomerného na väčšinový systém, prípadne na kombináciu oboch týchto systémov.

Keďže okresy sa zdajú byť nahustenejšie v tých regiónoch, kde má HZDS väčšiu podporu, po zmene volebného zákona by z toho potom HZDS priamo profitovalo. Predstavitelia Maďarskej koalície sa obávali ďalších nepriaznivých zásahov, napríklad že volebné obvody s prevahou Maďarov sa budú rušiť.

Podľa A. Matejku (HZDS) by vo volebnom zákone malo byť stanovené napríklad to, „že v regionálnom parlamente musí byť minimálne 50 % poslancov mimo regionálneho centra.“ Aj takéto opatrenie by bolo výhodné pre HZDS, ktoré má lepšie pozície na vidieku, v obciach do 5 000 obyvateľov.

Za ústredné signály tejto „kauzy“ považujeme nasledovné:

- opustenie politickej metódy vyjednávania a uprednostnenie mocenského rozhodnutia;
- arogantné preferovanie mechanizmu obyčajnej parlamentnej väčšiny, bez hľadania širšieho spoločenského konsenzu, a to aj vo vzťahu k maďarskej menšine; namiesto rešpektovania spoločenských partnerov ich ignorovanie a rozbíjanie (vyvolanie súbojov o sídla okresov);
- evidentné posilňovanie miestnej štátnej správy kombinované iba s neurčitými sľubmi presunu niektorých kompetencií aj na samosprávy;

- hroživé možnosti pre zmeny volebného zákona.

Všetko nasvedčuje tomu, že hlavným, i keď skrytým cieľom vládneho návrhu územno-správneho členenia bolo – spolu s ďalšími zásahmi – dlhodobu stabilizovať moc HZDS a jeho súpútnikov na rôznych úrovniach spoločnosti.

Posilnením svojich pozícií sa mečiarizmus na Slovensku transformuje z charismatickej do klientelistickej podoby.

Národná rada SR 22. marca 1996 zákon o územnom a správnom usporiadaní SR prijala osvedčenou väčšinou hlasov. Takmer všetky pozmeňujúce návrhy – oproti vládnej predlohe – boli odmietnuté. Iba počet okresov bol rozšírený na 79.

V apríli 1996 prezident SR zákon o územnom a správnom členení Slovenska vrátil na opätovné prerokovanie do NR SR však jeho prerokovanie nebolo zaradené.

Medzičasom sa vo vládnej koalícii prejavili určité rozpory, ktoré môžu mať svoj dopad na ďalší osud zákona. Týkajú sa budúcej štruktúry volebných obvodov na Slovensku. Zatiaľ, čo po januárovej (1996) návšteve vysokého komisára OBSE Max van der Stoela premiér Mečiar v súvislosti s prípravou nového územného a správneho usporiadania odmietol ako „spiatočnicke“ názory o tom, „že by sa mali vytvárať územné obvody podľa etnickej príslušnosti ... ide o pokus vytvárania etnický čistých území, a to jednoducho robiť nebudeme“ – 23. mája 1996 pri ďalšom stretnutí s van der Stoelom vyhlásil: „Je v politickom záujme Slovenska, aby vznikli čisté maďarské volebné obvody.“ Informačný odbor Úradu vlády SR tento výrok 30. mája 1996 spresnil v tom zmysle, že podľa V. Mečiara „SR je zainteresovaná na vytvorenie volebných obvodov, v ktorých bude mať prevahu maďarská národnostná menšina, aby jej bolo zaručené zodpovedajúce pomerné zastúpenie v Národnej rade SR“. Na premiérove výroky kriticky reagovalo vedenie Slovenskej národnej strany, ktoré začiatkom júna 1996 dalo najavo, že v súvislosti s týmto úmyslom predsedu vlády V. Mečiara SNS bude zvažovať svoje stanovisko pri opätovnom prerokovaní zákona o územnom a správnom členení v NR SR.

2. 2. EURÓPSKA CHARTA MIESTNEJ SAMOSPRÁVY A VZŤAH CENTRÁLNEJ POLITICKEJ MOCI K ÚZEMNEJ SAMOSPRÁVE

V programovom vyhlásení vlády sa objavila formulácia, že „v súlade s Európskou chartou miestnej samosprávy nadviažeme na doterajšie pozitívne prvky fungovania samosprávy miest a obcí“. Vláda sa tak opatrne vyhla sľubu, že túto Chartu Slovenská republika vôbec podpíše. Keďže ani doposiaľ Charta podpísaná nebola, treba sa prinajmenšom pýtať, či sa v roku 1995 urobili aspoň kroky, ktoré by svedčili o duchovnej a hodnotovej inklinácii politickej moci k cieľom Charty?

Vystupovanie samospráv vo sfére cezhraničnej spolupráce nemá na Slovensku dosiaľ dostatočnú podporu v zákonoch. Na jar 1995 V. snem ZMOS opakovane upriamil v tejto súvislosti úsilie na to, aby SR prijala Európsku chartu miestnej samosprávy. V. Mečiar na tomto V. sneme uviedol, že zákon o miestnych a obecných samosprávach z roku 1990 potrebuje iba **menšie korekcie** a potom už vláda môže pristúpiť aj k uvedenej charte. Korigovať treba podľa neho najmä kompetencie v oblasti zahraničnej politiky a zahraničných vzťahov; kontrolná činnosť je nedostatočná a sú tu aj „niektoré otázky finančného zabezpečenia“.

A. Ďurkovský, starosta Bratislavy I., kriticky upozornil na pripravovanú novelu o obecnom zriadení, podľa ktorej obec môže uzatvárať cezhraničnú spoluprácu iba so súhlasom vlády, čo je v rozpore s Európskou chartou. Podpísanie Charty odporúčali aj dve delegácie **Rady Európy**, ktoré boli v ostatnom čase na Slovensku. F. Albanes, vedúci delegácie expertov Rady Európy to v júli 1995 vyjadril nasledovne: „Nemôžem robiť nič iné, iba vyjadriť presvedčenie a dúfať, že Slovensko v krátkom čase túto Chartu podpíše a ratifikuje.“

Významná pomoc samosprávam prichádza zvonka. Napr. vo februári 1996 bolo v Bratislave otvorené **Centrum asistencie pre miestne samosprávy**. Vláda USA plánuje preň poskytnúť približne 3,5 mil. USD. Pritom zo 140 mil. USD, ktoré USA v priebehu posledných 4 rokov poskytnú na rôzne programy pomoci Slovensku, bola veľká časť určená práve na posilnenie miestnych samospráv.

Na V. sneme na jar 1995 ZMOS kategoricky odmietlo podriaďovanie samosprávy štátnym orgánom. Proti uvažovanému úradníckemu dozoru navrhuje **inštitúciu správnych súdov**. Podpredsedníčka vlády K. Tóthová to najprv podporila; druhý rokovací deň však vystúpil V. Mečiar so svojou predstavou o uzákonení **vstupu štátnej kontroly**. Niektorí pozorovatelia usudzujú, že prijatie Charty sa odďaľuje preto, lebo jej prijatie by obmedzilo priamy dosah štátu na samosprávy.

Vcelku platí, že vzťah centrálnej politickej moci k územnej samospráve je problematický až nevraživý, a to napriek rôznym ústretovým deklaráciám. Slovensko určite nie je jedinou krajinou, kde sa názory predstaviteľov centrálnych štátnych orgánov a orgánov samosprávy líšia. V transformujúcej sa spoločnosti je však obzvlášť dôležité, akú váhu majú obe tieto stránky, aké sú postoje politickej elity a akými spôsobmi sa dochádza k záverečným rozhodnutiam. Na jar 1995 vyjadril predseda ZMOS pocit, že „z čias silného vplyvu štátu ostal v mnohých silný pocit, že štátne orgány musia zasahovať do života obcí a miest – to však pre rozvoj demokratickej, občianskej spoločnosti nie je prijateľné“.

K príkladom problematického vzťahu, ktoré možno nájsť v iných častiach tohto textu, dodajme záverom ešte dva.

V septembri 1995 sa prvýkrát po piatich rokoch podarilo uskutočniť stretnutie **primátora Bratislavy** a starostov jej mestských častí s predsedom parlamentného výboru

pre verejnú správu J. Reom. Podľa svedectvá starostu A. Đurkovského predseda parlamentu I. Gašparovič prišiel na začiatok, potom sa zodvihol a odišiel: „Tak ako vláda, ani on nechcel počúvať naše názory. Nikto nás nechce počúvať, rozpočet je biedny. Celý vzťah k Bratislave je spolitizovaný.“ (Tajomník pražského magistrátu bol počas návštevy Bratislavy konsternovaný a nechápal ako zo sumy 2 mld. Sk možno vôbec zabezpečiť chod mesta. Praha má k dispozícii cca 19,5 mld. Kč, pričom navyše ide o príjmy stabilné.)

Koordinačný výbor **Združenia hlavných kontrolórov miest a obcí SR** zverejnil v lete 1995 svoje znepokojenie „politickými tlakmi na hlavných kontrolórov miest a obcí SR, ktoré v nejednom prípade končia i nezákonnými krokmi“. S poľutovaním konštatoval, že „do týchto procesov je vťahovaná aj kontrola, politicky sa 'prehodnocuje' obsadenie hlavných kontrolórov, nezákonnými konštrukciami sa iniciujú ich 'nové voľby' s cieľom dosiahnuť zmenu, hľadajú sa vykonštruované príčiny znechucovania s často naivným a priehľadným zámerom“ (21). Je zrejmé, že aj v tomto prípade tlaky politickej moci sa usilujú dosiahnuť rozhodujúci vplyv na rozhodovanie samospráv.

2. 3. CEZHRANIČNÁ SPOLUPRÁCA, EUROREGIÓNY

Málokto si uvedomuje, že spomedzi doterajších 38 okresov na Slovensku až 24 okresov leží na hraniciach. Všetky tieto prihraničné okresy preto bytostne zaujima cezhraničná spolupráca, o to väčšmi, že práve mnohé z nich boli najsilnejšie marginalizované.

Možnosti cezhraničných iniciatív sú dosiaľ legislatívne veľmi obmedzené. Možnosti nápravy na vládnej úrovni sa pritom obchádzajú. Jednou z požiadaviek ZMOS je aj návrh na presun kompetencií na samosprávy práve v rámci cezhraničnej spolupráce. ZMOS tiež odporúča, aby SR pristúpila k **Európskemu rámcovému dohovoru o cezhraničnej spolupráci**. V kontexte tejto problematiky sa osobitne vynímajú „kauzy“ dvoch euroregiónov, ktoré zasahujú na Slovensko.

2. 3. 1. Euroregión Karpaty

V roku 1991 bolo ešte samozrejme, že prednostovia 6 východoslovenských okresných úradov (teda predstavitelia štátnej správy!) mohli „zospodu“ iniciovať spoluprácu, z ktorej sa i s prispáním „zhora“ (tzv. bardejovský summit) vyvinul neskôr projekt euroregiónu Karpaty. V máji 1992 na konferencii v Nyiregyháze padla voľba na projekt vypracovaný americkým Inštitútom pre štúdie Východ-Západ. V novembri 1992 parafovali na Zemplínskej Šírove základné dokumenty Karpatského euroregiónu. Zakladajúci členovia sú z Maďarska, Poľska, SR a Ukrajiny. Dokumenty mali vstúpiť do platnosti až po podpísaní zástupcami jednotlivých strán, čomu malo predchádzať súhlasné stanovisko centrálnych orgánov každého štátu.

Slovenská strana však takýto súhlas nezískala, čo skomplikovalo slávnostný podpis vo februári 1993, keď sa musel vymyslieť štatút pridruženého člena pre slovenskú stranu. Slovenské Ministerstvo zahraničných vecí o. i. uviedlo, že podľa platného právneho poriadku v podobných združeniach môžu byť zastúpené iba obce, nie však orgány štátnej správy. Neskôr sa argumentovalo, že plnohodnotná účasť v euroregióne je nemožná kvôli nezavŕšenému územnosprávne členeniu SR, keďže absentujú regióny oprávnené vstupovať do takýchto združení. Štvrté zasadnutie Rady Karpatského euroregiónu sa uskutočnilo v septembri 1993 v Debrecíne. Slovenská strana sa ho však nezúčastnila; podľa štatútu tým boli zablokované rozhodnutia euroregiónu. V pozadí slovenskej neúčasti bol neustále rastúci vnútorný tlak na Slovensku proti projektu Karpatského euroregiónu. Rada Regiónu Karpaty (združujúceho slovenských účastníkov) požiadala o prijatie ministra zahraničných vecí, k stretnutiu však nedošlo (spracované podľa 5).

Začiatkom roka 1995 slovenská strana v Karpatskom euroregióne zmenila svoje členstvo z pridruženého na riadne. Vo februári 1995 však minister vnútra SR Ľ. Hudák vyjadril kategoricky odmietavé stanovisko: táto spolupráca nie je v súlade s právnym poriadkom SR, v ktorom doposiaľ nie je upravená spolupráca obcí s obcami v zahraničí. Nejestvujú dosiaľ ani vyššie správne celky, ktoré by mohli byť partnermi pri vytváraní euroregiónov. Rozhodnutie o riadnom členstve deviatich slovenských okresov je podľa ministerstva neplatné, keďže zástupcovia nepožiadali vládu o súhlas k vstupu. A tak sa na naliehanie vlády vrátilo všetko do pôvodných koľají.

Podporiť projekt sa časom stalo ťažké i pre predstaviteľov samosprávy. Primátor Medzilaboriec E. Ivančo navrhoval skrátiť svoje volebné obdobie predsedu združenia Región Karpaty (združuje slovenských účastníkov). Znalci v tejto veci upozorňovali, že v meste treba dokončiť nemocnicu, a to sa nepodari bez štátnej dotácie, ktorú však mesto nemusí dostať, ak primátor bude priveľmi aktívny v Karpatskom euroregióne...

A tak aj po dvoch rokoch platili rovnaké závery, aké v roku 1993 urobil A. Duleba, keď konštatoval, že slovenskí účastníci projektu sa ani nie tak svojou vinou dostali do defenzívneho postavenia. Podľa neho Karpatský euroregión by mohol upevniť medzinárodné postavenie SR a zaktívizovať zahraničnú politiku smerom k európskym integračným trendom. KE by tiež mohol prispieť k rozvoju jednej z najzaostalejších častí Slovenska; prepolitizované stop euroregiónu je z ekonomického hľadiska určite škodlivé.

Tieto názory však zjavne nezdieľala vláda SR. V novembri 1995 totiž MV SR rozhodlo o zrušení Združenia regiónu Karpaty, čiže legálneho zastúpenia slovenskej časti v euroregióne Karpaty...

2. 3. 2. Euroregión Tatry

Ani druhý euroregión – Tatry – nie je v sídle vlády obľúbený. Myšlienka jeho vzniku bola oficiálne prednesená v novembri 1991 na medzinárodnej konferencii samosprávnych orgánov v Zakopanom. Formálne bol euroregión konštituovaný koncom augusta 1994, keď bola podpísaná dohoda medzi slovenskými a poľským samosprávami.

Druhá Mečiarova vláda iniciovala a neskoršia Moravčíkova vláda v auguste 1994 podpísala **Dohodu medzi vládou SR a vládou Poľskej republiky o cezhraničnej spolupráci**. Zmluvné strany tu vyjadrujú „snahu vytvárať priaznivé podmienky na rozvoj kontaktov medzi regiónmi, vojvodstvami, okresnými mestami a obcami predovšetkým na prihraničných územiach...“ Súčasná vláda V. Mečiara však argumentuje, že nadregionálne celky sú zložené z tých útvarov, ktoré v SR ešte nie sú utvorené;

kľúčom bude vytvorenie nového územného členenia čiže delegovanie právomocí z centra štátu na takéto samosprávy. Na námietky, že euroregióny sú najmä záležitosťou samospráv v určitom zákonnom rámci, ktorý už mohol existovať, minister zahraničných vecí J. Schenk odpovedal, že „mestám a obciam ani dnes nič nebráni vstupovať do spolupráce s partnermi v iných krajinách. Zmysel euroregiónov je v tom, že sú nad mestami a obcami.“

Predstavitelia **Rady Európy** pri svojej návšteve na Slovensku hovorili o dvoch typoch kompetencií miestnej samosprávy: vlastných a prenesených zo štátu. Cezhraničná spolupráca je v druhom prípade zložitejšia. Cezhraničná spolupráca pritom nemá riešiť politické otázky, ale má prispieť k posilneniu zodpovednosti miestnej a regionálnej úrovne a k riešeniu vecných otázok. Spoluprácu medzi regiónmi, ako aj medzi mestami a obcami nepovažujú za zahraničnú politiku. Aj v tejto sfére platí, že samospráva

Tabuľka 75

Vybrané charakteristiky okresov SR v súhrnnom prehľade v rokoch 1994 – 1995

Okres	podiel na obyv. SR (v %)	slov. nár. (v %)	mad'. nár. (v %)	rím. katol. (v %)	bez vyzn. + nezis. (v %)	priem. vek 1994 (v %)	obyv. v obc. >5000 1994 (v %)	umelé prer. tehot.	prist'. minus odst'ah. (v %)	vzdel: VŠ + SŠsM (v %)	HZDS +SNS +ZRS '94 (v %)	SV +KDH +DÚ '94 (v %)	MK '94 (v %)
Banská Bystrica	3,34	96,5	0,4	49,7	37,6	34,7	63,4	814	-0,46	38,8	57,0	28,8	0,2
Bardejov	1,53	91,1	0,1	58,0	10,9	32,1	39,0	161	0,99	26,7	46,6	37,6	0,1
Bratislava - mesto	8,41	91,0	4,6	45,9	47,8	35,9	100,0	970	3,95	54,0	38,5	44,7	3,4
Bratislava - vidiek	2,77	91,1	7,2	65,7	28,6	34,9	47,0	729	2,81	29,4	50,8	29,9	6,3
Čadca	2,33	98,6	0,0	87,2	12,5	32,8	50,4	317	-0,54	23,2	73,2	19,0	0,0
Dolný Kubín	2,33	99,2	0,1	81,8	12,1	30,2	34,9	132	1,06	26,9	52,6	32,4	0,0
Dunajská Streda	2,07	11,3	87,1	66,9	23,9	33,9	40,7	734	1,76	23,2	4,5	7,8	83,2
Galanta	2,69	55,9	42,9	63,6	28,0	34,8	44,7	678	2,13	24,1	30,2	16,9	42,1
Humenné	2,14	86,7	0,1	49,2	19,8	33,5	53,7	306	-0,95	31,2	52,4	29,1	0,1
Komárno	2,04	26,1	72,2	53,0	29,2	36,1	56,1	896	2,32	24,5	11,0	11,6	71,0
Košice - mesto	4,47	90,6	4,6	49,2	38,4	33,2	100,0	805	-0,14	47,6	30,2	47,0	4,7
Košice - vidiek	1,89	77,7	16,3	70,1	14,7	33,8	8,9	435	1,29	21,8	32,7	34,4	16,8
Levice	2,26	66,6	31,6	60,9	26,0	36,3	46,7	626	2,62	26,4	35,0	23,2	29,6
Liptovský Mikuláš	2,50	97,1	0,2	50,8	29,0	35,0	54,6	524	1,04	31,3	57,3	29,6	0,2
Lučenec	1,79	73,8	23,8	54,6	30,5	36,2	47,1	944	0,93	25,9	45,3	21,7	19,0
Martin	2,14	97,0	0,2	36,4	40,6	34,5	64,7	631	1,01	35,9	56,2	29,7	0,2
Michalovce	2,11	94,9	0,6	45,7	18,6	34,5	30,0	420	1,33	29,9	52,5	31,0	0,6
Nitra	3,98	91,7	6,8	75,1	22,5	35,2	50,1	437	0,38	31,7	58,0	24,6	6,1
Nové Zámky	2,85	57,1	41,6	72,7	23,2	36,5	54,4	758	-0,90	25,8	33,8	17,3	39,9
Poprad	2,99	94,0	0,2	66,7	23,3	31,3	59,5	325	1,28	31,4	40,9	40,7	0,2
Považská Bystrica	3,23	98,4	0,1	72,9	22,6	33,3	63,2	384	0,32	32,4	67,5	22,1	0,1
Prešov	3,88	94,0	0,1	68,6	18,8	32,2	51,9	308	1,52	32,6	41,3	41,3	0,2
Prievidza	2,63	97,7	0,5	59,0	38,6	34,0	55,1	627	-0,13	30,1	66,5	22,1	0,2
Rimavská Sobota	1,85	50,0	46,1	45,5	32,7	35,2	40,5	992	-0,63	24,3	29,7	17,7	51,0
Rožňava	1,64	68,9	26,1	30,0	44,4	34,7	38,1	648	1,17	25,9	34,3	25,2	23,0
Senica	2,76	96,8	0,1	55,8	28,0	34,6	47,6	469	1,80	24,0	45,9	38,7	0,1
Spišská Nová Ves	2,78	92,0	0,1	67,6	24,7	32,1	45,7	349	-0,98	27,3	47,9	34,9	0,1
Stará Ľubovňa	0,91	91,4	0,1	58,1	11,9	31,0	30,1	134	0,81	24,9	44,3	38,9	0,1
Svidník	0,84	85,0	0,1	30,5	14,7	33,3	48,0	265	1,92	27,7	60,3	23,6	0,1
Topoľčany	3,01	98,7	0,2	74,9	20,0	34,8	49,2	476	1,36	27,3	67,4	23,5	0,1
Trebišov	2,23	57,2	39,0	44,2	18,4	34,1	37,8	468	-0,01	26,7	28,3	25,8	34,4
Trenčín	3,38	97,8	0,1	60,1	26,4	35,9	52,6	454	2,51	33,2	57,9	29,1	0,1
Tnava	4,40	98,5	0,2	72,9	23,7	34,9	57,6	510	0,54	31,4	57,6	31,1	0,2
Veľký Krtíš	0,88	67,2	30,7	64,7	19,6	35,7	30,4	634	0,28	22,1	36,0	22,3	29,0
Zvolen n. Topľou	1,42	95,2	0,1	55,0	12,4	32,1	30,5	233	0,29	24,5	56,1	26,4	0,1
Zvolen	2,31	96,8	0,4	55,3	29,1	35,2	60,6	708	0,68	32,6	62,4	24,1	0,3
Žiar nad Hronom	1,76	97,2	0,4	67,6	28,9	35,3	57,6	596	-0,07	29,9	68,0	20,0	0,1
Žilina	3,46	98,3	0,1	75,4	21,7	34,0	56,0	438	0,73	35,2	63,8	25,7	0,1
SR	100,00	85,6	10,8	60,3	27,2	34,3	56,1	533	0,89	32,1	47,7	29,1	10,2

Tabuľka 75

Vybrané charakteristiky okresov SR v súhrnnom prehľade v rokoch 1994 – 1995 (pokračovanie)

Okres	HDP / 1 obyv. 1994 (v Sk) 1000	počet zisk. sú- kr. org. na 1000 obyv.	počet zahr. a medzin. súkr.zisk. org.	podiel súkromn. 12/95 na 1000 obyv.	podiel súkromn. 12/94 na 1000 obyv.	zahr. kap. / 1 ob. 12/94 (v Sk)	zahr. kap. / 1 ob. 12/95 (v Sk)	priem. mzda 6/95 (v Sk)	mera nezam. 12/94 (v %)	mera nezam. 12/95 (v %)
Banská Bystrica	70610	10,4	2,0	8,6	8,5	2514	3152	6580	11,6	10,6
Bardejov	36596	3,4	0,3	5,7	5,7	17	23	5248	19,7	18,2
Bratislava - mesto	309643	27,1	9,3	15,7	15,8	22341	30050	8055	5,0	4,7
Bratislava - vidiek	38577	7,5	1,7	12,0	11,5	468	601	6112	8,2	7,4
Čadca	23861	3,9	0,9	8,4	6,1	158	177	5642	16,9	13,8
Dolný Kubín	35046	4,3	0,7	7,4	7,2	651	671	5950	16,4	14,2
Dunajská Streda	46997	8,0	1,6	12,4	12,1	267	2231	5676	18,4	16,7
Galanta	57331	5,7	0,9	9,5	9,9	186	267	6265	18,0	15,5
Humenné	43530	3,4	0,5	6,7	7,2	7142	7130	6149	15,3	13,3
Komárno	43879	6,8	1,5	10,0	9,3	307	330	5728	20,7	18,0
Košice - mesto	127197	12,6	2,1	12,0	10,9	1122	1147	7604	12,4	11,3
Košice - vidiek	23867	4,1	0,4	7,0	7,0	13	517	5679	16,4	16,6
Levice	52328	5,4	0,8	8,8	9,6	225	354	5830	18,9	17,9
Liptovský Mikuláš	68219	4,0	0,7	7,5	7,7	186	201	6289	10,1	9,1
Lučenec	37830	4,6	0,7	6,7	6,6	64	72	5529	20,4	19,2
Martin	44481	6,2	1,1	6,2	6,2	2004	1991	6396	10,5	8,7
Michalovce	35280	4,6	0,5	7,1	6,7	53	57	5621	21,1	20,9
Nitra	48977	5,8	1,2	10,8	8,3	2632	2776	5985	16,4	14,3
Nové Zámky	47973	4,4	0,9	8,5	7,7	449	470	5487	17,4	16,5
Poprad	51445	5,1	0,5	8,1	8,1	5637	5606	6137	19,0	17,0
Považská Bystrica	55840	6,2	1,2	7,0	7,0	254	294	6228	11,7	9,4
Prešov	38717	5,1	0,7	7,5	7,6	968	1012	5615	15,9	16,5
Prievidza	59265	4,7	1,0	5,5	5,3	6028	6413	6916	13,3	11,0
Rimavská Sobota	31214	4,5	0,5	6,9	7,3	310	324	5772	28,4	26,4
Rožňava	33128	3,9	0,5	6,5	6,7	3837	3834	5905	23,7	22,0
Senica	66650	4,7	1,0	9,2	9,5	1571	2171	6574	10,9	9,6
Spišská Nová Ves	29967	3,9	0,4	5,9	5,8	180	182	5693	21,9	19,3
Stará Lubovňa	32585	3,1	0,3	11,8	10,8	12	35	5403	13,7	13,5
Svidník	21393	4,4	0,3	6,3	5,9	152	170	5272	22,3	18,3
Topoľčany	42209	4,1	0,6	6,8	6,8	113	184	5456	15,1	12,4
Trebišov	26242	4,0	0,5	6,5	6,4	23	31	5188	23,3	19,0
Trenčín	80966	6,6	1,7	7,5	7,5	480	964	6005	7,6	6,6
Trnava	84467	5,9	1,3	8,6	8,7	1710	2256	6505	12,0	11,4
Veľký Krtíš	32962	5,3	0,8	5,7	5,7	5269	5288	5631	21,4	20,9
Vranov n. Topľou	25738	3,2	0,2	5,3	6,0	22	23	5596	21,4	19,0
Zvolen	44283	6,0	1,1	8,6	6,3	1772	2169	5820	12,6	11,5
Žiar nad Hronom	58039	3,4	0,6	7,8	6,9	788	10185	6632	14,4	12,5
Žilina	63540	8,2	1,4	11,1	8,7	363	414	6529	12,7	10,4
SR	74362	7,5	1,7	9,0	8,6	3088	4076	6660	14,6	13,1

Vysvetlivky k predchádzajúcej tabuľke:

Podiel na celkovom počte obyvateľstva SR: k 31.12.1994, v % – výpočet z údajov ŠÚ SR
 Slovenská národnosť: zastúpenie, v % – podľa SEDB 1991
 Maďarská národnosť: zastúpenie, v % – podľa SEDB 1991
 Rímski katolíci: zastúpenie, v % – podľa SEDB 1991
 Bez vierovyznania a nezistené: zastúpenie, v % – podľa SEDB 1991
 Priemerný vek: k 31.12.1994 (ŠÚ SR)
 Obyvateľstvo žijúce v obciach nad 5000 obyvateľov: zastúpenie, výpočet z údajov SEDB 1991 (v %)
 Umelé prerušenia tehotenstva: počet umelých prerušení tehotenstva pripadajúci na 1000 živonarodených, za rok 1994 – prepočet z údajov ŠÚ SR
 Prístaňovali do okresu minus odšahovali z okresu na 1000 obyvateľov: saldo za rok 1994, v prepočte na 1000 obyvateľov – výpočet z údajov ŠÚ SR
 Vzdelanie vysokoškolské + stredoškolské s maturitou: zastúpenie medzi obyvateľstvom nad 15 rokov, v % – podľa SEDB 1991
 HZDS+SNS+ZRS: % z platných hlasov v parlamentných voľbách 1994, spolu – výpočet z údajov ŠÚ SR

SV+KDH+DÚ: ako vyššie
 MK: % z platných hlasov v parlamentných voľbách 1994 – výpočet z údajov ŠÚ SR
 HDP na 1 obyvateľa: za rok 1994, v Sk – podľa výpočtu Prognostického ústavu SAV
 Počet zisk. súkromných organizácií: ide o organizácie zamerané na tvorbu zisku, evidované podľa obchodného zákonníka, v súkromnom sektore, v prepočte na 1000 obyvateľov, k 30.9.1995 – výpočet z údajov ŠÚ SR
 Počet zahraničných a medzinárodných súkromných zisk. organizácií: ako vyššie
 Podiel súkromníkov: samostatní, fyzické osoby, prepočet na 100 obyvateľov v produktívnom veku, k 31.12.1994 a k 31.12.1995 – výpočet z údajov ŠÚ SR
 Zahraničný kapitál na obyvateľa: k 31.12.1994 a k 31.12.1995 – výpočet z údajov ŠÚ SR
 Priemerná mzda: za 1. polrok 1995; za podniky s 25 a viac pracovníkmi, vrátane rozpočtovej sféry – podľa údajov ŠÚ SR
 Miera nezamestnanosti: k 31.12.1994 a k 31.12.1995, v % na 100 ekonomicky aktívnych osôb, ekonomicky aktívne obyvateľstvo zisťované metódou výberových súpisov pracovných síl – údaje Správa služieb zamestnanosti (34)

môže všetko, čo zákon nezakazuje a štátna správa zasa iba čo, čo zákon dovoľuje.

W. Haber, poľský predseda Rady euroregiónu Tatry prízvukuje, že tento euroregión je organizáciou samospráv. V zväzku sú na slovenskej strane mestá a obce. Veľký záujem o euroregión prejavovalo poľské Ministerstvo zahraničných vecí a tamojší odbor pre cezhraničnú spoluprácu Úradu vlády. Horšie je to na slovenskej strane, kde dosiaľ zákonodarstvo nedovoľuje euroregión zaregistrovať. samosprávy na slovenskej strane sa môžu oprieť iba o medzivládnu dohodu o cezhraničnej spolupráci.

2. 3. 3. Reflexie

Podľa sociológa L. Falt'ana (7) chýbajúce kompetencie vo veci uzatvárania dohôd so zahraničnými samosprávnymi subjektmi sú síce dôležitou prekážkou, starostovia a primátori však vidia ešte väčšiu: totiž malú podporu a porozumenie zo strany štátnych a vládnych orgánov, ako aj nedostatky v technickej infraštruktúre (dopravné ťahy, hraničné priechody a i.). Popri absencii regionálneho stupňa samosprávy prekážkou je i nízky podnikateľský duch a nerozvinutá podnikateľská kultúra v slovenských prihraničných územiach. Vládne kruhy síce deklarujú ochotu k regionálnej cezhraničnej spolupráci, prax je však iná. V r. 1995 platilo, že SR ešte:

- nemala zmluvne vysporiadané vzťahy so všetkými susedmi (chýbala ratifikovaná zmluva s Maďarskom),
- nepristúpila k Európskemu rámcovému dohovoru o cezhraničnej spolupráci,
- nevytvorila legislatívne predpoklady, aby existujúce samosprávy obcí mohli po formálnej stránke samostatne nadväzovať cezhraničnú spoluprácu s obcami a združeniami obcí iných štátov,
- nevytvorila druhý stupeň samosprávy – regionálnu samosprávu (vrátane legislatívnych predpokladov pre presun potrebných kompetencií).

Rezervovanejší vzťah na úrovni najvyšších štátnych či vládnych orgánov môže podľa tohto autora prameniť v tom, nová štátnosť sa ešte len stabilizuje a jej predstavitelia si „mapujú pole vlastnej suverenity“ a pociťujú jej ohrozenie, čím sa prejavujú „centralistické resentimenty“. Do tejto oblasti sa tiež prenášajú napätia vo vzťahoch s maďarskou menšinou.

Problémy cezhraničnej spolupráce sťažujú pozície slovenských partnerov, ktorí ich na miestnej úrovni zväčša nespôsobili. Kladú otázku nad skutočnou vôľou politickej moci vytvoriť priestor pre slobodné rozhodnutia samospráv, ako aj pre regionálnu spoluprácu nezávislú od ústrednej štátnej moci. Svedčia o všadeprítomnom pocite nedôvery na tejto centrálnej úrovni, o pocite bezpečnostnej neistoty a o fóbii územného ohrozenia.

RESUMÉ

V prvej časti autor pripomína nedávne i staršie príčiny toho, že Slovensko je regionálne značne diferencované; regionálny vývoj po roku 1989 môžeme potom charakterizovať ako „roztváranie nožnic“. Situácia v regiónoch je ovplyvnená jednak rozdielnym stupňom ich celkovej sociokultúrnej modernizácie, ako aj málo účinnými mechanizmami regionálnej politiky a nevhodnými pravidlami hry pre lokálne samosprávy.

Situácia a dynamika v regiónoch sú priblížené – aj za pomoci mapiek a grafov – prostredníctvom viacerých ukazovateľov, ako sú napr. HDP na obyvateľa, miera nezamestnanosti, podnikateľské aktivity, zahraničný kapitál, miera umelých prerušení tehotenstva či volebné správanie.

Na jeseň 1995 sa dramaticky zrýchlil vývoj vo veci územno-správneho členenia SR a v marci 1996 viedol k prijatiu kontroverzného zákona. Postup v tejto „kauze“ je symptomatickou výpoveďou o súčasnom Slovensku.

V deklaratívnej rovine vyjadruje SR ochotu k spolupráci so všetkými štátmi, a to aj k cezhraničnej spolupráci regionálnych subjektov. Skúsenosti slovenských regiónov pri snahe zapojiť sa do euroregiónov Karpaty a Tatry sú však ukážkou podozrievavého vzťahu politickej moci k územnej samospráve a vôbec k regionálnym krokom zdola.

LITERATÚRA

1. Analýza stavu a vývoja ekonomických podmienok fungovania samospráv od roku 1990. Bratislava, M.E.S.A. 10, február 1995. Vypracované pre Úniu miest SR.
2. Buchta, S.: „Na slovenskom vidieku začínajú byť očividne veľké sociálno-ekonomické zmeny.“ Trend, 1994, č. 40.
3. Bulletin Štatistického úradu SR, 1993, č. 12, 1994, č. 12, 1995, č. 3, č. 6, č. 9, č. 12.
4. Černá, J. – Stanek, P.: „Rozvoj regiónov Slovenska brzdí nekonceptnosť na miestnej aj štátnej úrovni.“ Trend, 1994, č. 22.
5. Duleba, A.: Karpatský Euroregión – genéza projektu transhraničnej spolupráce. In: Medzinárodné otázky, 1993, č. 4, s. 93-115.
6. Falt'an, L. – Gajdoš, P. – Pašiak, J.: Marginálne územia na Slovensku – história a súčasnosť. In: Sociológia, 1995, č. 1-2.
7. Falt'an, L.: Cezhraničná interregionálna spolupráca a Slovensko. Nepochikovaný náčrt prednášky, 1995.
8. Gajdoš, P.: Lokalizmus a regionalizmus v sociopriestorových súvislostiach regionálneho vývoja SR. In: Sociológia, 1993, č. 4-5.

9. Historická statistická ročenka ČSSR. Praha, FSÚ, SNTL, Alfa 1985.
10. Ičo, T.: „Karpatský euroregión – svedectvo z prvej ruky alebo Správa o svojprávnosti slovenských samospráv.“ Domino efekt, 1996, č. 10.
11. Jehlička, P. – Kostelecký, T. – Sýkora, L.: Czechoslovak Parliamentary Elections 1990: Old Patterns, New Trends and Lots of Surprises. In: O' Loughlin, J. – Wusten, H. van der: The New Political Geography of Eastern Europe. London & New York, Belhaven Press 1993, p. 235-254.
12. Kárász, P. a kol.: Zamestnanosť a základné tendencie na trhu práce v ekonomike Slovenska v roku 1995. Bratislava, Nadácia Friedricha Eberta a Prognostický ústav SAV, marec 1995.
13. Kárász, P. – Renčko, J. – Pauhofová, I.: „Základné makroekonomické proporcie vývoja ekonomiky Slovenska v roku 1995 z pohľadu komunálnej sféry.“ Trend, 1995, č. 20 (zo 17.5.1995).
14. Kárász, P. a kol.: Ekonomický potenciál regiónov Slovenska z aspektu rozvojových možností. Bratislava, Nadácia Friedricha Eberta a Prognostický ústav SAV, september 1995.
15. Krivý, V.: Parlamentné voľby 1994: profil prívržencov politických strán, profil regiónov. In: Szomolányi, S. – Mesežnikov, G. (eds.): Slovensko – voľby 1994. Bratislava, SZPV a Nadácia F. Eberta 1994, s. 112-132.
16. Krivý, V.: Regióny Slovenska: situácia a nedávny vývoj. In: Bútorá, M. – Hunčík, P. (eds.): Slovensko v šiestom roku transformácie. Súhrnná správa o stave spoločnosti v 1. polroku 1995. Bratislava, Nadácia Sándora Máraiho 1995, s. 107-119.
17. Krivý, V. – Feglová, V. – Balko, D.: Slovensko a jeho regióny: sociokultúrne súvislosti volebného správania. Bratislava 1996 (v tlači).
18. Medziokresné porovnania v SR za rok 1992. Bratislava, ŠÚ SR 1993.
19. Národnosť a náboženské vyznanie obyvateľstva SR. (Definitívne výsledky sčítania ľudu, domov a bytov 1991) Bratislava, SÚ SR 1993.
20. Návrh na zmenu rozpočtových pravidiel v oblasti financovania rozpočtov miest a obcí. Bratislava, M.E.S.A.10, november 1995.
21. Obecné noviny, 1995, č. 1 – 52, 1996, č. 1 - 8.
22. Ochotnický, P.: „Regionalizovaná štruktúrna politika v SR.“ Trend, 1995, č. 24.
23. „Osem krajov je už takmer istých, diskutuje sa o okresoch.“ Trend, 1996, č. 8.
24. Panoráma Euroregiónu Tatry, Časopis o medziregionálnom združení, 1995, č. 1 (25.11.1995).
25. Pašiak, J.: Socio-priestorová situácia Slovenska. Sociológia, 1993, č. 4-5.
26. „Podľa ZMOS novému členeniu má predchádzať presun kompetencií.“ Trend, 1996, č. 8.
27. Putnam, R.D.: Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy. Princeton, Princeton University Press 1993.
28. Regionálna politika vlády SR. Bratislava, CSS 1994.
29. Sčítanie ľudu, domov a bytov. Praha, FSÚ 1991.
30. Snopko, L. (ed.): Práva miest a ich ochrana. Decentralizácia Slovenska. Bratislava, Nadácia F. Naumanna, Klub primátorov miest SR a The 21st Century Foundation 1994.
31. Stav a pohyb obyvateľstva v SR v roku 1994. Bratislava, SÚ SR 1995.
32. Szomolányi, S.: Zostáva Slovensko v rámci stredo-európskeho variantu tranzície? In: Szomolányi, S. – Mesežnikov, G. (eds.): Slovensko: voľby 1994. Príčiny – dôsledky – perspektívy. Bratislava, SZPV a Nadácia F. Eberta 1994, s. 11 – 37.
33. Štatistická ročenka regiónov SR. Bratislava, ŠÚ (a jeho oblastné správy Bratislava, Banská Bystrica, Košice) SR, 1993.
34. Štatistické výsledky o nezamestnanosti v SR: január – december 1995 (mesačné výsledky). Bratislava, Správa služieb zamestnanosti 1995.
35. „Únia miest SR redukovala pôvodných šestnásť žúp na vládou preferovaných osem krajov.“ Trend, 1996, č. 8.
36. Vekové zloženie obyvateľstva SR v roku 1994. ŠÚ SR 1995.
37. Voľby do Národnej rady Slovenskej republiky konané 30.9. a 1.10.1994. Bratislava, SÚ SR 1994.
38. Vybrané údaje o regiónoch v SR za rok 1993, 1994, za 1.-3. štvrt'rok 1995. Bratislava, ŠÚ SR 1994, 1995.
39. Základné údaje za republiku a okresy SR (výsledky sčítania ľudu, domov a bytov 1991). SÚ SR 1993.

Príloha o bezpečnostnej situácii v SR

Už pri publikovaní Súhrnnej správy o Slovensku za prvý polrok 1995 sme cítili potrebu pripraviť kapitolu o bezpečnostnej situácii v SR, o kriminalite, organizovanom zločine, ako aj o činnosti Slovenskej informačnej služby (SIS).

Situácia v týchto oblastiach sa však veľmi líšila od stavu v iných sektoroch, najmä čo sa týka prístupu k objektívnym informáciám. Aj tak sme si však boli vedomí toho, že ide o nesmierne páľčivú tému, ktorú nemožno obísť – veď kriminalita a bezpečnosť trápi ľudí a činnosť SIS sa stala akútnou politickou témou.

Napokon sme sa rozhodli, že tieto tematiky uverejníme v samostatnej prílohe, ktorá obsahuje tri časti: • Výňatok zo správy vlády SR o bezpečnostnej situácii v SR za rok 1995 a návrhu opatrení na jej zlepšenie • Výňatok zo správy o plnení úloh Slovenskej informačnej služby (SIS), ktorú predniesol jej riaditeľ Ivan Lexa 22. mája 1996 v Národnej rade SR • Komentár k stavu vnútornej bezpečnosti v SR (pripravil Peter Tóth, komentátor denníka SME).

• Výňatok zo správy vlády SR o bezpečnostnej situácii v SR za rok 1995 a návrhu opatrení na jej zlepšenie

Správa bola predložená poslancom NR SR a o. i. prináša nasledujúce údaje:

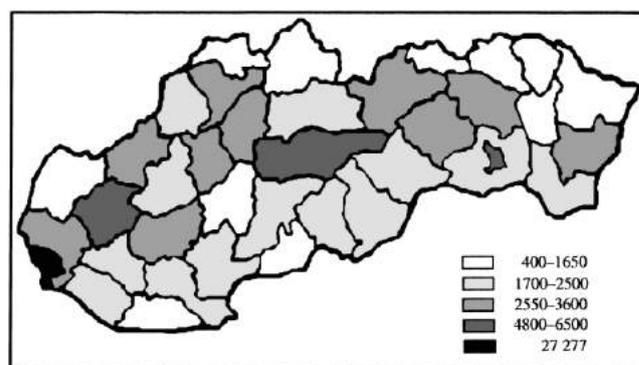
Údaje o trestnej činnosti: V roku 1995 bolo podľa tejto správy na Slovensku evidovaných 114 579 trestných činov, z ktorých polícia objasnila 49 153, takže miera objasnenosti dosiahla 42,9 %. Pre porovnanie uvádzame, že v roku 1994 bolo evidovaných v SR 137 713 trestných činov, z toho objasnených bolo 51 327, čo tvorí 37,27 percentnú objasnenosť.

Z týchto čísiel vyplýva, že v roku 1995 bolo evidovaných o 23 134 trestných činov menej, ako v roku 1994, o 2 174 trestných činov menej bolo objasnených, ale objasnenosť kriminality stúpila o 5,63%. Podľa údajov ministerstva vnútra bolo v roku 1994 evidovaných 9 876 násilných trestných činov (z toho 129 vražd) a objasnených 8 463 a v roku 1995 bolo evidovaných 10 990 násilných trestných činov (z toho 128 vražd) a objasnených 9 278.

Ďalej sa uvádza, že „škody spôsobené trestnou činnosťou predstavovali viac ako 9,5 mld. SK, čo je takmer

dvojnásobok oproti roku 1994. Z hľadiska územného rozloženia bolo najviac trestných činov evidovaných na teritóriu bývalého Stredoslovenského kraja (26,7 % z celkového počtu v SR), ďalej nasledovali Západoslovenský kraj (24,9 %), Východoslovenský kraj (24,4 %), a hlavné mesto SR Bratislava (23,8 %)“ (pozri obr. 10).

Obr. 10
Okresy Slovenska podľa výskytu kriminality v roku 1995

Zdroj: Pravda, 20. mája 1996

Podľa spomínanej správy je jedným z hlavných problémov páchanie trestnej činnosti recidivistami (30,0%) a mládežou (27,0 %).

Majetkové a ekonomická kriminalita: Správa konštatuje, že v oblasti násilnej kriminality pokračoval vzostupný trend, avšak najpočetnejšiu skupinu trestných činov tvorila ako vždy majetková kriminalita – evidovaných bolo 81 369 trestných činov spadajúcich do tejto kategórie. Z tohto počtu podstatnú časť tvorili krádeže vlámaním – 39 174, pričom ich objasnenosť bola len 24,17-percentná. V priebehu roku 1995 bolo na území SR ukradnutých 7 696 motorových vozidiel, pričom z tohto počtu bolo objasnených len 14,9% prípadov.

Ekonomická kriminalita vzrástla, ale aj ukazovateľ objasnenosti u týchto trestných činov bol lepší ako v prípade násilnej kriminality. V roku 1995 okrem iného bolo zaznamenaných 470 prípadov krátenie dane (objasnených bolo 80% prípadov), 1 219 prípadov sprenevery (objasnených bolo 95,5%) a 4 592 podvodov (objasnených bolo 95,4% prípadov).

Škody spôsobené ekonomickou kriminalitou vzrástli z 1,8 mld. Sk v roku 1994 na 5,8 mld. Sk v roku 1995. V ekonomickej kriminalite prevládajú rôzne formy podvodov, najmä v podnikateľskej sfére. Okrem už známych mechanizmov obohacovania sa (napríklad nákup tovaru na faktúry, ktoré potom nie sú uhrádzané), sa objavujú aj nové formy, napríklad prípady neoprávneného žiadania vrátenia nadmerného odpočtu dane z pridanej hodnoty na základe fiktívnych obchodov, ako aj na základe uplatňovania platobnej zmluvy medzi ČR a SR pri reexporte, ďalej prípady podnikania nebankových subjektov na kapitálovom trhu či prípady machinácií so štátnymi hmotnými rezervami.

Nové formy trestnej činnosti (organizovaný zločin, drogy a i.): Popri konštatovaní, že sa znížil počet evidovaných trestných činov, sa v správe zároveň uvádza, že sa zvýšila spoločenská nebezpečnosť trestných činov, vzrástla aktivita kriminálnych živlov a objavili sa nové formy páchania trestnej činnosti.

Osobitnú pozornosť si zasluhujú predovšetkým zmienky o prieniku medzinárodného zločinu na naše územie. Správa konštatuje nárast organizovanej kriminality spojenej s likvidáciou nepohodlných osôb, vydieraním, výrobou, pašovaním a distribúciou drog, obchodom so zbraňami, výbušnami, rádioaktívnym materiálom a ich pašovaním, falšovaním dokumentov, šekov a peňazí, nelegálnym obchodom so starozitnosťami atď.

Zmenu štruktúry kriminality dokazuje napríklad rast počtu vražd na objednávku. Podľa správy sú medzi nimi aj prípady odstraňovania osôb, ktoré si neplnili svoje dlhy, alebo sa dostali do rozporov so svojimi „obchodnými“ partnermi. (Tento motív sa predpokladá v 11 prípadoch vražd spáchaných v roku 1995.) Ďalším viditeľným prejavom organizovanej kriminality sú prípady kriminálneho teroru, ktoré sa u nás vyskytli najmä v podobe umiestnenia nástražných výbušných systémov do motorových vozidiel, resp. pod tieto vozidlá. Správa sa zmiňuje o najznámejšom prípade – explózii auta na Štefanovičovej ulici v Bratislave, pri ktorej zahynuli dve osoby.

Prvky vysokej organizovanosti s medzinárodným prepojením možno podľa správy pozorovať aj u skupín páchatelov špecializujúcich sa na krádeže motorových vozidiel. Pritom rastie aj počet prípadov poisťovacích podvodov, pri ktorých poškodení nadhodnocujú spôsobenú škodu, resp. krádeže automobilov fingujú s cieľom získať neoprávnený majetkový prospech.

Správa konštatuje aj dávno známu skutočnosť, že Slovensko sa z pôvodnej tranzitnej krajiny mení na krajinu s vlastným trhom odberateľov a konzumentov drog. Novým prvkom je zvýšená účasť našich občanov na transporte drog z produkčných oblastí do západnej Európy. V roku 1995 za pašovanie drog v zahraničí zadržali 31 občanov SR. Za najväčší nález drog možno považovať prípad tureckého kamiónu, v ktorom na colnici v Komárne našli 103,4 kg heroínu.

(Spracované podľa denníka Pravda, 20. mája 1996)

- **Výňatok zo správy o plnení úloh Slovenskej informačnej služby (SIS), ktorú predniesol jej riaditeľ Ivan Lexa 22. mája 1996 v Národnej rade SR**

Úvodom I. Lexa povedal, že Slovenská informačná služba, ako štátny orgán SR plní úlohy v rozsahu vymedzenom zákonom č. 46/1996 Z. z. o SIS v znení zákona NR SR č. 72/1995 Z. z. – získava, sústreďuje a vyhodnocuje informácie o činnosti ohrozujúcej ústavné zriadenie, územnú celistvosť, zvrchovanosť a bezpečnosť Slovenskej republiky, o aktivitách cudzích spravodajských služieb, organizovanom zločine, terorizme, skutočnostiach vážne ohrozujúcich alebo poškodzujúcich hospodárske záujmy SR, ako aj poznatky o ohrození či únikoch údajov tvoriacich predmet štátneho tajomstva (...)

„Činnosť služby nemožno hodnotiť bez zohľadnenia spoločenského a politického vývoja predovšetkým po roku 1989“ – pokračoval I. Lexa. „Vznikla s našou republikou v januári 1993 a jej pôsobenie poznačili všetky sprievodné javy, ktoré budovanie inštitucionálnej základne nového štátu sprevádzali. Chýbali skúsenosti, tradície, trpezlivo a dlhodobo vytváraná personálna základňa, materiálno-technické vybavenie i legislatíva. Nemalá časť občanov spájala tajnú službu so zlovestnými orgánmi bývalého režimu, v čom ich najmä opozícia neprestala utvrďovať: nijaká iná inštitúcia nebola nikdy pod takým drobnohľadom verejnosti a masmediálnym tlakom.“

Za pokusmi o škandalizáciu SIS vidíme nielen tvorcov dezinformácií v réžii časti opozície, najmä KDH a prezidenta SR, ktorí sledujú svoje ciele, ale aj tých, ktorým prekáža, že jestvujú prostriedky na zistenie a zdokumentovanie ich špinavých praktík. Aj z tohto dôvodu majú strach z pravdy,“ konštatoval I. Lexa.

„Pri zakladaní SIS teda existovali objektívne ťažkosti, zavinené predovšetkým absenciou tradície a nedostatkom skúseností (...)

Predchádzajúca činnosť SIS často nebola v súlade so zákonom. Za všetky prípady uvediem iba známe, vtedy nikým nekontrolované zahraničné kontakty bývalého šéfa rozviedky, jeho vydavateľskú činnosť ešte aj po vstupe do SIS, alebo styky s časťou politickej garnitúry, pri ktorých obchádzal dokonca i vtedajšieho riaditeľa. Nebolo jasné, či ním riadené zahraničné spravodajstvo získavalo informácie pre slovenské štátne orgány, alebo naopak distribuovalo vnútorné informácie štátu do zahraničia! (...)

Vnútorná normotvorba služby bola k aprílu 1995 vo veľmi zlom stave (...) Spravodajsky úplne nepokryté boli také dôležité oblasti, ako je rozvracanie ústavných základov štátu, politický a náboženský extrémizmus, ale i dôležitá sféra ekonomických záujmov (...)

Žalostný bol stav ochrany služby pred únikmi informácií: dodnes z toho ťažia najmä vtedajší zodpovední, ktorí ho

spôsobili. Viacerí bývalí príslušníci boli a sú podnecovaní k porušovaniu záväzku mlčanlivosti. Niektorí využili benevolenciu orgánov činných v trestnom konaní a spôsobili únik prísne tajných skutočností, čím len potvrdili svoju nízku profesionalitu i to, že boli prepustení oprávnené (...)

S finančnými prostriedkami sa nakladalo nezodpovedne, neúčelne, v rozpore s potrebami budovania služby. Absencia moderných technických prostriedkov pri výkone spravodajských činností silne kontrastovala s nákladným vybavením administratívnych priestorov či objektov (...)

Trestuhodne sa zanedbala delimitácia poznatkových a archívnych fondov po federálnych spravodajských službách. Mnoho informačných a archívnych fondov nebolo vytriedených a delimitovaných (...)

Podobná situácia panovala i v delimitácii materiálu a techniky. Získali sme prevažne nekompletnú, morálne zastaranú, často nepoužiteľnú techniku, ktorá plnila svoju funkciu len v účtovných dokladoch.

Nebol vybudovaný komplexný automatizovaný informačný systém ani systém utajeného spojenia (...)

Riaditeľ SIS I. Lexa ďalej pokračoval: „Od apríla 1995 sa situácia zásadným spôsobom zmenila (...) V druhom polroku 1995 sa začala radikálna novelizácia interných predpisov upravujúcich chod služby a proces získavania, sústreďovania a vyhodnocovania informácií. Prijali sa opatrenia i originálne riešenia pri zabezpečovaní konšpirácie činnosti. V tomto procese stále pokračujeme (...) Cieľavedome budujeme a využívame spoluprácu so spravodajskými službami iných štátov. Orientujeme sa na štáty EÚ a CEFTA, no turistiku na štátne trovy, ktorú pestovalo predchádzajúce vedenie, nahrádzame starostlivou prípravou rokovaní, precíznym formulovaním a plnením konkrétnych požiadaviek (...)

Pracovné styky udržiavame so službami 23 štátov. Od apríla 1995 sa uskutočnilo 12 pracovných stretnutí na úrovni riaditeľov služieb, z toho tri boli v Bratislave. Závety z rokovaní sa prejavujú najmä v intenzívnejšej výmene informácií, s niektorými partnerskými službami márne rozpracované spoločné projekty. Obsahom tejto spolupráce je boj s organizovaným zločinom, medzinárodným terorizmom, proliferáciou, obchodom s drogami a praním špinavých peňazí (...)

Pokiaľ ide o vonkajšiu bezpečnosť SR, spravodajsky pokrývame všetky rozhodujúce oblasti sveta, ktoré môžu mať vplyv na bezpečnosť republiky. Špecifická sa javí oblasť na geografický veľmi blízkom Balkáne: relatívne upokojenie v tejto časti Európy sa zrejme priaznivo odrazí aj u nás. Z bezpečnostného hľadiska znamená vyriešenie balkánskej krízy nielen elimináciu problému utečencov, ale i hrozby šírenia islámskeho extrémizmu z Bosny, Problém vývozu kriminality zo štátov bývalej Juhoslávie pretrváva.

Čo sa týka rastu kriminality a prílevu gastarbeitrov na Slovensko, ktorý má nastať po zrušení vízovej povinnosti pre občanov Ruskej federácie, pesimistické prognózy nevychádzajú.

Oveľa významnejšie ovplyvňujú vývoj na Slovensku rozličné nadnárodné či medzinárodné inštitúcie, nadácie, zahraničné záujmové skupiny a lobby. Ich činnosť SIS monitoruje a vyhodnocuje ciele, s ktorými sa u nás angažujú. Registrujeme pritom aj také aktivity, ktoré nie sú v súlade so štátnymi záujmami SR: napríklad informačné vyťažovanie účastníkov odborných podujatí, vytypúvanie informátorov, využívanie zahraničných stáží našich odborníkov na získanie detailných informácií o situácii v odvetví, v ktorom pôsobia a pod. (...)

Naša geopolitická poloha je príčinou toho, že Slovensko je predmetom zvýšeného, a zdá sa, že i trochu nervózneho záujmu iných štátov, teda ich spravodajských služieb. Ohrozujú našu republiku prenikaním do jej politických, hospodárskych a bezpečnostných štruktúr (...)

Máme poznatky, že u nás pôsobia, ich činnosť monitorujeme, no dokázať ju je obrovský problém (...) K tomu treba prirátat ochotu časti predstaviteľov politického, spoločenského, hospodárskeho a vedecko-technického sektora poskytovať zástupcom zahraničných subjektov aj dôverné informácie, týkajúce sa vnútorných záležitostí v SR (...)

Organizovaný zločin a terorizmus čoraz väčšmi začína ovplyvňovať i bezpečnosť obyvateľstva Slovenska a jeho hospodárske vzťahy (...)

Skupiny organizovaného zločinu si veľmi skoro uvedomili možnosti, ktoré im ponúkla novovzniknutá situácia (...) Pokiaľ ide o terorizmus a aktivity pripravujúce pôdu politicky motivovanému násiliu, zatiaľ sa na Slovensku nedá hovoriť o jeho rozvinutých formách, no za posledné dva roky sa vyskytli prípady, ktoré ho niektorými črtami pripomínajú – ide napríklad o výbuchy náloží v automobiloch ako sprievodný jav mocenského boja v podsvetí (...)

I. Lexa potom informoval poslancov o skutočnostiach, ktoré priamo či nepriamo ovplyvňujú stav, budovanie i činnosť SIS: „Politická radikalizácia spoločnosti, ktorá súvisí s pôsobením prezidenta SR, sa vystupňovala po tom, ako na základe správy OKO NR SR, v ktorej bol prezident SR M. Kováč usvedčený zo zneužívania tajnej služby v predchádzajúcom období, mu NR SR vyslovila vo funkcii nedôveru. Rovnako tak vláda SR v septembri 1995 vyzvala M. Kováča na odstúpenie zo svojej funkcie. Tieto akty odrážali reálny stav hodnotenia pôsobenia M. Kováča v prezidentskej funkcii, počnúc marcom 1994, keď sa prezident výrazným spôsobom podpísal pod pád legitímnej vlády, čo vyvolalo vnútropolitickú nestabilitu a predčasné voľby v SR.

Konfrontačné kroky M. Kováča voči ostatným ústavným orgánom SR našli svoj odraz v nebývalej polarizácii spoločnosti, jej politického a spoločenského vedomia. Spolu s militantnou časťou opozície, ako i niektorými masovokomunikačnými prostriedkami sa od apríla 1995 pokúšajú túto militantnosť a konfrontáciu vnášať do spoločnosti aj účelovou diskreditáciou a znevažovaním tajnej služby a jej predstaviteľov. Situácia zašla tak ďaleko, že osobne prezident SR sústavne, bez akýchkoľvek dôvodov

a dôkazov obviňuje a kriminalizuje SIS ako štátny orgán, dokonca i v zahraničí. Jeho ničím nepodložené a neodôvodnené útoky spochybňujú ústavné základy nášho štátu. Na úkor našej spoločnosti a dobrého mena Slovenska sa pokúša M. Kováč riešiť nielen svoje štátnické, ale aj osobné a rodinné problémy a neváha na to zneužívať ani meno SIS (...)

Pri tomto prípade preukázal, že ak ide o jeho rodinu, je schopný zabudnúť na SR, jej štátne záujmy, občanov či prezidentský sľub, ktorý podľa Ústavy SR zložil (...)

Z politických príčin sa aktívnej podpory činom prezidenta dostáva z niektorých militantných politických kruhov i médií. Poslanec L. Pittner stojí na čele tzv. Nezávislej vyšetrovacej komisie občanov. Aktívnym členom tejto komisie je podľa jeho slov bývalý vysoký funkcionár SIS Igor Cibula. To, že je úplne smiešne nazývať túto skupinu ľudí nezávislou vyšetrovacou komisiou občanov, ukazuje aj výpočet niektorých jej najaktívnejších členov. Tak napr. Ján Langoš, predseda DS, bývalý federálny minister vnútra, Vladimír Palko, člen predsedníctva KDH, bývalý námestník riaditeľa FBIS, Juraj Kohutiar, pracovník aparátu KDH, predtým bývalý vysoký predstaviteľ FBIS na Slovensku. Ďalej Peter Tóth, syn sekretárky predsedu KDH, novinár, ktorý neúspešne kandidoval za KDH do NR SR (...)

Cieľom tejto nelegálnej spravodajskej štruktúry je snaha o zmenu vnútropolitických pomerov na Slovensku (...)

Táto organizovaná skupina je napojená prostredníctvom niektorých osôb aj na Kanceláriu prezidenta SR a práve ona drží v tajnosti miesto pobytu Oskara F. Protivládnu kampaň, kriminalizáciu štátnych orgánov a vlády SR, protislovenské nálady v zahraničí sa pokúša rozširovať navzájom prepojená sieť oznamovacích prostriedkov, najmä Rádio Slobodná Európa, Rádio Twist, denník SME (v posledných dvoch je spolumajiteľom podnikateľ Jozef M., u ktorého pracuje tiež niekoľko bývalých príslušníkov bezpečnostných zložiek), TV NOVA (spolumajiteľom spoločnosti je bývalý profederálny politik Fedor G. a jeho predĺžená ruka na Slovensku Eugen K.). Okrem vyššie spomenutých novinárov má skupina tykadlá v denníku Práca – Ivan Č., známy aj pokusom o vytvorenie konkurenčnej tlačovej agentúry – a v denníku Národná obroda cez Jána F., ktorý je s Igorom C. spolumajiteľom niektorých eseročiek (...)

Za pozoruhodné považujem tiež verejné chválenie sa poslancov Ladislava Pittnera či Miklósa Duraya kontaktmi so spravodajskými službami cudzích štátov. V krajinách so zabehanou demokraciou by takáto spolupráca znamenala ich okamžitú demisiu z postov ústavných činiteľov a politickú smrť.

Pokusy a účelovú diskreditáciu SIS v prípade predaja triptychu Troch kráľov sú trápne (...) Podstatou provokácie by malo byť tvrdenie, prípadne vyrobené dôkazy o tom, že SIS alebo iné štátne orgány protizákonne pracujú proti katolíckym duchovným (...)

Niektorí militantní novinári zneužívajú benevolenciu orgánov činných v trestnom konaní a bez dôkazov a faktov zverejňujú všetko, čo im nenávistná slina prinesie na jazyk,“ uviedol vo svojom vystúpení na pôde slovenského parlamentu riaditeľ SIS I. Lexa.

Citované podľa denníka Slovenská Republika,
23. mája 1996

• Komentár k stavu vnútornej bezpečnosti v SR (pripravil Peter Tóth, komentátor denníka SME)

1. ÚVOD

1. 1. ORGÁNY ZABEZPEČUJÚCE VNÚTORNÚ BEZPEČNOSŤ SR

Vnútornú bezpečnosť Slovenskej republiky majú podľa platného práva zabezpečovať dve dôležité zložky štátnej moci: polícia a v špecifických oblastiach Slovenská informačná služba (SIS). Pre potreby tohto textu budeme pod pojmom polícia rozumieť všetky jej zložky – poriadkovú políciu, operatívne útvary a úsek vyšetrovania Ministerstva vnútra SR. SIS je tajná spravodajská služba štátu, ktorá sa v základe delí na dve sekcie – rozvedku a kontrarozvedku. Obe sekcie sa delia na odbory. Kompetencie polície a tajnej služby by sa nemali prekrývať.

1. 2. ÚLOHY A KOMPETENCIE POLÍCIE A SIS

Policajné orgány sú zodpovedné za aktívnu ochranu bezpečnosti a majetku obyvateľstva a za odhaľovanie trestných činov. Vo svojom postupe pri odhaľovaní (vyšetrovaní) zločinu sa polícia riadi Trestným poriadkom, Trestným zákonom, zákonom o boji proti organizovaným formám trestnej činnosti a zákonom o Policajnom zbore SR. Úlohou SIS je získavanie dôležitých strategických informácií pre záujmy štátu a spravodajsky pokrývať možné ohrozenia štátu z vonka, ako aj z vnútra. Zameranie tajnej služby by malo spočívať najmä na tzv. spravodajskom rozpracovávaní organizovaného teroru. Na tomto poli by mala SIS spolupracovať aj so zahraničnými spravodajskými službami – najmä výmenou informácií. Činnosť SIS – jej výzvedná časť – súvisí aj so zahraničnopolitickými záujmami SR. Tým čiastočne zdvojuje štátne diplomatické aktivity. Rovnako kontrarozvedna činnosť SIS zdvojuje pôsobenie polície. Avšak v oboch prípadoch ide o nutné zdvojenie, ktoré by malo pokryť také súvislosti tej-ktorej problematiky, zaznamenávanie ktorých nie je v silách či kompetencii polície alebo diplomacie. Niektorí odborníci po-

važujú za prijateľnejšie, keď je tajná služba štátu organizovaná tak, že rozviedka pracuje pri ministerstve zahraničných vecí a kontrarozviedka je samostatným organizačným útvarom. V podmienkach SR by však bol tento variant finančne len ťažko zvládnuteľný, pretože by sa museli pre rozviedku aj kontrarozviedku nakupovať osobitne tie isté prostriedky nevyhnutné na ich prevádzku. Organizácia policajného zboru a jeho úlohy vychádzajú zo zákona o Policajnom zbore SR. Podobne úlohy tajnej služby stanovuje zákon o SIS.

Pri vypracovávaní tohto textu sme sa často museli opierať o tzv. zakryté zdroje, pretože pôsobenie oboch spomínaných bezpečnostných zložiek je pred okom verejnosti zastreté (každej svojim spôsobom). U polície ide najmä o viac-menej utajený charakter práce kriminalistickej operatívnej a vyšetrovateľov. V prípade SIS z podstaty jej založenia vyplýva prísna konšpirácia. Preto nie je možné, aby sme sa v texte odvolávali na konkrétne zdroje. Vzhľadom na to, že vo vnútornej bezpečnosti SR sa za posledný rok odohralo viac prípadov, ktoré poukázali na politické zneužívanie SIS a polície, je súbor tzv. otvorených zdrojov ešte viac zúžený ako za normálnych okolností. V prípade príslušníkov SIS nebudeme okrem jej riaditeľa uvádzať mená ani ich skratky.

2. POLÍCIA

2. 1. NÁSTUP MEČIAROVEJ VLÁDY

Rok 1995 sa stane pre políciu samostatného slovenského štátu pravdepodobne traumatickým obdobím. Nástup novej vlády po voľbách 1994 sprevádzali nielen personálne výmeny na najdôležitejších postoch jednotlivých policajných orgánov, ale aj politické zasahovanie do ich práce. V tejto súvislosti je potrebné zdôrazniť, že vymenovanie nového policajného prezidenta J. Holdoša bolo súčasťou politickej koalíciej dohody, pričom toto kreslo pripadlo koalíciej Slovenskej národnej strane. Z tohto je zrejmé, že pri menovaní nového policajného prezidenta zohrávali prvoradú úlohu politické kritériá, menej osobnostná a profesionálna zrelosť kandidáta na túto funkciu. Tento fakt je akousi symbolickou ukážkou prístupu vládnej moci k polícii. Od neho sa odvíja celé pôsobenie Prezídia policajného zboru SR.

2. 2. ŠTRUKTURÁLNE A PERSONÁLNE PROBLÉMY POLÍCIE

Politické vedenie ministerstva vnútra reprezentujú tri funkcie: minister, štátny tajomník a vedúci úradu ministerstva. Pre obsadenie ostatných funkcií by malo platiť

jediné kritérium, odbornosť a občianska bezúhonnosť. Túto zásadu je nutné dodržiavať aj vzhľadom na zákon o služobnom pomere k policajnému zboru. V praxi sú tieto zásady často obchádzané. Na ministerstve vnútra od roku 1989 prišlo k viacerým organizačným zmenám a mnohé z nich boli účelové s jediným cieľom, odstrániť pôvodných funkcionárov a dosadiť politicky preferované osoby. Častými organizačnými zmenami dochádza k strate akcieschopnosti pracovísk, k personálnej nestabilite a hlavne k oslabovaniu zákonnosti v praktickom výkone polície. Tento problém je výrazný na operatívnych pracoviskách. Ide o kolektívy kriminalistov, kde bez garantovania určitej stability organizačnej štruktúry nie je možné zákonne a hlavne efektívne objašňovať trestnú činnosť. Z uvedeného vyplýva, že v budúcnosti je potrebné základnú organizačnú štruktúru polície stanoviť zákonom.

Samostatnou zložkou polície sú útvary vyšetrovania, ktoré sú orgánmi činnými v trestnom konaní. Aj keď má vyšetrovateľ trestným poriadkom garantovanú nezávislosť, jeho činnosť možno v podmienkach policajného zboru kedykoľvek ovplyvniť. Predmetom vyšetrovania je činnosť, ktorú možno v prevažnej miere zahrnúť do sféry pôsobnosti justície. Nad celým procesom vyšetrovania vykonáva dozor rezortu prokuratúry pracujúci na princípe monokracie. Generálneho prokurátora menuje do funkcie prezident republiky na návrh vlády. Z toho je zrejmé, že takéhoto funkcionára vyberajú predstavitelia vládnej moci. Jeho činnosť je preto možné politicky ovplyvniť. V našom právnom systéme naďalej v trestnom konaní platí zásada žalovateľnosti. Záleží na prokurátorovi, ktorú vec postúpi na rozhodnutie súdu. Takáto zásada oslabuje súdnu moc, pretože súdy nemôžu častokrát rozhodnúť iba z dôvodu záporného postoja prokurátora.

Tým, že sú vyšetrovateľ a prokurátor de facto predstaviteľmi výkonnej moci, je možné na ich činnosť plývať, čím sa ich funkcia ako orgánov činných v trestnom konaní oslabuje. V množstve iných právnych systémov prokurátor plní funkciu len štátneho zástupcu na pojednávaní pred súdom. Je iba jednou zo strán celého procesu. Dozor nad vyšetrovaním vykonáva súd a priamo doňho zasahuje. Vyšetovanie je teda pod kontrolou nezávislého súdu, čo znemožňuje akýkoľvek politický vplyv.

Minister vnútra ovplyvňuje proces vyšetrovania aj svojimi nariadeniami a pokynmi. V súčasnosti dochádza ku koncentrácii moci tým, že si minister rozšíril okruh funkcionárov, ktorých menuje on sám. Doposiaľ bol úsek vyšetrovania riadený sekciou vyšetrovania. Ďalším riadiacim článkom boli krajské úrady vyšetrovania. Za pôsobenia ministra L. Hudeka došlo k zmene týchto kompetencií a riaditeľ sekcie vyšetrovania ustanovuje do funkcií už aj okresných a obvodných riaditeľov úradov vyšetrovania. Úsek vyšetrovania je ľahko ovplyvni-

teľný, lebo minister priamo menuje riaditeľa sekcie vyšetrovania a jeho zástupcu, pričom riaditeľ sekcie je súčasťou vedenia ministerstva.

2. 3. PERSONÁLNE ZMENY V POLÍCII A POLITICKÝ TLAK NA VYŠETROVATEĽOV

Veľmi dôležitými udalosťami, ktoré mali rozhodujúci vplyv na atmosféru v polícii, boli personálne zmeny na sekcii vyšetrovania ministerstva vnútra. Po odchode Moravčíkovej vlády sa na poste šéfa tejto sekcie istý čas udržal generál Jaroslav Ivor, všeobecne uznávaný odborník. Napriek tomu, že vláda V. Mečiara po svojom nástupe k moci robila rozsiahle personálne výmeny, ktoré hraničili s čistkami, neodvážil sa minister vnútra E. Hudek Ivora z funkcie odvolať, pretože by to nemal ako zdôvodniť. Napokon sa pod politickým tlakom rozhodol, že síce šéfa sekcie neodvolá, ale zruší celé jeho pracovisko. Následne vytvoril sekcii s novým názvom, ale s rovnakým obsahom pôsobenia a zbavil sa tým politicky nepohodlnej osoby. Na miesto generála Ivora vymenoval minister vnútra na čelo novovytvorenej sekcie vyšetrovania a kriminalisticko-expertíznych činností Vladimíra Lamačku. Aj ten musel koncom roka 1995 opustiť svoj úrad, pretože minister Hudek nedokázal odolávať politickému tlaku riaditeľa SIS I. Lexu, ktorý rozpútal silnú protipolicajnú kampaň proti vyšetrovateľom kauzy zavlčenia syna slovenského prezidenta do Rakúska. V súvislosti s týmto prípadom je príznačné, že z jeho vyšetrovania boli odvolaní dvaja vyšetrovatelia Krajského úradu vyšetrovania v Bratislave (J. Šimunič a P. Vačok). Tlak na ich odvolanie vyvíjal prostredníctvom ministra vnútra E. Hudeka, premiéra V. Mečiara a generálneho prokurátora M. Vaľa riaditeľa SIS I. Lexa. Aktivita šéfa tajnej služby sa začala stupňovať preto, lebo vyšetrovatelia Šimunič a Vačok zhromaždili viacero dôkazov, ktoré usvedčovali tajnú službu z účasti dôstojníkov a techniky SIS na zavlčení syna slovenského prezidenta M. Kováča ml. Počas procesu vyšetrovania dochádzalo až k takým absurdnostiam, že sledovací odbor SIS sledoval policajných vyšetrovateľov, aby bolo vedenie tajnej služby informované o tom, o akých osobách z jej prostredia polícia získava poznatky. Napriek nezvratnosti dôkazov, ktoré zhromaždil najmä druhý vyšetrovateľ tohto prípadu P. Vačok, šéf tajnej služby dosiahol jeho výmenu a nahradenie vyšetrovateľom J. Čížom z Banskej Bystrice.

Druhým, veľmi citlivým policajným prípadom, ktorý sa stal v roku 1995 verejne známy, je tzv. kauza Technopol. Ide o finančný podvod voči tejto firme zahraničného obchodu. Z navádzania na spáchanie tohto trestného činu je o. i. obvinený aj M. Kováč ml. – syn prezidenta SR. V policajnom zbore existujú svedkovia, ktorí v čase vzniku tohto textu nechceli vystúpiť z anonymity, ale ktorí vedia potvrdiť, že od konca roka 1994 a najmä v roku 1995 bol na nich vyvíjaný politický tlak, aby dokumento-

vali trestnú činnosť prezidentovho syna. Finančný podvod proti Technopolu bol vyšetrovateľ v Nemecku. Na Slovensku bol iba operatívne rozpracovávaný a šetrenie kriminalistov vôbec nenasvedčovalo tomu, že by M. Kováč ml. mohol byť v tomto prípade zaangažovaný. Na správu kriminálnej polície však prišla informácia, že osoba podozrivá zo spáchania podvodu voči Technopolu je v priateľskom vzťahu s Kováčom mladším. Je príznačné, že kvôli neochote dokumentovať trestnú činnosť M. Kováča ml. boli nútení opustiť svoje miesta viacerí policajní funkcionári. Rovnako je zarážajúce, že hneď po svojom vymenovaní do funkcie sa riaditeľ druhej sekcie SIS (kontrarozviedka) začal zaujímať o tento prípad a preveroval zahraničné bankové kontá viacerých osôb. Je potrebné spomenúť aj fakt, že provládny denník Slovenská Republika uverejnil záznam (!) telefonického rozhovoru dvoch podozrivých zo spáchania podvodu voči Technopolu. Všetky indície nasvedčujú tomu, že tento záznam urobila SIS, od ktorej ju denník aj získal. To iba utvrdzuje podozrenie, že tajná služba mala záujem na filtrovaní tohto prípadu a diskreditácii niektorých osôb. Nie je potrebné zastierať, že tak únos prezidentovho syna, ako aj rozmazávanie kauzy Technopol, má za účel kompromitáciu prezidenta SR M. Kováča.

Opis, možno príliš podrobný, dvoch konkrétnych prípadov bol potrebný na praktickú demonštráciu situácie, v ktorej sa polícia nachádza. Politickými záujmami motivované personálne zmeny a zásahy do práce vyšetrovateľov nebezpečne poznamenali atmosféru v polícii. Lahostajnosť ministra vnútra voči svojim podriadeným a súhlas s politickým miešaním sa do práce polície je nebezpečným precedensom, ktorý môže viesť k ďalšej manipulácii jej pôsobenia a nakoniec spôsobiť jej znefunkčnenie. V roku 1995 nastal začiatok procesu znefunkčnenia polície, pretože z jej radov sa rozhodlo odísť viac dobrých pracovníkov a vo vysokých funkciách mohli ostať iba tí, ktorí sa politicky prispôbili. Personálne zmeny zatiaľ vo väčšej miere nepostihli okresné policajné veliteľstvá. Veľký pohyb sa tu však všeobecne očakáva v súvislosti s vyriešením otázky územnosprávneho členenia Slovenska, s ktorým by mali prísť aj rozsiahle personálne zmeny na veliteľských postoch.

2. 4. SPOSOB FINANČNÉHO OHODNOCOVANIA V POLÍCII

Nedostatok finančných prostriedkov trápi väčšinu rezortov na Slovensku. Výnimku netvorí ani polícia, v ktorej najmä poriadkové a kriminalisticko-operatívne zložky nemajú dostatok finančných prostriedkov nielen na dobré technické vybavenie, ale aj na zaplatenie svojich pracovníkov. Aj v dôsledku toho dochádza k javu, ktorý je postrachom každej spoločnosti: pracovníci polície sa stávajú komplicmi páchatel'ov trestných činov. Inak povedané, platí príslovie, že ak si policajtov nezaplatí štát, zaplatí si ich podsve-

tie. Pochopiteľne, že spolupráca policajtov s podsvetím nie je iba vecou nedostatku peňazí, ale aj osobného presvedčenia a morálneho založenia toho-ktorého policajta. Ďalšou možnosťou, ktorou je možné ovplyvniť konanie príslušníkov polície, je systém ich finančného ohodnocovania. Časť platu policajtov a vyšetrovateľov tvorí jeho pohyblivá zložka. Policajt môže poberať osobný príplatok až do výšky 40 % zo svojho služobného príjmu. Minister vnútra môže túto čiastku zvýšiť až do 100 %. Je známe, že funkcionári poplatní ministrovým prianiam požívajú tieto výhody, čo v značnej miere v mnohých prípadoch negatívne ovplyvňuje činnosť na jednotlivých policajných a vyšetrovacích útvaroch. Nezávislosť vyšetrovateľa je ťažko udržateľná, keď jeho služobný príjem závisí od častokrát subjektívneho rozhodovania nadriadených. Pohyblivá zložka služobného príjmu je zahrnutá aj do výpočtu odchodného a príspevku pri ukončení služobného pomeru. Tento systém ohodnocovania umožňuje vydierateľnosť policajtov a deformuje rozhodnutia ďalších orgánov činných v trestnom konaní v pôsobnosti ministerstva vnútra.

2. 5. TRENDY VÝVOJA KRIMINALITY V SR

Je ťažké hodnotiť vývoj kriminality a bezpečnostnú situáciu v SR. Ministerstvo vnútra síce oficiálne zaznamenáva pokles zistených trestných činov (pozri predchádzajúcu časť), avšak ide o neobjektívne hodnotenie situácie. Publikované čísla sú ovplyvniteľné legislatívnymi zmenami Trestného poriadku. Jeho novelizáciami totiž boli znížené hranice pre určenie trestnosti. Postupne sa zvyšovaním upravujú hranice, ktorými sa určuje škoda pre trestný čin. Množstvo zistených trestných činov ovplyvňuje aj schopnosť vyhľadania latentnej trestnej činnosti. Výsledné čísla počtu trestných činov ovplyvňuje aj schopnosť útvarov, ktoré sú zodpovedné za ich vyhľadávanie a dokumentovanie. Počet zistených trestných činov ovplyvňuje aj úsek vyšetrovania. V súčasnosti sa väčšina útvarov nachádza v kritической situácii. Je úplne bežné, že na niektorých z týchto pracovísk má vyšetrovateľ pridelených 40 aj viac trestných vecí. Ide o personálne nestabilné pracoviská. Väčšina pracovníkov vyšetrovacích útvarov má krátku prax a podrobujú sa rekvalifikácii. Z uvedeného je zrejmé, že zníženie počtu zistených trestných činov je skreslením reálneho stavu a závery ministerstva vnútra sú neadekvátne skutočnej bezpečnostnej situácii a vývoju kriminality. Znižovanie počtu zistených trestných činov ešte neznamená, že dochádza k reálnemu znižovaniu prípadov páchania trestných činov.

2. 6. ZÁVER

V roku 1995 slovenská polícia dokázala, že v sebe skrýva vnútorné zdroje, schopné zabezpečiť plnenie si svojich

základných povinností na dobrej úrovni. Súčasná vládna garnitúra však vytvorila politickú atmosféru, v ktorej sa usiluje podriaďovať politickej kontrole všetky zložky spoločnosti, ako aj štátne orgány, ktorých pôsobenie by malo mať svoju autonómiu. Keď polícia chcela takúto nezávislosť preukázať, vláda urobila všetko pre to, aby rozhodujúce slovo v jej činnosti mali politické záujmy vládnej koalície. Takýto stav je do budúcnosti neudržateľný. Ak by mal aj naďalej pokračovať, nová politická reprezentácia štátu bude musieť pristúpiť k zásadným personálnym a organizačným zmenám v policajnom zbore, čo bude stáť veľa finančných prostriedkov, energie a času. Po roku 1995 je polícia potenciálne destabilizovaná, čo zapríčinila existencia trestnej činnosti, spôsob personálneho obsadenia väčšiny útvarov a neschopnosť v celej šírke riešiť problémy vo vyšetrovaní.

3. SLOVENSKÁ INFORMAČNÁ SLUŽBA

3. 1. NÁSTUP MEČIAROVEJ VLÁDY A PRÍCHOD I. LEXU DO FUNKCIE RIADITEĽA SIS

Okrem SIS asi niet iného štátneho orgánu, na ktorom by sa počas uplynulého roku charakteristickejšie prejavili všetky negatíva, ktoré v sebe skrýva súčasná vládna moc. Od nástupu vlády V. Mečiara bolo zrejmé, že vymení celé vedenie tajnej služby. Potreboval si však najprv upevniť svoje pozície a pripraviť pôdu tak, aby svojho kandidáta na vedenie SIS presadil. Podľa vtedy platného zákona o SIS na návrh vlády vymenúval riaditeľa SIS prezident republiky. Kandidátom premiéra Mečiara na túto funkciu bol I. Lexa, všeobecne považovaný za jeho najbližšieho spolupracovníka. Keďže M. Kováč už v roku 1993 odmietol vymenovať Lexu za šéfa tajnej služby a bolo zrejmé, že svoje rozhodnutie by nezmenil ani v roku 1995, poslanci vládnej koalície schválili novelu zákona o SIS, podľa ktorej vymenúva jej riaditeľa vláda na návrh premiéra. Dá sa teda povedať, že kvôli menovaniu I. Lexu za riaditeľa SIS bol parlamentom novelizovaný jeden zákon. Kvôli I. Lexovi bolo do zákona o konflikte záujmov zahrnuté ustanovenie, podľa ktorého, ak sa poslanec stane riaditeľom SIS, jeho mandát sa neuplatňuje a spočíva. Tak sa zákonom vytvorila cesta, aby sa riaditeľmi tajnej služby stávali stranícky angažovaní politici.

3. 2. OKOLNOSTI VYMEŇOVANIA I. LEXU ZA RIADITEĽA SIS

Vymenovaniu I. Lexu do funkcie riaditeľa spravodajskej služby predchádzal v roku 1995 škandál okolo SIS vyprovokovaný premiérovým vystúpením v NR SR, v

ktorom obvinil vtedajšie vedenie SIS – riaditeľa Mitra, riaditeľa rozviedky Cibulu a riaditeľa kontrarozviedky Straku – zo sledovania jeho samého, jeho strany (HZDS) a predsedu parlamentu I. Gašparoviča. Po tomto vystúpení nasledovala správa parlamentného osobitného kontrolného orgánu nad činnosťou SIS (OKO), v ktorej boli zopakované tvrdenia premiéra Mečiara. (OKO tvoria iba poslanci vládnej koalície – traja z HZDS jeden zo SNS a jeden zo ZRS.) Bolo teda zrejme, že predseda vlády čítal správu kontrolného orgánu skôr, ako bola prečítaná na neverejnom rokovaní NR SR. Na základe spomínanej správy vzniklo podozrenie, že poslanci – členovia OKO – vypočúvali príslušníkov SIS bez zbavenia povinnosti mlčanlivosti – teda protizákonne a že o výsledkoch svojej práce informovali skôr predsedu vlády ako poslanecký zbor. Predsedom OKO, v čase prípravy správy, bol poslanec za HZDS I. Lexa. Keď I. Lexa nastúpil do funkcie riaditeľa SIS, jeho predchodca V. Mitro usporiadal tlačovú konferenciu a potvrdil, že poslanci – členovia OKO – vypočúvali príslušníkov SIS bez toho, aby ich zbavil mlčanlivosti. Podľa viacerých informácií sa na vypočúvaní dôstojníkov SIS väčšinou podieľali jeho vtedajší predseda I. Lexa a I. Urban (obaja HZDS).

3. 3. ÚNOS M. KOVÁČA ML., DEKONŠPIRÁCIA A POLITICKÉ ZNEUŽÍVANIE SIS

Ako už bolo vyššie naznačené, existuje dôvodné podozrenie, že dôstojníci a technika SIS sa podieľali na prepade a zavlčení M. Kováča ml. do cudziny. Odkedy sa dostal tento prípad na verejnosť, v médiách sa neprestajne objavujú informácie z prostredia SIS. V prvom rade preto, lebo sledovací odbor SIS začal sledovať všetky osoby, ktoré sa venujú tomuto prípadu, ako aj svedkov v tejto kauze a ich rodinných príslušníkov. K dekonšpirácii SIS taktiež prispeli viaceré verejné vystúpenia bývalého príslušníka SIS, ktorý vypovedal aj pred vyšetrovateľom P. Vačokom. Tento bývalý príslušník sa priznal, že sa podieľal na únose prezidentovho syna a uviedol niekoľko dôkazov na to, že pri tomto trestnom čine bola použitá technika SIS. V médiách sa objavil aj jeho služobný preukaz. Spomínaný bývalý príslušník SIS potvrdzuje aj ďalšie podozrenie zo zneužívania tajnej služby na politické ciele. Ide o provokáciu proti bansko-bystrickému biskupovi R. Balážovi, ktorý sa verejne zastal prezidenta M. Kováča v spore so súčasnou vládou. Princíp uvedenej akcie SIS namierenej proti biskupovi spočíva v nastrčení provokatéra a operatívno-technických prostriedkov, ktorými sa mal vyvolať dojem, že Biskupský úrad v Banskej Bystrici sa dopustil nelegálneho predaja kultúrnej pamiatky. Napriek tomu, že biskupský úrad predával iba svoj majetok, nie kultúrnu pamiatku, riaditeľ úradu bol trestne stíhaný. Provokatér, ktorý mal od biskupského úradu kúpiť obraz sa vydával za švajčiarskeho občana. Neskôr sa ukázalo, že

osoba, za ktorú sa vydával, neexistuje. Podľa výpovede spomínaného bývalého príslušníka SIS sledovací útvar tajnej služby bol nasadený na monitorovanie pohybu peňazí, ktoré dostal údajný Švajčiar na kúpu obrazu od štátnych orgánov. Ukazuje sa, že na tejto akcii sa spolupodieľala aj polícia zo Žiaru nad Hronom, pri zabezpečovaní policajného krytia provokácie proti biskupovi R. Balážovi.

Tak v prípade zavlčenia M. Kováča ml., ako aj v prípade biskupského úradu, boli použité rovnaké operatívno-technické prostriedky SIS. Identifikácia tej istej techniky SIS na dvoch rozdielnych miestach tiež prispieva k jej dekonšpirácii a svedčí o diletantskom vedení jednotlivých operácií. Akcia proti biskupovi a účasť dôstojníkov a techniky tajnej služby pri únose Kováča juniora sú evidentným porušením zákona o SIS.

K dekonšpirácii SIS nedochádza iba v dôsledku neprofesionálnych akcií a masívneho sledovania osôb, ktoré nie sú pre slovenskú spravodajskú službu pohodlné. Veľmi dôležitou príčinou odtajňovania SIS je personálna politika, ktorú praktizuje nové vedenie SIS. Zo služby sú prepúšťaní pracovníci, ktorí sú považovaní za lojálnych voči bývalému vedeniu SIS alebo jednoducho nemajú politickú dôveru. Ich prepúšťanie je však protizákonné, pretože je nepravdivo odôvodňované hrubým porušením pracovnej disciplíny. S takýmto posudkom nemá prepustený dôstojník šancu nájsť si zamestnanie v inom štátnom bezpečnostnom orgáne. Znamená to, že prepustení príslušníci sú vystavovaní sociálnym neistotám, čo je istým druhom pomsty za ich nedôveryhodnosť. Po nástupe nového vedenia SIS (riaditeľa služby a riaditeľov prvej a druhej správy) bola vymenená väčšina riaditeľov odborov. Takýto postup vyvoláva destabilizáciu, neistotu, nedôveru a prispieva tiež k dekonšpirácii služby. Na neprepustených dôstojníkov SIS má vyhadzovanie ich kolegov z práce zastrešujúci účinok, udržiava lojalitu a vynucuje mlčanie aj pri plnení rozkazov, ktoré ich nadriadení vydávajú v rozpore so zákonom. K rovnakému prepúšťaniu dochádza aj vtedy, ak príslušník vysloví profesionálne námietky voči spôsobom, ktoré sa v SIS začali uplatňovať po nástupe nového vedenia. Najskúsanejšími pracovníkmi tajnej služby sú s najväčšou pravdepodobnosťou príslušníci sledovacieho útvaru SIS. Z ich radov pochádza najviac prepustených osôb, čo je výsledkom tvrdého kurzu ich priameho nadriadeného – absolventa vysokej školy ŠtB a niekoľkých kurzov KGB v bývalom Sovietskom zväze.

Tretím, veľmi dôležitým, zdrojom dekonšpirácie SIS a informácií o nej sú spravodajskí dôstojníci, ktorí vnútorne nesúhlasia s tým, aby bola tajná služba zaťahovaná do politických sporov. Tieto osoby sú ochotné aj za cenu rizika prepustenia zo služby poskytovať informácie o nezákonnostiach, ktorých sa dopúšťa vedenie a vedúci pracovníci SIS.

3. 4. PRERUŠENIE MEDZINÁRODNÝCH KONTAKTOV SO ZÁPADOM

Na základe spomenutých skutočností stratila SIS pod vedením jej riaditeľa a šéfa kontrarozvedky akýkoľvek kredit medzi svojimi zahraničnými partnermi. Západné spravodajské služby sú rozčarované zo skutočnosti, že slovenská tajná služba s nimi prerušila spoluprácu v oblasti boja proti organizovanému medzinárodnému terorizmu. V čase, keď viedol SIS V. Mitro a jej rozvedku I. Cibula, táto spolupráca bola na dobrej úrovni a západné služby s ňou vyjadrovali spokojnosť. Z prostredia SIS sa naopak množia informácie o nadväzovaní úzkych kontaktov medzi SIS a ruskou špeciálnou službou. Nie je už žiadnym tajomstvom, že najvyšší funkcionári SIS navštívili Moskvu, pričom rovnakú návštevu neuskutočnili u žiadneho suseda Slovenska a ani v žiadnom inom štáte západnej Európy.

Nedôvera západu voči SIS narástla natoľko, že renomovaná americká firma WestingHouse odmietla za súčasnej politickej situácie Slovensku predat' operatívno-technické prostriedky, akými sú rádiové spojenie vysielajúce v šířkách a detektor lži.

3. 4. MASÍVNY NÁVRAT KÁDROV ŠtB A OBNOVOVANIE JEJ PRAKTÍK

Podľa niektorých zdrojov z prostredia SIS sa jej vedenie usiluje o aktivizáciu bývalej agentúrnej siete ŠtB a usiluje sa získať vyšetrovacie právomoci pre istý druh trestnej činnosti tak, ako to kedysi robila komunistická tajná služba. Tieto kompetencie by mali byť zamerané na vyšetrovanie skutkových podstát vymedzených novelou Trestného zákona na ochranu republiky. Pozornosť vzbudila iniciatíva vedenia SIS pri vytváraní dvoch nových odborov. Jeden je zameraný na monitorovanie pôsobenia cirkví a na jeho čele stojí bývalý dôstojník ŠtB – odborník na boj s cirkvami. Druhým je tzv. odbor špeciálnych operácií, ktorý rovnako nemá oporu v zákone o SIS. Tento odbor sa s najväčšou pravdepodobnosťou podieľal na násilnom prepadnutí M. Kováča ml., ako aj na iných akciách proti svedkom alebo osobám zaoberajúcim sa touto kauzou. Aj na čele odboru politickej subverzie (politická kontrarozvedka) stojí bývalý vysoký funkcionár ŠtB, ktorý je absolventom kurzov KGB v bývalom Sovietskom zväze.

4. RESUMÉ

Políciu a SIS nemožno v súčasnosti považovať za orgány, ktoré by vykonávali svoju činnosť tak, ako im to predpisuje zákon. V budúcnosti bude potrebné prijať viac legislatívnych zmien s cieľom zamedziť možnosť ovplyvňovania

činnosti policajných útvarov a orgánov činných v trestnom konaní. Rezort prokuratúry by mal stratiť dominantné postavenie v prípravnom konaní, čo je základnou podmienkou znemožnenia zasahovania politickej moci do objektívnosti procesu vyšetrovania. Prokuratúra by mala byť iba jednou zo strán v konaní pred súdom. Súdna moc by mala vo väčšej miere ovplyvňovať proces dokumentovania trestnej činnosti, čo by malo tvoriť základ nezávislosti orgánov činných v trestnom konaní.

Z uvedených skutočností je zrejmé, že SIS je na jednej strane dekonšpirovaná rôznymi nezmyselnými, amatérskymi a nezákonnými akciami a na druhej strane sa z nej stáva represívny orgán v rukách vládnuceho politického zoskupenia. Už na konci roka 1995 SIS nebola schopná plniť si svoje zákonom stanovené úlohy. Pokračovanie tohto stavu bude znamenať spravodajské odkrytie Slovenska. Zároveň to však bude znamenať aj ohrozenie občanov SR štátnym terorom. Po zmene politických pomerov neostane novej vláde asi nič iné, ako predložiť parlamentu zákon o zrušení SIS a postaviť novú spravodajskú službu. Zároveň bude dôležité uvažovať o novom spôsobe kontroly tajnej služby tak, aby nedochádzalo k jej dekonšpirácii a zároveň aby sa zabezpečila dostatočná ochrana občanov pred jej politickým zneužitím. V súčasnosti kontroluje prostredníctvom parlamentného OKO tajnú službu iba vládna koalícia, ktorej poslanci tvoria tento orgán.

Z akcií, na ktorých sa podieľali príslušníci SIS a skutočnosť, že predseda vlády prebral menovanie riaditeľa tohto orgánu do svojich rúk, je zrejmé, že tajná služba je zneužívaná pre potreby jednotlivcov z vládneho zoskupenia. Prostriedky štátneho rozpočtu vynakladané na takúto činnosť SIS neslúžia plneniu zákonom daných úloh pre tento orgán, ale sú zneužívané na oslabenie politickej opozície. Túto situáciu možno kvalifikovať ako zneužívanie právomocí zo strany osôb, ktoré majú vplyv na riadenie spravodajskej služby.

Postskriptum

Pre tých najnáročnejších čitateľov, ktorí sa prepracovali až na samotný koniec tejto publikácie, je už pravdepodobne akýkoľvek ďalší dovetok zbytočný. Svoj celkový obraz o stave slovenskej spoločnosti v roku 1995, resp. na jar 1996, si už urobili prečítaním stoviek strán textu či prelúskaním sa cez dohromady 125 tabuliek, grafov a máp. Napriek tomu však považujeme za osožné povedať ešte niekoľko slov záverom.

Predovšetkým by sme radi podčiarkli, že pravidelné monitorovanie politického a ekonomického vývoja nezávislými inštitúciami je v demokratických krajinách samozrejmosťou. Prehľadom toho, čo sa stalo a odhadom toho, čo sa pravdepodobne prihodí sa vo svete, sa venujú banky, výskumné ústavy, informačné a analytické centrá, dnes už aj u nás známe „think-tanks“. Správy dostávajú na stôl vysokí štátni úradníci, prezidenti korporácií, riaditelia veľkých obchodných firiem. Vysoký štandard majú napríklad „Country Reports“ („správy o krajine“), ktoré už 43 rokov pripravujú analytici z týždenníka Economist. V súčasnosti pokrývajú 180 krajín sveta. Tridsať štandardizovane spracovaných hutných strán o danej krajine publikovaných štvrťročne plus súhrnný ročný profil prinášajú prehľad najdôležitejších politických a ekonomických udalostí, vývojových trendov v priemysle, finančníctve, bankovníctve, zahraničnom obchode, ponúkajú scenáre budúceho vývoja. Iným príkladom sú „Oxford Analytica Daily Brief“ pripravované denne pre vedúce osobnosti v ekonomike i politike na celom svete. Vyše 500 špičkových expertov z Oxfordu i z iných popredných svetových univerzít tu denne komentuje hlavné svetové udalosti, analyzuje ich dopad, vysvetľuje „podstatu toho, čo sa práve deje a čo sa pravdepodobne v najbližšom čase odohrá“. Oxfordské analýzy nie sú len súhrnom objektívnych informácií, prinášajú aj zasvätenú osobnú perspektívu, názor, usilujú sa o porozumenie, o vhľad. Obe tieto publikácie možno dnes popri klasickej písomnej forme dostávať aj elektronickou poštou či v podobe CD-Rom – podobne ako mnohé iné štandardizované či špecializované riporty a reflexie o dnešnom svete pochádzajúce z nemeckých, amerických, francúzskych či medzinárodných zdrojov.

Ak sa vrátíme k textom pripravených našimi autormi, vynára sa nám niekoľko súvislostí.

Po prvé, ak už v decembri 1994, krátko po parlamentných voľbách, mohla popredná slovenská politologička S. Szomolányi konštatovať „odklon Slovenska od stredo-ropského variantu tranzície“, ak poukázala na uplat-

ňovanú tzv. „dvojakú reformnú cestu“ vyznačujúcu sa zlepšovaním ekonomických pomerov paralelne so zvyšovaním politického napätia a okliešťovaním demokracie – potom môžeme len dodať, že nasledujúci rok tieto tendencie iba potvrdil. V marci 1996 na túto tému renomovaný americký politológ Ch. Gati konštatuje: „Tranzícia priviedla k životu skupinu poloautoritárskych, polodemokratických, nacionalistických, populistických režimov. Môže sa v nich síce slobodne podnikáť, ale iba pod náležitou kontrolou, môže sa v nich diskutovať v parlamente, ale tieto diskusie nemajú vážne dôsledky, môže sa v nich dokonca tolerovať aj čosi, čo sa podobá na slobodnú tlač, ale iba vtedy, ak tlač kritizuje čiastkové politické rozhodnutia a koncepcie, a nie poloautoritársky režim ako taký (...) V postkomunistickom svete treba rozlišovať medzi vedúcimi krajinami, oneskorencami a neúspešnými. Sedem vedúcich krajín predstavujú sľubné demokratické štáty Strednej Európy (Česká republika, Poľsko, Maďarsko a Slovinsko) a pobaltské štáty (Estónsko, Lotyšsko a Litva). Dvanásť oneskorencov, zaostávajúcich ďaleko za vedúcimi krajinami, sú poloautoritárske režimy Slovenska, sedem balkánskych krajín (Albánsko, Bulharsko, Rumunsko, Chorvátsko, Srbsko, Bosna-Hercegovina a Macedónsko), Rusko, Ukrajina, Moldavsko a Bielorusko. Osem neúspešných krajín tvoria autoritárske, hoci už nie totalitné diktatúry Strednej Ázie a Zakaukazska.“

Skutočne, aj v predložených štúdiách jednotlivých autorov sa ako dôverne známy refrén opakujú kritické konštatovania doložené faktami o problémoch a komplikáciách vo vývoji, najmä v oblasti demokracie. V priebehu uplynulého roka 1995 a začiatkom roka 1996 sa o Slovensku čoraz častejšie a otvorenejšie hovorilo ako o najproblémovejšej krajine spomedzi ostatných členov neformálnej višegrádskej štvorky, čo malo napokon za následok postupné vyradovanie Slovenska zo skupiny najhorúcejších a najserióznejších kandidátov na členstvo v Európskej únii a v NATO a jeho odsunutie do druhej kategórie („druhej ligy“). To, čo sa spočiatku odohrávalo skôr nenápadne, sa časom naplno pomenovalo v západných demokratických médiách. Táto zmena optiky dostala neskôr aj svoju zahraničnopolitickú tvár v podobe rozličných vyjadrení vlád krajín Európskej únie a Spojených štátov amerických.

Na takéto kroky predstaviteľov tých štruktúr, do ktorých sa Slovensko oficiálne hlási, možno, pravda, reagovať rôzne. Časť vláducej mocenskej garnitúry v duchu militantnej rétoriky niektorých provládnych médií nastavené kri-

tické zrkadlo jednoducho vôbec neprijala. „Naši občania sa právom pýtajú,“ napísal v provládnom denníku Slovenská Republika poslanec R. Hofbauer, „ako je možné, že na Slovensko môže prísť hocikto hocikedy a tu sa dochuti vykričať z protislovenskej nenávisti, protislovenských lží a protislovenského rasizmu, v záujme fiktívneho svetoobčianstva a paneurópanstva. Pýtajú sa, čo pozitívne Slovensku ponúkajú všetky tie nadnárodné a nadštátne spoločenstvá a zoskupenia. Pýtajú sa, či si nikto nevšimol, že súčasná celosvetová protislovenská bubnová paľba pripomína iba prvú fázu protislovenskej záverečnej operácie na základe dosiaľ vyprodukovaných lží na objednávku, v ktorej druhou fázou môže byť internacionálny zákrok proti Slovensku pod záštitou OSN, RB, NATO, OBSE, RE či INFOR a konečným riešením je možná likvidácia súčasnej politickej reprezentácie a nastolenie kolaborantskej vazalskej bábkovej moci na Slovensku.“ Kdesi na opačnom póle spektra stoja realistickejší predstavitelia súčasnej politickej reprezentácie Slovenska, ktorí pochopili a pripustili, že zo strany našich partnerov na Západe došlo prinajmenšom k zmene optiky. Niektorí z nich už aj verejne naznačili, že podobne ako v prípade iných kandidátov vstupu do EÚ a NATO, „riešenie je v našich rukách“. Treba však povedať, že v priebehu prvého polroka 1996 toto uvedomenie nevyústilo do nijakej badateľnej zmeny správania.

To stavia našich partnerov na Západe, najmä tých, ktorí sú voči Slovensku priaznivo naklonení, pred ťažkou dilemou, na akú sa im veľmi nedarilo nájsť primeranú odpoveď: čo podniknúť pre to, aby sa Slovensku lepšie darilo plniť ciele, ktoré si samo predsavzalo? Táto dilema je o to naliehavejšia, že Slovensko, ako to dokumentuje aj jedna z kľúčových štúdií v tejto publikácii, dosahovalo v uplynulom období pozoruhodne dobré ekonomické výsledky. Čo možno urobiť pre to, aby sa tento kapitál nepremrhal? Treba zdôrazniť, že naši partneri dali jasne najavo, že to nebudú výlučne len ekonomické kritériá, ktoré budú rozhodovať o ďalšom postoji západných politických a bezpečnostných štruktúr voči Slovensku. Nejde však, samozrejme, iba o ohlasy zo zahraničia – ide predovšetkým o život u nás doma. Je zjavné, kde treba pokročiť – v otázkach demokracie.

Už aj letný pohľad na resumé, k akým dospeli naši autori, poukazuje na to, že sa nedarí plniť nielen pôvodné demokraticky založené ciele Novembra 1989, ale ani niektoré konkrétne predstavy obsiahnuté v Programovom vyhlásení vlády SR z januára 1995:

* „Vysoký komisár EÚ pre medzinárodné otázky H. van den Broek po svojej návštevy Bratislavy konštatoval, že Slovensko musí uplatniť priehľadnú a stabilnú politiku, aby dodalo svojim reformným snahám vieryhodnosť“ (G. Mesežnikov).

* „Nejasnosť zahraničnopolitickej orientácie súčasnej slovenskej vlády umocňuje fakt, že dve menšinové strany vo vládej koalícii (Slovenská národná strana a Združenie

robotníkov Slovenska) sa otvorene stavajú za akúsi bližšie nedefinovanú neutralitu Slovenska, resp. vyjadrujú svoju nechť k európskej integrácii (...) Zahraničnopolitickí partneri SR vyčítali zahraničnej politike vlády, ktorá vzišla z volieb na jeseň 1994 dvojtvárnosť: „Inak sa správate doma a inak v Bruseli.“ Vzhľadom na deklarovанú prozápadnú orientáciu Slovenskej republiky sú znepokojujúce časté kontakty najvyšších predstaviteľov SR a Ruskej federácie zamerané na upevňovanie zväzkov v hospodárskej oblasti, a čiastočne aj bezpečnostnej oblasti“ (M. Wlachovský).

* „V roku 1995 prišlo na Slovensku k viacerým negatívnym javom týkajúcim sa postavenia národnostných menšín. Väčšina menšinových kultúrnych spolkov a periodík mala vážne problémy v dôsledku zníženého štátneho príspevku. Jazykové práva menšín boli obmedzené zákonom o štátnom jazyku. Voči maďarskej menšine uplatňovala vláda konfrontačnú politiku. Pokračovalo zhoršovanie sociálnej situácie rómskej populácie. Prejavy rasizmu dosiahli novú úroveň: Slovensko zaznamenalo prvú rasovo motivovanú vraždu“ (O. Dostál).

* „V legislatívnej oblasti sa prejavili tendencie návratu k paternalizmu, k štátnemu dirigizmu a k sústreďovaniu širokých právomocí do rúk výkonnej moci. Častými novelizáciami zákonov schvaľovaných ešte za komunistického režimu sa nielenže nemení to, čo nazývame duchom zákona, ale akoby sa zámerne zneprehľadňovali ich znenia. Dochádza k narušeniu základného trojdelenia moci, pričom samotný zákonodarný zbor často porušuje nielen zákon o rokovacom poriadku, ale tiež zákony“ (E. Valko).

* „Najdôležitejšou charakteristikou procesu privatizácie V roku 1995 bolo, že sa odohrával plne v réžii koalíčných strán, bez možnosti akejkoľvek parlamentnej či inej kontroly či už zo strany opozičných strán, alebo zo strany nezávislých inštitúcií. Narastajúcou rýchlosťou dochádza k netransparentnému, nekontrolovanému a nekontrolovateľnému presunu majetku v prospech ľudí blízkych vládnej koalícii v privilegovanom režime za veľmi výhodných podmienok. Neexistujú pravidlá hry, neexistuje rovnosť šancí, otvorene sú diskriminovaní zahraniční investori, čo okrem iného spôsobuje aj nízky prílev potrebných zahraničných investícií a zaostávanie v procese reštrukturalizácie slovenskej ekonomiky. Za vec kľúčového významu treba považovať zrušenie už podľa platných zákonov v roku 1994 rozbehnutej kupónovej privatizácie a jej nahradenie tzv. dlhopisovou metódou. Táto skutočnosť, ako aj útoky voči investičným spoločnostiam a kapitálovému trhu, vyjadrujú plné presadenie sa vplyvu priemyselných manažérskych kruhov. Tieto používajú vplyv štátu na presadenie svojich úzkych záujmov, na získanie majetku v privilegovanom režime a na odstránenie silných a nezávislých konkurentov. Najmä v privatizácii sa presadzuje obmedzovanie konkurencie a klientelizmus, ktorý prerastá aj do ostatných oblastí spoločenského a ekonomického života. Existuje reálna hrozba vzniku plutokracie“ (I. Mikloš).

* „Stav životného prostredia je horší ako na konci roka 1994, a to z nasledujúcich dôvodov: – Kádrová sféra: Odborná úroveň a miera nezávislosti riadiacich pracovníkov štátnej správy je po čistkách uskutočnených roku 1995 nižšia než bola na konci roka 1994. Celková informovanosť verejnosti o environmentálnych problémoch sa v roku 1995 postupne znižovala. – Spochybňovanie tretieho sektora, významnú súčasť ktorého tvoria environmentálne organizácie. – Pokračujúci vývoz nespracovaných či len minimálne spracovaných obnoviteľných i neobnoviteľných zdrojov surovín. – Posilnenie orientácie na dovoz strategických surovín z Ruska, rezignácia na proklamovanú potrebu diverzifikácie importu surovín a praktické posvätenie súčasnej priemyselnej štruktúry, orientácie exportu a pod. novoprijatou priemyselnou politikou SR“ (M. Huba).

* „Zdravotný stav obyvateľstva ku koncu roka nevykazoval zlepšenie. Ďalší rok skromnosti v zdravotníctve spôsobil, že zdravotníctvo začalo upadať popri stránke ekonomickej i po stránke morálnej. Bludný kruh zadlženosti postupuje po špirále hore“ (M. Demeš).

* „Rezort školstva a vedy sa v mnohých smeroch stále krúti v bludnom kruhu. Všetky reči o potrebe jeho pozdvihnutia zo dna, na ktoré sa dostal predovšetkým vďaka nedostatku financií, vyznievajú ako hádzanie hrachu na stenu. Schválenie kapitoly rozpočtu školstva a vedy na rok 1996 opätovne potvrdilo, že najväčšie bohatstvo krajiny – vzdelanie jej obyvateľov – nie je a zrejme ani tak skoro nebude v popredí záujmu poslancov. Sféra školstva a vedy (ale aj kultúry, zdravotníctva) sa udržiava „pri holom živote“, pod kepienkou budovania „mladého štátu“ sa podporuje rozvoj iných oblastí, napríklad mocenských zložiek – SIS, armády, štátnej správy (...) Začiatkom roku 1996 ministerstvo školstva prerokovalo s Úradom vlády materiál o ukončení transformácie školského systému, ktorý sa však nestal verejne prístupný. Na mnohé otázky tak dnes vlastne nik nevie kvalifikované odpovedať“ (V. Rosa).

* „Charakteristickými črtami základných systémových zmien v kultúre sa stal pokus o návrat k štátnej kultúre a výrazná ideologizácia kultúry (...) Po voľbách v roku 1994 sa v oblasti kultúry zásadne zmenila ponovembrová trajektória jej vývinu. Celkom sa zastavil proces decentralizácie kultúry a posilnenia jej samosprávnych funkcií. Vznikol akýsi hybridný model kultúry, ktorý sa pod ekonomickými a ideologickými pákami usiluje postupne obmedziť pôsobenie mechanizmov zaručujúcich nezávislosť kultúry a v mnohých prípadoch túto nezávislosť až zlikvidovať (...). V roku 1995 sa v kultúre skončilo na Slovensku ponovembrové obdobie. Nastal čas odvratu od hodnôt, ktoré si kultúra vybojovala v zápase s kultúrnou politikou komunistického štátu pred novembrom a v novembri 1989. Opäť nastal čas rozdvojenia oficiálnych a samotnou kultúrnou obcou aprobovaných kultúrnych hodnôt“ (P. Zajac).

* „V roku 1995 vláda upevnila svoju kontrolu nad médiami, čo sa prejavilo najmä v televízii, ale aj v rozhlase. Jednofarebné mediálne rady nestrážia verejnoprávnosť elektronických médií ako hlavnú prioritu, naopak svojou pasivitou a občasnými účelovými vyhláseniami podporujú štátnostranícku líniu riaditeľov. Nepriamo, ale metodicky získava vláda vplyv aj na denníky, pričom čoraz efektívnejším spôsobom ovplyvňovania je usmerňovaná inzercia a následná kúpa ekonomicky podlomeného denníka. Vážnou hrozbou slobody šírenia informácií je aj pripravovaný Tlačový zákon a príslušné kapitoly Trestného zákona“ (E. Gindl).

* „Ústredné signály kauzy prijímania zákona o územnom a správnom usporiadaní SR boli nasledovné: – opustenie politickej metódy vyjednávania a uprednostnenie mocenského rozhodnutia; – arogantné preferovanie mechanizmu obyčajnej parlamentnej väčšiny, bez hľadania širšieho spoločenského konsenzu, a to aj vo vzťahu k maďarskej menšine; – namiesto rešpektovania spoločenských partnerov ich ignorovanie a rozbíjanie (vyvolanie súbojov o sídla okresov); – evidentne posilňovanie miestnej štátnej správy kombinované iba s neurčitými sľubmi presunu niektorých kompetencií aj na samosprávy; – hrozivé možnosti pre zmeny volebného zákona (...) Všetko nasvedčuje tomu, že hlavným, i keď skrytým cieľom vládneho návrhu územnosprávneho členenia bolo – spolu s ďalšími zásahmi – dlhodobou stabilizovať moc HZDS a jeho súputníkov na rôznych úrovniach spoločnosti“ (V. Krivý).

* „V postupe pri príprave a prijímaní zákona o nadáciách sa odráža „legislatívny štýl“ súčasnej moci. Chystané zákonné normy sú neraz zahalené rúskom tajomstva, novinári k nim nemajú prístup, zainteresovaná verejnosť nedostane dostatočný časový priestor na zaujatie stanoviska alebo je z legislatívneho konania úplne vyradená, jednotlivé parlamentné výbory nedostávajú náležité podklady na to, aby sa mohli zodpovedne vyjadriť. Navyše, nejedni vládni úradníci reagujú na kritiku s arogantnou povýšenosťou: „Veď sa to v konečnej navrhovanej verzii vôbec nenachádzal“ – tvrdia. Lenže čo sa tam v skutočnosti nachádza, to celkom dobre nevie nik. V každom prípade takýto postup znemožňuje verejnú diskusiu o danej problematike. Podľa toho potom neraz vyzerá aj posudzovanie zákona v parlamente a následné hlasovanie, pričom sa opakovane stáva, že pozmeňovacie návrhy opozície (osobitne tie, ktoré pochádzajú od niektorých poslancov KDĽ, DS, DÚ či Maďarskej koalície) sú zo zásady odmietané“ (M. Bútora - K. Košťálová - P. Demeš - Z. Bútorová).

Ak si v tomto kontexte pripomenieme programové vyhlásenie vlády SR z januára 1995, niektoré pasáže nám dnes, na jar 1996, znejú tak trochu ako z iného sveta. Podľa tohto dokumentu sa Slovensko usiluje utvárať „sociálno-trhový demokratický priestor kompatibilný s priemyselne rozvinutými demokraciami vo svete“. Základným a trvalým cieľom vlády je „demokratický právny štát založený na politickej a ekonomickej pluralite, na základných sociálnych

istotách, na humanizme a porozumení, národnostnej, etnickej a náboženskej tolerancii“. Vláda sa zaväzuje akceptovať „názory opozície prospešné pre spoločnosť“ a vytvoriť priestor „pre menšinové názory záujmových skupín, ktorý im umožní uchádzať sa o ich akceptovanie“. Vo svojom memorande k žiadosti SR o členstvo v Európskej únii z júna 1995 vláda konštatuje, že na Slovensku sú demokratické inštitúcie pevne zakotvené a napriek rôznym politickým zmenám ústavný systém je stabilizovaný“.

V skutočnosti však občas vznikal dojem, akoby ozajstným programom tejto vlády nebolo jej vlastné programové vyhlásenie, ale skôr pamätný prejav premiéra V. Mečiaru na rokovaní funkcionárov HZDS v Zlatej Idke v novembri 1993, z ktorého vyplynul program úplného „prevalcovania“ opozície, čiže pokusu monopolne ovládnuť politický priestor.

Popri všetkej problematike vývoja na Slovensku treba však, **po druhé**, pripomenúť, že jednotlivé prvky sa neprejavujú iba na Slovensku. V odbornej politologickej i sociologickej obci, ale aj v západných médiách, sa už dlhší čas diskutuje o tom, aký typ režimov sa vlastne rodí v bývalých socialistických krajinách po páde komunizmu. Popri nesporných úspechoch pri budovaní demokratickej spoločnosti sa zároveň poukazuje sa najmä na značnú formálnosť v chápaní demokracie, na to, že často ide iba o „procedurálne“ či „delegatívne“ demokracie so sklonom uprednostňovať hlas väčšiny; na autoritárske sklony vedúcich politických strán; na neochotu a nedôveru vládných orgánov k decentralizácii, k samosprávnosti, k subsidiarite; na náklonnosť štátnej moci vládnúť väčšmi vyhláškami, smernicami, podzákonnými normami („dekrétmi“); na prostredie, kde väčšmi ako duch zákonov, ako právny štát panuje akási „podzákonná demokracia“, s nadradovaním exekutívy nad legislatívou; na narastajúci klientelizmus, korupciu a „kleptokraciu“; na nadmernú úlohu prisudzovanú štátu, osobitne tam, kde ide o novovzniknuté štáty; na populistickú rétoriku politických vodcov; na nemeniace sa mentality nedemokratickej politickej kultúry; na nedostatočné „ústavné vlastenectvo“ tak príslušníkov politických elít, ako aj ostatných občanov; na slabo rozvinutú občiansku spoločnosť atď. V každej krajine sú tieto a podobné prvky zastúpené v odlišnej miere a práve ich výraznejšia či menej výrazná prítomnosť veľa hovorí o celkovom charaktere demokracie v krajine.

Ako sme už spomínali v úvode k polročnej súhrnnej správe, na Slovensku treba k týmto nepriaznivým javom ešte pridať zjavný pokus o ideologizáciu nového režimu, najmä pokus ideologizovať školstvo, kultúru a vedu, teda sféry, ktoré medzi prvými mohli po Novembri 1989 zožať ovocie slobody. Okrem iného sa to uskutočňuje budovaním neoprávnene dominantného postavenia Matice slovenskej. Je znepokojujúce, že sa to deje prostredníctvom utvárania „obrazu nepriateľa“, keď sa akékoľvek kritické hlasy diskreditujú ako „protislovenské“, „protinárodné“ a tým vlastne aj „protištátne“ Odtiaľ je už iba krok k ideo-

logickému zdôvodneniu eventuálnych politických represíí. Sprievodným javom je pretrvávajúci izolacionizmus, prekonanie ktorého si zrejme vyžiada prinajmenšom jednu generáciu. Tu treba spomenúť aspoň jeden partikulárny empirický údaj naznačujúci rozsiahlosť výzvy, aká pred Slovenskom stojí. Podľa údajov z reprezentatívneho výskumu FOCUSu z decembra 1995 takmer tri štvrtiny našej dospeljej populácie sa dodnes nedohovoria nijakým západným jazykom. Jazykové schopnosti sú celkom pochopiteľne slabšie u ľudí s nižším vzdelaním: nijaký západný jazyk neovláda 90% ľudí so základným a 80% ľudí s učňovským vzdelaním bez maturity. Zarážajúci je však údaj o ľuďoch s ukončeným stredoškolským vzdelaním: až 55% z nich uvádza, že sa nevie dohovoriť v západnom jazyku. A ďalej, iba štvrtina ľudí bola za posledných 5 rokov vo vyspelej západnej krajine aspoň na týždennom pobyte (v Čechách polovica).

Závažnejšie však je, že udalosti uplynulého obdobia k týmto nepriaznivým okolnostiam pridali ešte jeden nový moment. Časť predstaviteľov štátneho aparátu upadla do podozrenia, že sa zaplietla do zločinu či prinajmenšom nepomáhala dostatočne pri jeho odhalení. Okolnosti vyšetrovania únosu syna prezidenta SR M. Kováča ml. sú natoľko znepokojujúce, že nie je možné ich prejsť bez povšimnutia. Kým sa táto kauza riadne nevyšetrí a náležite neuzavrie, na časti súčasnej vládnucej reprezentácie bude ležať tieň, spod ktorého nemožno vystúpiť.

Po tretie, čoraz výraznejšie sa ukazuje, že súčasné problémy Slovenska majú svoje korene v nedávnej i staršej minulosti. Vynikajúci slovenský historik L. Lipták sa v jednej zo svojich štúdií zamyslel nad vonkajšími a vnútornými faktormi formovania politických systémov na Slovensku: „V dejinách Slovenska v 20. storočí zatiaľ vedú nedemokratické, autoritatívne a diktátorské režimy nad demokratickými vysokým skóre 3:1 (. . .) Dnes módnou zdôrazňovanou vonkajšou tlakom by nemalo posunúť do úzadia nášho záujmu skutočnosť, že ani tieto vonkajšie tlaky a demokracii nepriaznivé geopolitické prostredie sa neopieralo iba o vždy a všade zmobilizovateľnú úzku vrstvu kolaborantov, ale hegemon úspešne oslovoval aj isté tradičné alebo aspoň dlhodobé domáce politické prúdy, tendencie, sily, aktivizoval už jestvujúce predstavy, koncepcie alebo aspoň ilúzie.“ Autor načrtáva okruh ekonomických, sociálnych, politických i psychologických faktorov, „ktoré uľahčili prechod od jednej formy diktatúry a jedného hegemonizmu k druhému“. Sú to: * otrásenie súkromného vlastníctva * rozbitie a diskreditácia systému parlamentnej demokracie * narušenie štruktúr občianskej spoločnosti * posilnenie funkcií štátu a rozšírenie sféry jeho zásahov * radikalizácia politického myslenia a konania * oslabenie stredných vrstiev * kompromitácia tradičných politických zoskupení * princíp kolektívnej viny. K týmto štruktúroturným prvkom nedemokratických režimov by sme azda ešte mohli pridať ďalšie, ako napríklad rozširujúci sa fenomén strachu. Dôležitejšie než rozširovanie týchto faktorov je však

zistenie, že v hodnotenom období sme boli svedkami neprijemného oživenia nejedného z nich.

Po štvrté, v práci, ktorú sme citovali na začiatku, S. Szomolányi zároveň konštatuje, že „tranzícia nie je zavŕšená“, že „všetky možnosti jej ukončenia sú naďalej otvorené“, pričom o výsledku rozhodne fakt, či sa do zápasu o charakter režimu zapojí aj širšia verejnosť „obhajobou občianskych práv a princípov demokracie prostredníctvom profesiových, stavovských, lokálnych, záujmových združení“. To v nemalej miere platí aj dnes a aktivizácia tretieho sektora ako reakcia na reštriktívny vládny návrh zákona o nadáciách je iba jedným z dôkazov toho, že kruhy ľudí ochotných vybojovať tento zápas možno ešte ďalej rozširovať.

Po piate, na Slovensku sa v uplynulom období udržala del'ba moci. V parlamente sedí a pracuje opozícia, pôsobí Ústavný súd, funguje súdnictvo, existuje nezávislá tlač, ktorá si nechce nasadiť náhubok cenzúry, aj keď sú a budú pokusy podmaniť si ju alebo ovplyvniť ju cez ekonomické tlaky. Všetky tieto inštitúcie, ako aj ich celková súhra, sú dnes samozrejme veľmi krehké, zatiaľ však neboli úplne rozvrátené. Mnohé bude závisieť aj od schopnosti opozície navzájom spolupracovať, čo platí vo zvýšenej miere pre spoluprácu slovenských a maďarských opozičných subjektov. Treba povedať, že v tej časti verejnosti, ktorá nesúhlasí so súčasným spôsobom vládnutia, rastie presvedčenie o tom, že opozícia jednoducho musí nájsť spôsob, ako by mala účinnejšie spolupracovať. Aj keď toto až doposiaľ bolo väčšmi túžbou než skutočnosťou, je to výzva, ktorú nebude možné obísť. Tým skôr, ak vládnuca moc pripraví takú novelu volebného zákona, ktorá by túto krehkú rovnováhu pre budúcnosť odstránila. Bolo by paradoxom, ak by potreba hľadať spoločný postup a zjednocujúcu víziu bola vyvolaná iba krízou spôsobenou dlhodobou neprítomnosťou V. Mečiara vo funkcii predsedu vlády. Víziu rozvoja Slovenska založenú na zdieľaných demokratických hodnotách treba hľadať bez ohľadu na to, či je premiérom Vladimír Mečiar alebo niekto iný.

Napokon **po piate** pripomeňme, že ak sa nemajú naplniť niektoré negatívne tendencie vystopované autormi predloženej správy a ak sa naopak majú zúročiť pozitíva, ktoré už Slovensko dosiahlo, napríklad ekonomické, nebude to možné bez obetí. Výstižne to naznačil článok v prestížnom týždenníku Economist z júna 1996, ktorého hlavnou témou bola budúcnosť NATO. Okrem iného sa v ňom vysvetľujú dôvody zdržanlivosti na strane predstaviteľov tejto obrannej bezpečnostnej aliancie voči jej rozšíreniu: „Budú Američania skutočne pripravení (v prípade konfliktu - pozn. M.B.) zomierať za Bratislavu?“

Povedané tak trochu pateticky a v inom tóne než je vecné ladenie štúdií expertov: nik nebude ochotný za nás umierať, ak nebudeme k obetiam hotoví my sami, každý po svojom. Možno práve to mal na mysli Michael Novak, veľký filozof konca tohto storočia pochádzajúci z východného Slovenska, keď nedávno povedal: „Slovenská republika má zmysel iba vtedy, keď bude slobodná.“

Obsah

Péter Hunčík

Slovensko 1995

(Súhrnná správa o spoločnosti)

s. 5

Péter Hunčík

Úvodom

s. 9

Grigorij Mesežnikov

Vnútropolitický vývoj a politická scéna SR v roku 1995

s.11

1. ÚVOD

1.1. Zmeny politického systému a vývoj politickej scény v rokoch 1989-1994

1.2. Formovanie vládnucej koalície po predčasných parlamentných voľbách v r. 1994

2. VNÚTROPOLITICKÝ VÝVOJ SLOVENSKEJ REPUBLIKY V ROKU 1999

2.1. Programové vyhlásenie vlády

2.2. Pozícia prezidenta M. Kováča úloha Ústavného súdu, stav súdnictva

2.2.1. Vládna koalícia versus prezident republiky

2.2.2. Ústavný súd SR, Najvyšší súd SR, súdnictvo

2.3. Vzťah „koalícia – opozícia“

2.4. Posilnenie právomocí exekutívy, personálne zmeny v štátnej správe

2.5. Demarše EÚ a USA, rezolúcia Európskeho parlamentu

3. STRANÍCKY SYSTÉM NA SLOVENSKU

3.1. Rozdvojenie politickej scény

3.2. Politické strany a hnutia

3.2.1. HZDS

3.2.2. SNS

3.2.3. ZRS

3.2.4. KDH

3.2.5. DÚ

3.2.6. Koalícia „Spoločná voľba“

3.2.7. Maďarská koalícia

3.2.8. DS/SKOI

Miroslav Wlachovský

Zahraničná politika

s. 27

1. ÚVOD

1.1. Inštitucionálne zabezpečenie slovenskej zahraničnej politiky

1.2. Zahraničnopolitická orientácia SR

2. BILATERÁLNE VZŤAHY SR

2.1. Vzťahy so susedmi

2.1.1. Česká republika

2.1.2. Maďarsko

2.1.3. Rakúsko

2.1.4. Poľsko

2.1.5. Ukrajina

2.2. Vzťahy s krajinami G7 a EÚ

2.2.1. Nemecko

2.2.2. Francúzsko

2.2.3. Taliansko

2.2.4. Veľká Británia

2.2.5. Spojené štáty americké

2.3. Vzťahy s Ruskom

3. MULTILATERÁLNE VZŤAHY

3.1. Bezpečnosť – NATO, WEU (Západoeurópska únia), OBSE

3.2. Európska únia

3.2.1. Demarše EÚ vláde SR

3.2.2. Parlamentná rozprava o zahraničnej politike

3.2.3. Pokračujúce nedorozumenia v komunikácii s EÚ. Rezolúcia Európskeho parlamentu

3.2.4. Programy pomoci Európskej únii Slovenskej republike

3.3. Regionálne zoskupenia

4. ZÁVER

4.1. Zahraničná politika SR

4.1.1. Inštitucionálne kapacity slovenskej zahraničnej politiky

4.1.2. Zahraniční partneri slovenských parlamentných strán

4.1.3. Ilúzie slovenskej zahraničnej politiky

Ilúzia o geostrategickej polohe Slovenska alebo bez nás to nejde

Ilúzia plnej národnej suverenity a možností jej uplatnenia

Ilúzia rovnocenných alternatív

4.2. Perspektívy integrácie do európskych štruktúr

1. ÚVOD
2. NÁSTUP MEČIAROVEJ VLÁDY
3. EXPERTNÉ A POLITICKÉ ROKOVANIA
4. PREKÁŽKY RATIFIKÁCIE
5. PARLAMENTNÁ DISKUSIA O ZÁKLADNEJ ZMLUVE
6. REFERENČNÉ DOKUMENTY
7. POLITICKÉ SÚVISLOSTI A VYHLIADKY DO BUDÚCNOSTI

1. SEDMINU OBYVATEĽOV SLOVENSKA TVORIA MENŠINY
2. MAĎARSKÁ MENŠINA
 - 2.1. Politická reprezentácia maďarskej menšiny
 - 2.1.1. Východisková situácia
 - 2.1.2. Maďarské strany v opozícii
 - 2.1.3. Snaha o politický dialóg
 - 2.1.4. Zahraničné aktivity maďarských strán
 - 2.1.5. Nový maďarský subjekt
 - 2.2. Aktuálne problémy menšinového školstva
 - 2.2.1. Projekt alternatívneho vyučovania
 - 2.2.2. Spolitizovanie problému
 - 2.2.3. Pokus zaviesť alternatívne vyučovanie
 - 2.3. Kultúra
 - 2.4. Zákon o štátnom jazyku
 - 2.5. Územnosprávne členenie
 - 2.6. Národnostne motivované násilie
3. RÓMSKA MENŠINA
 - 3.1. Problémy rómskej menšiny
 - 3.2. Rasistické prejavy
 - 3.3. Riešenie rómskych problémov
4. OSTATNÉ MENŠINY
 - 4.1. Česká menšina
 - 4.2. Ukrajinská a rusínska menšina
 - 4.3. Nemecká menšina
 - 4.4. Židovská menšina
5. ZÁVER

1. VÝCHODISKOVÝ STAV
 - 1.1. Obdobie 1989 - 1990
 - 1.2. Obdobie 1990 - jún 1992
 - 1.3. Obdobie júl 1992 - december 1992: prijatie Ústavy SR
 - 1.4. Obdobie
2. PRVÝ POLROK 1995
 - 2.1. Prehľad zákonov a komentár
 - 2.2. Hodnotenie I. polroku
3. TRETÍ ŠTVRŤROK 1995
 - 3.1. Prehľad zákonov a komentár
 - 3.2. Nariadenia a vyhlášky
 - 3.3. Hodnotenie 3. štvrťroku
4. ŠTVRTÝ ŠTVRŤROK 1995
 - 4.1. Prehľad zákonov a komentár
5. ZÁVER

1. TRANSFORMAČNÁ EKONOMICKÁ STRATÉGIA A JEJ ZMENY V PRIEBEHU ROKOV 1991-1995
 - 1.1. Nový zákon o cenách
 - 1.2. Zmeny v privatizácii
2. RASTOVÁ VÝKONNOSŤ EKONOMIKY
3. INFLÁCIA
4. NEZAMESTNANOSŤ
5. PRODUKTIVITA PRÁCE
6. ZAHRANIČNÝ OBCHOD
7. MENOVÁ POLITIKA
 - 7.1. Vývoj devízových rezerv
 - 7.2. Vnútoraná zadlženosť vlády
8. ŠTÁTNY ROZPOČET
 - 8.1. Štátny rozpočet v r. 1993
 - 8.2. Štátny rozpočet v roku 1994
 - 8.3. Štátny rozpočet v r. 1995
9. PRIVATIZÁCIA A PODIEL SÚKROMNÉHO SEKTORA
10. ZAHRANIČNÉ INVESTÍCIE
11. FINANČNÉ HOSPODÁRENIE PODNIKOV

11.1. Finančné hospodárenie podnikov v roku 1994

11.2. Finančné hospodárenie podnikov v roku 1995

12. ZÁVERY A SÚVISLOSTI

Ivan Mikloš

Privatizácia

s. 89

1. PRIVATIZÁCIA V ROKOCH 1991 - 1994

1.1. Koncepcia privatizácie po r. 1990

1.2. Zmeny po voľbách v roku 1992 a v roku 1994

1.3. Doterajšia rýchlosť privatizačného procesu

2. VÝVOJ PRIVATIZÁCIE V ROKU 1995

2.1. Programové vyhlásenie vlády

2.2. Prehľad hlavných udalostí v procese privatizácie v roku 1995

2.2.1. Okliešťovanie a zrušenie kupónovej privatizácie v roku 1995

2.2.2. Neverejnú a netransparentnú privatizáciu, privatizačné aféry

2.2.3. Legislatívny vývoj, nové zákony v oblasti privatizácie

3. NAJDÔLEŽITEJŠIE PRIVATIZAČNÉ KAUZY

3.1. Kauza PSIS

3.2. Kauza Kúpele

3.3. Kauza Západoslovenské žriedla Santovka

3.4. Straty investičných spoločností v dôsledku zrušenia kupónovej privatizácie

3.5. Kauza privatizácie 51% akcií Nováckych chemických závodov, a. s. v prospech spoločnosti INEKON (ČR)

3.6. Kauza Slovnaft

4. ZÁUJMOVÉ POZADIE PRIVATIZAČNÉHO PROCESU

5. TENDENCIE V PRIVATIZÁCII V ROKU 1996

Cyprián Juráň

Poľnohospodárstvo

s. 105

1. ÚVOD

2. POĽNOHOSPODÁRSTVO V ROKU 1995

2.1. Vnútročné ekonomické a politické vzťahy

2.1.1. Programové vyhlásenie vlády

2.1.2. Štátny rozpočet 1995

2.1.3. Koncepcia potravinovej bezpečnosti a výživovej dostatočnosti

2.1.4. Produkcia poľnohospodárskych komodít a zahraničný obchod

2.1.5. Privatizácia štátnych podnikov

2.1.6. Transformácia poľnohospodárskych družstiev

- 2.1.7. Legislatíva
- 2.2. Vonkajšie ekonomické a politické vzťahy
 - 2.2.1. Dohoda o colnej únii medzi SR a ČR
 - 2.2.2. Dohoda o voľnom obchode v strednej Európe – CEFTA
 - 2.2.3. Integrácia Slovenskej republiky do Európskej únie
 - 2.2.4. Porovnanie úrovne poľnohospodárstva Slovenska s krajinami strednej a východnej Európy
- 2.3. Stav poľnohospodárstva na konci roka 1995
 - 2.3.1. Produkcia a predaj poľnohospodárskych produktov
 - 2.3.2. Transformačný proces
- 3. Vývojové tendencie poľnohospodárstva v roku 1996

Mikuláš Huba

Životné prostredie

s. 115

- 1. ÚVOD
 - 1.1. Informácia o odvetví, jeho postavení a význame
 - 1.2. Stručný prehľad systémových zmien v r. 1989-1994
 - 1.3. Stručná informácia o stave na konci roka 1994
- 2. SPRÁVA O ROKU 1995
 - 2.1. Programové vyhlásenie vlády
 - 2.1.1. Všeobecné konštatovania
 - 2.1.2. Konštatovania týkajúce sa priamo či sprostredkovane problematiky životného prostredia a trvalo udržateľného rozvoja
 - 2.2. Štátny rozpočet
 - 2.3. Najdôležitejšie javy, udalosti, fakty, čísla, údaje
 - 2.3.1. Zmeny v environmentálnej legislatíve
 - 2.3.2. Niektoré vládne a rezortné správy a rozvojové koncepcie
 - 2.3.3. Vybrané ad hoc aktivity či problémy
 - 2.3.4. Názory občanov Slovenska na životné prostredie
 - 2.4. Popis kľúčových „príbehov“
 - 2.4.1. Tatranský národný park
 - 2.4.2. Environmentálne nadácie v rámci tretieho sektora
 - 2.4.3. Celoplošné prepúšťanie vedúcich pracovníkov v rezorte životného prostredia
 - 2.4.4. Situácia v elektronických médiách
 - 2.5. Medzinárodné aspekty
 - 2.6. Ochrana životného prostredia v SR vo vzťahu k EÚ
 - 2.7. Stav na konci roka 1995
- 3. TENDENCIE NA ROK 1996

1. ÚVOD

1.1. Energetika, jej postavenie a význam

1.2. Stručný prehľad situácie v r. 1989 – 1994

1.2.1. Energetika všeobecne

1.2.2. Jadrová energia

2. ROK 1995

2.1. Základné dokumenty vlády

2.2. Vývoj projektu dostavby JE Mochovce

2.3. Iné dôležité momenty vo vývoji energetiky

2.4. Porovnanie s inými európskymi krajinami

2.5. Zhodnotenie priebehu transformačného procesu

3. TREND V ROKU 1996

1. ÚVOD

2. STRUČNÝ POPIS REZORTU ZDRAVOTNÍCTVA

2.1. Sieť a činnosť zdravotníckych zariadení

2.1. Lekárstvo

3. DEMOGRAFICKÁ SITUÁCIA

4. ZDRAVOTNÝ STAV OBYVATEĽSTVA A SLOVENSKEJ REPUBLIKY

4.1. Príčiny kratšej dĺžky života v socialistických štátoch

Mužská populácia

Ženská populácia

4.2. Stredná dĺžka života v jednotlivých regiónoch Slovenska

5. PROGRAMOVÉ VYHLÁSENIE VLÁDY

6. TRANSFORMÁCIA ZDRAVOTNÍCTVA

6.1. Privatizácia v zdravotníctve

6.2. Legislatíva

7. FINANCOVANIE ZDRAVOTNÍCTVA

8. STAV NA KONCI ROKU 1995

1. ÚVOD

1.1. Sociálna reforma – jej výsledky a problémy v rokoch 1990 až 1994

1.2. Kľúčové sociálne problémy roku 1995

2. SOCIÁLNA POLITIKA VLÁDY A SOCIÁLNA SITUÁCIA OBYVATEĽOV SLOVENSKA V ROKU 1995

2.1. Plnenie programového vyhlásenia vlády a Generálnej dohody na rok 1995

2.1.1. Zlepšenie sociálnej situácie obyvateľstva s otáznikom

2.1.2. Razantné riešenie transformácie sa nekonalo

2.1.3. Sociálne partnerstvo: na prospech i na obťaž

2.2. Štátny rozpočet a verejnoprávne fondy

2.3. Sociálne problémy

2.3.1. Roztváranie nožníc medzi odmeňovaním v podnikateľskej a rozpočtovej sfére

2.3.2. Dlhodobá nezamestnanosť – stále aktuálny sociálny problém

2.3.3. Kauza roka – blýskalo sa, ale nehrmelo

3. TENDENCIE

1. PREHĽAD VÝVOJA OD R. 1989 A STAV NA ZAČIATKU R. 1995

1.1. Charakteristika zmien po roku 1989

1.2. Kvantitatívne údaje o školstve v SR v roku 1995

1.3. Štruktúra slovenského školstva podľa vyučovacieho jazyka a podľa národnosti žiakov a študentov

1.4. Štruktúra vedy na Slovensku

2. PROBLÉMY A PERSPEKTÍVY V OBLASTI ŠKOLSTVA A VEDY Z POHĽADU PROGRAMOVÉHO VYHLÁSENIA VLÁDY SR

2.1. Oblasť základného a stredného školstva

2.2. Oblasť vysokého školstva

2.3. Oblasť vedy

3. TRENDY VÝVOJA ŠKOLSTVA A VEDY NA SLOVENSKU

3.1. Mzdové a ekonomické podmienky

3.2. Legislatívne podmienky

3.3. Pedagogické podmienky

3.4. Spoločenské podmienky

4. VYHLIADKY SLOVENSKEHO ŠKOLSTVA A VEDY NA ROK 1996

4.1. Základné a stredné školstvo

4.2. Vysoké školstvo

4.3. Veda

5. ZÁVER

1. ZMENY V KULTÚRE V ROKOCH 1989 – 1992
2. VÝVOJ V ROKOCH 1992 - 1994
3. PRINCÍPY PROGRAMOVÉHO VYHLÁSENIA VLÁDY SR Z JANUÁRA 1995 PRE OBLASŤ KULTÚRY
4. VYBRANÉ UDALOSTI A TENDENCIE V ROKU 1995
 - 4.1. Štátny rozpočet
 - 4.2. Činnosť Ministerstva kultúry SR
 - 4.3. Koncepcia kultúry
 - 4.4. Regionálna kultúra
 - 4.5. Podpora štátu alternatívnej a mladej kultúre
 - 4.6. Dotovanie umeleckých združení zo štátneho rozpočtu
 - 4.7. Národné metodické centrá
 - 4.8. Zákony
 - 4.9. Návrat kultúrneho dedičstva na Slovensko
 - 4.10. Cirkvi
5. TENDENCIE V ROKU 1996
6. ZÁVEROM

1. ÚVOD: TRETÍ SEKTOR A DOBROVOLNÍCTVO V ŠIRŠOM SPOLOČENSKOM KONTEXTE
 - 1.1. Štyri roky čakania na zákon o nadáciách
 - 1.2. Terminologické vymedzenie
 - 1.2.1. Tretí sektor a občianska spoločnosť
 - 1.2.2. Základné charakteristiky
 - 1.3. Spoločenský kontext rozvoja dobrovoľného združovania a mimovládnych organizácií
 - 1.3.1. Historický kontext
 - 1.3.2. Civilizačný kontext
 - 1.3.3. MVO a prekonávanie dedičstva socialistickej modernizácie
 - 1.3.4. MVO a prekonávanie občianskej bezradnosti
 - 1.3.5. MVO a upevňovanie sociálnej dôvery
 - 1.3.6. MVO a premostovanie antagonistických polarizácií
 - 1.3.7. MVO a tvorba špecifického spoločenského bohatstva
 - 1.3.8. MVO a občianska spoločnosť: význam domáceho zakorenenia
 - 1.3.9. MVO a integrácia Slovenska do Európskej únie
2. VÝVOJ V ROKU 1995
 - 2.1. Tretí sektor v číslach
 - 2.2. Samoorganizácia, činnosť grémia tretieho sektora

- 2.3. Legislatíva
- 2.4. Zdroje financovania
- 2.5. Mozaika činností (príklady)
- 2.6. Tretí sektor a MVO očami verejnej mienky
 - 2.6.1. Imidž mimovládnych organizácií
 - 2.6.2. Užitočnosť mimovládnych organizácií
 - 2.6.3. Ako sa ľudia zapájajú do činnosti mimovládnych organizácií
 - 2.6.4. Ochota zapojiť sa do dobrovoľníckej práce v budúcnosti
 - 2.6.5. Viditeľnosť mimovládnych organizácií
- 3. KAUZA UPLYNULÉHO OBDOBIA: ZÁKON O NADÁCIÁCH A KAMPAŇ „TRETÍ SEKTOR SOS“
 - 3.1. Pokusy o diskreditáciu tretieho sektora
 - 3.2. Postup mimovládnych organizácií
 - 3.3. Vyhlásenie a priebeh kampane
 - 3.4. Vyjednávanie s predkladateľmi zákona
 - 3.5. Reakcie zo zahraničia
 - 3.6. Zhrnutie významu kampane: tretí sektor „vystúpil z tieňa“

Eugen Gindl

Médiá

s. 219

- 1. MASMEDIÁLNY SYSTÉM PRED REVOLÚCIOU
- 2. MASMEDIÁLNY SYSTÉM PO REVOLÚCII
 - 2.1. Zmeny periodickej tlače
 - 2.2. Niektoré zvláštnosti vývoja denníkov
 - 2.3. Niektoré zvláštnosti vývoja časopisov
 - 2.4. Národnostná tlač na Slovensku
 - Maďarská menšina
 - 2.5. Tlač ostatných menšín
 - Rómska menšina
- 3. ROZHLAS PO ROKU 1989
 - 3.1. Verejnoprávny slovenský rozhlas
 - 3.2. Duálny systém a súkromné rozhlasové stanice
 - 3.3. Rádio Slobodná Európa
- 4. TELEVÍZIA PO ROKU 1989
 - 4.1. Verejnoprávna televízia STV
 - 4.2. Súkromné televízne stanice
- 5. MASMEDIÁLNY (TLAČOVÝ) ZÁKON
- 6. MEDIÁLNY PROGRAM VLÁDY A SKUTOČNOSŤ
 - 6.1. Pokusy o ovplyvňovanie denníkov
 - 6.2. Ďalšie formy nepriameho nátlaku na nezávislé médiá
- 7. ZÁVER

1. POLITICKÉ DIANIE OČAMI OBČANOV

1.1. Vývoj volebných preferencií

1.2. Profil prívržencov politických strán

1.3. Dôvera občanov v politické inštitúcie

1.3.1. Rebríček dôveryhodnosti vrcholových inštitúcií

1.3.2. Hodnotenie politiky vlády SR

1.3.3. Pozícia prezidenta

1.3.4. Kauza únosu prezidentovho syna očami verejnosti

1.3.5. Názory občanov na Slovenskú informačnú službu a na potrebu jej kontroly

1.4. Hodnotenie stavu demokracie

1.5. Predstavy o princípoch politického života

2. EKONOMICKÉ DIANIE OČAMI OBČANOV

2.1. Postoje k súčasnému systému privatizácie

2.2. Hodnotenie dopadov privatizácie

2.3. Hodnotenie vývoja ekonomickej situácie Slovenska a finančnej situácie vlastnej domácnosti

3. ZAHRANIČNOPOLITICKÉ ORIENTÁCIE

3.1. Predstavy o zahraničnopolitickom smerovaní Slovenska

3.2. Dôvera voči EÚ a NATO

3.3. V referende by prevážili prointegračné tendencie

3.4. Nejasnosti okolo neutrality

3.5. Reakcie na kritiku Európskeho parlamentu a Európskej únie

4. SLOVENSKO-MAĎARSKÉ VZŤAHY

4.1. Názory na postavenie maďarskej menšiny

4.2. Názory na politiku vlády voči maďarskej menšine

4.3. Reakcie na zákon o štátnom jazyku

4.4. Medzištátna zmluva medzi Slovenskom a Maďarskom

4.5. Heslo územnej autonómie ako potenciálny faktor eskalácie slovensko-maďarského napätia

5. ZÁVER

1. VÝCHODISKOVÁ SITUÁCIA

1.1. Od historickej marginalizácie k „roztvárajúcim sa nožniciam“?

1.1.1. historicky dané diferencie

1.1.2. Vývin po roku 1989

1.2. Regionálna politika

1.2.1. Regionálne otázky v programovom vyhlásení vlády

1.3. Nevhodné pravidlá hry pre lokálne samosprávy

1.4. „Topografia“ regionálnych nerovností

Celková ekonomická situácia

Podnikateľské aktivity v regióne

Zahraničný kapitál

Demografické a sociokultúrne rozdiely

Životná úroveň, vzdelanie

Volebné správanie

1.5. Súhrnné hodnotenie regiónov a faktory ich úspešnosti

2. NIEKTORÉ AKTUÁLNE OTÁZKY VÝVINU 1995-96

2.1. Územnosprávne členenie SR a reforma verejnej správy

2.1.1. Postup vlády

2.1.2. Reakcie na postup vlády

2.1.3. Usmernenie zápasu: kto dostane okres?

2.1.4. Niektoré latentné politické súvislosti územnosprávneho členenia a reformy verejnej správy

2.2. Európska charta miestnej samosprávy a vzťah centrálnej politickej moci k územnej samospráve

2.3. Cezhraničná spolupráca, euroregióny

2.3.1. Euroregión Karpaty

2.3.2. Euroregión Tatry

2.3.3. Reflexie

Príloha

Dokumenty a komentár k bezpečnostnej situácii SR v roku 1995 a začiatkom roka 1996

s. 275

- VÝŇATOK ZO SPRÁVY VLÁDY SR O BEZPEČNOSTNEJ SITUÁCII V SR ZA ROK 1995 A NÁVRHU OPATRENÍ NA JEJ ZLEPŠENIE
- VÝŇATOK ZO SPRÁVY O PLNENÍ ÚLOH SLOVENSKEJ INFORMAČNEJ SLUŽBY (SIS), KTORÚ PREDNIESOL JEJ RIADITEĽ IVAN LEXA 22. MÁJA 1996 V NÁRODNEJ RADE SR
- KOMENTÁR K STAVU VNÚTORNEJ BEZPEČNOSTI V SR (PRIPRAVIL PETER TÓTH)

Martin Bútorá

Postskriptum

s. 285

ZOZNAM TABULIEK, GRAFOV A OBRÁZKOV

Tabuľka 1: Volebné výsledky a zastúpenie strán a hnutí v parlamente SR v r. 1990, 1992 a 1994	s. 11
Tabuľka 2: Potenciálna volebná aktivita obyvateľstva SR	s. 24
Tabuľka 3: Vývoj volebných preferencií v SR v r. 1995 a na začiatku r. 1996	s. 24
Tabuľka 4: Rastová výkonnosť ekonomiky Slovenska v r. 1993-1995	s. 78
Tabuľka 5: Priemerná ročná miera inflácie a medziročná miera inflácie v SR v r. 1991-1995	s. 78
Tabuľka 6: Hlavné ukazovatele produktu a zamestnanosti na Slovensku v r. 1989-1995	s. 80
Tabuľka 7: Indexy rastu reálnych miezd a produktivity práce na Slovensku v r. 1989-1995	s. 80
Tabuľka 8: Základné ukazovatele zahraničného obchodu SR v r. 1993-1995	s. 80
Tabuľka 9: Podiel vývozu do niektorých teritórií na celkovom vývoze zo SR v r. 1993-1995	s. 81
Tabuľka 10: Niektoré menové agregáty a vývoj produktu na Slovensku v r. 1993-1995	s. 82
Tabuľka 11: Základné údaje o rozpočtovom hospodárení SR v r. 1993-1996	s. 83
Tabuľka 12: Podiel súkromného sektora v SR na tvorbe HDP v r. 1992-1995	s. 84
Tabuľka 13: Vlastnícka štruktúra ekonomiky SR z hľadiska počtu a štruktúry podnikateľských subjektov v r. 1991-1995.....	s. 84
Tabuľka 14: Kapitál v organizáciách SR so zahraničnou účasťou (stav k 31.12.1995)	s. 84
Tabuľka 15: Zahraničný kapitál na Slovensku v r. 1991-1995	s. 85
Tabuľka 16: Podiel štátneho a súkromného sektora na HDP v niektorých krajinách	s. 89
Tabuľka 17: Rýchlosť privatizácie v SR v r. 1992-1995 podľa jednotlivých metód	s. 91
Tabuľka 18: Vývoj privatizácie v SR štandardnými metódami v r. 1992-1995	s. 92
Tabuľka 19: Predaj poľnohospodárskych produktov v SR v r. 1995	s. 107
Tabuľka 20: Porovnanie základných poľn. ekon. ukazovateľov v krajinách str. a vých. Európy a medzi EÚ15 (1993)	s. 111
Tabuľka 21: Štruktúra palív na Slovensku v r. 1993	s. 130
Tabuľka 22: Štruktúra energetiky v SR v r. 1992-1994	s. 131
Tabuľka 23: Spotreba energie na obyvateľa a na jednotku hrubého domáceho produktu vo vybraných krajinách r. 1991	s. 131
Tabuľka 24: Vývoj priemerných nominálnych miezd a priemerných nominálnych platov v SR v r. 1990-1994	s. 152
Tabuľka 25: Vyplácané dôchodky v SR v roku 1995	s. 153
Tabuľka 26: Vývoj reálnej hodnoty dôchodkov a miezd V SR v r. 1993-1995	s. 156
Tabuľka 27: Priemerné nominálne mzdy a platy V krajinách V-4 (Poľsko, Maďarsko, ČR, SR) v r. 1993-1995	s. 157
Tabuľka 28: Miera nezamestnanosti v SR a výdavky na aktívnu politiku v r. 1992-1995	s. 157
Tabuľka 29: Rozloženie uchádzačov o zamestnanie v SR podľa dĺžky evidencie na úrade práce v r. 1991-1995	s. 158
Tabuľka 30: Nezamestnaní v SR dlhšie ako dva roky v r. 1994-1995	s. 158
Tabuľka 31: Štátne školy v SR v školskom roku 1994/1995	s. 162
Tabuľka 32: Cirkevné školy v SR v školskom roku 1994/1995	s. 162
Tabuľka 33: Súkromné školy v SR v školskom roku 1994/1995	s. 162
Tabuľka 34: Základné umelecké (štátne + cirkevné + súkromné) školy v SR v školskom roku 1994/1995	s. 162
Tabuľka 35: Počet študentov vysokých škôl podľa smerov štúdia (denné štúdium) v SR v šk. roku 1994/95	s. 162

Tabuľka 36: Podiel štátnych škôl na celkovom počte žiakov v SR V školskom roku 1994/1995	s. 162
Tabuľka 37: Počty škôl v štátnych školách SR podľa vyuč. jazyka a podľa nár. žiakov a študentov v šk. r. 1994/1995	s. 163
Tabuľka 38: Vývoj počtu materských škôl s výchovným jazykom maď. a počtu navštevujúcich detí v r. 1970-1995	s. 164
Tabuľka 39: Vývoj počtu zákl. škôl s vyuč. jazykom maďarským a ich žiakov na Slovensku v r. 1960-1995	s. 164
Tabuľka 40: Zloženie súčasných mimovládnych organizácií v SR podľa roku ich založenia (stav k 1.4.1996)	s. 193
Tabuľka 41: Regionálne rozloženie mimovládnych organizácií na Slovensku v r. 1996	s. 193
Tabuľka 42: Tematické zameranie mimovládnych organizácií na Slovensku V r. 1996	s. 194
Tabuľka 43: Platení pracovníci a dobrovoľníci v mimovládnych organizáciách na Slovensku (stav k 1.4.1996)	s. 194
Tabuľka 44: Mimovládne organizácie na Slovensku podľa ich užitočnosti (február 1996)	s. 204
Tabuľka 45: „Vykonávali ste v uplynulom roku dobrovoľne a bezplatne prácu pre mimovládnu org.“ (1993 a 1996)	s. 204
Tabuľka 46: Percent. podiel respondentov vykonávajúcich r. 1995 dobrovoľnícku činnosť pre MVO rozličného zamerania	s. 205
Tabuľka 47: Najviditeľnejšie mimovládne organizácie na Slovensku (február 1996)	s. 206
Tabuľka 48: Vývoj počtu titulov periodickej tlače na Slovensku v r. 1989-1995	s. 220
Tabuľka 49: Zmeny v počte a štruktúre denníkov na Slovensku v r. 1989-1995	s. 221
Tabuľka 50: Vývoj vydávania časopisov na Slovensku v r. 1993-1995	s. 221
Tabuľka 51: Vývoj titulov v malých regiónoch Slovenska podľa typu periodík v r. 1989-1995	s. 222
Tabuľka 52: Prehľad zloženia jednotlivých masmediálnych rád na Slovensku (stav v januári 1996)	s. 235
Tabuľka 53: Podpora strán vládnej koalície a politickej opozície v SR vo voľbách 1994 a začiatkom roka 1996	s. 238
Tabuľka 54: Vekové zloženie prívržencov politických strán v SR (december 1995)	s. 238
Tabuľka 55: Vývoj dôvery voči politickým inštitúciám v SR v r. 1994-1995	s. 240
Tabuľka 56: Názory občanov na politiku vlády SR (december 1995)	s. 240
Tabuľka 57: Predstavte si, že by sa budúci víkend konalo referendum. Ako by ste sa zachovali, keby v ňom bola položená otázka: „Ste za to, aby bol prezident Michal Kováč odvolaný zo svojej funkcie?“ (1995)	s. 241
Tabuľka 58: Princípy politického života podľa občanov SR (december 1994 a 1995)	s. 243
Tabuľka 59: Hodnotenie privatizačnej politiky vlád SR v r. 1991-1995	s. 244
Tabuľka 60: Hodnotenie zmien v systéme privatizácie v SR	s. 244
Tabuľka 61: „Aký mala doteraz privatizácia v SR dopad?“ (december 1995)	s. 245
Tabuľka 62: „Ktoré zo zahraničnopolit. smerovaní považujete za najsprávnejšie pre úspešný rozvoj vlasti?“ (december 95)	s. 247
Tabuľka 63: „Ktoré z nasledujúcich smerovaní považujete za najsprávnejšie pre úspešný rozvoj vlasti?“ (december 95) ...	s. 247
Tabuľka 64: „Kam podľa Vás Slovensko smeruje v skutočnosti?“ (december 1995)	s. 248
Tabuľka 65: „Kam podľa Vás Slovensko smeruje v skutočnosti?“ (podľa prívržencov polit. strán, december 1995)	s. 248
Tabuľka 66: Vývoj pomeru dôverujúcich, nedôverujúcich a nevyhraných postojov v SR voči EÚ a NATO (december 95)	s. 248
Tabuľka 67: Predstavte si, že by sa cez víkend konalo referendum. Ako by ste sa zachovali, keby v ňom boli položené otázky: „Súhlasíte so vstupom SR do EÚ? Súhlasíte so vstupom Slovenska do NATO?“ (december 1995)	s. 248
Tabuľka 68: Predstavte si, že by sa cez víkend konalo referendum. Ako by ste sa zachovali, keby v ňom boli položené otázky: „Súhlasíte s tým, aby sa Slovensko stalo neutrálnym štátom?“ (december 1995)	s. 250

Tabuľka 69: „Ako hodnotíte postavenie maďarskej menšiny na Slovensku?“	s. 251
Tabuľka 70: Názory Maďarov a Slovákov na politiku vlády J. Moravčíka (máj 1994) a vlády V. Mečiara (december 1995) voči maďarskej menšine	s. 252
Tabuľka 71: „Keby ste Vy boli poslancom NR SR, hlasovali by ste za schválenie medzištátnej zmluvy medzi Slovenskom a Maďarskom?“ (február 1996)	s. 253
Tabuľka 72: „Čo myslíte, bolo by správne zaviesť územnú autonómiu na južnom Slovensku?“ (február 1996)	s. 253
Tabuľka 73: Podiel mestského obyvateľstva v západnej Európe a na Slovensku v r. 1920 – 1990	s. 258
Tabuľka 74: Podiely obyvateľstva v obciach SR podľa veľkostných skupín v r. 1950-1991	s. 258
Tabuľka 75: Vybrané charakteristiky okresov SR v súhrnnom prehľade v r. 1994-1995	s. 270
Graf 1: Podiel privatizovaného bývalého štátneho majetku v niektorých postkomunistických krajinách	s. 92
Graf 2: Podiel SEP/SE na inštalovanom výkone SR v r. 1989-1994	s. 131
Graf 3: Stredná dĺžka života mužov v európskych krajinách začiatkom 90-tych rokov	s. 141
Graf 4: Trend vývoja strednej dĺžky života mužov v krajinách ES a v socialistických krajinách v období 1970-2000	s. 142
Graf 5: Stredná dĺžka života žien v európskych krajinách začiatkom 90-tych rokov	s. 142
Graf 6: Trend vývoja strednej dĺžky života žien v krajinách ES a v socialistických krajinách v období 1970-2000	s. 143
Graf 7: Trend vývoja predčasnej kardiovaskulárnej úmrtnosti žien v krajinách ES a v soc. krajinách v období 1970-2000	s. 143
Graf 8: Vývoj nezamestnanosti v SR od roku 1991 do 1996	s. 158
Graf 9: Celoštátne denníky v SR - čítanosť včera (jeseň 1995)	s. 223
Graf 10: Týždenníky v SR - čítanosť posledný týždeň (jeseň 1995)	s. 224
Graf 11: Dvojtyždenníky v SR - čítanosť posledné dva týždne (jeseň 1995)	s. 224
Graf 12: Mesačníky v SR - čítal v poslednom mesiaci (jeseň 1995)	s. 224
Graf 13: Vývoj počúvanosti verejnoprávneho rozhlasu v SR (jeseň 1995)	s. 226
Graf 14: Vývoj počúvanosti súkromných rádii v SR (jeseň 1995)	s. 226
Graf 15: Vývoj počúvanosti všetkých rozhlasových staníc v SR (jeseň 1995)	s. 226
Graf 16: Celoplošné rozhlasové stanice v SR - včera počúval (jeseň 1995)	s. 226
Graf 17: Súkromné rozhlasové stanice v SR - včera počúval (jeseň 1995)	s. 227
Graf 18: Televízne stanice v SR - včera sledoval (jeseň 1995)	s. 230
Graf 19: Vzdelanostné zloženie prívržencov politických strán v SR (december 1995)	s. 238
Graf 20: Proklamované politické orientácie v SR (december 1995)	s. 239
Graf 21: Ekonomické orientácie prívržencov politických strán v SR (december 1995)	s. 239
Graf 22: Vyznávané politické princípy (podľa prívržencov politických strán v SR - december 1995)	s. 239
Graf 23: Postoj Slovákov k maďarskej menšine (podľa prívržencov politických strán v SR - december 1995)	s. 240
Graf 24: „Ako by ste hlasovali pri referende za odvolanie M. Kováča?“ (názory prívržencov pol. strán - december 1995)	s. 241
Graf 25: „Do akej miery dôverujete SIS?“ (podľa prívržencov politických strán v SR - december 1995)	s. 242
Graf 26: „Uberá sa privatizácia správnym smerom?“ (názory prívržencov pol. strán v SR - december 1995)	s. 244
Graf 27: „Aká je ekonomická situácia na Slovensku v porovnaní so situáciou pred rokom?“ (december 1994 a 1995)	s. 246

Graf 28: „Aká je finančná situácia Vašej domácnosti v porovnaní so situáciou pred rokom?“ (december 1994 a 1995) ...s.	246
Graf 29: Terajší režim v SR v porovnaní s režimom pred rokom 1989 (december 1994 a 1995)	s. 246
Graf 30: „Ako by ste hlasovali pri referende o vstupe SR do EÚ?“ (názory prívržencov pol. strán - december 1995)	s. 249
Graf 31: „Ako by ste hlasovali pri referende o vstupe SR do NATO?“ (názory prívržencov pol. strán - december 1995)	s. 249
Graf 32: Postoj ku kritike Slovenska zo strany EÚ a Európskeho parlamentu (podľa prívržencov pol. strán - december 1995) ...s.	251
Graf 33: „Ako hodnotíte postavenie maďarskej menšiny na Slovensku?“ (podľa prívržencov pol. strán – dec. 1995)	s. 251
Graf 34: Nezamestnanosť v okresoch SR v r. 1992 a 1995	s. 261
Graf 35: Nezamestnanosť v okresoch SR v r. 1994 a 1995	s. 261
Graf 36: Zastúpenie súkromníkov v okresoch SR v r. 1992 a 1995	s. 262
Graf 37: Súkromné ziskové organizácie a HDP na obyvateľa v okresoch SR v r. 1995/1994	s. 262
Graf 38: Súkromné ziskové organizácie v okresoch SR a podiel zahran. a medzinár. súkromných organizácií v r. 1995	s. 263
Graf 39: Zahraničné a medzinárodné súkromné ziskové organizácie a HDP na obyvateľa v okresoch SR r. 1994/95	s. 263
Obr. 1: Stredná dĺžka života mužov podľa regiónov SR v r. 1994	s. 143
Obr. 2: Okresy SR podľa HDP na obyvateľa v r. 1994	s. 260
Obr. 3: Okresy SR podľa miery nezamestnanosti k 31.12.1995	s. 261
Obr. 4: Okresy SR podľa dlhodobej nezamestnanosti k 31.12.1995	s. 261
Obr. 5: Podnikanie - zastúpenie súkromníkov v okresoch SR k 31.12.1995	s. 262
Obr. 6: Súkromné ziskové organizácie v okresoch SR v r. 1995	s. 262
Obr. 7: Okresy SR podľa zahraničného kapitálu na obyvateľa k 31.12.1995	s. 263
Obr. 8: Okresy SR podľa miery umelých prerušení tehotenstva v r. 1994	s. 264
Obr. 9: Dominancia neskorších zoskupení vo voľbách 1994	s. 264
Obr. 10: Okresy SR podľa výskytu kriminality v r. 1995	s. 275

SLOVENSKO 1995

Súhrnná správa o stave spoločnosti

Editori: Martin Bútora a Péter Hunčík

Na redakcii textov sa okrem zostavovateľov podieľal: Eugen Gindl

Vydala: Nadácia Sándora Máraiho v spolupráci s vydavateľstvom NAP Kiadó,
Bratislava – Dunajská Streda roku 1996

Riaditeľ: László Barak

Zodpovední redaktori: Martin Bútora a Péter Hunčík

Graficky upravila: Rea Róth

Typografická príprava: Vydavateľstvo NAP Kiadó – Dunajská Streda

Vytlačilo: VALEUR spol. s r. o., Veľký Meder

Prvé vydanie

© Nadácia Sándora Máraiho, Bratislava 1996

ISBN 80-85509-41-7

Kniha *Slovensko 1995* bola do digitálneho formátu spracovaná v Inštitúte pre verejné otázky. Text a číslovanie strán zodpovedajú originálu. Opravené boli zjavné preklepy. Kniha je sprístupnená v digitálnej forme so súhlasom pôvodného vydavateľa a editorov knihy. Knihu *Slovensko 1995* ako prvý ročník súhrnných správ o stave spoločnosti vydala Nadácia Sándora Máraiho; druhý titul série *Slovensko 1996* a nasledujúce ročníky až po *Slovensko 2010* vydal Inštitút pre verejné otázky. Digitalizáciu knihy podporili Péter Hunčík a Martin Bútora.